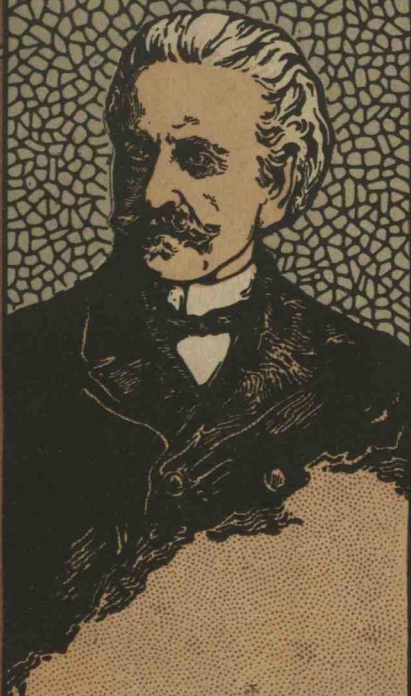

11097.
ALI ODOBESCU
OPERE COMPLETE

VOL. IV

BUCUREȘTI

1916

"MINERVA"

BIBLIOTECA
SCRITORILOR
ROMANI

Al. Odobescu

Opere Complete

Volumul IV

Istoria Arheologiei
cu o prefață și indice
de

C. DAMIANOVICI
profesor secundar

42689

„Minerva“, București
1919

CONFERENCE 1953

1956

pe 170/05

BIBLIOTECA GENERALĂ UNIV. BUCUREȘTI
BUCUREȘTI
Cota 40772
Inventar 42689

EDITURA INSTITUTULUI DE ARTE
GRAFICE ȘI EDITURĂ „MINERVA”

REPRODUCEREA OPRITĂ

B.C.U. Bucuresti

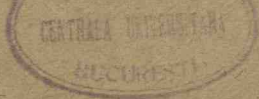
C42689

P R E F A Ț Ă

ISTORIC. Editarea din nou a «Istoriei Arheologiei» de Odobescu este un act de dreptate, pe care îl săvârșim față de o operă de valoare; este și un semn de cinstire a prozatorului care s'a arătat deopotrivă de artist ca și în restul operei sale.

Apărută la 1877, trei ani după «Pseudokineghetikos», «Istoria Arheologiei» este oarecum soră bună cu cea dintâi. Rod al aceluiaș fel de preocupări științifice și artistice, lasă să se vadă lesne izbitoarea înrudire ce le unește — și ne mirăm cum de patruzeci de ani mereu s'a vorbit atâta bine despre «Falsul tratat de vânătoare» și s'a uitat în schimb să se spună tot binele de care este vrednică «Istoria Arheologiei».

Această operă e constituită din lecțiunile universitare pe cari le-a ținut Odobescu în primul an când a profesat la Facultatea de litere din București, adică în 1874, la cursul public de seara. Sunt în număr de cincisprezece, având forma de conferențe; autorul lor nu avea darul oratoric, deaceia mai întâi scria și apoi rostiă cele scrise. Procedarea are defectele ca și calitățile ei, lucru ce vom avea prilej să constatăm la o cercetare mai amănunțită.

«Istoria Arheologiei» cuprinde numai Antichitatea și Renașterea, deși fusese concepută după un plan întreg, în care avea să intre și Epoca modernă. Pentru înfăptuirea ei, autorul a avut la îndemână o informațiune bogată, precum se vede din vasta bibliografie ce pune la contribuție; a fost ajutat mai cu seamă însă de erudițiunea-i de arheolog și istoric, înzestrat cu un discernământ și un spirit foarte ponderat, lucru care îl face să mânuească cu ușurință și să ordoneze cu limpezime un material atât de vast și de încărcat pentru un altul.

«Istoria Arheologiei» poate fi judecată dintr'un îndoit punct de vedere: cel științific și cel artistic, îmbinare fericită în care se oglindește sufletul celui ce o plăsmuise.

Vom releva pe cel dintâiu.

VALOAREA ȘTIINȚIFICĂ

A OPEREI.

Arheologia, cum și un istoric al ei, la noi eră ceva nou. Demult, prin cronicari, se vorbea ca din auzite despre ruinele străvechi din țara noastră, despre «Troianul» și alte rămășițe de odinioară, dar până la Cantemir nici unul nu pricepuse însemnătatea lor. Eruditul principe, în ceasurile de răgaz se ocupa cu descifrarea câte unei pietre săpate cu slove lăti-nești, ori cu vreun bănuț ce purta chip de împărat dela Râm. Dar vremile turburi numai prielnice pentru știință nu erau. Pe la finele sec. 18, anume ramuri ale arheologiei, precum paleografia, epigrafia, diplomatica, etc., încep a fi folosite ca auxiliare ale istoriei înfăptuite de învățații Ardealului. În sec. 19, în vremea când se hotărâ soarta mănăstirilor închinat, cercetarea și inventarierea acestora dete prilej unor descoperiri de arheologie națională; sub un asemenea îmbold, Cesar Boliac făcu unele cercetări și apoi brodă unele fantezii în «Trompeta

Carpaților», sub rubrica de «Arheologie», fapt care îi atrase o critică incisivă și sarcastică din partea lui Alex. Odobescu. Erezii arheologice mai erau răspândite tot pe atunci, fiind provocate de exagerările curentului filologic și istoric al latiniștilor. Atmosfera puțin științifică ce se creiase trebuia risipită și știm că această sacină și-a luat-o însuși Odobescu, atât prin combaterea etimologismului latinizant, cât și a purismului istoric. Numirea lui la Facultate ca profesor de *arheologie*, a lui Hasdeu pentru *filologia comparată* și a lui Maiorescu pentru *logică* — aveau ca rost să disciplineze, să aducă pe calea cea dreaptă spiritul științific la noi, să-i facă deci un fel de pedagogie, începând atacul contra ereziilor științifice.

Că acesta a fost înțelesul «Istoriei Arheologiei» a lui Odobescu, se vede la tot pasul din cuprinsul ei. Iată cum zugrăvește starea de lucruri dela noi:

«E un ce trist, un ce umilitor pentru noi de a constată cum că în mai multe materii științifice, cultura noastră se află încă atât de înapoiată încât oamenii cari se cred a fi corifeii erudițiunii la noi emit în public idei și scrieri pe cari abia le-ar fi putut produce secolii de mult trecuți, prin cele mai multe din celelalte părți ale lumii civilizate» (pag. 96).

Iar în privința scopului ce urmărește cu a sa «Istorie a Arheologiei», Odobescu are o concepție științifică superioară:

«Locul ce i se cade ca știință îndeplinitoare a istoriei este acela pe care-l ocupă *binele* și mai cu seamă *frumosul*, pe lângă *adevăr*. Și oare nu este *frumosul* cel mai gingaș, cel mai ademenitor instinct al naturii omenesti? Fără dânsul, seceta și răceala domnesc în suflet, inima bate mai rar, mintea nu mai simte avânturi generoase, nu se mai răpede în porniri fecunde... (Arheologia) deșteaptă în suflete o fecundă admirațiune pentru perfecțiunea formelor și a ideilor și astfel înalță nobilează, purifică și inima și cugetul omenirii» (pag. 14).

Dar când scopul este atât de înalt, mijloacele trebuie să fie cât se poate de bine alese. Deaceia

chestiunea metodelor la Universitate revine în multe rânduri în opera lui Odobescu. Ținta este deci :

«Nu a înfige în memoria junimii, în răstimpul destinat studiilor universitare, oarecari anumite fapte și regule tehnice, ci de a înzestra intelectul cu o puternică armă de atac și de apărare, cu un criteriu științific, care încă îi lipsește; nu este de a-l învăța cutare porțiune mai mult sau mai puțin restrânsă dintr'o știință, ci de a-l învăța cum însuși poate să învețe cu spor orice porțiune a acelei științe (pag. 406)... metoda de pe care se fac studiile în diferite materii, pentru ca să-și formeze gustul de studiu (pag. 39). Pentru aceasta se cere neapărat, mai ales dela un profesor de facultate literară, ca inițiativa lui să se manifeste depe catedră cu lucrări ale sale proprii, cu creațiuni mai mult sau mai puțin meritoase, dar în totdeauna destinate a deștepta în tinerimea studioasă interes și plăcere neapărat, mai ales dela un profesor de facultate literară, ca inițiativa lui să se manifeste depe catedră cu lucrări ale sale proprii, cu creațiuni mai mult sau mai puțin meritoase, dar în totdeauna destinate a deștepta în tinerimea studioasă interes și plăcere pentru' studiul ce el predă și a deschide junelor inteligente orizonturi pline de ademenitoare lumini pentru mai departe cercetări în cercurile multiple și nemărginite ale științei (pag. 407).

Având sarcina de a înjgheba la noi știința arheologiei în adevărata ei albie, am socotit ca o primă datorie a acestei catedre de a arăta *de unde* și *cum* se culeg elementele științei. A trebuit dar mai întâi de toate să dau o idee despre natura *izvoarelor* (pag. 98).

Pentru creierea științei este nevoie de fixarea unor principii conducătoare, evitându-se nesiguranța și superficialitatea :

«Arheologia este o știință cu principiile ei, pe cari trebuie cînevă să le cunoască; cu regule, pe cari trebuie să le știe și să le urmeze; cu o multiplicitate de materii, pe cari nu se cade să le nesocotească. Nu este dar permis unui om serios a o trata numai ca o simplă petrecere, bună pentru orele de recreațiune, ca o afacere despre care oricine poate, cu o ușurică spoială, să vorbească ca din carte și să scrie în fuga condeiului, fără nici o pregătire prin studii anterioare.» (pag. 61).

«Cine nu știe carte, nu poate fi arheolog...»

«Orice știință adevărată își află adăpostul și temeiul său în cărți...» (pag. 137).

Omul de știință trebuie să rămână obiectiv, ferindu-se de patriotismul strâmt, «orbesc și nerațional». El să se întemeieze «pe izvoare sigure, pe date pozitive adunate și controlate de timp, pe exactitatea ce rezultă când se confruntă mențiunile din scriitori cu înseși monumentele de cari e vorba»: metoda istorică, pe de o parte, metoda comparativă

din logică, pe de alta, depe urma cărora ia naștere certitudinea cea mai pozitivă în locul ipotezelor fantastice.

E nevoie de criticism în cercetarea materialelor, dar nu împins până la scepticism :

«In arheologie, prepusul, neîncrederea, sfiala, temerile și tăgăduirea în toate nu trebuiesc luate de normă absolută. Măsura în toate l». (pag. 276).

Aceasta se traduce și prin adoptarea unui plan limpede și sigur, care aduce

«unitatea firească și legăturile neapărate, cari dau unei materii științifice, tratată serios, acea cuvenită și dreaptă cumpănire în dezvoltările ei cele mai necesare» (pag. 247).

Odobescu știe bine ce voește, deaceea în opera lui se vede o unitate în părți și o identitate în spirit. Originalitatea lui consistă în faptul că împacă metoda cronologică cu cea analitică, atacând toate chestiunile, chiar cele mai mărunte, fără a cădea în prea mult didactism și, mai puțin, în pedantism. Dacă prin materialul elaborat, «Istoria Arheologiei» nu are oarecum o desăvârșită originalitate, nu se poate zice tot astfel în ce privește ordonarea și înfățișarea lui. Privită astfel, opera sa nu mai imită pe nimeni; ea rămâne tot nouă și interesantă, oricât s'ar învechi, cu progresiunea timpului și a științei actuale, unele din datele și din vederile ce ne prezintă.

O notă de distincție într'însa e introducerea considerațiilor estetice, artistice, umanistice în aprecierea materialului arheologic — înfrățirea istoriei arheologiei cu aceea a artei, chemarea la viața vie a unei științe ce până atunci părăuse un vast cimitir :

«...graiurile și faptele politice ale oricărui popor sunt ca niște schelete sterpe și fără viață, când ele se prezintă despuiate de ornamentele invietoare cu cari le înpodobesc în orice timp și în orice loc, cugetul moral și geniul artistic al omenirii» (pag. 182).

În schimb, Odobescu se ferește de a face obișnuita confuziune de până atunci între arheologie și

filologie. Prea fusese cunoscut trecutul numai din cărți, numai din cele ce spusese autorii antici despre monumentele de altădată. Dacă Odobescu proclamă categoric că «cine nu știe carte nu poate fi arheolog», apoi tot el însă ne trimite dela interpretarea textelor la contemplarea directă și imediată a artei și anti-chităților. Separațiunea filologiei de arheologie, mai cu seamă a filologiei «latiniștilor», constituie o direc-tivă constantă la Odobescu. În multe rânduri îl vedem ridicându-se împotriva exagerărilor antiștiin-tifice ale acelora :

«În filologie se face azi la noi ceea ce cu patru sute de ani mai înainte producea prin alte țări știința nerumegată a primilor gra-matici și filologi, cari au cercat a-și da seama despre natura lim-bilor moderne».

«Biată limba română singură a rămas sub o riguroasă tutelă ; ei i se contestă orice mișcare, orice pornire de independență ; ea trebuie să umble neîncetat ca pruncii, rezimată pe proptele latinești» (pag. 96).

«Cultul sacrosanct al latinismului, care domnește astăzi în lu-crările filologice ale lexicografilor din Societatea noastră acade-mică și care îi face să calce cu dispreț și cu furie în picioare orice element care în limba românească nu este din sfânta, din candida și din strălucita origine latină, acel fanaticism de patriotică lătinătate poate singur să vă dea o idee despre lipsă totală de critică, despre excentricitățile exegetice ale arheologilor italieni de acum vreo patru sute de ani» (pag. 127).

Patriotismul îngust și orbesc trebuie înlăturat din știință, dar știința la rândul-i poate fi naționalizată. Arheologia are să cuprindă în sine tot trecutul, prin urmare și pe cel românesc. Deaceea antichitățile *Patriei* își au și ele locul lor în opera lui Odobescu : Podul lui Traian, Tezaurile dela Conțești și dela Pietroasa, Dimitrie Cantemir ca arheolog, etc.

Acelaș obiectivism științific respiră și aci ; bună-oară nu se sfiește a releva — oh, sacrilegiu ! ar fi zis latiniștii — după istoricii clasici, defectele urâ-cioase ale marelui nostru strămoș, Traian (pag. 284).

Știința arheologiei la Odobescu nu e pedantă, nu e aridă, deși obiectul ei l-ar împinge fără să

vrea către aceste defecte. Indrăgostit, entuziasmat de clasicism și antichitate, arheologul nostru strecoară această căldură și în materia cursului său, ferind-o de rigiditatea și de didacticismul altora. Și totuș recunoști că este tot profesorul cel ce vorbește: diviziuni și subdiviziuni la tot pasul, reveniri și recapitulări neconținute, digresiuni explicative, citate documentare foarte numeroase, salvate prin câte o scuză amabilă către auditor, etc.

«Istoria Arheologiei» este tot atât de interesantă ca operă de știință, cât și ca un curs propriu zis. Sub acest din urmă raport mai cu seamă, directiva ce a urmat rămâne valabilă și astăzi. Ultimul capitol «Caracterele învățământului universitar» (pag. 405), cuprinde învățături de actualitate, ce ar fi de o imperioasă necesitate și pentru unii din universitarii noștri de acum, nu numai pentru contemporanii lui Odobescu.

VALOAREA LITERARĂ

A OPEREI.

După ce am semnalat valoarea științifică a «Istoriei Arheologiei», ne rămâne încă să privim și valoarea ei literară.

Odobescu a fost și un mare artist. Știința românească îi datorește mult, dar literatura și mai mult. Numele lui este indisolubil legat de cele două frumoase nuvele istorice atât de cunoscute — Mihnea, Doamna Chiajna — și de Pseudocinegeticul din 1874. Multe din însușirile acestuia din urmă le vom regăsi și în «Istoria Arheologiei». «Falsul manual...» a fost comparat cu un caleidoscop literar, cu un mozaic din bucăți de preț, cu un adevărat poem în proză. Într-o dezordine artistică se amestecă pictura cu poezia, sculptura cu muzica, arhitectura cu legenda, și totuși la sfârșit bagi de seamă că drumul cu multe și fermecătoare cotituri eră un drum sigur și cu țel hotărât.

Acelaș aspect de mozaic, acelaș mers întru câtva capricios «sub formă de desghinuri arheologice, cam șerpuite, cam frânte și cam desmădulate», cum zice însuși autorul (pag. 94), se poate recunoaște oarecum și în «Istoria Arheologiei». Este o stăruință inegală asupra feluritelor materii, care îl face pe arheologul artist să stea uneori pe loc, să întoarcă pe toate fețele un mărunțiș de artă, să-l înfățișeze în lumină scânteietoare — și dimpotrivă, să zugrăvească numai în câteva trăsături sigure, deși din fugă, un obiect de o însemnătate cu mult mai mare. Este un impresionism pe care temperamentul de artist al lui Odobescu îl împrumută omului de știință, un *impresionism științific*, dacă se poate admite, care colorează obiectul analizat, însă nu merge până acolo încât să-l denatureze în mod fantezist. De aci, atâtea pagini sugestive provocate de impresiunile predilecte ori de asociațiile sufletești ale arheologului-artist. Așa este inimitabilul tablou al «Noptii Paștelui» înfățișat în legătură cu Renașterea artelor (pag. 115 sq.), bucată vrednică de a figura în toate antologiile. Într'însa vibrează cu putere sentimentul datinei strămoșești, izvorât dintr'o înțelegere adâncă a trecutului nostru și a sufletului creștin în genere, dintr'un spirit larg și umanitar.

Odobescu face și humor în opera-i de știință, humor sănătos ca și în «Falsul manual de vânătoare». Surâsul ironic iluminează din când în când fața severă a eruditului. Gluma, «butada», sarcasmul, anecdota, se împletesc în mod neașteptat în expunerile arheologice ce ne face autorul «Vulpiei bearcă» și «Tigrului păcălit». Astfel descrierea lui «Marco-Polo», calul-arheolog al învățatului Fabretti (pag. 185), turma de lei de... piatră, transportată la Veneția de către Morosini (pag. 262), salvarea lui Hugo Grotius într'o ladă cu cărți (pag. 161), ori povestea oalelor cari cresc în pă-

măut (pag. 113), rude bune cu narghilelele Dacilor din «Fumuri arheologice»; pățania arheologului Vaillant, care și-a înghițit tezaurul numismatic (pag. 285) etc. Am stăruiț în această înșiruire, tocmai ca să se vadă cum Odobescu știa să agrementeze un curs științific, fără a-i coborî valoarea.

Legendele își au și ele o parte însemnată în economia operei lui Odobescu. Fantazia lui de artist găsește domeniu prielnic pentru a mai scăpa din ariditatea științei. Așa, îl vedem în mijlocul cursului, oprindu-ne locului, ca să ne povestească în patru pagini, minunat de frumos, legenda S-tei Cecilia, — întocmai cum în Pseudocinegetic întrerupe continuitatea expunerii, ca să ne povestească «Basmul feciorului de împărat cel cu noroc la vânat».

Biografiile în «Istoria Arheologiei», după cum e și firesc, sunt foarte numeroase. Ele au vieață și variație în formă. Șirul arheologilor pe cari ni-i înfățișează devine astfel o galerie de portrete literare, desigur în trăsături repezi, unde fiecă individualitate este prinsă în poza ei cea mai caracteristică. Ici vezi pe sofistul Lucian, mai colo pe savantul vechimii, Pliniu; ori pe omniscientul Varrone; iată-l și pe Fabretti, arheologul cu multe toane, explorând ruinele Romei, călare pe al său «Marco-Polo»; iată și pe pater Atanasiu Kircher, născocitor minunat de tot soiul de invențiuni cabalistice; apoi și șirul bogat al Benedictinilor, lucrând adăpostiți în umbra chiliilor lor tainice. Și câte numeroase alte figuri, chemate la vieață prin pana de artist a arheologului nostru!

Odobescu este un povestitor ce te cucerește lesne; e viu și interesant. Așa ni-l arată toată opera lui poetică și tot așa îl regăsim și în «Istoria Arheologiei». Narațiunile sunt din belșug, iar autorul se complace într'însele, adăugând amănunte ce însuflețesc scenele povestite. Astfel: ambasada arheologului Nointel la Constantinopol și în Grecia (pag. 253) și mai cu

seamă impresionanta dărâmare a Partenonului de către Venețieni (pag. 260).

E lesne de închipuit ce rol trebuia să aibă descrierea într'o lucrare de arheologie și mai cu seamă la un curs unde contemplarea directă a resturilor străvechi eră exclusă pentru ascultători. Vorbitorul eră ținut să fie cât mai plastic, cât mai sugestiv, cât mai îmbelșugat în epitete înzestrate cu calitatea proprietății, cât mai ferit de prolixitate, de monotonie.

Și în adevăr, «Istoria Arheologiei» este un fel de album vorbit, în loc de a fi zugrăvit. Câte mărunțișuri artistice, câte vase antice, câte tablouri și statui, câte clădiri și monumente nu ne sunt trecute pe dinainte ca și în caleidoscopul din Pseudokineghetikos: Laocoon (pag. 57), Nunțile Aldobrandine (pag. 170), Vasele artistice și mozaicurile (pag. 62), Leul dela Pireu (pag. 262), Catacombele (pag. 317) — constituiesc tablouri dibace, în cari se îmbină și exactitatea științifică și coloarea literară. Când și când, se desvăluie și câte un discret colț din natură. Odobescu împrumută dela scriitorii clasici, Ovidiu, Virgiliu, descrierea scenelor cinegetice; ele ne amintesc numai decât pe autorul «Bărăganului».

Și fiindcă e vorba de traduceri, sunt demne de relevat cele pe cari ni le dă arheologul nostru depe scriitorii clasici. Atâta grije de termenii întrebuițați și de armonia frazei te împiedică uneori de a ști ce aparține originalului și ce traducătorului.

Pentru explicarea tuturor elementelor de pitoresc artistic ce se amestecă în «Istoria Arheologiei», avem două rațiuni: una este spontaneitatea de literat a lui Odobescu, ce vine în ajutorul omului de știință; alta însă este nevoia conștientă de a face cursul cât mai atrăgător. Repetăm că Odobescu nu a avut darul vorbirii, încât niște conferențe cu fond arid, având să fie citite, pentru ca să captiveze auditorul trebuiau

să se bucure de farmecul formei și interesul amănuntelor, fără ca prin aceasta să cadă în prețiozitate ori în superficialitate.

LIMBA ȘI STILUL. Cu privire la forma, la stilul și limba operei ce analizăm, Odobescu rămâne acelaș prozator de seamă pe care îl știm din opera sa poetică. E de ajuns să citești primele rânduri din cartea sa, adevărat exordiu măreț, de o amploare oratorică fără retorism, — pentru a ghici farmecul prozei din rest:

«Când pe la jumătatea secolului al XV, magnificul duce Lorenzo de Medicis întemeie în Florența prima catedră de arheologie, Italia intrase în secolu-i de aur. În sânul ei, soarele culturii renăștea, vărsând peste Europa întunecată raze de poezie, de știință și de frumoase arte» etc. (pag. 5).

Calitatea dominantă însă în stilul «Istoriei Arheologiei» rămâne naturalul, exprimarea firească, chiar familiară câte odată, așa cum se cădeă pentru o operă didactică vorbită. Vom regăsi de multe ori eleganța spontană, armonia și bogăția frazei, amploarea periodică, coloritul epitetelor, atunci când subiectul se potrivește cu atari mijloace, atunci când știința cedează artei.

Neologismul, cuvântul tehnic, este termenul fundamental al limbii din «Istoria Arheologiei», cum și este indispensabil pentru o operă de erudiție; când și când însă răsună și vreun arhaism pitoresc, mai firesc ca oriunde pentru a exprima cele străvechi.

Graiul său se înfățișează cu corectitudine, atât cât o reclamă sau o îngăduie limba vie, limba rostită, nu cea cizelată și remaniată în cabinet. Vor fi și unele greșeli provenite din înrâurirea curentului latinizant — în special în vocabular — sau din influența limbii franceze, la noi de demult pufernică.

Vor fi și unele forme românești de o întrebuițare mai puțin curentă și poate cam artificială, bunăoară acel *depe* în loc de *după*, unele întortocheri sintactice.

Toate acestea însă sunt incidente ce nu pot întuneca celelalte însușiri relevate mai sus; deaceia socotiam la începutul acestei introduceri, că autorul «Istoriei Arheologiei» și opera sa au fost nedreptățiți; deaceia credem că servim cultura românească și literatura națională, scoțând din uitare opera de față.

NORMELE DE EDITARE. Cât pentru editarea lucrării, am avut în vedere în primul rând ca să dăm o edițiune mai lesnicioasă la citire decât cea din 1877, volum de 756 de pagini, scris cu ortografia etimologică a vremii, de care se leapădă însuși Odobescu.

Am împărțit materia celor cincisprezece conferențe, pentru a le feri de o continuitate obositoare, în capitole mai mărunte, cărora le-am pus subtitluri adoptate chiar de autor.

Atențiunea percurge totul în mai multe etape, memoria fixează mai bine, datorită acestora. Am suprimit citatele în limbi străine, dar am redat conținutul lor pe românește.

În privința ortografiei, am adaptat-o după regulile celei actuale; totuș ne-am sfiit să o modernizăm radical, mai cu seamă în acele forme unde este vorba nu numai de scriere, ci și de ortoepie, și pe care Odobescu le menține uneori cu toată stăruința. Vor fi deci unele inconsecvențe ortografice, explicabile și prin acest compromis, dar vor fi și altele strecurate la tipar și pe care cititorul lesne le va restabili.

Am însoțit edițiunea și de un *indice* de materii și nume, atât pentru a satisface un deziderat al lui Odobescu, rămas neînfăptuit, cât și mai cu seamă pentru a înlesni orientarea cititorilor.

Este rândul acestora din urmă, acum, ca să decidă dacă modesta noastră contribuțiune la cunoașterea operei lui Odobescu este un prinos sau o impietate.

Olănești, august 1916.

CONSTANTIN DAMIANOVICI

PREFAȚA LUI ODOBESCU

Sunt acum doi ani și mai bine, în iarna din 1874 spre 1875, d-l Titu Maiorescu, fiind pe atunci ministru al învățaturii publice și dorind să dea instrucțiunii superioare din București o dezvoltare ce-i este¹ încă de mare lipsă, a avut ni merita idee a cere dela mai mulți bărbați, cunoscători și iubitori de știință, ca să înceapă, în localul Universității, cursuri libere și gratuite asupra diferitor materii științifice, încă necuprinse în programele oficiale ale Facultăților.

La cea de litere, d-nia lui însuș întreprinse o serie de elocvente conferințe asupra *Logicei*; d-l Hasdeu deschise atunci instructivul său curs de *Filologie comparativă*; și eu, autorul acestui volum, luai, nu fără de sfiială, sarcina anevoioasă de a introduce în școalele române noțiunile de *Arheologie*.

Trebuie să mărturisesc că propunerea onorătoare, ce mi se făcuse prietenește de către ministru, eu am primit-o cu mare mulțumire, căci ea, în parte, realiză una din cele mai vii ale mele dorințe, născută încă din anii plăcuți ai studiilor tinereții.

Dinaintea unui public foarte îngăduitor pentru lipsa mea de înlesnire oratorie, am citit, într'o serie de prelegeri ebdomadarii² de seară (dela 22 octombrie 1874 până la 14 martie 1875) cuvântările pe cari le tipăresc aci, cu foarte puține îndreptări și adause. Bune sau rele, tot ce pot să afirm este că ele au fost lucrate cu conștiință, atât în privința noțiunilor istorice și speciale ce conțin, cât și sub raportul părerilor mele personale asupra unor chestiuni de cultură locală.

Volumul de față, în ale sale cincisprezece despărțiri, cuprinde o schiță mai mult sau mai puțin dezvoltată a istoricului vicisitudinilor și caracterelor științei arheologice în *Antichitate* și în timpul *Renașterii*, adică până pe la jumătatea secolului al XVIII-lea.

¹ 1877; ² săptămânale.

Credeam — și poate că o asemenea speranță va renaște curând în mine — credeam să completez subiectul, cel puțin prin o a doua serie de cercetări, egale în întindere și relative la imensele desvoltări ce s'au mai dat, în *Epoca modernă*, tuturor ramurilor studiului antichităților.

Dar neputând prevedea deocamdată nici când, nici cum această intențiune își va vedea a sa îndeplinire, am socotit că scopul ce-mi propusesem, când am scris și am rostit în public această primă serie de prelegeri, va putea fi și mai bine atins prin ne mai întârziata lor tipărire.

Dacă într'adevăr nu mă voi fi amăgit, judecând într'astfel, apoi primirea ce publicul va acorda acestui volum mă va îndemna și mă va înlesni ca să termin, sub formă de curs public sau numai de simplă carte, lucrarea mea întreagă.

Când va fi completă, în lipsă de orice alte merite, ea va posedea cel puțin pe acela de a fi una din foarte rarele cărți, în cari analele arheologice, cu aproape întregul lor cuprins, se vor afla prezentate într'o expunere sistematic coordonată, căreia autorul se va fi silit a-i însuși, precât dânsul s'a priceput, atracțiunile și foloasele ce răsar din studiul variat al arheologiei.

Ca orice scriere românească în ziua de astăzi, cea de față reclamă dela cititori o nemărginită îngăduință întru ceceea privește limba și mai cu seamă ortografia¹. Într'însa, câte erori de felul acesta, nu sunt scăpări ale tiparului sau ale corecturii — și parte din aceste sunt consemnate în *errata* — binevoească publicul a nu le arunca toate pe seama scriitorului. Nestatornicia timpului nostru, în filologie ca și în multe altele, poartă cea mai mare parte din vină.

Cât însă despre faptele, ideile și stilul ce se vor găsi în acest volum, pentru acelea, încă odată, declar că nu mă dau cătuș de puțin în lături, ci din contra citez a-mi însuși și a reclama cu stăruință orice răspundere pentru ele.

Nu mă sfiesc a zice că o asemenea încredere mi-o dă numai cugetul cu care am lucrat la aceste prelegeri; căci, în partea lor narativă, biografică, tehnică și descriptivă, am avut pururea grijă de a recurge la cele mai bune izvoare de informațiuni, ce mi-au stat a-mână;² iar, în cea critică, înfrun-

¹ În ed. Odob., ortografia este cea veche etimologică.

² Osebit de scrierile speciale ale literațiilor și anticarilor, citați în cursul acestor prelegeri, voi recomandă, ca opere generale asupra arheologiei, manualele următoare: *C. O. Müller*, *Handbuch der Archeologie der Kunst*, Breslau, 1848 — *Al. L. Millin*, *Introduction à l'étude de l'archéologie*.

tând fără cruțare exagerațiunile literaturii și neîntemeiatele pretențiuni de știință, ce și-au făcut cărări în publicul nostru, am căutat cu sinceritate să deștept în juna noastră generațiune cultă un spirit mai serios și să-i pun la îndemână un criteriu solid, spre a judecă mai cu temei cultura omenirii în genere, și în parte, moștenirile strămoșești ale patriei și ale naționalității noastre.

Scumpătatea celor ce aveam de apărut mi-a impus dreptul și datorința de a nesocoti mâniile, fățișe sau înfundate, ale celor cari, la noi, pun știința pe căi rătăcite. Țină-mi-se dar numai seamă de intențiune, și sunt încredințat că mi se vor iertă multe neajunsuri!

Aveam de gând să însoțesc acest volum cu vreo câteva anexe, ce i-ar fi putut da un îndoit folos; pe deoparte, voiam să-i fac un *indice alfabetic* al tuturor materiilor, care ar fi înlesnit cercetările asupra diferitelor persoane și obiecte citate în cursul lecțiunilor; pe de alta cugetam să adaug o *listă bibliografică* a feluritelor publicațiuni arheologice din epocele despre cari acest curs tratează, listă în care s'ar fi introdus, ca un rezumat îndeplinitor, multe nume de anticari secundari și multe titluri de scrieri, de cari nu s'a putut face mențiune în decursul prelegerilor.

Dar proporțiunile ce a luat volumul la tipar, chiar și fără de aceste adause, m'au speriat pe mine însumi. Mi-a fost

Paris, 1826. — *Ces. Cantù*: Dei monumenti de archeologia e belle arte. trattato per l'illustrazione alla sua Storia universale. Torino, 1858 — *Wil. Smith*: Dictionary of Greek and Roman antiquities. London, 1865; precum și Dicționarul de antichități, abia început, sub direcțiunea d-lor *Daremberg* și *Ed. Saglio*; Paris, 1874. — *J. Labarte*: Histoire des Arts industriels au Moyen-âge et à l'époque dela Renaissance. 3 vol. în 4. Paris, 1872-74. — *Fr. Kugler*: Handbuch der Kunst-Geschichte. Stuttgart, 1861. — *Dr. C. Schnaase*: Geschichte der bildenden Künste. 8 vol. Düsseldorf, 1866—64. — Pentru partea biografică relativă la anticarii din trecut, izvoarele principale sunt: *Moréri*: Grand dictionnaire historique (1674), nouv. édit 10 vol. Paris, 1759. — *Bayle*: Dictionnaire historique et critique (1727); édit. Beuchot. 16 vol. Paris, 1824. — *Nicéron*: Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres. 44 vol. Paris, 1727—45. — *Tiraboschi*: Storia della letteratura italiana. (1761), nuov. ediz. 16 vol. Milano, 1822—26. — *Jöcher*: Allgemeines Gelehrten-Lexicon. 4. vol. Leipzig, 1750—1751. — *Saxius*: Onomasticon literarium. 8 vol. Trajecti-ad-Rhenum, 1775—1803. — *Michaud*: Biographie universelle ancienne et moderne. 51 vol. Paris, 1811—1828; precum și numeroasele notițe sau *elogii* ale membrilor Academiei de inscripțiuni și bele-litere din Paris, cuprinse în vechile memorii ale acestui corp de erudiți. 51 vol. Paris, 1736—1809, etc.

teamă că, exagerându-le și mai mult, ele vor descuraja cu totul pe cititor. Și apoi m'am gândit că asemenea anexe se pun mai cu seamă ca complement la o lucrare cu totul împlinită, ceea ce, în realitate, nu este încă această primă parte din *Istoria Arheologiei*.

Dacă însă, depe cum sper și doresc, îmi va fi dat de a o completa printr'un al doilea tom, rezervat dezvoltărilor moderne ale științei arheologice, atunci la sfârșitul aceluia își vor afla locul lor cel mai potrivit citatele două anexe, întinse asupra întregului cuprins al materiei.

Intr'astfel completat cu o expunere istorică a noilor cuceriri ale științei, care de sineși va fi ca și o schiță descriptivă a stării sale actuale, și inzestrat apoi și cu amplificațiuni bibliografice, cursul preliminar de arheologie se va putea prezenta ca o introducere, un rezumat, o călăuză pentru cei ce vor voi să ia o cunoștință generală și răpede despre această știință, mai înainte de a pătrunde în amănunțimile ei.

Lipsa unei lucrări de felul acesta se simte acum pretutindeni. Nici o limbă nu posedă un manual de arheologie, în care să fie atinse, chiar și numai în treacăt, feluritele ramuri ale cunoștințelor noastre anticare.

Nu am pretențiunea de a împlini îndată lipsa; dar, oricât de imperfectă ar ieși cercarea mea, ea va dovedi cel puțin că și limba română cată astăzi a trage o brazdă cu folos pe țarina culturilor moderne.

Ianuarie, 1877.

INTĂIA LECȚIUNE

PRELIMINARE. Domnilor, când pe la jumătatea secolului al xv-lea, magnificul duce Lorenzo de Medicis întemeie în Florența prima catedră de arheologie, Italia intrase în secolu-i de aur.

În sânul ei, soarele culturii renăște, vărsând peste Europa întunecată raze de poezie, de științe și de bele-arte.

Deasupra pământului ei, acoperit cu ruine, răsunase de curând glasurile pline de farmec ale lui Dante și Petrarca, ca fremete și ca susure prevestitoare ale zilei. Și acum, una câte una, ca dintr'un somn letargic și secular, se treziau și răsăriau la lumină capetele de operă literare și artistice ale antichității elene și romane. Lumea modernă adăstă în neastâmpăr acea deșteptare a artelor antice, ca depe datina lor să plămădească culori pentru penelul lui Rafael și să ascută o daltă, demnă de mâna lui Michel-Angel.

În acea clocotire învietoare a tot ce eră nobil, bun și frumos în mintea și în inima societății europene renăscânde, arheologia, știința trecutului omenesc, fu așezată, cu pompă triumfală, pe un tron de onoare.

Vom vedea curând împreună, domnilor, cari au fost pe aiurea destinele acestei științe, de atunci și până în ziua de astăzi. Deocamdată însă iată că, pentru prima oară, astă-seară, i se deschide și ei o porțiță lăturașă, spre a intra, cam pe furiș, în școlile românești.

Departate de mine cugetul de a face prin aceste cuvinte vreo imputare învățământului nostru superior de până acum; mărturisesc chiar că, eu unul, de aș fi găsit dinaintea acestei catedre, o poartă mai largă, mai pusă la iveală, n'aș fi cutedat a mă furișă printr'însa, ca să mă înfățișez azi dom-

niilor voastre, eu puțin-știutorul, ca reprezentant și răspânditor în România al unei așa de întinse și de falnice științe.

M'aș fi temut ca nu cumvă aci, la intrare, vreun judecător aspru, ca oribilul Minos al lui Dante, cel incolăcit în stufoasa-i coadă, să mă întrebe rânjind :

Gândește-te cum intri și spune cui te încrezi :
Vezi să nu te amăgească lărgimea acestei intrări. ¹

Ce aș fi răspuns eu, sărmanul, la o așa cruntă amintire a slăbiciunii mele ? Repurtându-mi cugetul numai către puținul cât mă simț în stare a face singur, m'aș fi tras negreșit spăimântat și tremurând înapoi...

Dar acum, acum, domnilor, după ce, intrând aci, avui norocul să încerc multa d-voastră bunăvoință către mine, simț că am prins la inimă ; ce zic ! simț că atâta m'ați îmbărbătat, încât cutez a declară cum că nu m'ar mai speria nici chiar o mai largă intrare, pe cât aș avea drept călăuză în cale feluritele adimeniri ale științei ce m'a adus acilea și pe cât iar aș avea drept sprijin, un auditor — și luminat și indulgent — ca acela ce a venit astă seară să mă asculte și să mă inimeze.

Aș dori, spre a fi demn și de atâta favoare și de obiectul ce tratez, ca să știu a vorbi tot frumos și bine, despre tot binele și despre tot frumosul cât s'a produs dealungul secolilor pe această lume și cât până astăzi au putut adună arheologii din rămășițele pripășite ale trecutei culturi omenești.

Dar știți, vai ! că dorința, în cazul acesta, nu este tocmai sinonimă cu puțința, și nu tuturor nici în totdeauna se potrivește acel semeț adagiu, pe care îl tot repetă zadarnica trufie a muritorilor : *Voește și vei putea !*

Nu, domnilor, cecece eu aș voi ca să fac depe această catedră, știu bine că nu voiu *putea* ; știu bine că nu puținelor mele cunoștințe, nu lipsei mele de talent oratoriu, nu aspirațiunilor mele — oricât de ambițioase — va fi dat de a răspândi în societatea română acel cult al frumosului, cea spornică varietate de cugetări și de adevăruri filozofice, ce nasc din studiul adâncit al treptatei și multiplei activități omenești.

¹ În original se dă și textul italian.

UTILITATEA, SCOPUL ȘI TENDINȚELE ARHEOLOGIEI.

Deaceea cu toată umiliința declar că m'aș simți tare mângâiat, dacă prin cuvintele mele aș izbuti numai să insuflu rarei junimi care, abătându-se din curentele generale, vine să rătăcească duios prin pustiițele săle ale învățământului literar din Universitatea noastră, să insuflu, zic, acelor pușini copii de suflet ai părăsitorilor noastre muze un gust mai raționat pentru studiile clasice, o dorință mai lămurită de a-și completa instrucțiunea literară, prin idei clare despre cultura socială și artistică a trecutului.

Și oare, dacă aș avea parte să fac măcar atâta, n'aș fi — spuneți — în drept să-mi simț cugetul destul de împăcat cu credința că am arătat, pentru prima oară, în-sânul școalelor române, singura cale pe care se poate învăța cu adevărat folos istoria, cea mai folositoare din toate științele sociale? Nu m'aș putea oare felicita că — cel puțin într'un cerc restrâns, dar bine ales — am dat în țară la noi o justă idee despre însemnătatea unei științe, pe care extravaganțele ignoranței și speculele cupidității au căutat, aci ca și pe aiurea în timpuri mai depărtați, a o discredită în ochii oamenilor serioși?

Și într'adevăr, domnilor, dacă arheologia n'ar avea, precum cred unii, alt scop decât acela de a mulțumi plăcerile nesăbuite și gusturile răsfățate ale celor curioși de fapte și de obiecte cari au pierit din uz sau cari nu mai sunt *de modă*, ar fi păcat, ar fi rușine să i se facă rând printre științele omenești, să i se dea un loc în învățământul unei școale de orice fel.

Din norocire însă arheologia știe, prin rezultatul cercetărilor cari o constituie, să se înalțe la regiuni mai mărețe, mai întinse, mai spornice. Ridicată la rangul ce i se cuvine, ea ajunge a fi un criteriu puternic pentru prețuirea facultăților intelectuale și pentru cunoștința calităților morale ale omului.

DEOSEBIREA ÎNTRE ARHEOLOG ȘI ANTICAR.

Dacă ea se servă și profită de acea minușioasă curiozitate care face pe *anticar* să scormonească și să dibuiească oriunde rămășițele trecutului, apoi ea numai prin cum-păna și prin dreptariul *arheologului* se suie pe treapta științelor. Unul, cu o ardoare adesea numai instinctivă, descopere, culege și strânge toate rămășițele trecutului; celălalt, prin o cunoștință întinsă a faptelor și a monumentelor și prin o critică sănătoasă, alege și judecă însemnătatea acelor rămășițe

în raport cu cultura din trecut a omenirii. Unul e zidarul care adună și așterne simetric straturile de piatră; celălalt e artistul, priceput și prevăzător, care combină și înalță edificiul.

De aci dar putem vedeă că rezultatele arheologiei se obțin prin o îndoită activitate. Fără adunarea materialelor, adică a datinelor și a monumentelor din trecut, arheologia n'ar putea exista decât ca un șir neraționat de visuri deșerte, de utopii fără temei; precum iar, fără de compararea și de elucidarea lor printr'o critică temeinică și serioasă, munca anticarului se reduce a fi o osteneală fără de spor, fără de folos practic și fără de nici o importanță pentru luminarea omenirii.

Făcând această distincțiune între rolul oamenilor cari conlucrează la descoperirea și la întemeierea cunoștințelor arheologice — distincțiune pe care am socotit-o necesară, spre a înlătură, odată pentru totdeauna, ideile greșite ce s'au putut strecură prin publicul nostru asupra scopului și asupra rezultatelor științei arheologice — făcând, zic, această distincțiune între activitatea *anticarului* și aceea a *arheologului*, n'am voit cătuș de puțin să declar că aceste două profesii sunt necompatibile; că acel ce descopere sau adună nu este nici odată în stare să judece; sau că cel care știe să apretească cu autoritate, va socoti totdeauna ca nedemne de sine explorațiunile și colecționările de monumente antice.

Din contră, au fost și sunt arheologi de frunte, cari au întrunit cu succes amândouă sarcinile și este chiar lucru cunoscut că însușirea ambelor aptitudini (a anticarului și a arheologului) produce rezultatele cele mai eficace; căci nimeni nu poate îndeplini cu mai mult succes meseria de anticar decât acela care, pe lângă timpul și răbdarea ce sunt trebuitoare exploratorului sau colecționarului pasionat, posedă și cunoștințe adâncite în arheologie, prin cari știe să dirige lucrările de explorare, să consemneze rezultatele și să clasifice tot materialul adunat depe noțiuni științifice și raționate.

Dar sunt și oameni cari, lipsiți de orice cunoștințe dobândite prin studii, își închipuesc cu toată seriozitatea că sunt arheologi, ba arheologi serioși și erudiți, luminători ai societății, numai fiindcă a vrut norocul ca ei să nimerească a săpă pamântul tocmai pe acolo unde se brodisă să fie ascunse obiecte de prin vechime.

Toți câți, fiind la Roma, au avut curiozitatea să viziteze interesanta catacombă a Sf. Calist, în care comandatoarele de Rossi a făcut, cu o pătrundere și cu o sagacitate admirabilă, descoperiri și restituțiuni de cea mai mare importanță pentru

istoria primilor timpi ai creștinătății, toți vizitatorii acelei comori subpământene, ilustrată de marele arheolog roman, au făcut negreșit cunoștință cu bătrânul săpător Pietro.

Acest biet unchiaș, după ce a lucrat mari de ani în acea catacombă, sub direcțiunea d-lui de Rossi, azi, pentru câțiva paoli di buona-mano, arată publicului galeriile desfundate de dânsul, ba și inscripțiunile împlinite cu o minunată erudițiune de către stăpânul său. La fiecare semn de mirare al vizitatorului, Pietro dând din umeri, cu un zâmbet de mândră satisfacțiune, îi zice :

«Uite, domnule, eu și d-l de Rossi am descoperit toate acestea ; noi tot împreună am lucrat ! Dumnealui fără de mine nu se pricepe la nimic !»

Într'unele, bătrânul Pietro are dreptate ; căci nimeni nu atinge cu casmaua, mai ușurel ca dânsul, tuful poros al catacambelor.

Dar oare pentru aceasta, Pietro are și el drepturi asupra lucrărilor erudite și ingenioase ale celui care a scris capul de operă arheologic intitulat *La Roma sotterranea cristiana*?¹ Oare meșterul Pietro este și el arheolog sau cel puțin anticar ?

Nu, domnilor ; să nu întrebăm pe Pietro ca să ne dea el definițiunea științei de care avem a ne ocupa ; el și semenii lui vor face confuziune ; ei ne vor spune că arheologia este meșteșugul de a săpa în pământ spre a scoate dintr'insul pietre scrise, bănuși și cioburi, pe cari le cumpără și le plătesc gros Englezii, de câte ori descoperitorul se va fi priceput a le tăinuî îndestul pentru ca să nu i le ia d-l de Rossi și și să le ducă, fără de plată, la noul muzeu religios din palatul Lateran.

Dar cu astfel de definițiune, noi nu ne putem împacă. Nici eu n'aș fi cutezat să mă urc acilea, nici d-voastră nu v'ați fi pierdut timpul ca să veniți a mă ascultă, dacă n'am fi avut în cuget, și d-voastră și eu, ceva mai înalt, ceva mai serios decât un asemenea joc, decât o asemenea negustorie.

¹ Până acum sunt sub acest titlu două volume în 4°, publicate cu stampe, la Roma în anii 1864 și 1867, precum și un volum în folio : *Inscriptiones christianae urbis Romae VII saeculo antiquiores*. 1857—1861. — Importanțele lucrări ale d-lui de Rossi asupra antichităților creștine din Roma au fost rezumate de doi învățați englezi într'un elegant volum, cu mult mai accesibile publicului, care s'a tradus și în limba franceză : «Rome souterraine, par I. Spencer Northcote et W. R. Brownlow, traduit par P. Allard. Paris, 1874».

È timp dar să părăsim pe bietul Pietro în întunerecul caticombelor lui și noi, ieșind la lumină, să căutăm a da o definițiune a științei noastre, pe cât se va putea mai clară, mai demnă și mai completă.

DEFINIȚIUNEA ARHEOLOGIEI,

ROLUL EI ȘTIINȚIFIC.

Arheologia, domnilor, este știința care cercetează datinele și monumentele ce au rămas dela oamenii din secolii trecuți și s'au păstrat până la noi, sau în relațiuni scrise, sau în tradițiuni orale sau mai ales în obiecte reale, plastice și grafice; ea are sarcina de a aduna și de a controla aceste rămășițe, pentru a extrage din studiul lor, special sau comparativ, o cunoștință cât se poate mai deplină despre credințele, instituțiunile, practicele, uzurile, industriile și artele societăților vechi, adică despre starea morală și intelectuală a omenirii la diferitele epoce ale dezvoltării sale.

O astfel de știință, spiritele cele mai înalte, cele mai adânci, cele mai filozofice, nu o pot nesocoti.

Stimulul ei principal și imediat este chiar acea *curiozitate*, adeseori exagerată până la extrem, chiar acea dorință de a ști, de a cunoaște, de a afla, de a descoperi, de a dibui, care e un simț firesc al omului și care, îndreptată către rămășițele trecutului, furnică uneori și prin inteligențele cele mai mediocre. Scopul ei însă o strămută pe tărâmurii mai înalte. Având o îndoită tendință, el este pe de o parte, de a da seamă omenirii despre toate credințele intime, despre toată activitatea sufletească, cari au mișcat generațiunile trecute și prin urmare au determinat în totdeauna caracterul lor moral sau *etic*; iar pe de altă parte, de a scoate la lumină și de a prețui creațiunile, prin cari geniul omenesc și-a manifestat puterea sa de concepțiune și îndemnarea sa la producere, în cercul operelor de artă, în regiunile înalte ale *esteticei*.

De aci naște pentru arheologie o îndoită activitate; servindu-se cu tradițiunile orale și scrise, cu cărțile orale și scrise, cu cărțile și monumentele vechi, ca de un material comun pentru ambele sale scopuri, ea caută a restabili *ideile și traiul public* al societăților pierite sau transformate și totdeauna ne face să prețuim manifestările *frumosului* în operele omenesti din trecut.

Amândouă aceste serii de rezultate se repoartă la principii și la doctrine filozofice; căci una din ele prezentă material

și fapte pentru morala socială sau *etica*, iar cealaltă, tratând despre arte, este chiar baza *esteticei*.

Așadar, arheologia, în adevărata ei tendință, este pururea îndreptată către studiul a două din cele mai înalte principii ale creațiunii, *binele și frumosul*, «to kalon k'agathon»¹ ale Elenilor. Acestor principii, știința mai realistă a timpilor moderni a adăus un al treilea, *adevărul*, cu care arheologia, ca și toate celelalte științe, se servă neconținut în ziua de astăzi, ca cu un mijloc de perpetuă controlare pentru a descoperi valoarea pozitivă a oricărui fapt.

IMPĂRȚIREA ARHEOLOGIEI ÎN
DOUĂ RAMURI: ANTICHITĂȚI
ETICE ȘI ESTETICE.

Chiar de pe când cei dintâi erudiți ai Renașterii au început a se ocupa, în mod cam confuz, cu cercetări arheologice, adică

s'au cercat să extragă din studiul autorilor clasici și al rămășișelor plastice ale antichității, noțiuni, când asupra stării sociale, când asupra belezelor-arte ale popoarelor vechi, de atunci încă s'a simțit că există o diferență destul de bine însemnată între aceste două cercuri de activitate, cu toate că materialul care servă la ambele, este mai totdeauna comun. Deaceia, încă de mult s'a stabilit în cărțile cari tratează despre arheologie, și mai ales în învățământul universitar al acestei științe, o distincțiune pronunțată între studiul porțiunii etice din arheologie și acela al porțiunii artistice sau estetice. S'a numit studiu propriu al *antichităților* (antichității elene, romane, etc.) cel dintâiu, și *arheologie* pură sau și *arheografie*, cel de al doilea.

Acestor denumiri însă le lipsește preciziunea, căci pe de o parte *antichități* sunt atât credințele, instituțiunile și uzurile, cât și monumentele de tot felul ale popoarelor antice; iar pe de altă parte, în *arheologie* și *arheografie*, adică în vorbirea, «logos», și în scrierea, «grafe», despre cele vechi, «arhaia», se cuprinde atât cele spuse și scrise despre monumente cât și cele despre religiunile, întocmirile politice și sociale, moravurile și uzurile din vechime. Ne lepădăm dar de distincțiunea improprie ce s'a făcut între cuvintele *antichități* și *arheologie*, și le privim pe amândouă ca sinonime, cu atâta diferență numai că în *arheologie* recunoaștem chiar știința care se ocupă de *antichități*.

¹ Toți termenii, cari în original sunt tipăriți cu caractere elene, în cea de față au fost transpuși cu caractere latine.

Antichitățile însă, precum am văzut mai sus, se pot grupa sub două rubrici: unele se refer numai la credințele, la datinele și la uzurile popoarelor vechi; celelalte sunt producțiuni ale belezor-arte din timpii trecuți.

Recunoaștem dar caracterul îndoit al științei; însă căutând denumiri cari să corespundă mai bine cu natura materiilor ei de studiu, pe cele dintâi le vom numi antichități *etice*, iar pe celelalte, antichități *estetice*.

Astfel, în mod separat, s'a tratat mai adesea știința arheologiei, atât în cărțile didactice cât și în prelecțiunile școlare; dar trebuie să mărturisim că astăzi, cu grămădirea și cu imbinarea multiplă a noțiunilor ce s'au adunat asupra popoarelor vechi de peste mai tot globul, este tot așa de greu lucru a da învățământului arheologic toată întinderea complexă ce i se cuvine, cât este de vătămător de a-l trunchia, prezentând în parte numai câte una din îndoita față a științei.

Adevăratul folos al studiului arheologic rezultă mai ales din sistematica prezentare a tuturor elementelor principale cari o compun, din dezvoltarea întreagă a feluritelor imagini prin cari ea reflectă tot atât organismul intern sau vieța publică și privată, cât și cultura industrială și artistică a societăților din trecut.

Pășind totdeauna alături cu istoria, ea singură o lămurește, o explică, îi dă culori și suflet, o învie, o împlinește. Faptele națiunilor, ca și mișcările omului, sunt determinate de cauze intime, sunt îndreptate depe împrejurări locale și momentane, sunt urmate de efecte particulare, pe cari istoria politică nu le poate nici constata, nici aprețui. Rolul arheologiei este de a urmări toate acele mărunte și felurite manifestări ale vieții sociale, toate acele producțiuni folositoare sau fantastice ale activității omenești, cercetând întru cât acelea au putut înrâuri asupra marilor evenimente istorice, asupra destinelor omenești.

Zice-ni-se-va oare că acest rol de spicuitor de fapte accesorii este modest, umilit, înjositor? Zice-ni-se-va că acolo unde istoria tună cu glasul de aramă, concertul variază și melodic al arheologiei trebuie să tacă?... Dar care mai este astăzi omul cult care va susține, cu mintea lucidă, că dinaintea puterii armelor, ba chiar dinaintea autorității efemere a legilor omenești, credința în dumnezeire, virtuțile neclintite ale vieții sociale, descoperirile folositoare ale științei, producțiunile de geniu ale belezor-arte cată să se umilească, să se nimizească, să se aștearnă la pământ?

Dacă chiar în secolul nostru de lumini am avut durerea

să vedem izbucnind printre popoarele cele mai de frunte, instincte brutale și funeste, noi nu putem face alta decât a deplânge acele orbiri trecătoare și să le considerăm ca triste efecte ale slăbiciunilor noastre omenești. Dacă din nenorocire, răsunetul sălbatic al armelor pustiitoare se chiamă încă și astăzi *glorie* în limbile noastre, apoi putea-va oare cineva să tăgăduască că într'o glorie cu mult mai senină și mult mai înviitoare lucesc pentru noi descoperirile științifice și operele de artă ale timpului prezent? Dacă azi numele unui Krupp e repețit de mai multă lume decât al unui Bopp, al unui Niebuhr, al unui Mommsen, al unui Rauch, al unui Kaulbach, al unui Liebig, al unui Humboldt, vă întreb oare, domnilor, care din aceste nume va ilustra mai mult în secolii viitori, actuala capitală a triumfătoarei Germanii? Urletul sinistru al tunului se va stinge curând de pe piața de Brandenburg, dar Berlinului îi va rămâne pururea onoarea de a fi adunat în sânul său și de a fi stimulat pe corifeii științei și ai artelor din secolul al XIX-lea!

Ca istorie a culturii popoarelor din trecut, adică, ca expunere a credințelor, așezămintelor și moravurilor vechimii, arheologia este dar soră gemenă cu istoria pragmatică sau politică. Cât de stearpă și de puțin atrăgătoare este înșiruirea cronologică a evenimentelor de stat, cari s'au petrecut în palatele regilor, sau pe forul popular, sau chiar și pe câmpii de bătaie, dacă toate acele împrejurări ni se prezintă numai în liniamente aspre și necolorate, dacă nu ni se arată nici ideile, nici simțimintele, nici aplecările cari mișcau pe actorii lor, nici măcar aspectul scenei în care ele s'au petrecut.

Ca o tulpină uscată, cu vârtoasele-i ramuri răschirate și înegrite, ni se înfățișează istoria faptelor politice ale unui popor antic, de câte ori noțiunile adunate prin cercetările multiple și variate ale arheologiei, n'au venit să împodobească bătrânul trunchiu cu flori vii și parfumate, cu poame rumene și gustoase, ba chiar și cu acea pecingene rozătoare, cu acel vâsc parazit care într'o zi a cășunat uscarea și putrezirea mândrului copaciu.

Iertați-mă, domnilor, dacă insistând asupra acestei comparații împrumutate din regnul vegetal, voi adăugă că rolul arheologului este — pe când istoricul cată a ridică cu anevoință dela pământ trunchiul sterp și surpat — rolul arheologului este de a culege împrejurii cu o pietoasă îngrijire, toate frunzele cele veștede, toate florile cele ofilite, toate poamele cele svântate și prin nimerita lor alipire la vechia tul-

pină să redea copacului vieață și vârtute, foilor umbră și verdeață, florilor colorit și miros, poamelor must și dulceață ; într'un cuvânt să reproducă ca printr'un farmec magnetic via imagine a splendorii primitive !

Să nu mă învinovățiți, -domnilor, că în entuziasmul meu pentru știința pe care voesc a vă face să o iubiți ca și mine, eu dau arheologiei mai mult decât ce este al ei. Locul ce i se cade ca știință îndeplinitoare a istoriei este acela pe care-l ocupă *binele* și mai cu seamă *frumosul*, pe lângă *adevăr*. Și oare nu este *frumosul* cel mai gingaș, cel mai ademenitor instinct al naturii omenеști ? Fără dânsul seceta și răceala domnesc în suflet, inima bate mai rar, mintea nu mai simte avânturi generoase, nu se mai răpede în porniri fecunde.

Ca studiu al dezvoltării treptate a acestui nobil și spornic instinct, ca istorie a belelor-arte din timpii trecuți, arheologia nu merită dar mai puțină atențiune decât ca știință ajutătoare și complinitoare a istoriei pragmatice. Ea, sub acest nou aspect, deșteaptă în suflete o fecundă admirațiune pentru perfecțiunea formelor și a ideilor și astfel înalță, nobilează, purifică și inima și cugetul omenirii.

Punând acelaș preț la ambele fețe ale științei arheologice, îmi propuiu a le ține pe cât se va putea mai mult în paralel, în tot decursul studiilor ce voiu avea onoare să expun și să dezvolt depe această catedră.

Se cuvine însă, cred, mai 'nainte de toatē ca să cat a despică și a enumera dinaintea d-v., cel puțin principalele obiecte de cari se ocupă arheologia în fiecare din ambele ei ramuri.

Mă tem foarte că are să vă cam obosească nomenclatura de obiecte ce sunt obligat a înșiră, pentru a face inventariul sau tabla de materiile cuprinse în știința de care avem a ne ocupa. Dar n'am ce face ! Aduceți-vă, vă rog, aminte că aci suntem la școală și că, pe orice treaptă, dascălul nu se poate lepădă de meseria lui, meserie care îi impune curat datorința de a se servi cu regule precise și rigide, cu clasificațiuni metodice și corecte, de a nu se răsfață cătuș de puțin în veșele și capricioase rătăcirii, în colindări fantastice prin dome-niul închipuirii.

I. ANTICHITĂȚI ETICE.

Să fim dar sistematici, domnilor, cum se cuvine în școală și, începând cu materiile asupra cărora sunt îndreptate studiile etice sau morale ale arheologiei, să le împărțim mai 'nainte de toate în patru categorii generale, având raport : una, la *zeitate* ; a

două, la *stat*; a treia, la *societate* și cea din urmă, la *familie* și la *individ*. Sub aceste patru manifestări s'au exercitat în tot timpul facultățile morale ale omenirii.

ANTICHITĂȚI ATINGĂTOARE

DE ZEITATE.

Noțiunile ce se ating de zeitate sau de religione sunt de două specii: mai întâiu, cunoștința zeilor de orice treaptă și a atributelor lor, care pentru popoarele păgâne se cheamă *mitologia*, adică descrierea miturilor sau a fabulelor religioase; apoi, descrierea *cultului* religios atât întru cece privește *sacerdoșii* sau preoțimea de orice fel, cât și practica religioasă sau *ritul* ecleziastic, *ceremoniile*, *sacrificiile* și orice alte acte privitoare la adorațiunea divinității. Pe lângă acestea se mai adaugă și diversele *superstițiuni* sau eresuri, cari în totdeauna au legături mai mult sau mai puțin directe cu vreunul din cultele existente sau dispărute.

Trecând la faptele atingătoare de stat, arheologia studiază *constituțiunile*, *magistraturile* civile și politice, *legiuirile*, *procederile* și *uzurile judiciare*, în cari se cuprind și *pedepsele* și în fine modul de *relațiuni diplomatice* între statele din vechime. Unele din aceste materii au, mai ales pentru popoarele ale căror legislațiuni s'au păstrat ca baza jurisprudenței noastre moderne, au, zicem, o întindere așa de mare încât ele trec, prin multiplicitatea teoriilor și aplicațiunilor lor, peste marginile arheologiei, și constituesc de sine o ramură specială a studiilor juridice de astăzi. Negreșit că nimeni nu se așteaptă a învăța într'un curs de arheologie, toate amăruntelile dreptului roman. În cercul pur al antichităților se cuprind numai acele principii de drept și acele uzuri judiciare cari au avut o înrăurire mai generală și mai caracteristică asupra constituțiunii statului roman și asupra vieții private a popoarelor de sub jurisdicțiunea lui.

SOCIETATEA.

În domeniul cunoștințelor asupra societății sau mai bine asupra *vieții sociale* a popoarelor din vechime, cercetările arheologiei sunt multiple și variate. Ele se refer mai întâiu la *împărțirea socială* a populațiunilor în *clase* sau *caste*, în *trepte* sau *ranguri* și studiază însușirile fiecărei specii de oameni în parte precum și relațiunile lor între sine. În acest cerc de idei, ele peste tot locul și în tot decursul secolilor se izbesc de o groaznică lepră socială, de *sclavagiul*, pe care în timpii noștri chiar echitatea

și demnitatea omenească se văd încă nevoite să le combată pe alocurea.

Considerând apoi împărțirea societăților din punctul de vedere al activității sale *industriale*, arheologia se ocupă de diversele *meserii* și *profesiuni*, de organizarea lor specială și de practicile lor; printre aceste, *agricultura* ține fără îndoială în cele mai multe părți un loc de frunte; dar adesea *negoțul* îi stă deopotrivă și deschide un orizont întins pentru cercetări asupra căilor de comunicațiune și asupra modurilor de schimb practicate depe vremi. Studiul *economiei sociale* la diferite epoce ale culturii omenești este neapărat unul din cele mai interesante și mai folositoare pentru constatarea mer-sului propășitor sau retrograd al omenirii.

Intr'nsul se cuprind toate noțiunile, așa de mult instructive din punctul de vedere al istoriei și al filozofiei, asupra averii popoarelor la diferite epoce ale dezvoltării lor, precum: cercetarea *cadastrului* sau prețuirea pământurilor, întocmirea *financiară* și regularea *impozitelor* către stat, câtimea și *valoarea* felurilor materii de *producțiune* industrială, diversele *schimburi* stabilite între țări mai mult sau mai puțin depărtate și, tot ca relativă mai ales la trebuințele comerțului, *plutirea* pe râuri și pe mare, care chiamă atențiunea arheologului asupra aparatelor și asupra uzurilor adoptate atât în *navigațiunea comercială* cât și în *marinele de războiu*.

Tot dar averile comerciale trag după sine și un alt studiu, care mărturisim însă că tot așa de bine s'ar putea înscrie și printre cele atingătoare de investigațiunile curat științifice; acesta este studiul *metrologiei*, adică al științei și al uzurilor cari prezidă la sistema de greutate și de măsuri, întrebuințată de fieșice popor, precum și la măsurarea timpului adică la *călindare*.

O materie de explorat însemnată este și *arta militară*, care se prezintă sub întreitul aspect al *întocmirii* oștirilor, al *disciplinii* ce domniă într'insele și al *tacticii* depe cari ele se cârmuiau în războaie. La câte mari chestiuni istorice, la câte minunate prefaceri politice, studiul artelor militare din vechime poate singur să dea o soluțiune!

Intorcându-ne privirile către alte manifestări mai pașnice ale vieții sociale, vom constată și aci un mare număr de obiecte interesante propuse la cercetările arheologului. În capul lor, ni se cuvine nouă — și astfel ar trebui să procedă nu numai scrutații vechimii, dar înșși toți legiuitorii și dirigătorii națiunilor moderne — ni se cuvine, zicem, să înscriem

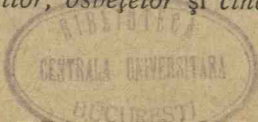
studiul sistemelor de *instrucțiune* întemeiate pe la diferite popoare, cu toată varietatea lor de *școale*, de *exerciții intelectuale și trupești*; iar în urma școalei, se cade să ne purtăm atențiunea și asupra întregii *activități spirituale*, asupra tuturor *practicelor științifice, literare și artistice*. Cu toată gravitatea lor, acestea ne vor mână foarte adesea de sineși la cercetarea *serbărilor, jocurilor publice și private, spectacolelor, exercițiilor, întrunirilor și petrecerilor* de orice fel; aci negreșit intră și *reprezentațiunile teatrale și danșurile și muzica*, cu teoriile ei pe cari lipsa de opere existente nu permite a o număra, mai ales în timpii antici, printre producțiunile estetice sau printre bele-arte; aci intră și *băile publice, și ospetele, și vânătorile*; aci chiar și dîstracțiunile mult mai rari în timpii vechi decât într'ai noștri, cari le dau *călătoriile de plăcere și colecționările de cărți, de opere de artă* precum și de *curiozități* de tot felul

FAMILIA ȘI INDIVIDUL.

Dacă ieșind din viața publică, intrăm în cea privată, adică în cercetări asupra familiei și individului, arheologia are a ne spune cari erau relațiunile familiare și uzurile domestice la popoarele din trecut, și anume: întru cât se întindeau la ele legăturile între *părinți* și copii, precum și între diferitele graduri de *rudenie*; cari erau condițiunea *femeiei*, ocupațiunile și rolul ei în societate; ce caracter aveă *căsătoria*; cum eră primit *copilul* la nașterea sa, ce educațiune i se da mai ales în viața domestică; cari erau uzurile în relațiunile de *amicie* între cetățeni și iarăș care eră pozițiunea stăpânilor față cu *casnicii* și cu *servitorii* lor.

Ea încă trebuie să se gândească și la *omul suferind* și să cerceteze prin ce anume specialiști și prin ce mijloace el și-a căutat, depe timpi, *vindecarea*. În fine ochiul scrutător și indiscret al arheologului, care a urmărit pe om dela naștere prin toate fazele vieții lui, trebuie să stea față și la ceasul dureros al *morții*, ca să constate și să însemneze cu o pie-toasă scrupulozitate toate *uzurile funerare*.

Apoi, luând de-a rândul diversele obiceiuri casnice ale omului, el are să ne relateze despre *locuințele particulare*, atât despre casele din cetăți cât și despre cele de pe la țară, atingând și despre *dependințele, grădinile, livezile, apele* și chiar *animalele* ce le înconjura; mai are să ne arate și *portul* sau *înveșmântarea* și *încălțarea* di ritelor clase, vârste și sexe; nu poate uită nici felul *nutrimentelor* și *băuturilor*, nici timpul, nici modul *prânzurilor, ospetelor și cinelor*.

Iată, domnilor, seria variată de cercetări, prin care arheologia își ia sarcina de a completa studiul istoric al civilizațiilor din trecut. E peste puțină ca la un eveniment oarecare de importanță politică să nu se simtă necesitate de o elucidare, care nu se poate căpăta decât numai prin una sau mai multe noțiuni arheologice din vreunul din ordinele mai sus expuse.

Cine va înțelege, bunăoară, dezvoltarea istorică a unui stat teocratic, până nu va cunoaște religiunea ce l-a dominat?

Revoluțiunile republicelor din Atena și din Roma nu vor rămâne oare enigme nedescifrate pentru cel ce n'are nici o idee precisă despre constituțiunile acelor state?

Ce poate alege din întreaga viața Indiei cel care nu știe nimic despre împărțirea populațiilor indiene în caste?

Ce sunt Fenicii, pentru cine nu le a cercetat activitatea comercială?

Cum are să-și explice neștine învingerile lui Alexandru asupra Perșilor și ale Romanilor asupra lumii întregi, dacă nu va avea cunoștința despre întocmirea și mișcările falangei macedonice și ale legiunilor romane?

Cum în fine o să priceapă pe autorii clasici, pe poeții lirici, pe dramatici, pe oratori și pe istorici, acela care nici că bănuie despre serbările literare ale anticei Elade, despre ordinea spectacolelor ei teatrale, despre uzurile Agoralei și ale Forului, despre traiul popoarelor și al oamenilor cari s'au arătat pe scena politică?

Nu încapă îndoială, domnilor; studiul istoriei nu poate fi deplin și folositor decât atunci numai când i se dă toate acele dezvoltări pe cari arheologia le prezintă, ocupându-se cu etica populară, elucidând toate materiile privitoare la religiunea, la statul, la viața publică și privată a națiunilor din vechime. Ornată și ilustrată cu colorile vii și variate ale studiului antichităților, istoria pare în totdeauna mai atrăgătoare și mai plăcută; astfel, ea este pururea și mai veridică.

II. ANTICHITĂȚI ESTETICE. Până acum, domnilor, v'am prezentat nomenclatura unei părți numai din materialele științei arheologice. Imi rămâne cealaltă jumătate, adică partea pe care am numit-o estetică, parte în care ea se ocupă de industrii și arte.

Trebuie să vă cer o nouă doză de răbdare ca să aștern dinaintea d-voastră acea listă de obiecte, cari și ele merită a fi examinate cu atențiune de către arheolog.

Aci categoriile sunt încă și mai numeroase; despicând materia și nu prea foarte, tot am ales zece specii de monumente cari se pot studiă și s'au studiat osebite unele de altele.

Toate aceste obiecte însă, pe cari avem acum a le inventoriă, observați bine, domnilor, că nu mai sunt idei abstracte, credințe, convențiuni, uzuri și datini de ordine intelectuală sau morală. De aci înainte nu avem a ne ocupa decât cu obiecte reale, cari se pot pipăi, cari au forme sau plastice sau grafice și astfel cad deadreptul sub simțul vederii, obiecte lucrate de mâna omului sau spre a-i servi pentru un uz oarecare, sau ca producțiuni ale unei inspirați artistice, odoare închinată instinctului estetic al omenirii.

Ele, în mare parte, se rânduesc pe treptele înalte ale be-
lelor-arte; dar sunt și multe cari n'au alte drepturi decât ale unor simple produse industriale. Numai studiindu-le de aproape și în parte se poate însemnă fiecăruia rangul ce i se cuvine. Deocamdată nu putem face alta decât a le grupă, fără distincțiune de valoare estetică, în zece categorii osebite.

ANTICHITĂȚI RELATIVE LA ARHITECTURĂ.

În prima categorie vom pune *clădirile* sau *edificiile* de tot felul, înălțate de mână de om, cu orice material, fie pământ sau piatră, fie metal sau lemn, precum și pe acele cari în loc de a fi rădicate deasupra solului sunt din contra săpate în stânci ori în peșteri, sau chiar și scobite pe sub pământ. Acestea se numesc toate, lucrări de *arhitectură*, oricare ar fi gradul lor de imperfecțiune, și se impart în clădiri religioase, (temple, biserici, monăstiri și altare); clădiri de apărare strategică precum cetăți, castele, turnuri, porți, ziduri și valuri de împrejmuire, castre și întărituri; palate destinate suveranilor și pretorii pentru autoritățile statului; edificii publice de cultură, de petreceri, de salubritate, și de utilitate publică precum școli, biblioteci, teatre, circuri, ipodromuri, cazărmi, tezaure, ospicii, băi, închisori, poduri, apeduce, căi de comunicațiune, porturi; monumente comemorative precum arcuri triumfale, colonne și piramide; locuințe private și în fine monumente funerare. Semnul lor distinctiv este imobilitatea pe care le o asigură și proporțiunile și greutatea și soliditatea lor, cu cari adesea chiar și timpul s'a luptat în zadar.

SCULPTURA, GLIPTICAȘI TOREUTICA.

Sculpturile constituie a doua categorie; ele se fac mai cu seamă de piatră, dar s'a întrebuințat pentru dânsese și lemnul, și metalurile ordinare și alte materii mai mult sau mai puțin prețioase precum cornul, fildeșul, ba chiar argintul și aurul. Arta sculpturii poartă, în vocabularul arheologic, și numele elinesc de *gliptică*, dela «glyfein», a săpă, a scobi, iar săpătura sau mai bine *ciselarea* pe metal turnat de mai 'nainte în formă, pe care latinii o numiau *coelatura*, se chiamă și *toreutică*, dela «torevein», elinește a scobi cu dălțița. Operele de sculptură sunt mai cu seamă: statuete, izolate sau împreunate în grupe, busturile, sau trunchiuri de statue și reliefurile sau mai bine anagliffele, cari sunt săpături pe cari artistul nu le-a desprins cu totul depe suprafața în care au fost lucrate; acestea sunt *alto* sau *baso-reliefuri*, depe proeminența mai mult sau mai puțin aparentă a subiectelor săpate. Pe lângă sculptură, se cuvine să adăugăm și *gravura*, care constă într'o săpătură fină și ușoară pe piatră, pe lemn sau pe metal, ce se execută fără de a se produce vreun relief plastic, ci numai o imagine grafică, un desemn.

PICTURA.

Trecând la principala din artele grafice, avem acum, ca o nouă categorie, *pictura*, ce uneori se prezintă sub formă de ornamentare colorată a suprafețelor arhitectonice sau a modelaturilor sculpturale; în asemenea cazuri ea primește numirile de pictură parietală și de *polihromie*, mai ales când servă ca decorațiune multicoloră pe exteriorul monumentelor arhitectonice. Alte ori — și acesta este aspectul ei cel mai considerat — pictura constituie obiecte de artă de sineși stătătoare, adică table lucrate cu colori pe lemn, pe metal, pe sticlă, pe hârtie, pe piele sau pe pânză. Dela numirea elinească a tabelor, «pinakes», s'a format calificățiunea de *pinacotecă*, ce se dă edificiilor sau sălilor cari sunt exclusiv destinate spre a conține colecțiuni de table picturale.

MOZAICUL, SMALȚURILEȘI STICLĂRIA.

Un pas mai departe găsim, în clasificățiunea noastră, *mozaicele*, cari nu sunt altceva decât picturi în cari, nu penelul muiat în colori produce imaginile grafice, ci așezarea armonică și alipirea măiestrită a unor mici părțicele solide de pietre, de sticle sau de smalțuri colorate.

Analogia de materii ne îndeamnă a alătură tot în această

categorie atât obiectele lucrate *smalțuri* adică imaginile grafice produse prin așternerea de materii colorate și consolidate, cât și produsele plastice de orice formă, lucrate cu *sticlă* uniformă sau multicoloră, cari toate se prezintă la studiul arheologului.

PIETRELE GRAVATE. Revenind în cercul curat al artelor plastice, cată să ne oprim asupra categoriei *pietrelor gravate*, unele scobite și altele în relief; acestea din urmă poartă numele de *camee*, iar celelalte se chiamă *intaglie*, după două cuvinte împrumutate din limba italiană. Aceste monumente, în genere de mici proporțiuni și cărora la noi în țară li se dă numele uzuale de *antice*, au — trebuie să o mărturisim — în ochii anticarilor, un preț mai mare decât în ai arheologilor; cu toate aceste, multe pietre gravate sunt obiecte de artă de o rară perfecțiune, multe prezintă chipuri interesante de bărbați iluștri sau reproducțiuni după monumente celebre în antichitate sau și nume înscrise de artiști faimoși. Sunt apoi și pietre gravate cari au importanță pentru cultele antice, pentru uzurile și costumele diferitelor popoare. Ele se prezintă sub diverse forme; la națiunile orientale, la Babiloneni și în Egipt se găsesc pietre gravate în forme de gândaci (scarabee), de conuri, de suluri, de cilindre; ale Elenilor și Latinilor erau mai adesea destinate spre a ornă inele și deaceea ramura anticară care se ocupă cu dănele se numește *dactilografie*, dela «dactylos», deget; altele serviau ca sigilii și astfel ele intră în specialitatea arheografică numită *sigilografie* sau *sfragistică*, depe termenul elinesc «sfragis», sigiliu, specialitate în care se prenumără încă și sigiliile de metal, de ceară și de orice altă materie.

CERAMICA. Ca a șasea categorie de antichități din ordinea estetică, să ne fie iertat a înregistra obiectele de lut sau *ceramica*, dela «keramis», lutărie; aci intră statuetele, anaglifele și ornamentele de orice fel lucrate cu umă și pământ ars, dar mai cu seamă distingem în această categorie, vasele de orice formă, de orice culoare și de orice ornamentare. Studiul lor, așa de însemnat din cauza multiplicității și a varietății de vase de lut antice, din cauza subiectelor adesea zugrăvite și uneori modelate ce le acopere, poartă numirea specială de *angeiologie*, de «aggeion», vas, oală.

NUMISMATICA. Și mai importantă însă decât categoria ceramică este aceea a monetelor și medaliilor, *numismatica*, dela «nomisma», monedă, care pentru geografia veche, pentru istoria trecutului, pentru credințele religioase, pentru cunoștința monumentelor, pentru iconografia personajilor ilustre, este fără îndoială cea mai prețioasă din ramurile arheologiei. Mulțimea de monede și medalii și de feluri de bani și bănuți de aur, de argint, de bronz, de aramă și chiar de plumb, ce s'au descoperit și se descoper încă pe toată ziua, varietatea infinită a semnelor ce ele poartă stampate pe sine, caracterele de precizie a celor mai multe din ele, în fine studiul adâncit la care au fost supuse, toate acestea constituie numismaticea un loc de competență printre științele cu cari se ajută istoria.

EPIGRAFICA. Dar tot pe aceeaș treaptă, dacă nu și mai sus, pășește și *epigrafica*, studiul inscripțiunilor săpate pe piatră sau pe table și pe figuri oarecari de os, de lemn, de ceară și de metal. Nici o ramură a arheologiei n'a dat un așa bogat contingent pentru cunoștința uzurilor din vechime; nici una n'a păstrat așa multe referințe atingătoare de cult, de legislațiune, de uzuri publice și de relațiuni sociale și afectuoase; nici una n'a înlesnit așa de mult restituirea faptelor istorice și dobândirea noțiunilor limbistice și literare, mai ales în privința popoarelor cari au adoptat tainicele lor inscripțiuni, ieroglife și cuneiforme, ca ornament principal al arhitecturii lor.

PALEOGRAFIA ȘI DIPLOMATICA. Pentru elucidarea anticelor literaturi și pentru descifrarea documentelor scrise de tot felul, cunoștința *paleografiei*, adică a vechilor moduri de scriere pe pergament, pe papir și pe hârtie, este de neapărată necesitate. Monumentele acestei categorii ne arată formele variate ale caracterelor, abreviațiunile de cuvinte și împletirile stranii de litere ce se uzitau în scrisoare, mai înainte de descoperirea tiparului — iar la noi chiar și mai până deunăzi. Cu paleografia se leagă de o parte istoria foarte interesantă a *tiparului*, invențiune admirabilă care în patru sute de ani, a dat culturii un avânt de generalizațiune până atunci necunoscut; iar pe de altă parte, paleografia își dă mâna cu *diploomatica*, care nu se ocupă de forma externă a literelor, ci de conținutul actelor oficiale, scrise de mână în vechime, pentru a trata despre afaceri publice și private.

INSTRUMENTE DIVERSE. Incheiem această lungă înșiruire de materii arheografice prin categoria complexă a *instrumentelor și uneltelor*. Aci încape mobilierul casnic și public, religios și civil; uneltele de uz domestic și de meserii; instrumentele artelor și ale industriilor; aparatele de cântărire și de măsurare; veșmintele și încălțămintele: stofele, cusăturile și țesăturile de orice fel; ornamentele portative și giuvelele¹; armele și aparatele de războiu și vasele de plutire, precum și orice alte obiecte cari nu și-ar găsi locul în cele nouă categorii mai lămurit specificate până aci. Muzeele de antichități conțin felurimi de asemenea măruntaie², cari nici ele nu sunt fără de folos când se pot explica de pe date sigure și fără extravaganta, deoarece și ele contribuiesc atunci a da o mai deplină cunoștință despre vieța din trecut și despre gradul de cultură ale deosebitelor epoce și ale diverselor popoare.

Dar am ajuns în sfârșit, domnilor, la termenul final al nomenclaturei noastre. Am prefirat dinaintea d-voastră — și nu știu cum să vă mulțumesc pentru răbdarea cu care m'ați ascultat — am prefirat, zic, toate ramurile arheologiei, atât în ceea ce privește noțiunile etice, cât și monumentele plastice și grafice cu a căror elucidare ea se ocupă.

METODELE PENTRU EXPUNEREA
ARHEOLOGIEI.

Rămâne numai să ne întrebăm ce avem acum să facem cu atâta material grămădit colea, dinaintea noastră? Ca să începem, după cum avem de gând, un studiu mai amănunțit și mai precis al faptelor și al obiectelor pe cari până acum le-am rânduit în categorii și specii, trebuie să decidem un mod de procedere prin care să fim feriți de confuziune în mijlocul acestui dedal de ruine și de esurii, de frânturi și de datine în care ne-am afundat.

Cum avem dar să facem?

Dacă vom cercetă în ce fel până acum s'a tratat materia așa de variată a arheologiei, vedem că unii au adoptat metoda *analitică*, adică au descris pe rând fiecare categorie de tradițiuni și de monumente, fără ca să țină seamă nici de timpul, nici de locul în cari ele au avut rînd pe lume. Alții au îmbrățișat sistema *cronologică* și au înșirat faptele arheologice depe ordinea în care timpul le-a dat naștere; alții iar au preferit metoda *geografică* și s'au mărginit a clasifica datine și monumente depe țările în cari ele s'au ivit; în

¹ giuvaerurile; ² mărunțișuri.

fine au fost și unii cari n'au găsit alt mijloc mai practic decât acela de a înfățișa noțiunile arheologice sub forma *lexicografică* a unor dicționare de antichități.

Cât despre noi, se înțelege că nu putem adopta în prelegerile ce ne propunem a ține, șirul alfabetic, care însă este fără îndoială cel mai înlesnitor pentru cercetările grabnice ale cabinetului. Apoi de am urmă ordinea categoriilor pe cari le-am enunțat adineaori — pentru ca dela început să îngrădim bine cuprinsul arheologiei — mă tem că, sărind mereu dintr'o țară într'alta și dela o epocă la alta, vom alege puțin folos pentru scopul suprem care l-am însemnat științei, acela de a determina în mod precis, caracterul etic și estetic al diferitelor culturi naționale din trecut. Apoi iar, tot cam la astfel de confuziune ne-ar aduce și adoptarea exclusivă a metodei cronologice, depe care am fi nevoiți să amestecăm pe tot minutul și popoarele și speciile.

Ne vom decide dar, domnilor — și cred că așa facem cum e mai bine — ne vom decide a urmări cultura din popor în popor, depe rândul secolilor în cari ele se prezintă și la fiecare din ele, vom cerceta care din materiile arheologice ce ne sunt acuma toate cunoscute, au luat desvoltări mai caracteristice și mai importante.

Timpul ce ne este ierțat să-l consacram fiecărei culturi naționale, în răpedele studiu ce se cuvine unui curs mărginit în numărul anilor școlari ai Facultății, nici că poate da acum pas a urmă într'alt mod.

PROGRAMA CURSULUI.

Ne vom sili dar a schița în imagini scurte dar pe cât se va putea mai substanțiale, elementele de cultură morală și artistică ale popoarelor antichității. Mai 'nainte însă de a ne opri în fața vreunei anume națiuni, vom arunca o repede ochire asupra acelei vieți primordiale a omenirii, pe care au scos-o de curând de sub pământ agerii descoperitori ai ramurii celei mai moderne din știința antichităților, fundatorii arheologiei preistorice. Depe acele propilee ale arheologiei vom privi seminția omenească încercându-și pentru prima oară ingeniozitatea și îndemânarea prin trudnica confecționare a uneltelor de piatră și de os, pe cari exploratorii acum le culeg de prin tărâmurii geologice ce s'au socotit mult timp anterioare chiar și creațiunii omului.

Lăsându-ne apoi la vale, în locuri din ce în ce mai puțin sălbatice, vom cutrieră anticul Orient, India cu înduioasele-i ramificațiuni transoceanice din America, Egiptul, Asiria și

Persia, Asia-mică și Palestina, Fenicia și Cartaginea, întrebând în toate aceste țări despre anticele lor religii, legiuri și datine, despre rămășițele vechilor monumente ale lor.

Când o asemenea treptată colindare ne va aduce până în Grecia, atunci vă voi cere ca să ne oprim ceva mai îndelung pe acele țărături predilecte ale filozofiei, ale poeziei și ale belzelor-arte, pentru ca de acolo să trecem apoi în Italia, unde tradițiuni și amintiri strămoșești ne vor face iarăși să mănăm mai cu stăruință.

Poate că va trece termenul întrunirilor noastre de doi ani mai înainte ca să fi putut ieși din catacombele primilor creștini; dar dacă cumva soarta destină acestei catedre o viață mai durabilă, apoi în periodul final al cursului, vom putea să căutăm treptat, prin întinderea secolilor de mijloc, cari au fost elementele gârbovite ale traiului și ale artelor din imperiul bizantin; ce au știut să facă în acelaș cerc de activitate Arabii, acei impetuoși cotropitori cari într'o zi s'au răsărit cu armele și cu cultura lor dela marea Indică până la oceanul Atlantic; cum au incolțit și s'au desvoltat în Europa nordică și apuseană viața feudală și artele gotice, și cum în fine tot cam pe acolo, a răsărit în zorile lumii moderne soarele strălucitor al «Renașterii!»

După o călătorie așa lungă și variată prin răstimpii și prin răstăvurile în cari s'au semnalat geniul și activitatea omenirii întregi, ce repaus mai plăcut și mai întăritor putea-vom afla, decât cercetând în jurul nostru cu o pioasă solitudine acea scumpă moștenire de vechi datini și de vechi monumente, pe care ne-au lăsat-o străbunii noștri, pe pământul mult iubit al patriei?

Dar bag, cam târziu, de seamă, domnilor, că pe când eu îmi preambul privirile asupra unui viitor depărtat și nesigur, ora trece și cu dânsa răbdarea d-voastră se sleește. Nu mi se cuvine a abuză mai mult de dânsa; permiteți-mi numai a vă vesti, sfârșind, că mai înainte de a începe colindarea noastră arheologică prin timpii istorici și pe țărăturile orientale, mă voi cercă, în viitoarele întruniri, a vă face cunoscuți pe călăuzii cari mă vor îndreptă în mersul meu, vă voi arăta cine au fost întemeietorii științei arheologice; și apoi, după ce voi fi rememorat pe toți oamenii de geniu și de merit ale căror vieți și lucrări constituiesc istoria științei arheologice, cu glasul umilit și rugător voi adresa fiecăruia din ei pe rând, o parafrază a versurilor cu cari divinul poet al Italiei

întâmpină pe maestrul său Virgiliu, când cu dânsul e să pornească pe calea cea mult spinoasă:

«O tu che mi guidi
Guarda la mia virtù, s'ella e possente,
Prima che all' alto passo tu mi fidi».

Astfel voiui zice și eu către fiecare din călăuzele mele în arheologie:

O tu ce-mi arăți calea,
Avea-voiui eu putere
Să te urmez pe tine
În mersul tău semeț?

A DOUA LECȚIUNE

RĂSPUNS LA O IMPUTARE. Domnilor, mi s'a imputat prin publicitate, cum că am venit dinaintea d-voastră spre a face *arheologie depe saltea*, pe când alții, suflecându-și mâncile, scormonesc cu sudori țărâna și frământă amarnic pulberea, ca să scoată din ele obiecte de artă antice și să le arate cu fală pe etajerele din cabinetele lor; s'a zis că în lecțiunea de deschidere a acestui curs aș fi făcut «o diatribă în contra anticarilor, colecționarilor, descoperitorilor de antichități, diregătorilor de săpături și prin urmare și în contra muzeelor».

Dorind a restabili faptele depe cum sunt, dați-mi voie a repeți ceea ce se vede că unii n'au auzit bine din glasul meu, emoționat poate la prima noastră întrunire și deoarece nedi-băcia mea ca orator mă silește a scrie ceea ce am a vă spune, profit de această slăbiciune a mea spre a reciti *întocmai* rândurile în cari mai deunăzi m'am cercat a stabili distincțiunea între *arheologi* și *anticari*.¹

Acestea le-am zis eu mai deunăzi. Dar dacă este necesar să aduc infimei mele opiniuni sprijinul unei autorități de

¹ Aci s'au recitat cele spuse spre a caracteriza diferența între *arheolog* și *anticar*, în lecțiunea întâia, dela cuvintele: «Dacă ea se servă și profită . . . » (pag. 7), până la fraza care se termină cu: «. . . . depe noțiuni științifice și raționate» (p. 8),

primul rang, voi traduce definițiunile ilustrului Charles Lenormant, sub direcțiunea căruia s'au desvoltat în timp de treizeci și doi de ani, cele mai de frunte colecțiuni de antichități ale Parisului. Marele arheolog Charles Lenormant, care până la 1859 a fost totdeodată și unul din cei mai dibaci anticari ai secolului, se exprimă într'astfel: ¹

«În ziua de astăzi *arheolog* se chiamă acela căruia odinioară i s'ar fi dat numele de *anticar*, dacă cumva anticarii de odinioară ar fi știut tot ceace știu adevărații arheologi de astăzi. Ambele cuvinte de anticar și de arheolog sunt încă întrebuintate cam deopotrivă, însă cu oarecare delicată nuanță în înțelesul lor. *Anticar* este mai mult acela care *adună* monumentele antichității decât acela care le *pricepe*; un anticar poate avea gust, tact și obicinuință, fără de nici o erudițiune: d-l Durand bună oară cel bine cunoscut prin avutele și frumoasele colecțiuni ce își formase, eră negreșit un anticar, fără de a avea cel mai mic drept la titlul de arheolog Mă explic: spre a se ridica cineva până la știința arheologiei nu este de ajuns ca să adune obiecte de artă antică, să le clasifice prin muzee, să cercce a le studii atributele și chiar să cate a le explica prin publicațiuni. Când acela îi lipsesc elementele științifice de comparațiune și principiile de critică, când acela e într'o neștiință absolută despre bazele istoriei artelor, oricare studiu al său va fi infructuos, oricare explicațiune va fi nesigură, oricare lucrare a lui va rămânea fără de folos pentru știință.

Iată din ce cauză, lucrări enorme asupra antichităților s'au putut face în secolii trecuți, fără ca prin ele, adevărata știință a arheologiei să fi fost încă întemeiată. Această onoare revine toată timpilor noștri . . .

Aceste cuvinte, adunate din scrierile unui fruntaș al științei, ne pun pe calea ce ne-o însemnăm pentru întrunirea noastră de astăzi.

Voesc, domnilor, în trăsuri pe cât se va putea mai răpezi, să schizez istoria arheologiei și adică să vă prezent fazele diverse prin cari au trecut studiile anticare până la momentul când arheologia a luat aspectul sub care îmi propuii mai apoi a vă o înfățișa.

PERIOADELE ISTORIEI

ARHEOLOGIEI: ANTICHITATEA,
RENAȘTEREA, EPOCA MODERNĂ.

Oricât însă m'aș sili să economisesc timpul și să cruț obosirea atențiunii d-voastre, văd de' mai 'nainte că voi

avea multe nume proprii de înșirat, căci în această istorie a opintirilor prin cari omenirea s'a cercat a ajunge la cunoștința trecutului său, fiecare fapt este legat cu un nume de

¹ *Charler Lenormant*: *Beaux-Arts et Voyages*, Paris, 1861, vol. I, p. 430, unde se află reproduș un articol intitulat *L'archéologie, son objet et ses conditions*, care s'a publicat mai întâiu în «Encyclopédie du XIX-e siècle».

om mai mult sau mai puțin ilustru. Veți recunoaște în cursul studiilor noastre că erudiții, anticarii și arheologii, pe cari dela început voiu să vi-i prezint în rândul timpilor, ne vor fi neîncetat povățuitori, călăuze și patroni în toate cercetările noastre ulterioare.

Cât de mulți vi s'ar părea aceia pe cari îi voiu numi, credeți că mi-am impus datoria a alege din istoria arheologiei numai pe acei oameni cari, într'un mod mai precis, caracteriză o epocă sau o tendință.

Mai 'nainte de toate am ales dintre autorii antichității elene și latine, vreo câțiva din aceia pe cari arheologul trebuie să-i răsfoască neîncetat, ca niște izvoare nesecate de fapte interesante atât pentru cunoștința etică, cât și pentru cea artistică a popoarelor din trecut.

Astăzi ne vom mărgini dar a face cunoștință din punctul de vedere curat anticar, cu unii din bărbații cari în societatea elenă și în cea romană au fost reprezentanții de căpetenie ai științei noastre.

După dânsii vor veni, la rândul lor, erudiții și anticarii *Renașterii*, cari au deșteptat știința antichității din lungul somn în care a zăcut în secolul de mijloc.

În fine, după trei, patru sute de ani de încercări numeroase și diverse, vom vedea înjghebându-se știința arheologiei din elemente adunate de secolii, dar acum mai întâiu supuse la o critică comparativă și raționată.

Astfel vom face să treacă dezvoltarea istorică a științei ce ne ocupă prin cele trei stadii ale ei: *Antichitatea*, cu poezii, și prozatorii cari au descris, pur și simplu, datinele și obiectele de artă ale timpilor vechi; *Renașterea*, cu toți anticarii și erudiții cari cu mai multă ardoare decât ordine și pătrundere, au căutat prin rămășițele literare și plastice ale antichității, amintiri ale trecutului; și în fine, *Epoca modernă*, epocă în care oameni cu cunoștințe variate, cu gust încercat și cu vederi întinse au înălțat arheologia la gradul de știință filozofică, au îndreptat cu tărie pașii ei către principiile *binelui și frumosului*, au făcut dintr'însa baza eticei sociale și temelul esteticei.

Această ochire preliminară asupra formării și creșterii științei de care ne ocupăm, acest studiu pregătitor îndreptat asupra nașterii și întocmirii treptate a noțiunilor arheologice nu va fi, crez, domnilor, un ce fără de folos; căci pe de o parte vom învăța printr'însul a ne feri de urmările greșite cari au ținut în loc știința atâți mari de ani, iar pe de altă parte, el

ne va deprinde cu metodele de critică, cu procedurile de analiză și de comparațiune ce sunt mai cu succes întrebunțate pentru a ajunge la stabilirea adevărurilor arheologice.

Chiar de astăzi vom putea prețui de ce mare necesitate este pentru arheologi deplina cunoștință atât a monumentelor plastice cât și aceea a scriitorilor antici, spre a-i pune mereu în prezență pe unii cu altele și dintr'o mută a lor controlare, a deduce elemente pozitive și necontestabile pentru istoria culturii timpilor antici.

Vom vedea totdeodată de cât ajutor ne sunt datinele ce se culeg chiar și din acei autori vechi, cari de sigur nu au așternut cugetele și știința lor cu gândul premeditat de a trata materii arheologice, ci numai au scris cu ideile timpului pe când scriau și în cerul de activitate al epocii lor.

Aci se naște înrebarea dacă în societățile vechi au existat sau nu oameni cari să facă anume profesii de arheologi sau cel puțin de anticari, cari să-și petreacă timpul cercetând datinele și monumentele vechi și să se ocupe a le împărtăși contemporanilor și ale transmite posterității?

Dacă, pentru a da un răspuns la o asemenea chestiune, am consultă numai ideile, aplecările, gusturile și mai ales *maniile* educațiunii noastre moderne, am fi neapărat conduși a crede că al doilea om născut pe lume a trebuit să fie anticar și s'a preocupat îndată să păstreze, să admire, să amintească și să comenteze cu mai multă sau mai puțină istețiune ideile, faptele și operele antecesorului său.

SPIRITUL NEMIȘCĂTOR AL POPOARELOR ANTICE DIN ORIENT.

Intr'adevăr, a doua generațiune de muritori a găsit fără îndoială pe pământ, rămășițe dela cea dintâi. Ea, dacă cumva ar fi fost mișcată de spiritul vioiu și curios al lumii civilizate, le-ar fi privit negreșit pe acele ca lucruri învechite, ca antichități bune numai spre a-i aminti despre trecut. Dar în societățile primitive, spiritul pare a fi avut dispozițiuni mai domoale, mai lenoase, mai stăruitoare; mintea concepea mai cu anevoință; ideile veniau greu, încet; ele se târau, nu sburau și îndată ce ajungeau a căpăta o formă oarecare, ele nu se mai transformau cu înlesnire; activitatea eră restrânsă în cercuri marginite. Copilul nu știă și nu făcea mai mult decât ceea ce învățase dela părinți; tradițiunea eră lege. Imaginațiunea rămânea staționară; arta sta pe loc și astfel nimic nu se învechia în ochii generațiunilor omenești.

Acest spectacol ni-l prezentă în genere vechile societăți orientale, cari par a fi întrebuițat mii de ani spre a dobândi culturi, pe care secolii le țineau înțepenite în loc tot aceleași și pe cari numai catastrofe gigantice le cufundau în peire, fără ca timpul să le fi schimbat din starea lor primitivă.

Când astăzi ne aruncăm dar privirile asupra anticelor civilizațiuni ale Indiei, ale Egiptului, ale Asiriei, produsele lor ni se arată sub formă de petrificațiuni seculare; într'unele vedem copii gârboviți, cari aievea n'au avut junie; într'altele, moșnegi vârtoși pe cari nu i-au putut sdrobi bătrânețele.

Inrădăcinatele lor întocmiri teocratice, uriașele lor grămădiri de popoare sub domnia despotice au păstrat un minunat caracter de stabilitate în toate datinele și în toate monumentele ce ne au venit până acum la cunoștință. Neclintite și ne-strămutate, ele au înfruntat și mulți secolii de mărire și lungi timp de uitare.

De ele se poate zice ceea ce a zis poetul nostru despre tăria împănătoare a nopții:

«Tăcere este totul și nemișcare plină.
Încântec sau descântec pe lume s'a lăsat!»

În acele societăți în cari nimic nu se învechiă, nimic nu se schimbă, în cari legi, uzuri și monumente vechi erau toate mereu nouă, în acele societăți n'au putut să fie anticari, adică oameni speciali cari să amintească lumii preînnoite despre cele vechi. Nici o scriere de acest fel nu ni s'a păstrat din țările antice ale răsăritului și suntem în drept a crede că nici că a fost acolo vreodată cine și ce să ne păstreze.

**ELENII ȘI LATINII NU NUMAI CĂ
AU AVUT ANTICARI SPECIALIȘTI,
DAR TOȚI SCRITORII LOR SUNT
PENTRU NOI PREȚIOASE IZVOARE
ARHEOLOGICE.**

cată cărări nouă pentru activitatea omenească; ei mereu inventă, schimbă, preface.

Se înțelege că într'acest neastâmpăr al minții, geniul elen care a tras după sine pe acela al Romei, așadar geniile întrunite ale Elenilor și Latinilor s'au repurtat uneori și către cele trecute; atunci s'au ivit oameni cari s'au preocupat și de vechile datine și de vechile monumente. Aceia au fost pre-

La Greci însă nu mai este tot așa. Un spirit mai viu, mai sprinten, maimișcător, mai multiplu înimează acea națiune de eroi și de neguțători, de filozofi și de artiști. Ei în toate laturile

cursorii științei noastre, *arheologii* sau *anticarii* societății antice.

Dar nu numai operele lor, adică scrierile speciale despre cele vechi, «*antiquitates*», au azi în ochii noștri o valoare arheologică; cei cari au descris traiul și artel din propriul lor timp, cei cari nu s'au preocupat de străbuni ci numai de contemporani, aceia chiar nu oferă mai puțin interes pentru noi ca izvoare arheologice, căci astăzi și din acele descrieri noi putem extrage numeroase noțiuni despre viața trecutului. Ceeace eră *azi* pentru dânșii a devenit tot *ieri* pentru noi.

IMPĂRȚIREA LOR ÎN PATRU
CATEGORII: PERIEGETI, SCRITORI
TEHNICI, ERUDIȚI ȘI SOFIȘTI.

Așadar modificând oarecum și completând clasificățiunea pe care a stabilit-o renumitul arheolog german K. Otfried Müller, în *Manualul său de arheologie a artei*,¹ vom admite patru specii de autori antici, greci și latini, ca premergători ai științei arheologice și mai cu ose-bire prețioși pentru elementele anticare ce aflăm în scrierile lor.

Aceștia sunt: scriitorii *periegeți*, «periegetai», călători geografici și istorici, cari descriu în opere narative obiectele de artă și uzurile de prin localitățile ce au vizitat; *artiștii* sau oamenii tehnici cari au scris tratate și comentarii despre artele practicate de dânșii și de alții; *erudiții*, culegători de fapte antice de orice ordine, cari mai cu seamă publicau scrieri sub numirea de *antiquitates*, și în fine *sofiștii*, «sofistai», cari au luat drept subiecte ale compozițiunilor lor retorice materii culese în domeniul vieții sociale sau în acela al artelor.

Pe lângă acești reprezentanți, oarecum mai direcți ai arheologiei în vechile literaturi, se rânduesc toți poeții, istoricii, filozofii, lexicografii și poligrafii antici. Nici unul nu se poate socoti ca fără de folos pentru cunoștința culturii morale și artistice a trecutului. Fiecare din ei știe să răspundă cu câte o vorbă bună, cu câte o povață folositoare, arheologului care vine să i-o ceară la timp priincios.

Ne este peste puțință a întinde aci o listă completă nici măcar a acelor scriitori antici pe cari i-am putea cuprinde

¹ K. O. Müller, Handbuch der Archaeologie der Kunst. 3-te Auflage mit Zusaetsen von Fr. W. Welcker, Breslau, 1848, § 35. — Există și o mediocră traducțiune franceză de P. Nicard a acestei însemnate cărți, printre manualele populare, zise Manuels-Roret, (Paris) 1841, cu un atlas de figuri.

în cele patru clase de izvoare arheologice de cari am vorbit. Tot ce putem face este de a alege dealungul timpilor, atât în Grecia cât și în Italia, pe câțiva din cei mai de frunte scriitori *periegeți, artiști, erudiți și sofiști*, spre a arăta în puține cuvinte, întru cât și în ce mod ei vin astăzi în ajutorul științei noastre arheologice.

ERODOT. Dacă am lua, în această enumerare făcută pe sărite, ordinea cronologică și totuși ne-am feri de toți poeții, chiar de Omer și de Esiod, acei pietoși raportori ai vechilor datini, am întâlni pe pragul literaturii în proză a Elenilor, pe istoricul Erodot, cel mai perfect și cel mai știutor dintre anticii *logografi* sau povestitori de fapte vechi, de datini strămoșești.

Erodot, născut, precum știți, domnilor, printre Grecii din Asia Mică cu vreo 500 de ani mai înainte de Hristos, a cutriert lumea depe atunci adică a pătruns în Asia apuseană, a fost în Egipt și a colindat prin toate așezămintele elinești depe țărmurile asiatice și europene ale mării Mediterane.

Pretutindeni el a însemnat ce i se spunea și pe ici pe colea, ceace vedeă cu ochii. Firea îl înzestrăse cu minunatul talent de a da povestirilor sale un farmec nespus; îl citește cinevă cu acea plăcere pe care o simte tot omul la orice vârstă, când ascultă la basme frumos povestite. Dar basmele¹ lui Erodot, pe care el le-a înșirat fără altă ordine decât cōtiturile bogatei sale memorii și răsfățările plăcutului său stil, basmele lui, zic, sunt mai adesea adevăruri prețioase despre cultura popoarelor pe cari le-a vizitat; sunt și însemnări despre monumente, pe cari descoperirile de astăzi vin pe toată ziua a le întemeia. Ne bucurăm și ne minunăm de sagacitatea lui Erodot, de câte ori se adevărează prin fapte nouă, vreo spusă a lui; dar totdeodată nu ne putem tănui uneori lipsa de de spirit critic care a domnit în unele observări și explicări pe cari el le dă. Adesea el a trecut cu vederea fapte de cele mai însemnate, a ocolit monumente de cele mai semețe; alteori iar a dat crezământ celor mai absurde fabule cu cari îl amăgiau pe dânsul, călător străin, pământeni glumeți sau prefăcuți; apoi întotdeauna preocupat de a fi plăcut și lesne de înțeles pentru compatrioții săi, el a căutat mai puțin a păstra adevărata fizionomie a celor văzute și de dânsul decât a prezentă sub forme accesibile Elenilor ideile și imaginile culese de prin țări depărtate. Astfel el a știut să dea descrierilor și

¹ legendele și tradițiile.

faptelor adunate de prin zarea cea mai întunecată a orizontului elinesc, o înfățișare ademenitoare și prietenoasă, în care Elenii cei mult capricioși n'aveau a se sfii de nimic străin sau neplăcut.

Erodot însă, în nouă ale sale cărți, denumite depe cele nouă înțelepte fiice ale Memoriei, e plin de amănunte cari astăzi încă au un viu interes arheologic.

INMORMÂNTĂRILE REGILOR SCIȚI.

Să luăm îndată, domnilor, un exemplu și să il luăm, dacă nu privitor chiar la patria noastră, dar cel puțin la o țară vecină, cu care timpul ne va dovedi poate că avem multe înrudiri, măcar pe țărâmul arheologiei. Asemenea exemple ne vor face, cred, să prețuim mai bine valoarea arheologică ce au pentru noi autorii antici.

În a patra carte — cea care sub numele Melpomenei, muza tragică, vorbește despre Traci, Geți, Sciți și despre toate popoarele ce se pierdeau în timpii depărtați prin ceața locurilor pe «unde aerul, zice Erodot, mai multe luni dearândul se umple de fulgi și unde pământul cărunțește» — în a patra carte a sa, Erodot ne spune cum se îngropau regii Sciților și ce fel de morminte li se înălțau :¹

«Mormintele regilor, zice el, sunt în țara Gerrilor, acolo unde Boristenele începe a fi pluteț. Acolo, când la dâșii moare un rege, ei sapă o groapă mare pătrată în pământ și sfârșind-o, iau pe mort cu trupul scaldat în ceară, îi despintecă și-i curăță pântecetele, umplându-le cu izmă pisată, cu miresme, cu sămânțe de selină sălbatică și de anason, îl cos la loc și îl duc într'o căruță până la alt popor. Apoi aceia la cari duc în trăsură pe mort, fac și ei ca Sciții cei regali, adică își taie bucățele din urechi, își tund părul jur împrejurul capului, își crestează cu cuțitul brațele, își sfășie fruntea și nasul și își străpung mâna stângă cu săgeți. De aci duc tot în căruță trupul regelui, la alt popor peste care el a domnit, iar cei la cari a sosit mai întâiu, îl urmează. După ce au purtat trupul pe la toate popoarele, în sfârșit ajung și la Gerri, cari sunt cel mai depărtat din neamurile supuse lor, și unde îl îngroapă. Acolo dar, depunând trupul în groapa ce i-a fost pregătită, întins pe un așternut de verdeață și înfigând ici și colea împrejurul mortului sulite, ei așează deasupra lemne și le acopere cu ramuri verzi de richită. În locul cât mai rămâne gol în groapă, ei depun pe una din țittoarele regelui sugrumată, pe pimnicerul, pe bucătarul, pe comisul, pe slujitorul, pe vestitorul lui, vreo câțiva cai de ai săi, prinoase din toate avuțiile lui și mai multe vase de aur, căci argint și aramă ei nu întrebuințează. După ce au făcut acestea, ei înalță d'asupra o mare movilă, lucrând toți împreună cu mare sirguintă și silindu-se a o face cât se va putea mai înaltă».²

¹ Herodoti IV, 71.

² În original se dă și textul elen.

Așa povestește Erodot, căruia am încercat să-i păstrez și limba lui cea bătrânească. Părintele Huc, un călător francez din secolul nostru, ne atestă că în Tartaria asemenea obiceiuri barbare, pe cari și pe la anul 1247 franciscanul Plane del Carpino le constatase la curtea hanului mongol Batiu, încă și până acum se păstrează la înmormântarea căpeteniilor¹; dar e un fapt și mai doveditor despre veridicitatea și exactitudinea ziselor istoricului elen.

Sunt abia câțiva ani de când un profesor dela Universitatea din Oxford, d-l George Rawlinson a publicat în volume, o traducțiune engleză a istoriei lui Erodot², însoțită cu o mulțime de note critice luate din cele mai bune izvoare. Meritul principal al acestei cărți, prețioasă pentru arheologie, este că traducătorul a cătat prin comentariile sale să pună în comparațiune zisele lui Erodot cu rezultatele cele mai nouă ale științei, cu descoperirile etnografice, lingvistice și arheologice ale secolului nostru.

Povestirile despre Egipt ale istoricului ionic sunt controlate depe scrisele ieroglifice; cele despre Asiria și Persia, depe inscripțiunile cuneiforme; cele despre Grecia și Asia Mică sunt prefirate prin critica arheologiei moderne; chiar și cele despre Scitia n'au rămas neluminate prin noile descoperiri, ce s'au făcut de curând în ținuturile anticei barbarii scitice.

Vă recomand cu deosebire, domnilor, pe Erodotul englez al lui Rawlinson, ca o carte de mare utilitate pentru istorie și arheologie.

În paragraful despre înmormântarea regilor sciți, pe care îl citirăm, comentatorul reproduce în rezumat toate descoperirile ce s'au făcut la 1831 și anii următori, în Crimeea și mai cu seamă în preajma orașului Kerçi.

Pe malul meridional al Bosforului Cimeric, în Taurida tragică, înfloriă în vechime cetatea Panticapăa, colonie greacă a Miletului, asvârlită pe țărmurile neospătoase ale borealului Euxin. Acolo și-a dat sfârșitul neîmpăcatul dușman al Romanilor, regele Mitridate, și numele lui a rămas până astăzi unui munte, dela care se începe un șir de numeroase movile. De patruzeci de ani încoace, învățații ruși și străini — printre cari se numără cu mare laudă și răposatul Moret de Blarem-

¹ *D'Avezac*, Notice sur Plan du Carpin, Paris, 1839. — *Le R. P. Huc*, Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie, Paris, 1850.

² *History of Herodotus*, a new english version by *G. Rawlinson*, London, 1862.

berg, moșul compatrioților noștri de acest nume — învățații, zic, au săpat acele movile și în mai multe din ele, au găsit încă schelete de regi sciți lungite pe așternuturi de frunze uscate, împresurate cu sulite și cu arme, ocolite de alte schelete de femei, de servi, de cai; ba încă au aflat în acele morminte instrumente și vase prețioase de lemn, de os, de lut și de aur, obiecte de artă, în cari perfecțiunea și gustul Elenilor par a se fi mlădiat depe uzurile, depe placul și depe cerințele barbarilor.

Vom avea ocaziune, domnilor, a reveni asupra interesanțelor antichități ale Bosforului Cimeric, cari au înavuțit așa de mult muzeul Ermitagiului din St. Petersburg; vom vorbi în parte despre Kul-Oba, despre Țarskoi Kurgan, despre Certamlâk și despre atâtea alte movile vechi, cari au dat științei anticare bogatul lor contingent. Deocamdată însă să ne mărginim a constată, depe unicul exemplu aci adus, însemnătatea ziselor lui Erodot în materie de antichități.

LOGOGRAFII, ATIZII

ȘI MISTAGOGII.

Numind pe Erodot în fruntea scriitorilor *periegeți* ai Eladei, am avea în urma lui să cităm o mulțime de scriitori de a doua și de a treia mână, ale căror opere, azi pierdute, se referiau, depe spusa altora, la faptele, datinile și monumentele diverselor părți ale lumii pe atunci cunoscută. O serie întreagă de literați modești au scris numai despre Atena și împrejuririle ei; aceia s'au numit *Atizi* și cel mai vestit dintre dâșii a fost Filochor, fiul lui Cynus, «o mantis kai ieroskopos», proorocul și ghicitorul.

Pe lângă toate templele cele mult frecventate ale Greciei, trăia, după cum ne spune veselul Lucian, o clasă de oameni cari ar fi murit de foame dacă n'ar fi găsit închinători cuvioși și călători curioși, cărora să le arate cu o mică plată, minunile locurilor sfinte și să le povestească basnele zeilor și ale eroilor.

Astăzi, unor asemenea oameni, palavragii și limbuți, le zicem *ciceroni*, batjocorind pe nedrept numele ilustrului orator latin. Grecii îi numiau «exegetai», explicatori, «mystagogoi», introducători la mistere și «oi epi thaumasin», cei ce spun despre minuni. Cicerone, neprevăzând, sârmanul, ponosul ce avea să-l ajungă, vorbește și el despre «mystagogi Jovis Olympiæ et Minervæ Athenis».

Este foarte probabil că din spusesele acestui fel de oameni,

călătorii cei cu gând de a scrie, adică *periegeții*, au păstrat posterității multe fabule, pe cari ei înșiși nu știau mai adesea să le supună la vreo critică.

POLEMON. Intr'un loc, Ateneu, scriitor grec din al II-lea secol creștin, plin de anecdote asupra antichității, ne rapoartă cum că Polemon, unul din cei mai erudiți periegeți ai Greciei, spuneă despre un predecesor al său, numit Ister, că așa de puțin eră priceput în meseria sa, încât ar fi meritat să-l înnece cinevă în râul omonimul său, «eis ton omonymon katepontou potamon».

Acest Polemon, căruia i s'a zis «stelokopas» adică iscoditor de inscripțiuni, trăia cu vreo două sute de ani înainte de Hristos; el eră născut în Noua Troia — Ilion nova — și, cercetând cu deamănuntul antichitățile patriei sale, el a scris, se vede, o carte voluminoasă despre locurile pe cari întreprinzătorul german Schliemann le-a săpat mai deunăzi până la o adâncime de patrusprezece metri și mai bine, cheltuind sute de mii de franci, ca să scoată din pământ antichitățile istorice și preistorice ale anticei Troie.

Asupra lui Polemon, modelul periegeților eleni, a scris o mică și elegantă monografie d-l Emile Egger, profesor de literatura elenă la Facultatea din Paris, căruia, ca vechiu al său școlar, îmi place a-i aduce cu orice ocaziune și mai cu seamă depe această născândă catedră, tributul meu de afectuoasă recunoștință. Urmărind cu gândul pe Polemon, în toate călătoriile sale, d-l Egger, din adunătura fragmentelor vechiului scriitor, ne explică unele din inscripțiunile culese de dânsul în Atena, în Delfi, în Beoția și aiurea; ne vorbește despre odoarele ce Polemon văzuse în templele Acropolei și despre picturile ce el admirase la Propilee; în fine rememorează multe alte amărunte ale călătoriei uitatului perieget:

«Odoarele depuse în templul Minervei, zice d-l Egger, erau de tot felul, de tot preț și din epoce felurite. Unele erau danii voluntare, altele curiozități luate ca pradă în războaie și aduse de oștirile ateniane. În fiecă an se făcea inventarul lor, pe care păzitorii templului îl transmiteau, împreună cu cheile comorii. În colecțiunile de inscripțiuni grece ale d-lor Boeckh, Rizo-Rangavi și Philippe Le Bas se găesc lungi fragmente de asemenea inventare, în cari figurează uneori și nume de personaje istorice... Numai tezaurele unora din bisericile creștine se pot asemui cu acele bogate colecțiuni depuse în Acropolea Atenei, în templul lui Apolon Pitianu din Delfi, în acela al lui Apolon Didymeu din Milet. Din atâtea obiecte, foarte puține au ajuns până la noi, prea puține mai cu seamă din acelea căroră materia le da un preț mare»...

Spre completarea celor raportate de d-l Egger să adăogim că sălile de antichități din British Museum în Londra conțin astăzi prețioase inscripțiuni cu inventare ale obiectelor depuse în Partenonul din Atena; iar asupra galeriei de tabele, ce Polemon zice a fi văzut la Propileele Acropolei, a scris d-l Beulé, eminentul arheolog pe care mai întâi luptele politice ale Franței și apoi o repede moarte l-a răpit mai deunăzi științei; d-l Beulé a consacrat Pinacotecei dela Propilee, un capitol din frumoasa d-sale carte, «l'Acropole d'Athènes»¹, în care d-lui a expus descoperirile ce făcuse în anul 1853 la poarta, la zidurile, la turnul și la scara Acropolei. O inscripțiune scrisă cu litere grece arhaice pe o placă de marmoră rememorează azi, la intrarea acelei vechi cetăți, la Propilee, acest fapt de o mare importanță pentru istoria și artele anticei Atene.

BICIUL CORCIREI. Aș mai vorbi, domnilor, despre Polemon, «dibuitorul de inscripțiuni» al antichității, predecesorul prin urmare al ilustrațiilor epigrafiști Boeckh, Philippe Le Bas, Rizo Rangavi, Beulé și alții; dar mi-e teamă că aveți să-mi aplicați mie zicătoarea grecească despre *biciul Corcirei*.

Dați-mi voie cel puțin să vă mai spun din ale lui Polemon, această mică istorioară :

«În templul lui Joe la Dodona sunt doi stâlpi vecini și de aceeași înălțime; pe unul se află un vas de aramă cam de mărimea căldărilor noastre; pe celălalt stă un copil cu un biciu în mâna dreaptă; al doilea stâlp, cel cu vasul, este deadreapta copilului. Când începe să bată vântul, șuvițele de metal ale biciului se mișcă, par'că ar fi adevărate curele, și izbesc vasul, făcându-l să răsune pe cât timp ține și vântul.»

Această minune urlătoare, adaogă Strabone,² eră un dar al Corcireilor și deaceea s'a aplicat celor obositori prin a lor multă vorbă, porecla de *biciu al Corcirei*.

Ferească-vă Domnul de asemenea biciu, mai ales când bate în vasele dogite ale anticarilor!

Până aci pare că vorbirăm, domnilor, numai despre scriitori din clasa periegeților, călători geografi și istorici ai antichității elene, și încă n'am terminat cu dânșii.

¹ Beulé, L'Acropole d'Athènes vol. 1, chap. 8, Paris 1853.

² Strabonis lib. VII, fragm. 3.

INSCRIȚIUNI ANTICE CU DEVIZURI DE CLĂDIRI.

Dar să întrerupem un moment biografia ilustrațiilor periegeți, ca să amintim, depe spusese lui Pliniu, de artiiștii Greciei au fost mulți cari au scris, unii tratate tehnice despre artele lor, despre arhitectură, sculptură, torenică, pictură și altele, iar alții, comentarii asupra operelor ce au executat, sau ca să vorbim mai depe limbajul uzual de astăzi, *devizuri descriptive și explicative* ale lucrărilor lor. Ceeace d-l Viollet le Duc, restauratorul catedralei Notre-Dame din Paris a făcut mai deunăzi pentru admirabila sa operațiune de restaurare; ceeace d-l Garnier, arhitectul noiei opere depe Bulevardul Italianilor a făcut pentru creațiunea sa, Ictinus și Carpion, acum vreo 2200 de ani, l-au făcut și ei pentru Partenonul din Atena; ar Filon, constructorul basinului din Pireu, pentru minunata sa clădire navală.

Dar operele acestora și ale altor mulți artiști scriitori ai Eladei s'au pierdut și acum, spre a ne da o scurtă dar pozitivă idee despre partea practică a mărețelor construcțiuni antice, avem numai fragmente de inscripțiuni parietale, păstrate în British Museum, în Luvru și în templul lui Teseu din Atena, în cari inscripțiuni stau așternute pe piatră socotelile ce s'au ținut la clădirea unora din acele splendide monumente.

DESCRIEREA ELADEI DE PAUSANIAS.

Insă, pentru descrierea monumentelor Greciei dintr'un punct de vedere mai mult pitoresc și anecdotic, posedem încă un izvor de o imensă însemnătate. Cu toată lipsa de critică, cu toată confuziunea de stil ce i se impută, itinerarul sau ziarul de călătorie al lui Pausanias, intitulat «Ellados periegesis», este o scriere prețioasă.

Pausanias, care se născuse în Cesarea Capadociei cu vreun secol și jumătate în urma lui Hristos, după ce călători prin toată Grecia, prin Asia și Africa mediterană, se stabili la Roma, și publică acolo, în zece cărți, toate însemnările sale adunate pe drum în Elada; el vorbi pe rând, despre monumentele Aticeii, Corintului, Laconiei, Meseniei, Elidei (în două cărți), Ahaiei, Arcadieii, Beoției și în fine ale Focideii.

N'am de gând, vă asigur, domnilor, să vă înșir cu deamănuntul toate cele ce spune Pausanias în voluminoasele și mult cuprinzătoarele sale cărți. Cred chiar că aceasta ar fi de prisos.

Scopul învățământului la care am cutezat a mă urcă nu este de a expune în toate amănunțimile sale întregimea unei materii, fără de a lăsa nimic la ulterioara cercetare a ascultătorilor, doritori de a învăța. La un curs de facultate nu vine cineva pentru ca să învețe pe deplin un complex total de materie atingătoare de vreun obiect, ci mai mult pentru ca să învețe metoda depe care se fac studiile în diferite materii, pentru ca să-și formeze gustul de studiu, pentru ca să se deprindă a studia lucrurile în adâncul lor.

Așadar, pentru Pausanias ca și pentru ceilalți corifei ai anticarilor din vechime, voiu căuta numai a-l caracteriza printr'o simplă citațiune.

JOE OLIMPICIUL Să deschidem pe Pausanias la cartea v, AL LUI FIDIAS. despre Elida, cap. xi, în care se cuprinde descrierea statuii lui Joe Olimpicul, opera de căpetenie a marelui sculptor Fidias. Traducem întocmai din Pausanias: ¹

«Șade însă pe tron zeul, lucrat de aur și de fildeș; pe cap poartă o cunună ce imită frunzișul de măslini. În mâna dreaptă ține o victorie, și dânsa de aur și de fildeș, cu cordele în mână și pe cap cu o cunună. În mâna stângă a zeului se află un sceptru, înflorat cu tot felul de metaluri; pe deasupra lui stă acvila. De aur sunt și încălțămintele zeului și mantia lui; pe acel veșmânt sunt închipuite animale și flori de crini. Insuș tronul este o împestrițare de aur și de pietre scumpe, o îmbinare de abanos și de fildeș...» ²

Urmează apoi descrierea amănunțită a ornamentelor artistice și alegorice ale tronului, care se sfârșește cu următoarea anecdotă. După ce Fidias termină minunata sa lucrare, însuș Joe îi manifestă a sa mulțumire; se zice că atunci zeul, din ceruri trăsni lespeda pavimentului ³, chiar în fața mărețului său chip!

Un arheolog și eminent critic de artă francez, Quatremère de Quincy, care la anul 1849 a murit după o viață aproape seculară, a luat subiect din descrierea Joelui Olimpic a lui Pausanias, spre a cercă prin studii tehnice și prin critică de erudițiune, o restituire grafică a capului de operă al lui Fidias. Colosalul volum al lui Quatremère de Quincy asupra *Joelui Olimpic* ⁴ este o lucrare arheologică de căpetenie, căci

¹ *Pausaniae Græciæ descript. lib. v. Eliacorum prior, 11.*

² În original și textul elen; ³ pardoseala.

⁴ *Quatremère de Quincy, Le Jupiter Olympien ou l'art de la sculpture antique, Paris, 1815.*

ea atinge o mulțime de chestiuni artistice privitoare la estetica sculpturii antice, la colorarea prin polihromie a operelor gliptice, la statuetele hriselefantine sau de aur și de fildeș ale vechilor, în fine la numeroase procederi mecanice, întrebuințate de artiștii și de meșterii antichității în lucrările lor.

Nu cred că este fără de folos, domnilor, ca în cursul expunerii mele, să vă citez principalele publicațiuni moderne cari au făcut să înainteze știința arheologiei sau care prezintă rezultatele ei sub forme atrăgătoare și corect dispuse.

ARTIȘTII SCRITORII.

Este cunoscut că din cărțile cele bune se învață mai bine și ideile luminoase ale altora și direcțiunea cea mai logică și cea mai nimerită pentru a practica orice artă. Acest adevăr îl cunoșteau foarte bine Elenii, căci la dâșii vedem cum că artiști iluștri n'au desprețuit condeiel; vedem că inspiratul pictor și sculptor Eufranor a scris despre *simetrie* și *colori*; că un Apelle, cel mai mare pictor al Greciei, a tratat în scris despre regulele artei sale; că renumitul turnător și argintar Pasiteles, despre care Pliniu a zis, «in omnibus his summus», a redactat cinci cărți despre «minunatele opere» ale torenticeii; că alți meșteri vestiți au scris despre clădirea templelor, «Neo poiesis», despre arsenale, «Oplotheke», despre săpătura pietrelor, «peri lithon glyfes» și despre tot felul de generalități și de amănunțimi tehnice și estetice.

Grija artelor și a dezvoltării lor îndreptau spiritul activ al Elenilor către toate mijloacele practice de a le răspândi cunoștința; deaceia și artele, cultivate cu predilecțiune și asociate cu toate actele culturii în Grecia cea veche, au răspândit o grație, o armonie, un farmec neasemuit asupra întregii vieți sociale a Elenilor!

Dar, pare-mi-se, domnilor, că ne-am uitat cu totul în desfătărilor artelor și literelor elene. Trebuie să ne aducem aminte de bărbăția romană și să ne grăbim a trece acum și în aspra patrie a străbunilor noștri.

Oare aci, ce fel de anticari o să găsim? Pozitivii fii ai lupoaicei romane credeau ei oare că pot să tragă vreun folos din amintirile trecutului? Nu li se părea oare că asemenea cercetări și scrieri sunt bune numai pentru dascălii greci, pentru acei *Graeculi* lihniți de foame, cari amuzau, prin istețimea și procopseala lor, pe trușașii și neciopliții lor stăpâni?

M. T. VARRONE ȘI
„ANTIQUITATES RERUM“.

Nu, domnilor, lucrurile nu s'au petrecut tocmai astfel. Când Romanii au simțit că-i copleșește Grecia cu credințele, cu ideile, cu artele și gusturile ei, prefirate în toți porii societății romane, vechii Latini, cetățenii de baștină strămoșească s'au îngrijat și au început să-și adune prin cărți, vechile datini italice. Atunci Marcu Terentiu Varrone, cel mai învățat dintre toți Romanii, neobosit la carte, precum erau concetățenii săi la arme, M. T. Varrone scrisese uriașa lui carte, intitulată *Antiquitates rerum divinarum humanarumque*, în care el cuprinsese toată nescata lui știință despre cele vechi ale lumii și mai ales ale nemuritoarei sale patrii, ale Romei.

Se vede că această operă există încă în al XIV-lea secol, deoarece poetul și eruditul italian Petrarca a citit-o într'un manuscript, a cărui pierdere o deplânge cu amar, în acea scrisoare imaginară ce el adresă, la 1581, către ilustrul autor latin de odinioară.

Pe cât știm însă, depe fragmentele și notițele ce s'au păstrat asupra acelei opere capitale, ea eră împărțită în patruzeci și una de cărți, din cari o parte eră consacrată antichităților divine și cealaltă antichităților omenești. Amândouă aceste diviziuni erau apoi subîmpărțite sub patru rubrice, tratând despre *persoane*, despre *locuri*, despre *timpi* și despre *lucruri*, și acestea erau repărțite și ele în mai multe cărți speciale fiecare.

Antichitățile divine cuprindeau mai întâi o *introducere*, în care materia eră tratată în genere; apoi, trei cărți despre persoanele sacerdotale, cari se referiau la *pontifici*, la *auguri* și la *quindecemviri*; trei despre locurile sfințite, cu cuprindere asupra *altarelor private*, asupra *templelor publice* și asupra altor *localități consfințite*; încă trei despre timpi, adică despre zilele de sărbători, raportându-se la *ferii*,¹ la *jurile cercului* și la *teatre*; în fine, trei despre lucruri, destinate mai cu seamă sacrificiilor și vorbind despre *consecrațiuni*, despre *sacrificiile private* și despre cele *publice*. Pe lângă toate acestea se adăugia o a cincea parte, specială numai diviziunii religioase a operei, în care eră exclusiv vorbă despre *zei*. Și aci materia se află distribuită în trei cărți: una despre *zeii cerți* sau *neschimbați*, a doua despre cei *incerți* sau *îndoiși* și a treia despre *zeii principali* sau *aleși*.

Trecând acum la diviziunea *antichităților umane*, aflăm că, după o primă carte cu reflexiuni generale, veniau șase,

¹ sărbători.

tratând despre *persoanele din timpii primitivi ai Romei*; alte șase, făcând lauda *locurilor și descrierea geografică a Italiei*; încă șase, unde erau expuși *timpii calendarului și cronologia romană*; în fine șase ultime în cari se vedeau descrise *lucrurile Romanilor*, adică instituțiunile și uzurile lor, legile și magistraturile, pedepsele și răsplatele, ba chiar regulele și armele lor de războiu, pe uscat și pe mare.

Depe întinderea acestui schelet de plan se poate pricepe multiplicitatea de fapte și de idei ce veniau a se grămădi într'o operă așa de colosală. Publicarea ei fu un eveniment de o mare însemnătate în societatea romană. Cicerone adresă autorului, următoarele cuvinte:¹

«Pe noi cari, ca niște călători rătăciți și pribegi, eram străini chiar în țara noastră, cărțile tale, o Varrone, ne-au întors, cum am zice, acasă și ne-au făcut să cunoaștem în orice timp, cine și unde suntem. Tu ai destăinuit vârsta patriei noastre; tu, șirul întâmplărilor; tu, rânduiala cultului religios și al sacerdoților; tu, uzurile casnice și ale războiului; tu, situațiunea regiunilor și a locurilor; tu în fine, toate numirile, toate speciile, toate datinele și toate cauzele oricărui lucru divin și omeneș».²

Acest entuziasm al lui Cicerone, antichitatea toată l-a împărtășit și l-a transmis din generațiune în generațiune. Titlul de *antiquitates*, adoptat de către Varrone, a rămas consacrat adunăturilor scrise de fapte și de datini vechi; istoricul elen Dionisiu din Alicarnas îl dete operei sale grecești, în care, puțini ani în urma lui Varrone, compilă cartea lui. Flaviu Iosif, un general evreu și scriitor grec din timpii împăratului Titu, îl aplică istoriei și datinele ebraice. Alții mulți mai făcură ca aceștia. Materialul adunat cu mai multă ordine și sistemă decât judecată critică, în vastul tratat al lui Varrone, rămase ca o comoară nesecată de fapte, pentru o droaie de scriitori greci și latini, prozatori și poeți: Macrobiu, în *Saturnale*, și Aulu. Geliu, în *Noptile Atice*, Ateneu în *Deipnosofiștii* și Polibiu în *Istorie*, Festu, în cartea sa *de verborum significatione*, Serviu, în *Comentarile* sale asupra lui Virgiliu și însuși Ovidiu, poetul Ovidiu în *Fastele* sale, aceștia toți și mulți foarte mulți alți autori vechi, acum existenți sau perduți, au trăit, dealungul secolilor, cu fărămiturile rămase dela ospățul imbelșugat dar nu lesne de mistuit, al eruditului Varrone.

Astăzi încă, multe din acele fărămituri sunt *anaforă* pentru anticari.

¹ *Ciceronis* Academ. lib. cap. 3; ² În original și textul latin.

CARTEA DESPRE ARHITECTURĂA LUI VITRUVIU.

Intr'o altă ordine de idei, adică printre *tratatele tehnice* despre artele celor vechi, se prenumără cele zece cărți «*de Architectura*» ale meșterului și scriitor Marcu Vitruviu Pollione, contemporan al lui Iuliu Cezar și al lui August. Deși acest autor vorbește despre arta sa mai mult ca om al meșteșugului, unind noțiunile de artă arhitectonică cu acelea de mecanică, de hidraulică, de gnomonică sau ceasornicărie antică și altele, scrierea lui Vitruviu, grea la citire din cauza stilului încălțit, ne prezintă mulțimi de fapte foarte interesante din punctul de vedere al arheologiei.

S'o deschidem depe întâmplare, și iată că picăm asupra precuvântării din Cartea II-a.

Dar mai întâi, permiteți-mi, domnilor, o mică digresiune.

MUNTELE ATOS ȘI
ARHITECTUL DINOCRATES.

Puțini din d-voastră, cred, au fost la Sântagură, sau mai bine pronunțată depe slavonește, la Sfeta-Gora. Eu unul — vă las să judecați dacă din evlavie sau din curiozitate anticară — m'am dus până la acel Sfânt-Munte, pe care cei antici îl numesc Atosul. Am văzut cu ochii acea limbă muntoasă de pământ, care se lungește printre arțăgoasele valuri ale Arhipelagului, ca uriașa coamă a unui monstru marin, al cărui creștet cărunt de marmoră și de zăpezi se înalță jalnic până la nori. Dealungul poalelor alpestrului promontor stau astăzi risipite cuvioasele mănăstiri ale Lavrei, Ivirului, Vatopedului, Dohiarului și aitele multe — lipitori până mai deunăzi ale avuțiilor țării noastre — cari, în secolii creștini, s'au superpus deasupra ruinelor a o mulțime de cetăți antice: Dium, Cleone, Thyssos, Sane, Olofyxos, Acrothoon și altele.

O zi întreagă trebuie să se suie omul pe stâncile râpoase ale Atonului, ca să ajungă la culmea lui, a cărui umbră, credeau anticii, întuneacă la solștițiul de vară, piața din Mirina, pe țărmul depărtat al insulei Lemnos.

Intr'o zi de trufașe mândrie, Xerxes, marele tiran al Persiei, porunci să se desprinză de continentul tracic acea limbă de pământ, ca să treacă, prin noul canal dăruit de dânsul mării, nenumăratele vase ale ordiei sale.

Dar geniul semeț al artelor Eladei a visat și mai mult!

Să ascultăm acum pe Vitruviu :¹

¹ *Vitruvii* de Architect. lib. II, præf.

«Dinocrates arhitectul, increzător în cugetările și în dibăcia sa, pe când Alexandru își câștigă domnia lumii, plecă din Macedonia spre armată, doritor de a se recomanda regelui. El, din țara lui, luase dela rude și dela amici, scrisori către căpetenii și către cei mai de frunte, pentru ca să poată ajunge lesne; și fiind foarte bine primit de aceștia, el îi rugă ca să-l ducă cât mai curând dinaintea lui Alexandru. Dar, deși făgăduise, ei tot întârziiau, sub cuvânt că așteaptă timpul priincios. De aceea și Dinocrates, crezând că dânsii își fac un joc cu el, hotări să nu mai ceară ajutor decât la sine însuși.

Eră el de o statură măreață, de un chip plăcut, de o înfățișare cât se poate mândră și demnă. Deci, increzându-se în aceste daruri ale naturii, el își lăsă veșmintele la gazdă, își unse trupul cu untdelemn, își incunună capul cu frunze de plop, își acoperi umărul stâng cu o piele de leu și, ținând cu dreapta o ghioagă, intră drept în sala în care regele ședea, împărțind dreptatea. Noutatea lucrului făcând pe gloată să se întoarcă către dânsul, îl văzu și Alexandru. Minunându-se, ordonă să-i facă loc, ca să se apropie, și-l întrebă cine este. Iar el: — Sunt Dinocrates, zise, arhitect macedonean, și îți aduc cugetări și proiecte demne de a ta strălucire; căci mi-am inchipuit să prefac muntele Atos într-o statuă cu figură omenească, în a cărei mână stângă am pus gând să înalț zidurile unei cetăți; iar în dreapta, un vas care va primi apele tuturor râurilor câte sunt pe acel munte, pentru ca de acolo să le reverse în mare.

Plăcându-i lui Alexandru planul acesta, el întrebă însă dacă sunt în preajmă câmpii, cari s'ar putea întrebuiți pentru hrănirea acelei cetăți; dar aflând că nu este pentru aceasta alt mijloc decât a aduce merinde pe mare: — Dinocrates, îi zise, pricep frumoasa închipuire a planului tău și ea îmi place; dar cuget că dacă ar duce cineva o colonie în acel loc, s'ar putea ca judecata lui să fie cu drept cuvânt defăimată. Căci, precum un prunc de curând născut, fără de laptele unei mame, nici hrăni nu se poate, nici ajunge la un grad mai răsărit de vârstă, tot așa și o cetate, fără de câmpii și de roadele lor, nu poate nici să crească pe acei ce s'ar adună în zidurile ei, nici să-și adauge populațiunea, nici să o păstreze, dacă nu va avea îmbeșugare de-ale vieții. Deaceea, deși cred că proiectul tău este demn de laudă, însă judec că locul nu este bine ales. Voiu însă ca tu să rămâi cu mine, căci mă voiu servi de activitatea ta.

«De atunci, Dinocrates nu se mai depărtă de rege și îl însoți până în Egipt. Acolo, observând Alexandru un port sigur, un loc plăcut de târg și împrejurii câmpiile roditoare ale întregului Egipt și multele ajutoare ale marelui râu Nilul, porunci să se clădească, depe numele său, cetatea Alexandriei. Astfel, Dinocrates, recomandat prin înfățișarea demnă a chipului și a trupului său, ajunse la un rang așa de însemnat».¹

Ce să zicem, domnilor, despre această simplă povestire? Oare nu conține ea tot geniul culturii elene, pe care noi mai târziu ne vom cercă a-l studia mai cu deamănuntul din punctul de vedere arheologic, atât în manifestațiunile sale morale, cât și în concepțiunile sale artistice. Aci, Dinocrates, artistul ingenios și semeț, ia chipul mitologic al unui zeu și se înfățișează marelui rege, cu o măreață fantasmagorie estetică; el

¹ În original și textul latin.

arată, ca prin vis, Atonul, muntele uriaș, transformat prin puterea artei, într-o statuie colosală. Dar, dinaintea lui, Alexandru cel Mare, rășboinicul și politicianul cel întrepid și neobosit, care a cutrierat în câțiva ani tot continentul răsăritean al lumii antice, răspândind peste tot locul, în Persia și în Scitia, în India și în Egipt, cultura luminoasă și drept-cumpătată a Greciei, Alexandru opune, prin raționament și faptă, la acele aspirațiuni nemărginite ale inchipuirii artistice, o idee mai practică, mai folositoare omenirii, mai conformă moralei sociale.

Nu este oare simbolizat aci tot complexul civilizațiunii elene? *Arta*, cu pornirile sale mărețe pe câmpii idealului; *filozofia*, cu înțeleapta-i cumpătare, aplicată la practica vieții? ¶

Vitruviu arhitectul, Vitruviu scriitorul practic, Vitruviu latinul ne-a împins, din întâmplare și poate fără voia lui, către aceste considerațiuni generale asupra poporului care a jucat, fără îndoială, rolul cel mai eminent în viața intelectuală și artistică a lumii antice.

Prin acestea însă noi n'am luat o deplină cunoștință despre cartea arhitectului, scriitorului practic și latinului Vitruviu, ca izvor pentru cercetările arheologiei.

AMINTIRI DE ARHEOLOGIE
PREISTORICĂ ÎN ATENA,
ROMA ȘI LA NOI.

Să urmărim dar, domnilor, mai departe cu rășfoirea și poate că a doua oară vom avea noroc să nimerim mai bine.

Iată cum începe el capitolul «despre viețuirea oamenilor primitivi, despre începuturile omenirii, despre locuințe și dezvoltările lor».

Să nu credeți, domnilor, că vă citesc o pagină scrisă de vreun descriitor modern al culturii preistorice: ¹

«Oamenii depe obiceiul vechiu, se nășteau ca fiarele, în codri, în peșteri și în păduri, și își petreceau viața hrănindu-se cu mâncări sălbatice. Cam pe atunci, întâmplându-se ca copacii, tare îndesați, să fie într'un loc oarecare mișcați de vânturi și de furtuni, se aprinseră crăcile și focul se încinse. Cei cari erau în preajma acelu foc, spăimântați de iuțea flăcărilor, fugiră. Dar mai apoi liniștindu-se și viind mai aproape, simțiră cât este de plăcută trupului căldura focului; mai adăugiră lemne și, păstrându-l cu îngrijire, chemară pe alți oameni, și, prin semne, le arătară și lor cât folos trag ei dintr'însul»..... ²

Dar ce să mai lungesc, domnilor, cu citirea! Vitruviu ne spune cum, adunându-se oamenii împrejurul vetrelor începură

¹ *Vitruvii* de Architect. lib. II, 1; ² In original și textul latin.

a-și formă o limbă și a dezvoltă toate acele fericite însușiri ce firea le dase mai presus de animale, adică de a cunoaște ceea ce e bun și frumos pe lume și de a lucra cu înlesnire orice lucru, servindu-se cu mâinile și cu degetele lor. Ei atunci se apucară a-și face colibe cu crăci și cu frunzare sau a-și scobi bordeie în pământ; alții, luându-se depe exemplul rândurelelor, își urziră casele cu paie și cu pământ clisos. Apoi întrecându-se din zi în zi care de care în arta clădirilor, începură a înțepeni furci și a împleti între dânsesele garduri de nuele, pe care le lipiau cu humă, ca să le facă păreți; dar fiindcă acoperemintele de frunză și de pământ nu-i apărau îndestul în contra ploilor, ei făcură învelitori povârnite de șovar și de trestie. În Atena se arată încă, pe timpul lui Vitruviu, ca un lucru curios pentru antichitatea sa, acoperământul Areopagului, făcut cu pământ clisos, și în templul Capitolului, coliba lui Romul, învelită cu șovar, păstră încă până și în timpii imperiului, caracterul obiceielor vechimii.

Iată-ne, domnilor, repuțați spre timpii primitivi ai Romei și ai Atenei. Vitruviu, care are să spună cu deamănuntul, depe ce procederi complicate, depe ce reguli estetice, au fost clădite toate măiestritele capete de operă ale arhitecturii grece și romane, Vitruviu, care în mod sistematic are să ne expună pe larg toate ingenioasele teorii și toate nimeritele practice, depe cari au fost înălțate în localitățile ocupate de Eleni și de Italioti, atâtea nepieritoare monumente, expresiunea cea mai perfectă a geniului și a îndemnării omenesti, Vitruviu mai întâiu de toate ne strămută în sânul omenirii primitive.

Dar adunând și compilând tot ceea ce Grecii și Latinii scriesese mai înainte de dânsul asupra tutulor materiilor mai mult sau mai puțin direct atingătoare de subiectul său, și întrebuițând chiar și cele nouă cărți pe cari M. T. Varrone le compusese asupra științelor și din cari una trata în parte despre arhitectură, Vitruviu n'a trecut cu vederea nici unul din punctele cari puteau interesa atât pe contemporani de meseria sa, cât și pe urmașii lui, curioși de a pătrunde în secretele tehnice ale construcțiunilor antice.

El a vorbit despre scopul și utilitatea artei arhitectonice, și «lucrând la arta sa» — depe cum însuș zice — «nu spre a-și câștigă avere, căci mai bine îmi place strâmtorarea cu nume decât belșugul cu neomenie», el prescrie datoriile arhitectului și face o aspră dojană, ba și chiar propune pedepse pentru acei cari — în vechime ca și acum — abuzează fără milă nici rușine de punga nevoiașilor de proprietari, ce

s'au increzut unor devizuri ieftine și mincinoase, iar apoi se pomenesc cu necurmăte sporuri de cheltueli; el totdeodată a indicat locurile și materialurile cele mai priincioase pentru clădiri (cap. I, II); apoi, cu o minuțioasă scrupulozitate a descris formele, dimensiunile și ornamentele arhitectonice ale templelor, specificând originea și natura celor trei ordine primordiale ale arhitecturii elene, *ionicul*, *doricul* și *corinticul*, cari prezentau fiecare o dispozițiune diferită în structura și în așezarea columnelor (cap. III, IV). Vorbind despre acele mândre clădiri ale Eladei, el ne dă noțiunea următoare, pe care ne cercăm nu fără anevoință, a o interpreta pe românește: ¹

«In patru locuri se află edificii sfinte ale căror zidiri de marmoră sunt decorate cu așa însemnate ornamente, încât numele lor lăudate au rămas ca denumiri tipice pentru viitorime; structura lor este așa de perfectă și de bine combinată încât ea s'a învederat ca pe deplin demnă de șezători ale zeilor. Cel dintâiu este templul Dianei din Efes, de ordinea dorică, pus la cale de Hersifron Gnosiotul și de fiul său Metagene, și pe care se zice că l-ar fi sfârșit mai târziu Demetriu, preot chiar al Dianei și Peoniu din Efes. Acelaș Peoniu, precum și un milesian anume Dafnis înălțară, de pe rânduețile ionice, pe acela al lui Apolon în Milet. Apoi la Eleusis, în onoarea Cererei și a Proserpinei, Ictinos clădi un templu de o imensă mărime, depe uzul doric, însă fără de colonne exterioare, spre a lăsa loc mai larg pentru sacrificii; dar mai târziu, pe când Demetriu din Falere luase stăpânirea Atenei, Filon făcu dintr'insul un *prostylon* (adică templu cu colonne în față) așezând colonne în fruntea templului, și astfel adăugindu-i-se o tindă, i se dete o înfățișare mai măreață, făcând totdeodată și loc închinătorilor cari nu sunt încă inițiați la mistere. In fine se știe că în cetatea Atenei, Cossutius (precum s'a scris mai sus) a întreprins a clădi cu cele mai bogate ornamente și depe rândueala și proporțiunile corintice, templul lui Joe Olimpicul» ².

Dar să trecem acum ca in sbor, domnilor — căci timpul ne zorește — pe deasupra nenumăratelor date ale lui Vitruviu despre clădirile publice și private ale celor vechi: piețe și pretorii, teatre și băi, porturi și case, și altele multe (cap. V, VI); despre tencuirea și zugrăvirea edificiilor (cap. VII); despre cercetarea și conducerea apelor (cap. VIII, despre măsurătoarea timpului prin construcțiuni solare (cap. IX); despre felurite mașini industriale și militare (cap. X) și aruncând o privire retrospectivă să ne întoarcem iarăș la punctul de unde el s'a pornit în cercetările sale asupra clădirilor omenești, la sîrăcacioasa colibă de nuele și de lut a omenirii primitive. Vorbind în mijlocul splendorilor arhitectonice ale secolului său despre acei timpi întunecoși, Vitruviu, acu vreo două mii de ani, se ocupă și el cu arheologia preistorică.

¹ Vitruvii de Architect. lib. VII, praef.; ² In original și textul latin.

Dar ce zic? Oare avem noi, Românii, trebuință să aflăm dela Vitruviu, dela autorii antichității, cum au fost locuințele omenesți în epocile de barbarie? Oare pentru noi aceasta este o materie arheologică?

Apoi n'avem decât să ieșim la marginile capitalei noastre și vom găsi nenumărate exemple reale, cari ne vor servi de comentariu văzut și pipăit pentru toată această parte a operei lui Vitruviu, pentru tot ce ni se spune despre locuințele omenesți în timpuri primitive și preistorice.

Din nenorocire, domnilor, nu vom putea fi tot așa de fericiți când, cu textul anticului arhitect în mână, vom avea a studia mai târziu, regulile și ordonanța clădirilor de stil antic.

Dea cel puțin Domnul ca cuvintele mele, invitație la studiul producțiilor estetice ale trecutului, să deștepte în inima și în mintea noii generațiuni școlare, un cult al frumosului, salutar și spornic pentru patria noastră!

N'am izbutit, domnilor, a restrânge în marginile timpului ce pot a cere dela d-voastră pentru astă seară, toate cele ce aveam a spune despre toate speciile de reprezentanți ai arheologiei în societatea greacă și în cea romană.

Împărțindu-i în patru clase deosebite: *periegeții* sau călătorii, *artiștii* și tehnicii, *erudiții* sau curajii anticari și *sofiștii* sau foiletoniștii de artă, abia am găsit timp a vă vorbi despre Erodot, Polemon și Pausanias, dintre Greci, despre Varrone și Vitruviu, dintre Latini.

Am cercat, în această răpede și parcimonioasă¹ spicuire, a restrânge pe cât s'a putut mai multe, mai variate și mai caracteristice noțiuni asupra scriitorilor citați; dar prin aceasta chiar, pare-mi-se că n'am insistat nicăieri îndestul pentru ca să vă puteți face o idee precisă și deplină despre beneficiile ce se pot trage din studiul atentiv al autorilor antici, pentru cunoștința vieții morale și a operelor de artă ale trecutului.

Imi veți permite dar, domnilor, în folosul nostru comun, de a modifica oarecum, sau mai cu drept cuvânt de a dezvoltă pe viitor modul de expunere ce am inaugurat în intrunirea noastră de astăzi; astfel, în lecțiunile viitoare vom completa, prin analize mai amănunțite, examenul câtorva din izvoarele de informațiuni arheologice ale antichității; și apoi, după ce vom fi constatat în treacăt o lacună, un gol, un noian confuz și întunecos în istoria intelectuală și artistică a gintelor europene, o epocă, căreia i s'a zis *Secolul de mijloc*, și în care

¹ cu cumpătare.

spiritele au fost prea tare preocupate sau de grelele nevoi ale traiului prezent în lipsă de echilibru social, sau de aspirațiuni extatice la o viață extra-lumească, spre a-și întoarce privirile înapoi și a se deda cu studii retrospective, după ce, zicem, vom fi aruncat o privire trecătoare asupra aceluia pustiu al analelor arheologice, care se întinde pe un spațiu de aproape una mie de ani, apoi vom trece cu o netăgăduită mulțumire la studiul interesant al acelei serii de anticari laborioși și entuziaști, care se începe cu epoca Renașterii, spre a ajunge în fine la lucrările arheologice cu cari cu drept cuvânt se mândresc timpii noștri.

Acestea, sper, ne vor deschide o cale mai bine pregătită pentru prețuirea și lesnicioasa pricepere a tabelelor analitice, în cari îmi propun a vă prezintă mai în urmă diversele culturi naționale din antichitatea orientală, elenă și italică, precum v'am fost anunțat în cuvântarea mea preliminară.

Mergând poate mai încet decât cum îmi eră cugetul, cred că vom avea câștigul de a înainta cu pași mai siguri.

A trebuit să fie și cam arheolog acela care a zis mai întâi :

Chi va piano, va sano ;
E chi va sano, va lontano.

A TREIA LECȚIUNE

Domnilor, deoarece în ultima noastră întrunire, lipsa de timp m'a făcut să rămân în drum, adică să întrerup șirul notițelor ce voesc dela început a vă da asupra unora din principalii scriitori ai vechimii cari pot fi priviți ca premergătorii arheologiei, sau mai bine ca izvoarele literare cele de căpetenie ale informațiunilor noastre asupra antichității ; deoarece în rândul trecut nu v'am putut vorbi, și chiar aceasta cam repede, decât despre scrierile prețioase ale călătorului istoric Erodot, despre puținele fragmente rămase dela vestitul perieget Polemon și despre notele de călătorie în Elada ale lui Pausanias ; apoi, iar despre marea operă enciclopedică pe care o scrisese eruditul roman Varrone, sub titlul de *Antiquitates divinae humanaeque* și despre cele x cărți mai mult tehnice ale lui Vitruviu, *de Architectura* ; deoarece, chiar spicuind, cernând și alegând dintre autorii antici, eleni și latini,

și chiar sdrelind pe cei atinși, tot n'am izbutit a cuprinde într'o singură lecțiune prima fază a istoriei arheologice; deoarece în fine mă văd obligat a vă mai vorbi despre antichitatea clasică, spre a caracteriza în mod complet importanța literaturii sale în respectul arheologiei, dați-mi voie a mă întinde de aci înainte cu cercetări mai varii asupra doi oameni însemnați, cari, unul la Roma și celălalt în Grecia, au scris mult pentru plăcerea și instrucțiunea contimporanilor și nu mai puțin pentru luminarea viitorimii.

PLINIU NATURALISTUL. Aceștia sunt naturalistul latin Pliniu și sofistul elen Lucian, cărora voim a consacra în acest curs, câte un studiu mai special.

Scrierile acestor doi bărbați sunt așa mult cuprinzătoare de fapte interesante din ambele puncte de vedere cari ne preocupă, adică și de relațiuni despre viața socială și intimă, și de noțiuni asupra artelor din vechime; iar pe de altă parte felul scrierilor lor este așa de diferit, încât vorbind ceva mai pre larg despre dânsule, sper că vă voi putea da o idee completă și fructuoasă de folosul care-l poate trage arheologul, atât din studiul scrierilor de erudițiune ale celor vechi, cât și din cunoștința, mai mult sau mai puțin elegantelor declamațiuni ale celor cari la dânsii se numiau *sofiști*.

Încă odată însă vă aduc aminte, domnilor, că dacă pentru a demonstra importanța scriitorilor antici din punctul de vedere arheologic, am oșebit — spre a vă vorbi în treacăt despre dânsii — vreo câțiva autori *periegeți, tehnici, erudiți și sofiși* ai antichității, tot încă sunt mulți, foarte mulți alții, cari se pot socoti ca deopotrivă, dacă nu superiori, celor denumiți, ca izvoare prețioase pentru cunoștința antichităților.

Cu această rezervă, voiu completa lista mea, vorbindu-vă mai întâi despre scriitorul latin Pliniu și apoi, într'o viitoare întrunire, despre cel elen Lucian. Cursul timpilor, dela care însă m'am abătut în expunerea din ultima mea lecțiune, îmi prescrie această ordine.

VIEȚA ȘI MOARTEA LUI. În adevăr, Caiu Pliniu Secundus s'a născut cu un secol înainte de Lucian, pe la anul 23 al erei creștine; el eră din provinciile nordice ale Italiei. A servit mult timp în armatele romane, pe cari le-a urmat în Africa, în Germania, în Spania, observând pretutindeni cu o neobosită curiozitate, toate fenomenele naturii și toate îndemănările industriilor omenești.

El a scris mai multe cărți, acum pierdute, despre strategie, istorie și gramatică; dar opera lui de căpetenie fu Istorica Naturală în treizeci și șapte cărți, «*Naturalis Historiae libri XXXVII*» dedicată, la anul 78, împăratului Titu.

Un an în urmă, Pliniu aveă să piară, la vârsta de cincizeci și șase de ani, jertfă, ca mulți alții mai puțin iluștri, a unui eveniment teribil, căruia arheologia nu-i datorește mai puțin decât principalei sale victime.

Pliniu eră pe atunci comandant al flotei romane din marea Tirenică; reședința lui se află în portul dela promontoriul Misenei, tocmai la capătul nordic al încântătorului sân de mare, pe care se înalță astăzi în amfiteatru frumoasa cetate Neapoli, umbrită de creștetul fumegos al Vesuviului. În ultimii timpi ai republicei romane și în periodul Cesarilor, acele grațioase maluri erau semănate cu mândre și elegante orașele campanice, unde avuții din Roma își aveau locuințele lor de vară; tocmai împrejurul poalelor muntelui erau așezate Retina, Herculanium, Stabiæ și Pompei, cetăți adesea încercate de cutremure, dar mereu renăscânde din ruinele lor, sub nouă și vesele podoabe.

Ziua însă de 23 august anul 79, eră ursită ca să stingă în sânul acestor frumoase locuri, vieța cea dulce și desfătă, și să le înmormânteze de vii sub un strat fierbinte de lavă, de sgură și de cenușă.

Aceă zi fatală, în care soarta răpi lumii antice cetățile vesuviane, ca să le destine a fi peste șaptesprezece secol, cel mai splendid dar oferit arheologiei noastre moderne, aceă zi merită să ne oprească un moment. Ea mai în urmă va reveni adesea în memoria noastră, astfel precum moștenitorii omului bogat își aduc mereu aminte cu o mângâioasă jale despre diata ce i-a înavuțit. Pentru momentul de față însă, noi vom vorbi de dânsa, fiindcă în aceă catastrofă a pierit, deodată cu Herculanium și Pompei, bătrânul Pliniu, și apoi iarăși fiindcă a lui moarte și fenomenul care o produse ne sunt descrise de un martor mai ocular, de nepotul său de soră, Caiu Pliniu cel tânăr. El a povestit aceste fapte în două scrisori, ce ilustrul amic și panegirist al lui Traian adresa și mai ilustrului istoric Tacit.

Permiteți-mi dar, domnilor, a traduce cel puțin una din aceste în atâtea feluri însemnate epistole, aceea în care, întrevăzând starea funebră a orașelor pierdute, veți află cu deamănuntul moartea curagioasă și lină a marelui scriitor de care avem acum a ne ocupa :

«Imi ceri — zice Pliniu către Tacit¹ — imi ceri să-ți scriu sfârșitul unchiului meu, pentru ca să-l poți trădi mai cu adevăr viitorimii. Îți mulțumesc, căci văd bine că, fiind de tine ilustrată, moartea lui e merită unei glorii nemuritoare. Deși el, pierind în prăpădirea celor mai frumoase pământuri, ar fi ca memoria lui, prin această împrejurare neuitată, să rămână în veci neștearsă, împreună cu a popoarelor și a cetăților ; deși însuși el a făcut lucrări multe și nepieritoare, și mai mult încă va adăogi la perpetuitatea acelora, eternitatea scrierilor tale. Cât despre mine, socotesc fericiți pe aceia cărora zeii le-au dăruit favoarea, sau de a face lucruri demne de a se scrie, sau de a scrie lucruri demne de a se citi, și mai fericiți încă pe aceia cărora le-a dat pe amândouă. În numărul acestora va fi și unchiul meu, atât prin ale sale, cât și prin ale tale cărți. Deaceea voiu îndeplini, ba chiar voiu stăruia a face ceea ce-mi ceri.

Eră în Misena și acolo ținea comandamentul flotei, în ziua calendei a noua din septembrie, cam pe la ora șapte, mumă-mea îl vesti că se arătase un nor neobișnuit, atât prin mărime, cât și prin felul său. El, după ce stătuse la soare și apoi luase o baie rece, gustase ceva culcat și se pusese pe studiu. Atunci își cere încălțămintele și se suie la un loc de unde poate mai bine să privească acea minune. Norul se înalță, dar cei cari îl vedeau de departe, nu puteau ști din ce munte ; mai târziu însă se cunoscă că eră din Vesuviu. După aparența și forma lui nu s'ar fi putut asemui cu nici un alt copaciu mai bine decât cu un plop ; caci se rădăcă în sus ca un trunchiu foarte lung, care apoi să reslățiă în mai multe ramuri. Crez că împins mai întâi de o suflare care în sus se slăbiă, sau poate și invins de propria sa greutate, el se răsipiă lărgindu-se ; uncori alb și alte ori mânjit și pătat, după cum purtă în sine țărână sau cenușă.

Unui om așa de învățat ca unchiul meu, acest lucru i se pără un ce însemnat și demn de a fi văzut de aproape. Ordonă dar să i se pregătească un vas ușor și mie îmi lăsă să aleg de voesc a-l însoți. Răspunsei însă că mai bine voesc a studia, cu atât mai mult că se întâmplase să-mi dea chiar el ceva de scris. Leșind din casă, el luă cu sine tăblițe de însemnat. Matrozii din Retina, spăimântați de pericolul amenințator (căci acea localitate eră așezată sub munte și altă scăpare n'aveau decât în corăbii) îl rugă să-i scape de o așa năpaste. El își schimbă atunci cugetul și ceace umblă să facă din simplă curiozitate, întreprinse din bună-tate de suflet. I se aduse vasele, însuși se urcă într'însele spre a duce ajutor nu numai Retinei, ci și multor alte locuri, cari acolo sunt numeroase, din cauza frumoasei pozițiuni. El aleargă acolo de unde alții fug ; în mijlocul pericolului el ține mersul și cărma dreaptă, așa depărtat fiind de orice frică, încât toate mișcărilor acelei urgii, toate figurile, cât le zărește cu ochii, le dictează și le însemnează. Cu cât mai mult se apropie, cu atât cenusa pică mai fierbinte și mai deasă pe vas, cu atât și pietrele poroase, înegrite, arse și fărâmate de foc, cu atâta marea se umflă și pe fărâmurile se grămădesc munți protivnici de sdroboturi. Oprindu-se puțin ca să cugete dacă se va întoarce înapoi, el spuse îndată cărmaciului, care-l povățui să facă într'astfel : — «*Pe cei tari, norocul îi ocrotește ; trage dar la Pomponianum !* — Acesta eră la Stabie, despărțit de cetate printr'un mic sân de mare, căci valurile pe nesimțite se înfundă în acele fărâmurile încovoiate și scobite. Acolo, deși pericolul nu eră încă apropiat, dar fiind în vedere, puteă crescând să se și apropie ; deaceea toate ba-

¹ *Plinii junioris* Epistolar. lib. IV, 16.

găjele se încărcase în corăbii, hotărît să fugă, îndată ce se va fi astâmpărat vântul cel împotrivor. Acest vânt înlesnise sosirea unchiului meu, care îmbrățișează cu căldură pe amicul său Pomponian, îl mângâie, îl îmbărbătează și, ca să-i aline frica prin securitatea sa, ordonă să i se gătească o baie; după scaldare se culcă și cinează, vesel, sau — ceea ce este tot așa de măreț la suflet, — prefăcându-se că este vesel. În vremea aceasta pe muntele Vesuviu, în mai multe locuri, străluciau flăcări întinse și părjoale a căror lucoare¹ și lumină răsăriau și mai tare în întunericul nopții. Iar el, ca să potolească pe cei îngroziți, le spune că arde în napustire case goale și părăsite focului de către țărani fugiți. Apoi se dete repausului și se odihni cu somn adevărat, căci răsufierea lui, care din cauza grăsimii trupului era tare și răsunătoare, se auzia de acei cari-l păziau la prag. Însă curtea prin care intrai în casă se împlea acoperindu-se așa tare cu cenușe și cu pietre de tot felul, încât, dacă mai ședeă mult timp în pat, n'ar fi mai putut ieși. Deșteptându-l, el se duse ca să găsească pe Pomponian și pe ceilalți cari veghiase. Cu toții împreună se sfătuiră dacă vor rămâne sub acoperemânt sau dacă vor rătăci prin locuri deschise; căci casele erau cletenate de dese și întinse cutremure și, ca și când ar fi fost mișcate din temelii lor, păreau că merg și vin când încoace când încolo; apoi iar la loc deschis aveau a se teme de căderea pietrelor, deși acelea erau ușoare și arse. Adunarea preferi pe acest din urmă dintre pericole și într'aceasta unchiul meu se povățuește după cugetare, pe când ceilalți se hotărâsc numai sub impresiune și frică. Ei își pun pe capete perne legate cu ștergere. Astfel se apără de ceea ce pică de sus.

Pe când într'alte părți se făcea ziuă, acolo era încă noapte, dintre toate nopțile mai neagră și mai adâncă; abia multele torțe și alte felurite lumânări o mai răsipiau.

El dori să meargă la mal și să vadă de aproape dacă s'ar putea pune pe mare; dar marea rămăsese turburată și profivnică. Acolo, culcându-se pe un covor așternut pe jos, ceru de două ori dearândul apă rece și bău. Dar atunci flăcările și un miros de pucioasă prevestitor al focului făcură pe toți ceilalți ca să fugă, și pe dânsul ca să se scoale de jos. Se rădică, rezemându-se pe doi servitori și îndată căzu iarăș fiindu-i resufierea năbușită, depe cum cred, de o duhoare mai îndesată și pieptul înecat, deoarece din fire nu-l avea nici sănătos, nici larg, ci adesea apăsat. Când se făcu iarăș ziuă (adică a treia zi după aceea pe care o văzuse el mai în urmă), trupul lui fu găsit tot acolo, întreg, neatins și acoperit cu veșmintele în care fusese îmbrăcat; înfățișarea lui semănă mai mult a unui om adormit, decât cu a unui om mort.²

Astfel, domnilor, Pliniu cel tânăr, martor ocular al groaznicei erupțiuni din anul 79, ne descrie și aspectul naturii în acele zile fioroase și moartea cea curagioasă a unchiului său, marele naturalist latin Pliniu.

Să lăsăm însă în pacea lor seculară rămășițele muritoare ale lui Pliniu — pe ale cetăților vesuviane le vom răscoli mai târziu — și să ne îngrijim acum numai de rămășițele spiritului și ale științei lui.

¹ strălucire; ² În original și textul latin.

IMPĂRȚIREA ȘI CUPRINSUL
OPEREI „HISTORIA NATURALIS“,
NOȚIUNI DESPRE INDUSTRIILE ȘI
ARTELE ANTICE.

Depe titlul operei lui Pliniu, *Historia Naturalis*, nu s'ar prea crede că ea își are locul printre izvoarele arheologiei, deși, punându-ne pe tărâmul cu totul modern al

arheologiei preistorice, studiile geologice și cele fiziologice au început a-și da mâna cu antichitățile omenești. Dar rezultatul la care astăzi a ajuns știința, scormonind rămășițele străvechi prin fundul pământului, Pliniu, și cu dânsul toți naturaliștii vechimii, l-au presimțit numai prin instinct; deaceea au și cuprins în scrierile lor asupra naturii tot ceace știau, și despre urzirile nesocotite ale firii, și despre lucrările cugetate ale oamenilor.

Nimeni mai mult și mai bine decât Pliniu n'a îndeplinit această sarcină enciclopedică. În treizeci și șapte ale sale cărți, el a adunat noțiuni din mai mult de cinci sute scriitori, pe cari îi și numește, și pe lângă aceasta a adaus tot ceace a putut află și învăță prin propriile sale observațiuni și cercetări. El într'insele vorbește mai întâi despre lume și elemente, *de mundo et elementis*, schițând cunoștințele astronomice, fizice și meteorologice ale epocii sale; apoi în patru cărți face o descriere completă a pământului știut pe atunci, enumerând cu oarecari amănunte, uneori interesante și pentru arheologi, locurile, gintele, mările, cetățile, porturile, munții, râurile, întinderile și popoarele, cari sunt sau au fost, *qui sunt aut fuerunt*. Cartea a șaptea e destinată formării și dezvoltării omului, precum și invențiunii artelor; acolo dă el idei răpezi despre antropologie, fiziologie și chiar despre etica timpului său. Apoi de aci înainte urmează patru cărți despre animalele pământene, acuatice și sburătoare, și alte douăzeci și una cărți, în cari se întinde foarte mult asupra plantelor, studiindu-le din punctul de vedere fiziologic, descriptiv, agricol, industrial și mai ales farmaceutic. Zece lungi cărți din acestea, Pliniu le scrise numai spre a ne da cu deamăruntul toate rețetele de leacuri, de doctorii și descânțece, câte s'au ispitit vreodată babele a plămădi cu rădăcini, cu ierburi, cu lighioane și cu pietre.

Ultimele cinci cărți cuprind noțiuni despre metaluri, despre pietrele ordinare și scumpe, în fine despre pictură și culori. Aci sunt grămădite numeroase indicațiuni și fapte de cea mai mare însemnătate pentru cunoștința artelor antice. De aci vom culege dar, cam pe încercate, un șir de exemple, cari ne vor

face, cred, să prețuim, sub raportul arheologiei, valoarea scrierii celei mult variate și mult cuprinzătoare a lui Pliniu.

Deschizând-o la cartea xxxvi, despre *natura pietrelor*, într'un capitol special, destinat la enumerarea bărbaților cari și-au făcut un nume prin sculptură, găsim despre Fidias cele ce urmează.

Le vom adauge ca un complement la acele ce ni s'au spus în Pausanias, despre marea sa statue din templul Elidei.¹

«Nimeni nu pune la îndoială că Fidias este cel mai renumit printre toate popoarele cari cunosc faima Joelui Olimpic; dar pentru ca să știe a-l laudă, după meritul său, și cei cari n'au văzut lucrările lui (și dintre aceia suntem și noi, domnilor), vom aduce la cunoștință oarecari mici împrejurări, cari vor învedera geniul său. Nu ne vom servi întru aceasta, de frumusețea Joelui Olimpic, nici de mărimea Minervei, făcută de dânsul pentru Atena, care este 'naltă de douăzeci și șase de coți, lucrată numai de fildeș și aur, ci vom arăta numai că pe umflătura rotunjită a scutului ei, el a săpat o bătaie de amazoane, și pe partea scobită a pavezei, lupta crâncenă a zeilor cu uriașii; iar pe tălpile ei, pe aceea a Lapiților cu Centaurii; astfel în orice amănunt află un prilej de a-și desvoltă arta și măestria...»²

MINERVA DIN PARTENON

A LUI FIDIAS.

Intocmai ca pentru Joele Olimpic, arheologia modernă, nemângâiată de a fi pierdut laudatele modele ale lui Fidias, a făcut și pentru Minerva hriselefantină din Partenon, încercări de restituțiune; dar, în cazul acesta, nu numai Quatremère de Quincy a scris asupra subiectului o disertațiune specială, însoțită cu desemele detaliate ale restituțiunii, dar încă un ilustru și bogat arheolog francez, ducele de Luynes, care, pe lângă unul din cele mai mari nume ale Franței și pe lângă una din cele mai mari averi ale Europei, are și gustul artelor și cunoștințele unui perfect anticar, ducele de Luynes, nemulțumit de încercările lui Quatremère de Quincy, întreprinse a reface cu aur și cu fildeș o Minervă pe cât se va putea mai asemănată cu aceea a lui Fidias. El încredință această lucrare importantă, renumitului sculptor francez Simart, care lucră opt ani la dânsa, punând toată știința și arta sa, pentru a scoate la lumină o nouă Minervă hriselefantină.

La prima expozițiune universală din Paris, în anul 1854, opera lui Simart a fost expusă publicului, care a admirat într'insa erudițiunea și talentul artistului modern; dar impre-

¹ *Plinii Secundi Natur. Histor. lib. xxxvi, 4.*

² In original și textul latin.

siunea generală a fost că, precum spre a da naștere unei zeițe a înțelepciunii trebuia un cap de Joe, tot așa, spre a închipui și a executa o adevărată Minervă a Partenonului, trebuia un geniu ca al lui Fidias.

Această fastuoasă fantazie de arheolog a costat însă celui de Luynes vreo 250.000 franci, și astăzi, după moartea bătrânului duce, care, credincios tradițiilor aristocrației catolice, și-a sfârșit zilele la 1867, în vârstă de 65 ani, petrecând nopțile pe bastioanele Romei, în apărarea papei, astăzi Minerva lui Simart se află într'una din sumptuoasele sale ale castelului dela Dampierre, nu departe de Paris, unde răposatul duce știuse a întruni neprețuite minuni ale artei antice și contemporane.

GRUPA LAOCOONTELUI

DIN VATICAN JUDECAT DE PLINIU.

Să nu părăsim încă, domnilor, lista de opere sculpturale dată de Pliniu, și în urma Minervei lui Fidias, cea pierdută pentru noi, cu toate încercările sumptuoase ale arheologiei moderne, să ne oprim asupra unui alt cap de operă, pe care am avut fericirea de a-l regăsi chiar la locul unde Pliniu ne spune că l-a văzut și dânsul. Obiectul este de o mare importanță, căci iată cum vorbește Pliniu despre el, după ce a enumerat anume pe cei mai de frunte sculptori ai antichității elene:¹

«Renumere mare — zice el — au mai avut și alții mulți, ale căror opere perfecte, fiind lucrate în comun de un număr mare de artiști, nu le-a rămas faimă, din cauză că ea nici se putea da numai unuia, nici mai mulți nu o puteau împărți deopotrivă: precum este cazul cu Laocoontele ce se află în clădirea împăratului Titu, operă care trebuie pusă mai presus de toate producțiile de artă, și ale picturii și ale sculpturii. Dintr'o singură piatră, pe dânsul, pe fii lui și pe minunata împleticire a șerpilor, le lucră, într'o unire însemnată artiști din Rhodos, Agesandru, Polydor și Athenodor».²

În primăvara anului 1506, un cetățean din Roma, care pe atunci era proprietar al locului depe muntele Escuilin, unde fusese băile lui Titu, săpând printre ruinele de sub pământ, dete într'o boltă, peste grupa de marmoră menționată cu laudă de Pliniu. Iuliu al II-lea, mare protector al artelor, dete 500 scuzi de aur descoperitorului și trimise pe însuși Michel-Angel ca să constate dacă este chiar Laocoontele lăudat în

¹ *Plinii Secundi* Natur. Histor. lib. XXXVI, 4.

² În original, și textul latin.

scrierea naturalistului latin. Marele artist cercetă acea minune a artei, *miracolo dell' arte*, precum zise el, și descoperi că Pliniu se înșelase numai socotind-o săpată toată dintr'o singură piatră; Laocoonte era compus din trei bucăți foarte măiestrit adunate. Dar când s'a descoperit, mai multe erau fărâmate și lipsiau; a trebuit dar ca diferiți artiști să lucreze la restaurarea brațelor. Astfel s'a schimbat poate din aspectul primitiv al operei, care azi, într'o sală osebă din Vaticanului din Roma, ne prezintă cu mândrie cea mai frumoasă grupă sculpturală a antichității.

De 368 de ani, de când s'a descoperit Laocoonte, s'a scris mai mult decât se poate citi asupra lui și asupra artiștilor cari l-au executat. S'a crezut că unul din ei, Agesandru, a fost tatăl celorlalți doi, Polydor și Athenodor, și că ei, cu toții, trăiau chiar pe timpul lui Titu. Dar judecătorii cei mari ai esteticei antice cu Winckelmann, întemeietorul istoriei artelor, în cap, au recunoscut, în stilul acestei opere, o epocă încă înfloritoare a artelor grece, adică cu puțini ani în urma lui Alexandru cel Mare.

WINCKELMANN.

Winckelmann a admirat în această grupă, minunatul simțământ estetic al anticilor, care îi învăță să tăinuească sub o figură cu trăsuri liniștite, adâncile suferințe ale trupului și ale sufletului. «Precum marea, zice el, stă liniștită în adâncimile ei, oricât de turburată i-ar fi suprafața, așa și în figurile grece, chiar în mijlocul pasiunilor, înfățișarea lor anunță un suflet mare și neclintit¹».

În adevăr, ce senină și cu toate acestea ce pătrunzătoare e durerea care stă răspândită pe fețele lui Laocoon și ale fiilor săi, în admirabila grupă de marmoră! Doi șerpi lungi și mlădioși i-au încolăcit de toate părțile; unul strivind, sub vârtoase împleticiri, un picior și un braț al copilului din stânga, care cearcă spăimântat a se desprinde, și-a înfipt colții în șoldul bătrânului, ale cărui pânțec se sumet, formând un deșert spasmodic până sub coaste. Copilul din dreapta, mușcat sub braț de celălalt șearpe, pare a cădea sleit de puteri pe altarul de piatră, unde se reazimă și muncitul său părinte. Totul formează o piramidă în care musculatura cumpătată a

¹ *Winckelmann's, Geschichte der Kunst des Alterthum, 1764.* Mai multe edițiuni au urmat. Ca traducțiuni ale acestei însemnate opere, e de notat cea italiană a lui C. Fea, Roma, 1783—84. Există și două traducțiuni franceze: una de Huber, Leipzig, 1781; și alta de Jansen, Paris, 1798—83.

trupurilor goale și expresiunea de adâncă durere a frumoaselor chipuri răsar cu un efect armonios și impunător din pletoasele și năclăioasele încolăciri ale fiarelor târitoare.

Firea omenească se vede suferind strașnic, dar suferința n'o face să piardă nimic din frumusețea formelor ei. Laocoon și fiii lui, cu amarnică jale, rabdă pedeapsa cerească ce i-a ajuns.

MOARTEA LUI LAOCOON

ÎN VIRGILIU.

Cine din d-voastră ar vedea, în marmoră, grupa Laocoonului, nu și-ar putea opri gândul de a se repurtă îndată către admirabilele versuri din cartea II-a a Eneidei lui Virgiliu, versurile în cari vedem cum fiul lui Priam, preotul lui Apolon, cel care, în înțeleapta-i prevedere se teme de Greci și când veniau cu daruri — *timeo Danaos et dona ferentes* — își plătește cu o groaznică moarte întemeiatele sale presimțiri.

Dați-mi voie, domnilor, a vi le rememora, ca o plăcută și clasică amintire, de care arheologia niciodată nu se ferește¹...

Acum pentru ca să ne servim mai cu înlesnire, în cercetarea noastră arheologică, cu fiorosul tabel prezentat în aceste minunate versuri, le vom trăda într'o păcătoasă proză românească :

«Aci altă mai mare și mai înfiorătoare întâmplare se arată nenorociților Troieni și fără veste le turbură și mai tare mințile.

Laocoon, adus de soartă a fi preotul lui Neptun, înjunghia cu solemnitate un taur uriaș, pe altarele lui. Dar iată că din Tenedos, pe liniștitele valuri se aștern doi șerpi pe deasupra mării (mi-e groază a spune!) și formând cercuri nemărginite, se apropie împreună de țarmuri. Grumazurile lor se înalță printre valuri și creștetele lor săngeroase răsar deasupra undelor; la spate, trupurile lor se târăsc înapoi prin mare, iar spinările lor se încovoie în arcuri colosale. Ei trec cu șgomot prin apa spumegată; dar iată-i că ajung la mal. Ochii lor învăpăiați scapără numai sânge și foc, iar din fălcile lor șuerânde ies limbi răsunătoare. Noi fugim toți cu fețele pălite. Dar ei, cu mers hotărît pornesc către Laocoon. Mai întâi șerpii cuprind în verigile lor, trupurile mai plâpânde ale ambilor săi fii, și mușcându-le, se repase din ticăloasele lor membre. Apoi, venind chiar el în ajutorul lor și asvârlind săgeți, îl cuprind și pe dânsul și îl lântuesc în încolăciri uriașe; de două ori s'au sucit împrejurul mijlocului său, de două ori spinările lor cu solzi i s'au înfășurat împrejurul gâtului, și creștetele lor înalte se ridică deasupra capului său. Dar el, întinzând când o mână, când pe cealaltă, cată a se desfășura din noduri și pe cordelele depe fruntea lui pică sângele și negrul venin. Totdeodată el înalță către cer groaznice strigări, precum muge un taur, când dela altar fuge rănit și leapădă depe grumaz securea rău îndrep-

¹ În original urmează textul latin.

tată. În fine gemenii monștri își apucă calea către altarul înălțat al templului, și se duc în locuința asprei Palade, ca să-și ascundă trupurile lor sub picioarele și sub scutul boltit al zeiței.»

LESSING. Confruntarea așa de firească a acestui admirabil episod de poezie clasică cu capul d'operă sculpturală din Vatican, a deschis, domnilor, un câmp întins și roditor studiilor de estetică și de arheologie. Unul din cei mai de frunte literați ai Germaniei din secolul trecut, Lessing, căruia arta dramatică îi datorește atâta cât și critica literară și artistică, a luat materie din această confruntare, spre a scrie un mic tratat despre *marginile picturii și poeziei*,¹ care a rămas pentru totdeauna un model de critică anticară, un breviar al esteticei, aplicată la cele două arte despre cari tratează, și, prin extensiune, la literatură, la poezie și la frumoasele arte în genere.

Lessing stabilește acest important principiu: că activitatea poetului se poate desvoltă în domeniul *timpului*, pe când însă a artistului se află restrânsă în *marginile spațiului*; că unul produce impresiune asupra publicului prin o desvoltare succesivă și cadențată de efecte varii, pe când celălalt trebuie, în orice operă a sa, să aleagă un moment unic al timpului și să cate a-l reprezintă sub cel mai frumos, mai viu și mai impunător al său aspect.

Aplicând aceste idei la grupa Laocoontelui și la diferențele cari există între formele ei și descrierile scenei din Eneida, iată în ce mod se exprimă Lessing:

«Artistul a lucrat cu scop ca să ajungă la cea mai înaltă frumusețe sub împrejurările impuse de durere trupească. Pe aceasta nu putea însă să o împreune cu cealaltă, pe cât el ar fi ținut seamă de puterea ei desfigurătoare. A trebuit dar să o supună celeilalte; a trebuit să aline strigătul în suspin; nu doară pentrucă strigarea dovedește un suflet fără tărie, ci fiindcă ea descompune figura într'un mod respingător. Să-și închipuească în adevăr cineva pe Laocoon cu gura mare căscată, și va judecă; să și-l închipuească strigând și va vedea. Mai înainte el s'a prezentat ca o imagine, care inspiră compătimirea, fiindcă întruniă în acelaș timp frumusețea și durerea; acum a devenit o imagine pocită și nesuferită, dela care își întoarce omul privirile, fiindcă aspectul durerii deșteaptă neplăcere, fără ca frumusețea ființelor suferinde să poată preface acea neplăcere într'un simțământ duos de compătimire.»

Așa vorbește Lessing despre grupa Laocoontelui; și într'alt loc, el ne dovedește că descrierile poeziilor nu sunt supuse

¹ *Lessing, Laocoon der ueber die Graenzen der Malerei und Poesie. Leipzig, 1776. Trad. franceză de Ch. Vanderbourg, Paris, 1802.*

la aceleași condițiuni estetice. Poetul se bucură de mai multă libertate. Astfel, bătându-și joc de criticii nevoiași, cari mai 'nainte de dânsul, aruncau ponosul când asupra scenei din Virgiliu, când asupra grupei din Vatican, Lessing ne-a făcut să înțelegem că admirațiunea noastră poate să fie egală pentru poetul din Mantova și pentru sculptorii din Rhodos, deși dânsii ne-au reprezentat, în moduri cu totul diferite, moartea dureroasă a lui Laocoon și a fiilor săi. Astfel am rămas împăcați și cu opiniunea lui Pliniu, care declară că, dintre toate operele sculpturii și ale picturii din timpul său, Laocoonte a fost și este bucata cea mai aleasă, bucata cea mai de frunte.

Nu cred, domnilor, a fi pierdut timpul cât l-am petrecut vorbindu-vă despre această operă capitală a artei antice. Marea stimă ce însuși Pliniu aveă către dânsa ne-a impus oarecum această digresiune, chiar în sânul aprețuirilor ce voim a consacra naturalistului anticar. El, în acest caz, ne va da de sigur aprobațiunea sa. Dar totuș, nu voim a abuză de dânsa, și prin urmare vom mai căută, tot prin cărțile lui, alte subiecte de studiu și de comparațiune.

DESCOPERIREA ȘI INDUSTRIA STICLEI ÎN ANTICHITATE.

Să alegem deocamdată o materie în cercul industriilor vechi. Să vedem bunăoară cum s'a descoperit *sticla* și cum s'a priceput antichitatea a o întrebuiță.

Tot Pliniu ne spune cum că în țara Feniciei se scurge din muntele Carmel un râu cu ape line și sălcii, numit Belus, care se varsă în mare, lângă orașul Ptolemais, depuind pe ale sale maluri un năsip mărunț, neted și limpezit de orice mocirlă :

«Se zice că o corabie cu neguțatori de silitră, fiind împinsă pe acele maluri, și aceștia respândindu-se pe țărături ca să-și gătească mâncarea și, negăsind pietre spre a-și așeză pe ele căldările, aduseră din corabie, pentru acest scop, bulgări de silitră. Dar silitra înferbântându-se amestecată cu năsipul de pe mal, începă a se scurge sub forma de șioaie transparente, și astfel se află sticla.»¹

Apoi, de aci înainte industria omenească se încercă în tot felul asupra acestei materii :

«Masele de sticlă, adaugă tot Pliniu, se topiră în cuptoare și fură divers colorate; uneori li se dete forme prin suflare; alteori se tăiară la

¹ *Plinii Secundii Natur. Histor. lib. xxxvi, 66.*

roată; alteori încă se sculptară ca argintul, și orașul Sidonul se deosebi în vechime prin asemenea fabrici. Acolo se nascociră chiar și oglinzile de sticlă — *siquidem etiam specula excogitaverat*.¹

Auziți, domnilor, Pliniu ne spune că la Sidon, într'o adâncă vechime, s'au nascocit oglinzile de sticlă și nu la Veneția, într'al vii-lea secol, precum ar putea crede cei cari n'au citit pe Pliniu. E neapărat dar ca să cunoaștem bine pe autorii vechi, când ne oțupăm de arheologie, căci altfel putem cădea, din neștiință, în erori neiertate, și ajungem să ne facem, atât în privința antichităților, cât și în vocabularele limbilor antice, teorii și exegeze de fantazie, cari ne dau îndată cu capul de ridicol.

Dacă insist așa tot mereu, domnilor, asupra modului de pe care trebuiește studiată arheologia, creadă-mi-se că o fac numai cu gândul că, printre d-voastră, toți cari îmi faceți onoarea de a veni să mă ascultați, se va găsi vreunul care din mult-puținul ce va auzi dela mine, va prinde gust la studiile arheologice; și pentru acela mai cu seamă mă simt dator, de pe această catedră, ca să-i arăt la ce fel de sorginți i se cade să alerge și ce fel de metode se cuvine să întrebuințeze, pentru ca să nu umble zăpăcit prin domeniul antichităților.

Arheologia, o repet, domnilor, este o știință cu principii ale ei, pe cari trebuie cinevă să le cunoască; cu regule pe cari trebuie să le știe și să le urmeze; cu o multiplicitate de materii pe cari nu se cade să le nesocotească. Nu este dar permis unui om serios a o trată numai ca o simplă petrecere, bună pentru orele de recreațiune, ca o afacere despre care oricine poate, cu o ușurică spoială, să vorbească ca din carte și să scrie în fuga condeiului, fără de nici o pregătire prin studii anterioare.

Feriți-vă, domnilor, de asemenea ispite; fugiți de astfel de mâncărimi arheologice. Ele nu o să vă ducă, zău, la vreun rezultat bun, nici pentru d-voastră, nici pentru progresul științei. Vă recomand toate acestea cu insistență, pentru ca nu cumvă vreunul din d-voastră, pornit pe așa primejdioasă cale, să ia, îndată ce va ieși de aci, pana în mână, spre a scrie despre antichități, socotind c'a învățat dintr'ale mele slabe cuvinte tot ce-i trebuia, pentru a croi din bucată articole de arheologie.

Citiți mai bine pe Pliniu sau veniți să-l citim uneori împreună și totdeodată să cercetăm prin muzee ce anume lucruri s'au mai găsit, despre cari pomenește și Pliniu.

¹ In original și textul latin.

Bunăoară, dintre vestitele sticlării ale antichității, de cari el ne vorbește cu atâta laudă la sfârșitul cărții a xxxvi-a, dintre acele obiecte așa plătând, încât te miri cum timpul a mai putut păstră vreuna, o să vă citez acum deocamdată, domnilor, numai două mici vase, admirabile prin delicatețea, prin grația, prin eleganța lor.

VASUL „DIATRETUM“ DIN MUZEUL DELA PESTA. Unul se află în muzeul național din Pesta, găsit la 1845 în ruinele vechii cetăți panonice Alisca.

astăzi Szekszard, în comitatul Tolna. E de mirare cum s'a putut transporta așa departe de centrurile culturii antice, un obiect atât de friabil¹; cum a putut el să străbată atâți secolii! E o năstrapă de sticlă albă transparentă, de o finețe minunată, căreia timpul i-a dat reflecte multicolore și pe fundul căreia, ca ornamente lucrate *à-jour* și deaceea numite de anticari *diatreta* — vasa diatreta — sunt lipiți mai mulți peștișori modelați tot de sticlă, cu aripile, cu solzii lor și cu boturile căscate; împrejurul lor aleargă un cerc format de inelușe de sticlă, iar pe laturile vasului, par'că ar fi un rând de ușurele și delicate toarte, se înșiră, una câte una, o mulțime de elegante litere elene, cari întocmesc inscripțiunea următoare: «LEIBE TO POIMENI PIE ZES AIS». Peștii alegorici, precum și înfelesul inscripțiunii, par a se referi la simbolurile și la formulele creștinismului primitiv; ea zice: *Toarnă în onoarea păstorului; și să trăești vieață cuvioasă!*

VASUL LUI PORTLAND. Dela vasul ajurat ori *diatret*, sau dela năstrapa creștină din Pesta, să trecem la vestitul urcioraș păgân, cunoscut astăzi sub numele de *vasul lui Portland*. Acest cap d'operă al sticlăriei antice a făcut, dela descoperirea sa în secolul al xvii-lea, o falmică intrare în lumea anticară; el s'a găsit într'un sarcofag de marmoră pe calea dela Roma la Tivoli și s'a crezut că cenușa dintr'insul eră chiar a împăratului Alexandru Sever. Faptul nu s'a prea putut constata istoricește, dar vasului i-a rămas valoarea sa artistică; el e de sticlă albastră netransparentă, cu mânere subfiri de ambele laturi; dar pe fund și pe pânțecă sunt figuri albe proeminente, lucrate cu o minunată finețe, cu o artă necomparabilă. Subiectele alegorice reprezentate atât de către bustul de femeie îmbrobodită depe

¹ fragil.

fund, cât și de cele două grupe, fiecare de câte trei persoane, depe laturi, sunt încă enigme anticare.

Nu e locul aci de a expune toate desbaterile iscate între arheologi asupra acestei materii; de 250 ani și mai bine, acest vas a preocupat pe învățați. Intrat mai întâi în colecțiunea din palatul Barberini în Roma, el a trecut prin mai multe mâni, până când ducele de Portland l-a cumpărat pe preț de 2.000 livre sterling, adică 50.000 l. n., și apoi l-a dăruit muzeului britanic din Londra.

Dar pe lumea aceasta, domnilor, invidia se leagă de orice nume mare și lăudat. Marea reputațiune și faimă a acestui urcioraș necâji atât de tare pe unul din acei insulari, a căror originalitate e soră bună cu nebunia, încât într'una din zilele anului 1845, Englezul nostru intră în British-Museum cu planul premeditat de a sparge vasul ce-l supără, și cu cel mai mare sânge rece, fără milă nici muștrare, el își execută negrul proiect. Din norocire, cioburile se putură adună; vasul lui Portland se lipi la loc și originalul nostru gustă în liniștea închisorii, plăcerile și gloria nedisputate ale triumfului său.

Dar mă veți întreba poate, domnilor, Pliniu pomenește el oare anume despre urciorul de sticlă albastră din Londra și despre năstrapa de sticlă albă din Pesta? Adevărul e că naturalistul, în ceea ce privește vasurile de sticlă, se ține în generalități și nu menționează despre nici un vas, care să se fi păstrat, tocmai acela, până la noi. Nu este aci cazul Laocoontelui; dar un caz analog îl vom afla, vorbind despre o industrie antică foarte înrudită cu a sticlăriei. E vorba de mozaică.

MOZAICELE ANTICE. Noi, în clasificățiunea ce am impus monumentelor estetice ale antichității, am întrunit mozaicele cu sticlăriile și cu smalturile. Transițiunea ne este dar indicată chiar prin programa noastră.

Să facem dar încă un împrumut lui Pliniu, privitor, acesta, la arta mozaicei, și fără de a ieși din a xxxvi-a carte, cea plină de noțiuni asupra artelor antice:¹

«Pavimentele» — zice el, (adică pardoseile de camere cu pietre așezate în figuri simetrice) — își au originea lor la Greci, cari le lucrau cu artă, imitând pictura, până în timpul când mozaica le înlocui. În acest ultim gen, cel mai renumit a fost Sosus, care așternu în Pergama, mozaica

¹ *Plinii Secundi Natur. Histor., lib. xxxvi, 60.*

ce s'a numit *Asaroton oikos*, fiindcă el lucră cu bucățele mărunte și colorate în diverse fețe, o pardoseală, pe care părea a fi rămas lepădăturile unui prânz, lepădături ce este obiceiul a se mătura. Acolo era și o admirabilă porumbiță bând, cu umbra capului ei restrântă în apă; pe buzele vasului se vedeau și altele, ciugulindu-și fulgii». ¹

PORUMBII CAPITOLIULUI. Vă las să judecați, domnilor, ce sărbătoare fu pentru lumea antică și artistică din Roma, când la 1737, se descoperi în ruinele vilei lui Adrian, aproape de Tivoli, un cadru de mozaică reprezentând patru porumbi cu penele lor frumos variate în colorii, stând, în felurite grațioase pozițiuni, pe buzele unei căldărușe cu mânere. Cardinalul Furietti scrisese îndată o carte despre mozaicele antice, în care căută să dovedească cum că acest cadru este chiar o parte din vestita pardoseală a lui Sosus, menționată de Pliniu; că împăratul Adrian o adusesse de sigur din Pergama, spre a ornă cu dânsa vila sa tiburtină; în fine el numără chiar și bucățelele de sticlă colorată ale acelu cadru, arătând că într'un țin pătrat se aflau numai puțin de una sută șasezeci.

Mai târziu, sub papa Clement al XIII-lea, renumita mozaică, de care mult s'a ocupat și Winckelman, prețuind-o numai ca o copie depe tabelul lui Sosus, fu așezată în muzeul Capitolin, unde ea este încă admirată sub numirea populară de *Porumbii Capitolului*.

E, netăgăduit, plină de grație acea pictură lucrată din mii de fărâme solide și în care blândețele păsărilor se răsfață, în pozițiuni mlădioase, sub veșmântul lor pestriț.

Acum vreo patruzeci de ani însă, o altă mozaică, cu același subiect, dar poate și mai corect lucrată, se găsi în ruinile Pompeii.

„ASAROTON OIKOS“. Dar tot pe atunci, adică în anul 1833, într'o vie dela marginile Romei, se află și altă mult mai mare mozaică, care și dânsa deșteaptă în memoria arheologilor, *camera nemăturată*, «asaroton oikos» a lui Sosus din Pergama.

Guvernul pontifical cumpără acel paviment de mozaică și-l așternu într'o sală a muzeului din palatul Lateran. Centrul lui, — poate locul vasului cu porumbii — lipsiă din cauza unei clădiri mai noi ce se făcuse deasupra anticei pardoseli;

¹ In original și textul latin.

dar jur-impреjur stau răsipite, ca fărâmituri aruncate pe jos dela un prânz, tot felul de ciolane, oscioare de pui și de pește, scoici, melci și coji de raci, coaje de mere și de nuci, ciorchine de struguri cu boabele ciugulite, foi de lăptuci pișcate de dinte, ba chiar și un șoricel care ronțăie într'un colțișor rămășițele acestui ospăț.

E poate chiar același despre care Horațiu spune că din ospețele îmbelșugate ale bogaților, trăia bucurându-se de trecătoarele bunuri ale vieții, și da amicului său cămpean pozețe de o comodă filozofie :

«Cât poți, trăește vesel în vesele ospete;
Trăește, zău, cu gândul că traiu-ți va fi scurt!»¹

Versurile lui Horațiu lipsesc depe acea pardoseală; dar în locul lor se citește o inscripțiune greacă, stricată tocmai la începutul numelui propriu al artistului care a lucrat mozaica. Acela de sigur nu este Sosus din Pergama, ci se pare mai mult a fi un oarecare *Eraclit*. Tot ce se poate însă citi este «...klitos ergasato», adică «...clitos a lucrat-o». În orice caz, Pliniu aveă drept a zice că luxul pavimentelor ajunsese la un mare grad în vechime; martore ne stau încă rămășițele de mozaică așternute pe jos, cari s'au găsit prin ruinele de case și de băi la Roma și la Pompei, ba chiar și prin provincii depărtate; mozaice interesante s'au găsit la 1823, și în Ardeal, la Grădiștea din comitatul Hațegului.²

Despre spusele lui și despre ce putem încă vedeă cu ochii, mai mai că am da dreptate acelu filozof cinic, Diogen sau Aristip, despre care spun medicul Galen și istoricul Diogen Laerțiu că, fiind pofțit să viziteze splendidele locuințe, așternute peste tot cu picturi și cu mozaice prețioase, ale unui bogătaș ce nu-și prea vedeă de curățenia trupului, atât cât de a palatelor sale, scui pă drept pe obrazul stăpânului și dacă i se ceru seama de o asemenea necuviință, se scuză zicând că, în toată casa, el nu a aflat alt loc, care să i se pară mai potrivit pentru această trebuință firească a omului.

¹ În original și textul latin.

² Aceste mozaice, cari reprezintă între altele: *Judecata lui Paris*, pe *Priam ingenunchiat dinaintea lui Ahile* și diverși genii, au fost publicate cu desernne, de *Joseph Arnetz*, în *Archeologische Analecten*, Wien, 1851, stamp. XV, XVI, XVII, XVIII și XXIII.

ARGINTĂRIA DE MASĂ
LA ROMANI.

Pliniu, care știe a fi și moralist, mai ales când vorbește despre luxul cel nebunesc ce se introdusese pe timpul său, în uzurile casnice ale avuților Romani, Pliniu se necăjește foarte, se întristează, se vaietă și se rușinează când se vede silit să înșire zadarnicele cheltuieli ale strănepoților lui Fabriciu, ai aceluși vechiu și aspru roman, care nu da voie unui general de armată să aibă mai multă argintărie decât o cupă și o solniță; Pliniu exclamă cu durere: «Heu mores! Fabricii nos pudet!» și apoi, după acest omagiu dat anticei simplități romane, ne spune la ce prețuri considerabile ajunsesese vechia argintărie de masă, lucrată cu o măiestrie artistică, care deja eră pierdută pe vremea lui.

MAGIRISCIA.

Între alte subiecte săpate în relief pe asemenea vase, el ne pomenește despre păhăruțele pe cari se reprezentau, cu o delicatețe neimitabilă, scene de bucătărie, și cari din această cauză se numeau *magiriscia*, (depe «mageiros», elinește bucătar).

Puține de aceste *magiriscie* ne-au rămas până astăzi, căci obiectele antice de argint și de aur au fost mai cu seamă sdrobite și topite pentru alte uzuri, în timpii de barbarie. Dar tot se mai găesc prin muzee, frumoase rămășițe de argintărie de masă din timpii antici. Cea mai prețioasă descoperire de acest fel este fără îndoială și cea mai nouă, adică aceea care s'a făcut abia de opt ani acum.

TEZAURUL DELA HILDESHEIM.

Armata prusiană, căreia dela un timp încoace¹ soarta îi surâde în toate și pretutindeni, intrase învingătoare la 1866, în cetatea hanovreză Hildesheim. Soldații lucrau la bastioane, când deodată ei deteră peste o comoară și scoaseră de sub pământ vreo șasezeci de vase, mari și mici, toate de argint, talere, căldărușe, tăvițe, cupe, solnițe, castroane de diferite dispozițiuni și forme, multe simple, dar unele ornate cu figuri și cu arabescuri din cele mai elegante. S'a crezut că aceasta ar fi argintăria de campanie întreagă a unui comandant de armată roman, a unui nedemn urmaș al lui Fabriciu, tare abătut dela virtuosele lui prescrieri; poate chiar a fost aceea a nenorocitului Varu, care pierzându-și legiunile pe câmpii dela Teutoburg, va fi părăsit, pitite sub pământ, luxoasele sale unelte de ospete.

¹ Odob. scrie în 1877.

D'ar fi așa, n'avea oare dreptate Pliniu când zicea: «Vai de moravurile de astăzi! Cată să roșim dinaintea unui Fabriciu»?

Printre vasele tezaurului dela Hildesheim, cari astăzi se văd în cabinetul de antichități din Berlin, se deosebesc mai cu seamă două, și anume: un adânc crater ornat cu ipogrifi la basă și, pe laturile lui cu plante marine depe cari mici genii se luptă cu animale acualice, raci, peștișori și languste; apoi încă o frumoasă pateră, care prin forma sa se asemuește cu strachina noastră de aur dela Pietroasa, dar care poartă la mijlocul ei o Minervă șezând pe o stâncă, rezimată pe scutul ei și sprijinindu-și mâna stângă pe un fel de ancoră. Grația acestei figuri, perfecțiunea amăruntelor, cari toate par a fi fost aurite, ne confirmă în înalta idee ce ne dă Pliniu, despre arta toreutică și despre cizelatura în argint a meșterilor antici.

PREȚUL ȘI NATURA VASELOR „MURRHINE“.

Un alt subiect de indignațiune pentru naturalistul nostru, și totdeodată o mare bătaie de cap pentru arheologii moderni, sunt vasele pe cari Romanii le numiau *murrhine*, și cari, depe spusa lui Pliniu, veniau din adâncul Orient și se plătiau la Roma până la 300 talenți (adică 1.476.000 l. n.) bucata. Astfel, cel puțin, a cumpărat împăratul Neron o cupă murrhină, și Pliniu povestind aceasta, se indignează cum un *părinte al patriei* a putut să bea așa de scump! «Memoranda res tanti imperatorem patremque patriae bibisse».

Dar ce erau acele *vase murrhine*, pe cari le găsim ase-muite la preț, în antichitate, cu pietrele cele mai rare și mai scumpe, cu diamantul, cu smaragdul, cu mărgăritarul?

NEGOȚUL ROMANILOR CU ADÂNCUL ORIENT.

Unii arheologi moderni au crezut că erau chiar vase de porțelan de China, pe cari industriașii și discusita națiune a Serilor sau Chinezilor le vindea neguțătorilor din apusul depărtat, împreună cu stofele lor de mătase, ascunzând însă cu mare îngrijire secretul acestor industrii. Slabele noțiuni ce putem culege asupra acestui subiect din scriitorii antici sunt cu totul insuficiente, spre a rezolvă chestiunea. Așadar fără de a pune mare temei pe această atribuire a misterioaselor vase murrhine, noi însă astfel am căutat a explica cum au putut face orientalii ca pentru vasele și stofele lor, precum și pentru blănuri, profumuri și alte câteva articole de lux, să treacă pe tot anul, din imperiul roman,

în Asia cea abia cunoscută, acea sută de milioane de sesterții, despre care menționează naturalistul nostru. ¹

Pliniu, cu neobosita lui stăruință de a enumera toate obiectele cunoscute pe timpul său — calitate sau defect pe care se cam vede că mi l-a trecut și mie, de când am început să citez noțiuni arheologice de prin scrierea naturalistului — Pliniu ne vorbește cu deamăruntul despre toate acele articole de negoț, despre caracterul și prețul lor. Acestea sunt toate însemnări foarte interesante, atât pentru istoria tranșacțiilor comerciale din trecut și pentru cunoștința diferitelor industrii ce au înflorit în vechime, prin țările vizitate sau numai bănuite de Romani.

În acest cerc de idei, am putea, cu o legitimă curiozitate, să mai întrebăm pe Pliniu — el care eră așa de bine informat despre așa multe și felurite lucruri — să-l întrebăm ca să ne spună ce va fi știut el oare despre locuitorii țării noastre, pe acele vremi?

NOȚIUNI DESPRE DACI ȘI DUNĂRE CULESE ÎN PLINIU.

Din nenorocire, el nu pare a se fi interesat mult de străbunii noștri cei barbari; îi cam trece cu vederea, și abia la un loc spune că dincolo de Dunăre (adică aci) trăesc în codrii muntoși niște Geți, cărora Romanii le zic Daci; într'alte două locuri adaugă că acei Daci, bărbați și femei, au sălbaticul obicei de a-și însemna trupul cu culori stoarse din plante și că uneori copiii lor se nasc cu semnele ce părinții și-au făcut la braț. Apoi încă, vorbind despre mândra noastră Dunăre, povestește că pe acolo unde ea își are izvorul, adică în munții Abnoba din Germania, în apele ei se naște un fel de pește negru care ucide îndată pe cine-l gustă. Faptul, precum știți, nu s'a adeverit până acum, domnilor. Dunărea în cursul ei nu ne aduce pești veninoși și oricare i-ar fi natura acolo unde se naște, aci la noi, ea curge falnică și înroditoare. Să nu credem dar la toate calomniile lui Pliniu, ci împreună cu un poet român, să zicem și noi vechiului Istru, binecuvântatul și mult darnicul nostru ocrotitor :

Curgi, și dacă vreo țară ar face vreo vană încercare
De a te reclama cu dreptul că în ea ai fost născut,
Spune-i să te țină în leagăn până când vei crește mare,
Și-apoi vino în țara noastră, mândru, falnic și avut!

¹ *Plinii* lib. XII, 41.

Ar fi o nedreptate, ar fi un sacrilegiu, domnilor, să sfârșesc această cercetare a operei lui Pliniu, făcută cam pe sărite, lăsându-vă sub trista impresiune a disprețului ce el arată către străbunii noștri cei barbari, către Dacii, locuitorii străvechi ai luncii dunărene.

APOLOGIA ROMANILOR

ȘI A ITALIEI.

Ne vom împacă însă cu dânsul, mai 'nainte de a ne despărți, citind laudele ce el dă poporului roman și luminilor pe cari acesta le-a respândit peste lumea întreagă, lumini cari aveau să ajungă și pe malurile Istrului, cu puțini ani după publicarea cărții lui Pliniu.

Iată cum exprimă el această admirațiune către poporul rege :¹

«Nețărmității maiestății a păcii romane, omenirea datorește acel bine universal, purtat deopotrivă peste tot locul, acel folos nu numai de a se cunoaște între sine oamenii de pretutindeni, dar încă de a căpăta științe despre țări și despre popoare, despre munții ce-și înalță fruntea până la nori, despre produsele sânelui lor, despre plantele ce cresc pe ei ! Fie ca cerul să ne păstreze în etern acest bine ! Căci el a dăruit lumii pe Romani, întocmai ca și un al doilea soare !»²

Nimeni, domnilor, nu eră mai în stare ca Pliniu să prețuească în dreapta sa valoare întinsa domnire a Romanilor, căci nimeni mai bine decât dânsul nu se folosise de ea ca să adune de prin toate locurile unde ea pătrunsese, cunoștințe felurite pentru luminarea de veci a omenirii.

Pierzând dar din vedere toate mărunțișurile nenumărate ale cărții lui și privind-o în marea ei universalitate, însuși naturalistul Pliniu ni se învederează ca unul din cei mai de frunte reprezentanți ai acelei nețărmități maiestăți în care lucia, ca un al doilea soare, poporul roman, respândind deopotrivă pacea și binele peste tot locul.

Prin cuvintele sale, Pliniu pare însuși a fi cuprins de acel simțământ, prezumpțios dar întemeiat, al gloriei și al puterii romane ; pe lângă dânsul însă, el ne arată și altul, mai blând, mai dulce, pornit dintr'o firească iubire către țara care l-a născut și pe care el, scrutator al naturii, nu o putea prețui mai prejos decât ce i se cade acelei neasemuite grădini a Europei.

¹ *Plinii Secundii* Natur. Histor. lib. XXVII, 1.

² In original și textul latin.

Intr'adevăr, vorbind despre Italia, ascultați, domnilor, ce dulce el o mângâie: ¹

«De peste tot pământul, depe oriunde se întinde bolta cerului, țara cea mai frumoasă și cea mai demnă de a ține întru toate domnia naturii, este Italia, îndreptătoarea și a doua mamă a lumii; țara cea mai renumită prin bărbații, prin femeile, prin căpitani, prin ostași, prin muncitorii și prin artele sale, prin geniul oamenilor ei celor mari, și încă prin salubritatea cerului și a timpului ei, prin înlesnirea cu care de toate părțile o poți aborda, prin multele și bunele ei porturi, prin dulcea suflare a vânturilor ei, prin abundența apelor, prin răcoarea pădurilor, prin varietatea munților, prin blândețea fiarelor, prin fertilitatea țărinelor, prin grăsimea pășunilor. Oricare lucru e mai trebuincios vieții, într'insa se află mai frumos: grâne, vinuri, uleiuri, lănuri, inuri, țesături, vite. La fugă, nici un fel de cai nu întrece pe ai ei. Pe cât a fost liber a scoate din pământ metali, nici o țară n'a dat mai mult aur, argint, aramă și fier; și acum, când ea stă încă cu sânul plin de atâtea comori, ea totuș revărsă băuturi felurite, roduri și poame gustoase». ²

Oare, vă întreb, domnilor, acest elocuent entuziasm patriotic al bătrânului Pliniu, această vie și sinceră iubire pentru pământul părintesc, nu sunt ele dovezi ale unei inimi nobile și simțitoare, cari ne fac să-l iubim ca om, atât cât l-am admirat ca erudit? Spirit înalt și fără cruțare de sine devotat și patriei și științei, iată cum ni se arată Pliniu în faptele ca și în scrierile sale. Îl auziți cum cugetă despre a lui țară; acum vă cer un moment încă spre a vă citi pioasa învocațiune prin care își sfârșește opera sa capitală. Prin aceea vom încheia și noi aceste cuvinte:

«Salve, parens rerum omnium, Natura; teque nobis Quiritium solis celebratam esse numeris omnibus tuis, fave!»

«Mă închin ție, o natură, mamă a tot lucrul; păzește-mă tu, pe mine, care singur dintre toți Romanii te-am lăudat întru toate ale tale!»

¹ *Plinii Secundi* natur. hist. lib. XXXVII, 77.

² În original și textul latin.

A PATRA LECȚIUNE

SOFIȘTII DIN ANTICHITATE.

Domnilor, în ultima lecțiune am anunțat că voi completa prin noțiuni mai detaliate asupra naturalistului latin Pliniu și sofistului elen Lucian, lista scriitorilor vechi, pe cari i-am ales spre a da printr'înșii o idee de reprezentanții arheologiei în antichitate. După ce v'am vorbit despre istoricul Erodot, despre călătorii Pausanias și Polemon, toți trei ca modele ale speciei de scriitori ce se numiau *periegeți*; după ce v'am citat pe arhitectul Vitruviu, ca autor *tehnic*; după ce în fine am arătat, vorbindu-vă despre atotștiutorul Varrone și despre naturalistul Pliniu, ce erau *anticarii* și *erudiții* în vechime; îmi rămâne acum încă să vă fac cunoscută a patra și ultima specie de scriitori antici, dintre cei pe cari i-am recunoscut ca mai cu osebire folositori la studiul arheologiei, adică pe aceia cari la Eleni se chemau sofști, «sofistai».

Acest nume de sofist poate să deștepte astăzi în mințile d-voastră o idee uricioasă, neplăcută, o idee de dispreț, pe care mă simt însă dator a o răsiți, până la un punct oarecare, depe memoria celor mai de frunte scriitori cari în vechime au purtat această denumire. Într'adevăr de ne vom întreba astăzi ce este oare un sofist, îndată ni se va înfățișa dinaintea ochilor chipul displăcut al unuia din acei oameni pentru cari adevărul nu are o ființă pozitivă pe lume și că-roră firea le-a dat vătămătorul și fățarnicul talent de a îmbracă minciuna în văluri amăgitoare și în urzeli sclipicioase, prin cari orbesc și înșeală omenirea. Sofist este azi avocatul care prin arguții sau tertipuri judecătorești cată să întunece mintea magistraților și să răpească dreptul celui care-l are; sofist e filozoful care din principii greșite deduce, prin viclene subtilități, doctrine stricacioase pentru morala societății; sofist e chiar și arheologul care, știind puține, își ascunde neștiința într'un potop de vorbe late și scamotează astfel cu dibăcie admirațiunea celor nepricepuți. Aceștia și multor altora asemeni li se asvârle acum în față, și în toate limbile moderne, epitetul rușinos de sofist.

Dacă însă ne vom reperta la alți timpi și vom schimba dicționarul, aflăm că la Greci sofist a fost mai întâi omul cel mult învățat și încercat, care prin studiu și prin experiență devenia cel mai înalt și adevărat adept al înțelep-

ciunii, «tes sofias». Erodot numește sofști pe cei șapte vestiți înțelepți ai Greciei. Mai târziu însă termenul pierdă din caracterul său general și luă chiar uneori o accepțiune ironică și desprețuitoare. Platon și Aristotel, întemeietorii unei noi și înalte filozofii, nesocotiau și batjocoriau pe învățații sofști, cari cu vorbe frumoase făceau lauda unor doctrine, ce în ochii măreților reformatori erau false și absurde. Dar mai apoi — și mai ales în timpii când arta oratorică se stinsese pe piața publică, împreună cu adunările populare ale republicelor căzute — toți aceia cari știau să expună prin cuvântări frumoase, idei, principii și noțiuni de orice fel, luară încă odată cu laudă numirea de sofști. În tot timpul imperiului roman auzim vorbindu-se cu mare distincțiune și răsunet, ba uneori chiar și cu entuziasm, despre învățații sofști eleni, cari mergeau din loc în loc, prin toate centrurile populose¹ ale culturii antice și cu elocventele lor declamațiuni asupra celor mai felurite materii, își câștigau și glorie și avere. Ei nu erau filozofi sau erudiți, scrutatori ai secretelor naturii, nici prețuitori ai puterilor minții omenești; dar ei știau tot ce cugetase și scrisese alții, și apoi încă știau a le spune astfel ca tuturor să placă.

Un scriitor modern a zis despre sofștii epocii imperiale, că ei au fost, către filozofii antichității, ceea ce bunii autori moderni de romanțuri istorice sunt către istoriografii noștri contemporani. Comparațiunea este de sigur foarte nimerită, căci printe sofștii antici aflăm și oameni de talia lui Walter Scott și de aceea a lui Alexandru Dumas tatăl, ba încă și zămislatori de opere literare demne de a figură în calendarele și revistele noastre românești, alături cu atâtea nuvele istorice.

Să nu și-o ia nimeni asupra, căci în felul acesta am păcătuț și eu.

LUCIAN. VIEAȚA LUI. Printre sofștii de cari vorbim acum, este netăgăduit că Lucian ocupă un loc din cele mai de căpetenie.

Mulțimea și varietatea scrierilor lui, corecțiunea și simplitatea stilului său, care mai mult decât al oricărui alt scriitor elen din timpii imperiului roman, se apropie de puritatea și de eleganța limbii clasice din Atena, în fine numeroasele fapte interesante de tot felul ce ne sunt relatate de dânsul, în chipul cel mai atrăgător; toate acestea fac ca Lucian să

¹ populate.

fie pururea unul din autorii cei mai populari ai literaturii elene și totdeodată un prețios izvor pentru cunoștința vieții antice. Tradițiuni, uzuri, practice industriale, opere de bele-arte, el, cu pana sa glumeață și cochetă, le-a atins pe toate; și în scrierile sale, atât de lesnicioase și de plăcute la citire, el le-a presărat cu pumnul ca noțiuni pe cari arheologul le culege într'insele astăzi, cu o neasemuită mulțumire.

Pentru a ști și a vorbi atât de bine despre așa multe lucruri, adevărul este că Lucian eră și pregătit cum rar se întâmplă. Ștudiile întreprinse în ramurile cele mai opuse, până să-și aleagă o carieră, iar pe de altă parte, o lungă vieață petrecută toată în fructuoase călătorii, îl pusese în pozițiune de a ști să vorbească și multe și bine.

Născut, depe cum se vede, cam cu vreo douăsprezece zecimi de ani după Hristos, într'o cetate din Siria, numită Samosate, părinții lui, Greți de origine, voiră mai întâi să-l facă sculptor; dar meșterul la care îl deteră ca ucenic și care îi eră unchiu de mamă, luă într'o zi la bătaie pe bietul băiat, fiindcă din întâmplare spărsese o placă de marmoră și astfel îi tăie dela început gustul de a se face artist de meserie. Lucian se pușe atunci să studieze legile și deveni avocat; dar minciunile și cărcotele acestei noi profesii îi pricinuiră tot efectul bătăiei sculptorului. Atunci se dete cu totul literelor și începù să studieze și să predea retorica, alergând din cetate, în cetate, din țară în țară. Cu această nouă profesiune, pe care foarte mult o înlesniau talentele lui naturale de a scrie și de a vorbi bine, el își făcù un nume mare și își dobândi o avere însemnată. Trecù din Antiohia în Atena; de acolo în Italia, și apoi mai târziu chiar și în Gallia; reveni în Asia mică, și în fine se așeză în Egipt, unde pare a fi și murit foarte bătrân, ocupând în magistratură un post, pe care i-l încredinșase împăratul filozof Marcu Aureliu. Lucian a trăit dar în timpul lui Traian și al succesorilor săi imediați; el a fost una din stelele cari au luminat acea ultimă epocă de splendoare a literaturii și a artelor antice.

De atunci încoace scăpătarea a fost așa de repede și așa de adâncă, încât descriind întâiul period al istoriei arheologice, socotim de prisos a ne cobori mai la vale, și prin urmare vom încheiă, precum am zis, această repede clipire asupra studiului literaturilor antice, din punctul de vedere arheologic, prin câteva exemple aduse numai din scrierile lui Lucian.

STILUL ȘI OPERELE LUI. Mărturisesc însă, domnilor, că mi-a fost foarte cu anevoie a alege din compunerile așa de variate și tot așa de instructive și de plăcute ale lui Lucian, materiile pe cari să vi le pot aduce ca dovezi cele mai nimerite ale interesului ce ne prezintă acest autor, nouă, cercetători ai noțiunilor de etică și estetică antică, câte se pot găsi prin autorii vechimii.

TRATATUL „ANACHARSIS“. Am ales, am ales (sper că nu veți adăoga: până am cules), am ales mai întâi o scriere al cărei nume are pentru noi o atracțiune locală — așa zice chiar națională, dacă ar fi iertat să ne zicem urmași ai Dacilor, — dar al cărei cuprins ne strămută tocmai în sânul celei mai înflorite și mai originale epoce a culturii din Elada antică.

Anacharsis este titlul unui mic și prețios opuscul al lui Lucian; dar pe lângă acest nume amintitor despre barbaria scitică, se mai adaugă și acela de *gimnaziile*, care ne face să pătrundem chiar în măduva educațiunii elene.

SCIȚII ȘI GRECII. În mai multe din scrierile sale, Lucian a vorbit despre Sciți, despre uzurile și despre vieța lor. Pe timpul lui, un regat eleno-scitic își întindea cultura sa originală și comerțul său, tare activ, pe țărmurile Mării-Negre. Stabiliți în cetatea Panticapea, despre care am mai vorbit deunăzi, regii Bosforului Cimeric dominau peste colonii greci din acele părți și întrețineau relațiuni de o prietenie necentenit bănuită cu bandele rătăcitoare ale Sciților și ale Grecilor, vecinii lor.

Lucian, ca mulți alți scriitori greci depe acele timpuri, pare a se fi preocupat de acea ultimă rămășiță de independență elenă, răsărită pe țărmuri depărtate, și revine adesea asupra popoarelor cu cari acei Greci se aflau în contact. Se știe că tratatul său intitulat *Toxaris*, depe un nume propriu scitic, este un lung și elocuent panegiric al puternicului simțământ de amicie care domniă cu o virtute exemplară printre Sciți; acei barbari se legau frați de cruce, pe când încă crucea nu eră un semn sfințit de frăție, amestecându-și sângele și sorbindu-l dintr'aceeaș cupă, tot astfel precum încă se mai obișnuște și la poporul nostru. Se știe iar că scurta și elegantă dedicațiune, care, printre scrierile lui Lucian se cheamă *Scitul* sau *Proxenus*, nu conține altceva decât tradițiunea, până la oarecare punct mitică, ce se referă la acelaș *Toxaris*.

Se zice că odinioară acel Toxaris, om din popor din țara Scitilor, dar însă fruntaș cu patru boi, «oktapous», și nu nobil sau boier cu gugiuman, «piloforos», a venit în Atena ca să ia cunoștință despre cultura Elenilor și că acela a fost mai târziu povățuitorul unui alt Scit de neam boieresc, numit Anacharsis, care, venind și el în Grecia pentru acelaș scop, s'a lipit pe lângă legislatorul atenian Solon și a învățat dela dânsul a cunoaște cu cât, întru toate măiestrita cultură a Elenilor eră superioară sălbăteciei barbarilor săi compatrioți.

În tratatul asupra căruia voim a ne opri, adică în acela numit *Anacharsis* sau *Gimnazile*, Scitul întâmpină cu mirare pe Solon și-l întreabă: ¹

«De ce doară, Solone, tinerii dela voi fac într'astfel: unii îi văd că, cuprinzându-se în brațe, își pun piedică unul altuia; alții se strâng, se sucesc și în sfârșit se trântesc și se rostogolesc în noroiu, ca purceii? Mai întâi i-am văzut cu ochii mei, desbrăcându-se și ungându-se cu uleiul unii pe alții foarte liniștit; dar deodată, nu știu ce au pățit de s'au repezit unii asupra altora și ca berbecii s'au ciocnit în capete. Și iată că unul înhață pe protivnicul său de picioare, îl culcă la pământ, se pune pe dânsul ca să-l oprească de a se scula de jos, îl tăvălește prin noroiu, îi strânge pânțelele cu genunchii, îi pune cotul pe gâtlee și p'aci p'aci l-ar fi sugrumat, dacă nenorocitul, punându-i mâna pe umăr, nu l-ar fi rugat fierbinte, depe cum cred, ca să nu-l năbușească cu totul. Dar, deoarece uleiul cu care s'au frecat nu-i oprește de a se mânji, și văzând din contră cum acea unsoare se umple de glod și de sudoare, zău mie îmi vine tare să râd, mai ales când se strecoară ca țiparii, prin mâinile unii altora.

Apoi alții, în partea cea descoperită a curții, fac tot așa, cu deosebire numai că aceștia nu se mânjesc cu noroiu, ci au o groapă plină cu năsip, unde merg de răcăie țărâna ca niște cocosi și apoi și-o toarnă cu pumnul pe trup unii altora, negreșit ca să nu poată scăpa așa lesne când se strâng, fiindcă năsipul oprește trupul de a aluneca și lăsându-l uscat le dă mijloc de a-l cuprinde mai teapăn.

Mai sunt și alții, cari, stând plini de pulbere unii în fața altora, se lovesc cât pot cu pumnii și cu picioarele. Uite, biet, unul care e p'aci să-și scuipe jos toți dinții din gură, fiind plin de sânge și de nisip; a fost lovit, precum vezi, la falcă. Dar arhontele — căci închipuesc că acel om cu haina de purpură este aci mai mare — în loc să-i despartă și să spargă bătaia, îi atâță dimpotrivă și laudă pe cel care a lovit.

Mai văd dincolo și alții cari se mișcă cu iuteală și sar în sus, par'c'ar alergă, dar tot în loc rămân și asvârlindu-și trupul în sbor, ai crede că vor să cuprindă spațiul cu tălpile.

Aș vrea tare să știu la ce sunt bune acestea, căci mie unuia mi se par toate ca un fel de nebulie, și cu greu aș crede că cei ce fac astfel de lucruri nu sunt cam smintiți». ²

¹ *Luciani* Anacharsis sive De Exercitationibus, § 1—6.

² În original și textul elen.

Așa vorbește Scitul Anacharsis, adus fiind de Solon în mijlocul unei școale de gimnastică, unui gimnaziu, unde tinerii din Atena se deprind cu luptele, cari formau în vechea Eladă, o parte esențială a educațiunii junimii.

Solon, care regulase acele jocuri, acele lupte, prin legi speciale, privitoare mai ales la morala care trebuie să domnească într'insele, Solon, legiuitorul republicei ateniane, se însărcinează a explica străinului barbar și regulile și scopul acestei instituțiuni de care Grecia antică eră așa de mândră, și care fără îndoială a fost una din trăsurile cele mai caracteristice ale culturii ei.

GIMNAZIILE ȘI EDUCAȚIUNEA

LA ELENII.

Dați-mi voie, domnilor, mie care nu sunt înțelept ca Solon, să vă descriu mai pe scurt, d-voastră, care poate nu sunteți așa curioși și așa răbdători ca barbarul Anacharsis, să vă descriu, în câteva cuvinte, în ce consistă acea parte însemnată din instrucțiunea junimii elene, cari erau locul și felul acelor exerciții, și apoi, după aceste explicațiuni mai mult tehnice, voi lăsa cuvântul legislatorului Atenei, ca să vă desvălească dânsul, prin pana lui Lucian, scopul înalt și efectele moralizatoare ale acestei originale instituțiuni, pe care nu o mai găsim aiurea.

Asupra unui subiect așa de interesant e învederat că comentatorii și disertatorii nu puteau lipsi. Încă din anul 1569, medicul italian Geronimo Mercurialis a publicat disertațiunea sa *De arte gymnastica*. Nu vom spune pe toți câți i-au călcat în urmă; vom menționa numai lucrările eruditului francez Burette, care a publicat, sunt acum aproape 130 de ani, în memoriile Academiei de inscripțiuni și bele-litere din Franța, o serie de disertațiuni asupra gimnastice și a tuturor ramurilor ei în antichitate; dar opera cea mai completă este voluminoasa carte a unui profesor german din Halle, dr. Krause, tipărită la 1841, sub titlul «*Die Gymnastik und Agonistik der Hellenen*», în care se cuprinde tot ce au zis cei vechi și cei moderni, tot ce s'a putut culege depe monumentele antice, privitor la exercițiile gimnice și la jocurile agonistice ale Grecilor.

Din toate acestea vom culege numai câteva răpezi noțiuni, având să revenim asupra-le, când vom trata, la rândul său, despre viața socială a poporului elen.

Ne va fi deajuns acum a spune că în vechea Eladă, educațiunea junimii se împărțea depe vârste, în trei părți:

întâi veniau literale, «grammata», apoi muzica, «mousike» și în fine gimnastica, «gymnastike», care după ce ocupă ca un studiu de căpetenie pe tineri începând dela adolescență, deveniă o deprindere plăcută, o petrecere favorită a bărbaților în vârsta lor matură.

Legiuitorii întărise în toate straturile Greciei acest uz, ce pare a fi fost străvechiu. A se luptă desfășurând grația trupului, puterea membrilor și iuțeala mișcărilor a fost pururea o desfătare predilectă a Grecilor. Deaceea ei, încă din junie, învățau dela anume profesori, sub privegherea unor magistrați speciali și în sumptuoase locale cu dinadinsul clădite, arta complicată a luptei, care se compunea din exerciții de tot felul.

Fiecare cetate a Greciei își avea școala sa de gimnastică, una cel puțin, dacă nu mai multe. Arhitectul Vitruviu nu trece cu vederea edificiile ce se înălțau cu asemenea destinațiune; el descrie, în stil cam confuz, dispozițiunile arhitectonice ale gimnaziilor grecești, pe cari Romanii le-au transformat mai târziu în vastele lor clădiri de băi sau terme. Din nenorocire abiă din anticele gimnazii s'au păstrat până astăzi puține și neînsemnate ruine în cetățile Efes, Hieropolis și Alexandria Troadei din Asia Mică. Dar gimnaziile Atenei sunt cu totul șterse depe fața pământului. Scriitorii, numai, ne spun că ele erau în număr de trei; mai întâi, la apusul orașului, afară din eleganta suburbie «Keramikos» sau Cărămidăria, pe malul Ilisului, lângă o pădure de platani, era gimnaziul Academiei, care își luase numele dela vechiul proprietar al locului, un oarecare Academos; în partea opusă, adică sub muntele Licabet, cam în dosul actualei Atene și al palatului regal de astăzi, era gimnaziul numit «Lykaios» sau Liceul, pus sub ocrotirea lui Apolon Liceanul sau ucigătorul de lupi.

«Iată, zice Solon către Anacharsis, și statua zeului, rezemat pe o columnă și ținând în mâna stângă un arc; cea dreaptă e indoită pe sub cap, ca cum ar arăta că se odihnește după o lungă osteneală».

Al treilea gimnaziu din Atena era «Kynosarges» sau al *Cânelui-alb*; acela era mai de rând; numai copiii străini și nelegitimi mergeau acolo.

Să observăm, domnilor, că osebit de acest din urmă, apoi atât numele colectiv al acestor așezăminte, cât și numirile locale ale celor două gimnazii de frunte din Atena, adică *Academia*, *Liceul*, și *Gimnaziul*, câte și trele au rămas con-

sacrate stabilimentelor de instrucțiune ale junimii. D-voastră ați urmat la gimnaziu, ați urmat la liceu, azi urmați la academie, și poate nu v'a trecut niciodată prin minte idea de a vă întreba de unde oare vin aceste numiri primite în uzul limbilor moderne, ce au fost oare gimnaziile primitive și întâiul liceu și academie originară.

Cine se mai gândește astăzi, când pe băncile gimnaziilor învață latinește, franțuzește, istorie, geografie, și matematici, cine se mai gândește că odinioară școlarul, când intră în așezămintele astfel pe atunci numite, se desbracă până la piele, rămâneă gol, «gymnos», se ungeă cu ulei, apoi își presără trupul cu țărână și cu năsip și sub strașnica priveghere a unui gimnaziarh, purtând mantilă de purpură, încălțăminte albe și toiag în mână, nu recită, fericitul școlar, pe derost gramatica lui Bădilescu sau istoria Românilor, care începând dela tata Romul se sfârșește cu domnia lui Caragea, urmașul direct al împăraților Romei; ci cu agerime și cu vărtoșie, își deprindeă trupul la salturi, la alergături, la trântă, la asvârlirea discului și a săgeții, exerciții cari toate împreună purtau numirea tehnică de *pentatlu* sau încincita luptă, precum încă și la alte mișcări energice dar grațioase ale trupului.

În acele antice gimnazii erau săli spațioase, portice cu lungi columnade, numite *xiste*, și grădini așternute cu năsip mărunț, în cari copiii învățauart a felurită a gimnasticeii, iar oamenii maturi își întrețineau sprintenia mușchilor prin dese exercitări; în aceleași clădiri se aflau băi de tot felul, basinuri de scaldat bolți cu aburi, camere răcoroase și odăi cu temperatură fierbinte. Toate acestea erau trebuitoare pentru a restaura și a curăți trupul de ostenele și de mânjelile cari minunau așa de tare pe Anacharsis.

Apoi tot acolo, în unghiurile vastelor peristile, erau clădite și mari *exedre* sau bănci circulare, pe cari filozofii și literații se așezau, atrăgând împrejurul lor, prin frumoasele lor cuvinte, pe junii doritori de a-și cultivă facultățile minții, deodată cu grațiile și forțele trupului.

Pe când trăia Platon, el în gimnaziul Academiei mergea să-și întâlnească pe școlarii săi și deaceea școala lui de filozofie s'a chemat *academică*. Aristotele se ducea la gimnaziul Liceului și preumblându-se prin porticele și prin grădinile aceluia stabiliment, el predă lecțiunile sale, întemeind astfel școala *Liceană* a Peripateticilor sau a filozofilor cari dîscutau și instruiu preumblându-se.

În fine nici gimnaziul Kinosargelui, al cânelui alb, nu rămase nefrecventat de filozofi, căci acolo își aleseră sălaş filozofii desprețuitori și egoiști, cari s'au numit *cinici*, nu fiindcă se purtau în societate ca niște câni, ci fiindcă profesau chiar în gimnaziul cânelui alb.

Menționând însă târziile tradițiuni literare și științifice cari se leagă cu anticele gimnazii, să nu uităm scopul lor primitiv. Și ca să-l pricepeți mai bine, voi culege de aci înainte din scrierea lui Lucian, cuvintele lui Solon, cari într'un mod admirabil ne fac să pricepem tot prețul ce-l puneau Elenii la educațiunea gimnică a junimii lor: ¹

«Tinerii noștri — zice el — tinerii noștri dogoriți și pârliti de arșița soarelui, au o înfățișare bărbătească și plină de viață, care dovedește focul și inima dintr'înși, daruri ale unei bune sănătăți. Nu vei găsi printre dânșii nici unul sbârcit ori slab; și iar nici unul îngreuiat de grăsime. Toți au dreapta măsură a unui trup potrivit. Ce a fost fără de folos și prisositor în cărnuri, aceea s'a topit în sudoare; iar ceea ce întocmește vârtoșia și puterea mușchilor, aceea a rămas limpede și fără de amestec stricăcios. Precum face vânturătorul cu grâul, așa fac la noi exercițiile gimnastice cu trupurile tinerilor; ele leapădă în vânt pleava și neghina și rămâne numai grâul curat și bun de păstrat».

După aceste cuvinte, Solon, arătând cu deamăruntul folosul fiecărui exercițiu în parte, al trântei, al asvârlirii discului, al salturilor, al pancrațiului sau pugilatului și celelalte, el încheie zicând: ²

«Acestea sunt, Anacharsis, exercițiile cu cari noi deprindem pe tinerii noștri, încredințați fiind că astfel vor deveni minunați apărători ai cetății și că vom trăi neatârnați, învingători ai inamicilor, dacă cumva ei ne-ar ataca, temuți de vecini, cari cei mai mulți de frică se vor închina nouă. În vreme de pace însă, tinerii noștri se arată și mai virtuoși; neavând aplecare către viții, depărtați fiind de îngâmfarea ce naște din nelucrare, ei sunt mereu cu gândul la exercițiile lor și cu dânsele își petrec timpul. Numai atunci poate un stat să aibă acel bine general, acea fericire a tuturor, când tinerimea, atât în războiu, cât și în pace, se silește la tot ce e bine și n'are altă dorință decât a se purta frumos».

Intr'astfel urmează discuțiunea între ambii interlocutori și când barbarul Anacharsis își arată îndoielile sale asupra efectelor întăritoare ale acestei educațiuni și spune c'ar fi mai bine ca, în loc de uleiu și de țărână, în loc de jocuri și de sărituri, tinerimea să se deprindă a mânuși săgeata, paloșul,

¹ *Luciani* Anachars, § 25.

² *Idem*, § 30.

și praștia, Solon, prin răspunsul său, îl face să prețuească deosebirea ce există între un popor cult și un neam de barbari ¹:

«Noi credem — zice el — cum că e lucru de prisos de a fi pururea înarmați și de a țări neîncetat, în vreme de pace, sabia la brâu. La noi sunt chiar pedepse destinate pentru cei ce vor purta arme prin oraș, fără de a fi trebuință, sau cari s'ar arăta cu dânsele în public».

Asemenea idei pătrund din ce în ce mai mult de mirare pe omul trăit în viața nestatornică și mereu primejduită a hordelor scitice; dar ceea ce îl pornește pe un răs neînvins, este când Solon îi spune că spre a stimula neîncetat plăcerea deprinderilor gimnice, în toată Grecia și mai ales la Olimpia, la Istmu, la Nemea, la Delfi și la Atena, se află instituite din vechime jocuri mari, în cari se întrec cu ardoare cei mai de frunte luptători, având perspectiva de a câștiga, la Olimpia, o cunună de măslini, la Istmu, una de plop, la Nemea, una de leuștean, la Delfi, fructe culese de pe pomii consfințiți lui Apolon, și în fine la Panateneele din Atena, roduri de pe măslinii Minervei.

Scitul nu se poate câtuș de puțin împacă cu aceste idei, pe cari el le declară de visuri deșerte, de neauzite nebunii; în zadar Solon îi vorbește de vitejia atleților, de frumusețea trupului lor, de admirabilele lor mișcări, de mlădierea lor minunată, de puterea lor neobosită, de îndrăzneala, de emulațiunea, de curajul lor neînvins, de necurmatele lor opintiri spre izbândă. Ce folos, zice Anacharsis, dacă toate acestea n'au altă răsplată decât o cunună de plop sau de leuștean sau un pumn de măslini?

Dar atunci Solon, ridicând dinaintea lui vâlul care ascunde sub zadarnicele și copilăreștile sale cute, scopul suprem al acelei curioase educațiuni, dată în gimnazii, pronunță următoarele cuvinte, în cari se învederează minunat toate mărețele simțiminte ce mișcau în politică, geniul patriotic și liberal al nobilei națiuni elene: ²

«În ceea ce privește cugetul nostru asupra junilor și asupra creșterii ce le impunem îndată ce au ajuns în vârsta de a deosebi răul de bine, de a da trupului lor o energie virilă și de a răbdă ostenele, îți voi spune îndată totul, pentruca să știi cu ce scop am instituit noi acele exerciții și am supus de timpuriu trupurile lor la ostenele, nu numai cu privire la jocurile publice și la prețurile ce ar putea să câștige acolo, unde foarte

¹ *Luciani* Anachars, § 34.

² *Idem*, § 15.

puțini ajung la izbândă : dar ca să te fac să înțelegi tot binele ce se trage dintr'aceasta, atât pentru țara întreagă cât și pentru înșiși luptătorii ei.

Este într'adevăr o altă luptă, care stă deschisă pentru toți cetățenii cei buni ; cununa aceleia nu este nici de plop, nici de leuștean, nici de măsline, dar într'insa se cuprinde fericirea tutului ; aceea este libertatea fiecărui cetățean în particular și a patriei în general : avuție, glorie, liniștita serbare a solemnităților statornicite de străbunii noștri, păstrarea bunurilor ce avem, într'un cuvânt, cele mai strălucite daruri pe cari le putem dori dela zei ; toate aceste bunuri sunt împletite în cununa despre care îți vorbesc și acele nu se pot dobândi decât prin lupta de virtuoaasă emulațiune, la care exercițiile și ostenețile duc deadreptul pe tinerii noștri¹.

V'am vorbit îndelung, domnilor, despre gimnaziile elene, cari lui Anacharsis i s'au părut mai întâi vrednice de râs. Am speranță însă că singură această ultimă citațiune din tratatul lui Lucian va răsipi tot uritul care l-ași simțit în lunga digresiune, prin care m'am socotit dator a pregăti înțelesul acestor mărețe cuvinte.

Nu știi și nu voiu eu să cercetez până la ce punct ideile și simțimintele lui Solon pot fi astăzi aplicabile la vieța noastră socială și la educațiunea tinerimii din timpul nostru ; dar fie ori cum ar fi, trebuie să închinăm toată a noastră admirațiune poporului care întemeiase instituțiunile sale cele mai practice, pe așa mărețe principii de libertate și de prosperitate națională !

Să mulțumim încă și lui Lucian, care ne-a revelat în cuvinte așa de elocvente, toată acea splendidă fază a culturii Elenilor.

SUBIECTE SCULPTURALE

LUATE DIN GIMNAZII.

Dacă însă dela o așa înaltă sinteză a principiilor de educațiune la Eleni, ne-am repurtă din nou mintea către exercitațiunile trupești, cari, prin cuvintele citate din Lucian, ne-au adus până la asemenea considerațiuni morale, și dacă, tot pe urmele manifestațiunilor diverse ale geniului elen, am căută, drept recreațiune anticară, printre rămășițele artelor trecutului, un comentariu plastic pentru acele cuvinte, aş putea, domnilor, să vă citez o mulțime de statue încă existente, de baso-reliefuri și de picturi pe vase, reprezentând juni atleți în toate pozițiunile grațioase și energice în cari îi puteau admiră odinioară vizitatorii gimnaziilor grecești.

Unii, pregătindu-se la luptele palestreii, țin în mână urciorașul de ulei, cu care își vor unge trupul, ca să se poată

¹ În original și textele elene.

mai lesne «strecură ca țiparii prin mâinile unii altora», sau doritori a se întrece la fugă, își încălță crepida împletindu-i curelele pe picior ca nojițele opincii românești; astfel ni se arată, de mai multe ori repetat în marmoră, frumosul june cu mijlocul îndoit dar cu capul ridicat în sus ca spre vorbire, în care ilustrul arheolog Winckelmann a recunoscut nu pe romanul Cincinat, cum se crezuse mai 'nainte, ci pe eroul tesaliot Iason, părăsind munca plugului și gătindu-se să meargă la fatalul ospăț al unchiului său Pelias.

Alte statue ne înfățișează pe luptători, restaurându-se în diverse moduri de ostenelele agonistice; dintre acestea vom menționa însă aci numai două, de cari se pot oarecum prinde nume de sculptori faimoși ai antichității și cari amândouă s'au găsit în Roma: una e azi în galeriile Vaticanului și s'a pretins de unii arheologi că ea ar fi chiar o copie depe vestitul *Apoxycomenos* sau *Răzuitorul*, lucrat de marele Lisip din Sicyona, sculptorul lui Alexandru cel Mare, și despre care Pliniu zice că poporul Romei s'a turburat în contra lui Tiberiu, când acesta a voit să strămute statua din băile publice ale lui Agrippa, în secreta sa cameră de culcare; ea reprezintă un efeb în picioare, răzuind sau curățind depe brațe, cu lopățica încovoiată, zisă *strigil*, țărâna sau nisipul din xist ce și le turnase cu pumnul pe trup. Cealaltă, provenită din Villa Farnese și astăzi în British Museum din Londra, pare a fi reproducerea sau imitațiunea renumitului *Diadumenos* al lui Polyclet, despre care vorbește tot Pliniu ca de un cap de operă și care înfățișă pe junele atlet victorios încingându-și fruntea cu o cordeă sau diademă, pe deasupra căreia se așeză în urmă cununa câștigată «de plop, de leuștean sau de măslin».

FONDUL ȘI FORMA
IN PRODUȚIUNILE ARTISTICE
ȘI LITERARE.

Dar se cade, domnilor, să menționăm mai cu seamă despre acele opere plastice în cari artistul a reprodus mișcările gimnaziului în focul acțiunii lor. Să spicuiem deci din grămadă, dar să culegem numai culmea secerișului.

Se știe că Myron, rivalul lui Polyclet în secolul de aur al sculpturii elene, a lucrat o minunată statuă reprezentând un *discobol* sau asvârlitor de disc, despre care Quintilian ne spune cu laudă cât eră de măiestrit sucită și lucrată, «tamdistortum atque elaboratum quam ille Discobolus Myronis!» Dar Lucian, Lucian al nostru, ne-o descrie și mai cu deamăruntul.

Dați-mi voie a vă mai traduce un mic fragment de convorbire din tratatul numit *Filopseudul* sau *Mincinosul*:¹

«Nu văzuși, când ai intrat în curte, zice Eucrate către Tychiade, acea mult frumoasă statuă, lucrată de sculptorul Demetriu?» — «Nu este oare aceea a unui om ce ține discul și care se pleacă în jos pentru ca să-l asvârle? Fața lui e întoarsă către mâna în care ține discul și stând cu genunchiul cam îndoit, el se arată gata a se ridică îndată ce-l va fi răpezit». — «Nu este acela; discobolul despre care vorbești este o lucrare a lui Myron. Nu este nici acel frumos băiat de alături, care își încinge fruntea cu cordelele diademei; acela este lucrat de Polyclet».²

Norocul ne-a favorizat, domnilor, în cazul de față; opera închipuită de Myron, ca și poate Diadumenul lui Polyclet, ni s'a păstrat; dar reputațiunea ei a fost așa de mare și de întinsă în antichitate, încât capul de operă al lui Myron a fost reprodus adesea și în mai multe feluri; deaceea s'au regăsit printre ruinele antice mai multe statui de discoboli, oferind între sine mici deosebiri. Tipul creat de marele artist al epocii clasice a rămas pururea ca un model neînălțurat. În vila împăratului Adrian dela Tibur s'au aflat doi asvârlitori de disc, din cari unul este azi în British Museum și celălalt în Vatican; dar discobolul cel mai perfect, cel mai asemănat poate cu originalul lui Myron, fiindcă are și capul întors spre disc și genunchiul cam îndoit ca să se poată lesne ridică, este acela care la 1782 s'a găsit pe muntele Esculin și care se păstrează în palatul Massimi din Roma.

Câta-vom acum și aiurea, afară din cercul operelor de artă pomenite de Lucian, alte chipuri sculpturale de luptători, surprinși în exercițiile felurite ale pentatlului?

Galeria Luvrului din Paris ne va prezintă pe faimosul *Gladiator Borghese*, al cărui corp de efeb atenian, pornit în repezirea unei lupte cu paloșul și cu scutul, întinde în linii divergente și oblice, picioarele și brațele, și înfățișează în tot întregul său o musculatură încordată, energică, palpitândă, ca și vie. Acest cap d'operă este una din rarele producțiuni artistice ale antichității, cari poartă pe sine numele autorului lor. Impinși de o discretă deferență către artă, artiștilor din vechime nu le plăcea a influența judecata privitoare prin însemnarea unui nume, care adesea putea să atragă după sine o nesocotită părtinire. Cu toate acestea, pe un trunchiu de copaci alături cu piciorul drept al Gladietorului Borghese, stă

¹ *Luciani Philopseudes*, § 18.

² În original și textul elen.

scris grecește un nume uitat de istoricii antici ai artei: Agasias, fiul lui Dositeu din Efes.

Dar să ne inchipuim pentru un moment, domnilor, că luându-ne după străbunul nostru, Scitul Anacharsis, am intrat într'un gimnaziu din Atena. Fie acela pentru noi — dacă binevoii — vestita tribună din palatul *degli Uffizi* în Florența. Drept în mijlocul acelei săli octogone, tixită numai cu capete de operă ale sculpturii antice și ale picturii moderne, vedem pe un piedestal de structură ovală, o grupă formată de doi mândri juni cu trupurile goale, și aplecate în jos. La acea privesc ni se pare că auzim pe Anacharsis șoptind: «Și iată că unul culcă pe protivnicul său la pământ, se pune pe dânsul ca să-l oprească de a se scula de jos, îl tăvăleşte prin noroiu; îi strânge pânțelele cu genuchii, îi pune cotul pe gâtjej și p'aci, p'aci l-ar fi și sugrumat, dacă nenorocitul, punându-i mâna pe umăr, nu l-ar fi rugat fierbinte, după cum crez, ca să nu-l năbușească cu totul».

Acesta este în adevăr momentul în care sculptorul antic a surprins, în imaginea-i de marmoră, grupa junilor atleți, una din cele mai minunate producțiuni rămase dela cei vechi. Ea a fost descoperită în Roma, încă pe la 1583 și cu toate că nici ea nu destăinuște, nici nu i se poate curat aplica numele special al vreunui artist cunoscut, perfecțiunile de tot felul ale lucrării, corecțiunea minuțioasă a formelor anatomice, grația pozițiunilor în acea împleticire strânsă de membre, simțământul de viu interes ce ea inspiră privitorului pentru rezultatul deciziv al luptei, toate acestea sunt semne netăgăduite pe cari le-a tipărit într'însa mâna unui mare meșter dintr'o epocă de înaltă cultură artistică. Winckelmann a dat cu gândul că ar fi aci o *simplegmă* sau o grupă îmbrățișată de *pancratiaști* sau luptători cu pumnul, ca aceea a sculptorului Cefissodot, despre care vorbește Pliniu, dar care cu toate acestea pare mai mult a fi fost o compunere de un caracter cu totul erotic.

Nu vreau să încheiu, domnilor, această repede reviziune a operelor plastice, prin cari eu am voit să comentez pe Lucian, iar antichitatea a reprezentat cu o înaltă perfecțiune, formele vârtoase și mlădioase ale petrecerilor ei agonistice, nu voiui să o încheiu fără de a vă atrage atențiunea asupra unui mic, dar destul de prețios monument, ce se află în muzeul nostru de antichități, oferit de generosul donator, răposatul general N. Mavros.

E o mică stelă, «stele», sau stâlp funerar pătrat, pe care

stă sculptat în alto-relief, cu arta epocelor laudate ale glipticeii elene, un june cu trupul gol, făcând o mișcare pare c'ar voi să înainteze; mâna dreaptă e ridicată în sus în chip de a turna ceva; iar în cea stângă el ține un obiect poros, care dacă ar fi un burete, s'ar putea crede că anaglifa reprezintă un efeb pregătindu-se pentru luptele gimnaziului și turnând uleiu pe buretele cu care are să-și ungă trupul. Poate că părinții junelui, răpit de moarte în vârsta plăcutelor deprinderi ale gimnaziului, au voit să păstreze într'acest chip grațios, memoria dorită a gingașului lor june atlet!

Ați văzut într'adevăr, domnilor, ce rol însemnat ocupau exercițiile agonistice în educațiunea junimii elene și, atât de pe cele spuse de Solon lui Anacharsis, cât și depe monumentele plastice pe cari m'am cercat a vi le descrie, ați putut prețui și înalta țință morală și fericitele efecte estetice ale acelor jocuri predilecte ale tinerimii din cetățile grecești.

Lucian ne-a venit într'ajutor la dovedirea acestei îndoite propuneri; el pe de o parte ne-a semnalat însemnătatea politică a gimnaziilor; pe de alta tot dintr'însul am găsit a culege oarecari descrieri de opere artistice inspirate de luptele palestrei. Dar însă în cece privește valoarea scrierilor lui ca critic de artă, aș socoti idea ce v'am dat despre dânsul ca necompletă, dacă m'aș mulțumi cu exemplele aduse până aci și cari în mare parte se refer mai cu seamă la antichitățile etice ale Eladei.

PICTORUL ZEUXIS. Lucian, precum ați și putut întrevedea, domnilor, poate fi încă dat și ca un model pentru descrierea operelor de artă ale antichității. Spre a vă convinge și mai bine despre aceasta, permiteți-mi a vă citi încă o parte, ceva cam lungă, din micul tratat, intitulat *Zeuxis și Antioh*. Ne vom ocupa numai de cece privește pe Zeuxis, marele artist elen, care venind în urma lui Polygnot și mai înainte de Apelles, întocmește cu dânsii treimea glorioasă a pictorilor de frunte ai Greciei. Dar operele acestor mari oameni au pierit cu totul pentru noi. Fericiti încă suntem când pentru vreuna din ele posedem o descrițiune așa frumos scrisă, cum este cea pe care o voi traduce — cum s'o putea — din Lucian: ¹

«Mai deunăzi, după ce vă rostisem o cuvântare, întorcându-mă acasă, mai mulți din aceia cari mă ascultase — cred că nimic nu mă oprește

¹ *Luciani Zeuxis et Antiochus*, § 1—8.

de a vă spune aceasta vouă, cari imi sunteți acum prieteni — mă întâmpinără cu multe felicitări și se arătară foarte tare admiratori ai mei. Ei mă însoțiră multă cale, strigând și laudându-mă așa tare încât mă rosisem, de teamă ca nu cumvă laudele lor să fie cu mult mai presus de meritele mele. Dar capul laudelor din partea tuturor eră mai cu seamă că în scrierile mele este un ce neobișnuit și că într'insele se află multe lucruri nouă. Dar mai bine încă ar fi să reproduc chiar unele din vorbele ce le pronunțară ei: — «Ah! ce lucru nou! Zău, ce originalitate! Ce om plin de scorniri! Nimeni n'a mai zis lucruri așa de neașteptate!» — Astfel de cuvinte și multe altele de acest fel spuneau ei, încă cu totul mișcați de ceea ce au auzise. Și ce cuvânt ar fi putut ei să aibă spre a minți, laudând într'asă chip pe un străin, de care lor nu putea altfel nici într'un mod să le pese?

Cu toate acestea, pe mine — trebuie să vă mărturisesc — aceste laude m'au supărat foarte tare, și îndată ce ei plecară și rămăsei singur, mă gândii într'astfel: Ce doară? Scrierile mele n'au alt nimica plăcut decât că nu sunt obișnuite și că nu urmează tocmai calea cea de toți bătută? Dar cuvintele bine alese și mlădiate depe regulele celor vechi, dar finețea de cugetare, dar vioiciunea închipuirii, dar grația atică, dar armonia și măiestria întru toate, oare acestea lipsesc ele dela mine? De n'ar fi însă așa, de n'aș fi lipsit de acestea toate, negreșit că n'ar laudă lumea la mine numai formele neobișnuite și nouă. Și eu, nesocotitul, mă lingușiam cu speranța că, de câte ori s'au ridicat auditorii ca să mă aplaude, nu i-a fost îndemnat la aceasta numai noutatea ziselor mele, după cum spune și Omer, că

«In veci un cântec nou, plăcut e cui l-ascultă»

ci că, oricât de mare ar fi acel merit, puteam din parte-mi să-l socotesc ca un ce ajutor, ca o neînsemnată podoabă, care ar fi adaos ceva la perfecțiunea lucrării, și că în fine ascultătorii au prețuit celelalte toate calități, pe cari le-am înșirat! — Și cu aceasta mă mândriam și p'aci eram să cred ceea ce au auzisem zicându-mi-se, anume că, dintre toți Grecii, eu aș fi singur în felul meu și alte laude de acestea. Dar, după cum vine vorba, comoara mea s'a făcut cărbune și nu mă simt departe de a fi laudat de dânșii cam în felul unui scamator de bălcuiri.

TABLOUL LUI ZEUXIS REPREZENTÂND O FAMILIE DE CENTAURI.

«In privința aceasta, voi să vă povestesc ceva despre un pictor. Vestitul Zeuxis, cel mai minunat dintre pictori, nu zugrăviă niciodată subiecte obișnuite și populare, abia dacă uneori făcea eroi, zei sau bătații; dar în totdeauna se silia să scoată ceva nou, și dacă scornia ceva neobișnuit și străin, într'aceea își arată toată puterea și exactitatea talentului său. Printre cele mai îndrăznețe ale lui opere se prenumără și centaureasa femeie, pe care Zeuxis o zugrăvi, dând să sugă la doi prunci centauri, de curând născuți. La Atena se află acum un tabel cu acest subiect; iar originalul, se zice că generalul roman Sylla l-ar fi pornit, cu alte tabeluri, către Italia, într'o corabië; dar că, în dreptul Malei, s'ar fi înecat corabia și ar fi pierit toate, împreună și cu pictura aceasta. Insă fiindcă am văzut copia acestui tabel, vi-l voi descrie prin cuvinte, pe cât voi putea, deși nu prea sunt cunoscător la picturi; dar imi aduc bine aminte de dansul, căci l-am văzut nu de mult în Atena, în atelierul unui pictor, și

aşa de tare m'a pătruns de admiraţiune arta lui, încât' aceasta îmi va înlesni foarte mult descrierea ce voesc a face.

Pe iarbă stufoasă e reprezentată centaureasa, cu toată partea ei de cal aşezată pe jos şi cu picioarele dinapoi întinse; partea ei superioară, care este de femeie, stă rezimată pe cot; picioarele ei de dinainte nu sunt lungite ca ale unui animal ce ar sta culcat pe şold, ci unul din picioare, afectând poziţiunea încovoiată a unei persoane ce se pune în genuchi, are copita sucită înăuntru; celălalt e drept şi proptit în pământ, după cum fac caii, când vor să se ridice de jos. Ea ţine în braţe unul din copii şi îi dă să sugă la sân, ca o femeie; iar celălalt sugă la ugerul mamei sale, întocmai ca un mânz. În partea de sus a tabelului stă, ca la pândă, un centaur, care se vede a fi soţul celei ce dă să sugă pruncilor; el se uită în jos zâmbind şi din trupul lui apare numai jumătate a părţii sale de cal; cu mâna dreaptă arată un pui de leu şi îl ţine în sus, pare c'ar voi să glumească, sperînd cu dânsul pe copii.

Toate celelalte frumuseţi ale acestui tablou, cari în mare parte scapă ochiului unui om aşă puţin priceput ca mine, deşi ele însuşesc toate perfecţiunile picturii, adică corecţiunea desăvârşită a desemnului, norocita îmbinare a colorilor, potrivirea meştesugită a efectelor de proeminentă şi de umbră, dreapta cumpănire a părţilor în raport cu totul, armonia generală, toate acestea lasă să le laude fiii de pictor, cari au sarcină de a le pricepe. Cât despre mine, am lăudat mai mult pe Zeuxis, unde a ştiut, într'un singur subiect, să desvolte comorile variate ale geniului său, dând centaureului o înfăţişare aspră şi sălbatică, o coamă asvârlită cu mândrie, un trup sbârilit de păr, nu numai în porţiunea sa de cal, dar chiar şi în cea omenească. După largile lui spete, după privirea lui şi zâmbitoare şi fieroasă, se cunoaşte o fiinţă sălbatică, crescută în munţi şi care nu s'ar putea domestici.

Astfel este dânsul; dar femeia seamănă cu acele mândre cavale¹ cari trăesc în Tesalia, nesupuse la frâu şi la zăbale. Partea ei de sus e trupul unei frumoase femei, afară numai de urechile, cari se ascut la vârf ca ale Satirilor; dar amestecul, îmbinarea ambelor firi e aşă de delicat lucrată, mai ales la locul unde trupul calului se preschimbă în trup de femeie, încât prefacerea nici că se poate simţi şi ochiul în zadar cată a deosebi punctul de despărţire. Cât despre copii, în feţele lor, deşi sunt încă prunci, se vede ceva sălbatic, amestecat cu blândeţea prunciei. Şi după părerea mea, un lucru foarte minunat este că ochii lor copilăroşi sunt îndreptaţi către puiul de leu, fără ca ei să lase ugerul dela gură şi fără ca să se deslipească câtuş de puţin de muma lor.

Când Zeuxis scoase în public acest tablou, el crezî că cu dânsul are să câştige admiraţiunea întreagă a tuturor spectatorilor; şi într'adevăr toţi începură a striga: — căci ce alta poate face omul dinaintea unui astfel de cap d'operă? — Dar toţi lăudau într'insul numai ceea ce voi aţi lăudat la mine, adică formele neobişnuite, idea nouă şi ciudată a unui tabel precum nu se mai văzuse până atunci.

Deaceea şi Zeuxis, băgând de seamă că numai acea noutate îi preocupă şi că dânsa îi face să privească ca un ce secundar arta perfectă a execuţiunii: haide — zise lui Mikkion, şcolarul său — strânge tabelul să-l ducem acasă. Oamenii aceştia laudă numai pulberea artei; iar ceea ce dă adevăratul ei preţ artei, ei nici nu bagă în seamă. Talentul lucrării piere la vederile lor, dinaintea curiozităţii subiectului tratat.

Aşă vorbi Zeuxis, supărat poate cam peste măsură.²

Deși lecturile de prin autorii clasici, cu cari mie unuia îmi place și mă simt dator a presăra lecțiunile acestei catedre, pot părea cam lungi și cam dese unei părți din publicul ce-mi face onoarea de a se aduna acilea, eu însă nu cred că ar fi nici bine, nici folositor ca să renunț la dânsule. În studiul arheologiei, domnilor, cunoștința capetelor d'operă ale literaturilor antice este o adevărată școală de morală și de estetică; ele ne adapă la fântâna în veci limpede și învățătoare a binelui și a frumosului; fiecare sorbitură produce în inimă și în minte un efect salutar pentru cine știe să-i simtă gustul și s'o prețuească.

Bunăoară, din pasajul pe care vi-l citii, cugetați numai câte învățături de tot felul am putea să tragem!

Timpul nu ne mai iartă ca să intrăm în prea multe amănunte; dar totuș, fiindcă țin cu tot dinadinsul a încheia astăzi cu primul period al istoriei arheologiei, adică cu *Antichitatea*, vă cer, domnilor, un mic adaus de răbdare, ca să ne oprim câte un moment asupra trei idei sau noțiuni, diferite prin natura lor, cari răsar mai cu seamă din toate cele ce am tradus chiar aci adineaori după Lucian.

Primul punct se atinge în adevăr numai în mod indirect de studiul arheologiei. El ni se prezenta ca o generalitate, aplicabilă la multe împrejurări ale vieții literare și artistice, și pentru aceea nu se cuvine niciodată să-l trecem cu vederea. Voiu să vorbesc de considerațiunile cu cari se începe și se termină lectura ce v'am făcut și cari constitue, cum am zice, morala fabulei. Autorul precum și artistul se plâng cum că publicul nu admiră decât originalitatea și noutatea formei în operele lor și nu-și dă osteneală a pătrunde până la fundul, la înțelesul, la măiestria artei lor. Au dreptate, domnilor, și pictorul și scriitorul!

E dureros, e mahnitor lucru pentru cel ce lucrează cu conștiință la o operă, de a vedea că ea este apreciată de public într'un mod cu totul superficial, că nimeni nu o privește cu alt gând și cu alt folos decât acela de a-și face dintr'insa o plăcere trecătoare. El se întreabă atunci: «Au doară din cece am lucrat eu, nu poate ieși mai mult folos decât atâta?» Și în totdeauna această îndoință este o crudă încercare.

Dați-mi voie a fi mai clar, a spune lucrul mai pe derost, luând exemplu chiar din întrunirile noastre, în cari un public numeros, distins și felurit îmi acordă a sa binevoitoare atențiune.

Negreșit că această varietate așa măgulitoare a autorului

meu, nu poate decât să-mi aducă o vie mulțumire, să mă amăgească chiar asupra meritelor mele; dar permiteți-mi acum să vă mărturisesc că aș crede scopul silințelor mele atins pe deplin atunci numai, când aș dobândi convingerea că printre acest public, plin de o așa binevoitoare curiozitate, se află și câțiva juri cari culeg din zisele mele, mult puțină materie instructivă cât știu și pot eu a răspândi într'însele și că aceia cel puțin nu vin la cursul meu de arheologie numai pentru noutatea lui și pentru forma sa conferențiară și încă neobișnuită în facultățile noastre.

Dar să ne întoarcem curând în domeniul arheologiei, purtând acum privirile asupra descrierii aceluia tablou al lui Zeuxis, despre care ne-a vorbit așa de bine Lucian.

Ar fi greu, și în orice caz ar fi de prisos, să mai adăugem ceva la frumoasa și măiestrita descriere pe care o auzirăți. Cred că ar fi mai de folos ca să luăm dintr'înșa materie, spre a da un mic ocol prin mitologia elenă și prin artele cari se refer la subiectul tratat de Zeuxis în tabloul său.

În minunata pictură a acestui artist se vedeă, precum știți, o familie de centauri sau mai bine de ipocentauri, muma, tatăl și doi copii, cu trupurile formate din boiuri de cai, din ale căror piepturi ieșiau torsurile omenești.

CENTAURII ÎN MITOLOGIA Dar ce ne spune antichitatea,
ȘI ÎN ARTELE ANTICHITĂȚII. în operele sale scrise sau figurate,
despre aceste fabuloase ființe?

Iată ce voim acum să cercetăm în trecut.

Mai întâiu se vede că centaurii au fost un popor de oameni aprigi și vârtoși, cari au locuit în pădurile muntoase ale Tesaliei, cam pe acolo unde astăzi sunt așezați frații noștri, Românii dela Pind. Ei își petreceau timpul vânând și ucigând cu barda (grecește «kentron») taurii sălbatici, cari rătăceau prin acele păduri; și fiindcă Tesalia a fost renumită în antichitate pentru caii săi cei frumoși — Lucian însuși ne-a vorbit cu laudă despre neînfrânatele cavale tesalice — se vede că centaurii vânau călări, ceea ce a făcut, pe de o parte, să li se adauge numele în acela de *ipocentauri*, adică *săgetători de tauri călări*, precum am zice astăzi, *lănceri sau jandarmi călări*; iar, pe de altă parte, să și-i închipuească lumea ca intrupați cu caii lor, pe cari erau în veci încălecați. Tot asemenea, indigenii din America, Pieile Roșii, când văzură pentru prima oară pe Spaniolii lui Fernand Cortez, venind asupra-le călări și trăgând într'înșii cu arme de foc, ei rămaseră în-

groziți, crezând că au în fața lor niște ființe supranaturale cu formă îmbinată de om și de patruped, niște ipocentauri cari posedau chiar zeescul dar de a asvârli cu propriile lor mâni trăsnete și fulgere.

Intr'astfel, Spaniolii, cuprinseră lesne țările de, curând descoperite ale Americii, stârpind mai cu totul pe naivii și inofensivii indigeni.

Cu centaurii din Tesalia s'a petrecut tot cam astfel; ei se luară la ceartă cu vecinii lor Lapiții și, voind a sparge o nuntă a regelui lor Piritou și a-i fură pe mireasă, pe frumoasa Ippodamia, aceia se uniră cu cei mai de frunte eroi ai Eladei, Eracle, Teseu și alții, fugăriră și măcelăriră pe bieții centauri, cari fură atunci cu totul nimiciți și stârpiți.

Luptele Lapiților cu Centaurii au devenit cu timpul un motiv favorit al artelor plastice și un subiect spornic de descripțiuni poetice.

Timpul nu mă iartă, domnilor, a vă citi minunata povestire din *Metamorfosele* lui Ovidiu¹ relativă la acele lupte, nici a vă descrie metopele sau tăblițele sculptate de sub streașina Partenonului din Atena, cari erau toate ca niște nestemate artistice, înșirate dealungul păreților, deasupra columnelor aceluia templu mareț.

Aș dori încă să vă mai citez unele sarcofage, unele camee, unele picturi și mozaice, reprezentând toate centauri ori centaurese, sau izolați, sau ocupând, în veselul și tumultuosul cortegiu al lui Dionisiu sau Bacus, un loc de arând cu Silenii cei pântecoși și lăbărțați, cu Satirii cei cu copite și cu cornițe de țap, cu Bacantele cele despletite și nebunaticе.

Se vede că firea semibestială a ipocentaurilor a îndemnat pe artiștii mai târziu ai Eladei ca să înroleze pe sălbaticii ucigători de tauri ai Tesaliei, printre șgomotoșii și desmățații sateliți ai zeului beției; i-au înhămat la carul în care Bacus stă îmbrățișind pe Ariadna; le-au pus în mâni citare, timbale, fluiere; au supus mândrele lor capete la jugul tuturilor desfrânărilor.

Astfel îi vedem, bărbați și femei, pe cele mai multe monumente plastice din vechime, cari ne-au păstrat imaginea lor.

Dar însă ne-au rămas și opere reprezentând, ca pictura lui Zeuxis, scene de familie, ce se petrec între centauri.

¹ *Ovidii Nasonis Metamorfos. lib. XII, v. 210—537.*

MOZAICA LUI MAREFOSCHI.

O faimoasă mozaică dela Roma, care poartă numele descoperitorului ei, Marefoschi, ne arată într'o pădure cu stânci, o centaureasă ucisă la pământ și sfâșiată de unghiile unui leopard, pe când centaurul, soțul ei, cu fruntea încrețită de jale și de mânie, combate cu bolovanii de piatră fiarele ce-l împresoară. Un leu e întins mort la pământ; leopardul e amenințat de bolovanul centaurului, iar sus pe stâncă urlă un tigru întărâtat. Toate aceste figuri sunt minunate prin expresiunile lor, în mozaica lui Marefoschi.

Dar și mai apropiat de tipul închipuit de Zeuxis este o piatră gravată, care a făcut parte din vechia colecțiune Strozzi dela Roma și pe care a descris-o vestitul Winckelmann. Acolo centaureasa dă să sugă la sân pruncului ei. Poate că până la oarecare punct, aceasta este chiar reproducerea tabelului descris de Lucian...

Mi-ar plăcea să vă trec pe sub ochi, insistând mai mult asupra amănuntelor, cel puțin monumentele de căpetenie, cari ne prezintă centauri și centaurese, în diferite pozițiuni: statue, reliefuri, vase de lut zugrăvite, picturi murale dela Herculenum și Pompei, camee și pietre gravate, ba chiar și medalii.

Una din plăcerile cele mai atrăgătoare ale studiului anticar este chiar de a face astfel de comparațiuni, în cari acelaș tip se preface dinaintea ochilor sub toate formele sale.

FILOSTRAȚII ȘI LIBANIOS.

Aș dori încă să vă vorbesc domnilor, și despre unii urmași ai lui Lucian în cariera lui de sofist; mai ales, asupra ambilor Filostrăți, unchiul și nepotul, favoriți ai împărătesei Iulia Domina, soția lui Septimiu Sever, și cari ne-au lăsat amândoi descrieri de tabele antice, sub titiul de «ikones», și apoi încă asupra retorului Libanios, care cu o sută de ani mai în urmă a scris și el opere de acest fel, dar de un merit cu mult mai inferior.

Dar timpul ne zorește; va să grăbim, și cu sfârșitul acestei prelungite lecțiuni să punem capăt și istoriei arheologice din antichitate.

DESPOIEREA GRECIEI
DE OBIECTELE SALE
DE ARTĂ.

Tot citațiunea noastră din Lucian ne va deschide un orizont asupra epocii de răsipire a operelor de artă din sânul Greciei, și prin urmare a repedei scăpături ce a încercat, de atunci încoace, cultura estetică.

Lucian ne spune în adevăr că pictura cu centaureasa a lui Zeuxis a pierit, cu alte tabele, în naufragiul unei corăbii pornită de Sylla din Grecia către Roma, încărcată numai cu opere de artă, luate de acolo.

Încă depe atunci se începuse despoierea Greciei; și în curs de secol, învingătorii, cu o mână adesea brutală și nepricepută, jefuiau comorile artistice din templele și din cetățile grecești, ca să le reverse în Roma.

Numele unui Mummiu, unui Lucullu, unui Sylla, unui Scaur, mai ales al unui Verres, înfruntat pentru asemenea fapte de către marele Cicerone, aceste nume sunt stigmatate rămase pe sânul sfâșiat al artistice Elade.

Intr'o scrisoare, pe care Serviu Sulpiciu o adresează amicului său Cicerone, spre a-l mângâia de moartea fiicei sale, el zice, întorcându-se din Grecia, aceste memorabile și întristătoare cuvinte: ¹

«Voiu să-ți împărtășesc și ție o cugetare care mi-a adus multă mângâiere, dacă cumva a ta durere se poate oarecum alina. Când mă întorceam din Asia, plutind dela Egina către Megara, începui a privi locurile ce mă înconjurau. Inapoi eră Egina, dinainte-mi Megara, la dreapta Pireul, la stânga Corintul; toate acestea, cetăți cari odinioară au fost din cele mai înflorite, iar acum zac răsturnate și sfărâmate dinaintea ochilor. Și începui atunci a cugeta astfel în mine: Vai! noi, niște bieți oameni a căror vieță este așa de scurtă, ne mâhnim când unul din noi piere sau este ucis, pe când într'un singur loc, cadavrele atâtor vestite cetăți stau culcate la pământ... *quum uno loco tot oppidum cadavera projecta jacent!*» ²

Iată, domnilor, spectacolul ce prezintă Grecia în timpul lui Cicerone; de atunci însă câte alte jafuri n'au mai venit încă să o bântuie și s'o pustieze!

ROMANII ÎNCEP RISIPIREA
ȘI DISTRUGEREA OPERELOR
DE ARTĂ ALE GRECIEI.

Roma, îngâmfata Romă, se împodobiă mereu cu acele despoieri. În traiul ei falnic și desfătat, în sânul ei aprig la dobândă, veniau să se reverse comorile de pretutindeni. Asprii și lacomii ei fii,

¹ *M. T. Ciceronis* Epistolar. ad diversos, lib. IV, epist. 5.

² În original și textul latin.

geloși de gloria lumii, voiau s'o restrângă toată în trufașele ei ziduri.

Rămână lumea stearpă, goală și pustie, numai Roma să se înalțe mândră, puternică și avută, să devină cetatea fără seamăn pe lume!

Dar într'o zi, pe tronul acestei universale cetăți, urgia soartei puse pe un adolescent, cu minte de nebun, cu inimă de criminal. Sătul până la desgust de toate desfătările și de toate mișeliile, el închipui, în deșănțata-i fantazie, să dea foc cetății imperiale, să arză într'insa tezaurele adunate de peste tot pământul.

În noaptea de 19 iulie, anul 64 după Hristos, Neron puse să dea foc Romei, din mai multe părți deodată. Șapte zile și șapte nopți dearândul arse capitala lumii, prefăcând în scrum, în var și cenușă, temple și locuințe, marmore și bronzuri! Iar dânsul, împărătesc tâlhar, Neron, în costum de actor tragic, recitând versuri despre căderea Troiei, priviă cu desfătare, depe turnul înălțat de Mecenate pe muntele Escuilin, acest spăimântător ocean, ale cărui valuri de flacări mistuiau fără cruțare și coliba săracului și splendidele capete d'operă ale geniului artistic!

Astfel falnica și aspra Romă, pururea credincioasă deizei ce, cu disprețul artelor, îi rezervă pe seama ei numai domnirea lumii:¹

Unii vor lucra cu foarte multă artă bronzuri însuflețite — o recunosc; vor crea din marmură chipuri vii; vor fi oratori foarte dibaci... Tu însă, popor roman, gândește-te mai bine să domnești asupra lumii.

aspra Romă aruncă mereu în foc, câțiva secolii dearândul toate frumoasele plăsmuiri ale poeticei Elade și plămădește cu nepăsare, în grosolana și tiranica sa mână, venin rozător pentru frageda și plăpânda cultură antică.

În viitoarele lecțiuni, domnilor, trecând repede peste secolul de mijloc, voi căută a vă face cunoscuți pe fruntașii dintre acei răbdători și curioși cercetători, cari peste mai mult de o mie de ani, în timpul Renașterii, începură să scormonească prin cenușa giganticului incendiu, rămășițele pripășitelor opere de artă ale civilizațiunii de odinioară.

¹ În original sunt citate numai versurile latine.

A CINCIA LECȚIUNE

FOLOASELE STUDIULUI PREGĂTITORASUPRA ISTORIEI ARHEOLOGIEI.MAI ALES LA NOI.

Domnilor, o persoană care a urmat dearândul și cu răbdare seria începândă a prelecțiunilor acestui curs, un amic, mi-a adresat o chestiune, la care mă simt dator a răspunde, căci este probabil că nu numai unul din auditorii mei și-a făcut în sine o asemenea întrebare.

Mi s'a rememorat că în discursul prin care am deschis aceste lecțiuni, am dat mai întâi definițiunea arheologiei, arătând totdeodată și însemnătatea ei în raport cu cunoștințele istorice; apoi am însemnat împărțirea ei în două ramuri: una atingătoare de viața morală și socială a omenirii, cealaltă tratând mai cu seamă despre operele artistice; în urmă am enumerat speciile de materii diferite, în cari se subîmpart aceste două ramuri, etica și estetica; și în fine semnalând inconvenientele ce se trag pentru studiul raționat al arheologiei, din expunerea materiilor depe un metod exclusiv, adică strict analitic, sau geografic, sau istoric, m'am îndatorat a prezenta succesiv și în ordinea cronologică a timpilor, tabeluri despre cultura diferitelor popoare, analizând în fiecare din ele, datinele și monumentele ce se refer la studiul arheologic. Așadar am promis a vorbi pe rând, despre uzurile și monumentele timpilor preistorici, despre civilizațiunea antică a Indiei, a Egiptului, a Babiloniei, a Persiei, a Feniciei și altor vechi popoare din Orient...

Până acum însă — și astăzi suntem la a cincia a noastră întrunire — nici unul din aceste tabeluri nu s'a ivit dinaintea auditorului, și s'ar părea dintr'aceasta — mi-a spus amicul meu — că fără de a preveni, am schimbat metodel de expunere și m'am abătut din calea cea sistematică și bine coordonată ce-mi propusesem la început, spre a face, sub formă de desghinuri arheologice cam șerpuite, cam frânte și cam desmădulate, analiza unora din scriitorii antichității grece și latine. Și într'adevăr, trei lecțiuni, una după alta, v'am vorbit, domnilor, numai despre câțiva din acei scriitori ai antichității, pe cari, din punctul de vedere al însemnătății lor arheologice, i-am clasat în patru serii, sub rubricile de scriitori *periegeți* sau călători, scriitori *tehnici*, *erudiți* și *anticari*

propriu zis, în fine *sofiști* sau disertatori mai mult sau mai puțin elocuenți. Într'astfel am crezut că voi putea să vă fac a prețui prima fază ce prezintă istoria științei de care ne ocupăm.

Din acest punct de vedere — și nu numai din acesta — socotesc, domnilor, că digresiunea preliminară ce am întreprins a face cu d-voastră, mai 'nainte de a intra în expunerea materiei, conform metodului pe care l-am anunțat, adică această serie, încă nu terminată, de lecțiuni asupra istoriei arheologice la diferitele epoce ale culturii, această cercetare a izvoarelor din cari noi azi ne tragem cunoștințele, acest examen al cercărilor și al silințelor ce s'au făcut succesiv de către oameni merituoși, spre a elucidă și a regulă materialul științei trecutului, tot acest studiu introductiv, mă lingușesc a crede că va avea pentru cei doritori de a se instrui, și chiar pentru această catedră, un îndoit folos.

Când grădinarul voește să sădească pe o țarină încă necultivată, o nouă plantațiune, dela care să poată așteptă o spornică rodire, se știe că mai 'nainte de toate, el trebuie să plivească acel loc, să curețe dintr'însul pirul și buruiana care l-au înțelenit, să-l grebleze, să-l fărâme și să-l mărunțească, să-i împlinescă gurile și stârpiturile cu pământ roditor de răsadniță, să-l plămădească, să-l ude, să-l așterne, într'un cuvânt să-l facă numai bun pentru noua sădire.

Cam în pozițiunea grădinarului ne aflăm azi și noi, noi cari ne-am luat greaua sarcină de a sădi o știință nouă în școala și în țara Românilor. Și acestea le zic, domnilor, cu o deplină încredere că nu veți fi d-voastră din aceia cari ne vor impută că aducem :

Un măceș ghimpos, sălbatic
De prin locuri depărtate,
Noduros, râios, iernatic,
Smuls de crivețe turbate,
Spre a-l pune 'ntr'o grădină
Avuțită, roditoare,
Ca să prindă rădăcină
Printre flori mirositoare.

Orice ar putea să cârtească îndărătnica invidie și îngâmfața neștiință, oricât ar trată unii de superfluități pretențioase, de nefolositoare declamațiuni, cursurile noastre suplimentare, lecțiunile noastre de seară, eu și cu mine, toți colegii mei care vin aci să expună, cu bună credință, dinaintea d-voastră noțiuni străine până acum Universității române, noi, zic, ne

hrănim cu via dorință și cu sincera încredere cum că, în mărginirea mijloacelor noastre, vom aduce un adevărat serviciu junimii studioase, ba poate chiar vom provoca un oarecare avânt în cultura socială din țara noastră.

E un ce trist, un ce umilitor pentru noi de a constată — cum a făcut-o de mai multe ori până acum d-l Hasdeu, chiar depe această catedră — de a constată cum că, în mai multe materii științifice, cultura noastră se află încă atât de înapoiată, încât oamenii cari se cred a fi corifeii erudițiunii la noi, emit în public idei și scrieri pe cari abia le-ar fi putut produce secolii de mult trecuți, prin cele mai multe din celelalte părți ale lumii civilizate.

În filologie, se face azi la noi, ceea ce cu patru sute de ani mai înainte producea prin alte țări, știința nerumegată a primilor gramatici și filologi, cari au cercat a-și da seama despre natura limbilor moderne.

Pentru toată Europa, însă, pentru toată lumea, știința limbilor a înaintat cu pași de uriaș. Noi singuri am rămas înapoi. Toate fiicele anticei limbi latine și-au câștigat, prin știință, iertarea lor de vârstă, au ajuns a-și cunoaște și a-și exercita drepturile și puterile lor.

Biată limba română singură a rămas sub o riguroasă tutelă; ei i se contestă orice mișcare, orice pornire de independență; ea trebuie să umble neîncetat ca pruncii, rezimată pe proptele latinești.

Și oare cine o supune la astfel de osândă?

Să o mărturisim. Simțământul care dictează această îndărătnicie nejustificabilă e numai un patriotism orbesc și neraționat, a cărui fire pocită și îngustă nu putea să nască decât în școlile unei națiuni cu vederi mărginite, în școlile ungurești.

E timp, domnilor, ca și la noi, știința lumii culte să-și reverse adevăratele ei lumini și să nu mai pătrundă până aci, prefirată prin întunecata lucoare¹ a *gimnaziilor* și universitățile maghiare. Latineasca dela Cluj, dela Pesta și chiar învățătura veche dela Beciu și-a făcut timpul. Trebuie să căutăm de aci înainte a ne lumina și a ne încălzi mințile la un soare cu străluciri mai adevărate, mai pătrunzătoare; trebuie să ne cultivăm limba și istoria de pe principiile recunoscute de bune și întemeiate cu tărie în toate acele țări, unde adevărul și nu un interes meschin și nepriceput e singurul scop al științei.

¹ lumină.

Și ceea ce am zis, domnilor, în treacăt despre filologie, se aplică de sigur tot așa de bine și la studiul arheologiei.

Să ne temem ca nu cumva spiritul falsificator al unui patriotism rău înțeles să vină cu timpul a întuneca izvoarele istoriei române, precum el face astăzi pentru limba noastră; să ne ferim a admite cu ușurință explicațiuni de monumente antice, dictate numai de unele aspirațiuni fantastice, cari azi vor a ne da de strămoși pe Daci, mâine pe Celți și mai apoi pe Dumnezeu mai știe cine. Să ne păzim încă și de acele naivități, vrednice de râsul lumii, cari fac, dela o vreme încoace să răsară mereu, tot în țară la noi, când săbii de ale lui Absalon, când inele de ale lui Iuliu Cesar, când lulele de ale lui Decebal.

Dar ca să scăpăm de asemenea ponoase, ca să nu mai fim expuși la imputarea de ignoranță ce ni se aruncă în față, cu să ocupăm și noi un colțișor cât de mic în concertul erudițiunii serioase a Europei, trebuie neapărat, domnilor, să ne dăm seama și despre izvoarele la cari se adapă acea erudițiune și de diferitele încercări prin cari știința a trecut, în cursul timpilor, pentru a ajunge în starea ei actuală.

Acest îndoit scop, crez eu că-l vom putea atinge, domnilor, intru ceea ce privește arheologia, dacă vom da oarecare atențiune istoriei acestei științe, și dacă vom ști să oregem profit din învățăturile ce un asemenea studiu poate, mai mult decât oricare altul, să ne prezente.

Cunoștința izvoarelor, modul de a le întrebuiți și de a ne folosi de dânsese, ne vor face să înțelegem cât de sterpe și fără temei sunt în arheologie: și toată acea știință care nu se bazează pe date pozitive, adunate și controlate de timp, și toate acele fantazii ale anticarilor exploratori, cari n'au altă temelie decât o curiozitate copilărească, spoită cu o falsă erudițiune, adunată și aceea numai din răsfoirea vreunui dicționar.

Iată, domnilor, pentruce am insistat a vă așinti atențiunea asupra scriitorilor antichității și a vă arătă prin unele exemple în ce chip zisele lor trebuiesc mereu puse în confruntare cu monumentele existente. Prin acest metod comparativ și adevărat științific se înlătorează, pe cât se poate, erorile; printr'însul, și numai printr'însul, certitudinea cea mai pozitivă sau cel puțin probabilitatea cea mai apropiată de adevăr, iar locul ipotezelor fantastice; printr'însul, în fine, ideile se lămu-

resc astfel, încât să pună la cale o cunoștință clară despre treptata dezvoltare a întregii activități omenești.

Dacă faptele ce se adună și se statornicesc prin acest metod sunt în mare parte măruntaie, cari par a fi lucrări fără importanță, mai mult curiozități decât noțiuni folositoare, apoi cel ce se va gândi mai departe va recunoaște că îmbinarea și îmbucarea acelor mărunțele cercuri și verige întocmesc chiar lanțul care poartă din secol în secol, din țară în țară, civilizațiunea omenească.

Omul care, prin metodele întăritoare ale științei, știe să oțelească, ca să zic așa, cel puțin câteva din acele cercuri, și apoi să le prinză la locul ce li se cuvine în lanțul cel mare al culturii, acela este un lucrător vrednic, un erudit, un arheolog, al cărui nume va rămânea pururea laudat.

Dar cel care, din nepricepere sau din îngâmfare, voește cu ușurință să agațe de temeinicul lanț al științei, câte verigute de sticlă și câți talași de rindea se încolăcesc sub lunecoasa lui închipuire, acela e un om de care răd cei ce știu mai mult decât dânsul, dar care poate deveni primejdios, pentru cei cari neștiind nimic au însă dorința de a învăța.

Ideile și noțiunile greșite pe cari le răspândesc în public asemenea arheologi, acelea sunt, domnilor, pirul și buruiiana pe cari grădinarul caută să le dăsrădăcineze, să le lepede și să le stârpească depe țarina necultivată.

Având dar sarcina de a îngheba la noi știința arheologiei în adevărata ei albie, am socotit ca o primă datorie a acestei catedre, de a arăta *de unde* și *cum* se culeg elementele științei. A trebuit dar mai întâi de toate să dau o idee despre natura izvoarelor și acum încă, domnilor, socotesc că nu va fi de mai puțin folos ca să schițez în ce mod aceste izvoare au fost întrebuințate și utilizate până în ziua de astăzi.

Noțiunile ce am emis până acum asupra autorilor antichității și explicarea rangului ce scrierile lor ocupă ca documente arheologice, au constituit prima parte a studiului istoric ce mi-am propus a face dinaintea d-voastră asupra dezvoltării progresive a științei noastre.

Mă lingușesc cu speranța că n'am rămas cu totul mai prejos de scopul meu și că am izbutit, prin numeroase exemple și confruntări, a vă face să prețuiți de ce mare valoare este cunoștința literaturii clasice, atât pentru constatarea stării etice a societăților antice, cât și pentru priceperea ideilor și operelor estetice, cari s'au dezvoltat și s'au manifestat în acele societăți.

Acum însă, continuând a vă face pe scurt istoricul științei arheologiei, și prezentându-vă o răpede desfășurare a vicisitudinilor ei în timpuri mai apropiate de noi, și anume dela Renaștere până în zilele noastre, cuget a îndeplini a doua parte din lucrarea, prin care voesc a vă pregăti la studiul propriu al materiei arheologice.

În adevăr veți vedea, domnilor, ce faze a luat acest studiu în timp de aproape cinci sute de ani ; cum s'au cercat oameni de merit a descurca ițele învălmășite ale civilizațiilor trecute ; cum unii au greșit calea din puțină lor știință ; cum alții au stabilit ordine în diversitatea multiplă a noțiunilor ; cum, în sfârșit, oamenii de geniu au presimțit adevărul și au răspândit asupra îndoelilor, lumina cea mai netăgăduită.

Prin cercetările de felul acesta, veți vedea cum s'au stabilit metodele cele mai temeinice ale științei și totdeodată veți afla numele celor mai principali dintre oamenii cari au contribuit la progresul cunoștințelor noastre.

Astfel, când mai în urmă vom avea a expune sistematic și a desvolda în ordine, rezultatele cercetărilor științifice ale acelor oameni, nu vă veți simți străini de dânșii și vă veți încrede mai cu înlesnire unor călăuze, pe cari de mai nainte ați învățat a le cunoaște și a le prețui.

Acum, domnilor, după o expunere prelungită a foloaselor pe cari socotesc că le vom trage cu toții împreună, din acest studiu preliminar asupra izvoarelor antice ale arheologiei și asupra progreselor ce această știință a făcut în timpurile moderne, crez că amicul meu și toți acei cari în mod tăcut au împărtășit îngrijirea lui, vor putea prețui scopul și folosul digresiunii prin care am curmat încă dela început, ordinea materiilor stabilită în prima mea lecțiune. Îmi vine chiar a crede că dânșii mă vor îndemna acum să urmez tot depe aceeași sistemă istoricul arheologiei, spre a așeza astfel pe temelii mai solide, pe noțiuni mai variate asupra antichităților, asupra oamenilor și a cărților, regulata expunere ulterioară a materiei științifice.

Pe aceste motive mă socotesc îndreptățit, domnilor, a relua șirul vicisitudinilor arheologiei de unde l-am întrerupt la ultima noastră întrunire și fiindcă timpul m'a silit atunci a trece cam răpede asupra unui eveniment de o mare însemnătate în acest cerc de idei — voi să vorbesc despre despuierea Eladei și despre transportarea monumentelor ei artistice în Roma — îmi veți da voie, domnilor, a confirma prin câteva

fapte mai notorii, acest act așa de important în analele arheologiei europene.

A fost acesta un eveniment despre care a rămas până la noi un mare răsunset în literaturile antice și nu se cade să-l trecem iute cu vederea, dacă voim să ne dăm seamă despre iubirea, despre valoarea ce popoarele antichității acordau operelor de artă.

DESPUIEREA GRECIEI DE OBIECTELE
SALE DE ARTĂ A FOST REPROBATĂ
DE SRIITORI EMINENȚI CA POLIBIU
ȘI CICERONE.

Oameni de stat, scriitori din cei mai gravi s'au preocupat de această chestiune, și ca să vă dau o dovadă foarte semnificativă despre aceasta,

dați-mi voie să vă citesc în traducere un fragment, în care ilustrul istoric elen Polibiu, generalul și politicianul, care după ce se formase sub ordinele lui Filipomen, *ultimul Elen*, trăi într'o frățească prietenie cu marele Roman, Scipione Africanul, în care, zic, Polibiu își emite aprezirile sale asupra acestei grave chestiuni: ¹

«Romanii — zice el — hotărâra de a transporta în patria lor toate ornamentele de preț ale Siracusei învinse și de a nu lăsa nici una dintr'insele, în cetatea supusă domnirii lor. Ar fi materia unei lungi desbateri, de a ști acum dacă ei au avut cuvânt și dacă le-a fost de folos a face într'astfel. Mai'cu drept este de a crede că ei n'au făcut bine și că încă astăzi nu fac bine urmând în așa mod. Negreșit că dacă ei ar fi început să-și illustreze patria lor, numai prin despuierea celorlalte cetăți, atunci foarte bine ar fi făcut de a strămuta într'insa ceea ce ar fi mărit și puterea și gloria ei; dar dacă, numai prin viața lor foarte cumpătată și printr'o alungare strașnică a luxului și a truțiilor, ei au ajuns să-și supună popoarele la cari au găsit cele mai multe și cele mai frumoase din acele ornamente, trebuie neapărat să recunoaștem că mult au greșit luându-le la dânsii; căci a părăsi obiceiul cărora un popor datorește învingerile sale, spre a-și însuși pe acelea ale învinșilor, și luându-le, a se încărcă cu acea invidie care pururea însoțește strălucita înfățișare a marilor avuții — lucrurile de cari staturile trebuie mai mult să se ferească — aceasta fără îndoială este o purtare neiertată; căci lumea în loc să fericească și să vrea binele celor cari au cotropit avuții străine pe cari ea le învidiază, prinde milă de cei cari au fost despuiati, și când norocul crește tot în partea unora, când aceștia se înavuțesc cu tot bunul celorlalți și-și resfață avuțiile dinaintea celor pe cari i-a despuiat, atunci răul se îndoiește, căci lumea, nu se mai mărginește a compătimi ca alții, ci toată, plângându-și de propria sa milă, se umple de invidie, bă încă și de mânie în contra acelor cari și-au înălțat mărirea pe derăpănarea tuturilor; fieș-

¹ *Polibii* libri IX, fragm. 10, (ediț. greco-latin, Paris, 1859. p. 421).

cine într'adevăr, când își aduce aminte de nenorocirile sale, nu poate să nu urască pe cel ce i le-a pricinuit. Așadar dacă Romanii, în cotropirile lor, ar fi adunat numai aur și argint, nu li s'ar putea impută așa de multe. Negreșit că spre a împărăți asupra lumii, trebuia ca ei să lipsească pe popoarele ce aveau a birui, de asemenea mijloace și să și le păstreze pe seama lor; dar în privința tuturor celorlalte avuții, mult mai de laudă ar fi pentru dânșii ca să le lase unde se află, împreună și cu invidia ce trag după sine, și să-și pună fala patriei lor, nu într'u mulțimea și frumuseșele picturilor și statuelor, ci într'u strășnicia obiceielor și într'u mărinimie simțimentelor. Urez dar ca învingătorii viitorimii să învețe din aceste cugetări, a nu mai despuia cetățile ce-și supun, și a nu face din nenorocirile celorlalte popoare, podoba patriei lor».¹

ACTELE LUI MUMMIU ȘI LUI SYLLA.

Dacă aceste înțelepte cuvinte făcură pe Scipione Emilian, scolarul lui Polibi-
biu, să restituie cetăților grece din Si-

licia toate statuetele câte li se răpise de către Cartaginezi, spre a fi transportate pe țărmurile africane, ele nu opriră cătuș de puțin pe generalul roman Mummiu, așa de vestit prin vitejie cât și prin ignoranța lui, de a jefui Corintul de toate sculpturile și de toate picturile sale. Când Mummiu expedii toate acele neprețuite și neimitabile capete de operă către Roma, el recomandă întreprinzătorilor de transporturi militare ca să i le păstreze în stare bună și îi îndatoră să facă altele la loc dacă cumva s'ar pierde sau s'ar strică vreuna dintr'însele.

Apoi, ajungând și el în Roma, în urma prețioaselor sale jafuri mai dete dintr'însele și lui Lucullu, căci prea i se părură multe și fără valoare pozitivă pentru intrarea sa triumfală în cetate.

Iată, domnilor, în ce chip operele nemuritoare ale artei elene ajunseser a fi jucăria unor mândri și grosolani cotropitori.

Sylla, crudul și fățarnicul Sylla, împinse lăcomia și mai departe; el despuie templul lui Apolon din Delfi, unul din cele maienerate sanctuare ale Eladei, de toate tezaurele sale, și când în superstițiunea lor, locuitorii îngrozii de un asemenea sacrilegiu, veniră să-i povestească că lira zeului răsunase amenințătoare sub bolta templului, el le răspunse râzând: «Dar, măi oamenilor, nu pricepeți voi oare că zeul cântă de veselie, unde a putut să-mi facă mie un dar așa de plăcut?»

Aș putea, domnilor, să înmulțesc exemplele de jafuri și de despuieri, comise de învingătorii Romani asupra nenorocitei Elade; dar niciodată inventariul obiectelor de preț cari, în

¹ În original și textul elen.

timp de doi secoli și mai bine au trecut din cetățile grecești în Roma, n'ar putea fi complet.

CLĂDIRILE LUI SCAURU

ÎN ROMA.

Un singur om, un particular, Marcu Emiliu Scauru, fiul unui proconsul hrăpitor al Ahaiei, împodobi teatrul cel mare ce el clădi în Roma, cu trei mii de statue aduse toate din Grecia. Astăzi nu e oraș în lume care să conțină un așa mare număr de statue, dacă vom excepta poate catedrala sau domul dela Milan, ale cărui fațade prezintă aspectul unei întregi păduri de ornamente sculpturale și de chipuri de marmoră. Tot cam așa trebuie să fi fost și anticul teatru al lui Scauru, despre care ne-au rămas foarte puține noțiuni detaliate.

Acest Scauru, renumit prin luxul său, mai clădise în Roma și o casă, pe care ne-a descris-o Pliniu, arătând mare parte din avuțiile artistice ce ea cuprindea. Un arhitect francez de talent, Francisc Mazois, care sub primul imperiu începî publicațiunea unei splendide și voluminoase cărți asupra ruinelor din Pompei, a scris la 1819 o cărtică plină de gust și de erudițiune, sub titlul: *Palatul lui Scauru*, «Le palais de Scaurus». Într'insa găsim descrierea unei fastuoase locuințe romane; autorul a profitat într'aceia folositoare și plăcută scriere, de toate noțiunile ce se pot culege prin scriitorii antici și de toate cercetările făcute de dânsul în locuințele vechei cetăți Pompei, spre a ne face cunoscute distribuțiunea și dispozițiunile uzitate în edificiile casnice și private ale antichității grece și romane.

Dar să încheiem rememorarea ce mi-am propus a face despre prădarea obiectelor de artă ale cetăților grece de către Romani, tot astfel precum am început-o, adică printr'o citațiune culeasă și aceasta dintr'un autor antic și nu mai puțin grav decât istoricul Polibiu.

Iată cum Cicerone, atacând dinaintea tribunalului pe nevrednicul Verres, pretor și spoliator al Siciliei, vorbește despre adâncă jale ce încercau Elenii din asemenea despuieri: ¹

«Nu voiu mai face vorbă despre jafuri, de cari menționându-se în acest loc, ele vor părea a fi neînsemnate, precum dacă voiu spune că el, din toate locașele sfinte ale Siracusei a răpit table delfice de marmoră, cratere de aramă din cele mai frumoase și o mulțime de vase corintice.

¹ M. T. Ciceronis în Verrem. act. II, lib. 4, 59.

Astfel încât, acei cari au obiceiul de a duce pe vizitatori ca să le arate fiecare obiect și cari se numesc la Greci mistagogi, și-au schimbat acum modul de explicare, căci în loc de a spune ca mai înainte, ce lucru este fiecare obiect, acum arată numai locul unde a fost cutare sau cutare obiect. Și ce, oare gândiți că puțin au fost mâhnite acele popoare, de toate acestea? O nu, judecători! Mai întâi, toți oamenii în genere țin la religiunea lor și tuturor le place a îngriji și a păstra zeli părintești, pe cari i-au moștenit dela străbuni; apoi mai cu deosebire Grecii se desfășează cu toate obiectele de artă, cu toate lucrurile mesteșugite, precum statue și tabeluri zugrăvite. Numai din plângerile lor putem înțelege cât le-au fost de amare acele pierderi, pe cari noi poate le socotim ca neînsemnate și le desprețuim. Credeți-mă, judecători (și știu că de sigur acestea le-ați auzit și voi) că din câte supărări și injurii au primit în acești din urmă ani, aliații noștri și națiunile străine, nici una n'a atins mai greu pe Grecii ca despuierile acestea, ce s'au făcut în templele și în cetățile lor.¹

Acuzațiunile aduse de Cicerone lui Verres nu avură în privința rapturilor ce se făceau mereu Greciei, un efect mai hotărâtor decât povețele politice ale lui Polibiu, și chiar, dacă în timpuri mai târzii, unii din cei mai mari și mai înțelepți împărați ai Romei căutară a întemeia gloria acestei cetăți, nu prin obiecte de artă aduse de aiurea, ci prin creațiuni și lucrări artistice locale, alții din contra, și aceștia sunt cei mai numeroși, urmără vechiul și comodul obiceiul de jefuire.

ARTA ROMANĂ LOCALĂ SUB AUGUST. AGRIPPA.

Se zice într'adevăr că toate clădirile făcute de August în Roma, și mai ales acelea ale generelui său Agrippa, infrumusețătorul și clăditorul aceluia templu circular al tuturor zeilor, Panteonul, unde astăzi încă se celebrează serviciul divin în onoarea Maicii Domnului și a tuturor sfinților, August și Agrippa, întrebuițară la monumentele lor numai material nou, dând astfel un timp de repaus provinciilor de peste mare, stoarse de avuțiile lor artistice.

August, care aveă mândria a zice că din Roma de cărămidă ce primise sub a sa domnire, el a făcut o Romă de marmoră, ținea tot așa de mult la gloria capitalei sale, ca și la împăciurea întregului imperiu. Dar nu toți urmașii lui se mărginiră într'o așa înțeleaptă politică.

JEFUIRILE LUI NERON ȘI TITU.

Neron, ale cărui fapte nu știe bine istoria dacă le poate atribui unei inimi de monstru sau unei minți de nebun, Neron, pe de o parte arde Roma, fiindcă i se părea veche și nu clă-

¹ În original, și textul latin.

dită după gusturile lui, iar pe de altă parte întreprinde prin emancipatul său Acratus, și cu o autoritate mai puțin contestată decât a lui Verres, o nouă prigonire a obiectelor de arte grecești, și înalță în Roma, pe muntele Esquilin, un palat colosal și nepomenit prin luxul său, căruia îi dăte numele bine meritat de *Casa aurită*. După incendiul Romei, care consumase așa multe capete de operă adunate depe aiurea, a trebuit ca împăratul să dea din nou cu plasa, ca să-și umple noua sa locuință de alte splendori artistice, și tot biată Grecia plătiă cu geniul ei de odinioară, acea necumpătată și stricăcioasă lăcomie de lux, care înlocuise la Romani nobilul simțimânt estetic, cultul frumosului, ce domnise și poate domniă încă în unele cetăți ale Eladei.

EPOCA LUI TRAIAN ȘI A ANTONINILOR.

S'ar putea zice, domnilor, că în vremea lui Titu și mai ales sub Traian și urmașii lui din familia Antonină, Grecia, ca și tot imperiul roman, fu mai puțin bântuită decât oricând; cu toate acestea istoria, chiar și sub cei mai buni împărați, ne vorbește de bogatele prăzi ce se aduceau în Roma, ca să serve la triumful învingătorilor. Precum odinioară marele Pompeiu arătase Romei minunate mulțimea de chipuri de aur, de argint, de fildeș și de chihlibar, nenumăratele vase murrhine, ploaia de pietre scumpe și gravate, pe cari el le luase dela regele asiatic Mitridate, tot asemenea și împăratul Titu își împodobi triumful cu despuierile Ierusalimului și atunci ieșiră la iveală în Roma, vasele sfinte și vestitele candelabre de aur cu șapte brațe ale templului evreesc, obiecte a căror imagine numai, a rămas sculptată pe arcul lui Titu din Forul roman; tot astfel mai târziu și Traian, zdrobind puterea Dacilor și descoperind comoara lui Decebal, aduse în Roma care pline cu vase de preț și cu arme împodobite, câștigate dela dunărenii săi inimiți. E multă probabilitate că aurul și pietrele scumpe luciau în tot aparatul de resbel și de ospete al Dacilor; formele variate și bogatele ornamente ce se deosebesc pe marmora sculptată a pedestalului columnei Traiane, care reprezintă numai asemenea trofee, ne întemeiază a crede că luxul eră tare obișnuit Dacilor. Un învățat francez, membru al Academiei din Paris, și chiar membru onorar al Societății noastre academice, d-l Ferdinand de Lasteyrie, într'un memoriu foarte interesant a vorbit despre scuturile dacice, pe care d-nialui le crede a fi fost acoperite cu ornamente de aur și de pietre scumpe sau de sticle colorate.

Când v'am vorbit despre Lucian, domnilor, v'am rememorat despre epoca de înflorire literară și artistică, care a fost una din splendorile secolului ilustrat prin administrațiunea dreaptă și inteligentă a lui Traian și a celor trei ai săi urmași, Adrian, Antonin și Marcu Aureliu. Lumea romană ne prezentă atunci un secol întreg de liniște, întrebuițat mai cu seamă la fapte mărețe : victorii temeinice în contra barbarilor depărtați, clădiri și restaurări de edificii în Roma și în întregul imperiu, cultivare a literelor de către bărbați cu talente variate, creațiuni artistice cu un caracter al lor propriu.

La timpul său, vom reveni asupra monumentelor înălțate de Traian și mai ales asupra columnei pe care o putem privi astăzi ca unicele anale păstrate ale războiului dacic ; vom vorbi și despre arcul triumfal, ale cărui sculpturi, pline de o energetică măiestrie, denotă fără contestațiune epoca înfloritoare a lui Traian, deși împăratul Constantin își însuși cu două sute de ani mai târziu, acel arc, împestrițând opera cea veche cu sculpturi de o artă cu totul decăzută.

Voiu avea asemeni a vorbi despre multele și minunatele clădiri, cari se înălțară în Roma și în mai toate locurile ocupate de Romani, sub împărăția lui Adrian, împăratul care călători așa de mult și țină ca pretutindenii să-și lase numele său pe ziduri, ridicate sau restaurate de dânsul. Lui i se poate cu drept cuvânt aplica zisa lui Virgiliu : *Te saxa loquentur*, «pe tine pietrele te vor spune viitorimii !»

Dar contimporanii lui, glumeți, văzându-l în veci preocupat de clădiri și de inscripțiuni pe păreți, îl botezară *herba parietaria*, sau cum am zice pe românește, *mătrice*, iarba care crește lipită de păreți.

Adrian, printre altele multe, împodobise Roma și vecinătatea ei cu două minuni arhitectonice, pe cari toate celelalte arte ale antichității veniră a le infrumuseța. Amândouă se păstrează încă ; dar una, în ruine, cealaltă în ființă, deși foarte schimbată de ceea ce eră. Ele ne aduc amintiri diferite, căci ruinele vilei lui Adrian dela Tivoli, nu departe de Roma, ne repoartă la viața industriosului împărat ; iar mausoleul lui, astăzi prefăcut în castelul Sant-Angelo din vecinătatea Vaticanului, ne prezentă chiar mormântul colosal, în care țărâna lui a fost depusă.

EROD ATICU ȘI
INSCRIȚIUNILE TRIOPEENE.

Nu putem să ne depărtăm de epoca Antoninilor, care, osebît de mulțimea monumentelor, ne-a lăsat și opere multe literare cât se poate de folositoare arheologiei, printre cari mai cu seamă scrierile deja citate ale lui Pausanias și Lucian, nu putem, zic, să ne depărtăm de acești timpi, ca să facem aci mențiune despre vestitul retor și avocat Erod Aticu, protector al literelor și al artelor, care a întrebuițat averea sa imensă în edificii publice și private, atît în Atena, unde se născuse și a locuit multă vreme, cât și în Roma. În cetatea Minervei, ca și în alte părți ale Greciei, el restaură teatrele, templele, gimnaziile și redevine Eladei un moment de înflorire, de care a profitat Pausanias spre a face călătoria și descrierea sa.

Nu departe de Roma, într'o localitate numită în urmă Triopeum, și care eră moșia de zestre a soției sale Appia Annia Regilla, Erod Aticu, arătând la moartea ei o nemărginită și fastuoasă durere, în care cronică timpului bănuia o tainică ucidere, clădise pe lângă frumoasa locuință de țară ce posedă acolo, un sanctuarium pe care îl decorase cu inscripțiuni în emfatică versuri examete elene, de formă și de stil arhaic, punând pe *eroina* Regilla d'arîndul cu anticele divinități, sub-pămînteana Demetra, Kora, Nemesis și cu divinizata împărăteasă Faustina cea bătrână. Erod Aticu, în a cărui conștiință de soț și de avocat nu avem a pătrunde mai adânc, aveă, precum vedeți, domnilor, gusturi arheologice; și el și le îndestulă nu numai adunînd pentru colecțiunile sale tot ce găsiă din vechile opere de artă, dar încă și imitînd formele antice în lucrările ce el comandă. Inscripțiunile templului său, cunoscut sub numele de *Inscripțiuni Triopeene* se păstrează și acum în muzeul Luvrului din Paris; învățatul E. Q. Visconti le-a discutat și le-a comentat; ele sunt cu deosebire interesante arheologilor, pentru că dau o idee despre gusturile și cunoștințele anticare ale Romanilor din al doilea secol după Hristos.¹

Din puținele câte am putut să spui asupra mișcării artistice ce se manifestă în primii timpi ai imperiului roman, s'a văzut că, începînd chiar dela August și mai ales sub domnia lui Traian și ale urmașilor săi, o artă nouă, plină de valoare și de caracter se născuse în staturile imperiale. Fost-a

¹ W. Froehner, Les inscriptions grecques du musée du Louvre, Paris, 1868, p. 9.

aceea creată de Greci sau de Romani? Aceasta vom cerceta-o într'alt rând. Ajungă-ne acum a constată că Roma, după ce jefuise Grecia și în aceste jafuri răsipise o mare parte din operele artistice ale epocelor anterioare, se înavuși cu alte opere multe și prețioase, făcute pe seama ei și în sânul ei.

Acest fapt trebuie bine statornicit acum îndată, căci, urmând șirul istoric suntem în ajunul de a vedea peninsula elenică răsbunându-și asupra Romei de vechile ei jafuri și plătind capitalei imperiului roman cu aceeaș grea monetă.

Când Constantin cel Mare ajunsese la împărăție și deveni singur stăpân al lumii romane, mișcarea artistică din timpul Antoninilor eră mai cu totul sleită.

SEPTIMIU SEVER. Printre succesorii lui Marcu-Aureliu, nu putem semnală alți împărați protectori ai artelor decât pe Septimiu Sever, care clădi în Roma uriașul edificiu numit *Septizonium*, astăzi dispărut, prin care el voia să rivalizeze cu mausoleul lui Adrian: și apoi încă pe Aurelian, sub a cărui vitează domnie se ridicară monumentele din Palmira, în Siria, ale căror ruine mărețe minunează și astăzi pe călători.

Dar și mai minunată, pe malul Bosforului tracic, eră să se înalțe cetatea lui Constantin, vechiul Bizanțiu, transformat de câțiva ani prin voința împăratului, care, fiind sub mâna-i de fier lumea antică, își deschise zarea viitorului, îmbrățișând legea cea nouă, legea lui Hristos.

ORNAREA CONSTANTINOPOLEI
CU DESPUIERILE ROMEI.

Constantin cel Mare, în dorința-i de a răspândi de îndată asupra tinerei sale capitale toate splendorile vechei reședințe împărătești, organiză o transferare continuă a tuturor obiectelor de preț și de artă, cari se puteau duce din Roma în Bizanțiu. Celelalte cetăți ale imperiului, și mai cu seamă ale Greciei și Asiei-Mici, nu fură mai cruțate; dar Roma plăti mai tare. Ea trăgea acum păcatul vechelor sale jefuiri.

SURPAREA JOELUI OLIMPIC. Cei din urmașii lui Constantin cari avură timpul să dea oarecare atențiune artelor și clădirilor capitalei celei nouă, făcură și ei ca dânsul; dar totdeodată mulți dintr'inșii, inimați de un zel puțin luminat către religiunea creștină, persecutară în operele de artă, cultul zeilor păgâni. Pe atunci, la anul 383

al erei creștine, împăratul Valentinian al II-lea ordonă surparea și desființarea Joelui Olimpic al lui Fidias, care, în templul său din Elida adesea jefuit, înfruntase în timp de șase sute de ani și mai bine, toate pericolele și toate spoliațiunile.

CAUZELE DE RUINARE A
MONUMENTELOR ANTICE,
DUPĂ ISTORICUL GIBBON.

Istoricul englez Gibbon, negreșit că vă este cunoscut cel puțin din nume, domnilor. El, în secolul trecut, pe când nimeni în Europa cultă nu se gândia a susține originea latină a poporul român, pe când din contra istoricii unguri și austriaci susțineau că *Valahii* sunt o adunătură de barbari, vorbind o limbă curcilită și fără caracter național, Gibbon, în importanta sa operă asupra *Scăpătării și căderii imperiului Roman*, afirmă că, în tot timpul cât barbarii petrecuse în lunca Dunării de jos, colonii romani ai lui Traian trăiră înconjurați de barbari, dar nu amestecați cu dânșii, și că ei au fost strămoșii Românilor dela Dunăre¹.

Fie zise acestea în treacăt, ca o căzută laudă, ca un omagiu pururea datorit ilustrului apărător al originii noastre latine!

În momentul de față însă, eu menționez numele lui Gibbon, pentru ca să vă spun în ce mod specifică el cauzele cari au adus treptata ruinare a cetății Roma, cauze cari sunt aplicabile la toate orașele, la toate monumentele antice.

Patru cauze de destrucțiune recunoaște Gibbon, cari au exercitat acțiunea lor derăpănătoare asupra Romei, în curs de o mie și mai bine de ani; mai întâi injuriile naturii, precum furtune, cutremure, incendii și insecuri; apoi atacurile dușmănești ale barbarilor, cari jefuiau spre a se innavuți și ale creștinilor, cari desființau cu o pietoasă ură rămășițele urgisite ale păgânismului; se adaugă încă uzul neîncetat care se făcea cu materialele cele vechi, adaptate mereu la trebuințe ale momentului, adică metalele se prefăceau în monete, în arme și în alte obiecte de uz; pietrele serviau la noi clădiri; marmorele, și adesea chiar acelea cari purtau stampa geniului, se aruncau la cuptor spre a deveni var de zidărie. În fine a patra cauză erau revoluțiunile interne ale cetăților, în cari mai în totdeauna monumentele deveniau prada dușmăniilor dintre clase sau dintre familii.

¹ *Edw. Gibbon, The history of the decline and fall of the Roman Empire, vol. II, chap. I.*

Când se gândește cineva la toate aceste diverse cauze de distrucțiune, cari au fost pururea acolo mai grămădite unde se aflau mai multe obiecte demne de a fi păstrate, se miră cum încă Grecia și Italia, cum Atena și Roma, după o succesiune de calamități așa de grele și așa de felurite, posed și astăzi atâtea rămășițe, atâtea ruine, în cari se pot recunoaște urmele artistice ale culturii antice.

Ruinarea a mers însă treptat și este negreșit foarte interesant lucru de a urmări, în documente din epoce succesive, starea monumentelor antice la diferite momente ale lungului răstimp, pe care soarta l-a dăruit cu totul geniului urgisit al destrucțiunii.

Scriitorii decadenței, poeți și prozatori, precum Procopiu din Cesarea, Sidoniu Apollinarul, Cassiodor și alții, laudă încă multele monumente rămase în ființă, după pustiirile săvârșite de Goți, de Huni și de Vandali. Erau însă vremi pe atunci, când nu numai barbarii stricau monumentele; apărarea în contra lor a fost adesea o cauză de distrucțiune mai puternică decât a lor lăcomie, care se atacă mai mult de obiectele ce aveau o mare valoare intrinsecă, fiind și lesnicioase la transportare, precum aurul, argintul și pietrele scumpe.

Când ostrogotul Vitiges asediè Roma la anul 537, generalul bizantin Belizarie, trimis de Justinian ca s'o apere, ne având la îndemână alte proiectile, puse să surpe statuele ce împodobiau mausoleul lui Adrian și le asvârli prin puternice catapulte asupra hordelor impresurătoare.

Vă întreb, cari, din asediați sau din asediatori, se arătară atunci mai barbari?

Dar nevoile războiului sunt fără de cruțare. E o crudă lege a soartei ca omul să nu uite niciodată primitiva-i sălbătecie, să fie pururea supus adevăratului său păcat originar.

BARBARIA SECOLULUI
DE MIJLOC: ICONOCLAȘTII,
MAHOMETANII ȘI CREȘTINII.

Dacă istoria arheologiei, astfel cum socotesc că vă poate fi d-voastre mai profitabilă, ar aveă a ține seamă de toate amăruntele cuprinse în analele timpilor de distrucțiune, ar trebui să vă desfășor aci nesfârșitul șir de prădăciuni, cari au bântuit în timpii de barbarie ai secolului de mijloc, toate părțile lumii unde înflorise anticele civilizațiuni, cu datinele și cu monumentele lor.

Am vedeă atunci Roma încă odată spoliată în folosul Orientului de către împărații Justinian și Constantin; apoi Orientul

expus la toate furiile destructoare de obiecte de artă ale fanaticilor iconoclaști, cari ca Evreii și Mahometanii, sdrobiau orice chip de ființă însuflețită; apoi proseliții lui Mahomet executând și ei strașnice pustiiri prin țările numeroase pe unde au trecut învingători.

În Europa însă, pe lângă barbari, se adăugeau și creștinii, ca să înțească stărpirea vechilor monumente.

PAPA GRIGORIE CEL MARE. Istoria acuză pe unul din cei mai glorioși papi ai Romei, pe Sf. Grigorie cel Mare, întemeietorul calendarului creștin și al ordinelor noastre de călugărie, în al VII-lea secol, de a fi contribuit la surparea statuelor din Roma și la aruncarea lor în apele Tibrului.

Dar apoi, când ajungem la secolii al IX-lea, al X-lea, *il secolo di ferro*, cum îl numește analistul italian Muratori, și la cei următori, ce groaznice pustiiri prin toată Europa!

EFECTELE RĂSBOAIELOR CIVILE
ASUPRA MONUMENTELOR DIN
ROMA ȘI CONSTANTINOPOL. Roma în acei timpi e un câmp de bătaie; poporul cu nobilii, familiile patriciene între dănsese susțin neîncetat

răsboiu. Monumentele antice devin toate fortificațiuni. În amfiteatrul lui Titu, care astăzi se chiamă *Coliseul*, iar pe atunci *Castellum aureum*, domniă familia Frangipani; în mausoleul lui Adrian, neamul Orsinilor; în mormântul Ceciliei Metellei, Gaetanii; în teatrul lui Marcellu, Savellii; și toți aceștia, din sânul unor cetăți improvizate, unor monumente cari își pierduse caracterul lor artistic sub grosolane prefaceri și întărituri, se luptau cu o feroasă dușmănie, pentru a căpăta care de care, mai multe tiranice drepturi, pentru a putea mai tare să împileze poporul.

Apoi iar, când venia ora răsbunărilor plebeiane, când oamenii de rând izbutiau a înfrânge pe sălbaticii castelani, jafurile cele mai pustietoare se purtau asupra locuințelor nobile și atunci încă, tot pe bielele edificii antice, pe marturele unor timpi mai glorioși, cădea toată mânia populară.

Castelul Sant-Angelo va purta în veci urmele răscoalei lui Crescenzo din secolul al X-lea; Septizoniul lui Sever pieri dărâmat în turburările din al XI-lea; ca la una sută patruzeci de edificii antice, temple, terme, teatre, fură surpate de Brancalone în al XIII-lea; altele, de Giovanne de Arloto în al XIV-lea. Urgia poporului, mânat de acest căpitan teribil, se

revărsa mai rău decât focul și potopul asupra monumentelor antice, pe care unii din nobili și le alesese drept locuințe și cetăți de apărare.

Dacă, dela vechea capitală a imperiului, decăzută acum în mâinile unor papi fără de putere, ne vom întoarce ochii către reședința împăraților bizantini, și acolo revoluțiunile interne se întrec cu asediile întreprinse de Mahometani, spre a împușină din ce în ce mai mult monumentele înălțate și adunate de urmașii lui Constantin. Nimic însă nu grăbi și nu stârpi cultura artelor în Constantinopole, ca învingerea și cotropirea acestei cetăți de către Cruciații Franci ai lui Baldovin din Flandra. Nici tradițiunea, nici arta, ba nici chiar religiunea nu aflară cruțare dinaintea lor.

S'ar zice că un fel de beție destructoare, un fel de aprigă mânia în contra oricărui lucru vechiu încinsese mințile tuturor acelor tinere popoare, noi închinători ai lui Iisus sau ai lui Mahomet, și le împingea deopotrivă a curăți depe fața pământului orice urmă antică, spre a-și face locul mai larg pentru sălbaticile lor instincte. Astfel, în curs de mai mulți secolii, depe malurile Gangelui, unde pe la anul 1000 pătrunseră mahometanii Ghaznevizi, până în provinciile cele mai apusene, în care Romanii purtase industriile, luxul și cultura lor, pretutindeni, în Asia, în Africa și în Europa, mai toate monumentele trecutului, mai toate obiectele de artă datorite civilizațiunilor locale, încercară din partea barbarilor cotropitori osânda focului și a fierului.

A trebuit ca nenumărate și neprețuite victime să cadă pradă furiei orbești, care cuprinsese pe rășboinicii Nordului și pe fanaticii Semiți; a trebuit să ardă mii și sute de cetăți, templuri și biblioteci, până când adevărata lumină să se arate vederii lor turburate, chiar la lucoarea flacărilor ce ei înșiși aprindeau; așa s'au risipit pe rând dar mereu, atâtă tezaure adunate în bogatele municipii ale Galiei, în Roma, în Atena, în Constantinopole, în Alexandria, în Antiohia, în Ctesifon, în Persepolis, în Niniva, în Babilon și chiar până și în cetățile brahmanice de sub poalele Himalaiei.

Dela răsărit până la apus se grămădiau ruinele, înălțând din ce în ce mai mult valul cel negru, sterp și misterios care desparte lumea antică de cea modernă.

Pe când însă rășboaiele și turburările civile risipiau într'astfel urmele mai vădite ale artelor antice, ignoranța și superstițiunea atacau, fără sgomot dar și fără încetare, obiectele cele mai mărunte. Statuele zeilor păgâni — și cine pe acei

timpi de neștiință, mai deosebiă zeei dintre orice alte statue? — erau fărâmate și prefăcute în var; manuscriptele autorilor vechi, sau se aruncau în foc ca cuprinzătoare de farmece și de solomonii, sau se spălau și se răzuiuau, spre a servi din nou la transcrieri de psaltiri și de ceasloave.

PALIMPSESTELE. Astăzi, prin procederi chimice se poate uneori descoperi, chiar și pe pergamentul spălat, vechile scrieri. Acelea se chiamă manuscripte *palimpseste*. O mare parte din tratatul lui Cicerone despre *Republica* e datorit unei asemenea lucrări, executată cu o admirabilă răbdare de eruditul cardinal roman Angelo Mai. La 1816, istoricul german Niebuhr a descoperit într'un palimpsest din Verona, *Institutes* jurisconsultului roman Gaiu.

OBIECTE ANTICE PĂSTRATE DIN NEȘTIINȚĂ ȘI SUPERSTIȚIUNE. Dacă însă putem învovăși pe călugării secolului de mijloc de a fi pierdut și stricat multe monumente antice, tot lor suntem datori și multe altele, cari fără de ei nu s'ar fi păstrat până la noi. Făcutu-o-au ei oare din respect către antichitatea cea clasică? Mai adesea nu; dar ignoranța lor chiar a venit uneori în ajutorul obiectelor de artă păgână.

Se știe, spre exemplu, că în mai multe biserici catolice din Franța meridională, statue de piatră neagră, de bazalt, au fost păstrate cu venerațiune ca chipuri făcătoare de minuni ale Maicii Domnului, pe când acelea erau antice statue ale zeiței egiptene Isis, fiind pe fiul ei Horus în brațe.

Pe de altă parte, o sumă însemnată de pietre gravate, de camee și de intaglie antice, cu subiecte mitologice și istorice, au fost păstrate pe ferecături de evanghelii, pe odoare bisericesti, și făcând astfel, preoții și călugării n'au socotit că păcătuiesc, fiindcă pe toate ei le botezase cu câte un nume luat din vechiul sau din noul Testament. Frumosul cameu de agată, din cabinetul de medalii dela Paris, care reprezintă apoteoza lui August și triumful lui Tiberiu, adus în Occident de Baldovin, comitele Flandrei, s'a păstrat sute de ani printre odoarele Sfintei-Capele din Paris sub ocrotirea biblică a lui Iosif, fiul lui Isac; și vasul de cristal cu chipul regelui pers Chosroes, din aceeaș colecțiune, a fost mereu privit, în mănăstirea dela S-t Denis, ca un portret autentic al înțeleptului Solomon.

OALELE CARI CRESC
ÎN PĂMÂNT.

„Aș putea cită, domnilor, multe exemple de felul acesta, spre a vă lămuri ideile asupra ignoranței în materie de arheologie, ce a domnit în tot secolul de mijloc. Dar prin nici un exemplu nu pot, crez, să vă fac a prețui tâmpirea la care poate să ajungă mintea necultivată a unui popor îndărătnic, decât citindu-vă câteva rânduri din opera unui călător german, a cărui publicațiune nu conține mai puțin de zece volume in-folio, cu numeroase gravuri. Mathias Zeiler a scris cartea sa, intitulată *Topographia* în al XVII-lea secol, dar ceeace voi extrage dintr'însa este, fără îndoială, un răsunet al credințelor poporului german de prin secolul de mijloc, credințe cu care știm că știința modernă a avut a se lupta acolo mai mult decât în orice alt loc.

Iată ce raportă Zeiler din călătoria sa prin Germania :

«În provincia Oels din Silesia, aproape de târgul Trebnitz, și împrejurul satului Masel, este o măgură de unde se scot oale, cari cresc acolo firește în pământ. Acea măgură, oamenii din partea locului o numesc *Tapelsberg* (muntele cu oalele); și dintr'însa ies tot felul de oale și strachine de lut moale, cari se întăresc la aer și slujesc oamenilor din vecinătate, pentru trebuințele lor.

«Tot așa se întâmplă, în aceeaș țară, la Iaben, la Sara Somerfeld; tot așa, lângă târgulețele Nochau și Poluze; tot așa în orașul Streno, în Polonia și Bohemia, unde pământul se deschide de sineși. În unele locuri se găsește în fiecare oală, câte un ce de mirare; altele au și capace. Mai obișnuit aceste oale ies la lumină prin luna lui maiu».

Și pe lângă un text așa de interesant, autorul alătură desemnul unui urcioraș cu țâfâne, sub care scrie cuvintele :

«Oală de lut care crește de sine în pământ, împreună cu alte strachine !»

Ce ziceți, domnilor, despre această arheologie medievală a Nemților, care asemuește oalele și strachinele îngropate de străbunii lor, cu ciupercile, și le face să răsară din pământ primăvara, la căldura soarelui de maiu !

Dacă arheologii nemți de acum două sute de ani credeau că anticele vase de lut cresc de sine în pământ, apoi de ce să ne îngrijim noi de narghilelele Dacilor, cari și ele ies astăzi la noi de pe sub pământ ?

Germanii sunt astăzi în fruntea arheologiei.

Noi să ne silim însă, domnilor, ca să nu lăsăm să treacă două sute de ani până să ajungem a stârpi dintre noi așa ciudate și burlești eresuri de anticari.

A ȘASEA LECȚIUNE

RENAȘTEREA. Domnilor, dacă într'adevăr lecțiunile mele de până acum n'au avut alt efect decât acela de a obosi publicul prin monotonia citirii mele, apoi încă și mai multă atențiune sunt silit să reclam dela bunavoința d-voastre pentru expunerea materiilor ce urmează.

Vorbind despre istoria arheologiei în antichitate, m'am nevoit, pe cât m'au iertat puterile să vă așintesc băgarea de seamă asupra unor puține puncturi mai răsărite, și deaceea v'am semnalat mai cu deamăruntul câțiva din acei bărbați de frunte, cari în scrierile lor ne-au lăsat mai multe și mai luminoase noțiuni despre traiu și despre artă la popoarele cele vechi. Am trecut răpede și asupra aceluiași period de o mie și mai bine de ani, period fără lumini și fără glasuri pentru știința noastră, asupra aceluiași lung răstimp *d'ogni luce muto*, cum zice Dante despre Infern și cum putem zice și noi, istorici ai arheologiei, despre secolul de mijloc, și iată-ne acum sosiți la pragul epocii în care stau să învieze știința, literale, artele, în care lumea, încercată ca de niște fiori de mântuire, simte o vieață nouă strecurându-i-se prin vine.

**STUDIUL ANTICHITĂȚII A
PROVOCAT MAI CU SEAMĂ
DEȘTEPTAREA CULTURII.**

Atunci, în amurgul timpilor moderni, lumea, cu o copilărească isteciune, își clipește vederile încă turburi și îngreuiate, asupra trecutului luminos; ea cată a-și împrosopătă suflarea la izvoarele limpezi și dătătoare de vieață ale antichității și astfel, numai astfel, soarbe într'insa cu tărie acea virtute învieătoare a secolului de aur, pe care toți îl cunoașteți sub frumoasa și nimerita numire de *Renaștere*.

**MULTIPLICITATEA ȘI ACTIVITATEA
CERCETĂTORILOR.**

Pentru ca însă în timp așa de scurt, în puținele zeci de ani ce întocmesc vreo doi secolii, cultura mai întregă a Europei să se fi schimbat cu totul, pentruca din grosolana tâmpire a secolului de mijloc, deodată poezia și istoria să se fi înălțat pe aceeași treaptă cu poemele lui Omer și cu proza lui Titu Liviu, pentru

ca artele să fi născut rivali demni de Fidias și de Zeuxis, pentru ca științele să fi deschis căi nouă și necunoscute antichității, a trebuit neapărat ca lucrătorii ce au îndeplinit așa iute opera de desgropare a antichității, ca dibuitorii, culegătorii, lămuritorii rămășițelor din trecut să fie la acel moment, tot așa de numeroși, cât și de activi; a trebuit ca o grămadă, o mulțime de literați și de erudiți, de artiști și de imitatori, de curioși și de colecționari, într'un cuvânt ca o spuză de anticari de tot felul să se opintească toți cu totul, ca să scoată de sub pământ, ca să scuture de pulberea seculară, ca să pătrunză și să explice toate monumentele, toate scrisesele, toate datinele mult admirațiilor și mult fericțiilor timpilor ai antichității.

La o asemenea muncă, fiecare a adus mult puținul cât a putut; iar din silințele tuturilor s'a înjghebat tăria cea mare a Renașterii. Lumina s'a revărsat atunci pe lume din razele îmbinate a mii și milioane de stele sclipitoare, unele mai mari, altele mai mărunte, printre cari s'au ivit și unii luceferi.

ÎNVIEREA ȘI RENAȘTEREA. Când cugetăm la acel timp în care societatea europeană se trezește din somnul lung și îngrijat al secolului de mijloc, pentru ca peste câțiva ani să se răsfete în toate desmierdările sufletești și intelectuale cari deschid porțile istoriei noastre moderne, gândul ni se repoartă asupra unei vechi datine a legii și a țării noastre, asupra unei mărețe și mângâioase sărbători, care revine pe tot anul, în veci scumpă și alinătoare oricărei inimi creștine și românești.

Patruzeci de zile d'arândul, creștinul a trăit lepădat de orice plăcere, de orice ispită, muncindu-și trupul în strașnică cum-pătare și sufletul în aspră pocăință; el, cu inima obidită a urmărit lungile chinuri și umiliri ale Mântuitorului omenirii, pe cari în săptămâna patimelor, preotul în biserică, le-a povestit prin îndelungi și dese citiri, prin jalnice cântări; el a stat față la sfâșietoarea agonie a fiului lui Dumnezeu și cu toată procesiunea funebră a unei înmormântări, a văzut în seara de Vineri epitaful pe care se arată trupul sângerat și sdrobit al lui Iisus, reintrând cu pompă solemnă în tainicul altar, ca într'un mormânt tăcut.

Sub așa negre întipăriri a ieșit el din biserică, cu capul plecat, cu inima înfrântă, și sfântul locaș și-a închis porțile într'o jalnică tăcere. O noapte și apoi o zi întreagă au trecut, posomorâte, fără nici o ușurare pentru inimă, fără nici o mân-

gâiere pentru biată firea omenească. O negură de jale, o amorțire sufletească s'a revărsat peste lumea creștină, la amin-tirea îngrozitoare a crimei ce s'a comis, sunt acum câteva su-timi de ani.

A doua seară vine, și presimțirea, așteptată dar nu încă mărturisită, a unei apropiate bucurii, face pe creștin să-și caute și alinarea și întărirea într'un somn prematur. De timpuriu cetatea e afundată în întuneric, în liniște, în nemișcare. Abia dacă în fundul altarului, dinaintea icoanei mântuitoare, mai veghează lumina șovăindă a unei candelă.

Dar în tăria nopții, servitorii templului pășesc dibuind pragul cel năpustit; ei pătrund în locașul deșert, care răsună a gol sub pasurile lor sfiețe: unii aprind scânteia de iască în adâncile candelă de argint; alții fac să vibreze din ce în ce mai tare toaca și clopotul, cari deșteaptă din somn pe credin-cioși.

Unul câte unul sosesc acum și aceștia, strecurându-se dealungul pereților întunecoși, pe cari abia se resfrânge sticlirea transparentă a candelălor; o șoptă de pași umiliți, de tăcute mătănnii, de cruci cuvioase, o murmură de închinăciuni și de binecuvântări încep a se înălța de pretutindeni. Atunci ușile altarului se deschid; preotul, în vestminte strălucitoare de fir, apare cu făclia aprinsă; el dă semnul obșteștii luminări și fiecă creștin aleargă să ia pentru sine foc dela acea lu-mină; în câteva minute mii de făclii își înalță flacăra lor luminătoare sub boltele templului; cădelnițele răspândesc cer-curii din ce în ce mai întinse de miresme; glasurile întărite tresar de cântece de bucurie. O știre mântuitoare vestesc ele toate: «Hristos a înviat! Hristos a înviat din morți, cu moarte pe moarte călcând și celor din mormânturi vieață dăruin-du-le!»

Inimile credincioșilor tresaltă de bucurie; mințile lor simt porniri uimitoare către gloria și mărirea cerească. În acele valuri de lumină, de profumuri, de cântări, în acea falnică veselie a bisericii creștine, toată firea serbează cu încântare marea mister al Invierii, întărirea *credinței*, înturnarea *speranțelor*, renașterea a tot ce e bun, frumos și adevărat, a tot ce se poate chema pe lume *amorul divin!*

Ceeace, domnilor, prin efectele nesecatei virtuți a sfintei noastre religii, se petrece neconținut și se împropăștează pe tot anul în conștiința creștinului, tot aceea s'a produs, sub proporțiuni mai întinse, în sânul societăților europene și le-a făcut să intre, sunt acum vreo trei, patru sute de ani, într'o

cale de propășire, pe care astăzi încă lumea o urmează cu mândrie.

Momentul când s'a deschis această nouă carieră a primit numele de Renaștere, și această numire însăși dovedește cu prisos că noua înflorire a culturii europene este în mare parte datorită amintirilor antice, descoperirilor ce se făcură atunci printre rămășițele trecutului, imitațiunii mai mult sau mai puțin fidelă a operelor intelectuale și plastice, pe cari le ascunsese barbaria medievală sub negurile și nepăsarea ei. De aceea se poate zice că până la un punct însemnător, arheologia, știința trecutului, sub toate multiplele ei înfățișeri, a fost călăuză omenirii în momentul de deșteptare și că cele mai numeroase scânteii de lumină ale acelei epoci a fost aprinse la focarul ei.

Dar totdeodată trebuie să constatăm că pe atunci lumina nu s'a produs altfel decât prin minunata mulțime de mici scânteie, cari din toate părțile au scăpărat, ca sub o impulsie electrică, spre a întezi din ce în ce mai tare lumina societății; așa dar Renașterea literelor și a artelor a fost cu totul o operă colectivă, prin care cu anevoie am putea noi acuma să alegem genii de acelea, cărora lumea să se crează în drept a le atribui toată acea spornică lucrare.

Iată pentru ce, domnilor, când a venit timpul să vă vorbesc despre bărbații cari au ilustrat epoca Renașterii, de acei oameni, cari mai presus de orice altă ramură de erudițiune, sau pe lângă ori ce grad de talent, au fost scrutatori ai vechimii, anticari și arheologi, iată pentru ce mă văd silit a vă prevesti că oricât aș voi să împuținez nomenclatura numelor proprii, tot voi avea să vă înșir multe personaje de o celebritate mediocră, ale căror cercetări neobosite, a căror activitate îmbinată au întocmit acel concert din ce în ce mai sonor și mai armonios, care ne-a pus pe calea civilizațiunii moderne.

Inchipuiți-vă că ne aflăm dinaintea unui fagur și că din fiecare căsuță, din fiecare alveolă avem a culege câte o picătură de miere. Putea-vom spune numele a fiecărei albine în parte? De sigur, nu; dar cel puțin, vom numi pe matcele stupului și poate că, în mersul nostru răpede și cam rătăcit, vom fi uneori opriți în loc, pentru un minut, de câte o albină mai laborioasă sau mai semeță.

Astfel dar îmi propui, domnilor, a străbate azi cu d-voastre primii secolii ai istoriei arheologice moderne.

AMINTIRI CONFUZE ALE
TIMPIILOR TRECUȚI, ÎN
ITALIA, CHIAR ÎN SECOLUL
DE MIJLOC.

Când v'am vorbit despre scăpătarea culturii intelectuale și despre răsipirea obiectelor de artă ale antichității, în timpul Mediului-Ev, vă aduceți aminte, domnilor, că atențiunea ne-a fost mai cu seamă așintită asupra Italiei. În Grecia, în vechea Eladă, antica cultură, sfâșiata mai întâi de cotropitorii Romani, ajunsese acum a se părăgini și mai mult sub lângezeala bizantină și tot ce fusese odinioară nobil și frumos se cufundase în putrejunea unei societăți avilite¹.

Dar în peninsula Apenină — căci e de prisos a ne mai aruncă acum ochii și peste țările în cari civilizațiunea antică se revărsase numai în mod superficial — în peninsula Apenină lovirile date vechilor datine, vechilor monumente, erau de o natură mai aspră, mai sălbatică, mai neconștiincioasă; ele veniau mai cu seamă dela barbari, cari nici că bănuiau vechea ființă a unei lumi mai culte, și negreșit, pe tot timpul cât au trăit în așa neștiință, ei nici că i-au purtat dorul. Dar acolo însă un spirit mai viu, mai neastâmpărat, mai puțin leneș și ofilit domniă în populațiunea improspătată a Italiei și sta gata să îmbrățișeze cu înfocare, cu folos și cu spor, idea unei renașteri a culturii antice.

Țara, cea dulce mângâiată de bătrânul Pliniu aveă acum încă sânul plin de tezaure; ea așteptă o scânteie învietoare pentru ca peste toată întinderea ei să se aprinză miile de făclii ale culturii artistice și literare.

Țara, cea dulce mângâiată de bătrânul Pliniu aveă acum încă sânul plin de tezaure; ea așteptă o scânteie învietoare pentru ca peste toată întinderea ei să se aprinză miile de făclii ale culturii artistice și literare.

Un poet modern al ei, vestit atât prin suferințele cât și prin armonioasa lui limbă, a cântat în versuri dulci și entuziaste acele daruri, cu cari natura și arta au înzestrat mândra lui patrie. E o plăcută și cuvenită datorie cui vorbește despre epoca Renașterii, de a aminti mai 'nainte de toate, călduroasele versuri adresate Italiei, de poetul ei Silvio Pellico:

«E il piu gentile

Terren non sei di quanti scaldă il sole?

D' ogni bell' arte non sei madre, o Italia! ²

Și într'adevăr în Italia, în mult turburata și mult încercata Italie, vedem chiar prin secolul de mijloc licurind din vreme

¹ decăzute.

² *Silvio Pellico* în tragedia «Francesca di Rimini»: «Nu ești tu țara cea mai gingașă din câte scaldă soarele? A oricărei mândre arte nu ești tu mamă, o Italie?»

în vreme câte o slabă vâlvoare a trecutului, câte o aspirațiune către ceea ce a fost. În orele de urgență, Roma își aduce ca prin vis aminte că ea a fost stăpâna lumii, centrul unei măririi fără de seamă; și când din întâmplare ea se trezește pentru un moment din somnul ei dureros, gloria unei antice republice, umbra unei libertăți poporane, numele unui Cesar sau al unui August, se aud rostite fără șir în șoapta ei confuză.

O REVOLUȚIUNE CU CARACTER ANTICAR.

În secolul al XIV-lea, în toiul acelor crâncene lupte pe cari nobilii, cazarmați și întăriți în vechi monumente romane, le susțineau în contra poporului înecat și revoltat de ale lor sălbătice asupriri, o mișcare de asemenea natură ia deodată un caracter arheologic. Roma face un vis de câteva luni; ea sau cei ce o mână își închipuesc și cearcă să dovedească lumii că antica republică s'a înturnat tânără și sănătoasă în sânul cetății, că timpul s'a dat fără veste înapoi cu vreo două mii de ani, că toate câte s'au petrecut în curs de douăzeci de secole au pierit năluca și că anul 1347 după Hristos, anul revoluțiunii de care vorbim, are să se lege nemijocit de primii lustri¹ ai Romei consulare.

Eră pe atunci timpul când papii, supărați și spăimântați de neastâmpărul cetății, se retrăsese la Avignon în Franța; Roma rămăsese fără de stăpân; ea eră prada celui ce se scula mai de dimineață sau da mai cu putere năvală. În asemenea turburări, poporul, de câte ori îi venia la îndemână, trimitea soli către Sfântul părinte dela Avignon, rugându-l ca să se întoarcă între supușii săi și să le stea drept apărător; dar șasezeci de ani dearândul aceste solii fură toate zadarnice.

COLA RIENZI.

Printre trimișii cari la anul 1342 merseră să felicite pe papa Clement al VI-lea de a sa întronare, eră și un oarecare Nicola sau Cola Rienzi, fiul unui om din popor, cârciumar sau sacagiu, din Roma, care însă prin iubirea sa de învățătură își făcuse un nume laudat printre concetățenii săi. «Din tinerețile sale — zice un cronicar al timpului — Cola Rienzi, hrănit cu laptele elocuenței, fu un bun gramatic, un și mai bun retor, un scriitor minunat. O! cât de iute și de bine știă să citească! Adesea el avea în

¹ perioadă de cinci ani.

mână pe Titu-Liviu, pe Seneca, pe Tulliu Cicerone și pe Valeriu Maxim și mare îi eră plăcerea când începea să spună despre măririle lui Cesar. În fieșce zi el sta și privia cu drag la sculpturile de marmoră, cari zac răsturnate în ocolul Romei. Numai dânsul știa să citească vechile epitafe, să traducă toate inscripțiunile vechi și să explice îndată toate acele chipuri de marmoră».

Depe aceste cuvinte nu rămâne indoială, domnilor, că Nicola Rienzi a fost un erudit, un anticar pasionat din secolul al XIV-lea; dar la dânsul amorul științei nu se mărgini în cercul lecturilor de autori clasici și al deslușirilor de monumente plastice și epigrafice. El vru să dea arheologiei aplicațiuni practice chiar și în politică; nu-i fu de ajuns, ca altora, ca din răsfoirea manuscriptelor și din pipăirea pietrelor să culegă un îndemn, o suflare, care să înlesnească noul avânt al societății; el crezù că farmecul predilectelor sale studii va fi destul de puternic pentru ca în fiecare locuitor al sdruncinatei Rome medievale, să deștepte un cetățean al glorioasei republice romane. Stăpânit de așa deșerte și amăgitoare visuri, văzând din încercare că dela papi, poporul nu poate aștepta nimic, Rienzi într'o zi proclamă depe vârful Capitoliului restaurarea Republicei romane și pe sineși se declară de *Tribun al plebei*. O constituțiune în care vechile așezăminte romane se aflau interpretate cu erudițiunea confuză a timpului, eră temeiul închipuit al acestei reforme, care purtă numirea de *Il buono Stato*. Tot deodată ea eră însoțită de tot aparatul unei reprezentări teatrale a anticelor uzuri, astfel cel puțin cum ele puteau fi închipuite de un anticar depe atunci.

Poporul, uimit de pompoasele prveliști, încântat de vorbele și de promisiunile tribunului său, îl aclamă cu frenezie; iar el, în nemărginitul său entuziasm, dete știre lumii întregi, prin scrisori și vestitori porniți în toate laturile, că străbuna glorie romană a ieșit iarăși la lumină, sub cărmuirea lui «*Nicola, tribun al libertății, al păcii și al justiției, liberator ilustru al Sfintei Republice romane!*»

Astfel eră titlul oficial ce-și dăruise anticarul demagog.

N'am a face, domnilor, un curs de istorie și prin urmare n'am să aprețuesc aci răscoala lui Cola Rienzi din alt punct de vedere decât acela al caracterului anticar și al entuziasmului arheologic ce ea deșteptă în Italia.

PETRARCA. ARHEOLOGIA
ÎN POLITICĂ.

Un om, care, pe acel timp, eră unul din arbitrii științei și care până azi încă a rămas unul din corifeii poeziei italiene, Francesco Petrarca, aflând despre faptele lui Rienzi, se aprinse și el de o adâncă și sinceră admirațiune. El scrise în grabă tribunului o epistolă cu laude și exortațiuni :

«Măreța ta declarațiune anunță restabilirea libertății ; aceasta tare mă mângâie, mă încântă, mă răpește... Scrisorile tale sbor din mână în mână ; toți vor să le citească, să le decopieze ;... s'ar crede că ele se cobor din cer... îndată ce le aduce curierul, toți aleargă ca să le auză și chiar oracolele lui Apolon n'au primit vreodată mai multe și mai diverse interpretațiuni... În tine, nu știe lumea ce trebuie mai mult să admire : faptele sau scrisele tale?... Se zice că tu făptuești ca un Brutu și că vorbești ca un Cicerone».

Apoi încordând acea liră italiană, pe care poetul o închinase cu totul iubitei sale, frumoasa Laura de Nove, el cântă cu o erudită înfocare lauda lui Rienzi, pe care-l numește *spirto gentil*, mulțumindu-i că a spălat glorioasele ruine ale Romei de orice rușine. În acea vestită *canzone*, el exclamă :

O grandi Scipioni, o fedel Bruto,
Quanto v'aggreda, se gli é ancor venuto
Romor l'aggiù del ben locato officio !
Come cre' che Fabbrizio
Si faccia lieto udendo la novella !
E dice : Roma mia sarà ancor bella !

«O mari Scipioni, o statornice Brute ! Cât de mult vă bucurați voi, dacă v'a sosit până acolo jos, faima acelei fapte, așa de bine nimerită ! Și cât de vesel crez că va fi Fabriciu aflând această știre, despre care el va zice : Roma mea va fi încă odată mândră !»

Terminând acele strofe pline de o sinceră credință în puterea și în izbânda eroului său, Petrarca vorbește într'astfel către propria sa cântare :

«Sopra 'l monte Tarpeo, canzon, vedrai
Un cavalier ch' Italia totta onora,
Pensoso più d'altrui che di se stesso.
Digli : un che non ti vide ancor da pressa,
Se non come per fama uom s'innamora,
Dice che Roma ogniora,
Con gli occhi di dolor bagnati e molli,
Ti chier mercè da tutti sette i colli.»

«Pe muntele Tarpeu, o cântece, tu vei vedeă un cavalier, pe care Italia toată îl onoră, mai îngrijat de alții decât de sine însuși. Spune-i așa :

unul care încă nu te-a văzut de aproape, dar care ca om te iubește depe a ta faimă, îți spune că Roma, la fieșce oră, cu ochii scăldați și ofiliți de durere, dela tine cere scăpare din câte șapte ale ei colnice».

Petrarca se pregătiă să meargă la Roma să dea sprijinul și ajutorul său de aproape cutezătorului său confrate de erudițiune, eroului său politic, când află pe drum că după șapte luni de friguri arheologice, poporul din Roma se săturase de învățatul său liberator și că dânsul abia scăpase cu zile, ferecându-se, cu toată familia, în castelul Sant-Angelo, anticul mausoleu al lui Adrian.

Jalea lui Petrarca fu tot așa de adâncă precum fusese și bucuria lui: «Ce-mi mai rămâne acum de dat patriei — zise «el — decât numai lacrimile mele?»

În adevăr, tot cursul vieții marelui poet fusese plin de două mari iubiri. Gândirea-i se reputase când asupra gin-gașei Laure, căreia *sonetele* și *canzonele* lui i-au păstrat o eternă frumusețe, când asupra falnicului trecut al Italiei, pe care îl laudă în numeroase scrieri în proză și în versuri. Dar pentru fiecare din ambele sale amoruri, Petrarca adoptă o limbă diferită; pe Laura o cântă în limba Italiei moderne, căreia dânsul îi dete o și mai mare dulceață. Gloriile și vicisitudinile anticei măririi romane, el le descrie într'o poemă latină asupra războaielor punice, în numeroase tratate și epistole, scrise toate într'o limbă pe cât se putea mai apropiată de a clasicilor latini, pe care mereu îi adună, îi citiă și îi studiă.

În timpul său, Petrarca, nu atât pentru nemuritoarele sale *rime*, *sonete* și *canzone*, cât pentru scrisele sale latine, fu proclamat *rege al poeziei*. O sărbare — și aceea de caracter arheologic — îi fu pregătită în Roma la anul 1341. Senatul îl invită a primi cu pompă pe înălțimile Capitoliului cununa de aur și aclamațiunile poporului, care strigă cu entuziasm: Trăiască poetul! trăiască Capitoliul!...

Puțini mai citesc astăzi măiestrita poemă latină a lui Petrarca, intitulată *Africa*; dar toată lumea cultă cunoaște dulcele doine prin cari el a desmierdat pe Laura, atât în vieță cât și după moartea ei; noi însă, trebuie să adăugim pe lângă celelalte merite mai cunoscute ale poetului și eruditului Petrarca, cum că dânsul a fost nu de sigur întemeietor, dar negreșit unul din cei mai puternici investigatori în cercetările și studiile arheologice.

Vorbind de Roma, de monumentele ei antice, de nenumăratele statue ce se aflau încă pe timpul său într'însa «cum

adhuc innumerabiles supersint statuæ», el deplânge continua lor ruinare și jafurile, profanațiunile nesocotite și neîncetate ce se comiteau în Roma.

Însuși el, pe când se preocupă mereu de a strânge manuscrite vechi de autori clasici latini, ba și eleni, atențiunea îi eră purtată și asupra monumentelor plastice ale antichității; el recomanda Romanilor să-și păstreze cu sfințenie columnele de marmoră, templele, monumentele și statuile vechi și totdeodată aduna antice, colecționă monete. La 1352, voind să deștepte în inima împăratului Germaniei Carol al IV-lea o nobilă ardoare de a restabili anticul imperiu roman, el îi trimite un număr de vechi medalii de aur și argint cu efigia vechilor cesari ai Romei și-i scrie într'asfel:

«Iată, Cesare, al cui urmaș ești tu! Iată modelele pe cari trebuie să le imitezi și cărora trebuie să te conformi. Nimenui altuia decât ție, n'as fi dat aceste medalii, fiindcă eu cunosc foarte bine uzurile, titlurile și faptele acestora; iar tu ești dator nu numai a le cunoaște, dar încă și a te asemui lor».

Istoria ne arată, domnilor, cum că povețele de politică anticară ale lui Petrarca nu avură la 1352, asupra tedescului împărat, mai mult efect decât arheologica răscoală a patriotului Cola Rienzi dela 1347.

Se vede că arheologia nu este leacul cel mai potrivit pentru boalele politice; deaceea să trecem, după ce am caracterizat-o, asupra acestei prime faze a aspirațiunilor, căci nu cutez încă a zice a studiilor anticare, și să cercetăm acum, tot în ajunul Renașterii, ce fel de cercări arheologice s'au făcut în domeniul mai puțin tumultuos și mai puțin zadarnic, dar negreșit mai statornic, al literelor și al artelor.

Chiar în secolul al XIV-lea întâlnim, domnilor, câțivă puțini anticari sau cel puțin oameni de studiu, cari s'au preocupat de a înregistra și a descrie monumente antice.

CARTEA LUI GUILIELMO

DIPASTRENGO:

„DE ORIGINIBUS RERUM“.

Cel mai vechiu pare a fi notarul din Verona, Guilielmo di Pastrengo, care în Avignon cunoscă pe Petrarca și-i fu prieten. El a lăsat în biblioteca s-șilor Ioan și Pavel din Veneția un manuscript intitulat *De originibus rerum*, în care, printre alte multe materii clasificate depe alfabet, a menționat și a descris mai multe antichități, a transcris și a explicat mai multe inscripțiuni latine antice. Tocmai după două sute

de ani, adică la 1547, cartea lui Guilielmo di Pastrengo a fost părită.

CĂLĂTORUL EPIGRAFIST

CIRIACO PIZZICOLI.

Cu un secol în urma acestui premergător al științei, aflăm un număr mai mare de erudiți, cari simt folosul epigrafiei și o întrebuințează pentru controlarea și completarea cunoștințelor gramaticale și istorice, pe cari le-au transmis vechii scriitori. Printre dâșșii, vom numi mai cu seamă pe călugărul Chiriac Pizzicoli, (1391—1450), mai cunoscut sub numele de *Ciriaco Anconitano* căci eră din Ancona, pe care papa Nicolae al v-lea îl trămise prin mijlocul secolului al xv-lea să călătorească în Orient. El vizită Dalmația, Ungaria, părțile Dunărene, se scobori până în Grecia, prin locurile încă nu pe atunci ocupate de Turci, se întoarse prin Sicilia și din toate aceste drumuri aduse o colecțiune de transcrieri cuprinzând 269 inscripțiuni, ce el putuse decopii și vedea. Manuscriptul în care Pizzicoli își descrie itinerariul stătù și acela vreo două sute de ani nepublicat și tocmai când el văzù lumina, căzură bănuielele de impostură ce se aruncase asupra operei conștiințiosului călugăr epigrafist.

ACTIVITATEA ARHEOLOGICĂ

ÎN SEC. XV.

Cu toate acestea, în secolul al xv-lea, cultura literelor, a științelor precum și a artelor prinde temeiul în toate părțile, iar mai cu seamă în Italia. Manuscrisurile de autori clasici, aduse aci de Greci, după căderea Constantinopolei sub Turci, deșteaptă acum o curiozitate mai vie, mai variată, care se întinde cu ardoare asupra monumentelor plastice ale antichității, atât cât și asupra operelor ei literare. Mai toți principii și ducii micilor staturi italiene își fac o laudă de a adună pe lângă dâșșii oameni învățați și artiști, de a întocmi biblioteci adunând manuscrite vechi, de a-și decoră locuințele cu statue antice, cu colecțiuni de medalii, de pietre gravate, de antichități de tot felul.

DUCH DE MEDICIS

ÎN FLORENȚA.

Mai cu deosebire însă și mai presus de toți se ridicară gonfalonierii republicii florentine, din familia Medicis. Această familie de neguțători avuți ajunsese, precum știți, a domni fără control în patria lor; din gusturile literare și artistice, pe cari le manifestară Cosma de Medicis și apoi fiul său Lorenzo Magnificul, făcură pentru un timp din Florența, centrul cul-

turii italiene, izvorul de unde se răspândiră lumini până și în țările cele mai depărtate.

ACADEMIA PLATONICĂ ȘI MARSIGLIO FICINO.

Medicisii, admiratori entuziaști ai literelor și ai artelor antice, întemeiară în Florența o societate erudită, în care filozofia lui Platon eră privită ca baza tuturor cunoștințelor. Ea tocmai de aceea primi și numele tradițional de *Acadêmie* și serbă pe tot anul, cu o pompă pedantescă, aniversarea discipolului lui Socrate. În Academia florentină erau întruniți cei mai de frunte erudiți, latiniști, eleniști, anticari și oameni de știință ai epocii; dar sufletul acelei societăți eră vestitul Marsiglio Ficino, traducătorul operelor lui Platon în limba latină, favoritul și la ocaziune chiar povățuitorul domnitorilor florentini. Marsiglio Ficino, fiul medicului personal al lui Cosma de Medicis, eră născut la 1433 și a murit în vârstă de 66 de ani. El poate fi privit ca personificarea erudițiunii secolului său, erudițiune care negreșit nu eră fără temeiu, dar în care se vedește mereu un cult naiv și lipsit de critică, pentru toate ideile și producțiunile antichității.

În imaginațiunile doctilor din acel secol, înfierbântate de farmecul proaspăt al operelor antice, adorațiunea necumpătată a culturii clasice ajunsese a se prefiră și printre credințele creștinismului. Filozofi antichi ca Pitagora, Socrate și Platon câștigase în ochii lor câte un loc de onoare în ceruri, și dela aceștia mai cu seamă ei sperau că vor obține revelațiuni nețărmurite până și pentru misterele religiei noastre. În neastâmpărata lor ardoare de a pătrunde secretele naturii, închipuirea și fantazia le veniau în ajutor, spre a completa pe vechii înțelepți, de câte ori oracolele acestora nu erau destul de explicite.

Ca un exemplu al spiritului ce domniă pe acele timpuri, chiar și printre învățați, dați-mi voie, domnilor, să vă povestesc în câteva cuvinte legenda morții lui Marsiglio Ficino.

Acest mare preot al psihologiei platonice eră tare prieten cu un alt erudit al timpului, Mihail Mercati; în desele și lungile convorbiri ce ambii amici aveau asupra nemuririi sufletului, ei se jurase ca cel care va muri mai întâi să aducă veste confratelui său despre existența unei vieți viitoare. Într-o dimineață, despre zori, Mihail Mercati sta adâncit în studiu când deodată aude pe stradă tropotul unui cal care se oprește sub fereastra lui și glasul lui Marsiglio Ficino îi strigă :

«Mihaile, Mihaile, adevărat că există!» Mercati se scoală iute, iese la fereastră și în amurgul dimineții zărește o umbră albă fugind răpede pe un cal alb și răsipindu-se în zarea crepusculară. Speriat de această fantasmă, Mercati trimite să ia știri despre Ficino, care ședează într'o vilă de lângă Florența, unde-l instalase favoarea ducelui, protectorul său, și află că în acea noapte chiar, amicul său își dase sufletul, apucând calea nemuririi, care, precum se vede, trece pe atunci tocmai pe sub fereastra lui Mercati.

Această anecdotă ne poate da astăzi, domnilor, o idee lămurită despre caracterul totdeodată scrutator și naiv al preocupărilor și al credințelor din epoca de cultură renăscândă care ne ocupă. Insuși Marsiglio Ficino, vorbind despre secolul său, pe care cu entuziasm îl declară un secol de aur, arată că, «într'insul au fost iarăși aduse la lumină toate științele și toate artele până acum mai cu totul stinse: gramatica, poezia, elocința, pictura, sculptura, arhitectura, muzica cu vechile cântece ale lirei lui Orfeu». Observați, domnilor, că Marsiglio Ficino avea o predilecțiune pentru muzică și că el introdusese în petrecerile Academiei, cântarea poemelor Orfice cu acompaniament de lire antice. «Și toate acestea, adaugă el, înfloresc mai cu seamă în Florența; iar tot pe vremea noastră, în Germania s'au descoperit aparatele pentru tipărirea cărților, precum și tablele depe cari, într'o singură oră, se poate cunoaște forma cerului întreg în curs de un secol».

Aci, el vorbește de lucrările făcute de către matematicul german Müller Regiomontanus, care împreună cu profesorul său, austriacul Purbach și cu cardinalul Nicola Krebs de Cusa, deschiseră calea lui Copernic și lui Galileu.

COLEGIUL ERUDIȚILOR

DIN ROMA.

Pe când însă, în jurul lui Cosmo și lui Lorenzo de Medicis, cultura se desvoltă prin studiul antichității îndreptat mai cu seamă asupra scrierilor celor vechi, asupra speculațiilor filozofice și științifice ale antichității, asupra părții din arheologie pe care noi am numit-o etică, în Roma se formă o altă societate de erudiți, cu tendințe mai mult estetice, instituit uneori ocrotit, alte ori persecutat de papi, după cum eră și starea de cultură și caracterul bărbaților ce se succedau foarte repede pe tronul pontifical. Acei erudiți avură în vedere mai întâi de toate monumentele Romei, ce stau răspândite peste tot locul, în cetatea eternă.

**FLAVIO BIONDO ȘI
POMPONIO LETO.**

Astfel Flavio Biondo, secretarul papei Eugeniu al IV-lea, în trei scrieri succesive, intitulate *Roma instaurata*, *Roma triumphans* și *Italia illustrata*, descrie și explică monumentele antice din vechea Capitală, precum și din alte părți ale Italiei. Alt erudit, Pomponio Leto, bastard din familia calabreză San Severino, străbătut țări depărtate, căutând pretutindeni rămășițele gloriei romane, și scrise despre *magistraturile*, despre *sacerdoțiile*, despre *legile* Latinilor, și despre tot felul de *antichități ale Urbei Romane*, pentru cari el manifestă un cult așa de exaltat, încât a fost acuzat și persecutat ca un detractor al creștinismului și ca un adept al păgânismului antic.

Amândoi acești membri ai colegiului academic din Roma, și împreună cu dâșii mulți alții, cu cari socotesc de prisos a împovăra memoria d-voastră, vorbesc toți despre antichitate cu o emoțiune, cu o dragoste, cu un respect, cu o mirare, cu o idolatrie de cari noi astăzi, oricât am fi de admiratori ai lumii antice, nu ne putem opri de a zâmbi.

**LIPSA DE CRITICĂ
ÎN ARHEOLOGIE.**

Entuziasmul lor, așa de sincer, noi îl calificăm de pedantesc. Credița lor în perfecțiunea necontestabilă a oricărui fapt, a oricărui rest antic, ni se pare de o naivitate copilărească, și cel care astăzi are răbdarea să răsfoiască vreuna din acele voluminoase cărți arheologice din secolul al XV-lea, pline de o admirațiune fără margini pentru tot ce e antic, ba uneori chiar de bociri și de lacrimi de dor pentru fericirile neasemuite ale timpilor de odinioară, acela, zău, nu știe curat până la ce punct se poate încrede în noțiunile prezentate cu așa mult foc și jale de către niște admiratori obstinați, căroră critica noastră modernă, cât de inocentă ar fi, li s'ar părea negreșit o crimă în contra imaculatei maiestăți a antichității.

Ca să puteți pricepe mai bine, domnilor, spiritul care inimează acea naivă arheologie a secolului al XV-lea, vă voi arăta un fenomen analog, care se petrece chiar acum în țară la noi, în cercul unei științe foarte adesea legată cu arheologia; voi să vorbesc despre filologie. Cultul sacrosanct al latinismului, care domnește astăzi în lucrările filologice ale lexicografilor din societatea noastră academică și care îi face să calce cu dispreț și cu furie în picioare orice element care în limba românească nu este din sfânta, din candida și din

strălucita origine latină, acel fanatism de patriotică latinitate poate singur să vă dea o idee despre lipsa totală de critică, despre excentricitățile exegetice ale arheologilor italieni de acum vreo patru sute de ani.

Aceia însă, ca și lexicografii noștri, aveau meritul de a depune în operele lor, printre pleavă multă, și câteva grăunțe de grâu curat. Ca să fim drepți, trebuie și unora și altora să le ținem în seamă acest merit, fără însă de a uita că morților de acum patru secoli, oamenilor cari abia ieșiau din neștiința Mediului-Ev, aceora li se poate ierta mai multe decât nouă, care trăim astăzi într'un secol de știință, pe care alți mulți secoli l-au înzestrat cu avutele lor moșteniri.

Vedeți, domnilor, că mă sfiesc cât pot de a vă înșiră nume proprii multe. Nu voiu să plecați de aci cu o nēmistuită povară de biografii, mai ales că cei despre cari v'aș putea vorbi sunt toți din acei erudiți greoi cari, conform spiritului pedantesc al secolului lor, și-au pocit numele cu câte o porcăla latinească sau le-au adăugit în coadă câte un *us*, cu fizionomie arhaică.

Iertați-mă însă, spre a încheia ciclul sapienților în *us*, din secolul al xv-lea, de a spune câteva cuvinte despre unul dintr'înșii, care a produs o operă din cele mai caracteristice chiar din punctul de vedere al pedantismului ce domniă în societatea cultă din acea epocă.

„HYPNEROTOMAHIA“
LUI POLYPHILUS.

Călugărul dominican Francesco Colonna sub pseudonimul de *Polyphilus*, tipări la anul 1499, o carte din cele mai curioase, a cărei primă edițiune este astăzi una din cele mai prețioase rarități bibliografice. Ea e scrisă într'o italiească *macaronică*, cum se zice în țara transalpină, amestecată cu multă latinească, cu elinește, ba chiar și cu ebreeste. Sanscrita pe atunci nu se cunoșteă. Omul a vrut să pună într'însa tot ce știă.

Titlul însă îi este mai mult grecesc. Nu știu, zău, dacă se cuvine depe o catedră de facultate, să-l rostesc; ... dar fiindcă suntem la un curs de seară, la un curs facultativ, iar mai ales fiindcă cuprinsul cărții lui Polyphilus nu corespunde întru nimic titlului său cam deochiat, să alunecăm a-l spune. E așa de complicat și de schimonosit, încât nu mi-e teamă c'o să-l țineți minte și c'o să-l spuneți p' afară. El e compus din cuvintele elene «ypnos», vis, «eros», amor, și «mahe», luptă. Dar sub scandaloasa etichetă de *Hypnerotomahia*,

scrierea lui Colonna n'are alt scop decât acela de a prezenta, printr'o alegorie pretențioasă, pe omul erudit înamorat de antichitate și căutând ca prin vis să răpească dela misterioasa lui amantă toate desmierdările, pe cari i le pot da monumentele antice de arhitectură, statuele, monetele, cameele, intagiile, vasele, inscripțiunile, în fine tot ce conține sânul fecund și încântător al eroinei romanțului său arheologic.

Depe câte spusei despre opera lui Polyphilus, vi se va părea poate, domnilor, că lectura ei n'ar fi fără de oarecari adimeniri. Dar credeți-mă, nu vă amăgiți. Nu o căutați spre a o citi, căci fără îndoială dela a doua pagină veți lepăda-o cât colo de urit. Gravurile singure vor putea să vă aducă oarecare plăcere, căci ele sunt foarte frumos lucrate și atribuite unuia din cei mai vechi și mai iluștri pictori ai școlii venețiene, vestitului Giovanni Bellini. În mare parte ele reprezintă obiecte antice reproduse într'un mod grațios; dar altele sunt închipuiri, lucrate cu gândul de a imita antichitatea; aci însă se învederează o lipsă totală de simțământul estetic al vechimii, o falsă concepțiune a stilului antic, asupra căreia găsim aci un bun prilej de a ne opri cel puțin pentru un moment.

Am vorbit până acum, domnilor, de anticarii erudiți sau literați ai primilor secolii moderni și dintre aceștia v'am citat, în secolul al xiv-lea, pe Guilielmo di Pastrengo; în al xv-lea pe epigrafistul Ciriaco Anconitanul, pe dirigătorul Academiei platonice din Florența, vestitul Marsiglio Ficino, pe descriitorii monumentelor romane Flavio Biondo și Pomponio Leto, în fine pe arheologul romanțiar ¹ Francesco Colonna. Mai 'nainte de aceștia vă vorbisem de anticarii politici ai Italiei, ca Petrarca și Cola Rienzi.

IMITAȚIUNEA ANTICHITĂȚII

IN BELE-ARTE.

Dar nu numai prin reformatori utopiști de staturi și prin scriitori erudiți s'a revelat în lumea modernă antichitatea pe timpul Renașterii. O altă clasă de anticari a jucat și ea un rol foarte însemnat; aceștia sunt artiștii, cari în lucrările lor de sculptură și de pictură au imitat ori s'au inspirat din operele antichității.

Printre aceștia se poate constată că încă de prin secolul al xiii-lea, marele sculptor Nicola Pisano a rupt cu tradițiunea

¹ autor de romane.

artei gotice sau bizantine și a introdus în operele sale, mai ales în baso-reliefuri, elemente pe cari învederat le luase din sculpturile antice. Nu rămâne îndoială că școala pe care el o formă, a călcat pe aceleași urme și că pe timpul când literații se preocupau a găsi texturi și monumente plastice din timpii vechi, artiștii se siliră a da operelor ce ieșiau din mâinile lor, un caracter cu cât s'ar putea mai analog cu acela al operelor antice.

Dar artiștii, precum știți, se deosebesc foarte mult între sine prin gradul de talent și de îndemânare ce posed.

Un sculptor ca Michel-Angel, care neîncetat studiă capetele de operă ale statuariei antice, adunate pe timpul său în palatele papilor din Roma și ale Medicisilor din Florența, a putut într'o zi să amăgească pe cunoscătorii din Roma, scoțând de sub pământ statua unui Cupidon, pe care însuși el o lucruse și o îngropase, depe poavața protectorului și amicului său Lorenzo de Medicis, mândru de a dovedi într'astfel meritul netăgăduit al artistului modern.

COLECȚIONĂRI ȘI FALSIFICĂRI DE OBIECTE ANTICE.

Dar, pe lângă Michel-Angel, câți alți artiști mediocri, ba încă câți stricători de piatră și de pânză, s'au cercat să prefacă antichitatea și n'au izbutit a face alta, decât a produce opere incorecte, ce port un caracter special, în care regulile estetice ale artei antice sunt nesocotite fără milă și păcat.

A fost un timp, domnilor, când, prin toată Europa s'au răspândit o mulțime de statue, baso-reliefuri, și mai ales busturi de bărbați iluștri ai antichității, cari toate acestea, sub numirea uzurpată de opere antice, nu erau nimic mai mult decât falsificări grosolane, făcute în Italia prin secolul al xv-lea și al xvi-lea. Numeroase gravuri pe oțel, lucrate pe atunci fără măiestrie, bunăoară ca stampele arheologice și chipurile de vechi domni români pe cari le publică la noi unii închipuiți anticari, serviau de modele la asemenea opere incorecte și fantaziste. Imitând pe suverani, fiecare om cu avere voia să aibă și el statue și busturi antice, ca să-și decoreze cu ele biblioteca și galeriile, apoi încă pietre gravate și medalii, în fine produse de tot felul ale artei antice.

Industria modernă — căci aci nu mai este vorba de artă — industria modernă se aplică, sub vâlul imposturii¹, să înde-

¹ înșelăciunii.

tuleze toate acele cereri ale fanfaronadei omenești și sunt sumi de ani acum, de când o clasă numeroasă de amatori, cu mai multă vanitate decât știință, se mulțumesc cu acele false antichități, măgulindu-se cu stearpa credință că sunt și cunoscători în arheologie și posesori de capete de opere antice.

Din nenorocire, muzeul nostru de antichități conține și el un număr destul de însemnat de asemenea opere apocrife. În dulapul din fund al sălii din dreapta puteți vedea, domnilor, o serie de busturi și de medalioane, botezate cu tot felul de nume de zei și de bărbați iluștri ai antichității, pe cari ochiul arheologului, cât de puțin deprins cu stilul artistic al vechimii, le va recunoaște lesne drept săpături de foarte puțin merit din secolul al xv-lea și al xvi-lea.

Ele se disting prin o lipsă foarte învederată de proporțiuni firești, prin o musculatură uscățivă și costelivă a figurilor, prin un caracter de asprime, de stângăcie, de pretentioasă accentuare a trăsurilor, cari nu sunt câtuș de puțin în spiritul și în procedurile artei antice, nici chiar în cele mai rele opere ale ei. Un ce îți spune curat, când le vezi, că ele în zadar vor să fie ceace *nu sunt* într'adevăr.

Uneori impostura a mers cu tâmpirea până a-și așterne pe opera modernă numele vreunui artist renumit al antichității. Acum doi ani, când în sălile otelului Herdan s'a făcut o expozițiune de obiecte de arte și antichități, se vede pe un perete al unuia din cabinetele ocupate de colecțiunile prietelui, un mic baso-relief cu un subiect foarte puțin cuviincios pentru o expozițiune publică — un sacrificiu zeului Priap — pe care sculptorul, mai îndrăzneț chiar decât abil, cutezase a săpă numele lui Policlet, unul din cei mai mari sculptori ai Greciei antice, dela care nu putem afirmă că a ajuns vreo operă până la noi. *Proh pudor!* ar fi putut exclamă, în toate privirile, vizitatorii cei mai puțin dedați cu cunoștința antichităților.

Să lăsăm însă pe falsatori, cu rușinoasa lor industrie, și pe amatorii nepricepuți cu fericita lor naivitate, și ca să terminăm schița ce am întreprins a vă prezenta astăzi despre mișcarea arheologică dela începutul Renașterii, să ne întoarcem pentru un moment în Roma.

PROIECTUL LUI RAFAEL
PENTRU DESCOPERIREA
MONUMENTELOR VECHI.

Acolo, pe la începutul secolului al XVI-lea, vom afla pe pictorul Rafael, numit de papa Leon al X-lea de Medicis îngrijitor al tuturor monumentelor antice din Roma și prezentând pontificelui un mare proiect pentru desgroparea și restaurarea a tot ce rămăsese în cetate din anticele ei edificii. Preocupățiunea lui Rafael era tare legitimată prin prețioasele descoperiri ce se făcuse în timpul său. Pe atunci ieșise la lumină ruinele Termelor lui Titu, înălțate deasupra Casei de aur a lui Neron.

„LE SETTE SELLE”.

Acolo se găsisse grupa Laocointelui, și în șapte săli boltite, cărora le-a rămas numirea de *Le Sette Selle*, se văzură picturi decorative, arăbescuri originale, de cari Rafael a profitat așa de mult în ornamentarea camerelor din Vatican și a casei zisă Farnesina, pe care el o decoră cu picturi, pentru bancherul Chigi.

Acele șapte săli au fost în urmă, pe timp de doi secoli și mai bine, până la 1775, acoperite din nou cu dărămături și calomnia atribui cu nedrept această profanațiune, unui simțământ de invidie din partea lui Rafael.

APĂRAREA COLUMNEI TRAIANE
DE CĂTRE PAPI.

Să adăugim aci, ca un fapt de un interes mai național pentru noi, că sub papa Paul al III-lea, pe la 1540, fu desgropată partea de jos a columnei Traiane, care zăcuse până atunci, pe jumătate înfundată în dărămăturile ce acoperise Forul lui Traian. Însă, încă dela anul 1162, papa Alexandru al III-lea dase un ordin, prin care se osândiă la moarte și la confiscarea averilor toți aceia cari ar fi cutezat să strice baso-reliefurile de marmoră, ce singure ne-au păstrat parte din istoria antică a patriei noastre.

Ca Români și ca iubitori de arheologie, să mulțumim de ocamdată papilor Alexandru și Paul al III-lea, pentru că ne-au conservat și ne-au curățit monumentul străbunilor noștri, până când va sosi ora dorită ca să putem mulțumi altora pentru reproducerea și înălțarea chipului ei de bronz pe una din piețele Capitalei noastre, sau, ca la locul ei cel mai nimerit, chiar în fața edificiului consacrat luminării națiunii noastre, în fața palatului Academiei în care ne aflăm.

Socotesc că cu toții am luă un asemenea fapt ca de bun augur. Fără de a exagera, unde nu se cade, patriotismul nostru

retrospectiv, ca popor cu ființă a sa proprie, avem fără îndoială datorii de împlinit către strămoșii noștri; avem comemorațiuni de consacrat pentru a constata printr'însele cine suntem și mai ales pentru ca ele să ne îndemne a deveni și mai mult de ce suntem.

Și apoi, domnilor, nu este oare datoria tradițională a noastră a Românilor, de a aduce cultura Occidentului, pe țarmii sălbăteciți ai Dunării?

Un fapt ce-l culeg din istoria literelor și a arheologiei, chiar pe timpul despre care ne-am ocupat astăzi, ne dă o dovadă de această datorie a noastră, pe care se cuvine să o păstrăm precum am moștenit-o.

Iată faptul.

În a doua jumătate a secolului al xv-lea, tronul maghiar al S-tului Ștefan a fost ocupat cu glorie de un mare rege, a cărui familie mai toți o recunosc a fi fost românească, din Hațegul Ardealului.

UNIVERSITATEA ȘI BIBLIOTECA

FUNDATĂ ÎN BUDA

DE MATEIAS CORVIN.

Mateiaș Corvin a fost un rege puternic prin sabie, drept prin judecată, falnic prin iubirea ce a arătat către toate lucrurile civilizațiunii. Ajutat

de miniștri activi și inteligenți, printre cari mai ales arhiepiscopul Ion Viteazul — poate iar și acesta un Român — el a fundat o universitate în Buda, a chemat de pretutindeni și mai ales din Italia, literați, erudiți și artiști, precum pe matematicul german Regiomontanus, pe istoricul Bonfiniu din Ascoli, pe literatul florentin Naldi, pe pictorul Filippo Lippi și pe alții; a adunat medalii antice, pietre gravate; a format o bibliotecă, precum nu mai eră alta în timpul său.

Se zice că ea se compunea de 50.000 volume, parte tipărite — și tiparul abiă născuse pe atunci — iar cele mai multe scrise de mână și înfrumusețate cu splendide deseme, cu tocuri de mare preț. În localul unde el așeză acest tezaur al minții, el voi ca ochii să întâlnească priveliști nu mai puțin plăcute și, pentru decorarea sălilor bibliotecii, aduse tot din Italia trei sute de statue, dintre cari multe erau opere ale antichității. Trezeci și trei mii de galbeni îl costă pe an acest măreț așezământ, consacrat cu totul culturii intelectuale, ornate cu monumente arheologice.

Iată, domnilor, ce știă să facă, sunt acum nu mai puțin de patru sute de ani, un puternic rege de sânge românesc!

A ȘAPTEA LECȚIUNE

Domnilor, sunteți preveniți chiar din lecțiunea trecută cum că în istoria desvoltării ce a luat știința arheologiei din timpul Renașterii și până aproape de secolul acesta, adică în a doua fază a studiului nostru preliminar, nu putem face alta decât să menționăm de arândul pe frunțașii acelei nenumărate pleiade de bărbați, cari și-au ațintit atențiunea lor asupra rămășițelor trecutului, căutând atât în scrisele, cât și în monumentele plastice ale antichității, elemente pentru o nouă înflorire intelectuală.

Am spus și o repet încă, voi fi nevoit, cu pericolul de a vă deveni fastidios, să pronunț nume proprii multe, foarte multe. Iar din partea d-voastre — mă simț iarăș dator a o repeți — va trebui o nemărginită bunăvoință, o încordare de memorie fără preget, pentru ca din puținele ce timpul îmi va permite a zice, să puteți lua aminte *întru cât și în ce chip* fiecare din lucrătorii cei mai ageri și mai merițoși ai acestor trei secoli au fost părtași la apriga și înfierbântata mișcare literară, la via și juvenila ¹ clocotire artistică, cărora noi datorim o bună parte din cultura noastră actuală.

Insuși caracterul distinctiv al epocii memorabile prin care se deschide eră modernă este o curiozitate generală, activă, nesecată, febrilă, care în foarte scurt timp se răspândește peste toată societatea europeană și face să răsară fără de încetare într'însa o nenumărată mulțime de oameni de merit, toți aplecați cu tot dinadinsul la descoperirea și la deșteptarea culturii antice, sub diferitele ei faze. Așă s'a manifestat, așă s'a petrecut periodul istoric pe care-l numim Renașterea, și am căutat a vă arăta, domnilor, în lecțiunea trecută, cum, începând încă din secolul al xiv-lea și d'alungul tot secolului următor, un entuziasm nețărmurit, un amor și un cult fără margini pentru tot ce eră antic, a dat naștere, mai cu seamă în prematura Italie, la apologii și imitațiuni mai totdeauna puțin rașionate, la nesocotite avânturi arheologice în literatură, în arte, ba chiar și în politică.

¹ tinerească.

IN SEC. XVI, CERCETĂRILE
ANTICARE DEVIN MAI
SPECIALE, MAI POZITIVE.

Cu un caracter oarecum abătut dela acea primă încântare copilărească, cercetările arheologice se prelungesc, ba încă se înmulțesc și se specifică din ce în ce mai mult, în cursul secolilor ce urmează. Astfel dar istoricului îi rămâne acelaș rol; el încearcă numai o și mai mare greutate întru a grupă sub rubrică generale, acea gloată de erudiți și de artiști laborioși, cari aduc mereu nouă contingente la opera comună a culturii.

Aci însă se poate zice că naște cu adevăr istoria arheologiei. Aci încep a se frământă și a se plămădi mai întâi elementele acelei științe cari se ocupă în special cu elucidarea și cu lămurirea trecutului; aci scopul arheologiei se învederează curat. Rămâne numai ca materialul asupra căruia ea operează, să ajungă a se înavuți din ce în ce mai mult; rămâne ca timpul, experiența și mai ales geniul unor oameni cu totul superiori să determine și să confirme procederile și metoadele ei, pentru ca dânsa să devină o știință întăritoare pentru spiritul omenesc și folositoare chiar din punctul de vedere al moralei sociale.

CERCETĂRILE ANTICARE AU ADUS
UN CONTINGENT INSEMNAȚ DE
CUNOȘTINȚE.

Considerând lucrurile în modul acesta, lesne veți pricepe, domnilor, că nu este fără de importanță de a se da oarecare atențiune lucrărilor, multe și felurite, cari s'au efectuat cu o așa vie ardoare de către numeroșii anticari ai tuturor secolilor ce au preces imediat pe al nostru. Oricare ar fi meritele sau defectele acestor oameni, ei au deschis calea științei și, cât de mari ar fi progresele săvârșite în vremea de față, nu este prin puțință ca să nesocotim tot ce s'a lucrat cu câteva sute de ani mai 'nainte de către o așa mare câtimă de cercetători laborioși. Astăzi putem zice că lumea cultă trăește într'o atmosferă de noțiuni arheologice, pe cari tot omul le dobândește chiar din școalele inferioare; puțini însă se mai îngrijesc a ști *cum* și *ce fel* s'au dobândit acele cunoștințe, cum s'au răspândit ele în public. Toți le privesc ca o avere comună a societății moderne și acelor noțiuni anonime, cari se par așa de simple și de uzuale, nimeni nu se mai gândește astăzi a le aplică numele modestului anticar din secolii trecuți, care cu multă erudițiune și laboare¹ le-a extras din moștenirea rămasă incurcată

¹ trudă.

și trunchiată dela cei antici. Pare că de când lumea s'a știut bunăoară cum că zeii mitologiei antice au avut însușirile diverse pe cari orice versificator de gimnaziu le cunoaște, cum că Spartanii și Latinii n'au purtat veșminte de postav și de mătase ca ale noastre și n'au serbat ca noi Dumineca sau ca Evreii Sabatul, cum că în republicele Atenei și Romei, poporul aveă obiceiul de a delibera d'adreptul despre afacerile publice pe piață și nu reprezentat prin mandatarai ai săi, cari stau adunați și închiși într'o *Cameră*, ca în epoca contemporană.

Dar toate acestea și multe altele erau lucruri uitate cu desăvârșire în timpii întunecoși ai secolului de mijloc și a trebuit ca erudiții, cari au scormonit antichitatea dela Renaștere încoace, să descopere toate aceste fapte, acum așa de cunoscute, și să le divulge publicului celui mare, sub nedreapta osândă de a vedea modestia lor răsplătită cu uitare și cu nepăsare.

În asemenea împrejurări, nu se cuvine oare, domnilor, ca cel puțin, în studiul special al arheologiei, să se facă o răpede mențiune despre cei mai de frunte spicuitori și semănători ai cunoștințelor arheologice? Expunând materia științei noastre vom aveă așa des ocaziune de a cită, fără de a numi în specie pe vechii anticari, fapte și monumente vechi, descoperite și lămurite de dânșii, încât ar fi de neiertat ca să-i trecem cu vederea chiar și acum pe când răsfoim în grabă analele arheologice.

Acî le este negreșit locul mai mult, aș putea zice, și decât al autorilor antici, cari, curat vorbind, n'au fost întemeietori ai științei arheologice, ci sunt cu deosebire priviți ca niște elemente prețioase, necesare, indispensabile pentru cunoștința uzurilor și monumentelor antice.

În adevăr, faptele consemnate în scriitorii cei vechi pe de o parte, iar obiectele plastice rămase din vechime pe de alta, constituiesc materialul arheologiei. Studiile noastre ulterioare se vor repurtă asupra acestor două specii de noțiuni, din cari însă unele, adică cele dintâi, nu le putem culege decât din izvoare literare; pentru aceea am și voit a da mai nainte de toate o idee despre acele izvoare și le-am prezentat ca prima fază a istoriei arheologice.

IMPORTANȚA CĂRȚILOR ÎN STUDIUL ARHEOLOGIEI.

Este de o neapărată trebuință de a se ști, domnilor, că studiul acestei științe nu consistă exclusiv din descoperirea, din vederea, din pipăirea și din așezarea și catalogarea monumentelor plastice ale vechimii. Am mai

spus-o și o repet: cine nu știe carte, nu poate fi arheolog; și acei cari vin a povesti că ei sunt arheologi, fiindcă umblă toată ziua cu anticele în mână, și că nu vor să știe despre scrierile arheologice și despre bibliotecile ce se rânduiesc pe rafturi, aceia îmi aduc, zău, aminte — iertați-mi asemenea — pe vestitul amiral elvețian din nu mai știu ce bufonerie teatrală, căruia observându-i-se că Elveția n'are flotă, răspunde cu îngâmfare: «Nepricepuților, eu sunt amiral din naștere!»

Se vede că și arheologii cei mult laborioși, cari lucrează fără de biblioteci și fără de cunoștință de carte, se cred a fi și dânșii «arheologi din naștere!» Ferește Doamne!

Noi însă, domnilor, cari nu ne facem spaimă de carte, știm cu toții și depe băncile de unde d-voastre îmi acordați o binevoitoare ascultare, și depe înalta catedră unde această bunăvoință mă întărește, știm, zic, că orice știință adevărată își află adăpostul și temelul său în cărți, precum știm iarăși că ele sunt vama cea mai înaltă și cea mai netăgăduită a științei celei adevărate.

Să dăm așadar atențiunea noastră cărților ce s'au scris, și în secolii trecuți, și într'al nostru, asupra arheologiei, și deocamdată să aruncăm o repede privire asupra celor cari au ieșit la lumină în cursul secolului al XVI-lea, acela la care ne-am oprit în ultima noastră întrunire.

Zic că ne-am oprit; dar mă înșel. Am călcat chiar într'insul, vorbindu-vă despre marea proiect de explorațiunii arheologice prezentat papei Leon al X-lea, de către marele pictor Rafael.

Graba ce am avut de a ajunge la acest fapt, așa de caracteristic pentru geniul semeț al sublimului artist, ne silește acum să pășim puțin înapoi, spre a constata importanța descoperirilor arheologice ce s'au făcut în Italia pe timpul acela.

STATUELE ANTICE PĂSTRATE ÎN ROMA ȘI TRANSPORTAREA LOR PRIN ALTE ȚĂRI.

Am văzut că Petrarca, pe la 1354, recomandă Romanilor păstrarea numeroaselor statue ce se aflau încă pe timpul său în cetatea eternă.

E de mirare însă că cu un secol în urmă, la 1459, istoricul florentin Poggio Bracciolini, în scrierea sa *De varietate fortunæ*, deplângând vicisitudinile Romei, afirmă în mod pozitiv că într'insa nu se mai văd decât cinci statue, cinci și nu mai multe, printre cari trebuiesc numărate cele două statue culcate, a râului Tibru și a Nilului, ce se află azi, una în Va-

tican și cealaltă în Luvrul din Paris. Cum că faptul acesta nu poate fi tocmai exact, stă dovadă împrejurarea că cu puțini ani în urmă, ducele Lorenzo de Medicis puse într'o noapte să taie capetele la statuele regilor barbari cari se aflau pe arcul lui Constantin din Roma și transportă la Florența acest prețios furțișag artistic, în care se cuprindeau fără îndoială și câteva chipuri de capete dace, din cele cu cari Traian împodobise arcul său triumfal.

Adevărul e că Roma eră mereu jăfuită de capetele sale de operă; regii Neapolului trăgeau în capitala lor multe monumente sculpturale; tot așa au făcut în secolul al xv-lea regele Aragonului, Alfons Magnificul; tot așa, precum am văzut, regele Ungariei, Mateiaș Corvin; apoi iarăși nu mai puțin Francisc I-ii de Valois, regele Franței, care însărcinase pe trei artiști italieni de frunte, arhitectul Francesco Primaticcio, pictorul Andrea del Sarte și argintarul-sculptor Benvenuto Cellini, încredințându-le și sume însemnate spre a-i aduna din patria lor obiecte de artă. Optzeci de statue antice, printre cari și capete de operă, fură atunci strămutate în Franța și ornară d'arândul castelele dela Fontainebleau și dela Versailles și în fine sălile Luvrului, unde se află până acum.

Se vede că însuși papa Paul al III-lea, care iubiă pe Francisc I-ii, a înlesnit în mod excepțional aceste prețioase achizițiuni ale Franței.

Epoca cea mai productivă în asemenea descoperiri, a fost fără îndoială pentru Italia sutimea de ani cari se împarte între secolul al xv-lea și al xvi-lea. La sfârșitul acestui period, adică la 1556 și 1562, un oarecare Aldrovandi, care nu poate fi vestitul naturalist cu acest nume, a întocmit liste de toate sculpturile ce se aflau desgropate până atunci în Roma, arătând și numele posesorilor; în ultima listă a lui Aldrovandi sunt enumerate șase sute patruzeci și două de statue antice întregi și trunchiate, osebite de o mulțime de busturi și de baso-reliefuri.

RESTAURAȚIUNEA STATUELOR;

IMITAȚIUNI ȘI FALSIFICĂRI.

Plăcerea acestor aflări eră așa de mare, zelul de a nu lăsa vreun defect chiar întâmplător obiectelor antice așa de viu, încât cele mai multe statue ce se găseau trunchiate erau îndată supuse la restaurațiuni, cari adese nu erau tocmai nimerite. Toți sculptorii de frunte, până și cei mediocri din acea epocă s'au ocupat cu asemenea lucrări; iar mai cu seamă printre dâșii și-a dobândit renume

în această specialitate, Fra Giovanni-Angelo Montorsoli, școlarul și conlucrătorul lui Michel-Angel, care la anul 1530 împlini sub ochii papei Clement al VII-lea, lipsurile la brațele statuelor nu de mult descoperite ale Laocoontelui și Apolonului din Belvedere.

Să nu uităm a spune că tot pe atunci, împreună cu gustul colecțiilor de monete și medalii antice, despre cari vom vorbi mai la vale, se introdusese foarte și acela al pietrelor gravate antice. Principii și oamenii avuți își formau colecțiuni gliptice, printre cari se deosebiă mai ales aceea a lui Lorenzo de Medicis. Dar gustul nu se mărgini numai în colecționări de opere antice, săpate în pietre și în metali scumpe; mulți artiști se aplicară a imita și a crea din nou depe modelele vechi; ei adesea cătau să strecoare operele lor drept antice și chiar ilustrul Benvenuto Cellini, una din stelele artistice ale secolului al XVI-lea, se dete cu asemenea amăgiri, prin cari și-au făcut o reputațiune, nu știu dacă trebuie să zic mai mult defăimată decât lăudată, săpătorii de pietre scumpe Francesco Visconti din Milan și Angelo Baronello.

CINQUE-CENTISTII. Săpătorilor celor fini în geme și metali din epoca despre care vorbim li s'a dat numele original de *Cinque-centi*, care se vede a nu avea altă etimologie decât aceea care derivă dela secolul în care trăiau: *mille cinque cento*, o mie cinci sute. Azi, colecțiunea cea mai bogată de săpături ale *Cinque-centistilor* se află în cabinetul de antice imperiale din Viena.¹

IMAGINILE DE OAMENI ILUȘTRI
AI ANTICHITĂȚII, PUBLICATE DE
FULVIO ORSINI.

Pe lângă obiectele de artă se cade însă, domnilor — noi, cari nu punem cărțile arheologice la urgie — să numim și vreuna din acele opere cu gravuri, în cari artiștii anticari din secolul al XVI-lea, au reprodus mai ales chipurile oamenilor iluștri ai antichității depe statue, busturi, medalii și geme și cari, precum am spus-o în lecțiunea precedentă, au servit foarte mult falsificatorilor spre a desfigura stilul sculptural al antichității, conform trăsurilor nemăiestrite ale condeiului unor gravori nedibaci și nepricepători de regulele adevăratei estetice. Vom alege negreșit pe

¹ J. Arneth, Die Cinque-Cento-Cameen und Arbeiten des Benvenuto Cellini und Zeitgenossen, Wien, 1858, 1 vol. fol., unde se află reprodusă foarte fin toată prețioasa colecțiune de pietre gravate din Viena.

cea mai renumită din acele cărți, pe a lui Fulvio Orsini, sau Fulvius Ursinus, copil lepădat al unui comandatorem din ordinul Maltei, care deveni călugăr, erudit și bibliotecar și adună în cursul vieții sale o prețioasă colecțiune de obiecte antice. La 1859, el se servi cu una sută cincizeci și una de stampe, gravate încă de mai 'nainte, dela 1517, de către Andrea Fulvius din Palestrina, autorul unei poeme arheologice *Antiquaria Urbis Romæ*, care, el mai întâi luase titlul de *anticar*, până atunci neuzitat. Ursinus însoți aceste stampe cu un text explicativ, sub titlul de *Imagines et elogia virorum illustrium*. Cartea lui, deși tare imperfectă, a păstrat o lungă reputațiune, deoarece ea a fost și tradusă în limba franceză, la 1770, sub numele de *Portraits d'hommes et femmes illustres de l'antiquité*.

NUMISMATUL AENEAS VICO.

Un alt artist anticar, care pe acel timp trăia în Veneția, a fost Æneas Vico din Parma, pe care numismații îl privesc ca unul din părinții acestei ramuri a arheologiei. După Andreas Fulvius, care gravase monete antice în *Imaginile bărbaților iluștri*, stampate la 1517, se vede că Æneas Vico a tipărit mai întâi opere curat numismatice, cu stampe ale împăraților romani și ale soțiilor lor. Vico fusese școlar a doi artiști, Marcu-Antonio și Rafael; gravurile lui se resimt de așa bună școală și texturile descriptive, cari sunt la diferitele sale publicațiuni când latinești, când în *lingua volgare*, adică italienești (*Discorsi sopra le medaglie delli antichi*, 1555), arată oarecare tendință spre clasificarea materiei numismatice și mai ales prezentă o parte critică având de scop distingerea monetelor adevărate de cele false, cari chiar depe atunci erau foarte numeroase.

CONTRAFACȚORII PADOVANI DE MONETE ANTICE.

Spuserăm mai sus, cum oameni de merit cu totul superiori ca Benvenuto Cellini, găsiu plăcere de a falsifica operele de gliptică antică; dar această specialitate fu practică în vederea comerțului, însă cu o necontestabilă îndemânare și cunoștință, de către doi artiști din Padua, Ion Cavini și Bonzagna, ale căror monete, imitate de pe cele antice, sunt foarte de temut pentru cei ce nu sunt cunoscători perfecți și bine dedați cu produsele artei numarii.¹

¹ meșteșugul fabricării banilor.

Cabinetele de medalii cele mai renumite păstrează monetele false, numite *Padovane*, atât pentru a servi de criteriu, cât și pentru meritul artistic al contrafacturilor.

Știința e gazdă miloasă; ea scapă uneori de poteră chiar și pe calpuzani.¹

SEBASTIAN ERIZZI. Aeneas Vico avu pe timpul său un emul în numismatică chiar în Veneția, pe unul din membrii teribilului Consiliu de zece, pe nobilul Sebastian Erizzi, care tipări la 1557, un *Discurs*, în limba italiană, *despre medaliiile și monetele celor vechi, cu explicarea monetelor consulare și a medaliiilor imperiale romane.*

HUBERT GOLTZIUS. Dar publicațiunile cari determină în modul cel mai caracteristic prima fază sau adolescența științei numismatice, sunt acelea ale gravorului olandez Hubert Goltzius sau Goltz, născut la 1525. Intre anii 1566 și 1576, el tipări, cu stampe de monete, mai multe cărți, în cari reproduse toate monetele romane și grece câte erau cunoscute pe timpul său; dar printre ele, el strecură, cu știre sau din neștiință, multe bucăți false; cu toate acestea colecțiunea lui Goltzius, intitulată *Thesaurus rei antiquariæ ex antiquis numismatibus*, fu retipărită de mai multe ori, și întru ceace privește explicațiunile pe cari el le trase din monete și din alte monumente, asupra religiunii, istoriei, geografiei, cronologiei și altor ramuri ale studiului antichității, cărțile lui Goltzius au fost totdeauna stimate de arheologi, chiar dacă adesea opiniile sale au fost combătute și răsturnate.

Deaceea și Goltz este privit ca reprezentantul cel mai vădit al numismaticei din secolul al xv-lea, adică până la oarecare punct ca întemeietorul acestei ramuri, pe care apoi alții în secolii următori au dezvoltat-o și au îndreptat-o pe căi mai raționate.

**LUCRĂRI CONSIDERABILE
EXECUTATE DE „GLADIATORII
REPUBLICEI LITERELOR“.**

Intrerup aci, domnilor, șirul anticarilor cari în secolul al xv-lea s'au ocupat special cu antichități artistice sau estetice, depe cum le-am calificat și adică cu opere de statuarie, de glicptică și de numismatică și mai 'nainte de a trece la alte categorii de monumente de aceeaș specie, crez de folos ca să arunc o ochire

¹ falsificatori de monete.

sumară asupra lucrărilor, poate și mai însemnate, cari s'au făcut pe acest timp în domeniul antichităților etice, iar mai cu seamă asupra studiilor îndreptate către statul și societatea romană.

Aci întâlnim un rând întreg de oameni eminenți, de aceia cărora știința antichităților le va rămânea pururea datoare, dacă nu chiar pentru bazele ei, dar cel puțin pentru partea cea mai considerabilă a materialului pe care ea se află așezată. Cine într'adevăr rostește numele unui Paul Manuciu, unui Carol Sigoniu, unui Justu Lipsiu, unui Onufriu Panviniu, unor Scaligeri tatăl și fiul, acela numește totdeauna pe neobosiții *Gladiatori ai republicei literelor* din secolul al XVI-lea, depe cum i-a botezat un critic francez din timpul nostru¹, și deșteaptă amintirile unor erudiți adânci, cărora le-au lipsit spre a fi perfecți din toate punctele de vedere, niște predecesori asemenea cu dânșii. Prin aceste cuvinte voi să arăt, domnilor, că dacă alții ar fi adunat tot materialul științific pe care acești oameni meritoși au fost nevoiți să-l culeagă cu o minunată răbdare și stăruință de prin toate fântânile antice pe atunci cunoscute, ei de sigur ar fi fost în stare să aprecieze viața publică și privată a popoarelor antice cu toată înălțimea de idei și de vederi, pe care au arătat-o arheologii de frunte ai epocii noastre. Dar când omul e biet silit să-și petreacă viața adunând cu propria sa spinare piatră, var și lemne spre a-și clădi casa, moartea îl ajunge mai înainte de a fi pus temeliala, și altora le rămâne sarcina laudată de a înălța edificiul, pe care abia îl putuse închipui sau visă obositul muncitor.

Tot astfel ni se arată erudiții arheologi despre cari voi să vă dau scurte notițe, lăsând în umbra acestora o mulțime de alți cercetători mai puțin luminoși.

MANUCI. Este un fapt cunoscut, domnilor, în analele tipografiei că printre cei mai însemnați tipăritori din secolul al XV-lea și al XVI-lea se socotește familia venețiană a Manucilor. Cel mai bătrân, Alde Manuciu, a lăsat numele său de botez uneia din cele mai faimoase tipografii italiene, din cari au ieșit nenumărate edițiuni *princeps* sau încă netipărite, de autori clasici, eleni și latini. Alde Manuciu

¹ Ch. Nisard, *Les Gladiateurs de la République des lettres aux XVe, XVIe et XVIIe siècles*. Paris, 1860; precum și *Le Triumvirat littéraire au XVe siècle*, Paris, 1852.

muri în Veneția la 1533, lăsând stabilimentul său, încărcat de judecăți, fiului său Paul Manuciu, un prunc care abia la vârsta de 22 ani putu să ia sarcina anevoioasă a averii părintești; dar junele, mai aplecat la studii anticare decât la cărcote judecătorești, părăsi curând moștenirea și se duse în Roma, unde papii Piu al IV-lea și Gregoriu al XIII-lea îl așezară în palatul Capitoliului cu noi teascuri, menite de a întrece pe cele din Veneția. În liniștea acestor ocupațiuni predilecte Paul Manuciu scrisse trataturi despre *vechile legi ale republicei romane*, despre *senat*, despre *comiții* și despre *organizațiunea cetății* în Roma, explorând și comentând mai cu seamă pe autorul său favorit, pe Cicerone. Inconjurat de o întinsă reputațiune de erudit, care totuș nu-l ajutase a scutura sărăcia, el muri la anul 1574.

SIGONIU. Alături cu dânsul, dar pe o treaptă și mai înaltă, se cade să punem pe *Carlo Sigone* sau *Sigonius* din Modena, care în anii vieții sale, dela 1523 până la 1584, a ocupat pe rând cu cel mai deplin succes catedrele de litere în Universitățile dela Modena, dela Veneția, dela Padova și dela Bologna. Activitatea lui se desvoltă în diferite cercuri: pe de o parte el mai întâi de toți se ocupă cu descifrarea și lămurirea vechilor documente sau diplome din mediul-ev și astfel deveni adevăratul fondator al științei numită *diplomatică*, pe care alții, ca benedictinul francez Mabillon, ca iezuitul german Papebroeck, și ca istoricul italian Muratori, o desvoltară; totuș Carol Sigoniu este privit ca primul stâlp al arhivelor.

În ramura antichităților romane privitoare la stat, el făcu tratate despre legi și despre întocmirile politice, asupra cărorora avu debateri cu un erudit francez născut în Rouen și profesor de elinește la Bordeaux, N. de Grouchy sau Gruchius, traducător în limba latină al operelor lui Aristotele; dar mai cu seamă, el intră în polemică cu profesorul padovan Robortello din Udine. Cearta între acești doi învățăminte ajunse a fi așa de înviersunată, încât senatul Veneției sosește de cuviință a impune acestor impetuoși luptători un *ego...* legal și a-i opri prin ordin de stat de a mai disputa. Osebit de aceasta, Sigoniu întocmi tabele pentru *Fastele consulare* ale republicei romane și le corectă în mai multe rânduri, completându-le neîncetat; cu aceste lucruri el aduceă câștig șirului cronologic al istoriei romane.

El încă eră reputat ca unul din scriitorii latini cei mai pu-

riști și mai eleganți ai timpului său; întemeiat pe această credință, el scoase sub numele lui Cicerone, un tratat *De consolatione*, a cărei falsitate nu rămase însă mult timp nedovedită. E curios lucru de a vedea în acel timp de fragedă încolțire a literelor și a artelor moderne, încercări de tot felul spre a amăgi publicul cu imitațiuni depe operele antice. Oare această rea credință din partea literaților și a artiștilor n'a fost și pe atunci precum este și acum, dovada unei imperfecte cunoștințe despre adevăratul spirit al operelor imitate? Omul care posedă noțiuni exacte și precise despre o artă din alte timpuri și care își dă bine seama despre geniul trecutului, acela știe tot atât de bine că acel geniu este neimitabil, că acea artă ajunge prin studii a fi pricepută, dar că ea în veci nu se poate reproduce.

Dar ideile erau diferite în socolul al xiv-lea și pe Sigoniu, nimeni nu-l defăimă că a voit să plagieze pe Cicerone. Din contra, el avea de prieteni pe cei mai însemnați oameni din Italia și printre școlarii săi se prenumărau mai mulți principii indigeni și străini, cari mai apoi își câștigară nume ilustre.

Să cităm mai cu seamă pe marele cancelar al Poloniei, vestitul Ioan Sarius Zamoysky, acelaș care aduse în patria sa ca rege pe Henric de Valois și care, la 1595, puse domn la Moldova pe Ieremia Movilă, depărtând din tron pe Răsvan-Vodă, vrednicul aliat al lui Mihai Viteazul. Zamoysky, care studiasse în Italia dela Sigonius, scrise și el la 1348, sub numele latinizat de Zamoscius, un tratat în limba latină despre *Senatul roman*; acest opuscul unii îl atribuesc cu nedrept profesorului, atât eră de bine studiat și ca materie și ca stil.

PANVINIU.

Pășind către un nou atlet al științei anticare din sec. al xvi-lea, ni se prezintă călugărul veronez Onufriu Panvinus, bibliotecar în Vatican, care trăi abia treizeci și nouă de ani, dela 1529 până la 1568, dar lăsa o sumă considerabilă de lucrări însemnate. Studiile lui arheologice se purtară asupra *Cetății și imperiului roman*; asupra *Fastelor și triumfurilor la Romani*, asupra jocurilor circului, asupra *Profețiilor sibiline*; cel puțin acestea sunt tratatele anticare publicate de dânsul, în cari domnește o erudițiune vastă, dar cam puțin rumegată; dacă este însă să dăm crezământ istoricului veronez Scipione Maffei, apoi lui Panvinu îi revine onoarea celei dintâi mari colecțiuni epigrafice. Se constată că printre manuscriptele lui se află o operă capitală sub titlul *Antiquarum totius terrarum orbis inscriptionum liber*. Aceasta

s'a pierdut și se bănuie că ea, căzând mai apoi în mâinile altora, a devenit chiar lucrarea cu care și-a făcut un nume nemuritor batavul¹, Gruter, despre care vom vorbi în curând.

JUSTU LIPSIU. Dar mai 'nainte, să facem loc aci eminentului publicist, filolog și anticar, Justus Lipsius din Luttich, (1547—1606), a cărui vieață mereu turburată prin polemice religioase, pe cari ile suscită întreita sa schimbare de religione, se petrecu mai întâi în călătorii la Roma (1569), apoi în profesorat la Iena (1572), la Leyda (1579) și în fine în patria sa la Luttich.

Ca anticar, Justu Lipsiu scrise despre politica și monumentele Romanilor sub titlul de *Admiranda seu de magnitudine romana*, despre jocurile amfiteatrului, despre sărbătorile Saturnale și despre alte chestiuni secundare; dar cercetările sale arheologice s'au purtat mai mult asupra *artei militare* la Romani. Opera lui specială asupra acestei materii este un comentariu perpetuu al tratatului istoricului Polibiu, în care el expune și discută pentru prima oară, în mod complet miliția, armele, ordinea de bătaie și legile de războiu; apoi, adaugă, într'un osebit tratat, numit *Polyorctica*, descrierea mașinilor de războiu și a armelor săgetătoare, pe cari le însoțește chiar cu deseme închipuite de dânsul.

Printre poligrafii epocii sale, Justu Lipsiu este cel care a știut mai bine să dea științei celei mai adânci, o înfățișare plăcută și ademenitoare, întrebuițând un metod de expunere simplu și sistematic, care până atunci nu prea fusese uzitat de către învățați; el a izbutit mai totdeauna să prezente cercetările sale cele mai docte, sub forma unor convorbiri spiritoase², cari atât prin claritatea ideilor cât și prin corecțiunea cu care el mânuiă limba latină, pătrundeau lesne mintea fiecăruia și răspândiau astfel în public gustul cunoștințelor serioase, atât de ușor dobândite.

Erudițiunea, eleganța de stil și spiritul superior ale acestui bărbat îi creară o pozițiune cu totul însemnată în Europa din Nord, astfel încât el jucă în țările cisalpine rolul pe care în acelaș timp îl avea Sigoniu în Italia.

¹ Olandezul; ² spirituale.

SCALIGERII. Dar, iată că vine timpul, domnilor, să vă vorbesc și despre doi bărbați, tatăl și fiul, cari în cursul secolului al XVI-lea au ațâțat în sânul republicei literare, și cele mai entuziaste admirațiuni și cele mai nerușinate certuri. Au fost oameni plini de știință și de inteligență amândoi Scaligerii, dar firea le-a fost din cele mai ciudate. Tatăl, Iuliu Cesar Scaliger, eră, se vede, născut în Verona la 1484, dintr'un om foarte de rând numit Benedict Bordon; dar el tăgăduia această origine și îngâmfat peste măsură de o închipuită nobleță, se pretindea coborît din ilustra familie a principilor dela Scala; de unde își dase numele de *Scaliger*. El fu pe rând ostaș, medic și apoi lipindu-se pe lângă episcopul din Agen în Franța, se dete cu totul filologiei, dobândindu-și un nume lăudat prin știința sa, dar nesuferit prin aroganța și pretențiunile sale. El muri la 1558.

Fiul său Iosif Justus Scaliger îi semănă în toate cele rele; dar îl întrecu în erudițiune și în spirit de critică. Se vede, domnilor, că s'a întâmplat uneori juni să fie mai învățați decât cei cari s'au devotat științelor până încă aceia să nu fie născuți. Așa trebuie să și fie ca să se producă progres în lume și cei cari la noi susțin contrariul dau dovadă că nu vor sau nu pricep adevărata înaintare a științei. Orișicum, acesta a fost cazul cu junele Scaliger, născut în Agen, la 1540, al zecelea din cincisprezece copii la părinții săi. El călători foarte mult prin Franța, Germania, Italia și Scoția. Schimbându-și religiunea spre a deveni protestant, el nu mai putu rămâne în Franța și se așeză în Leyda, luând cu fală, la 1593, catedra pe care o părăsise modestul Justu Lipsius. Dar nu numai chestiunile religioase fură pentru dânsul cauze de învierșunate polemice; o carte ce el scrise despre vechimea familiei Scaliger, pe care o scoboră deadreptul dintr'un vechiu rege Alan, fundator al Veneției, și pe care o preumblă pe tronurile Bavariei, Iliriei, Dalmației, Ungariei și chiar al Moldovei, în persoana veneticului Eraclit-Despot-Vodă, pretins rudă a lui, îi suscită un pamflet defăimător inspirat de ura iezuiților și subscris de un învățat german numit Gaspar Schioppius. Când se ispitește cineva să citească vreo pagină din polemica străbălată¹ și trivială ce se făcea pe timpii aceia în regiunile ideale și liniștite ale literelor, mai mai că-i vine a crede cum că sufletele înveninate ale anticarilor depe atunci

¹ destrăbălată.

au scăpătat, prin metempsicosă, până în trupul unor gaze-tari anonimi din țară dela noi.

Iosif Scaliger muri la 1609 în Leyda și mormântul lui, înălțat în biserica reformată, poartă armele sale de familie și menționează originea lui princiară. Fie-i dar pe plac; el a fost cu adevărat *principe* printre filologi și anticari și a introdus în școalele batave¹ un spirit de critică, pe care până atunci nu-l avusese nici chiar școalele italiene cele mai bine reputeate; el fu cel dintâi care întemeie istoria pe stâlpii solizi ai unei critice metodice, pe ai numismaticei și ai epigraficeii. Lucrările sale asupra cronologiei, în cari se cuprind ciclele tuturor popoarelor pe atunci cunoscute, sunt din punctul de vedere istoric opere capitale; într'însele, adică în vestita lui carte *De emendatione temporum*, publicată la 1583, după ce supune toate datele până atunci admise, la o critică victorioasă, el se ingeniază a inventa o nouă sistemă cronologică, căreia îi dă numele de *period Julian*, după numele tatălui său, sistemă prin care el voește să doboare și să înlocuească reforma gregoriană a calendarului ce se introdusese în anul precedent, de către papa Grigorie al VIII-lea, în toate țările catolice.

EPIGRAFIȘTII: I. GRUTER.

Apoi iar, ca un fapt însemnat de activitatea lui Scaliger în ramul arheologic. să mai arătăm că el a dat tot ajutorul său la opera epigrafică a lui Ianus Gruter, care de sigur n'ar fi întrunit atâtea merite, dacă n'ar fi atins-o mâna măiastră a marelui erudit, înavușind-o și cu felurite indicii sau tabele, auxiliare neprețuite la colecțiuni de felul acesta.

În privința acestei opere intitulată *Corpus inscriptionum antiquum totius orbis Romani* și publicată mai întâi în anul 1603 la Heidelberg, unde Ianus Gruter, originar din Anvers, a fost profesor, am mai spus că este oarecare bănuială cum că editorul s'ar fi servit cu manuscriptul lui Onufriu Panvinu, emendat încă și prin o altă publicațiune epigrafică a lui Martin Smetius din Bruggen (1588).

Am arătat, în lecțiunea trecută, domnilor, cum arta epigrafiei s'a născut prin dibuirile unui Guilielmo di Pastrengo în secolul al XIV-lea și mai ales prin tentativele mai raționate ale lui Ciriaco Anconitanul din secolul al XV-lea. În secolul al

¹ olandeze.

xvi-lea, găsim ca reprezentanți ai acestei ramuri arheologice pe nedreptățitul Onufriu Panviniu, pe germanul Bienewitz, supranumit *Apian*, care, la 1534, tipări o colecțiune de inscripțiuni; pe olandezul Martin Smetius, care fu ucis de un soldat jăfuiitor, ce-i răpi totdeodată și manuscriptul și îl vându apoi unui alt epigrafist George Duza; pe însuși acest Duza, care călători în Constantinopole și aduse de acolo o colecțiune de inscripțiuni grece; în fine și mai ales pe Ianus Gruter, omul care a întrunit și a rezumat în opera sa toate lucrările și toate meritele predecesorilor săi, adăugindu-le în mod foarte simțitor. Ceeace este în acest secol, Goltzius pentru numismatică, Paul Manuciu, C. Sigoniu și Iustu Lipsiu pentru legislatura și statul roman, Iosif Scaliger pentru cronologie, tot aceea este și Gruter pentru epigrafică. Rămâne să constatăm în secolii viitori, simțitoarele progrese ce știința a făcut dela dânsul încoace.

INSCRIPTIUNILE ROMANE

DIN DACIA.

Să nu uităm însă, domnilor, a face chiar aici mențiune despre câțiva bărbați de știință, cari încă din aceste vremuri depărtate au făcut să intre și unele rămășițe de epigrafică romană din Dacia, în cercul cunoștințelor lumii culte. Wolfgang Lazius, istoriograf al împăratului german Ferdinand I-ii și bibliotecarul său în Viena, fu cel dintâi care cuprinse câteva inscripțiuni latine din Dacia în *Commentariile* sale istorice și arheologice asupra provinciilor imperiului roman, și în opera sa geografică asupra Panoniei, Daciei, etc., publicată pe la 1572. Medicul și botanistul francez Carol Clusius, mort la 1609 în Francfort, căpătă și el în Viena copie depe inscripțiuni din Ardeal, cari ajunseră în mâinile și în colecțiunea lui Gruter.

CEI DOI ZAMOSII.

Dar mai special asupra epigraficeii romane din Dacia a scris transilvăneanul Stefan Szamoskösi, în opera sa intitulată *Analecți lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*, în care el transcrie inscripțiuni văzute și studiate de dânsul chiar la fața locului. Să observăm, domnilor, că acest adevărat părinte al epigrafiei noastre daciane a purtat pe latinie, mai acelaș nume cu cancelarul Poloniei Zamoysky, și deaceea trebuie să se ferească cinevă de a confundă pe Polonul Ion Sarius Zamoscius, cu Ardeleanul Stephanus Zamosius, care studié în Universitatea dela Padova la anul 1597 și deveni

mai târziu istoriograful principelui Botskai. Acesta a deschis, în secolul al XVI-lea, calea epigrafiștilor locali, despre cari vom avea ocaziune a vorbi mai târziu.

Destul vă va fi deocamdată să recunoașteți, domnilor, din câte vă spusei până acum despre epigrafiștii secolului al XVI-lea, că o vie mișcare se producea în toată Europa, în sânul acestei ramuri importante a arheologiei. Interesul ce ea inspiră începuse a fi așa de mare, încât, aci ca și în toate celelalte rămășițe ale antichității, contrafactori mai mult sau mai puțin dibaci, printre cari se deosebi mai cu seamă Italianul Pirru Ligorio, compuseră inscripțiuni imitate și mai adesea inventate depe regulele nu încă bine studiate ale epigraficeii antice.

În orice caz, dela malurile dacice ale Dunării, unde monumentele lapidare¹ fusese aduse de Traian, interesul către aceste prețioase rămășițe ale trecutului era acum răspândit până pe țărmurile iberice, cari dase naștere gloriosului împărat. Acolo în Spania, sub domnia strălucită a lui Filip al II-lea, artele, literele și științele se aflau pe atunci în floarea lor; istoriograful regal Ambrogio Morales din Cordova adună pe la 1575, inscripțiuni antice din toată Spania și cătă să dea regule pentru știința epigrafică.

DESCRIEREA COLUMNEI LUI TRAIAN DE ALF. CHACON.

Dar un alt erudit spaniol, călugărul dominican Alfonso Chacon sau Ciaconius, din acele timpuri (1540—1599), deșteaptă pentru noi un interes mai local. Mai întâi însă să statuăm un fapt biografic, care să ne ferească și aci de confuziune; tot în secolul al XVI-lea a trăit și un alt erudit spaniol P. Chacon, care s'a distins așa de mult în cronologie, în numismatică și în alte ramuri ale arheologiei, încât i s'a dat supranumele de Varronele Spaniei. Acesta nu este Alfonso Chacon călugărul, care la 1576 a publicat mai întâi un text explicativ al sculpturilor depe columna lui Traian din Roma, sub titlul *Historia utriusque belli dacici a Traiano Cæsare gesti, ex simulacris quæ in Columna ejusdem Romae visuntur collecta*.

Acest text însoțită un volum de 130 stampe, de format în 4° mare, în care pictorul Ieronim Muziano decopiasse tot șirul baso-reliefurilor depe vestitul monument.

¹ de piatră.

**IMPORTANȚA, ISTORICUL
ȘI BIBLIOGRAFIA ACESTUI
MONUMENT.**

Deși mai târziu îmi propun, domnilor, a consacra în cursul cercetărilor noastre un studiu amănunțit columnei celei mult importante pentru istoria patriei române, permiteți-mi însă chiar de astăzi a vă da o răpede idee și despre aspectul aceluia monument și despre lucrările arheologice și artistice cărora el a dat naștere.

Cum că columna lui Traian a fost înălțată pe Forul acestui împărat de către arhitectul său Apolodor din Damasc, ca să serve de mormânt învingătorului Dacilor, Germanilor și Parților, cum că țărâna lui depusă la temeliea columnei într'un vas de aur a fost răsipită în timpii de jafuri, acestea sunt fapte ale istoriei. Să adăugim numai, ca noțiuni artistice, că dânsa se compunea din patru părți: un fundament subteran un pedestal pătrat, un stâlp cu capitel de ordin doric și o statuă a împăratului Traian. Douăzeci și nouă enorme bucăți de marmoră de Paros, așezate una peste altă, întocmesc acest monument; ele pe dinăuntru sunt scobite spre a forma un gol, în care se suie o scară spirală, ceace se și confirmă prin numele tehnic de *columna cochleata* («*kohlis*», melc) al monumentului; iar pe dinafară, marmora e pretutindeni sculptată cu baso-reliefuluri adânci. Pedestalul pătrat reprezintă numai trofee de arme, victorii, și poartă deasupra ușii de intrare o inscripțiune, care constată cum că toată columna are aceeași înălțime cu muntele ce s'a săpat spre a se clădi în locul lui Forul lui Traian, adică ea cu totul este înaltă de una sută picioare romane sau aproape treizeci de metri.

Pe stâlp se încolăcește un brâu, *volumen*, de sculpturi, formând douăzeci și trei de spirale, care în una sută douăzeci și patru de tablouri reprezintă amândouă războaiele lui Traian cu Dacii. Chipul unei victorii aripate, scriind pe un scut rotund, desparte pe la mijlocul spiralei, istoria figurată a ambelor campanii.

Dar cu pericolul de a repeta multe din aceste amănunte descriptive, permiteți-mi, domnilor, a vă citi o pagină scrisă în lauda columnei Traiane, de un renumit om de știință și de artă contimporan, care este totdeodată și un scriitor foarte meritos. O traduc din interesantele și instructivele «Convorbiri asupra arhitecturii» de d-l Viollet-le-Duc:¹

¹ *Viollet-le-Duc*, *Entretiens sur l'architecture*, vol I, p. 117. Paris, 1863*

«Când Romanul voește să fie artist — zice eruditul arhitect francez — la timpul și depe placul său, apoi cu anevoie i se pot asemui alții. Avem despre acest fapt, un exemplu foarte însemnat într'un monument cunoscut de toată lumea, pe care toți îl admiră prin tradițiune, fără de a ști pentru ce, și care în genere a fost cam rău prețuit din punctul de vedere al artei; acesta este columna Traiană. Nu știu dacă cumva Elenii au conceput la dânsii ceva de felul acesta, dar nu-mi vine a crede, căci în acea concepțiune se simte un ce cu totul roman; într'însa se regăsesc ideile de ordine, de metod, acel simțimânt pe care poporul dominator l-a ridicat până la sublim. În idea de a scrie istoria unei cuceriri pe o spirală de marmoră, având statua cuceritorului d'asupra, se află ceva cu totul străin spiritului grecesc. Atenianii erau prea tare invidioși spre a face o asemenea onoare unui singur om și ei n'aveau în politică acel simțimânt de ordine care se învederează în mod așa de puternic pe columna din Forul lui Traian.

Dela temelie până la culmea acestui monument se poate recunoaște, ca să zicem așa, tiparul geniului politic și administrativ al Romanilor. Baza pătrată sau stilobata este acoperită pe câte și patru ale ei fețe, cu săpături oable în cari sunt reprezentate grămezi de arme de ale poporului cucerit. Deasupra ușii care dă intrare la scara încovoiată ce pe dinăuntru se înalță până la masa de d'asupra capitelului, se află o inscripțiune purtată de două victorii aripate. La unghiurile acelei stilobate, d'asupra, patru acvile țin în ghiarele lor cunune de laur. Însăși toarta dela bază e o lată cunună. La urmă, d'alungul trunchiului se încolăcesc, ca o cordeă, un fel de frize sau chenare, pe cari stau minunat sculptate toate împrejurările primei campanii a lui Traian. Pe la mijlocul columnei, o victorie, produsă în baso-relief, însemnează pe un scut faptele învingătorului. Apoi se începe șirul anaglifelor cari reprezintă a doua campanie și cari se opresc sub un capitel, al cărui profil, cam asemănat cu cel doric al Elenilor, este ornat cu ove¹. Totul se termină cu un pedestal circular pe care era așezată statua lui Traian.

Dacă concepțiunea e frumoasă, apoi și construcțiunea nu este mai prejos. Ea se compune din enorme bucăți de marmoră albă, în miezul căroră e scobită scara. Capitelul este din o singură bucată și pedestalul se compune din opt plăci de marmoră. Columna Traiană ne învederează adâncă deosebire ce desparte pe Romani de Greci în operele lor artistice. Curioasele descrieri ce ne-a lăsat Pausaniās despre Grecia ne arată în tot momentul pe piețele publice, în acropolele cetăților, statue, monumente votive, anagliffe sculptate de cutare artist și comandate de cutare personagiu, spre a consacra un fapt. Deaceea ne și vine a crede că acele cetăți grecești trebuiau să semene cu muzee deschise, cu colecțiuni de opere de artă, dispuse în jurul și în interiorul monumentelor principale. Acest fel de lucruri păreau jucării Romanilor. Când ei voesc să facă o operă de artă, cer mai 'nainte de toate ca ea să fie bine ordonată, ca ea să reprezente un complex întreg și perfect, ca ea să însușească însemnătatea unei legi, unui act politic sau administrativ, ca ea să aibă aceeași claritate, același spirit metodic. Artistul se nimicește, căci monumentul este ca și un *Senatus-consult*. Astfel totul e zis.

Atunci când, întemeindu-se pe idei atât de largi și de înălțate, se întâmplă ca rezultatul să fie așa de nemerit ca în columna Traiană, cât despre mine mărturisesc că arta elenă mi se pare învinsă, dacă nu în forma sa, dar cel puțin în al ei spirit».

¹ ornamente în formă de ou.

Această frumoasă și dreaptă apologie a artei Romanilor mi se pare, domnilor, a fi mai cu deosebire la locul său, când este vorba despre monumentele înălțate de marele Traian, de acel rar împărat a cărui preocupățiune statornică a fost, nu trufia și plăcerile sale personale, ci mărirea și foloasele poporului roman.

Și în adevăr, în mijlocul Forului pe care el îl înzestrase și-l împodobise cu bibliotecă, cu templu, cu basilică, cu teatru, cu gimnaziu, cu arc de triumf și cu statue ecuestre, în mijlocul aceluși armonios și măreț complex de edificii sumptuoase cari, cu o înțeleaptă ordonanță, întruniă în acelaș ocol toată activitatea intelectuală a poporului, acolo, deasupra columnei consacrată războaielor prin cari pământul Daciei a fost dat moștenire de veci seminției latine, acolo, ca un demn coronament al întregii opere, sta în vechime statua de bronz a lui Traian, aurită poate, dar în orice caz în costum militar, cu o lance în mâna stângă, cu o victorie aripată pe cea dreaptă. Așa cel puțin se vede statua figurată pe numeroasele medalii ale timpului, cari reprezintă monumentul. Statua a pierit de mult dela locul ei și la anul 1587, papa Sixtu al v-lea așează în locu-i gol pe aceea a Sf. Petru.

Am mai spus în lecțiunea trecută, cât de mult au fost papii îngrijați de conservarea acestui monument. Traian a avut pururea o mare trecere la Sfinții pontifici și se zice că în secolul al VII-lea, papa Sf. Grigorie cel Mare a făcut rugăciuni, posturi și denii, ca să scape din iad sufletul marelui împărat; favoare excepțională ce i s'a și acordat, însă sub condițiunea expresă că altădată nu va mai aduce astfel de supărare raiului pentru vreun alt suflet de păgân.

Această minune a ilustrului pontifice a povestit-o pe larg chiar Alfons Chacon într'un volum in folio tipărit în Roma, la 1576; dar încă mai dinainte însuși Dante atestase minunatul fapt în treacăt:

Quiv'era storiata l'alta gloria
Der roman principe, la cui gran valore
Mosse Gregorio alla sua gran vittoria;
Io dico di Traiano imperadore.

«Acolo eră înfățișată înalta glorie a principelui roman, a cărui mare vrednicie împinse pe Grigorie la marea sa izbândă: eu voiu să zic despre Traian împăratul».

În adevăr, Traian a avut norocul să fie multora plăcut și această pândăciune s'a repurtat și asupra monumentului său funerar. Încă de prin secolul al XVI-lea, regele Fran-

cisc i-iu de Valois ceru dela vestitul arhitect Iacob Vignole ca să-i facă o decopiere de gips a columnei din Roma; lucrarea însă nu se putu efectua cu totul din lipsă de bani. Ea fu reincepută sub Ludovic al XIV-lea și de astădată se execută pe d'intreg, dar numeroasele tipare nu fură toate transportate în Paris; multe au rămas la Roma, în Villa Medicis, unde este stabilită școala franceză de arte și de arheologie. În timpul victoriilor Republicei franceze în Italia se propuse ca întreaga columnă să fie adusă pe apă la Paris și să se așeze pe o piață, puindu-se deasupra o statuă a libertății. Acest semeț proiect nu fu pus în lucrare, dar pe timpul ultimului imperiu, la 1861 și 1862, Napoleon al III-lea, care n'a rămas indiferent la nici o idee măreață a trecutului, a pus să se decopieze din nou toată columnă, și toate bucățile ei, turnate în aramă galvanoplastică în fabrica lui Oudry dela Auteuil, stau și azi depuse în muzeul galoroman dela St. Germain-en-Laye.

Depe tiparele făcute din ordinul împăratului, căruia România îi datorește așa de mult, am putea cu neînsemnate sacrificii să căpătăm o reproducere în bronz a întregii colonne Traiane, care s'ar înălța cu fală chiar în fața acestui edificiu, unde ne place și se cuvine ca să amintim pururea despre mărețele fapte ale marelui Traian.

Până când însă veți putea să vedeți cu ochii columna lui Traian turnată în bronz, mă simt dator, domnilor, a vă arăta în ce anume cărți, acest interesant monument merită a fi studiat de către arheologii și de către istoricii patriei noastre.

Am vorbit despre publicațiunea Spaniolului Alfons Chacon, însoțită cu stampele lui Ieronim Muzianu; apărută mai întâi la 1576, ea a fost reprodusă de vreo două ori, până când, la 1672, desemelele cele vechi s'au completat în mod mai mult sau mai puțin imperfect, de către gravorul Pietro-Sante Bartoli, pe timpul când se scoteau tiparele depe columnă pentru Ludovic al XIV-lea. Arheologul Bellori traduse italienește și împlini pe ici pe colea textul explicativ al lui Chacon.

Dar tot pe acel timp, un mare arheolog italian, luceafărul Italiei anticare din secolul al XVII-lea, Rafael Fabretti scrisese în contra lui Bellori și despre columnă, o mare carte plină de erudițiune. Voiu vorbi însă la locul său mai pe larg, despre opera intitulată *Syntagma de columna Traiani*, tipărită la 1683.

În secolul următor, la 1752, se publicară în Amsterdam,

tot asupra columnei, niște deseme reduse, de către Elvețianul Morell, cărora le adause explicațiuni, arheologul italian Gori. Ca comentariu și ca deseme, această publicațiune are o mică valoare; cu mult mai notabile sunt splendidele și atlanticele stampe, în cari vestitul gravor italian Piranesi din secolul trecut (1720—1778), neobositul pictor al ruinelor, precum i s'a zis, a ilustrat, printre alte nenumărate monumente și dărămături ale Romei, mareașta columnă din Forul lui Traian.

În fine, în zilele noastre și în urma sumptuoaselor lucrări executate din ordinul lui Napoleon al III-lea, se începuse opera cea mai capitală asupra acestui monument, pe care a publicat-o la Paris în acești patru din urmă ani, d. Wilhelm Frœhner; d-nialui nu s'a descurajat nici după căderea imperiului și a stăruit a pune capăt colosalei publicațiuni ce întreprinsese sub auspiciile guvernului imperial. Azi opera d-lui Frœhner, compusă din 220 stampe foto-litografiate, format în folio mare, este terminată. Textul care o însoțește desvultă tot ce se știe până acum despre vechii Daci, despre împăratul Traian și mai ales despre războaiele ce s'au petrecut între poporul învins și suveranul victorios. Această operă de cea mai mare însemnătate pentru noi, și ca iubitori de arheologie, și ca Români, se află acum, în mai multe exemplare în București, și nu pot decât a recomanda celor ce se interesează de obiecte artistice și anticare, ca s'o studieze cu atențiune.

D. W. Frœhner, cu care am mulțumirea de a întreține plăcute relațiuni științifice, publicase încă dela 1865, un mic volum asupra Columnei lui Traian, din care eu unul am extras pentru d-voastre, principalele noțiuni ce vă prezentai despre columnă. D-l V. A. Urechia începuse în foaia *Buletinul Instrucțiunii Publice* din anii 1866 și 1867, traducerea acestui foarte interesant opuscul; din nenorocire ea a fost întreruptă, ca multe lucruri bune la noi. Ca însemnare de bibliografie locală, să adaug încă, pentru amintirea sau știrea d-voastre, că părintele canonic din Blaj, Timoteiu Cipariu a publicat în *Arhivul său pentru filologie și istorie* din anul 1867, o notiță asupra columnei, în urma căreia a tipărit în text original și traducere română, descrierea lui Ciacone, precum și o epistolă a istoricului Engel despre columna lui Traian.

Ne-a mânat departe de subiectul nostru special, domnilor, atențiunea care voiam s'o acordați notelor lui Alfonso Chacon asupra sculpturilor istorice depe columna lui Traian. Dar

să nu ne plângem; pe cât am stat la sânul părintesc al fondatorului coloniilor romane din Dacia, tot acasă am fost. El, din Spania a venit până aici; noi, tot în Spania, la curtea lui Filip al II-lea, am găsit pe primul comentator al monumentului nostru tradițional.

GEOGRAFUL ABRAHAM

ORTELIUS.

Ortelius, născut în Anvers la 1527 și căruia regele Filip al II-lea, stăpân al țării batave, îi dăde titlul de istoriograf al său. Ortelius a fost o mare autoritate în epoca sa; el se pregătise prin studii adânci și prin călătorii numeroase, pentru operele de geografie ce publică la 1570 și 1595; cea dintâi este cea numită *Theatrum orbis terrarum*, fundamentul geografiei moderne și primul *atlante* geografic care a apărut vreodată în lume. Cea de a doua dovedește erudițiunea de anticar a autorului; ea se referă numai la geografia cea veche, pe care Ortelius mai întâi a osebuit-o cu totul de geografia modernă.

Permiteți-mi, domnilor, a vă observă că Abraham Ortelius geograful nu trebuie confundat cu un Ieronim Ortelius, posterior acestuia, care a scris istoria războaielor orientale, și a dat, în cartea sa, portrete ale multor oameni de stat și așboinici din acea epocă; acolo se găsesc și portrete de domni români, printre cari se numără și al lui Mihail Viteazul¹.

CONRAD PEUTINGER ȘI

TABELA PEUTINGERIANĂ.

Dar să nu ne oprim la această nouă abatere, ci să încheiem nomenclatura prescurtată a anticarilor din secolul al XVI-lea, printr'un german dela Augsburg, senator în patria sa și însărcinat cu misiuni diplomatice pe lângă marele împărat Carol al V-lea. Conrad Peutinger a fost și el pe timpul său, dela 1465 până la 1547, un om foarte considerat, atât prin pozițiunea cât și prin știința lui; operele sale arheologice au tratat mai cu seamă despre inscripțiunile și alte antichități romane ce se aflase în Ger-

¹ Mult prețuitul nostru istoric N. Bălcescu a vorbit despre acest portret în vol. IV, p. 212, no. 1 din *Magazinul istoric* (1847); în vol. II (1846), p. 371, vorbise despre dânsul învățatul A. Kurz din Brașov; iar noi l-am reprodus în copie, în *Revista Română* vol. I, 1861. — În exerga gravurii se citesc: *Michail Voivoda de Valachia MDCI.*

mania ; ele nu sunt fără de preț ; dar încă și mai prețioasă eră colecțiunea sa de antichități de tot felul, din care *cimeliul* său giuvelul¹ arheologic cel mai însemnat a fost fără îndoială, tabela geografică sau itinerarie, prin care numele lui Peutinger a rămas pentru totdeauna în memoria arheologilor.

Tabela Peutingeriană, căreia fără de nici un cuvânt plauzibil i s'a zis și *Itinerariul teodosian*, este un sul compus din unsprezece piei de pergament — se zice că au fost mai 'nainte douăsprezece — pe cari stă zugrăvită cu șase colorii, astăzi cam trecute, o configurațiune închipuită a întregii lumi cunoscute de antichitatea romană în timpul imperiului, și depe toată probabilitatea în epoca lui Constantin cel Mare. Forma lumii este însă reproducă printr'o fâșie îngustă, care se teșeste dela N. spre S. și din contră se lungeste în mod neproporționat în sensul ecuatorului. Apele, mări și râuri, sunt însemnate cu o colorare verzuie, cetățile și stațiunile postale, prin niște mici clădiri de forme diferite depe importanța localităților ; orașele capitale, Roma, Constantinopole și Antiohia, trei la număr, sunt marcate cu câte un rotocol mare în care șeade pe tron o figură coronată. Toate punctele denumite sunt legate prin linii cari arată căile, și distanțele sunt însemnate pretutindeni cu cifre romane.

Se știe că încă din timpul lui August și poate mai 'nainte, se obișnuia la Roma a se face, pentru uzurile administrațiunii și ale armatei, atât itinerarii scrise, *itineră adnotata*, cât și tabele zugrăvite sau *itineră picta*, cum am zice acum *hărți postale* sau *marș-rute*. Se poate dar ca una din acele tabele, cari negreșit se prefăceau cu timpul, să fi servit de model *tabelei peutingeriane*. Cât despre exemplarul existent, se știe pozitiv că el este o copie făcută la anul 1265, de către un călugăr din Colmar în Alsacia, depe un original pierdut. Bibliotecarul imperial Conrad Meissel, altfel numit Celtis Proctucius, o descoperi la 1507 în Worms și prin testament o lăsă lui Peutinger, cu condițiunea ca să o dea la lumină. Moștenitorul însă nu izbuti să îndeplinească voința testatorului și după mai multe reproducțiuni reduse și defective², făcute în cursul secolilor al XVI-lea și al XVII-lea, abia la 1753, guvernul austriac, în stăpânirea căruia ajunsese acum sulul

¹ giuvaerul ; ² cu greșeli și lipsuri.

de pergament al lui Peutinger, făcù să se publice cu mare lux un fel de facsimile al tablei, însoțit cu oarecari note fără valoare, scrise de Scheyb. De atunci încoace se mai cercară și alții a reproduce harta peutingeriană depe această carte; dar tocmai la 1824 ieși, sub auspiciile Academiei din München, o nouă edițiune a stampelor lui Scheyb oarecum corectate și însoțite cu o disertațiune foarte detaliată, scrisă de geograful Mannert, căruia datorim și un memoriu asupra faptelor săvârșite de Traian la Dunăre, *Res Traiani Imperatoris ad Danubium gestæ*, 1793.

În toate aceste edițiuni succesive, erorile erau numeroase; figura părților de pământ și de apă, ortografia numelor de localități transcrise în litere de formă gotică de către călugărul din Colmar în secolul al XIII-lea, colorarea uniformă a stampelor, toate acestea lăsau mult de dorit. Guvernul imperial al Franței, aci ca și în privința columnei lui Traian, luă inițiativa unei nouă reproducțiuni stampate a tablei lui Peutinger. D-l Ernest Desjardins, care a călătorit la 1867 pe toate malurile Dunării-de-jos și a scris asupra lor un memoriu epigrafic, în care se cuprinde și cea mai mare parte din inscripțiunile muzeului nostru de antichități, memoriu, care și acesta a fost reprodus în traducțiune românească în *Arhivul* părintelui Cipariu, d-l Desjardins a fost însărcinat cu noua publicare a hărții itinerarii din biblioteca Curții dela Viena. Opera sa, executată cu o exactitudine și cu un lux de erudițiune și de tipărire cari fac onoare și științei și artelor franceze, a ajuns până acum la a 13-a fascioară¹ din 20 câte au să fie. Facsimilele multicolore ale tablei, în număr de XI segmente, sunt toate în ființă. Multe greșeli ce se strecurase în edițiunile anterioare, au fost aci îndreptate. Ca să semnalăm în treacăt numai una singură, privitoare la țara noastră, vom arată că gurile Dunării, *Ostia fluvii Danubii*, cari chiar în edițiunea lui Mannert să văd reprezentate printr'o deltă cu patru brațe, sunt restituite depe original, în număr de șase, de către d-l E. Desjardins.

Aceasta se vede pe hartă; dar comentariile editorului n'au cuprins încă porțiunea în care se află figurată provincia Daciei.

Suntem în drept a așteptă multe lumini asupra geografiei antice a țării noastre dela acel comentariu, făcut de un om, care a cercetat monumentele și izvoarele de informațiuni chiar

¹ fasciculă.

la fața locurilor. Până atunci însă, dreapta nerăbdare a lumii culte de a vedea mai elucidat acest punct al științei anticare, a făcut să se propună printre chestiunile congresului geografic ce se va ține în primăvara viitoare la Paris (1875), o discuțiune asupra numirilor geografice cari se văd scrise în ținutul Daciei pe tabela peutingeriană, precum și în celelalte documente geografice ale antichității.¹

Ar fi de dorit, domnilor, ca școalele noastre superioare să fie întemeiate pe așa baze încât junimea studioasă dela Facultățile noastre de litere să simțā dorința și puterea de a se încercā, dānsa mai întâi, la asemenea nobile și folositoare lupte.

Dumnezeu e bun! El vă va ajuta, mai ales dacă veți voi, domnilor, să vă ajutați și înșivă, aplicāndu-vă la studii asidue și serioase.

RECAPITULARE. Mă tem acum, domnilor, că din *pomelnicul* ce m'am văzut nevoit a vă face astăzi, vă va rămāneā foarte puțin în memorie; deaceea dați-mi voie, mai 'nainte de a terminā, ca să recapitulez oarecum noțiunile despre desvoltarea științei arheologice în secolul al XVI-lea, adică în adevārata tārē a Renașterii.

Am văzut că într'insul știința anticarā, mărginitā până acum mai cu totul în hotarele Italiei, s'a revārsat cu puternice raze peste Europa centralā, ba chiar a pātruns până în extremitățile ei. În Germania, în Olanda, în Franța, în Spania s'au nāscut și au lucrat anticari de frunte; am puteā să adāugim și alte țari mai depārtate, ca Anglia, Scandinavia, Polonia, Ungaria și Ardealul, cari nici ele n'au rāmās cu totul instrāinate dela aceastā mișcare.

Mai întâi, în cercul antichităților etice, subiectul preferit în acest period a fost ca și în cel precedent, tot antichitatea romanā cu legile, cu statul, cu uzurile ei; Italienii P. Manuciu, C. Sigoniu și O. Panvinu, Olandezul Justus Lipsiu, Francezul Grouchy, Polonul Zamoisky, cosmopolitul Iosif Scaliger și mulți alții mai puțin arātoși au tratat asemenea materii.

¹ Trebuie să constatām cu părere de rāu că concursul deschis în aceastā privință de Societatea Academicā Romānā, în sesiunea sa din 1874, nu a dat un rezultat pe deplin satisfācātor; un singur concurent a prezentat o lucrare asupra Dacilor, care nu cuprindeā nici un fapt sau o aprețuire nouā. Sā nu se descurajeze însă junimea noastrā, ci din contra să se sileascā a aprofundā mai bine chestiunile de știință, la cari corpul nostru academic o stimulează neîncetat.

Ca arheologi ai părții estetice găsim, oșebit de artiștii cari au imitat și au falsificat uneori cu succes operele plastice ale antichității, pe anticarul italian Fulviu Orsini, pe ambii anticari spanioli P. și Alf. Chacon, pe numismații din Italia, Olanda și Germania, Æneas Vico, Erizzi și Goltzius; pe epigrafiștii olandezi Martin Smetius, George Douza și mai ales lanus Gruter; pe geograful tot olandez Ortelius; încă odată pe eruditul cronologist Scaliger, pe anticarul german Peutinger, și încă pe mulți alții, nenumiți sau numai citați în mod accesoriu.

OPINIUNEA LUI NIEBUHR
DESPRE ANTICARII RENĂȘTERII.

Toate aceste nume sunt astăzi răsunete seci, din cari vulgul nu știe să distingă de cât un ton uniform de pedantism; dar pentru omul care se ocupă serios cu știința arheologiei, ele au toate un caracter bine determinat, o valoare pozitivă, pe care nu o poate tăgădui orice om luminat. Despre aceasta, nu cer a vă da altă dovadă decât aprețuirea unui bărbat eminent al secolului nostru, care, fiind însuși un mare inovator în știința trecutului, nu poate fi privit ca un sfieț¹ adulțor² al erudițiunii anterioare lui; acesta e istoricul german Niebuhr, care a răsturnat cu o perspicacitate genială, toate ideile stereotipate de secolii asupra istoriei Romanilor; iată cum se exprimă dânsul în privința erudițiilor din secolul al XVI-lea:

«Oameni cu capacități strălucite și cu cunoștințele cele mai întinse, știură a se mărgini în limite înguste; printr'înșii se întocmi din nenumărate amănunțimi răsipite, aceea ce literatura păstrată până la noi din vechime nu prezentă în cuprinsul unei singure lucrări, adică cunoștința antichităților romane. Ceeace dânsii au făcut în acest sens este ceva minunat și aceea numai ar fi de ajuns ca să le asigure o glorie nepieritoare.»

¹ sfios, ² lingușitor.

A OPTA LECȚIUNE

JURISCONSULȚI ANTICARI ÎN SECOLUL XVI.

Domnilor, cu temerea de a prelungi peste măsură lecțiunea din rândul trecut, în care m'am silit să condensez pe cât s'a putut mai multe din numele de anticari meritoși, cari au ilustrat secolul al XVI-lea — și aceasta poate am făcut-o cam în paguba interesului ce v'ar fi prezentat subiectul, mai pe larg expus — cu temerea zic, de a vă obosi și mai mult atențiunea de cumi am făcut, m'am văzut nevoit a nu da locul ce li se cuvine, printre reînviătorii antichității, unor jurisconsulți vestiți, cari pe atunci au deșteptat în știința *dreptului*, un nou și puternic avânt, și cu acest scop s'au aplicat la cercetarea raționată și critică a vechilor izvoare juridice, mai cu seamă a celor rămase dela poporul roman.

Astfel dar, printre laborioșii și învățații inițiatori ai lumii moderne la vieața publică și privată a trecutului, printre exploratorii monumentelor arhitectonice și epigrafice, ai operelor de gliptică și de numismatică, printre acei mulți anticari erudiți pe cari vi i-am arătat dedați toți cu totul la scrupuloasa răsfoire a vechilor documente scrise și la pacienta înregistrare a rămășițelor antice, atingătoare mai cu osebite de starea socială și de cultura Romanilor, eu, cu drept sau cu nedrept, am omis de a prenumăra și pe bărbații eminenti, a căror fructuoasă activitate o pot reclama exclusiv legiștii în cercul științei lor și pe cari ei încă și până acum îi privesc ca adevărați fundatori ai școlii moderne de jurisprudență.

Precum am spus dela începutul acestui curs, domnilor, studiul amănunțit al legislațiunilor romane, care studiu a devenit chiar baza învățământului nostru juridic, nu poate face parte din materia arheologiei, decât în mod accesoriu sau mai bine zicând, prin trăsurile sale caracteristice și generale; de aceea nu pot face mai mult decât să adaug aci, ca o noțiune prin care se complineste tabloul ce mi-am propus să vă prezint despre mișcarea arheologică a secolului al XVI-lea.

IACOB CUJAS. Tot pe atunci un mare jurisconsult francez, vestitul Jacob Cujas, născut în Tulusa, pe la anul 1520, deveni arbitru și oracolul specialității sale, mai cu seamă prin lunatele comentarii cu care el elucidă vechile documente juridice ale antichității romane.

Cujas, pentru prima oară în secolii moderni, profesă știința dreptului, cu aceeași autoritate pe care odinioară antichitatea o recunoștea unui Papinian sau unui Ulpian, și atrase după sine un număr însemnat de școlari; pretutindeni unde își strămută catedra, în Cahors, în Valence, în Paris, în Turin și în fine în Bourges; unde și muri la 1590.

HUGO GROTIUS.

Secolul următor, cel căruia avem a consacra atențiunea noastră de acum înainte, avu ca urmaș al lui Cujas, dar într'o sferă mai independentă de doctrinele școalei, pe un om de un spirit și mai novator în științele politice; acesta fu renumitul diplomat olandez Hugo Grotius sau van Groot, care cultivând cu predilecțiune studiile clasice ale trecutului, întemeie totdeodată pe principii echitabile și solide, pe regulile bine cumpănite, știința cea nouă a dreptului gîntelor. Legat prin comunitate de idei cu marele pensionar al Olandei Ion Olden Barneveldt, apărătorul libertăților patriei sale, Grotius fu persecutat de către violentul Stathuder Mauriciu de Nassau și osândit de dânsul la închisoare pe vieață; dar scăpând prin devotamentul soției sale, care-l ascunse într'o ladă cu cărți — vedeți, domnilor, la câte sunt bune cărțile — el trăi de atunci înainte mai mult în Franța, unde fu iubit și considerat de toți. Regina Svediei, Cristina, îl alese ca ambasador și reprezentant al ei pe lângă Ludovic al XIII-lea. Retrăgându-se din această sarcină la 1645, când era în vârstă de 63 de ani, Hugo Grotius muri pe țărmurile prusiane ale Balticei, din urmele unei furtuni pe mare.

GUIDO PANCIROLI,

COMENTATOR AL DOCUMENTULUI

„NOTITIA DIGNITATUM“.

Fiindcă însă ne-am abătut oarecum pe tărâmurile megiașe cu arheologia, să ne grăbim a ne înturna în sânul ei, aducând aminte

tot din secolul al XVI-lea, despre jurisconsultul italian Guido Pancirolli, renumit profesor de drept la Padova și la Turin, care pe noi ne atrage mai puțin prin doctele sale scrieri asupra legilor antice și moderne decât prin eruditele comentarii, cu cari el, chiar la finele secolului, înzestră și lămuri un prețios document al antichității.

Nu va fi, cred, o desplăcere pentru d-voastre, domnilor, ca în decursul acestei răpezi răsfoiri a analelor arheologiei, să aflați prilej de a face cunoștință cu câte se va putea mai

multe din izvoarele de noțiuni arheologice și din monumentele cele mai reputeate ale antichității.

Acelea vor fi mai târziu prieteni vechi, cari o să netezească și o să vă ușureze calea, când vă veți întâlni iarăși cu dănsese la locul propriu, ce le este destinat în expunerea sistematică a noțiunilor de arheologie. Așadar nu mă veți ține de rău dacă uneori mă voi abate cu digresiuni, dela faptele istorice și biografice; cât de cutezătoare vi s'ar părea acele abateri, fiți siguri că voi purtă mereu grijă ca ele să nu vă mâne niciodată pe cărămuri streine științei de care am întreprins a ne ocupa.

NOȚIUNI ASUPRA „NOTITIEI“. Să ne întoarcem dar numai decât la comentariile lui Pancirolli asupra documentului antic care se numește *Notitia dignitatum et administrationum tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis*.

Titlul acestei opere spune pe deplin ceea ce ea este și ceea ce cuprinde. Guvernul Romanilor a ținut pururea un fel de cărțuții, în forma lungăreață a unei cărămizi, care pentru aceea se și numeau *latercula*, și în cari se însciau veniturile statului, numărul armatelor, rândul diregătorilor. Împăratul August și urmașii lui au avut tablete speciale, cărora li se zicea *Comentarii ale Principelui*. Când însă, sub domniile lui Dioclețian și apoi lui Constantin cel Mare, se dete imperiului o nouă organizațiune, mai în raport cu întinderea lui colosală, toate acele însemnări se înscriseră oficial în registre, sub felurite rubriche privitoare la administrațiunile civile și militare, la rânduiala casei și cancelariei împărătești, la distribuirea armatelor și flotelor, la mecanismul perceptorilor financiare, la fabricarea de monete, de arme și de alte munițiuni necesare statului.

Aceste registre formau neapărat ca un *Almanah oficial al Imperiului*, care se preschimbă de câte ori se simția trebuință sau prin dislocarea oștirilor sau prin modifițiuni aduse în împărțirea provinciilor și în diregătorii.

Până la noi au rămas manuscrite mai mult sau mai puțin complete, cari conțin, sub numirea citată de *Notitia dignitatum* etc., un asemenea almanah depe la începutul secolului al v-lea, adică depe când imperiul abia se împărțise între ambii fii ai lui Teodosiu cel Mare, Honoriu și Arcadiu. Repețitele manuscrite se află astăzi în bibliotecile din Roma, Paris, Viena și Mînich; încă din anul 1529, un învățat anume Al-

ciatus, publică *Notitia* depe unele manuscrite ; dar șasezeci și patru ani în urmă, Guido Pancirolli dete o edițiune completă, căreia voluminoasele și eruditele sale note îi adause un preț considerabil. Aceste comentarii, de mai multe ori reimpărite, au fost în fine întrupate în edițiunea modernă a *Notitiei*, publicată la Roma de doctorul Eduard Bœching în anii 1839 până la 1853.

Este de o neasemuită importanță pentru istoria și geografia timpilor respectivi acea bogată întrunire de însemnări asupra organizațiunii Imperiului, în care figurează, pe lângă arătarea pe scurt a autorității fiecărui dregător, și semnul emblematic sau distinctiv al funcțiunii sale. Într'insa se vede cum pe atunci fiecare din loturile fiilor lui Teodosiu eră împărțit în câte trei mari *prefecturi* ale Pretoriului. La Răsărit, prefectura Orientului, a Iliricului și a cetății Constantino-pole ; la Apus, a Italiei, a Galiilor și a cetății Roma. Fiecare prefectură cuprindeă un mic număr de *diocese*, împărțite și acestea în *provincii*, în capul cărora se aflau dregători cu putere administrativă și judiciară, gradați depe titlurile de *proconsuli*, *vicari* și *presidii*. Unul din diocesele prefecturii Iliricului este încă numit *al Daciei*, și conțineă cinci provincii sub numirile de *Dacia mediterană*, *Dacia ripense* sau *râuoreană*, *Mæsia prima*, *Dardania* și *Prevalitana*. Dar toate acestea își aveau cuprinsul lor pe malul drept al Dunării și abiă dacă printre dregătoriile militare găsim puterea *magistrilor* de armate călări și pedestre și a *ducilor* sau a comandanților de oștiri, întinsă asupra unor cetăți depe malul stâng, care pe atunci se află ocupat de barbarii de seminție gotică. Astfel bunăoară vedem pe ilustrul bărbat magistrul al armatelor din Tracia, *vir illustris magister militum per Thraciam*, având sub dânsul, în legiunea XXI-a, ostași *balistarii* (cum am zice astăzi, artileriști) din cetatea Dafne, clădită de Constantin cel Mare pe țarmul românesc al Dunării ; vedem iar pe ducele Daciei ripense fiind cantonate în mai multe forturi depe malul nostru, precum Drobeta sau Turnul Severinului (?), Zernes sau Cerneții și altele, pâlcuri de călăreți, *cunei equitum*, și garnizoane de legionari din a v-a legiune Macedonică și din a XIII-a Gemină, cari amândouă au lăsat așa multe urme despre lungă lor staționare prin lunca oltenească a Dunării de jos.

Notitia dignitatum este foarte interesantă și prea neapărată de consultat întru ceace privește întinderea imperiului și împărțirea provinciilor ; dar ea totdeodată ne dă și o no-

menclatură curioasă a sarcinilor celor înalte ale curții împărătești. Aflăm într'insa cum erau compuse ministerul și consiliul, cari înconjurau pe capul statului: în *prepositul la sacrul cubicul* ni se pare a recunoaște un fel de mareșal al palatului, dacă nu cumva va fi un vătaf al saraiului, un *Kâzlar-aga* oriental; în *magistrul oficiilor*, vedem pe ministrul de interne, șef al poliției și director superior al fabricelor statului; în *questorul*, pe ministrul justiției, secretar de stat și orator imperial; în *comitele sacrelor largiții*, pe vistierul primitor și distribuitor darnic al banilor publici; în *comitele afacerilor private*, pe ministrul întendent general al averilor împărătești; în *comiții domesticilor călări și pedestri*, pe comandantul gardei și ai statului-major imperial; în *magistrii scriniorum*, pe postelnicii cu însărcinări diplomatice, pe grămăticii și pe condicarii, redactori, și păstrători în scrinii, de *memorii*, de *epistole*, de *libele* și de *scrisori grecești*.

În deșert însă căutăm în *Notiția demnităților*, pe aceea a ministrului de instrucțiune publică. *Primiceriul notarilor*, despre care se zice că *tractat etiam scholas*, nu avea autoritate decât asupra corporațiilor sau breslelor cunoscute în antichitate sub numirea de *scholæ*. În vremile vechi, domnilor, învățătura nu a fost niciodată redusă ca să dispute pentru sine un colțisor oficial printre sarcinile statului; ea, în timpii măreți de înflorire ai antichității a stat mai presus de toate și când această predominare a ei ajunsese a declina și a se stinge, dezordinea, slăbiciunea și barbaria cuprinseseră tot imperiul și-l porniră spre ruinare.

În urma celor ce vă spusesei despre unii jurisconșulți anticiari ce s'au distins în secolul al XVI-lea și au adus un notabil contingent la dezvoltarea cunoștințelor arheologice, și anume despre Francezul Jacob Cujas și despre Italianul Guido Pancirolli, către cari am adaus chiar, din secolul următor, pe Olandezul Hugo Grotius, mă simt, domnilor, mai împăcat cu idea de a mărginii ntru cele spuse până acum noțiunile asupra epocii curat zisă a Renașterii, asupra aceluiași period în care arheologia a jucat un rol de căpetenie. Mă bucur mai ales că pe lângă menționarea tabelii itinerarii a lui Peutinger, despre care v'am vorbit pe scurt în lecțiunea trecută, am putut astăzi să vă semnalez în *Notitia dignitatum*, un alt document vechiu de o egală importanță pentru cunoașterea imperiului roman, la un moment când puterea lui știă încă să țină piept față cu barbaria ce a cotropit Europa în secolii următori.

Aceste două izvoare de noțiuni arheologice, cari ambele s'au întors mai întâi la lumina publicității în sutimea a XVI-a după Hristos, au neasemuitul merit de a ne lămuri ele singure multe puncturi atingătoare de istoria antică a patriei noastre, pe cari nu le aflăm aiurea, și pentru aceea chiar, trebuie să recunoaștem într'însele o valoare capitală, întru ceea ce privește investigațiunile de arheologie națională.

Nu mai puțin important în acelaș cerc sunt faptele ce ni se prezintă pe documentul plastic al Columnei Traiane din Roma; și astfel în trei opere de natură foarte variată, pe cari însă numai arheologia are sarcina a le explica, într'un catalog scris de dregătorii, precum e *Notitia dignitatum*, într'o hartă de drumuri, cum e *Tabela Peutingeriana*, și într'un cap-d'operă de artă sculpturală, cum este spirala de baso-reliefuri a *Columnei lui Traian*, aflăm cele trei mai complete și mai de frunte documente ale trecutului țării noastre, scoase câte și trele pentru prima oară la iveală, prin lucrări din secolul al XVI-lea.

Dacă cel puțin prin acest ultim fapt, am reușit a vă da o idee lămurită despre reala însemnătate a erudițiunii din acel secol, căreia i se aruncă așa des imputarea de pedantism, dacă, după câte spusei, am putut să restituți oamenilor de merit din acel timp partea de recunoștință ce li se cuvine dela noi toți, atunci m'aș crede în drept a purcede înainte cu cercetările noastre asupra istoriei arheologice, având credința că n'am făcut nedreptate anticarilor Renașterii și n'am dat numai, asupra-le, o prea stearpă și prea pripită enumerare de nume proprii și de titluri de cărți ale lor.

LUCRĂRILE ARHEOLOGICE

DIN PERIOADA CUPRINSĂ

ÎNTRE 1600 ȘI 1750.

Ajungând la timpii cari urmează imediat după aceștia, adică la spațiul de un secol și jumătate — de pe la anul 1600 până pe la 1750 — prin care mi-am propus a încheia

periodul al doilea din istoria arheologiei; ajungând, zic, la acea epocă în care, sub domnirea falnică a primilor Burboni pe tronul Franței, Europa a simțit influența atât politică cât și literară a acelei puteri, vă mărturisesc, domnilor, că cu pericolul de a prelungi mai mult decât aveam de gând seria acestor studii preliminare, voiu insista a vă da în fiecare lecțiune, nu mai multe nume proprii decât fapte de interes anticar.

Astfel crez că oricare din anticarii de frunte pe cari îi

voiu cită, va rămâne întipărit în memoria d-voastre cu o anume creștătură, adânc săpată pe răbojul arheologiei.

MULTIPLICITATEA ȘI
VARIETATEA LOR.

Am socotit de cuviință, domnilor, a cer-
cui într'un spațiu de una sută cincizeci de
ani cercetările prin cari voesc a completa
periodul ce, dela început, l-am numit al Renașterii, și aceasta
am făcut-o pentru cuvântul că în acest răstimp, lucrările ar-
heologice, deși îndreptate în direcțiuni mai multiple decât în
cei trei secolii precedenți, nu schimbă însă caracterul lor ge-
neral în decursul întreg al acestor 150 de ani; pe când din
contra, a doua jumătate a secolului al XVII-lea este semnalată
prin evenimente capitale, cari prefac cu totul știința arheo-
logiei. Acolo dar, deodată cu descoperirea ruinelor Hercu-
lanului și ale Pompeii, cu desgroparea de numeroase vase
zugrăvite, în necropolele Etruriei, ale Lațului și ale Campa-
niei, cu transferarea în Europa occidentală a unor însemnate
capete d'operă de artă elenă încă rămase în Orient, în fine
deodată cu publicarea scrierilor arheologice ale ilustrului Win-
ckelmann, vom recunoaște un spirit nou, o puternică afir-
mațiune a periodului modern.

Acum însă, până să ajungem acolo, voiu să vă notez fap-
tele de importanță, cari s'au petrecut în istoria arheologiei,
dela începutul secolului al XVII-lea până la mijlocul secolului
al XVIII-lea. Ele, precum am mai spus, sunt de natură mult
mai variată decât acele pe cari am avut a le în registră
până acum.

Anticarii din sutimile a XIV-a, a XV-a și a XVI-a n'aveau
altă grijă decât a descoperi, a admiră și apoi a lămuri anti-
chităților poporului roman; cei cari le urmară, fără de a
părăsi această grijă, căreia ei deteră o tendință și mai minu-
țioasă, și mai scrupuloasă, și mai îndreptată spre amănunțimi
ale traiului și ale artelor la Romani, aceia, zic, își întinseră
vederile și asupra mai multor alte cercuri de activitate ar-
heologică. Observăm într'adevăr la dânșii o multiplicare de
cercetări, în domeniuri mai cu totul necunoscute sau despre-
țuite de predecesorii lor. Astfel, spre exemplu, antichitățile
Eladei încep a se studiă cu atențiune, atât de către erudiți
lucrând în liniștea cabinetului cu ajutorul cărților trecutului,
cât și de către călători cu curiozitate și cu cunoștințe arheo-
logice; numismatica atunci devine o specialitate, care se in-
tinde cu pași răpezi și mai bine întemeiați, peste cea mai
mare parte a domeniului culturilor elenă și romană; pe de altă

parte instituțiunile și monumentele popoarelor orientale deșteaptă atențiunea unor oameni cari, cu multă neîndemânare în adevăr, se cerc a dibui câte ceva în acel haos întunecos al străvechilor civilizațiuni.

Dar, precum faptele anterioare clădirii Romei și Atenei, asemenea și acelea cari au caracterizat anevoioasa și mult persecutata întemeiere a credințelor creștine, au fost în această epocă un subiect bogat și preferit de studii anticare. Ele s'au repurtat încă și asupra unor fapte mai nouă decât antichitatea catacambelor creștine, și prin știința diplomatiei s'au întins asupra documentelor secolului de mijloc.

Iată dar, domnilor, o mulțime de specialități diferite: antichități *romane*, moștenire a epocii anterioare, cari și ele luară desvoltare depe o direcțiune specială; antichități *elene*; studiu largit al *monetelor* antice; monumente și datine ale *Orientului*; rămășițe ale *creștinismului* primitiv; diplome ale *mediului-ev*; toate acestea fură studiate în concurență d'alungul epocii în care avem a intra; și pe lângă aceste toate, se mai adauge, tot în timpul de care vorbim, o minunată tendință de a colecționa, de a adună, de a întrupa în opere colective, în *Tesaur*e și *Corpur*i, cum s'au numit încă depe atunci, cărțile în cari, sub formă de dicționar sau de bogate culegeri de tratate diverse, se retipăria în extenso sau în desvoltate extracte, tot ce se zisese până atunci asupra tuturor ramurilor arheologiei.

Mă voiu sili, domnilor, a vă aduce succesiv la cunoștiință cele mai principale lucrări ce s'au făcut în fiecare din aceste specialități, urmând pentru toate d'arândul, șirul cronologic al publicațiunilor și al descoperirilor, prin cari s'a ilustrat fiecare din ele.

CARACTERIZAREA ANTICARILOR

DIN ACEASTĂ EPOCĂ,

DE K. OTFR. MÜLLER.

Vom da precădere antichităților romane, cu atât mai mult că, tratând mai întâi despre ele, nu facem alta decât a continua expunerea materiei cu care am avut mai exclusiv a ne ocupa până acum; dar, împreună cu eminentul arheolog german Otfried Müller, care dă timpului cuprins între anii 1600 și 1750, numirea de *period al anticarilor*, vom recunoaște că «anticarul, care dela început eră mai mult întrebuițat ca un nomenclator al statuelor ce stau așezate prin palate, dobândi puțin câte puțin o mai mare însemnătate, fără ca în

vremea aceasta, cei mai de frunte cunoscători ai antichității să poarte mare grijă despre artă în sineși. Silințele făcute spre a elucidă obiectele de artă, deși nu sunt fără de merit, au totuș în genere o tendință prea mult îndreptată către înfățișarea exterioară și către amănunțimi meschine, iar nefiind întemeiate pe nici o cunoștință exactă despre vieța elenă, ele sunt toate pornite pe o cale eronată. În această epocă se manifestă și preocuparea de a se da publicității cu o îngrijire din ce în ce mai mare, colecțiunile de antichități plastice, cari până atunci fusese foarte rău interpretate». ¹

ANTICARUL I. P. BELLORI,
PICTORUL ȘI GRAVORUL

P. S. BARTOLI.

Această caracterizare a epocii de care vorbim, tradusă depe *Manualul de arheologie a artei* al lui Otfried Müller, ne dă prilej de a intra îndată în materie, prin aplicarea celor

zise, la operele pictorului și gravorului Pietro-Sante Bartoli, ale cărui stampe au apărut mai adesea însoțite cu texturi explicative, redactate de anticarul italian I. P. Bellori. Ambele aceste nume vă sunt cunoscute, domnilor, din lecțiunea precedentă, în care am făcut mențiune despre cartea asupra *Columnii lui Traian*, pe care au tipărit-o în Roma la anul 1672 acești doi bărbați, pe timpul când se scoteau tipare de gips depe columnă pentru regele Franței Ludovic al XIV-lea. Cartea lor e chiar dedicată acestui rege.

Contemporani și ajutându-se fiecare prin arta sa la lucrări comune, anticarul roman Bellori eră născut la 1615 și servi ca bibliotecar al reginei Cristina de Svedia, în timpul lungii petreceri a acestei renumite femei în Roma; iar gravorul Pietro-Sante Bartoli, școlar și amic al marelui pictor francez Nicolas Poussin, eră născut în Perugia la 1635. Acesta muri la 1700; celălalt, cu patru ani mai înainte.

Meritele lui Bellori sunt fără îndoială de ordine cam secundară; ele niciodată nu s'au întins mai departe decât la scurte notițe descriptive. Vom aveă mai târziu ocaziune a vedea cum le înjosește, mai mult poate chiar decât se cade, un mare anticar italian din acelaș timp, reverendul Rafael Fabretti, despre care m'am legat deunăzi a vă vorbi mai pe larg.

Cât despre dalta artistului Bartoli,... sau cum aș zice mai

¹ K. Ot. Müller, Handbuch der Archæologie der Kunst, § 37.

bine instrumentului ascuțit de gravor, pe care Francezii îl numesc *burin*?... despre *celul* lui (ierta-ți-mi, rogu-vă, domnilor un act de apostasie filologică, dacă eu însumi viu a imprumutată din dicționarul nostru academic acest neologism, spre a denumi cu dânsul acel «instrumentu de taiare, sapare, sculptare, asiá numit'a *dalta*, vorbindu mai vertosu de instrumentulu *celatoriloru* sau sculptoriloru addevaratu art sti»), — așadar, cât despre *celul* lui Bartoli, putem în deplină conștiință să ne alunecăm a-i aplică chiar și exemplul citat în zisul dicționar — e greu omului până ce apucă odată de păcătuește! «d'in *celulu* acestui artefice au essitu multe si formose celature». Vedeți pentru conformitate la pag. 574 a Proiectului de dicționar al Societății Academice.

Otfried Müller nu pare a fi pe deplin mulțumit de aquafortele sau gravurile cu apă tare ale lui Bartoli; ele negreșit au un caracter de corecțiune mult mai mare decât tot ce s'a lucrat până atunci ca decopiere a operelor de artă antică; ele învederat fac epocă în arta desemnului și a gravurii depe antic, de a da picturilor un relief mai plastic, iar sculpturilor o musculatură mai pronunțată, cari erau și una și alta, însușiri ale artei din timpul Renașterii.

LUCRĂRILE LUI BARTOLI.

Cu asemenea calități și cu asemenea defecte, Pietro-Sante Bartoli scoase la lumină cărți numeroase cu gravuri și *aqua-forte*, depe tot felul de monumente antice aflate în Roma: morminte și mausolee romane și etrusce (1697), arcuri de triumf (1690) colonne comemorative, adică a lui Traian și a lui Antonin, baso-reliefuri și alte rămășițe ale vechii sculpturi romane, demne de a fi admirate (1693), candelu sau lucerne sepulcrale (1691), pietre gravate din muzeul nobilei familii Odescalchi (1751), picturi murale de prin morminte (1680), băi publice și alte clădiri vechi; în fine și ilustrațiuni din manuscrite de autori antici. El, pe lângă altele, formă și un album cu asemenea picturi, decopiate în colori, care, trecând prin posesiunea renumitulu arheolog francez comitele de Caylus din secolul trecut, rămase la Biblioteca centrală din Paris. Publicarea acestui album în stampe colorate, făcută în Paris la 1757, este o carte de un preț foarte înălțat.

Dintre picturile antice reproduse de Bartoli voui alege, domnilor, câteva subiecte spre a vă da o idee despre importanța arheologică a obiectelor de artă, pe cari le-a ilustrat și le-a vulgarizat acest meritos pictor și gravor.

„NUNȚILE ALDOBRANDINE“. În albumul său intitulat : *Admiranda romanarum antiquitatum ac veteris sculpturæ vestigia*, vedem reprodusă cea mai vestită din toate picturile antichității descoperite până astăzi ; ea s'a găsit la anul 1606, pe peretele unei antice case ruinate depe muntele Esquilin, în preajma arcului de triumf al lui Gallian ; lucrată *a fresco*, pe tencuiala zidului, cardinalul Cintio Aldobrandini puse să desprindă, cu ferestrul tencuiala depe zid și transportă tabelul, fără de a-l strică, la vila sa depe Quirinal, unde el stătut până la anul 1818, când papa Piu al VII-lea o cumpără cu 10.000 de scuzi și o mută în Vatican, rămându-i însă numele cunoscut de toți arheologii și artiștii, *Nunțile Aldobrandine*.

În adevăr, subiectul reprezintă, în desfășurarea lui longitudinală, scene intime ale unui măritiş antic, și fiecare amănunt dintr'însul se poate explica și comenta prin citațiuni din autorii clasici greci și latini. Deși cele zece personaje, foarte variat grupate în tabel, se află toate pe primul plan, perețele cu doi stâlpi sau pilastri care compune fundul, pare a desemna perspectiva a trei camere osebite ; în centru este scena principală ocupată de eroii micii drame familiare ; în dreapta și în stânga câte un episod accesoriu. *Patul de nuntă, cu picioarele de fildes, cu bogatul lui așternut,*

«O cubile, quot omnibus,
Candido pede lectulis!...»

patul stă la mijloc. Mireasa, cu capul plecat, cu fruntea gânditoare, cu fața întristată, *îngânată poate între temere și dorințe,*

«Conjugis cupidam novi,
Mentem amore revinciens».

înfășurată și împodobită în largi veșminte albe, șade pe dânsul și alături cu ea o mângâie și o descântă cu blânde cuvinte, nuna sau căljunăreasa cea mult ispitită ; întocmai după cum zice și Catul, poetul deja citat, în frumosul epitalam al Juliei și al lui Malliu :¹

«Vos bonæ senibus viris
Cognitæ bene feminae
Collocate puellulam».

«Voi, vrednicelor mătușe, cari de mult v'ați dedat cu toate casnicele virtuți, așterneți voi copiliței».

¹ *Catulli Julię et Mallii Epithalamium.*

În fața patului, grațios rezemată pe un trunchiu de columnă și vărsând balsam dintr'un tainic urcioraș, stă o altă mândră femeie; unii cred că aceea este chiar Vinerea, gingașa și divina mumă a geniului iubirii, *care duce pe tânăra femeie la soțul ei*,

«Qui rapis teneram ad virum
Virginem,» —

zeița amoroasă ce aleargă veselă la nuntă, cu călțuni de aur în albele-i picioare

Lætus huc;
Huc veni, niveo gerens
Luteum pede soccum» .

Dar pe o treaptă înălțată în dosul patului, șade cuprins de o învederată nerăbdare, mirele încununat cu viță, rezemat pe palma sa stângă și fiindu-și genunchiul cu cea dreaptă.

«*Uită-te colo* — va fi șoptind miresei, înduplecătoarea matronă — *uită-te colo cu ce nerăbdare te așteaptă soțul tău, rezemat pe patul de purpură*».

«Adspice intus ut accubans
Vir tuus tyrio in toro,
Totus immineat tibi».

În tindă, adică în porțiunea tabelului din stânga privitorului, o altă matroană îmbrobodită, poate chiar preteasa sau soția Flăminului care la Romani prezidă la cununii, încearcă cu mâna stângă apa dintr'un vas și ține în cealaltă o apărătoare; două figuri, o sêrvitoare și un copil, par a o ajuta la pregătirile de scăldare; iar pe partea opusă, adică dincolo de colțul unde așteaptă nerăbdător mirele, trei alte femei, frumos drapate în lungi veșminte, încununate cu po-doabe variate, stau *în jurul unui bogat tripod*,

«Tripodumque Ministri»,

cum zice poetul Statii;¹ una varsă pe dânsul dintr'o pateră sau strachină, profumurile sacrificiului; alta, întoarsă cu spatele, se încovoiaie mlădios spre a atinge coardele unei lire,

«eat enthea vittis
Atque hederis redimita cohors, ut pollet ovantis
Quisque Lyra;»

¹ Statii Silvar lib. I, carm. II. Epithalamion Stellæ et Viollantillæ.

cea de a treia cântă poate din gură strofele veselului himen, cari se sting treptat ca și versurile poetului Catul :

«Claudite ostia, virgines :
Lusimus satis. At boni
Conjuges, bene, vivite, et
Munere assiduo valentem
Exercete juventam.
Io, Hymen Hymenæe, io,
Io, Hymen Hymenæe!».

«Inchideți ușile, fecioare ; destul am cântat. Iar voi soți buni, trăiți bine și, în plăceri înmulțite, petreceți iuțile voastre tinereți !».

Despre tabelul Nunților Aldobrandine au scris foarte mulți arheologi, sau spre a-i arăta calitățile estetice, sau spre a descrie procedurile tehnice, conform cărora a fost zugrăvit, sau în fine spre a-i da o exegesă științifică.

Celebrul Winckelmann a crezut că el reprezintă măritișul mitologic al regelui tesaliot Peleu cu zeița marină Thetis, muma lui Ahile ; Boettiger, un alt anticar și mitolog vestit, a crezut că mai bine s'ar potrivi subiectul cu nunțile zeului Bacus și ale Ariadnei, venerați de Romani sub numirile de Liber și Libera ; alții au zis că e reprezentarea cununiilor lui Paris și Elena ; în fine, admițându-se de toți că pictura aceasta, care poate că este și ea o reproducere depe un cap-d'operă al artei grecești — și nu s'au făcut uitate zisele lui Pliniu bătrânul (lib. xxxv, 36, 16) despre un pictor grec Echion din a cvii-a olimpiadă, care zugrăvisse o mireasă minunată prin rușinarea ei, *nova nupta verecundia notabilis* — admițându-se, zic, că tabelul mural depe Escuilin a fost o lucrare făcută în Roma, nu mai târziu decât în timpul lui August, unii au crezut că ea înfățișează o simplă scenă de moravuri locale, cu cari stau foarte deaproape în legătură epitalamele lui Malliu și Iuliei de Catul și acel al lui Stella și Violantillei de Stațiu, din care mi-am permis a extrage mai multe poetice explicațiuni ale scenei zugrăvite.

Meritele picturii au fost tare discutate. Unii sau entuziasmat peste măsură de perfecțiunile acestui tabel și l-au pus alături cu capetele de operă ale artei moderne ; comitele Caylus a spus că, dacă nu ar fi lucru sigur că Rafael n'a văzut niciodată Nunțile Aldobrandine, s'ar fi crezut că el le-a luat de model pentru picturile sale *a fresco*. În orice caz, fie sau nu lipsită de mișcare, de cunoștința regulilor perspectivei, de artă în gruparea persoanelor, de exactitudine în amănuntele anatomice, de expresiune potrivită în fi-

zionomii, pictura despre care atâtea s'au scris și s'au vorbit, este o opera care dă o idee cât se poate de avantajoasă despre armonia liniilor și a colorilor în arta antică; în ea domnește acel farmec de cumpătare, acel instinct al perfecțiunii estetice, semne distinctive și nediscutabile ale operelor artistice din antichitate.

Deoarece vorbirăm de picturile antice, să mai alegem și altele tot din publicațiunile lui Bartoli. Pictura este una din artele vechimii, care, deși ajunsesse în Grecia și Italia la un înalt grad de perfecțiune, ni s'a păstrat însă nouă nu prin capetele ei de operă, pierite cu totul, ci numai prin lucrări de ordin cel mult secundar; și cu toate acestea, mai toate acele rare și imperfecte rămășițe învederează aceea corectă sobrietate de linii, acea minunată armonie de colori, acea grație senină, ce pururea caracterizează arta antică.

MORMÂNTUL NASONILOR.

O sală funerară întreagă, zugrăvită peste tot, dete subiect lui Bartoli de a tipări opera sa intitulată *Le pitture del seipulcro de' Nasoni*, la care Bellori făcù, depe obicei, un text explicativ. În acel mormânt, aflat în anul 1674 la oarecare depărtare spre nord de Roma, de către lucrătorii cari curățau calea Flaminia, se găsi pe jos o piatră purtând o inscripțiune, care arată că *Quintus Nasonius Ambrosius clădise această sală pentru sine și pentru liberații și libertatele sale, pentru Nasonia Urbica soția sa, pentru conliberații ei și pentru urmașii lor.*

Iată, depe Bellori, chiar și textul inscripțiunii:

D. M.

Q. NASONIUS AMBROSIVS
SIBI ET SIVS FECIT LI —
BERTIS LIBERTABVSVQVE
NASONIAE VRBICAE
CONJVGISVAE ET COL —
LIBERTIS SVIS ET
POSTERISVQVE EORVM.

Se știe că familiile romane își făceau morminte colective, *Columbarii*, (căci păreții le erau dispuși pentru oalele cinerarii, ca cuiburile de porumbi), în cari se depuneau rămășițele membrilor familiei și ale sclavilor ce se înălțase până la un grad de înrudire cu patronii lor prin liberarea din robie sau *libertarea*, din care apoi limba noastră a format cuvântul așa uzitat la noi, de *iertare*.

Dar să lăsăm cui se cuvine asemenea exercitațiuni etimologice și să ne întoarcem la mormântul Nasonilor. Bellori, asemuind numele din inscripțiune cu al poetului Ovidiu, recunoscū pe cei din epitaf ca urmași de ai lui, din timpul Antoninilor, iar într'una din picturile boltei, văzū chiar pe cântărețul Ponticelor, declamând versuri lui Mercuriu, pe când o muză îi însoțește glasul cu lira.

Nimic nu este mai puțin sigur decât această atribuire a citatei picturi la nenorocitul poet, care a murit exilat pe țărmurile sălbatice ale Mării Negre, *fără ca mâna-i, dibace pe strunele lirei latine, să se fi putut vreodată deprinde a încorda arcul sarmatic.*¹

Astăzi, domnilor, nu mai posedem picturile din mormântul Nasonilor decât numai în gravurile lui Bartoli; timpul a distrus originalele; dar în reproducțiunile artistului din secolul al XVII-lea vedem încă cu mare plăcere reprezentarea acelor felurite scene din lumea infernală sau din vieța uzuală antică, zei și eroi, figure alegorice și chipuri omenești.

Dintre scenele mitologice, vă voiu semnală ca pe cea mai grațioasă și mai caracteristică pentru arta antică, aceea în care se vede Pegas, fugarul aripat al lui Apolon, îngrijit și adăpat pe malul unei ape cu stuf, de trei nimfe marine sau poate de trei din acele zeițe ușoare la picior, «malakaipodes», în cari Grecii personificau *Orele*, în veci înfloritoare, «aithaleai».

Dar din cercul uzurilor omenești cele mai curioase ale antichității, vă voiu atrage luarea aminte asupra celor patru scene de vânătoare, pe cari având ocaziune a le descrie nu de mult într'o cărtică,² unde arheologia s'a cam fost vârit fără știrea lui Dumnezeu, îmi veți permite a le rememora aci, ca la un loc unde ele ne vor procura o nimerită ocaziune de a prețui frumosul talent al lui Bartoli, pus la serviciul unor interesante subiecte de artă antică.

«Acele patru picturi de vânătoare ocupau fiecare câte un compartiment pătrat pe tavanul boltei depe via Flaminia, și corespundeau cu câte o grupă de două figuri alegorice, simbolizând cele patru timpuri ale anului. Cu primăvara se îmbină vânătoarea de cerbi; cu vara, cea de lei; cu toamna, cea de pantere, și în fine compartimentul iernii eră ocupat de o vânătoare de mistreți. Acest al patrulea compartiment

¹ În original și textul latin.

² În volumul intitulat «Pseudo-kynegetikos». București 1874.

s'a dărâmat însă îndată după deschiderea boltei și desemnul publicat de Belori este dintr'o altă descoperire făcută la 1672, în grădinele Sertoriane din Roma, sub muntele Celius.

Cele două dintâi, adică vânătoarea de cerbi și de lei, se petrec în păduri îngrădite cu zăbrele. Un câine gonește un cerb și o ciută, urmăriți de un vânător pe jos, care oprește de sgarda numită *copula* pe un al doilea copoiu. Alt vânător cu sulița pândește animalele la marginea țarcului.

Vânătorii de lei sunt mai numeroși; ei au toți paveze mari rotunde, din dosul cărora se ascund, lipiți unii de alții. Una din fiare se răpede întărată asupra acelor mișcatori păreți de metal; dar cealaltă a izbutit a doborî jos pe un vânător și-l strivește sub propriul lui scut, pe care ea calcă cu o feroasă mândrie.

Tot cu paveze și cu țăpoaie, *venabula*, sunt înarmați și vânătorii de pantere, cari închid și rostogolesc pe animal într'un cerc de scuturi late și solide; dar ei și mai mult se bizue, spre a prinde și a ucide fiare, pe o cursă în formă de ladă pătrată, în fundul căreia au pus o oglindă. Pantera turbată de mânie își zărește deodată chipul răsfrânt pe fața lucioasă a sticlei; ea stă și se miră, și după cum zice poetul Claudian:¹

«Ea tresare decât soțul ei zefirul mai răpede; mânia ei, pe toate strălucitoarele ei pete se răsfire și gata a înghiți în adâncă ei gură pe vânător, ea se oprește dinaintea chipului ei răsfrânt în oglindă».²

MISTREȚUL DIN CALIDON.

Al patrulea tabel antic, cel din grădinele Sertoriane, reprezintă vânătoarea de mistreți. Un vier uriaș fuge urmărit de un călăreț cu două lungi sulițe, *contus*, în mâni, de alți patru vânători cu țăpoaie și cu săgeți, de câni, unul liber și altul oprit de sgardă; în fața vânatului se prezentă doi juni, unul cu arcul încordat, celălalt cu sulița îndreptată spre fiară. Toți aleargă, toți strigă, toți sunt cuprinși de cea mai feroasă turbare. De nu s'ar deosebi, pe sub această mișcare, sobrietatea de linii a artelor antice și oarecari imperfecțiuni de forme, cari denotă o epocă de scădere, s'ar putea crede că acest episod a fost schițat de penelul energetic al lui Rubens sau al tovarășului său, olandezul Snyder, vestitul pictor de vânători.

¹ *Claudiani* de raptu Proserpinæ, III, v. 265.

² În original și textul latin.

Toate calitățile acestei picturi și poate chiar mai multă mișcare, mai mult foc și în orice caz mai multă corecțiune, se găsesc într'un baso-relief antic din muzeul Capitolin din Roma (sala împăraților), care și acela a fost desemnat de Bartoli în publicațiunea sa despre anagliffele romane demne de admirat.

Și pe dânsul se vede un vier uriaș, împresurat și atacat într'o pădure, de șase vânători și de trei câni. Doi juni, din care unul cu coif impenat, își înfig lăncile în șalele lui; un călăreț cu forme femeiești, îl izbește și, el cu sulița; alt vânător a căzut sub dobitoc, oprind de sgardă un copoiu; ceilalți doi câni, din cari unul e molos, saltă ca să-l apuce de rât. Dar la spatele fiarei, o jună femeie cu scurtă tunică fâlfâindă, s'a oprit pentru a-i răpezi cu arcul o săgeată în coamă; iar în față-i un bărbat mai în vârstă ridică baltașul ca să-l lovească în creștet».

Așă se prezintă scena de vânatoare vie și înfocată, pe acea vestită anaglifă, căreia cu dreptul i s'a dat numele de «Mistrețul din Calidon».

DIN METAMORFOZELE LUI OVIDIU.

Pare că arta sculpturală a încremenit aci — ca să zic așa — unul din momentele cele mai dramatice ale frumosului episod, în care Ovidiu povestește în *Metamorfozele* sale¹ vânatoarea groaznică a fiarei mistrețe, pe care vindicativa Diană o trimise în Calidon, ca să pedepsească uitarea nesocotitului părinte al eroului Meleagru. Cu versurile poetului vom întocmi un comentariu complet al operei artistului, o luptă de întrecere, în care numai absența acesteia de aci, va da lirei precăderea asupra daltei.

Și'n adevăr, iată, drept loc de petrecere al scenei, acel plaiu de codru neatins de om și de secure, în care s'au adunat eroii Eladei chemați la vânatoare de mândrul Meleagru, în care ei și-au întins lațuri, au și împărechiat în sgarde câinii, și luându-se după urmele fiarei, o adulmecă, doritori a înfrunța primejdia...²

Mistrețul s'a răpezit, a spart haita cânilor, a răsturnat pe cei mai dârji și a răsipit cu colții, în laturi, turma lătrătorilor.³

¹ *Ovidii Nasonis Metamorphos*, VIII, 4.

² În original sunt citate în latinește versurile 329—333.

³ Idem, versurile 343—344.

Junii viteji s'așin însă după dânsul și fiecare cată a-l izbi; dar Diana, zeița vicleană, tuturor pe rând le înfrânge sulițe și darde. În zadar Echion și Jason, în zadar Mopsu și Enesim, în zadar Nestor și Telamon se 'ncearcă a-l lovi; acesta chiar cade jos, împiedecându-se de tulpina unui copaciu.

Atunci se arată Atalanta, podoaba Tegeei și a pădurilor Liceene, cu veșmântul apucat numai sus într'o copcă lucitoare, cu părul adunat sub un simplu nod, cu tolba de fildeș a săgeților, atârnată și răsunând pe umărul stâng și ținând în mâna-i stângă un arc ușor; astfel îi este podoaba. La față ai fi zis, zău, că e fecioară cu chipul de june sau că e june cu chipul de fecioară. De cum o zări Meleagru, eroul Calidonului, îndată el dori de dânsa și într'insul, fără de voia zeilor, se 'ncinse un foc ascuns: «Ah! ferice de acela — zise el — care se va învrednici soțul ei să fie!» Mai mult n'avu nici timp nici cutezare a spune, căci alte mai mari griji pe toți îi chiamă la luptă¹.

Așadar, pe când Peleu ridică de jos pe Telamon, fecioara din Tegea pune pe coardă o ușoară săgeată și o răpede depe arcul său încovoiat. Darda, sdrelind spinarea fiarei, se înfige țeapăn sub urechea ei, și câteva stropituri de sânge îi roșesc coama. Nici chiar Atalanta nu se simți atât de fericită de izbânda lovirii sale, pe cât fu Meleagru; el mai întâi văzuse sângele, el mai întâi îl arată tovarășilor săi și el îi spune că dânsa singură a câștigat toată onoarea virtuții. Bărbații se roșiră; ei se îndemnau unii pe alți și îmbiind-se cu larmă, ei asvârle cu grămada săgețile; însă îmbulzeala mai rău îi incurcă și loviturile lor se împiedecă una pe alta. Dar iată că Anceu Arcadianul, alergând înfuriat spre pieirea sa, cu îndoitul său baltag în mâni: «Copii! zice el, înyățați dela mine că lovirele bărbătești sunt mai vârtoase decât ale femeilor. Ia, faceți-mi loc! Chiar dacă cu înseși armele sale l-ar apăra acum Diana, tot nu va avea încotro să-l scape fiica Latonei din mâinile mele!» Rostind îngâmfat așa semețe cuvinte și ridicând cu amândouă mâinile securea scobită pe ambele laturi, el se înalță în vârful degetelor, încordându-și toate puterile în sus. Pe când însă voinicul se gătește a lovi, fiara îi înfige amândoi colții în vintre, tocmai unde calea morții este mai apropiată, și Anceu cade la pământ.²

Cu o clipă numai, în povestirea așa de vie a poetului, am

¹ Idem, versurile 317—328; ² Ibid., versurile 380—401.

trecut peste momentul ales de artist în sculptura capitolină, cea plină de animațiune, pe care am comentat-o, cu *Metamorfozele* lui Ovidiu dinaintea ochilor; și cu toate acestea vă mărturisesc, domnilor, că nu mă îndur încă a părăsi subiectul, fără de a pune un capăt fericit la voiniceștile izbânzi și la dulcile simțiri ale junelui erou Meleagru.

Văzând pe Anceu ucis, el asvârle cu furie amândouă ale sale darde; una cade în pământ, dar cealaltă pătrunde adânc în șalele monstrului, care mugind și spumegând, se rostogolește în pulberea roșită de al lui sânge. Atunci toți vânătorii fac să răsune aerul de ale lor strigăte de veselie; toți înconjoară și felicită pe învingător; iar el, puind piciorul pe acea căpățână urgisită și strivind-o: «Primește, o tu fiică a Arcadie, această despuiere care este dreptul meu, zise, căci și partea mea de glorie voi u s'o împarț cu tine!»¹

Fiindcă însă ne-am întins aci asupra subiectelor de vânătoare, reprezentate în antichitate, fie-ne permis a mai adauge și următorul extras din publicațiunea noastră citată mai sus, cu atât mai mult că următoarele rânduri se referă la obiecte din muzeul nostru de antichități:

«Scenele de vânătoare au fost foarte mult întrebuințate ca subiecte decorative de către sculptorii antichității. Chiar și în muzeul nostru, unde nu ne prea putem lăuda până acum cu multe sculpturi antice, tot însă se văd două scene vânătoarești. Una e pe un fragment de piatră (0, m 19 înălțime; 0, m 24 lărgime) purtând jos inscripția elenă «*AURELIOS DIOGENES*». Pe această lespede trunchiată se mai văd picioarele unui călăreț cu partea de jos a calului alergând; sub dânsul, râțul și copitele unui mistreț, asupra căruia se asvârle un câne cu botul căscat și cu coada în sus. Săpătura e cam grosolană, dar desemnul e plin de mișcare. (Se vede că această bucată provine dela d. C. Bo liac).

Cealaltă scenă de vânătoare e în adevăr mai desvoltată, dar din nenorocire e mai puțin distinctă. Ea se află pe un brâu îngust care încinge buza de sus a unui sarcofag, ale cărui laturi externe sunt acoperite cu sculpturi. Acest interesant monument a fost adus de peste Olt (dela Reșca sau dela Celei, depe toată probabilitatea) de către răposatul ban Michaela Ghica, din curțile cărui am insistat a se transporta la Muzeu. . . . Acum să venim la brâul superior, pe care jur împrejur se zăresc sub ștersura rozătoare a timpului, vreo douăzeci și patru animale, vreo trei sau patru bărbați, toți în pozițiuni foarte animate, și poate încă și câțiva copaci. Animalele par a fi lei, mistreți, cerbi și tauri sălbatici, atacați cu furie de câni colosali și pândiți sau isbiți de către vânători. La un loc, între altele, se vede lămurit cum un vânător rezemat într'un genuchiu își îndreptează sulița către un taur, care cu coarnele plecate se răpede asupra-i. Oare nu vom fi având aicea reprezentarea uneia din acele scene vânătoarești, cari negreșit se petreceau adesea în pădurile Daciei, între colonii romani și bourii uriași (bos urus), ce au lăsat și până azi creștetul lor fioros în stema Daciei răsăritene?»

¹ Ibid., versurile 425—427.

Sper, domnilor, că nu mă veți ține de rău pentru ajutorul care-l cer așa des dela scriitorii și mai ales dela poeții anti-chității, spre a vă da idei mai lămurite despre lucrările artistice ale trecutului, pe cari anticarii din epoce mai apropiate le-au admirat, le-au lăudat, le-au desemnat și le-au publicat.

Din nenorocire, în întrunirile noastre nu-mi stă prin putință a vă pune sub ochi operele de artă despre cari voesc a vă vorbi; dar mi se pare că cel puțin vă pot înlesni reflectarea lor, adesea ori fidelă, în camera lucidă a închipuirii, aducându-vă la auz și la memorie descripțiunile clasice ale aceluiași scene. Urmând astfel, îndeplinesc totdeodată și scopul care și-l propuneau anticarii din trecut, când publicau în desemne, monumentele antice. Ei nu uitau niciodată, în explicările lor, de a se referi la autorii vechi cei mai renumiți.

Aceasta voiu a vă o dovedi și prin alte exemple alese dintr'o altă publicațiune a lui Pietro-Sante Bartoli, care prezintă pictura celor vechi, într'un stagiū al ei mai degradat decât cum am văzut-o în mormântul Nasonilor; însă chiar și aci vom recunoaște că ea poartă sigiliul frumosului și demnității antice.

În biblioteca Vaticanului se afla depe atunci, dăruit fiind de anticarul Fulvio Orsini, și se află încă până azi un manuscris pe pergament, de format in-quarto mic, care conține cincizeci de picturi colorate, reprezentând scene din poemele lui Virgiliu și însoțite cu extracte din autor, relative la acele picturi. Toți anticarii și paleografii cari s'au ocupat de acest manuscris, și printre dânșii se prenumără numele cele mai ilustre ale științei, Mabillon, Winckelman și alții, au declarat că stilul picturilor precum și forma literelor scrisorii nu pot să fie posterioare secolului al iv-lea din era creștină.

Acesta ar fi dar cel mai vechiu manuscris ilustrat ce posedem și, cu toate imperfecțiunile ce prezintă picturile, atât sub raportul proporțiunilor cât și sub al perspectivei, formelor și coloritului, nu e mai puțin adevărat că într'insele se simte încă nu știu ce din acel caracter placid¹ și măreț al artei antice. Se vede că multe din micile ilustrațiuni ale acestui manuscris s'au șters cu totul sau în parte; nici timpul, nici valoarea obiectului nu ne permite să analizăm d'arândul pe toate cele ce se văd în gravurile lui Bartoli, care le-a putut desemna pe toate, ba încă le-a și dat — după cum zic unii — mai multă perfecțiune plastică decât ce au în realitate.

¹ liniștit.

MOARTEA EURIDICEI
DIN GEORGICE.

Voiu aruncă numai câteva cuvinte asupra picturii care reprezintă pe Euridicea zăcând moartă într'o peșteră de stânci, pustie, înconjurată numai de șerpui cari au ucis-o.

În acea pictură de un aspect așa de simplu, așa de devastat, se simte domnind un adânc simțimânt de jale, de întristare. Ea este o naivă refractare a nemuritoarelor versuri, prin care poetul a descris nealinata durere a bardului Orfeu ¹...

Nu vă cer scuze, domnilor, de a vă mai fi citit încă douăzeci și unu exametre de ale lui Virgiliu. Aci se cade ca toți să pricepem în limba sa, pe divinul poet; dar vă cer iertăciune dacă voiu cuteză acum, pentru vreunul mai uitător de studiile clasice, să traduc acele suave versuri într'o stângace proză românească:

«Șapte luni întregi d'arândul, sub o stâncă stearpă pe malul pustiu al Strimonului, el plânse, făcând să răsunе înghețatele peșteri, îmblânzind tigrii și mișcând chiar și stejarii, prin cântările sale. Precum filomela, la umbra plopilor, suspină văietându-se după pușorii ei, pe cari cruntul plugar, zărind cuibul, i-a răpit până ce nu aveau încă tulleie; iar dânsa plânge noaptea și, stând pe o ramură, își spune mereu cântecul de durere și umple până în depărtare locul de ale sale dureroase plângeri; tot așa nici plăcerile iubirii, nici ale însoțirii nu mai înduplecă sufletul lui Orfeu. Singur, el cutreeră ghețurile iberboree și zăpezile Tanaisului și câmpiile Ripee, unde în veci nu se topesc poleiul și bruma, și pretutendeni el cere pe a sa Euridice răpită și acele daruri cu cari zeii l-au amăgit. Până în sfârșit însă, femelle trace desprețuite de dânsul, în timpul sărbătorilor zeului și în orgiile nocturne ale lui Bacus, răsipiră pe câmpuri membrele sfâșiate ale junelui amant. Dar și atunci, pe când capul lui, rupt depe albu-i grumaz, se prăvăliă în mijlocul prăpastiilor Erebului infernal, glasul lui încă, și limba-i înghețată: «Euridice!» — strigau, și atunci, lipsite de suflet — «Ah! nenorocită Euridice!» Și «Euridice!» — răs-pundeau de pretutendeni coastele răpoase ale râului».

Un ecou al acestei imense dureri a răsunat de sigur cu putere la auzul pictorului care a ilustrat manuscriptul din Vatican, când a zugrăvit scena de moarte a Euridicei. Tot așa am putea zice și despre multe alte scene din anticul pergament virgilian: *lupta taurilor*, din Georgice, *ospățul Didonei*, din cartea 1-ia a Eneidei, chiar și scena *morții lui Laocoon*, în care pictorul s'a ținut mult mai aproape de textul poetului decât sculptorii greci ai grupei de marmoră din termele lui Titu; apoi încă *somnul și viziunea lui Enea*, din cartea a IV-a, *moartea Didonei* pe rugul înflăcărat, din aceeași carte acestea și multe altele sunt subiecte tratate de pictorul antic

¹ În original și textul latin.

cu o mare sobrietate de amănunte, cari servă și ele ca cea mai adevărată dovadă la cele ce zice Lessing despre deosebirea ce există între artificiile poeziei și ale picturii, deosebire pe care cei vechi au prețuit-o și au știut-o aplica în toate operele lor.

SCROAFA CU PURCEI

A LUI ENEA.

Voiu însă, domnilor, până a nu termina și vorbirea mea despre numeroasele și însemnatele opere gravate depe antic, ale lui Bartoli, și aceea despre pictură la cei vechi, să vă mai atrag atențiunea asupra unui subiect din Eneida, în care pictorul, pus în primejdie de a scăpăta pe alunecușul ridiculului, a știut să dea tabelului său un aspect de demnitate, ce nu lasă nimic de dorit în comparațiune cu scena descrisă de poet.

Suntem la cartea a VIII-a din Eneida și, ca să nu lungesc, voiu cită numai pe românește pasagiul care urmează după versul:

«Dixit ; deinde lacu fluvius se condidit alto,
Ima petens...»¹

«Și noaptea și somnul părăsesc pe Enea. Se scoală și cătând la lumina oarelui care se înalță dela răsărit pe ceruri, el, depe datină, luă din râu apă în pumni și îndreptă către ceruri aceste cuvinte: «Nimfe, o Nimfe ale Laurentiei, născătoare ale oricărei ape ce curge, și tu, o Tibre, părinte al acestui râu sfințit, primiți pe Enea și feriți-l de orice nevoie. Ori care ar fi locul de unde tu îți tragi izvorul, tu care ai milă de ale noastre răstriași; oricare ar fi pământul din care tu eși așa de mândru, eu în totdeauna te voiu onora pe tine, în totdeauna te voiu serba cu daruri, râu purtător de corn și stăpân al tuturor apelor din țara Esperidelor. Vino-ne întru ajutor și întărește cât mai curând spusele oracolelor tale!»

Așa îi aduce aminte făgăduelile sale și din flota sa își alege două vase cu îndoi rând de vasele, le gătește cu lopătari și le umple cu soți de arme. Dar iată, fără veste, o minune (neuzită se arată deodată ochilor săi. În pădure și pe verdele mal se zărește culcată o scroafă albă cu turma ei de purcei, toți la fel cu dânsa, pitulați împrejurii. Ție, o măreață Juno, fie și în onoarea ta, îi ucide pe toți pietosul² Enea, aducându-ți astfel sacrificiu, după ce a pornit cu turma toată împrejurul al tarului tău!»³

Uzurile antice, domnilor, își au originalitățile lor. Văzurăm că Enea adresându-se către Tibru, îl numește *purtător de corn*; nu doară că râul avea vreun corn în frunte, precum

¹ Virgilii Æneid, VIII, v. 67.)

² piosul.

³ În original și textul latin.

am auzit eu însumi mai deunăzi explicându-se de către însuși profesorul, într'o clasă de liceu de aci, dela noi.

Aceasta — fie zis în treacăt — m'a făcut chiar să prețuesc și mai mult marea necesitate ce se simte în școalele noastre, despre răspândirea noțiunilor arheologice. Când însuși învățătorul, cât de bun gramatic și filozof să fie — se află totuș lipsit de cunoștințele etice și estetice, neapărat trebuitoare spre a pricepe în mod rațional textul autorilor antici, apoi cum va putea el oare să explice acel text cu succes școlărilor și să le însufle acel viu interes, acea firească plăcere ce în totdeauna inspiră, mai ales junelor imaginațiuni, ideile generoase, uzurile originale și simbolurile ingenioase ale antichității? Mai adesea — cum este cazul în exemplul ce ne-a venit acum a-mână — cele mai naturale și mai grațioase concepțiuni ale esteticii clasice se transformă, din cauza neștiinței în materie de arheologie, în imagini pocite și enigmatice.

Încă odată o repet, pe băncile modeste ale școalelor inferioare, ca și în cercurile înălțate ale erudițiunii, și filologia, și istoria, adică și graiurile, și faptele politice ale oricărui popor, sunt ca niște schelete sterpe și fără vieață, când ele se prezintă despuiate de ornamentele învietoare cu cari le împodobesc, în orice timp și în orice loc, cugetul moral și geniul artistic ale omenirii.

Dar să revenim, spre a sfârși, la râul Tibrului, și să vedem dacă cu adevăr el a purtat vreodată un corn în frunte.

Nu, domnilor; arta antică reprezintă diferitele râuri, personificate sub chipul unui bătrân pletos, cu cunună de salcie pe cap, culcat pe un așternut de plante acuatice, dealungul căruia curg valurile apei. Într'o mână el ține în genere o vâslă; cealaltă e rezimată pe un corn de abundență, plin până la vârf cu toate rodurile și cu toate poamele cari cresc pe malurile lui. Astfel este faimoasa statuă a Tibrului, una din cele șase cari se aflau în Roma pe timpul istoricului Poggio Bracciolini și care apoi, sub Francisc I-ii de Valois, trecu în Franța, și astăzi se află în Luvru.

În acea măreață operă de sculptură, sub umărul stâng al unchiașului *corniger*, purtător de corn — de abundență, se înțelege — e culcată lupoaica romană, la ugerul căreia sug memorabilii prunci, Romul și Remu.

Tot astfel, în pictura manuscriptului Virgilian din biblioteca Vaticanului, la ugerul scroafei sug gligănașii ei, albișori ca și dânsa; ei sunt nenumărați; din câți se văd, am putut socoti până la vreo treizeci și cinci. Toți stau înghesuți de două

laturi, împrejurul mumei, care și dânsa e culcată la răcoare, sub doi frumoși copaci. Enea, în veșminte de pace, adică în togă și nu armat, face libațiunile după datină, scurgând apă din palmele sale, pe malul râului. În fund se destinde o veselă privește câmpenească.

SIMȚIMĂNTUL DE DEMNITATE
ÎN ARTELE ANTICE.

și sacramental pare a domni în acea naivă scenă, ale cărei elemente s'ar crede așa de puțin apte a deșteptă în minte idei grave și impunătoare.

Acel *nu știu ce*, credeți-mă, este chiar esența, secretul artelor antice, o însușire a lor proprie, care nu se desminte nici chiar în opere din cele mai mediocre, precum omul cu fire nobilă și virtuoașă se recunoaște sub cele mai modeste veșminte.

Acel farmec uimitor și tainic al artei antice, au cătat în zadar a-l prinde marii artiști moderni, și iluștri arheologi s'au cercat fără de folos să-l explice și să-l definească.

Este dar un merit însemnat când oameni de talent, cum a fost în secolul al xvii-lea Pietro-Sante Bartoli, căruia am consacrat cea mai mare parte din această lecțiune, au izbutit a reproduce, a imita cu inteligență, dacă nu și cu o scrupuloasă exactitate, operele de artă ale antichității.

Ora fiind prea înaintată, rezerv, domnilor, pentru rândul viitor cele ce aveam a vă spune despre anticarul Rafael Fabretti și despre alții, cari în răstimpul de una sută cincizeci de ani, pe care îl studiem deocamdată, s'au ocupat și ei mai special cu antichitățile poporului roman.

A NOUA LECȚIUNE

CONTINUAREA STUDIULUI ASUPRA ANTICARILOR DIN SEC. XVII: R. FABRETTI ȘI VIEAȚA LUI.

Domnilor, vă aduceți poate aminte că în ambele ultime lecțiuni am menționat cu laudă numele unui anticar italian, în care toți s'au învoit a recunoaște spiritul cel mai erudit, cel mai luminat și cel mai pătrunzător al epocii sale. Acela e Rafael Fabretti, care, născut fiind la 1680 în Urbino, și înălțat la gradul universitar de doctor la vârsta de 18 ani, muri în Roma ca prefect al arhivelor pontificale din castelul Sant-Angelo, tocmai la anul 1700, și astfel umplu mai tot secolul al XVII-lea cu a sa respectată personalitate. Se poate într-adevăr zice că, întru ceea ce privește studiile anticare asupra monumentelor din Italia, Fabretti rezumă pe deplin și cu o necontestabilă superioritate, toată știința arheologică și chiar modul de a trata din acest răstimp.

SPIRITUL MINUȚIOS AL ANTICARILOR SEC. XVII.

Exaltațiunii ditirambice a anticarilor de cu două sute de ani mai înainte precum și investigațiunilor largi și complexe ale erudiților din secolul al XVI-lea, urmasă în a șaptesprezecea sutime un spirit mai sceptic și mai puțin difuz, un gust mai scrupulos și mai critic, o aplecare mai mult pornită spre cercetări minuțioase, amănunțite, intime, migăloase am putea zice, asupra uzurilor și monumentelor vechimii. În acest nou 'period, erudițiunea se frământă, se deosebește și se mărunțește în creeri de adevărați anticari specialiști, și cu cât comparațiunile, explicările și exegezele lor sunt mai fine și mai subtile, cu atât meritul arheologic al autorilor se consideră ca mai mare și este mai bine prețuit.

Să nu nesocotim însă această tendință, domnilor; ea a servit pe de o parte, a lămuri foarte multe puncturi îndoiioase ale științei antichităților; pe de alta, a scoate din întunericul pământului și al muzeelor o mulțime de mici rămășițe secundare ale vieții uzuale sau artistice din trecut, mărunțișuri curioase, prin a căror cunoștință s'a putut pătrunde în urmă mai lesne, în înțelesul intim al culturilor antice.

Cu principalii oameni, cari pe tărâmul antichităților romane

au lucrat în acest sens d'alungul secolului al XVII-lea, ba și chiar până la jumătatea secolului al XVIII-lea, îmi propun a vă ocupa astăzi, și nu cred să pot face mai bine decât a-i grupa în jurul celui mai renumit dintre dâșșii, împerejurul lui Fabretti.

CARACTERUL SI LUCRĂRILE

LUI FABRETTI.

Acum, când Fabretti se află de mulți ani lipsit de graiul și de pana lui, nimeni nu ne va opri ca să-i facem un cortegiu ales de anticari, contimporani ai săi; dar se vede că pe când așatele Rafael Urbinatul eră cu zile, nu tot așa de lesne s'ar fi apropiat de dâșșul colegii sau rivalii săi de știință. Eră aspru la fire arheologul nostru; însuși nu o tăgăduia; dovadă că își luase drept emblemă în groaznic ariciu cu țepile sbârlite, însoțit de legenda elinească: «*filois harisasthai ehthron amynasthai*». «Pe amici a îndatoră; de vrăjmași a-și răsună!» Vai de aceștia, când ariciul dela arhivele pontificale își înășpria ghimpii! Germanul Gronovius, într'o discuțiune asupra lui Titu-Liviu, și nefericitul Bellori, în privința sculpturilor depe columna lui Traian, le-au încercat cu amar ascușul.

Dacă însă Fabretti se împacă rău cu oamenii de meseria sa, el, în singurătatea cabinetului și în mijlocul ruinelor antice, se arată neobosit la lucru; timpul îi eră împărțit între redactarea scrierilor sale de erudițiune și colindarea locurilor pustii, pe unde putea să descopere antichități; nici arșița soarelui, nici ploaia, nici gerul, nici osteneala drumurilor, ba nici chiar boala nu-l opriau, când era vreo cercetare arheologică de făcut pe câmpiile romane. Poporul din Roma, când îl vedeă trecând călare pe vestitul său cal Marco-Polo, știa că amândoi, cal și călăreț, au plecat la vânătoare de antice; căci trebuie să știți, domnilor, că Fabretti învățase pe Marco-Polo, singurul său amic și confident, să stea locului îndată ce mirosia a ruină, precum prepelicarul se oprește când simte vântul. El însuși mărturisia că datorește multe descoperiri inteligentului său tovarăș, anticarului cu patru picioare.

Dar, lăsând acum în laturi partea de onoare ce revine calului în lucrările lui Fabretti, vom enumera, înainte de a despica unele puncturi din ele, principalele titluri pe cari se întemeiază marea lui reputațiune de anticar. Fabretti a tipărit la 1670 trei disertațiuni asupra vechilor apeducte romane și tot în cercul studiilor de hidrografie antică, a descris mai târziu canalul care odinioară unia lacul Fucin cu râul Leris sau Garigliano. Tocmai pe la sfârșitul vieții sale, la 1699, a

publicat o mare operă epigrafică, în care el mai întâi a expurgat și a clasificat inscripțiunile Romanilor în așa mod, încât ele să prezente o lănțuire logică și să poată înlesni cercetările istorice; prin aceasta el a pus temelia cea mai solidă la știința epigrafice și unind aplicațiunea cu teoria a știut mai bine decât toți anticarii predecesorii săi, a se folosi de inscripțiuni și de monete, ca să explice fapte istorice și monumente arheologice.

SYNTAGMA DE
COLUMNA TRAIANI.

Multiplicitatea și varietatea cunoștințelor sale, precum și subtilitatea geniului său investigator, le-a dovedit încă și în elucidarea unui renumit basorelief din muzeul Capitolin, cunoscut sub numele de *Tabla iliacă*, iar mai ales în volumul în folio pe care l-a scris mai mult în contra lui Bellori, sub titlul: *De Columna Traiani Syntagma*. Roma 1683.

Mai întâi, precum v'am prevestit de mai deunăzi, domnilor, vă voi opri puțin asupra acestei ultime și foarte interesante publicațiuni. Nu doară că aș voi să vă fac aci o analiză completă a acestei cărți; ea, în nouă ale ei capitole, conține o așa enormă profuziune de discuțiuni și de notițe asupra mii și sute de chestiuni mărunte, încât de ar voi cineva să o rezume, ar trebui mai-mai să o recapituleze în întregul ei. În prima parte, autorul, vărsându-și focul asupra bietului Bellori, căruia nu-i zice altfel decât *Neotericus*, servindu-se cu un termen elinesc ce se poate lua în răs, și ca *inovator*, și ca neîndemânatic sau, cum am zice, *ageamiu*, autorul despică, critică și restituie, cu o erudițiune netăgăduită, dar totdeauna agresivă, toate puncturile pe cari comentatorul gravurilor lui Bartoli, sau că le trecuse cu vederea, sau că le tratase cu erori, sau că le modificase fără cuvânt după cum erau expuse de Chacon, sau în fine că le închipuise dânsul fără de nici un temei. Apoi de aci înainte, el tratează într'un capitol special despre arta navală la Romani și în acest studiu, cercetările sale sunt primele investigațiuni serioase asupra materiei; în altul se ocupă de oarecari rituri religioase și superstițiuni antice; de aci apoi examinează felurite chestiuni de artă militară și în fine, după ce în cartea a VIII-a a vorbit de inscripțiunile privitoare la războaiele dacice, el consacră pe cea din urmă la examinarea monetelor ce s'au bătut în timpul acestor expedițiuni și astfel, prin elemente epigrafice și numismatice, se cearcă a restitui șirul cronologic al întregului războiu reprezentat pe columna lui Traian.

Intru aceasta, Fabretti a așezat adevărata bază a istoriei evenimentelor din timpii învingătorului Dacilor. Se știe într'adevăr, că mai nimic nu s'a păstrat dela numeroșii scriitori, cari în vechime au tratat pe larg despre faptele lui Traian și în parte despre răsboaiele lui dela Dunăre. Lista comentată de autori pierduți, pe care cu o sagacitate¹ din cele mai lăudabile o publică acum d-l Papadopol-Calimach, în revista d-lui Hasdeu, *Columna lui Traian*, vă poate da, domnilor, noțiuni precise despre câte s'au scris și despre câte au pierit din cele scrise asupra vechilor locuitori ai țării noastre.

UTILIZAREA EPIGRAFICEI
ȘI NUMISMATICEI PENTRU
ISTORIE.

bretti și prin mulți, foarte mulți urmași ai lui, un îmbișugat tezaur de noțiuni, culese depe inscripțiuni și monete, prin cari s'au restituit și cronologia și istoria domniei marelui împărat. Astfel s'a putut constată că Traian a fost ales de șase ori *consul*, la anii 91, 98, 100, 101, 104 și 112; că de douăsprezece ori a primit titlul de *imperator*; că de douăzeci de ori a ocupat *puterea tribuniție*; că, calificativul onorific de *Germanicus* i s'a dat încă din zilele lui Nerva; că la anul 103 a fost numit *Dacicus* și la 110, *Parthicus*; iar titlul de *Optimus princeps*, cel mai bun dintre principii, pe care nimeni mai bine nu l-a meritat și pe care dânsul mai întâi de toți l-a primit, i-a fost acordat de senat și de popor la anul 104. Tot din izvoare arheologice, și numai dintr'acestea, domnilor, s'a putut alege timpul exact al faptelor și al clădirilor sale celor mari; astfel, cu al v-lea și al vi-lea consulat corespund aducerea apelor în Roma, mărirea circului, clădirea portului Centum-Cellæ, înălțarea unui templu și așternerea podului pe Dunăre...

Dar nu este aci locul de a ne întinde mai mult asupra acestor amărunte biografice cronologice; destul ne este acum a fi însemnat folosul ce poate trage istoria fundării coloniei romane în Dacia, din monumentele arheologice și apoi încă de a fi semnalat pe Fabretti ca principalul inițiator al acestei încruscări a arheologiei cu istoria, pe tărâmul originelor noastre naționale.

¹ pătrundere.

Mă tem însă că numai din câte am spus, nu veți fi putut prețui îndestul nici metoda critică, nici cunoștințele anticare ale eruditului de care ne ocupăm. Aș dori să vă lămuresc mai bine și asupra meritelor lui, și asupra interesului ce nouă mai ales ne prezintă cartea sa. Dacă însă nu-mi stă prin puțință a vă spune tot ce se zice într'însa, apoi cel puțin dați-mi voie să aleg pe ici și pe colea trăsuri mai caracteristice ale procederilor sale, cari totdeauna să ofere și vreo atracțiune mai specială pentru noi.

V'am spus, pare-mi-se, cu ce scrupulozitate și cu ce circumspecțiune, Fabretti a cernut și a rânduit inscripțiunile antice, pe cari predecesorii lui le primiau și le înregistrau toate de bune, fără de critică și fără de control. Astfel ajunsese a se prefera prin colecțiunile epigrafice o sumedenie de monumente lapidare spurii¹ și croite depe închipuirea mai mult sau mai puțin cultivată a istoricilor falsificatori.

Iată un exemplu pe care îl culeg din capitolul lui Fabretti, despre inscripțiunile privitoare la războaiele dacice.

TEZAURELE LUI DECEBAL. Chacon, la una din scenele columnei, unde se văd cai încărcăți cu adânci panere pline de vase măiestrite, pe cari le aduc dinaintea lui Traian, a reprodus povestirea din fragmentul lui Dion Cassiu, care zice:²

«Și s'au găsit tezaurele lui Decebal, deși fusese ascunse sub râul Sargeția, care trecea pe la palatele acestuia; în adevăr, el abătuse râul prin niște robi și îi scobise fundul; apoi, depuind acolo mult argint, mult aur și celelalte nestemate, cari n'aveau a se teme de umezeală, așezase d'asupra lor pietre și grămădise pământ; apoi după aceasta, dase drum râului pe la locul său; iar în peșteri depusese tot prin acei oameni, veșmintele și celelalte obiecte de acest fel. Isprăvind acestea, îi ucisese, ca nu cumva vreunul să destăinuiască. Dar Bicilis, un soț al lui, care cunoștea tot ce făcuse, fu prins și le spuse toate».³

Pe temeiul acestor cuvinte, învățații din secolul al XVI-lea visau mereu la comori de ale lui Decebal. Unii, ca istoriograful austriac Wolfgang Lazius, pe care l-am citat mai deunăzi ca cel mai vechiu epigrafist al Daciei, neținând seamă de trădarea lui Bicilis, povesti că pe timpul său, niște pescari români, plutind cu luntrea din Mureș în Istriga sau Streia, care este vechea Sargeția, a izbit vasul lor sub apă de o bu-

¹ false.

² *Dionis Cassii* histor. roman. lib. LXVIII, 14.

³ În original și textul elen.

turugă și scormonind ei acolo au descoperit o tainiță din care au scos peste 40.000 bani de aur, toți cu efigia lui Lisimach, regele Traciei; din aceștia, cardinalul Martinuzzi, vestit în istoria depe atunci a Ardealului, a putut căpăta abia vreo mie, deoarece pescarii trecuse în Moldova, cu mai multe care încărcate de avuții. Acestea se credeau a fi fost chiar comorile lui Decebal.

Dar alții, cu gând mai isteț, scorniră o inscripțiune latină, pe care Fabretti o respinge cu dispreț, ca o falsificare închipuită numai depe spusele lui Dion și ca o nedibace imitațiune a altor epigrafe cunoscute. Aceea ar voi să rememoreze *un sacrificiu pe care l-ar fi făcut augustul Cesar Nerva Traian, părintelui Joe, aflătorului de avuții, și zeiței mume a pământului, pentru descoperirea tezaurilor dacice:*

IOVI. INVENTORI
DITI. PATRI
TERRAE MATRI
DETECTIS. DAC.
THESAURIS
CAESAR. NER
VA. TRAIANVS
AVG.
SAC. F.

Dar Fabretti, citând toate izvoarele de unde scornitorul modern storsese elementele plastografiei sale arheologice, îi spune curat că n'a izbutit a-i fură vederile, *fuci faciendi*.

În alt loc, la capitolul al III-lea, el se răpede încă și cu mai multă mânie asupra lui Bellori, care a socotit de cuviință să corecteze și să îplinească pe Chacon.

PODUL LUI TRAIAN PE DUNĂRE.
DESCRIEREA LUI DEPE D. CASSIU
ȘI CHACON.

Chestiunea este despre podul pe Dunăre al lui Traian.

În desemele cari au servit primului comentator al columnei pentru descrierea sa,

la stampana no. 86, se vede în fund o parte din acel pod cu șapte din stâlpii lui, împreunați prin bolte pline, cari se par a fi de zid, iar deasupra se întinde podeala cu ambele sale balustrate ornate în răscruci. În explicațiune, autorul spaniol, minunându-se de această gigantică operă a lui Traian, descrie podul astfel precum îl aflase descris în fragmentele lui Dion

Cassiu, păstrate de cronicarul bizantin Xifilin, unde se zice că stâlpii lui de piatră pătrată erau douăzeci la număr, înalți de câte una sută cincizeci de picioare, afară de temelii, largi de câte șaptezeci, și că ei erau depărtați unul de altul cu câte una sută șaptezeci picioare, fiind împreunați prin bolte». Apoi tot autorul grec se miră cu câte cheltueală și cu ce greutate s'au putut clădi acești stâlpi, într'un râu așa de mare, într'o apă așa de prăpăstioasă și pe o albie așa de tinoasă, de unde nici că se putea abate cursul apelor.¹

Intr'acest ultim punct, fie zis în treacăt, scriitorul elen pare a nu fi de aceeaș părere cu Pliniu cel Tânăr, care aprobând proiectul poetului Caniniu de a cântă războaiele dacice, îi aduce aminte că va avea a spune despre râuri strămutate de curând prin țarine și despre poduri de curând aruncate peste râuri: «Dices immissa terris nova flumina, novos pontes fluminibus injectos».

Dar să ne întoarcem la cele zise de Dion și repețite de Chacon. Spre a învederă și mai tare greutatea învinse cu lucrarea podului, ei spun că eră făcut tocmai acolo unde matca râului este în partea locului mai îngustă, dar totdeodată și mai adâncă, iar apele lui mai răpezi. La acestea anticarul modern, luându-se după un descriitor depe atunci al Austriei, care nu pare nici măcar a-și fi dat bine seamă de pozițiunea locului, adaugă că podul, din care nu se mai văd nici stâlpii, nici bolțile, a fost așezat în Panonia inferioară, nu departe de locul cetății Canizza, unde în apropiere se află și o fântână minunată, care își schimbă apele în sânge, de câte ori vreun pericol amenință regatul Ungariei.

Orașul Canița, odinioară bine întărit, se află pe râul Tisa, tocmai în nordul Banatului Temișoarei; cât despre fântâna cea minunată, pricepeți, domnilor, că o asemenea indicațiune de topografie taumaturgică² nu ne poate fi de mare folos pentru a preciza localitatea unde Traian a înălțat vestitul său pod. Scriitorii cei vechi nu sunt nici ei mai expliciți; dar nouă ni s'au păstrat urme cu mult mai pozitive, despre cari osebit de arheologii moderni, ne pot încredința pe tot momentul Mehedințenii noștri din Severin.

Ei, în fiecare zi dela Dumnezeu, văd colo jos, la poalele orașului, pe țărmlul năsipos al Dunării, acea surpătură de zid cu masivele-i cărămizi înegrite și ciuruite de timp, roase

¹ *Dioni Cassii* histor. roman. lib. LXVIII, 13; în original și textul elen.

² făcătoare de minuni.

și măcinate de umezeală și de mușchiu, streajă seculară, care de optsprezece sute de ani aproape stă cu ochii țintiți la soția ei de decindea râului¹, și parecă amândouă împreună duc dorul altor optsprezece ca dânsule, pe care le-au înghițit treptat apele sub luciul lor limpezit, din momentul când s'a rupt lanțul de zid sau de lemn, ce le uniau odinioară toate într'o singură și uriașă clădire.

Dar ce alt a putut oare să fi fost acea minunată clădire, dacă nu chiar podul cel mai presus de toate lăudat de întreagă antichitatea, pe care îl așternuse peste Istru, marele arhitect Apolodor din Damasc, ca să împlinească cugetarea măreață și voința neînfrântă a gloriosului împărat, care, urcându-se pe tronul Romei, nu se mai jură altfel decât cu aceste cuvinte: «Să n'am parte de a vedeă Dacia redusă în provincie romană și de a trece pe poduri, Dunărea și Eufratul!»²

CERCETĂRI FĂCUTE

DE COMITELE DE MARSIGLI.

Că într'adevăr acele ruine dela Turnu-Severinului sunt chiar ale podului clădit de Traian pe timpul războaielor sale cu Dacia, faptul a fost mai întâi recunoscut și dovedit de un bărbat eminent din secolul al XVII-lea, căruia știința îi datorește o frumoasă lucrare asupra râului nostru moștenesc, asupra Dunării. Comitele italian L. F. Marsigli, născut în Bolonia la 1658, a ajuns prin activitatea, prin cunoștințele și prin capacitatea sa, la graduri înalte în armata austriacă. Pe la 1689, când Austria, purtând războiul cu Turcii izbutise a lua Nișul și apoi Vidinul, Marsigli, însărcinat ca colonel de geniu să așeze un pod de vase pe Dunăre, ca să poată trece oștirea în iernatic pe pământul Țării Românești, studiè cu atențiune toate localitățile împrejmuitoare și-și aținti mai cu seamă luarea aminte asupra ruinelor dela Turnu-Severinului. El măsură, desemnă și descrie cu deamăruntul toate rămășițele încă existente ale podului, precum și orice alte antichități ale Dunării, și întocmi din ele al doilea volum al colosalei publicațiuni tipărită de dânsul la 1726, în șapte mari volume in-folio, sub titlul: *Danubius Pannonico-mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, phisicis perlustratus.*

¹ depe malul celălalt.

² *Amiani Marcellini* rerum gestar. lib. XXIV, 3; în original și textul latin.

Tot în acel volum, printre alte multe monumente antice și curiozități, veți recunoaște pe tabela 54, un pilastru funerar sau cip, *cippus*, purtând aceste cuvinte, pe ici pe colea trunchiate :

D. M.
 ANTON
 CALLIST
 VIXIT
 ANN. LX
 DIOGE
 MOSC
 CONIVGI
 D. M.

adică: «Zeilor Mani ai Antoniei Calliste, care a trăit ani șasezeci, Diogen Moscu, a ridicat acest monument soției sale, celei plină de merite».

Marsigli ne spune că el a descoperit această inscripțiune în curtea bisericii dela Cerneți, în iarna anului 1689, când Markgraful Ludovic de Baden și generalul Hæusler, puind temeiul pe îngăduința foarte inoioasă a lui Constantin Vodă Brâncoveanu, venise să-și așeze cartierele de iarnă în județele de peste Olt. Astăzi n'aveți, domnilor, decât să vă coboriți aci jos, în sala unde stau grămădite monumentele lapidare ale muzeului nostru, și veți putea constată înșivă exactitatea transcrierii anticarului italian. Răposatul Mihalache Ghica, după cum ne spune d-l Laurian, a transportat mai înainte de 1843, acest monument în București, unde cel puțin în ochii d-voastre, el trebuie să câștige mai mult preț decât în ai gramaticilor și cărturarilor români depe timpul voevodului Brâncoveanu.

Sunt mulțumit că am putut îndeplini, deși cam în mod incidental, o datorie către învățatul comite de Marsigli, pe care nu se cade ca noi, Dunărenii, să-l trecem cu vederea printre erudiții din secolul al XVII-lea; voiu mărgini însă cele ce am spus despre dânsul, adăugând numai că, după ce el a lucrat la delimitarea hotarelor noastre despre Banatul Te-mișoarei, apoi în anul 1703, a fost pe nedrept disgrățiat și chiar degradat de împăratul Austriei, în urma nenorocitei predări a cetății Brisach din Alsacia, și retrăgându-se la Marsilia și în fine în patria sa, la Bolonia, a trăit numai în ocupațiuni științifice, atât istorice și geografice, cât matematice și fizice, până la anul 1730, lăsând după sine un nume laudat și o întinsă corespondență cu învățații de prin diferite țări.

POZIȚIUNEA PODULUILA T.-SEVERIN.

Lui îi datorim dar prima constatare serioasă a localității unde a fost construit podul pe Dunăre al lui Apolodor; dovezile produse de dânsul sunt destul de temeinice spre a nu lăsa îndoieli; cu toate acestea învățatul german dr. H. Francke din Wismar, care acum vreo treizeci și mai bine de ani a tipărit o prețuită istorie a lui Traian¹, bazându-se pe calcule greșite de Sulzer în măsurătoarea lărgimii Dunării la locul podului, a susținut că al lui Traian, așezat, precum se știe, pe stâlpi de piatră, a fost clădit la Celei și că cel dintre Cladova și Severin este podul de lemn al lui Constantin cel Mare. Nu știu cum s'a făcut, de și d-l Kogălniceanu, în istoria Țării Românești, scrisă de d-sa în limba franceză, a alunecat pe priporul acestei erori. Răul este că astfel, mai ales pe chezașia unei autorități locale, neintemeiatele presupuneri ale lui Sulzer și-au făcut pârție în public, și alți istorici străini, tot cu așa slabe cuvinte ca și ale lui Francke, au căutat nu numai să așeze podul cel cu stâlpii de lemn acolo unde ruinele din apă sunt învederat de zidărie, ci chiar să facă loc trecătoarei lui Traian, cu câteva kilometre mai în sus de Rușava, în dreptul Ogradinei, unde pe malul sârbesc este o mare și frumoasă inscripțiune antică, constatând că Traian, de trei ori consul, adică la anul 100 după Hr., a surpat stâncile și a înstrunat pâraiele, ca să deschidă o cale pe malul drept al Dunării — montibus excisis, omnibus superatis, viam fecit — iar nu deloc ca să facă pe acolo pod stătător peste apă.

Podul lui Traian rămâne dar fără îndoială acela ale cărui ruine se văd sub Turnu-Severinului, și care în vechime se pornia din cetatea Egeta, depe malul drept, ca să răspundă dincolo, la o altă localitate între Zernes și Drobetis, a cărui numire nu se poate încă determina cu precizie. Este de prisos a se mai împotrivi cinevă evidenței, sub zădarnicul cuvânt că la acel loc matca râului nu este prăpăstioasă și așternută cu pământ tinos, cum pretinde Dion Cassiu. Cât despre măsurătoarea distanței dela un mal la altul, dată de acest istoric, adică de douăzeci și una de ori 170 picioare, ceea ce face cu totul 3570 picioare, aceasta a fost constatată, cu foarte neînsemnate diferențe și de comitele Marsigli și de alți exploratori mult mai noi.

¹ *Dr. H. Francke, Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen* 2-te Ausgabe. Leipzig, 1840.

CONSTATĂRI MODERNE. Și 'n adevăr, fiindcă vorbirăm așa mult despre starea actuală a ruinelor, să nu uit a face mențiune despre un fapt de cea mai mare importanță, privitor la rămășițele antice din fața Severinului.

Din toată inima aș fi dorit, domnilor, ca acest fapt să fie săpăturile făcute în mai multe rânduri cu autorizațiunea și speșele ministerului nostru; dar, trebuie să mărturisesc, că citind și recitind raporturile cari s'au scris și s'au tipărit prin ziare asupra explorațiunilor executate până acum fără, șir nici sistemă la Severin, am rămas numai cu întrebarea încă nedeslegată: «La ce vor fi bune cercetările arheologice, făcute în mod așa de empiric și așa de fantastic?» Păcat de parale! și mai ales, păcat de bieteile ruine, scormonite fără de nici un spor pentru știință!

Fără de nici o cheltuială însă, întâmplarea a adus rezultate cu mult mai fructuoase. Acum șasesprezece ani, în luna ianuarie 1858, apele Dunării au scăzut în mod cu totul excepțional; în ziua de 15 ale lunii, ele fiind cu 1', 4" mai prejos de 0 la nivelul din Rușava, lăsară să se vază în albia râului șasesprezece stâlpi de zidărie, pe cari cercetându-i se găsiră construiți, ca și capetele podului dela maluri, cu pietroaie și cu mocirlă de ciment roman, și căptușiți cu cărămidă mare pătrată; ei erau spațiați într'astfel d'alatul râului, încât locul unde lipsiau dintr'inșii patru, spre a se face douăzeci cu totul, eră acoperit de o insulă care pesemne potmolise pe aceia.

Un inginer militar din Rușava și un conductor de clădiri al companiei vapoarelor din Turnu-Severinului făcură măsurători și explorațiuni minuțioase. Ei dovediră în interiorul zidăriei nu numai găuri regulat dispuse, în cari fusese așezate bârne încrucișate, dar încă aflară și câteva crâmpie de lemn de stejar; cărămidile cari acoperiau stâlpii purtau mărcile a trei diferite cohorte auxiliare din a XIII-lea legiune *Gemenă*, cari negreșit au fost întrebuințate la lucrarea podului. Din acele cărămizi avem și noi în muzeul nostru național.

Pe temeiul constatărilor făcute la fața locului în iarna anului 1850, profesorul Aschbach a publicat în Viena o monografie foarte interesantă și detaliată asupra podului de piatră al lui Traian depe Dunăre,¹ în care el a desbătut toate chestiunile istorice, topografice și tehnice, atingătoare de această însemnată construcțiune.

¹ Prof. Dr. Aschbach, Ueber Trajan steinerne Donaubrücke, Wien, 1858.

Dar socotesc că e timpul să ne întoarcem la Fabretti; sunteți în drept, domnilor, a mă acuză că am colindat secolii și țările cu cercetări asupra podului lui Traian și am lăsat cu totul în laturi pe autorul *Sintagmei* despre columna Traiană. Dânsul, cu toate acestea, ne-a adus la podul depe Dunăre; se cuvine dar să-i facem loc, ca să-și dea și el părerile asupra lui.

LUCRĂRI DE LEMN LA POD.

Mai întâi însă cată să vedem în ce mod Bellori, în notițele sale, a amplificat pe Chacon. Iată dar cum el se exprimă la § 259, având dinaintea ochilor desemele cu mult perfecționate ale lui P. S. Bartoli și neputând prin urmare tăgădui, depe structura învederată a podului, la stampa 74, că arcurile bolților cari uniau stâlpii sunt formate de niște întreite cercuri de lemn, legate între sine cu stinghii, bătute cu piroane la încheieturi și proptite în capul stâlpilor pe niște căpriori împărechiate, asemenea de lemn. Bellori zice însă cele ce urmează :

«Dion descrie acest pod ca o clădire minunată, cu 20 stâlpi de marmoră pătrată, nalți de 150 picioare, osebit de temelii, largi de 60 și depărtați între sine de 170 picioare, cari stâlpi erau uniți prin arcuri; lucrare de necrezut, căci din cauza adâncimii și a iușelii lor, apele nu iertau acolo nici o clădire, nici se puteau abate. Podul înălțat aci de Traian a fost cu totul de marmoră, împreună cu arcurile lui; iar cel pe care îl vedem e făcut cu bârne de lemn și numai cu stâlpii de piatră, poate pentru necesitatea grăbnică de a trece pe dânsul».

Aci Fabretti se face Dunăre de mânie, fiindcă *ageamiul explicator*, «novitiu interpret», a cutezat a zice că podul a fost cu totul de piatră împreună și cu arcurile lui. «Chiar de l-aș fi văzut de piatră, zice el, eu tot de lemn l-aș fi crezut; dar arătându-se învederat că era de lemn, a trebuit ca printr'o minune să-l prefacă în piatră». Apoi, luând în cercetare cu deamăruntul structura stâlpilor de zidărie, el arată că au trebuit să aibă o formă exagonală, ale cărei unghiuri ascuțite, puse în lungul apei, despicau mai cu înlesnire valurile și lăsaus dela muchia extremă a unui stâlp până la a celui următor, o distanță de 170 picioare, pe când între pereții laterali ai pilastrilor rămânea un spațiu numai de 110 picioare. Spre a întemeia și mai tare măsurătorile sale și spre a explică modul de construcțiune al acestor zidării făcute în apă, el aduce mărturia însemnată a unui vestit mecanic și constructor hidraulic grec din secolul al XXII-lea, patriciul Theofil,

a cărui scriere asupra podului înălțat pe Dunăre de Apolodor s'a păstrat în analele versificate ale cronicarului bizantin Tzetzes, intitulată *Chiliadele*. Theofil luase indicațiunile tehnice și dimensiunile chiar din descrierea compusă de însuși Apolodor, făcătorul podului, «gefyregastes», descriere despre care face mențiune și Procopiu din Cesarea, istoricul împăratului Justinian, în opera sa *De edificii*, unde vorbește de năruirea în apă a podului de piatră din vecinătatea castelelor dunărene Zanes și Pontes.

Fabretti, completând prin așa puternice documente însemnările mai puțin lămurite ale lui Dion Cassiu, constată că numai stâlpii erau făcuți de zidărie și că spre a-i construi, s'au întrebuițat niște mari cutii de tălpoae, «kivotion», înșepenate pe dinlăuntru cu bârne încrucișate, în cari s'au turnat bolovani de piatră și de acel ciment nedestructibil, pe care Romanii știau așa de bine a-l plămădi. Astfel stâlpii s'au înălțat d'asupra apei mai presus de orice creștere a râului, înfruntând toată volbura lui impetuoasă; iar d'asupra lor, peste spațiul ce-i despărția, s'au desvoltat bolți construite cu grinzi, dispuse în întreitete arcuri teșite. Dovada acestui fapt, Fabretti o găsește nu numai în posibilitatea rațională a unei asemenea construcțiuni, nu numai în desemnul foarte clar și deslușit al baso-reliefului depe columnă, dar încă și în tipul unei medalii a lui Traian, pe care el o văzuse în colecțiunea reginei Cristina de Svedia și în care el recunoscuse podul depe Dunăre, reprezentat pentru inlesnirea gravorului printr'o singură din ale sale bolți, sprijinită pe doi pilastri monumentali la ambele căpătaie.

Această medalie mare de bronz merită să ne oprească un moment. Muzeul nostru o posedă, într'o mare și frumoasă colecțiune de două sute cincizeci și cinci bucăți de aur, argint și bronz, toate relative la domnia lui Traian, care la anul 1870 s'a cumpărat dela d-l C. Bolliac și care conține o serie aproape completă pentru istoria monetară a marelui împărat. Multe din aceste prețioase documente numarii¹ sunt adunate din Dacia și câteva sunt, pare-ni-se, încă inedite.

Bronzul de care vorbim acum mai în special poartă pe o față bustul lui Traian încununat cu lauri și împrejurul-i legenda următoare: IMP. CAES. NERVAE TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P.; pe revers este figurat întreitul arc de lemn, care reprezintă podul pe Dunăre și care de ambele părți se reazimă pe câte un stâlp cu turn și poartă, având

¹ monetare.

d'asupra câte trei statue. Sub pod este o luntre plutind pe valuri. In jurul acestora se citește: S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI S. C.¹

Acî găsim chiar data clădirii podului; e al v-lea consulat al lui Traian, adică anul 857 dela clădirea Romei, 104 dela Hr., in fine anul care desparte întâiul războiu dacic de al doilea. Traian utilizase intervalul de pace spre a construi acea minune.

Acum să mai dăm încă odată cuvântul lui Dion Cassiu, care, să nu uitați, domnilor, a scris întinsa sa istorie a Romanilor, cam pe la anul 200 după Hr.:²

DISTRUCȚIUNEA PODULUI.

«Din astfel de lucrări se dovedesc înaltele cugetări ale lui Traian; iar nouă, podul lui nu ne mai este de nici un folos, căci nu mai sunt decât niște stâlpi, ne mai având trecătoare deasupra lor, pare că n'ar fi fost făcut cu alt scop decât numai spre a dovedi că nu este nimic pe lume care să nu poată fi îndeplinit de firea omenească. In adevăr Traian, bănuind că pe când Dunărea ar fi înghețată, s'ar putea ca Romanii de dincolo să fie atacați în războiu, făcî acel pod ca să poată trece mai lesne pe dînsul oștirile sale. Dar din contra, Adrian, temându-se ca nu cumva barbarii, după ce vor înfrânge strejile podului, să găsească pe dînsul o trecătoare lesnicioasă în Mesia, puse să-i scoată construcțiunea depe d'asupra».³

Fabrett icredé că acea construcțiune egretie (?) nu poate să fi fost altceva decât bolțile și podeala de lemn, pe cari Adrian puse să le ridice, lăsând în prelargul râului numai stâlpii de zidărie expuși la vânturi, la valuri și la ploii, osândiți a se surpă cu timpul din înălțimile lor. Astfel peste câteva sute de ani abiă au mai rămas, ca martori neînălțurați ai mărimii lui Traian și ca chezași ai legământului etern ce unește pământul Daciei cu colonii romani veniți de decindea⁴, au rămas, zicem, la lumina cerului, acele două căpătâie ruinate ale podului pe ambele maluri opuse, iar tănuite sub ape crâmpiele celorlalți optsprezece pilastru de mult înecați în adânc!

Știința așa de variată a lui Fabretti a provocat, domnilor, pe nesimțite, desvoltările cu cari m'am întins aci asupra unui

¹ «Impăratului Cesarului Nerva Traian, Augustului, Germanicului, Dacicului, Pontifcelui-Maxim, însărcinatului cu a Tribunilor putere, consulului pentru a v oară, Părintelui Patriei.—Senatul și Poporul Roman, optîmului Principe prin *Senatus-Consult*».

² *Dioni Cassii* istor. Roman. lib. LXVIII, 13.

³ In original și textul elen.

⁴ de peste Dunăre.

punct de arheologie națională, atins de anticarul nostru cu o perfectă intuițiune a faptelor, pe cari cercetări posteroare le-au adevărit la fața locului. Aș putea să grămădesc în lauda lui numeroase alte exemple de acelaș fel; dar v'am promis că în jurul său voi face astăzi loc celor mai fruntași dintre anticarii, contimporanii lui.

TABLA ILIACĂ. Deaceea, drept mijloc de tranzițiune și pentru ca să nu ne luăm ziua bună prea fără veste dela supărăciosul Fabretti, dați-mi voie a vă aduce aminte că printre scrierile lui de erudițiune am prenumărat și o disertațiune asupra baso-reliefului antic numit *Tabla iliacă*, lucrare pe care el a anexat-o la volumul *Sintagmei*, ca un corolariu desvoltător al mai multor locuri din acea carte, în care el explicase scenele sculptate pe columna Traiană, prin scene depe citata tablă.

Denumirea acestei vestite anagliffe v'a și făcut să înțelegeți că ea este relativă la cetatea Ilion sau Troia și poate că veți fi și bănuir că dânsa reprezintă întâmplările epice ale acelei pierdute cetăți, căreia nemuritorul Omer i-a asigurat o glorioasă și eternă amintire.

STUDIILE

OMERICE ÎN ANTICHITATE.

În acest caz nu v'ați amăgit, titlul disertațiunii lui Fabretti confirmă aceasta; el este: *Explicatio veteris tabellæ anaglyphæ Homeri Iliadem atque ex Stesichoro, Arctino et Lesche Ilii excidium continens.*

Nu este nici loc aci; nici necesitate de a vă vorbi despre însemnătatea literară și despre marea înrăurire ce au avut asupra literelor antice, ba și chiar asupra celor moderne, poemele omerice. D-voastră știți neapărat cu câtă îngrijire Elenii, din toate epocile și din toate părțile, s'au ocupat de a adună, de a controla, de a transcrie, de a studia și de a explica versurile atribuite nemuritorului părinte al poeziei și chiar ale altor mulți, cari pe trepte mai inferioare au povestit în poeme epice faptele eroilor primitivi ai Eladei, și au completat acea adunare de fabule poetice și de întâmplări reale cari întocmiau seria de opere numită *Ciclul epic*. Știți negreșit cum sub tirania inteligentă a lui Pisistrat în Atena au lucrat *diascevastii*, spre a alege, a orându-i și a redacta cele mai veridice tradițiuni orale ale rapsozilor sau cântăreților omerizi; cum anticele cetăți grecești se întreceau care de care să aibă o edițiune mai completă și mai corectă a

operelor lui Omer, edițiuni cari se numiau *politice*, adică proprietăți municipale ale orașelor; cum însuși filozoful Aristotele s'a ocupat a face o recensiuie a divinului poet, pe care Alexandru-cel-Mare o purtă pretutindeni cu sine, închisă într'o prețioasă lădiță luată din tezaurul persic al lui Dariu, și din care cauză acea recensiuie s'a și zis, «e ktou narthekos»; cum apoi erudiții din Alexandria Egiptului, dintre cari răsare mai presus de toți ilustrul Aristarh, modelul criticilor, au făcut compunerilor omerice și în genere întregului ciclu epic, felurite îndreptări sau *diorthose*, și le-au explicat, le-au interpretat, le-au completat și le-au comentat în tot felul; cum iarăș cărturarii mai noi ai Bizanțului, meditând asupra acelor poeme seculare le-au înzestrat cu voluminoase note sau *scholii*, printre cari mai cu seamă ne sunt și nouă azi de mare ajutor ale episcopului creștin Eustatiu Tesalonicul din secolul al XII-lea; cum în fine toată activitatea elenă și romană s'a adăpat d'alungul secolilor, cu versurile lui Omer și, putem zice, s'a închinat în numele lui.

Dar ce să mai zic? Studiul lui Omer eră în vechime o porțiune esențială a învățământului public, o necesitate nelăturată a educațiunii oricărui om cult; el eră considerat ca mijlocul cel mai nimerit spre a formă și a desvoltă spiritul, gustul și inima tinerimii; deaceea și Platon, când în visurile sale politice se cearcă a inchipui o societate de oameni fără de patimi, fără de slăbiciuni, pe ale căror suflete nimic să nu vină a le înmuia, el nu cutează să depărteze dintr'insa pe sfințitul, pe minunatul, pe răpitorul Omer, «ieron kai thaumaston kai edyn andra», atât eră de mare respectul ce inspiră anticul rapsod! — decât răspândind profumuri și depuind cunune pe căpul său venerat, «myron kata tēs kefales kataheantes kai erio stepsantes». ¹

În genere, toți scriitorii antici atestă marele rol ce se da poemelor omerice în instrucțiunea junimii; filozofii, gramaticii, oratorii și sofistii vorbeau neconținut de dănselle și din ele scoteau învățăminte de tot felul. În toate localitățile unde trăiau Grecii, și mai târziu chiar și în Italia antică, în Galia și aiurea, au existat școale omerice, unde, prin felurimi de metode se studiau și cuprinsul și esența nemuritoarelor epepei ale lui Omer. Tot astfel la epoce mai apropiate de noi, cetățile italiene înființară catedre speciale pentru citirea

¹ *Platonis* de Republica lib. III, § 398.

și comentarea *Divinei Comedii* a lui Dante; mai mulți artiști din timpul Renașterii se cercară să reprezente prin tablouri picturale, dispozițiunile generale și scenele episodice ale nenumăratelor regiuni și cercuri, prin cari poetul florentin se strecurase colindând pe rând, în întreita sa viziune profetică, Infernul, Purgatoriul și Paradisul.

DESCRIEREA „TABLEI ILIACE“.

De o idee analogă cu a pictorilor dantești pare a fi fost inspirat sculptorul omeric care a lucrat la *Tabla iliacă*, descrisă și explicată de Fabretti. Ai zice că ea a fost o tabelă mnemonică, destinată a se așterne pe pereții unei clase omerice, pentru ca școlarii să-și întipărească în memorie ordonanța și faptele poetice cuprinse nu numai în Iliada lui Omer, ci și în alte poeme cari completează ciclul epic al Troiei.

Această presupunere pare mai cu seamă a fi confirmată printr'o inscripțiune, trunchiată la început, care străbate de-a curmezișul toată tabla; ea zice: « . . . învață frumoasa întocmire a lui Omer, pentru ca instruindu-te să capeți măsura întregii înțelepciuni ».

«... OREON MATHE TAXIN OMEROU OFRA DAEIS PASES
METRON EHES SOFIAS»

Dar, să vă spui, domnilor, cât se va putea mai pe scurt, în ce consistă acea tabelă sculpturală. Proporțiunile îi sunt mici (12 degete nălțime, 14 lărgime); ea nu pare a fi de piatră, ci de o migmă¹ foarte tare și solidă, despre care Vitruviu spune că eră întrebuințată la tencuielile ce aveau a se orna mentă cu reliefuri. Din ea ne lipsește toată laturea dreaptă. Tabelul din centru, mai lat decât părțile lăturașe, reprezintă cetatea Troiei cu zidurile ei de împrejmuire, și într'însa, pe trei planuri superpuse, se văd luptele ce au determinat învingerea Troienilor; sus e calul de lemn al Elenilor, «doureos ippos» și scenele de măcel cari au însoțit imediat norocita stratagemă a Grecilor; mai jos, uciderea lui Priam în porticele palatului său de lângă templul Afroditei; iar dedesubt, reprezentarea faptelor lui Enea și mai ales la mijloc, ca un obiect principal al întregii compuneri, se vede eroul strămoș al neamului roman, ieșind pe poarta cetății, cu tatăl

¹ ciment.

său Anchise, purtător al zeilor Penați, pe umeri, cu fiul său Ascaniu de mână, câte și trei călăuziți de zeul Hermes sau Mercur.

Această ultimă scenă, pusă oarecum mai în evidență, a făcut pe Fabretti să presupună că monumentul, fiind lucrat cu specială intențiune pentru Romani, a avut în vedere și poema latină a lui Virgiliu; cu toate acestea, dedesubtul menționatului tabel stau scrise numai cuvintele: «Iliou persis kata Stesihoron». Se vede dar că artistul înfățișase aci ruinarea Iliionului, astfel cum o descriesese poetul elen Stesihor, în epopea sa acum pierdută.

Poate că această reprezentare plină de animațiune a fost și ea o reminiscență mai mult sau mai puțin fidelă a vreunui din tabelele picturale lucrate de marii artiști Polygnot, Cleant sau Teodor, cari toți au ilustrat cu penelul lor aceleași scene de destrucțiune.

Mai jos însă de titlul prădării Iliionului, dar tot în spațiul mijlociu al Tablei iliace, sunt alte patru scene privitoare la evenimente troiane, relatate în următoarele poeme, cari acolo stau indicate anume: *Iliada* de Omer, *Aethiopida* depe Arcinu din Milet, și *Iliada* numită *cea mică* depe Lesches din Pyrrea.

Aceea parte centrală eră cuprinsă între doi stâlpi figurați, pe cari s'a înscris un istoric prescurtat al întâmplărilor înfățișate în tot tabelul; apoi d'asupra mai este o bandă îngustă de mici sculpturi, și dedesubt, alte două bande superpuse; iar de două părți, dincolo de columnele scrise, erau câte douăsprezece bande mai scurte, dispuse una peste alta, înfățișând fiecare câte una sau mai multe scene din poemele ciclice. Am mai spus că toată partea din dreapta, împreună și cu stâlpul ei, lipsește; se vede că aceea conținea reprezentarea plastică a unsprezece din primele cânturi ale Iliadei, căci pe partea stângă, încă existentă, se văd, așezate de jos în sus și însemnate prin literele elene cari erau afectate diferitelor rapsodii ale poemei, scenele principaie din cânturile al XIII-lea, N, până la al XXIV-lea, Ω. Titlurile rapsodiilor și numele proprii ale indivizilor și ale monumentelor figurate, sunt gravate dedesubt, la fiecare scenă; astfel, bunăoară, luând în cercetare banda cea de d'asupra compartimentului central, găsim într'insa scenele primului cânt al Iliadei: templul lui Apolon Sminteu, «ieron Apollonos Smintheus», și pe preotul său Hryses, «Hryses», sacrificându-i victime; oamenii și câinii murind de ciumă, «loimos»; Calhas, «Kalhas», invo-

când pe zei; «Agamemnon», certându-se cu Ahile, «Ahilleus», dinaintea lui Nestor, «Nestor» și a altor căpetenii; zeița Minerva, «Athena» oprind pe agerul Ahile de a lovi cu paloșul pe regele Aheilor; Ulise ducând ecatomba zeului, «Odiseus ten ekatomben to theo agon», și înapoind pe Hriseida, «Hryseis», tatălui său; în fine zeița Tetis, «Thetes», îngenuchind dinaintea lui Joe.

Iată dar pe o îngustă bandă de vreo 20 centimetri, ornată cu două temple și altare și cu douăzeci și una de figuri în diferite pozițiuni, osebit de vitele sacrificiilor și de câinii ciurmați, iată un rezumat aproape complet al primului cânt al Iliadei, începând dela invocațiunea amărîtului preot și părinte Hrises:

«Ascultă-mă tu, care ai arc de argint, care ocrotești Hrisa și sfințita Killa și care domnești cu putere în Tenedos, Apolone Sminteule !...»¹

și până la momentul suprem, când, înduplecat de rugămintele și de plânsorile galeșei Tetide, prea puternicul Joe, grămăditorul de nori,

«vorbi, și tot deodată fiul timpului clipi spre aprobare din negrele-i sprâncene, și pletele profumate ale zeului falfăiră pe nemuritorul său creștet; iar întinsul Olimp se cutremură cu totul.»²

Dacă vă citez versuri din Omer, domnilor, eu nu fac alta decât să urmez metoda de explicațiune pe care Fabretti l-a întins asupra întregului monument. Eu însă mă voi mulțumi deocamdată cu ceea ce am zis pe scurt despre cântul și banda întâia, lăsând ca d-voastre să completați, dacă veți voi, studiul numeroaselor scene și inscripțiuni depe Tabla Iliacă.

LAURENȚIU BEGER. Ceea ce am încă a vă mai spune despre dânsa este că în urma lui Fabretti și profitând de ale lui elucidări, un anticar și numismat german din aceeaș epocă, Laurent Begger (născut în Heidelberg la 1653 și răposat în Berlin la 1705), meritosul bibliotecar și oficioșul curtean al electorului palatin de Brandenburg, Carol Ludovic, a restituit depe această tabelă sculptată, într'o scriere arheologică, istoria războaielor și a căderii Troiei. Acestui bărbat — fie constatat cam în treacăt — îi datorește Berlinul,

¹ În original și textul elen; ² Idem.

atunci încă foarte înstrăinat de arheologie, întocmirea și descrierea primelor sale colecțiuni anticare și bibliografice. Știința încă foarte italiană a antichităților începea depe atunci a-și face cuiburi statornice prin țările Nordului.

Dar să nu ne depărtăm încă cu totul de Tabla iliacă a lui Fabretti. Altele analoge, cu scene din Odisea și din ciclul lui Ercule sau Eracle, s'au mai găsit în urmă și au înăvușit muzeele cu asemenea tabele epice, cărora li se zicea poate în vechime «pinakes kyklikoi». În orice caz, cea mai întâi cunoscută și cea mai importantă din ele, adică Tabla iliacă, relativă la ciclul Troian sau «Troikos», după cum stă scris pe dânsa, aceea care astăzi face parte din colecțiunile Capitoliului, a fost descoperită, depe spusa lui Fabretti, nu departe de Albano, pe calea Appia, la locul numit Bovillæ (iar astăzi alle Frattochie), unde se știe că împăratul Claudiu, mare admirator al lui Omer, avea o casă de țară, *in agro Ferentino*.

Dar tot acolo se aflase și un alt monument sculptural cu caracter omeric, pe care pentru mai multe cuvinte se cade să-l alăturăm pe lângă faimoasa Tablă iliacă din Muzeul capitolin.

E și acesta un baso-relief pe stuc sau tencueală de marmoră, care din palatul principilor romani Colonna a trecut în prețioasa colecțiune a englezului Towneley, cu care la 1819 s'a înăvușit foarte mult Muzeul britanic din Londra.

APOTEOZA LUI OMER.

Dar încă din secolul al XVII-lea, această curioasă tablă, interesantă atât prin subiectul ce reprezintă cât și prin meritul artistic al sculpturilor sale, a atras asupra-i atențiunea unui foarte mare număr de anticari și de arheologi. Însăși numirea de *Apoteoza lui Omer*, ce cu drept cuvânt i s'a dat, ar explică deajuns viul interes ce ea a inspirat tuturor încă dela descoperirea ei; și în adevăr, a numi pe toți câți au tratat despre dânsa, ar fi ca și a face nomenclatura aproape completă a autorilor cari s'au ocupat cu descrierea și interpretarea antichităților greco-romane în cei din urmă trei secol.

PĂRINTELE ATANASIU KIRCHER.

Vom alege dar numai pe cei mai de frunte și, fără chiar de a menționa pe arheologii moderni, vom numi, din epoca de care ne ocupăm, mai întâi pe cel mai vechiu dintre toți, pe vestitul călugăr iezuit părintele Atanasiu Kircher, una din fizionomiile cele mai originale dintre învățații secolului;

apoi pe cunoscutul nostru Fabretti, care a explicat și a lămurit mai multe amănunte anticare din Apoteoza lui Omer în disertațiunea sa despre Tabla iliacă; în fine pe învățatul olandez Gisbert Cuper, care sub titlul de *Apotheosis vel consecratio Homeri, sive lapis antiquissimus in quo poetarum principis Homeri consecratio sculpta est*, a tipărit la 1683, cartea cea mai întinsă și mai desvoltată asupra aceste materii.

Lăsăm deocamdată la o parte pe numismatul Ezechiel Spanheim și pe criticul Gronovius, despre cari voui avea a vă vorbi cu alte ocazii, precum și pe alții mai puțin arătoși; dar crez că ar fi o nedreptate să trec cu totul cu vederea numele lui Schott, consilierul, bibliotecarul și anticarul regelui Frederic cel Mare al Prusiei, care și dânsul la 1714 a dat o nouă explicațiune a Apoteozei lui Omer, rezumând pe ale tuturor predecesorilor săi.

ȘTIINȚA, INVENȚIUNILE ȘI ORIGINALITĂȚILE LUI.

Stau la îndoială în această grămadire de notițe bibliografice, dacă vă voui vorbi acum îndată mai pe larg despre minunatul iezuit pater A. Kircher, căci acest curios personagiu, într'o viață de aproape 80 de ani, a desvoltat o activitate așa de necurmată, așa de multiformă, așa de stranie, încât mai în toate ramurile de știință explorate sau descoperite pe timpul său, el s'a semnalat prin cercetări, prin scrieri și prin invențiuni, dacă nu totdeauna folositoare, cel puțin în totdeauna originale. Anticar și matematic, teolog și fizic, orientalist și mecanic, filolog și chimic, medic și astrolog, magnetizor și nu mai știu ce, el a elucubrat, a redactat și a publicat în viața lui atâtea, încât altul cu greu ar putea să le citească toate d'arândul, fără de a încercă oarecare amețală sau confuziune în intelectul său. Numai enunțarea titurilor ce el a pus pe poarta cărților sale e un kaleidoscop în care se ivesc sub formele cele mai stranii și mai scilipitoare, toate cunoștințele reale și ipotetice ale omenirii. E minune a vedea câte a știut iscusitul Kircher, câte a presimțit, câte a inventat; dar totdeodată e curios lucru a constată cum această vastă și neastâmpărată inteligență eră pururea cum a alunecă pe luciul nesigur al închipuirilor deșarte.

În cercul științelor de calcul și ale naturii, el căută neîncetat procederi mecanice de dovedire și inventă tot felul de instrumente științifice: când niște oglinde sau *specula*, destinate a rezolvă problemele sferei, ale calendarului ale astrologiei și chiar ale cabalei; când un *pantometru*, care a și

rămas în uzul practic al geometrilor ; când o altă mașină, numită *organum mathematicum*, prin care să se execute de sine toate operațiunile de calcul. Totuș, pe d'asupra acestora și destinată la uzuri mai puțin transcendente, adâncul nostru erudit scorni și acea jucărie de lumini și de umbre ce se chiamă *lanterna magică* sau comedia pe părete, care de sigur v'a veselit adesea în copilărie, fără ca nici unul din d-voastre să fi știut că are a mulțumi de petrecere doctului pater Kircher din secolul al XVII-lea.

În arheologie, învățatul nostru fu însă el însuși strașnic amăgit de umbre pe păreți. Întâmplarea îl adusesse în Roma.

Dar am uitat să vă spun, domnilor, că Atanasiu Kircher eră născut la Giessen în Saxonia, la anul 1602, că studiasse în colegiul iezuiților din Fulda, intrase în compania lor și până la anul 1635 profesase științele și literale în diferite orașe ale Germaniei renane ; atunci chemat fiind în Viena, el se îmbarcase pe la Marsilia, din cauza războaielor lui Gustav Adolf. O furtună aruncase vasul în portul Civita-Vechia ; firește, naufragiatul se duse să caute adăpost și repaus în Roma ; îi prinse bine, se vede, căci el rămase acolo până la sfârșitul zilelor sale (1680), comod instalat în Colegiul Roman al iezuiților, unde numele lui e și până acum însemnat pe una din cele mai interesante colecțiuni de antichități și de instrumente de precizie, pe cari el începuse a le adună.

EGIPTOMANIA.

În Roma, în holda bogată a antichităților, neadormitul investigator nu putea să nu devie anticar ; dar dintre toate rămășițele antice ale universalei cetăți, spiritul ciudat croit al lui Kircher trebui să se acate de cele mai puțin explorate, de cele mai enigmatice. Ieroglifele de pe obeliscul lui Calligula, pe care papa Sixtu al V-lea îl restabilise pe marea piață a S-tului Petru, îl preocupau de demult ; el își împropăta memoria cu tot ceace autorii eleni și latini spusese despre istoria, științele, religiunea și limba vechilor Egipteni ; studië și compară mult-puținele monumente ce se aflau pe atunci pripășite în Roma, și cu puțin dela sine înjghebă o exegesă fantastică a ieroglifelor, o știință universală a Egiptului, pe care o expuse în mai multe opere și mai cu seamă în voluminosul tratat ce poartă emfaticul titlu de *Œdipus ægyptiacus, hoc est universalis doctrinæ hieroglyphicæ instauratio*, Roma, 1652—1655.

După o așa pompoasă afirmare a omniștiinței sale ieroglifice, mai este oare trebuință să adaugem ca corolarii ale

operei principale, cartea despre *Obelisci* din 1650, și cea numită *Sphinx mystagoga* din 1676? Kircher se declarase în fața lumii, Edipul tuturor sfinxilor ieroglifici; obeliscii, cu tănuitele lor semne și chipuri scripturale, nu mai aveau mistere pentru închipuirea lui; el ajunsese a se încredința însuși că citește pe ele ca într'un ceaslov. Ba și mai mult! izbutise a descoperi greșeli în ortografia ieroglifică a obeliscului Pamfilian de pe piața Navona.

Acum, ca să vă dau o idee lămurită despre natura cu totul iluzorie a cunoștințelor egiptologice ale înfocatului anticar, vă voi spune numai un fapt; într'o grupă ieroglifică de pe acelaș obelisc Pamfilian, grupă în care știința modernă a recunoscut, în mod necontestabil, unicul cuvânt egiptean ce corespunde elinescul «autokrator», Kircher, de pe sistema sa de interpretare citise următoarea frază, cu toate dezvoltările ei metafizice: «Uneltitorul îmbelșugării și al rodirii este Osiris, a cărui putere fecundătoare e adusă din ceruri în locul domniei sale, prin mijlocirea divinului Moftha».

Auzind cum sună această ultimă denumire a unei misterioase ființe egiptene, vă rog să nu credeți, domnilor, că îmi permit a glumi. Eu aci traduc pe Kircher, care de sigur, cu toată puterea vicii sale imaginațiuni, nu bănuî, sârmanul, acum vreo două sute de ani, ce caz și ce haz ar putea să facă mai târziu României, de egipticul său *Mofthu*.

Ca să vorbim însă serios, dacă se poate, cred că dinaintea acestei năpraznice și mult înflorate imaginațiuni anticare, d-voastre v'ați și format îndată o diagnostică sigură a boalei de egiptomanie de care eră atins bietul Kircher, și prin urmare nu vă veți mai miră nici auzind că el declarase de curate și autentice ieroglife, ba și tradusesese pe latinește niște mângălături fantastice pe cari un glumeț al timpului i le trimisese, ca să încerce cutezătoarea lui știință, ce nu se da în laturi dinaintea nici unei dificultăți.

DESCRIEREA BASO-RELIEFULUI

OMERIC.

Și cu toate acestea, sinceritatea lui Kircher nu poate fi bănuită; el cu bună credință se învățase a vedea în toate și pretutindeni, tradițiuni, uzuri, embleme și formule egiptene; astfel, bunăoară, în cartea sa despre antichitățile Lațului¹, dând, el mai întâi descripțiunea anaglifiei ce reprezintă Apoteoza lui Omer, el și în aceea vrea

¹ Latium, id est nova et parallela, Latii, tum veteris tum novi, descriptio. Romae, 1669.

cu tot dinadinsul să afle numai rituri și simboluri arhaice din țara Nilului.

Nu pot încă a vă specifica cari anume sunt acelea, deoarece până acum nu v'am spus cum e înfățișarea generală a baso-reliefului în chestiune.

Să procedem dar îndată la această descriere, pe care mă voiu sili a o scurtă pe cât se va putea. Știi cât este de greu a urmări cu gândul imaginea rostită a unui monument plastic, pe care ochiul ar cuprinde-o și ar judeca-o dintr'o clipire, astfel cum niciodată nu poate nici graiul nici pana să o arate, prin lungi și anevoioase perifraze.

Tabelul Apoteozei este împărțit în trei regiuni sau planuri superpuse. Sus de tot, ca pe un munte Olimpul sau Parnasul, șade culcat pe stâncă, cu un lung toiaș sau sceptru în mâna dreaptă, un bărbat matur, al cărui cap e încins cu cordele. Acvila dela picioare îl vedește că este chiar zeul Joe. Șase din muze stau ceva mai jos de dânsul, grațios rânduite pe trepte, la diferite înălțimi; acolo e mai întâi Caliope, șezând jos și citind pe tăblițele-i epice; Clio în picioare, cu manuscriptul istoric, *volumen*, în mână; Talia, a cărei mască comică e înlocuită printr'o mică citeră sau liră; Euterpe cântăreața, răzimată de piatră și ridicând în sus îndoitul său fluier; Melpomena înălțându-se, cu o statură tragică, mai presus de toate; în sfârșit Terpsihora care face un salt grațios, spre a se coborî până la nivelul aceluia întâu plan al tabelului.

În a doua regiune urmează mai întâi celelalte trei din muze, și adică Erato șezând jos, gata să atingă coardele amoroasei sale lire; Urania arătând cu mâna sfera universului, și în fine, Polimnia, inspirata muză a elocuenței, mândru înfășurată în a ei mantie și cu pletele fâlfâind în vânt. Apoi se deschide ca o boltă în stânci, negreșit peștera profetică dela Delfi, căci într'insa se arată zeul Apolon Musagetul, purtând pe dânsul lunga tunică talarie¹ a ceremoniilor religioase și sunând din a sa liră; Pitia îi aduce băutura sfințită într'o pateră; între dâșii se vede movilița consacrată a templului din Delfi, acel venerat «*omfalos*», centru al pământului, ornat cu arcul și cu tolba de săgeți ale zeului. Mai departe, pe un postament pătrat, stă alt bărbat în vârstă, cu un sul de hârtii în mână, iar din dosul lui se vede tripodul fatidic sau proorocesc. Fi-va acesta străvechiul aed Olen, întemeietorul

¹ lungă până la călcâie.

templului din Delfi? Fi-va un preot? Fi-va însuși Omer? Fi-va altul? Anticarii sunt încă în dispută.

Cele ce în acest monument complicat se află cu mult mai supuse la îndoieli, acelea sunt figurile de pe planul inferior, cari toate au scrise sub ele numele lor. Fundul e decorat cu o cortină, care ascunde stâlpii de cari ea este aninată; dinainte-i și la mijlocul scenei se află un altar circular și împodobit cu cunune de flori; un taur pregătit pentru sacrificiu stă alături; dar în fața altarului, la dreapta tabelului, pe un jeț înălțat și cu scăunel pătrat sub picioare, șade cu o solemnă gravitate gloriosul poet, «Omeros», ținând falnic în mâna-i dreaptă un lung toiag iar în cea stângă un sul de scrieri; ingenuchiate de ambele laturi ale jețului se văd două june copile: una, «Ilias», poartă un paloș de formă antică; cealaltă, «Odyssea» înalță în sus una din acele aplustre sau ramuri despicate, cu cari Grecii împodobiau capătul vaselor de plutire; doi șoricei, fără nume. — dar li s'a zis că sunt chipul alegoric al Batracomiomahiei — stau pitiți sub scăunelul de sub picioarele poetului.

În dosul jețului, două mândre figuri, din cari una aripată, e Timpul, «Hronos», iar cealaltă, purtând pe cap un fel de columnă, emblemă a pământului, și numită «Oikoumene» sau întinderea locuită, depun o cunună pe creștetul înzeitului rapsod.

În fața lui, Fabula, «Mythos», sub forma unui copil încununat cu flori, poartă vasele sacrificiului; dincolo de altar, Istoria, «Istoria», varsă miresme pe jaratecul lui; apoi Poezia, «Poiesis», înalță cu amândouă brațele torțe aprinse; Tragedia, «Tragodia», și Comedia, «Komodia», în veșmintele lor sacramentale urmează, și în dosul lor, ca să încheie scena, vine o grupă de cinci figuri, june copile și prunci, ale căror nume sunt: Natura, «Fysis», Virtutea, «Arete», Memoria, «Mneme», Credința, «Pistis», și Înțelepciunea, «Sofia».

Iată, domnilor, toate elementele acestui monument glicptic care, prin alegorii destul de lucide și prin douăzeci și opt de figuri foarte fin și frumos lucrate, ne dă fără îndoială privilegiu solemnă a unei canonizări mitologice, a unei adevărate consecrațiuni sau apoteoze a nemuritorului Omer. Sculptorul acestei meritorii opere nu și-a ascuns numele; sub chipul lui Joe stă săpat acest nume: «Arhelaos Apolloniou epoiense Prieneus», lucrată de Arhelau, fiul lui Apoloniu din Priena.

De v'aș spune acum, domnilor, cu deamăruntul ce anume atribuirii s'au dat fiecărei din acele douăzeci și opt de chi-

puri precum și emblemelor accesorii, de către succesivii explicatori ai monumentului, aș trece negreșit cu mult peste limitele scopului meu și al răbdării d-voastre de astăzi. Dar cu două trei cuvinte sper să le împac și pe unul și pe alta.

Egiptomanul Kircher a vrut ca sacrificiul pe altar să fie făcut depe modul egiptean; ca tripodul fatidic dela Delfi să fie un simbol *tautic* și o cruce cu toarte, *crux ansata*, uzitate în riturile din Egipt; chiar și șoriceii erau pentru dânsul, nu știu pentru ce, aduși din grânarele Faraonilor; apoi muzele erau cetățile cari își disputau pe Omer; aplustra marină a Odiseei eră un biciu de șerpi, *flagellum* «ofiomorfon», destinat a pedepsi răutățile tiranilor... Curmez și las lui Fabretti grija și onoarea de a vă edifică asupra acestor erezii arheologice, când veți voi a-l consulta.

GISBERT CUPER.

Pe de altă parte însă vă recomand și disertațiunea lui Cuper. În ea veți vedea că eruditul olandez a presupus că cele trei regiuni ale anaglifiei prezentau pe Omer în trei diferite graduri ale consecrațiunii. Jos, el e pe tron, încununat cu lauri terestri, și i-se sacrifică victime pământești; la mijloc, el se înalță pe pedestalul profetic al Pitiei, dacă nu cumvâ gravul personagiu adăpostit sub acea misterioasă emblemă, pe care și Cuper, înduplecat de Kircher, o concede Egiptului, nu va fi tatăl poetului, pe care unii l-au crezut a fi fost un magistrat, *antistes*, sau un profet, «profetes», din Teba; în fine, sus sub înfățișarea divină a lui Joe, el domnește în Olimp, înconjurat de nemuritoarele nouă surori, fiice ale Mnemosinei, cari cu viers dulce cântă fără de încetare laudele eterne ale zeilor. Aci însă, depe idea lui Cuper, alte două muze vin să mărească, în acest caz special, corul sau cortegiul noului înzeit; acelea sunt Iliada și Odisea, propriile sale fiice, precum celelalte nouă sunt fiice ale lui Joe.

Luând apoi pe fiecare din figurile planului inferior, în deamăruntă analiză, autorul cercetează și explică cu o minunată erudițiune, întru cât și în ce mod, toate alegoricele ființe și concepte cari întâmpină acolo pe Omer au contribuit la glorificarea lui. Se înșelă însă mai întâi asupra celor două figuri ce reprezintă *Timpul* și *Pământul locutt*, ale căror nume, împreună cu Kircher, le citește «Eumelia», adică talentul armonic și prozodic, *apta modulatio seu aptus numerus*, și «Keronos» în loc de «Hronos»; cât despre cele următoare, fabula, istoria și poezia sub diversele ei forme, na-

tura, virtutea și memoria, credința și înțelepciunea, el, prin numeroase citațiuni din scriitorii antici și uneori chiar prin monumente numarii, epigrafice și sculpturale, dovedește îndreptățita lor prezență în acea imagine simbolică a geniului universal al nemuritorului poet.

După ce a despicat într'astfel toate scenele și toate punctele tabelului, Cuper, repurtându-și vederile asupra înaltului caracter al poeziei omerice, susține că principalu-i farmec constă în acea putere a imaginațiunii, care strămută mereu evenimentele reale în regiunile minunate ale ficțiunii. Astfel, depe părerea măiestrețului anticar și critic, a știut Omer să-și asigure pentru vecie acea nevestejită aureolă, care îndemnă pe artiști a-l reprezenta în apoteoze, iar pe poeți, urmașii lui, a cânta gloria divină a în-veci înfloritului Omer, «semper florentis Homeri».

Intru aceasta nu s'au amăgit nici vechii artiști, nici vechii scriitori de acum vreo douăzeci de secolii, căci precum a spus un poet modern francez :¹

Trei mii ani au trecut p'a lui Omer cenușe,
Și de trei mii de ani, cinstit de orice popor,
Omer stă mereu june, glorios, nemuritor !

Dar să ne mai oprim un moment ! Nu se cade ca viața de veci a lui Omer, care nu este al nostru, al arheologilor, să ne facă să desprețuim pe modeștii noștri anticari. Așa, spre exemplu, vorbindu-vă de Gisbert Cuper, eu nu v'am spus nici când, nici unde el a trăit. Adevărul este că viața unui simplu erudit, născut în Gheldra la 1644, care în timp de 62 de ani a trăit în patria sa ca profesor și ca magistrat la Deventer, o asemenea viață nu face mare șgomot în lume. De două ori ferice însă de acela pe care, după o viață așa laborioasă și liniștită, îl poate încă pomeni cu laudă posteritatea, peste două sute treizeci de ani !

Am spus mai multe, în bine și în rău, despre Atanasiu Kircher ; dar tot îmi mai rămâne a vă vorbi despre principalul obiect, care i-a păstrat în Roma, dacă nu faima sa șgomotoasă de erudit, dar cel puțin o meritoasă amintire de anticar colecționar.

Doriam să vă cer ca să mă însoțiți chiar acum — cu gândul, bine înțeles — până în micul dar mult interesantul muzeu

¹ «Trois mille ans ont passé sur la cendre d'Homère.

Et depuis trois mille ans, Homère respecté.

Est jeune encore de gloire et d'immortalité». *J. Chénier.*

din Roma, căruia a rămas numele părintelui său, Kircher; dar mă tem că intrând cu d-voastre în el, mă voi simți prea tare aplecat a vă opri acolo mai îndelung decât timpul îmi permite, spre a vă face să prețuiți, prin descrierea mai dezvoltată a unora măcar din curioasele sale specimene de antichități, tot interesul practic și artistic ce merită unele asemenea colecțiuni de mărunțișuri ale vieții uzuale din trecut, pe cari întâmplarea le readuce uneori la lumină și din cari eruditul iezuit, interpret fidel și priceput al spiritului anticar din epoca sa, a avut nimerita idee de a întocmi un muzeu special.

Negreșit că asemenea colecțiuni corespundeau pe deplin și se îmbinau minunat cu acele tendințe minuțioase ale anticarilor din secolul al XVII-lea, despre cari v'am vorbit la începutul cuvântării mele; de aceea chiar nu mă 'ndur a trece cu pripa nerăbdării asupra lor. Mai bine prefer a trunchia aci subiectul ce-mi propusesem a desvoldă în întregul său, în întrunirea noastră de astăzi, și a rezervă pentru cea viitoare ceea ce-mi mai rămâne de spus asupra anticarilor, cari în țarina antichităților italiice, asupra căreia domnia pe atunci ca despot Rafael Fabretti, au știut a plivi, a netezi și a înrodi vreo brazdă mai mărunță, dar și aceea atrăgătoare.

REZUMAT. Așadar, dacă astăzi vorbindu-vă mai în special despre lucrările meritorii ale lui Fabretti am atins cu dânsul împreună câteva chestiuni arheologice, precum istoria epigrafică și numismatică a lui Traian, bazele despre comorile lui Decebal, topografia și structura podului pe Dunăre, apoi forma și înțelesul ambelor anagliffe omerice, numite Tabla iliacă și Apoteoza lui Omer; dacă pe de laturi am găsit ocaziune a menționa despre unii anticari respectabili din acele epoce, precum italianul Comite de Marsigli, germanul Laurențiu Beger, olandezul Gisbert Cuper și în fine originalul polihistor, pater Kircher; apoi, în rândul viitor, spicuind de prin muzeul acestuia și de prin alte colecțiuni ale timpului, sper că veți găsi plăcere și folos a face cunoștință și cu alți anticari contemporani, și cu alte antichități italiice, puse la iveală în decursul de una sută cincizeci de ani, pe care studiul nostru îl străbate încetinel.

Să facem și noi ca omul cu minte și cu gust, care dacă nu poate mânca dintr'odată o poamă prea tare mustoasă, nu leapădă jumătatea ce i-a rămas, ci o păstrează pe a doua zi.

Cât despre mine, vă promit, domnilor, că mă voiu sili să nu o las să se trezească.

A ZECEA LECȚIUNE

MUZEUL LUI KIRCHER DIN COLEGIUL ROMAN.

Domnilor, este la Roma, chiar în centrul orașului, între biserica Santa Maria-sopra-Minerva, unde Maica Domnului a luat locul anticei zeițe a înțelepciunii, instalată acolo de Pompeiu, și biserica cu mult mai modernă, care la 1626, s'a înălțat în numele mult prea vestitului Sfânt Ignațiu de Loyola, este, zic, o casă mare și întinsă, dar de o înfățișare posomorită și tăcută. Aceea e *Colegiul Roman* al părinților iezuiți, a căror mănăstire sau reședință principală, misterioasa casă profesă, numită *Gesù*, se află în apropiere.

În Colegiul Roman vin pe tot anul, fără de nici o plată, mai mult de una mie două sute de tineri catolici de orice treaptă și de orice națiune, spre a învăța pe băncile acestei foarte bine întocmite școale, să închine fără răsgândire și fără muștrare, atât știința cât și conștiința lor, planului monstruos de dominațiune ocultă și de stoarcere a omenirii printr'o fățarnică religiozitate, plan pe care l-a conceput și l-a inaugurat, acum vreo trei sute cincizeci de ani, aprigul și neobositul călugăr spaniol, Ignațiu de Loyola.

Noi, fii ai bisericii ortodoxe, cari din norocire am știut să păstrăm cu mai multă sfințenie și cu mai multă sinceritate dogmele blânde și simple ale primitivelor credințe creștinești, noi ne simțim în totdeauna dispuși a ocoli cuiburile întunecate ale fățarniciei iezuitice. La noi tainele conștiinței își găsesc mai d'adreeptul calea către judele ceresc; căci mijlocitorii cari le transmit, în candida lor simplitate, nici că se prea pricep a le vămuî în folosul lor propriu.

Ce să căutăm dar noi în sacristiile catolice și mai ales în școlile iezuiților?

Cu toate acestea, în cazul de față, adică acum când ne aflăm porniți în cercetarea monumentelor antice, scoase la lumină în secolul al XVII-lea, o vie și neînvingătoare curiozitate ne va împinge pe noi (ce să-i faci dorului de bine, de frumos și de adevăr al arheologului, care îl indeamnă să înfrunte voios orice întunecime?) ne va împinge, zic, să batem cu discrețiune la poartă înegrită a Colegiului Roman.

Ni se deschide și dorind a fi bine primiți modulăm fratelui portar, pe tonul cel mai cuvios, umilita cerere de a

vizită, intru cea mai mare glorie a prea fericitului Ignățiu, colecțiunea de antichități, muzeul Kircherian. Apoi, urcând la scări drepte și goale, străbătând la galerii pustii și răsunătoare, abia ajungem după o lungă rătăcire, care ne înspăimântă prin singurătatea și taina acelor imense clădiri, la o mică uscioară, pe care citim numele vestitului nostru egiptoman de mai dăunăzi.

Aci ne vine inima la loc, mai ales când în cinci sălițe foarte simple ca ornamentare, ochii ni se resfață asupra unei necredute sumedenii de obiecte antice, cele mai multe de un aspect cu totul straniu și neobișnuit. Nu mai sunt înșirate aci, ca în celelalte muzee din Roma și de aiurea, acele colosuri, statue, busturi, reliefuri, sarcofage, altare și candelabre de marmoră și de porfir, nici acele elegante dulapuri pline cu vase din cele numite etrusce, nici mari monumente epigrafice incastrate pe pereți, nici chiar numeroase vitrine smălțuite cu strălucitoare medalii de aur și de argint, cu camee multicolore, cu pietre scumpe măiestreț scobite.

Din toate acestea e într'adevăr câte ceva aci; dar principalul interes al colecțiunii stă în miile de obiecte mărunte de lut, de piatră și de bronz, unelte casnice și instrumente de meserii și de tortură, amintind despre suferințele martirilor; candelă și mosoare; cărămizi și pietroaie cu inscripțiuni și chipuri săpate, sau *graffiti* de acelea șgâriate cu vârful sulei pe tencueală; figurine de forme stranii, adevărate caricaturi antice, găsite în Sardinia, și cari se cred a fi de origine feniciană; în fine bani de aramă ai vechimii, așa de mari și așa de grei încât cu o sută de bucăți ai încărcă cu prisos pe cel mai țeapăn catâr.

Iată, domnilor, în câteva trăsuri generale felul de curiozități anticare, cari dau muzeului Kircherian un caracter cu totul particular; dar tot ele îi și constituiesc o mare valoare arheologică, un fel de monopol al vieții private și intime a Italieților din timpuri foarte depărtați.

Vă spuneam în rândul din urmă că spiritul anticarilor din epoca de care ne ocupăm eră pornit, intru ceea ce privește antichitățile din Italia, către cercetare scrupuloasă a mărunțșurilor din trecut. Nimic nu poate da o idee mai precisă despre această tendență decât adunătura de rămășițe italiice, păgâne și creștine, cari se văd în ciudata colecțiune a Colegiului Roman.

Voiu găsi poate chiar azi ocaziune de a vă spune că pe acelaș timp au mai fost în Italia și alți colecționari de cu-

rizități antice, osebit de părintele Kircher; apoi iar să nu credeți că tot ce se află astăzi în muzeul Kircherian a fost depus și lăsat acolo numai de întemeietorul lui. Prin numeroase daruri, prin explorațiuni și cumpărători, muzeul Colegiului s'a înavușit tot mereu, fără însă de a pierde nici fizionomia sa cea originală, nici caracterul său special.

Dintre donatorii lui cei mai de căpetenie din secolul al XVII-lea, vom prenumera aci pe un cardinal Zelada, care cu medalierul său a adaus foarte mult colecțiunea de monete primitive ale Italiei; apoi încă pe doi arheologi din acelaș timp, marchizul Alexandru Capponi și distinsul anticar Francesco Ficoroni.

Acești doi merită să revenim în parte asupra lor; deocamdată însă, ca să nu ni se impute a fi făcut numai o vizită superficială și fără folos practic muzeului Kircherian, dați-mi voie a vă descrie și a vă explica câteva din multele obiecte interesante, cuprinse în această colecțiune.

NUMISMATICA PRIMITIVĂ

A ITALIEI.

Fiindcă însă ne-am propus, în examinarea primului cerc de activitate arheologică al studiului nostru actual, de a ne mărgini pe cât se va putea în rămășițele antice ale poporului roman, ce altă materie își poate găsi mai bine locul aci decât descrierea acelor străvechi monete italiice despre cari făcurăm chiar acum mențiune?

Și în adevăr, de câte ori în cercurile arheologice vine vorba despre banii primitivi ai Italiei, despre *așii* ei de bronz, mintea tuturor se repoartă asupra muzeului Kircherian, ca asupra celei mai bogate și mai complete comori de asemenea curioase specimene ale schimburilor comerciale în străvechile societăți italiote.

Doi erudiți din sacra companie *di Gesù* — în care, trebuie să o mărturisim, erudițiunea nu este rară — părinții G. Marchi și P. Tessieri, au publicat la 1839 o carte foarte însemnată asupra tezaurului numismatic al muzeului lor, în care s'au ocupat exclusiv de monetele primitive ale popoarelor Italiei mezii¹, având în vedere, osebit de fondul cel mai dinainte adunat, două descoperiri moderne foarte importante, de asemenea natură.

¹ L'æs grave del Museo Kircheriano. ovvero le monete primitive de' popoli dell' Italia media, ordinate e descritte, aggiuntovi un ragguarimento per tentarne l'illostrazione, Roma, 1839.

La anul 1828, în ruinele anticei cetăți etrusce Vulci, de demult pierdute prin bălțișurile insalubre ale Maremelor din câmpia romană, se găsiseră într'un borcan de lut grosolan o mare câțime de bani antici de bronz și de aramă, de trei specii diferite. Cei mai vechi erau de un metal compus, în care arama intră cu $93,70/100$ părți, iar cositorul cu $6,30/100$, adică erau de un bronz cu totul primitiv. Aceștia se prezentau sub forma de bucăți turnate în tipare cubice fără de nici un semn și cu toate că s'au găsit tare stricați, greutatea le eră dela o libră până la o uncie. Alții erau mari patrulatere de câte două, trei și cinci libre, purtând stampate pe ambele fețe, sau câte un bou, sau câte o furcă cu trei dinți, sau câte o vâslă cu doi pui de găină în dos; din aceștia erau unii tăiați în jumătăți și sferturi. În fine, a treia specie de monete din vasul dela Vulci consta în mari bucăți de metal rotunde, ale căror corpuri în formă de elipse teșite purtau felurite chipuri și aveau o greutate în genere inferioară acelei a cuburilor de aramă.

O mare parte din aceste curioase monete intrară în muzeul lui Kircher. Apoi iar mai veniră acolo și alte bucăți multe și mari de aramă, fără semne dar de o greutate determinată, cari se găsiră la 1838 sub muntele Falterona din Apenini, chiar la obârșia râului Arno.

Tot aci se cuvine să constatăm că cea mai importantă dintre descoperirile de acest fel a fost aceea pe care la 1852 au făcut-o călugării iezuiți în anticul basîn al izvorului sulfuros dela Vicarello, pe malurile lacului Bracciano. Acolo fusese încă din vechime o stațiune termală, numită Aquæ Apollinares, și se vede că depe un eres tradițional al popoarelor italice, pățimașii, drept semn de recunoștință sau de îmblânzire, aruncase tot mereu bani și obiecte de preț în izvorul care le dase sau le făgăduia sănătatea. Astfel se îndeplinea uzul religios al *banului aruncat lui Apolon*, «Apolloni stipem jacere», pe care și Titu Liviu îl constatase la Romani, ca un mijloc de a-și atrage îndurarea zeului în urma învingerii dela Canne.

Straturi, straturi se aflară în fundul fântâniei Apolineare, pietoasele danii din toți timpii; cronologia numismatică a Italiei eră acolo așternută în nenumărate specimene, dela greii drugii și țigle de aramă ale epocelor mitice până la bănușii cei calpi ai imperiului mufluzit.

Această nestemată comoară arheologică trecu neapărat d'a dreptul în muzeul Colegiului Roman. Cu ce s'a ales dintr'insa

și din cele mai dinainte căpătate, să-mi permițeți a schiță aci câteva noțiuni sumare despre banii primitivi ai Romei.

Dar făcând astfel mă veți întrebă : n'avem oare să ieșim din istoria arheologiei în secolul al XVII-lea ? — Răspund : da și nu.

Da, fiindcă voiu aveă a vă prezentă fapte ce s'au constatat și s'au confirmat numai de știința contimporană, bazată pe noile descoperiri. Nu, fiindcă și în primii ani ai secolului al XVIII-lea au fost anticari foarte însemnați, cari s'au ocupat de banii primitivi ai Romei, ba încă s'a și petrecut pe atunci o discuțiune faimoasă asupra acestui subiect, discuțiune pe care o provocase un erudit german foarte arțăgos la fire, Gronovius — pe care l-am mai întâlnit odată certându-se cu Fabretti — dar care s'a petrecut mai cu seamă între doi amabili și blânzi anticari, acoperiți în lupta lor științifică sub scutul pedantesc al unor nume elenizate.

JAC. PERIZONIUS ȘI

LUD. KÜSTER.

Olandezul Iacob Voorbrœck, profesor din Leyda, născut la 1651, mort la 1715, și germanul Ludolf Küster, născut în Westfalia la 1670, mort în Paris la 1747, au fost amândoi bărbați de știință și de omenie pe timpul lor. Cel dintâiu, pe care Bayle în dicționarul său filozofic îl denumește *Errata* al istoricilor și al criticilor — așa de tare eră dedat cu scrupuloasa îndreptare a tutulor greșelilor prefirate, prin scrierile de știință — Voorbrœck, își tradusese pe grecește rău-sunătorul său nume neerlandez printr'acela de *Perizonius*, adică cingătoare sau chimir. Küster, care deși german trăi mai mult în Anglia și în Franța, deși născut în religiunea protestantă se botezase catolic, Küster, despre care se spune că așa de mult își iubiă cărțile încât într'o noapte de trăsniă și fulgeră groaznic afară, el culcă în pat cu sine manuscriptul adnotațiunilor sale la lexiconul lui Suidas, ca să-l ferească de primejdie, Küster se poreclise *Neocorus*, fiindcă păzitorii bisericilor, cum am zice țarcovnicii, se numesc *Küster* pe nemțește, iar păzitorii templelor elene se numeau «Neokoroi».

Acești doi stimabili învățați, onoarea universităților și academiilor cari îi primise în sânul lor, au avut, precum v'am spus, neînțelegeri asupra vechilor bani ai Romei. Ca să prețuiți însă mai bine cauzele disputei, vom traduce mai întâi câteva rânduri din acel nesecat izvor de noțiuni anticare al lui Pliniu.

AES RUDE, AES SIGNATUM Iată cum vestitul naturalist po-
ȘI AES GRAVE. vestește istoria monetei de aramă
 la Romani: ¹

«Poporul roman nu s'a servit cu monedă de argint, mai 'nainte de a fi învins pe regele Piru (adică până la anul Romei 479). *Assul* (sau banul de aramă) cântăria tocmai o libră, de unde vin numirile monetelor zise *libella* și *dupondius*. De aceea și globirile² în bani se numesc a fi de grea aramă, *æris gravis*; iar în semile³ bănești au rămas cuvintele *expensa*, *impēndia*, *dependere*, cu înțeles de cheltueli și a cheltui; tot de aceea, plata militarilor s'a numit *stipēndia*, adică cântărirea banilor, *stipis pondera*, iar plătitorilor li s'a zis *dispensatores* și *libripēdes*. Tot din acel obicei provine că și acum se întrebuițează cântarul în toate acele tocmele cari se fac cu predare sau mancipațiune. Regele Serviu a fost cel dintâiu care a tipărit semne pe banii de aramă, *signavit æs*. Mai 'nainte de dânsul, Timeu spune că Romanii se serviau cu aramă simplă, *rudi*. Cea însemnată purtă chipuri de vite, *peoudum*; de aceea s'a și chemat *pecunia*... Bani de argint s'au bătut mai 'ntâi în anul 485 al cetății, sub consulatele lui Q. Ogulniu și C. Fabiu, cu cinci ani mai 'nainte de primul războiu punic. Le plăcu atunci a da dinarului (de argint) o valoare de zece libre de aramă; quinarului, de cinci; sesterției de două și jumătate. Greutatea librei de aramă fu însă scăzută pe timpul primului războiu punic, fiindcă republica nu putea da de căpătâiu cheltuelilor; se decise atunci că se vor bate ași cu greutate numai de două uncii. Astfel se făcu căștig cu cinci părți din șase și scăpară de nevoia banilor străini. Acei noi bani de aramă purtau pe o parte chipul îndoit al lui Janus, iar pe cealaltă, un cioc sau rostru de corabie; pe moneda *triens* (a treia parte dintr'un aș) și pe *quadrans* (a patra parte) eră câte un vas de plutire. Quadrantul se numia mai 'nainte *teruncius*, fiindcă eră de trei uncii. Mai târziu, pe când Anibal ne strângea de aproape, iar Q. Fabiu Maximu eră dictator, se făcură ași de o uncie și se hotări că dinarul va fi de șasesprezece ași, quinarul de opt și sesterția de patru. Cu acest mijloc tezaurul public a fost căștigat cu jumătate. Cu toate acestea, la plata oștirilor, dinarul fu prețuit totdeauna drept zece ași».⁴

Până aci din Pliniu! Voiu reveni îndată în mod mai lămurit asupra valorii și împărțirilor succesive ale asului. Deocamdată să nu uităm a spune în ce constă desbaterea anticară între Voorbrœeck-Perizonius și Küster-Neocorus.

Acesta, intrând la 1713 ca membru asociat în Academia de inscripțiuni și bele-litere din Paris, tratase drept teză inaugurală chestiunea banilor romani de aramă, ziși *æs grave*. Perizonius nu admise de bună opiniunea lui și depe toate constatările posterioare se vede că Perizonius aveă mai multă

¹ *Plinii Secundi* histor. natur. lib. XXXIII, 13.

² amenzile.

³ socotelile.

⁴ În original, și textul latin.

dreptate; el susține că prin *æs grave*, autorii latini înțelegeau totdeauna arama în bucăți și nu în monetă, sau și mai bine acei bani primitivi din timpul republicei, cari se numiau *asses* și cari la început cântăreau o libră, dar pe cari nevoile statului îi reduseră treptat la greutatea și cu mult mai mici. Küster din contră zisese că *æs grave* se numia orice monetă de aramă, oricare i-ar fi fost greutatea și forma, și se află în opozițiune cu simplul cuvânt *æs*, care, neînsoțit fiind de calificativul *grave*, înseamnă tot felul de monetă curgătoare, de orice metal, chiar și de aur, precum bunăoară noi azi în limba uzuală ne servim cu termenul generic de *bani* sau de *parale*.

E timp însă, domnilor, să rezumăm și, din cele zise de către Pliniu, Küster și Perizonius, precum și mai ales de către alți scriitori mai noi, să alegem în câteva cuvinte curatul adevăr asupra *așilor* romani și asupra banilor vechi, ce s'au numit în limba latină, *æs rude*, *æs signatum*, *æs grave* și *as libralis*, *as trientalis*, *as uncialis* ș. c. l.

NOTIUNI METROLOGICE

ȘI ARTISTICE

ASUPRA AȘILOR ROMANI.

Cel mai vechiu mijloc de schimb prin metale în Italia a fost fără îndoială acela cu drugi pătrați de grosolană aramă amestecată cu puțin cositor, cari nu purtau nici un semn, dar cari aveau o greutate dela două libre romane până la două uncii.

Libra romană — fie zis spre știință, domnilor — cântărea 325 de grame; ea se împărțea în douăsprezece uncii și fiecare uncie în douăzeci și patru de scrupule. Acei drugi s'au numit *æs rude*, fiindcă erau de metal necioplit, dar respectul Romanilor către uzurile tradiționale a făcut ca ei să fie întrebuințați până și în timpi foarte târzii, dacă nu că monetă dar cel puțin ca arvuna ce se da la tocmele sub numirea intrudită de *raudus* și *raudusculum*.

Depe cum pretinde Pliniu, regele Serviu, imitând negreșit pe Grecii din Italia meridională, puse să tipărească semne pe amândouă fețele vechilor monete de aramă și le dete forma unor pătrate cu mult mai lungi decât late și groase. Iată dar banul devenit aramă însemnată, *æs signatum*. Semnele primitive au fost boul, berbecul și porcul, adică vitele, *pecudes*, dela cari a rămas numirea de *pecunia* și cari, la toate popoarele de seminiție ariană sau indo-europeană, au servit pentru schimburi, mai înainte de orice metal. Apoi depe

împrejurările religioase sau politice a început a se tipări pe plăcile bănești și alte semne, cari mai adesea sunt chiar indicațiuni cronologice; pe ele se găsesc: trăsnetul fulgural al lui Iov; caii semizeilor Castor și Pollux, răpeziți în fugă la bătălia dela lacul Regil; delfini și tridenți, embleme navale ale războaielor punice; pui de găină consacrați superstițiunilor augurale; elefanți de ai regelui epirot Piru, și în fine chiar și numele Romanilor, sub forma arhaică de ROMANOM.

Asemenea monete, din cari cele mai multe trăgeau până la cinci libre, adică un chilogram și trei sferturi, erau negreșit de un uz puțin comod și numai cu carele, ne spune Titu-Liviu, se aduceau ele la erariu, «*plaustris ad ærarium convehentes*».

Cu toate acestea tocmai pe la anul patru sute treizeci înainte de Hr., atunci când în Grecia artele plastice ajunsese în cea mai învoaltă a lor înflorire, pe atunci legea Papiria, înlocuind definitiv în daraverile comerciale prețuirea pe capete de vite, prin banii de aramă, determină o modificare în forma acestor monete. Imitând atunci banii de argint sau *nummi*, «*nomizmata*», din Siracusa, Romanii, împreună cu vecinii lor din Lațiu, din Etruria și din Campania, bătură monete rotunde, dar mai umflate la mijloc decât pe muchi, monete în forma unui bob de linte uriaș.

Acestea primiră numirea generică de *as* și cutoatecă, greutatea lor nu mai eră aceea a unei libre romane depline, ci se redusese la a unei litre, «*litra*», siracusane ($\frac{5}{6}$ din libra), diviziunile asului cele mai uzuale fură jumătatea de *as* sau *semis*, sfertul sau *quadrans*, a treia parte sau *triens*, a șasea parte sau *sextans*, a douăsprezecea parte sau *uncia*. *Semiuncia* care eră a douăzeci și patra parte din *as* și *quincuncle*, cari erau cinci din douăsprezece părți, n'au fost bătute niciodată în Roma, ci numai în alte cetăți italiote.

Asul așadar rămase a fi cea mai mare unitate monetară, iar uncia cea mai mică; deaceea în însemnările grafice, vedem asul reprezentat printr'o dungă verticală (|) și uncia printr'un punct (.) ; iar diviziunile asului, prin atâtea puncte câte uncii ele conțin; așa, bunăoară, sextantul se însemnează cu două puncte (..), fiindcă valorează două uncii; quadrantul cu trei puncte (...), fiindcă valorează trei; trientul cu patru puncte (....), fiindcă valorează patru. Semisul se însemnează printr'un S latin și semiuncia printr'un Σ elinesc.

După o așa costelivă explicațiune metrologică, mă grăbesc,

domnilor, a vă prezentă monetele sistemii de ași librali, într'un punct de vedere ceva mai artistic.

Fiecare din aceste diferite monete purtă pe dânsa câte două tipuri speciale, repărțite pe ambele fețe; popoarele italiote din jurul Romei le schimbă pe ale lor tot mereu, imitând varietatea și adesea grația emblemelor monetare ale Elenilor. În Roma însă tipurile rămăseră mai statornice și pare că cu dinadinsul stilul se păstră mai grosolan. Vechea republică a Quiriștilor se temeă de desmierdările artelor ca de o slăbire a energiei războinice; și cu toate acestea, sub acea asprime a figurilor depe monetele lor de aramă se simt încă apucăturile unei epoci de cultură estetică; depe toată probabilitatea, tipurile fusese date de Greci.

Efigiile cele mai uzuale pe greii bani, *æs grave*, ai Romei sunt îndoitul profil al lui Janus tipărit pe așii deplini, iar capul lui Iov, pe moneta *semis*, de unde și vine zicătoarea lui Varrone: «penes Iovum prima, penes Iovem summa», pe care am putea-o traduce: «cu Janus se începe, dar Iov îl întrece!» Apoi pe quadranti se puneă capul lui Hercule, protectorul avușilor din Esperida; pe sextanti, al lui Mercur, zeul negoșului; pe trienți, al Minervei, scornitoarea numerelor, și pe simplele uncii, aspra figură de femeie încoifată care simboliză cetatea Roma.

Toți acești bani, deși scăzuți din arhaica ponderosită a drugilor și a țiglelor zise *æs rude* și *æs signatum*, toți acești bani erau încă bani grei, *æs grave*; dar cu timpul, cu nevoile politice și cu înmulțirea daraverilor, cari reclamau o monetă mai purtareajă, așii se reduseră mereu din greutatea lor; de unde mai întâi trăgeau la cântar ca și o libră sau o litră de aramă și de aceea se și numiau ași librali, apoi se făcură ași trientali de o treime de libră, pe urmă ași sextentali, până ajunseră a fi numai unciali, adică de o unică uncie; de aci înainte se mărunțiră din ce în ce mai mult, scăpătând la o jumătate de uncie, la o treime, la o cincime, la a opta, ba și chiar la a douăsprezecea parte dintr'o uncie. Astfel, sub împărașii din secolul al III-lea după Hr., aflăm asul de aramă cântărind abia două scrupule, atât cât o lăascaie sau o veche pară turcească.

Ce departe suntem de anticul *æs signatum* de cinci libre, care trăgea la cântar de șase sute douăzeci de ori mai mult!

Dar, vai! nu oare tot cu atâta scăpătase pe atunci și virtutea romană?

Terminând, domnilor, această cam lungă excursiune în do-

meniul anticei numismatice romane, să aruncăm și noi un ban de recunoștință în salutariile ape Apolinare, cari ne-au păstrat în stare perfectă numeroase atestate despre pondoasă simplitate a Romei primitive, și muzeului Kircherian să-i mulțumim că a pus la dispozițiunea scrutatorilor antichității o așa completă colecțiune de prețioase documente numarii ale Italiei antice.

Fără de a ieși din sala cu bronzuria a acestui muzeu și doară întorcându-ne numai ochii, am afla un alt obiect antic cu totul demn de a noastră scrupuloasă atențiune, ca o nouă și pipăită dovadă de contactul ce pururea a existat între artele perfecționate ale Eladei și aspra stângăcie a Romei primitive. Voiu să vorbesc despre vestitul paner sau cutie de bronz, cunoscută sub numirea de cista, «keste», Prenestină a lui Ficoroni.

MARCHIZUL A. G. CAPPONI.

Pronunțând însă numele anticarului Ficoroni îmi aduc aminte că printre donatorii muzeului Kircherian, eu îl am fost asociat cu acela al marchizului Alexandru Greg. Capponi, și fiindcă vechiul proprietar și dăruitor al cistei Prenestine are să ne oprească până la sfârșitul acestei întruniri, îmi veți permite ca cu prilejul principalului titlu de celebritate al lui Capponi să deschiz o paranteză arheologică, consacrată exclusiv artelor religioase din țările ortodoxe ale Europei răsăritene.

Marchizul Capponi, dintr'o familie considerată în Roma, eră născut la 1683. Pozițiunea, gusturile și averea sa îi înlesniră adunarea a unei însemnate colecțiuni de antichități, de curiozități și de cărți, pe cari la moarte, în anul 1746, le împărți între muzeul Colegiului Roman și biblioteca Vaticanului; încrederea ce cu drept cuvânt aveà papa Clement al XII-lea în cunoștințele sale arheologice făcù ca dânsul să fie însărcinat cu instalarea, clasificarea și descrierea prețioaselor monumente antice, cari pe acel timp se așezară într'unul din cele trei elegante palate, cu cari Michel Angel în secolul trecut decorase muchia Capitolului.

ICONIȚELE RUSEȘTI

DIN VATICAN.

În fine relațiunile sale diplomatice, însușite înaltelor funcțiuni ce ocupă în Italia, îl făcură să capete din Rusia curioasele iconițe lăsate de dânsul în Vatican printre obiectele de pictură bizantină și cari poartă până azi numirea de tăblițe Capponiane.

Iată cu ce ocaziune, acele prețioase specimene de artă picturală moscovită, cari au exercitat foarte mult sagacitatea și imaginațiunea rătăcită a erudiților occidentali, ajunseră în posesiunea sa.

Pe la anul 1712, țarul Petru-cel-Mare, voind cu tot dinsul să atragă daraveri neguțătoarești în portul noii sale capitale, improvizată pe țărmurile sâului Finlandei, însărcină pe agentul său, Comitele Caretti, să trateze cu republica Geneveză pentru ca să trimită până acolo vase de comerț. Negociațiunile acestui tratat izbutiră prin intervenirea puternică a marchizului Capponi; iar Petru-cel-Mare voind să-l mulțumească și aflând că este mare amator de obiecte curioase, îi trimise un cap d'operă al măiestriei zugravilor din Moscva.

E una din acele icoane cu porțițe sau obloane, cari se resfrâng de patru laturi, spre a formă o cruce; câte și cinci tablile de lemn de cedru, în mărime ca de 40 centimetri în pătrat fiecare, conțin, în miniaturi de o fineță minunată, atâtea chipuri de sfinți și atâtea scene religioase, câte zile și sărbători sunt în cursul unui an. E deci un calendar ilustrat, purtând la fiecare chip și scenă, numirea praznicului, scrisă cu litere slavone microscopice.

Numeroși erudiți din Occident, cari au descris iconițele Capponiane, le-au atribuit când o origină bizantină, când rutenică, când sârbească sau bulgărească, și le-au preumblat prin toți secolii, începând dela al xi-lea încoace. Cu toate acestea, de-ar fi citit ei pe dânsese numele lui Andrei Ilin, Serghie Vasilief și Nichita Ivanof, și de-ar fi compulsat analele breslei de zugravi ai țarului din Moscva, ar fi aflat fără greșală că icoanele lui Capponi a fost lucrate în vechea capitală a Rusiei cam pe la anul 1659, sub țarul Alexe Mihailovici Romanof.

Cu această ocaziune și cu scopul de a vă semnală curioasele rătăciri, în care lipsa de noțiuni lămurite asupra artelor și industriilor din Orientul creștin, au indus adesea și induc încă pe mai toți anticarii Apusului, vă voi cere, domnilor, să urmăriți un minut pașii răpezi cu cari îmi propui a străbate istoria picturii religioase din ultimii opt secolii în părțile noastre ortodoxe, în Grecia, în Moscovia și chiar în țară la noi.

„CĂLĂUZA ZUGRAVILOR“ A
LUI DIONISIE DIN AGRAFA.

Ceeace se știe despre zugravii bisericești în imperiul bizantin și apoi în Turcia creștină, se compune mai cu seamă din tradițiunea vestitului zugrav Panselinos, care se crede că trăia prin secolul al XI-lea și care a lăsat câteva chipuri colosale, de un stil cu totul magistral, pe zidurile înegrite ale mănăstirilor dela muntele Atos și totdeodată a întemeiat școala de pictură religioasă a călugărilor atoniți, aghioriți sau sfetagoriți. Invățăturile acestei școale au fost adunate și scrise de un monah, Dionisie, din schitul Furna de lângă Agrafa, cam prin secolul al XVI-lea și prețuitul manuscript numit «e Ermeneia tes Zografias» sau «Călăuza picturii», recopiat mereu în nenumărate exemplare de zugravii greci, a fost găsit acum vreo treizeci de ani la Sfântul Munte, de un entuziast și meritos anticar francez, d-l Didron, și apoi tradus în limba franceză¹ și în alte limbi europene.

Acolo sunt însemnate cu deamăruntul toate rețetele și procederile pentru fabricarea colorilor și a poleelilor, pentru tencuirea păreților și pregătirea tăblișilor; apoi descrierea formelor, costumelor și dispozițiunilor ce se dau tuturilor persoanațiilor și tuturilor scenelor din vechiul și noul Testament, tuturilor figurilor și minunilor sfinților, tuturilor fericirilor din raiu, tuturilor muncilor din iad, cu însemnare despre locul ce fiecare din acestea trebuie să ocupe în decorarea unei biserici și cu arătare de cuvintele ce trebuiesc să însoțească fiecare icoană.

Cele ce sunteți obișnuți din copilărie a vedea pe păreții templelor noastre, acelea toate sunt trecute în tipicul lui Dionisie din Agrafa, și ani s'au străcurat cu sutele, fără ca nimic să fie schimbat în ele. Numai limba în care sunt scrise epigrafele consacrate, numai forma literelor și ortografia cuvintelor dau oarecari indicii cronologice mai sigure; și apoi încă, dar numai la ochii omului bine deprins cu vederea și compararea picturilor eclesiastice din Orient răsar și oarecari nuanțe în stilul și în coloritul acelor zugrăveli.

Astfel, arheologii ruși au putut stabili în analele picturale ale patriei lor o gradațiune succesivă a activității artistice, începând cu vechile picturi, mai cu totul bizantine, ale școalei

¹ Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine, avec une introduction et des notes par Mr. Didron, traduit du manuscrit byzantin «Le guide de la Peinture», par le Dr. Paul Durand. Paris, 1845.

din Korsun sau Cherson de prin secolul al xi-lea; trecând apoi la icoanele unui vestit zugrav, Andrei Rublef, din secolul al xiv-lea; memorând mai târziu o nouă școală națională, zisă a lui Strogonof, și alta mai mult occidentală, numită Friaikii sau a Frâncilor, și în fine, în ajunul reformelor cu totul apusene ale lui Petru-cel-Mare, constatând existența în Moscva a unui numeros corp de zugravi ai țarului, cari erau în stare a executa minuni de răbdare și de fineță, precum sunt miniaturile așa de îngrijite depe iconițele Capponiane.

Zugravii ruși din Korsun, din Kiev, din Moscva și de aiurea au avut și ei tipicele lor, cari se numiau *Podliniki* și cari reproduceau cu mici diferențe formele tradiționale ale artei bizantine; ei însă de demult încă își aveau procederi ale lor particulare, pe cari le citează și «Ermeneia tes Zografias» și despre cari mai târziu a vorbit cu laudă scriitorul grec Ioan Comnenul, unul din medicii lui Constantin Vodă Brâncoveanul, care a tipărit la 1701 în teasurile lui Antim Ivireanul din mănăstirea Snagovului, o interesantă descriere a chinoviilor dela muntele Atos intitulată «Proskynetarion tou agiou orous tou Athonos». ¹ Acolo, printre nenumărate clădiri și odoare, cu cari domnii românești au înzestrat Sfântul-Munte, Comnen pomenește și despre minunatele icoane rusești cele împodobite cu argint, «eikonismata moscovica argyrohrysomena».

PICTURA BISERICESCĂ

LA ROMÂNI.

Am lăsat, pentru încheierea largei noastre parenteze, câteva noțiuni ce voesc să adaug asupra vechilor picturi religioase din țările românești. Nu e nici timp, nici loc ca să fac aci un istoric mai complet al acestor manifestări artistice din trecut; voi numai cu două trei flori necunoscute, pe cari le voi culege pe răzoarele desvoltării noastre naționale, să precumpănesc marea reputațiune universală a tăblițelor Capponiane.

N'am să vă citez, domnilor, vreo «Ermeneia», sau vreun *Podlinic* al zugravilor români; nu zic că nu va fi existând, dar încă noi n'am dat peste dânsul. ² Sunt însă în țară la

¹ Proskinitariul lui Comnen a fost retipărit, cu o traducțiune latină, în *Palaeographia Graeca* a lui *Montfaucon*, în Paris, la 1708.

² D-l maior Papazoglu posedă într'un timp un vechiu terfelog cu schițe de picturi bisericesti, care deși nu eră un ce complet, însă tot prezentă un mare interes.

noi, ba și în bibliotecile și în șkevofilaciile sau comorile bisericești din străinătate, vechi icoane românești, cari dovedesc că pe timpii lui Ștefan cel Mare, lui Neagoe-Vodă, lui Vasile Lupu, lui Matei Basarab, lui Cantemir și lui Brâncoveanu, România a avut zugravii săi bisericești, egali în merite și cu cei dela Sfântul-Munte și cu cei de prin Moscovia.

Acum câțiva ani, d-l Hasdeu a adus dela Mûnich și dela Viena și a cedat muzeului nostru niște frumoase facsimile depe chipurile de evangeliști și depe ornamentele picturale ale unor evangeliarii, scrise și ilustrate în Moldova în zilele lui Ștefan cel Mare. Insumi am văzut la mănăstirea Ivirului din muntele Atos, un liturgiar slavon de aceeaș origină, scris pe un sul de hârtie, îngust cât latul mâinii, dar lung de mai mulți coți, o adevărată minune de decorațiuni caligrafice și picturale, un giuvel de gust bun și de colorit armonios.

Dar fără de a merge așa departe, n'avem noi oare încă pe păreții frumoasei noastre biserici din mănăstirea Curții de Argeș o mare parte din picturile originale, pe cari în anul dela facerea lumii 7035, adică la 1526 dela Hristos, le-a lucrat cu mâna sa Dobromir zugravul, din porunca lui Radu-Vodă dela Afumați și a doamnei sale Roxanda, îndemnați la aceasta de către doamna mumă, Despina, văduva lui Neagoe Basarab ?

În ele, sub incorecțiunea formelor și sub numeroase alterațiuni moderne se simt încă trăsuri magistrale de ale școlii lui Panselinos. Nicăiri însă, domnilor, meritele impunătoare ale vechilor iconari români din secolul al XVI-lea nu mi s'au invederat sub mai pătrunzătoare forme decât într'o icoană ce se păstrează și azi în bisericuța schitului Ostrovul, ocolit de apele Oltului, sub stâncile Coziei, între veselele sate Călimăneștii și Jiblea. Acea smerită capelă se vede a fi fost clădită de doamna Despina, ca un azil al lacrimilor sale de văduvă și de mumă. Icoanele, tâmplei, rămase acolo ca prin minune tocmai din timpul ei, spun încă toate despre speranțele și despre durerile nenorocitei doamne; una însă mai cu seamă poartă tipărită în subiectul și în ordonanța ei destăinuirea celei mai adânci și mai înfrânte mâhniri.

Pe dânsa, Maica Domnului îmbrățișează pe fiul său coborât depe cruce; alături, Sfântul Ioan Botezătorul plânge cu mâna la ochi; Maria Magdalena îngenuchiată sărută picioarele sângerate ale martirului divin. Dar de cealaltă parte, figurată în proporțiuni mai mici, depe obiceiul convențional al timpului, stă doamna Despina, măreț acoperită cu largi veș-

minte și maramă de doliu, și pe brațele ei înălțate ține mort pe domnescul ei fecior, Teodosie Voievod, în podoabe de purpură și de aur. D'asupra acestei grupe, impunătoare prin jalea maiestooasă ce stă răspândită într'însa, se vede scrisă în limba slavonă această cuvioasă rugă, ieșită din inima zdrobită a mumei: «Doamne, primește pe răposatul tău șerb lo! Teodosie Voievod și strămută-l în lăcașele tale cerești!»

Am văzut, domnilor, și am admirat multe picturi perfecte, în cari marii maestri ai Italiei au reprezentat adesea, sub titlul consacrat de *Pietă*, coborîrea depe cruce a Mântuitorului nostru; nici una însă nu mi-a destăinuit, ca icoana cea incorectă și părăsită de 350 de ani în umilitul schituleț dela Ostrov, un așa viu și fraged simțimânt al pateticului exprimat prin penel.

Deși am avea și alte dovezi de dat, ea singură ne-ar autoriza să afirmăm cu tărie că artelele grafice au avut la noi în trecut interpreți de o mare valoare estetică.

Un alt exemplu, și pe acesta îl alegem contimporan cu iconițele Capponiane. Biblioteca Seminarului central din București posedă un prețios manuscris, ce i-a fost dăruit de actualul episcop dela Argeș, P. S. S. părintele Ghenadie. E *Slujbelnicul* sau liturgiarul, care s'a scris românește și slavonește și s'a ilustrat cu chipuri, cu iconițe și cu inițiale ornamentate pe hârtie pentru mitropolitul Ungro-Vlahiei Ștefan, acela sub care, în timpul lui Matei Basarab, s'a tradus și s'a tipărit *Indreptarea Legii* și alte cărți bisericești în limba românească. Ștefan a păstorit dela 1648 până la 1668; în acest răstimp s'a lucrat și curioasa carte, în care se recunosc tendențe și procederi artistice cu mult mai migăloase, mai complicate, mai scilpitoare decât în ornamentele cumpătate ale manuscriptelor din timpul lui Ștefan cel Mare și decât în chipurile și în ordonanțele magistrale depe monumentele grafice ale familiei lui Neagoe Basarab.

V'aș mai putea vorbi și despre picturile încă și mai prelinse, mai mărunțite, mai rotunjite și mai crude la vâpseă, cu cari Constantin Vodă Brâncoveanul a pus la 1694 să decoreze tot interiorul bisericii sale dela Horez. Zugravii «Constantin, Ioan, Andrei, Stan, Neagoe și Ioachim» și-au înscris numele lor, toate românești, pe epigraful sau pisania depe ușa advonului; dar mai modești decât «Manea meșterul de zidărie,» decât «Istrate lemnarul» și decât «Vucașin Caragea pietrarul», ei nu și-au lăsat ca aceștia chipurile lor pe păreți. În orice caz, stilul picturii lor dovedește că pe

atunci artele religioase începuseră și în România a se răs-făță mai voios în deșertăciunile lumești ale unor contururi¹ mai pline și ale unui colorit mai viu.

Din toate acestea, domnilor, vedeți că cu mult puținul ce știm și cunoaștem, chiar și despre vechile picturi bisericești ale Românilor, tot li se poate aplica și lor netăgătute atribuiți cronologice. Asemenea studii ne fac pe noi orientalii să prețuim mai cu siguranță decât anticarii și criticii Occidentului, epoca și valoarea lucrărilor de stil bizantin. Noi vedem și simțim mai lesne diferitele înrăuriri ale epocelor și ale țărilor, acolo unde apusani se pierd mai adesea în cele mai extravagante anacronisme și confuziuni.

Dar mă opresc! Mă tem că digresiunea Capponiană a trecut cu mult peste marginile subiectului nostru. Ca să mi-o iertați, vă aduc însă aminte, domnilor, că ea are răvaș de drum vizat cu crucea arheologiei naționale și că până în cele din urmă ea nu ne-a mănât aiurea decât în domeniul nostru, adică tot în cercul activității artistice din secolul al XVII-lea.

FICORONI. „CISTA PRENESTINĂ“. Să ne întoarcem dară fără muștrare la anticarul Francesco Ficoroni și la cista² lui Prenestină.

Mai întâi, dânsul, Roman din Lugnano de naștere, a trăit dela 1664 până la 1747 și a scris o mulțime de mici tratate despre tot felul de antichități mari și mărunte, precum clădiri, inscripțiuni, monete, geme, plumburi, măști și bule aurite sau bășicuțe pe cari le purtau Romanii, ca să se fe-rească de deochiu. Plăcerea ce aveă pentru obiectele antice îl făcea să-și adune asemenea lucruri și însuși ne spune cum la 1745 cumpărase dela niște lucrători din Palestrina, vechea Preneste, frumosul vas de bronz, cu o oglindă de acelaș metal, ce tocmai atunci se găsisse pe acolo împreună. «Fără de a mă lăudă — zice el — un cavaler englez, Frederik, voi să-mi dea pe dânsule și-mi puse chiar pe masă un pumn de gal-beni, dar în deșert; și ca să fie în veci păstrate, eu de bună voia mea le-am dăruit vestitei galerii Kircheriane».

Acolo în adevăr și este acea mare cutie circulară de metal, înaltă de 2 palme 1¹/₂ țoli romani, având un diametru de 1 palmă 7¹/₂ țoli; precum și o mică oglindă rotundă cu mâner,

¹ contururi.

² casetă, coșuleț.

unul din acele obiecte în formă de tigaie fără buze, cărora li se ziceă mai 'nainte patere etrusce, necunoscându-se încă uzul lor, cari s'au dovedit a fi oglinzi, lustruite de o parte și ornate în dos cu figuri. Amândouă aceste bucăți sunt decorate pe fețele lor cu deseme lineare (cărora în limba franceză li se zice *dessins au trait*), foarte fin săpate cu sula. Ca stil însă, distanța este enormă dela corecțiunea și eleganța cistei până la stângăcia grosolană a oglinzii.

Pe aceasta sunt numai trei figuri: două bărbătești, cu trupurile goale și cu pumnii acoperiți cu de acele mânuși de curele împletite și bătute cu ținte de plumb, ce se numesc *cæsti* și «myrmekes» și cari serviau atleților în luptele pugilatului; una din figuri e în picioare și alături cu dânsa stă scris, cu litere latine arhaice, cuvântul *POLOCES*, formă străveche a numelui semizeului Pollux; cealaltă șade jos și pe un stâlp învecinat se citește în prescurtare numele regelui Amycus, *AMVC*. Din dosul acestuia, în picioare, cu o mână în șold și alta ornată de un lung toiag, e o femeie; numele ei, *LOSNA*, e scris lângă dânsa. Aceea este fără îndoială zeița Luna, cu denumirea ei în cea mai veche limbă a Latinilor.

Dar să trecem la descrierea desemelelor depe cistă, cari ne vor lămuri îndată asupra subiectelor reprezentate pe ambele unelte. Mai întâi să spunem că în jurul pântecelor ei circulare, ornamentele gravate sunt distribuite pe trei diferite zone, din cari cea mijlocie e cu mult mai lată și mai importantă; pe cea de jos sunt numai sfinxi și decorațiuni de frunze, pe cea de sus, foi simetric dispuse în jurul unui șir de măști juvenile.

ARGONAUȚII ÎN Zona intermediară prezintă însă o serie
TARA BEBRICILOR. neîntreruptă de douăzeci și unu de personaje, în posturi variate și grațioase, cari ne dau priveliștea foarte animată a sosirii Argonauților în țara puțin ospătoșilor Bebrici.

Istoria plutirii și a izbânzii Argonauților, deși a fost una din fabulele predilecte ale poeziei și ale artelor elinești, ni s'a păstrat însă în foarte puține scrieri de o valoare clasică și în foarte rari monumente plastice. Poema târzie a poetului alexandrin Apolon din Rhodos nu se află cuprinsă în materiile de studiu școlar. Paguba în sine nu este mare, dar aceasta mă va sili să memorez aci că o veche poveste mitologică a Grecilor spuneă că odinioară, în timpii cei mai nebuloși, tinerimea vitejească a Eladei, Eracle și Orfeu, Castor

și Pollux, Zetes, Calais și mulți alții, s'au urcat pe corabia Argo, sub comanda junelui erou tesaliot Iason, și au plutit peste Elespont și peste Pontul Euxin, ca să descopere și să răpească din depărtata Colchidă avuțiile regelui Aetes și mai cu seamă lâna daurită a unui berbec sfințit. Atunci pe semne, Grecii au încercat mai întâi valurile arțăgoase ale Mării-Negre. Printre întâmplările acestei primejdioase plutiri se numără și poposirea voinicilor noștri pe țarmurile neospătoase ale sălbaticilor și păroșilor Bebrici, «komoontes Bebrukes».

Dar pentru un minut să dăm cuvântul poetului elen Teocrit, care într'una din idilele sale ne spune în plăcute versuri parte din ceea ce pe cista Prenestină vedem în grațioase imagini : ¹

«Abia vasul Argo scăpase de stâncile cari-i veniau asupra și intrase în sânul primejdios al Pontului bătut de zăpezi, când el se opri, ducând pe feciorii iubiți ai zeilor la țarmurile Bebricilor ; acolo rezemând scara de păreții corabiei, voinicii lui Iason se coborîră jos dintr'însa de toate părțile și răspândindu-se pe o râpă adâncă și sub o muchie ferită de vânturi, ei își așternură de repaos și cu mâinile puseră la foc merindele. Dar Castor cel cu cai dereși și Pollux cel oacheș, depărtându-se de soții lor, înaintară, rătăcind amândoi. Pe când ei cătau de toate părțile cu mirare la acele sălbatiche păduri depe munți, sub o stană de piatră, iată că descoper un izvor îmbelșugat, care își varsă fără încetare apele sale limpezi și, căzând de sus cu șoptă, se afundă într'o gură de cristal sau de argint ; împrejur-u crescuse brazi înalți, plopi alburii, platani și chiparoși cu lungi plete ; tot acolo răsărise și flori mirositoare, seceriș plăcut al muncitoarelor albine, atâtea câte la curmarea primăverii spuzesc peste câmpii». ²

Și iată în adevăr, pe vasul Prenestin, corabia Argo oprită la mal ; unii din junii viteji se odihnesc într'însa ; dar scara e proptită de păreții vasului și unul din voinici coboară cu un paner și un fedeleș în mâni ; altul pare că s'a așezat jos să facă focul ; cei mai mulți însă stau adunați în jurul fântânii ce curge din stânca umbrită de copaci și vin acolo, sau ca să se răcorească, sau ca să umple cu apă burdușele și largile lor amfore. Teocrit însă a uitat să vorbească de Silenul pântecos, bărbos, cărn și pleșuv, care păzește rânjind izvorul și cu un gest glumeț se gătește să-l apere în contra mândrilor feciori.

El asemenea povestind mai 'nainte cum Amycos, sălba-

¹ *Theocriti Idyll. XXII. v. 27.*

² In original, și textul elen.

ticul rege al acelor locuri, a îmbiat cu asprime și dispreț la lupta palestreii pe semizeul Pollux și apoi cum acela a fost biruit după o crâncenă luptă de viteazul Dioscur, fiu al lui Joe și al Ledei, nu ne spune că învingătorul a legat țeapăn cu ștreanguri de un copaciu pe pletosul Amycus, primind din ceruri o cunună dela o Victorie aripată, pe când zeița Minerva, eroul Iason, zeul cu lungi aripi ce-i ocrotise plutirea și chiar doi păroși Bebrici stau marturi la această scenă de dreaptă pedeapsă. Toate aceste lacune ale poetului, sula dibace a săpătorului care a decorat pânțelele cistei a știut a le împlini cu o vioiciune și cu o grație, ce se luptă, putem zice, victorios cu condeii de sigur foarte măiestre și elegant al lui Teocrit.

Nu mai puțin perfecte sunt scenele de vânatoare săpate pe capacul boltit al cutiei; nouă bărbați în diferite costume antice vânează cu câni și cu arme felurite doi mistreți, un cerb și o căprioară; în centrul acestei reprezentări circulare sunt doi lei și doi grifoni sau smei aripați.

Fără îndoială, toate aceste chipuri poartă caracterul uzurilor eroice și al perfecțiunii artistice din timpii cei mai lăudați ai desvoltării Elenilor; și cu toate acestea se pare că în unele amănunte ale veșmintelor și ale decorațiunii, s'au strecurat sub mâna artistului trăsuri de stil etrusc, adică dovezi că obiectul a fost lucrat în Italia.

Aceste bănueli se adeverează cu totul când cercetează cineva de aproape unicul picior existent din cele trei ce a avut vasul, precum și mai ales figurele depe vârful capacului.

Piciorul e o curioasă compozițiune, în care pe o bază pătrată stă o broască strivită sub o labă de leu; iar d'asupra trei mici statuete îmbinate, cari reprezintă trei juni; cel din stânga este negreșit Hercule; poate că cel din dreapta va fi Iolas, nepotul și soțul lui de izbânzi; al treilea, din mijloc, copilandru aripat, trebuie să fie zeul Eros sau Amorul, unul din zeii protectori ai luptelor gimnice.

Să trecem acum la capac. D'asupra lui, ca în chip de țânță sau mâner, se află o altă grupă formată de trei mai mari statuete bărbătești. La mijloc e un tânăr pe jumătate învelit cu o mantie înstelată, încălțat cu pantofi tuscani și purtând atârnată de gât bășicuța sau amuleta de deochiu a Italoșilor; acesta e poate tânărul zeu Bacus, căruia Latini îi ziceau și *Liber*. De amândouă părțile îl țin de subțiori câte un Satir cu nasul cârn, cu urechile lungi și cu o piele de leopard pe spinare, drept unic acoperemânt. Buna cu-

viință impusă adunărilor noastre moderne ne oprește de a completă descrierea acestor doi vârtoși și arzoși sateliți ai zeului desfrânărilor, cari mai țin și în mâna lor liberă câte un păhăruț. Literaturile și artele antice n'aveau așa multe scrupule, mai ales în reprezentarea desfrânatelor sărbători bachice.

E cu neputință de a nu recunoaște în aceste diferite chipuri, stilul și felul de lucrare al statuțelor de bronz etrusce. Dar ce este și mai doveditor pentru originea italică a cistei din muzeul Kircherian e chiar inscripțiunea ce pe două linii se află scrisă la picioarele figurilor depe capac.

Literele sunt din cele mai arhaice ale popoarelor italiote; limba e cea latină din timpuri cu mult anteriori producțiilor literare și poate chiar cu oarecari inflexiuni luate dela locuitorii osci ai provinciei mai meridionale a Campaniei. Ea sună așa :

NOVIOS. PLAVTIOS. MED. ROMAI. FECID.
DINDIA. MACOLNIA. FILEA DEDIT.

și ca s'o traducem fidel numai pe românește, vom zice : «*Novius Plautius m'a lucrat în Roma. Dindia Macolnia fiica m'a dat*».

Dacă vom întreba acum pe numeroșii arheologi moderni cari s'au ocupat cu cista lui Ficoroni, spre a explica scenele mitice și inscripțiunea depe dânsa, sau spre a determina destinațiunea acestui vas, apoi în privința ultimului punct îi vom găsi împărțiți între trei opinii diverse. Unii zic că cistele de bronz, cari sub această formă s'au găsit numai în teritoriul vechei Preneste, al aceluia oraș elinesc, aruncat sub Apenini în ținutul Latinilor, sunt de caracter cu totul *mistic* și înlocuiau, în această unică localitate, coșurile de richită de aceeaș formă, în cari prin alte locuri se purtau în sărbătorile misterelor dionisiace, uneltele sfințite al cultului, și din cari se văd adesea pe monumente grafice și plastice ale antichității, ieșind șerpilor misterioși, genii ocrotitori ai vetrei, ca șerpilor de casă ai țăranilor noștri.¹

Pentru alții, cistele Prenestine — sunt acum cunoscute vreo zece — în cari s'au aflat uneori oglinzi, ulceleșe de profu-

¹ Despre șerpilor de casă precum și despre alte datine ale poporului român se găsesc noțiuni interesante în încercările junelui nostru scriitor G. Dem. Teodorescu, a cărui cărticică asupra credințelor, datinelor și moravurilor poporului nostru, (București, 1874) dovedește un spirit studios critic și ingenios, dela care se poate aștepta și mai mult pe viitor.

muri, ace de păr, scobitori sau strigile, piepteni și alte mărunțisuri femești, sunt simple cutii în cari muierile își țineau podoabele și cari se dau fetelor de zestre la măritiș; iar la cele cari muriau nemăritate se puneau în morminte, de unde acum le scot anticarii moderni. Astfel dar, cista lui Ficoroni ar fi lădița de nuntă — tronul miresei — făcută la Roma de meșterul Novius Plautius pentru fiica Dindiei Macolniei din Preneste.

În fine sunt și arheologi, cari, puind temeiul numai pe reprezentațiunile agonistice și bachice ale cistei noastre, au crezut că ea a fost un dar sau un premiu câștigat de învingătorul jocurilor publice în sărbătorile junimii, zise Liberalia.

ARTELE ELENE LA LATINI ÎN SEC. V. Cât despre stilul și originea vasului, iată cum eminentul arheolog francez Raoul Rochette, luându-se de pe urmele ilustrului său coleg din Germania, Otto Jahn, rezumă cele mai bine întemeiate ipoteze: ¹

«Cista lui Ficoroni pare a fi fost lucrată de un artist grec din Campania, Novius Plautius, ce-și exercită arta sau meseria în Roma, pe la secolul al V-lea, mult pe la începutul secolului al VI-lea dela clădirea cetății; acesta, lucrând depe uzurile și modelele elinești, a adoptat însă în lucrarea sa oarecari amănunte luate din stilul artistic al Etruscilor, care se știe că a avut destul influență asupra Campaniei, și care, mai ales în Roma, a fost pururea uzitat și plăcut».

Observ tocmai acum, domnilor, și poate cam târziu, că partea ce am făcut anticarilor în câte v'am spus astăzi, până acum, este foarte neînsemnată și că vorbindu-vă exclusiv despre colecțiuni de antichități și despre obiecte antice — nu fără interes însă sper — m'am servit cu numele unor anticari meritoși din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, numai că de firma unor vechili sau comisionari, spre a vă lăuda și a vă cântări mai mult marfă străină; astfel, descriindu-vă cu oarecare amănunte muzeul lui Kircher, *œs grave*-le erudițiilor elenisați Perizonius și Neocorus, iconițele muscălești ale lui Capponi și cista Prenestină a lui Ficoroni, abia dacă am menționat despre lucrări arheologice ale acestor lăudați bărbați, cari toți au avut o activitate destul de însemnată în literatura anticară a timpului lor.

¹ Raoul Rochette, La ciste de Ficoroni, în *Journal des Savants*, Paris, 1852.

MĂSCILE ANTICE.

Adevărul e că greu se poate caracteriza altminterlea decât printr'un punct oarecare din ele operele unor oameni de știință, când acelea se compun din adunătura cea mai variată de cercetări mărunte. Acesta, precum v'am spus, e mai în totdeauna cazul anticarilor din epoca ce ne ocupă; așadar nu mi se poate face o vină serioasă că n'am dat aci o mare atențiune producțiunilor speciale ale fiecăruia din citații erudiți și în orice caz, spre a mă limpezi de orice împutare, voiu termina atrăgând mai cu dinadinsul privirile d-voastre asupra uneia din cărțile principale ale lui Ficoroni, asupra tratatului său despre măscile antice, publicat italienește la 1736, sub titlul *Le maschere sceniche e le figure comiche d'antichi Romani*, și tradusă latinește la 1754, sub acela *De larvis scenicis antiquorum dissertatio*.

În introducțiunea acestei cărți, autorul, după ce arată cum s'au născut la Eleni reprezentațiunile teatrale din jocurile și mășcările — scuzați-mi termenul, care însă aci este foarte bine aplicat — ce câmpenii grosolani făceau în sărbătorile sgomotoase ale lui Dionisiu, măzgălindu-și obrazul cu tes-covină și ascuzându-l sub pocituri scobite în coajă de copaci, apoi spune, pe temeiul mai multor scriitori antici, că Romanii la început nu se serviau în petrecerile lor scenice cu măști de lut sau de piele, ca Grecii, ci numai cu un fel de mari peruci negre, bălane, roșcate sau cărunte, cărora li se zicea *galerae* și cari dau fizionomiei actorului expresiuni mai mult sau mai puțin grave sau comice.

„GALERAE“ ȘI „PERSONNAE“
ÎN TEATRUL ROMANILOR.

După ce junii patrici ai Romei părăsiră istrionilor de profesiune jocurile lor Atellane, împrumutate din cetatea oscă Atella, aceștia, ca să poată mai bine simulă personajii grotesci ca Maccus, Bucco, Pappus și Manducus, strămoși ai actualilor Pulcinella, Arlechino, Pantalone și Scaramucia din comedia populară italiană, zisă *Comedia dell'arte*, nu se sfiiră a îmbracă costume și măști ridicule, travestindu-și capul și fața sub acopereminte ce se numiau *personnae*, «caput et os cooperimento personnae tectum».

Dar nu numai la teatru erau uzitate măscile în vechea societate romană; Ficoroni citează pe rând pe autorii antici cari vorbesc despre ospețele mascate ce se dau în palatele împărașilor; despre stratagemele militare în cari s'au utilizat măscile; despre sărbătorile religioase în cari eră obiceiul a se face tra-

vestiri; despre măscile sau larvelè luate cu humă, cu aluat și chiar cu foi de metal, depe figura morților, și cari adesea, pentru expiațiunea păcatelor răposatului, se atârnav în temple și în dumbrăvi sfințite și deaceea purtau numele de *oscilla* sau figuri cletinătoare; apoi în fine, și despre măscile groțești și adesea foarte necuviincioase, cari însoțiau armatele învingătoare la intrarea lor triumfală în Roma și cântând, în hohotele și aplauzele plebei, versuri fescenine, de acelea cari urechi rușinoase nu trebuiau să le audă, făceau și ziceau în cale toate necuviințele ce s'au păstrat la noi în jocul poporan al Brezăii și al desfrânatului său Unchiaș, două tipuri pe cari le regăsim, cu puține schimbări, în picturi pe vase de lut, în sculpturi de geme și în statuete antice, unele chiar reproduse de Ficoroni.

LARVELE ȘI MĂSCILE
FUNERARE DE METAL.

În această răpede nomenclatură, per-miteți-mi a mă opri un moment asupra categoriei de măști funerare, numite «larve», din cari s'au aflat mai multe prin morminte antice din Italia, dar cari au căpătat o importanță cu mult mai însemnată, când în câteva din bogatele sepulcre ascunse sub movilele greco-scitice ale Rusiei meridionale s'au găsit fețele morților acoperite cu măști de foi de aur lipite pe ele. Negreșit că acelea au fost lucrate în pripă la înmormântarea răposatului și de aceea reproducând trăsurile fizionomiei lui sunt însă puțin îngrijite ca execuțiune. Dar aci la noi, pe malul Oltului sau la Celeiu, după cum spune d-l maior Papazoglu, d-nialui a descoperit la 1863 o mască femeiască de bronz, de cel mai nobil stil antic; proporțiunile îi sunt ale unui obraz de 235 milimetri înălțime, 21 centimetri lărgime și 12 centimetri adâncime; foaia de metal, deși nu prea groasă este rezistentă. Ochii, nările și buzele sunt crăpate ca să poată fi purtată, și de două părți ale obrazului se află mici găuri spre a se putea lega; părul depe frunte e frumos așezat sub o cunună de foi de ștejar și de ambele laturi atârnav pe față ca niște grațioase inele de păr. Litere foarte ușor însemnate cu mici puncturi (au pointillé), atât pe față cât și pe dosul măscii, ne dau un nume propriu latin, al artistului său al stăpânului, în orice caz al lui Titu Piu Priscu, T. PII. PRISCI.

Acest foarte prețios obiect de artă antică, în loc de a intra în muzeul nostru național, unde abia posedăm câteva mici măști de lut, a trecut de curând prin vânzare în cabinetul

de antice imperiale din Viena. În zadar m'am silit timp îndelung a face ca guvernul nostru să-l cumpere; cel austriac ne-a luat înainte și ne-a lipsit de un document artistic interesant pentru antica cultură a provinciei dacice. D-l profes. O. Benndorf din Praga, mijlocitorul acelei transacțiuni, arată că în muzeul din Belgrad a văzut o altă mască de felul acesta, dar chipul aceleia e cu barbă. Câteva alte muzee din Apus au și ele măști de metal; dintre toate, cea din România se deosebește prin frumosul ei tip și prin lucrarea sa îngrijită.

Să nu răsipim însă timpul nostru, devenit acum foarte scump, și să ne întoarcem îndată, împreună cu Ficoroni, la examinarea mai atentivă a măștilor teatrale sau scenice, asupra cărora ne-au rămas din vechime și mai multe noțiuni scrise, și mai multe reprezentațiuni sculpturale, și chiar mai multe deseme în colorii.

A doua din aceste categorii de documente, adică statuile și reliefurile de piatră și de bronz, gemele gravate, cameele și figurinele de lut și de metal, formând mai cu seamă obiectul de studiu al anticarului nostru din secolul al XVII-lea, vom spune mai întâi drept pregătire lămuritoare câteva cuvinte despre forma și natura măștilor teatrale, pe care Elenii le-au întrebuițat pe scenă în tot timpul și fără restricțiune, iar Romanii cu mult mai puțină rigoare.

Am zis, pare-mi-se, că măștile se lucrau de lut, de piele, de lemn și chiar de metal, lăsându-li-se găuri pentru luminile ochilor, pentru răsuflarea nărilor și mai ales pentru emiterea vocii. La măștile femești, crăpătura buzelor eră mai îngustă; rolurile de femei fiind împlinite în antichitate de către bărbați, acea dungă subțire îndulciă asprimea glasului și-i preschimbă sunetul, precum se întâmplă și în balurile mascate de acum. Dar gurile măștilor bărbătești erau uneori, și mai ales în rolurile comice, foarte tare căscate, rânjite și rotunjite; semănau cu buzele unei pânii sau ale unei scoici cu creștături. Dispozițiunea perucii eră iarăși de o mare importanță, căci trebuie să știți că masca antică acoperia capul întreg al actorului. Coloarea părului, desimea lui, modul de a-l așeză, podoabele ce i se adăugau, toate acestea constituiau o artă foarte complicată, care determină tot atât cât și trăsurile figuri, caracterul fiecărui rol. Se puneă un mare preț, mai cu seamă în măștile destinate personagiilor tragice de sex bărbătesc, la o înaltă podoabă de păr numită grecește «onkos», ce se purtă d'asupra frunții și căruia noi i-am putea zice *moț*, precum francezii îi zic *toupet*.

NOMENCLATURA MĂSCILOR
SCENICE DATĂ DE IULIU
POLLUX.

Un retor grec din secolul al II-lea după Hr., Iuliu Pollux sau Polydeuces (născut la Naucratis în Egiptet la 130, mort la 188), foarte iubit de împăratul Comod,

ne-a lăsat în interesanta sa carte lexicografică, numită *Onomasticon*, o lungă și curioasă descriere a măscilor scenice, cu diviziunea și nomenclatura lor, distribuită depe cele trei specii teatrale ale vechii literaturi elene, tragedia, comedia și drama satirică, sau acea bufonerie jucată de personajii eroice, secundate de un cor glumeț de Satiri, cu o înfățișare și o purtare mai mult sau mai puțin decente. Iuliu Pollux, în despărțirea a VI-a a Onomasticonului, enumeră, denumește și descrie mai mult de șaptezeci feluri diferite de «prosopeia» sau figuri scenice, cari indicau fiecare câte un caracter de rol special. Douăzeci și șase din acestea sunt rezervate tragediei și se împart în șase măști pentru bărbații bătrâni, șapte pentru cei tineri, trei pentru sclavi, cinci pentru femeile libere și alte cinci pentru femeile sclave. La comedie, nomenclatura e cu mult mai bogată; aci sunt nouă bărbați bătrâni zece tineri, șapte sclavi, trei femei bătrâne și patruzeci tinere.

Să vi le numesc pe toate e de prisos; cu toate acestea, neputând a vă arăta aci straniile tipuri ale acelor numeroase măști, nu crez a abuză de răbdarea d-voastre semnalând câteva din numirile lor cele mai caracteristice; astfel printre bătrânii comediei găsim pe moșul, «pappos», și pe unchiașul, «presbytes»; apoi încă pe «egemon», care pare a fi cecece în dramaturgică modernă se numește rol principal; în urmă vin și alții de un caracter mai deochiat, bunăoară «sfenopogon», cel cu barba ascuțită, «lykomedeios», cel ce se uită cruciș, și în fine, un personajiu, înlesnitor la multe, dar foarte puțin onorabile, pe care Grecii îl numiau «pornoboskos». Printre tinerii tot depe scena comică aflăm masca actorului bun la toate, «panhrestos», sau cum se zice acum în culise, *utilitate*; alții sunt: tânărul oacheș, «neaniskos melas», cel creș, «oulos», amabilul, «apalos», dichisitul, «eikonikos», mojiul, «agroikos». Cel smead sau palid, «ohros», cel disperat sau sbârilit, «paroulos», și cel desgustat sau neingrijit, «pinaros», fac parte din rolurile tragice; dar la comedie mai găsim încă pe militarul cu părul pe ochi, «episeistos stratiotes», pe lingșitorul, «kolax», și pe parazitul, «parasitos», acel lingău nelipsit, care trăește pe scoteala tinerilor eleganți și răsipitori.

În seria sclavilor, al căror rol e așa de important în co-

mediile antice prin istețimea și pățelile lor, denumirile spun mult mai puțin decât comicile și sgâitele chipuri ce li se văd date pe monumentele figurate. Să constatăm însă în treacăt că sclavul bucătar poartă denumirea curioasă de greere, «therapon tettix». Nu știu de ce, această fantastică calificare îmi aduce aminte pripita clănțanitură de clește, adevărat cântec de greere, cu care vătrărașii dela cărciumi chiamă la grătar pe mușterii de fleici fripte.

Dar așa, și baba cea uscară și sfrăjită, «graidion ishnon» pare a fi din neamul calicei noastre dela Vicleim; iar «paheia graus» e mătușa cea grasă și «oikouron» jupâneasa chelăreasă. În fine, printre femeile cele tinere aflăm toate variațiile frumosului sex; aci intră și muierea de treabă, «gyne lektike», și fetița nevinovată, «kore», și alta nu tocmai, «pseudokore», și apoi încă foarte multe de acele femei libere căroro Elenii le ziceau *Etere*, «etairai», și cari pe scena comică se prezentau ca etere perfecte, «teleion etairikon», sau mai naive, «etairidion», sau ornate cu conciu, «diamitros», sau linse și prelinse, «parapsefiston», sau în fine muiate numai în aur, «diahrysos». Două roluri femeiești, cu cari vom pune capăt acestui lung repertoriu al personalului de teatru antic, poartă numiri de o grație cu totul nebuloasă, adică unul e felinărașul, «lampadion», și celălalt, adierea vântului, «aura».

Crez, domnilor, că încăpuiți cu acest bagaj de cunoștințe tehnice ale scenei, putem să redeschidem cartea lui Ficoroni și de îndată să-i cerem explicațiunea unui baso-relief pe marmoră din colecțiunea palatului Farnese, trecut acum în muzeul regal Burbonic din Neapole, relief ce ne prezintă cinci personaje, din cari numai trei poartă măști comice, desigur un «pappos», un «egemon» și un sclav «therapon» din cei mai pociți.

Scena se petrece dinaintea unei arhitecturi elegant ornamentată și a unei cortine, care ascunde o ușă. În mijlocul grupei stă o fetiță fără mască, suflând pe cât o țin bucele în două flaute împărechiate; aceea e *Tibicina*, «auletris», care în chip de orchestră însoție în totdeauna declamațiunile istrionilor cu sunetele flautelor sau tibiilor sale, modulate de pe plăcerea și talentul autorilor comici. Să facem dar abstracțiune de acest personagiu, străin acțiunii teatrale, și să vedem pentru ce unul din bătrâni oprește pe celălalt de a se răpezi infuriat și cu bâta sa, numită pe scena comică *pedum*, în mână, asupra sclavului care se pîtulează speriat sub umărul

unui alt personagiu june și fără mască, dar cu mâna ridicată în sus și fiind un amenințător gârbaciu de curele.

Iată enigma sculpturală ce este de deslegat.

„ANDRIANA“ LUI TERENCE. Când Scipione Africanul se întoarse învingător din Cartagina, pentru a doua oară zdrobită, printre gloata de robi ce târa după sine, el aduse în Roma și un biet copil de African, pe care îl cumpără senatorul Terențiu Lucanus. Junele sclav, prin grațiile și inteligența sa câștigă iubirea blândului său stăpân, care îi dăte o creștere îngrijită, îl învață să cunoască și să guste pe scriitorii eleni, îl dăruie cu numele său și-i acordă chiar și libertatea. Era încă tânăr africanul Publius Terențiu, când ispitindu-se a compune în versuri latinești o comedie, imitată depe alte două ale vestitului autor comic atenian Menandru, ceru dela edili ca să i-o primească pe scenă. I se răspunse ca să meargă să o citească bătrânului și ilustrului poet Ceciliu.

«Acăsta era la cină și văzând îmbrăcămintea sărăcăcioasă a tânărului african, îl puse să șează pe un scăunel în laturi de patul pe care el era lungit dinaintea mesei; dar după ce auzi abia câteva versuri, îl chemă aproape de sine, îl pofti să cizeze cu el și apoi îl puse să-i citească opera întreagă, arătându-i neincetat marea sa admirațiune».¹

Astfel povestește Suetoniu prima lectură a comediei numită *Andriana*.

Autorul ei primordial fusese, precum am mai spus, elenul Menandru, gloriosul renovator al comediei ateniene, din secolul al III-lea înainte de Hr., dela care nu ne-a rămas nimic mai mult decât laudele entuziaste ale întregii antichități, câteva crâmpoie de versuri și chipul său cel genial, păstrat într-una din cele mai frumoase statue ale Vaticanului, unde poetul, lenos și distrat din fire, se vede răsturnat cu neîngrijire pe un jeț cu rezimătoare.

Din *Andriana* și din alte comedii ale lui Menandru, Terențiu încropi pe a sa, dar o făcu astfel ca intriga, dialogurile și limba lui să ne fie astăzi tot așa de plăcute precum fusese publicului Romei de acum două mii de ani.

Descrierea unei intrigi teatrale e totdeauna ceva fastidios; dar fiindcă nu pot să vă scutesc de această pedeapsă, o voi reduce pe cât se va putea.

¹ *Suetonii Tranquilli vita P. Terentii Afri*, II.

Bătrânul Simon, cetățean din Atena, are un fiu Pamfil, a cărui purtare se arată a fi din cele mai înțelepte și mai cuviincioase. Tatăl său vrea să-l însoare cu juna fiică a unui vecin, anume Chremes. Pamfil însă într'ascuns iubește pe o copilă, ce se crede a fi orfană, gingașa Gliceră, pe care o adusese cu sine în Atena răposata Chrysis, eteră venită din insula Andros și nașa nevăzută și neazută a întregii comedii. Sclavul Davus. Observați, domnilor, acest nume foarte adesea dat sclavilor în comediiile antice și care dovedește origina dacică a celor mai mulți servitori din Atena. Pirații de pe atunci făceau pe semne pe țărnicurile Mării Negre un negoț analog cu mârșava speculă a Negrilor, care, spre rușinea omenirii, se execută până acum pe malurile africane. În orice caz, curioasă coincidență ! În vechime, Elenii numiau *Daci* sau *Davi* pe sclavii lor și Grecii de acum dau oamenilor grosolani dela țară numirea de *Vlahi*. Se vede că în tot timpul, iscușiții fii ai lui Danau au tratat cu oarecare dispreț blândețea de inimă și simplitatea de cuget omenoșilor Dunăreni !

Sclavul Davus, ziceam, este confidentul lui Pamfil, astfel încât acesta aflând că tatăl său a decis să-l însoare îndată, aleargă la dânsul ca să născocască vreun mijloc de a nu se despărți de iubita sa Gliceră, mai ales în momentul când ea este să devină mamă. Apoi de aci înainte, sclavul, mereu bănuț de cicălitorul Simon, încurcă din ce în ce mai mult ițele intrigei, ca să ajungă a strică nunta. Intre altele, voind să facă pe Chremes, tatăl miresei, să priceapă că ginerele are un copil cu amanta sa, pune pe servitoarea ei, Mysis, ca să arunce în grabă copilul, abia născut, la ușa lui Simon. Dar acesta află toate vicleniile lui Davu și ne mai putându-se stăpâni, chiar dinaintea viitorului său cuscru, se răpede cu bâta asupra lui și chiamă în gura mare pe servitorul însărcinat cu pedepsirea sclavilor, pe cel ce purtă la Romani numirea *lorarius*, din cauza biciului său de curele, *lora*.

Dar iată cum se încinge răpedele dialog din Terențiu :

Vă închipuiți, domnilor, comicul scenei : de o parte Simon furios, strigând cât poate, cu bâta în mână, și oprit în loc de Chremes ; de altă parte, bietul Davu, făcându-se mititel și, pe când vrea să se scuzeze cu vorba, mângâind cu mâna pe Dromo, care l-a și înhățat de ceafă :

SIMON (chemând în gura mare). — Hei, Dromo ! Dromo !

DAVU (cu mirare și speriat). — Ce face ?

SIM. (strigând mai tare). — Dromo !

DAV. (vrând să-l îmblânzească). — Ascultă-mă.

SIM. (răstindu-se la dânsul). — De-i mai spune o vorbă... (Chemând cu nerăbdare). — Dromo !

DAV. (cu insistență disperată). — Ascultă-mă, te rog.

DROMO (ieșind de sub perdea, cu gârbaciul în mână). — Ce poștești ?

SIM. (inecat de mânie). — Ridică-mi-l pe sus și mi-l du înăuntru, numai decăt.

DROM. (uitându-se cu mirare la Chremes, care se luptă cu Simon ca să-l oprească în loc). — Pe cine ?

SIM. (arătând infuriat pe Davu). — Pe Davu.

DAV. (cu glas jalnic). — Dar pentru ce ?

SIM. (cu autoritate). — Ia ! fiindcă așa îmi place mie ! (Către Dromo). Ia-l, îți zic !

DAV. (stăruind cu glas milos). — Dar ce-am făcut ?

SIM. (și mai supărat). — Ia-l !

DAV. (cu gesturi persuasive și rugătoare). — Dacă vei dovedi că am mințit întru ceva, să mă ucizi.

SIM. (cu ton hotărât și cu gest amenințător). — Nu aud nimica. O să te frec eu pe tine cum îți se cuvine.

DAV. (cu glas inecat de frică). — Dar dacă ce-ți spui se va adevăra ?

SIM. (repede și răstit la dânsul). — Măcar și atunci ! (Către Dromo, cu ton poruncitor). Vezi de mi-l ține bine legat, și, ... ai auzit?... să mi-l fereci de câte și patru picioarele, ca o vită... Haidi ! (Amenințând pe Davu). Mi-ți oiua arată eu, zău, ție azi (inecat de mânie), de nu mi-o ieși sufletul, ce pate acela care înșeală pe stăpân ; (Intorcându-se către casa Glicerei, unde știa că se află Pamfil) și lui, pe tată-său.

CHREMES (cu ton înduplecător). — Ei, ci nu mai fii așa tare supărat !»¹

BASO-RELIEFUL FARNESIN.

Acesta e, domnilor, pe cât se poate, sensul dialogului comic și animat din Terențiu, prin care Ficoroni a explicat scena nu mai puțin vie și grotescă din vestitul relief farnesin, una din cele mai îngrijite sculpturi antice, relative la vechiul teatru clasic. Anticarul italian adaugă dela sine că liniștitul Chremes se silește a potoli mânia lui Simon, ca nu cumvâ și acesta să pață în urmă ceea ce a pățit un gentilom vecin al lui, care într'o zi, după ce a dat o bastonadă bună servitorului său, pe când el venia în casă cu un braț de lemne, acesta răbdă bă-

¹ P. Terentii Andriae Act. IV. Scen. II. In original urmează textul latin.

taia și se duse liniștit afară, dar întorcându-se îndată înapoi cu o bâta mare în mână, sili pe stăpân ca drept pedeapsă să care și el un alt braț de lemne, însoțit cu aceleași dulci mângâieri.

CODICELE ILUSTRAT DIN VATICAN.

Imi mai rămâne acum, domnilor, a vă vorbi și despre picturile cu personaje teatrale mascate, cari s'au păstrat prin manuscriptele de antici autori. Tot Terențiu ne va servi și aci drept text al comentariilor artistice. În adevăr, faimoasa bibliotecă din Vatican, cea Ambrosiană din Milan, cea din Paris și încă altele, posedă fiecare câte un vechiu codice ilustrat al acestui autor. Mai multe din ele au fost publicate încă de prin secolul al XVII-lea. Osebit de numeroasele scene alese de prin comedii, se văd reprezentate în acele curioase ilustrațiuni diferite serii de măști comice dispuse în incadramente ornamente, ca o expozițiune prealabilă a materialului scenic ce servia la reprezentațiunea operelor cuprinse în volum.

Dar ca să vă dau un rezumat mai răpede despre natura, epoca și caracterele acelor picturi pe pergament, voi traduce aci partea cea mai esențială din notița ce le-a consacrat Séroux d'Agincourt, un distins anticar francez, care a publicat o parte din desemele codicelui Vatican :

«Acest manuscript, zice el, poartă no. 3868. Eu îl cred executat pe la sfârșitul secolului al VIII-lea sau în al IX-lea pe la început. Figurile, cari în genere sunt prea scurte, nu dovedesc cătuș de puțin știință; conturile grosolane, însemnate cu linii drepte, nu fac să se simță pe unde se află încheieturile membrilor; formele trupului nu se destăinuiesc sub veșminte; acestea toate sunt defecte însușite cōpiilor. Iată acum ceeace îmi dovedește că aceste defecte nu se află în originalele mai vechi, cari au servit de modele; pozițiunea capetelor e totdeauna conformă cu intențiunea actorului și mișcarea mânilor fiind și dânsa în acord cu a capetelor, din acestea răsare un înțeles așa de lămurit ca și al cuvântului; așadar, spiritul dialogului nu lipsește niciodată; diferența între acțiunea celui ce vorbește și repaosul celui ce ascultă e întotdeauna bine însemnată; luarea aminte a acestuia și chiar intențiunea mai mult sau mai puțin apropiată ce el are de a se înduplecă la cuvintele celuiilalt, sunt și ele învederate. Pe de altă parte, măștile al căror efect teatral ne este cu totul necunoscut nouă și pe cari teatrul antic le modifică depe sexurile, depe vârstele și depe pozițiunea personagiilor, posedă și ele un caracter minunat de adevăr, deși au forme pentru noi așa de neobicinuite; acel caracter de realitate ne face să trecem cu vederea monstrozitatea proporțiunilor și el adaugă mult la energia acțiunii, prin talentul cu care pictorul a știut a-l însuși textului poemei. În scena din Andriana, în care sclavul Davu dă

servitoarei Mysis copilul, ca să-l arunce la ușa lui Simon, se invederează foarte bine graba și insistența cu care îi zice: ¹

la-l dela mine mai repede și pune-l dinaintea ușii noastre.

În alt loc iar, când aceeași Mysis aude din gura lui Pamfilu că tatăl său umblă să-l însoare, numai văzând gestul ei se pricepe a sa exclamațiune: ²

Nenorocita de mine!
Ce vorbă mai aud?

Așadar, cu toată stângăcia liniilor, cu toată asprimea penelului și toată incorecțiunea obișnuită a copistului, marele merit al originalului tot nu este pierdut. Se simte că a existat o compunere primitivă, admirabilă prin nimerita ei imitațiune a naturii.

Apoi aceste picturi ne fac încă să cunoaștem vestmintele epocii și felurile moduri de a le așeza pe trup; asemenea vedem în ele cu ce culori se îmbrăcau diferitele personaje. Adevărul e că acele culori sunt așternute de copist fără nici o dibăcie; dar trebuie să credem că cel puțin le-a păstrat fiecare pe la locul său. Cele mai obicnuite sunt verzele, albastrul, roșul amestecat cu galben și cu oarecari umbre cenușii; părul la bărbați e mai în totdeauna negru; la femei, din contră, bălan. Se mai găsesc tot acolo și urme ale mai multor vechi obiceiuri, din cari unele s'au păstrat până acum, precum acela al stergarului de gât, *sudarium*, pe cari servitorii și oamenii de rând îl poartă la Roma.

După toate aceste observațiuni, nu este oare permis a crede că manuscrisul original și autograf al lui Terențiu, depe care s'au făcut așa numeroase copii, a fost și dânsul ornat cu figuri, din ordinul lui Caiu Terențiu, frate cu stăpânul poetului? Depe spusa lui Pliniu, acel roman a pus pe la anul 180 înainte de Hr. să i se lucreze multe opere de pictură». ³

Am făcut, domnilor, o prea mult întinsă și desvoltată expunere a materii arheologice atingătoare de mășcile antice, prezentându-le sub felurite faze ale lor, ca să nu o și completăm prin o ultimă noțiune estetică.

Aceasta ne va servi totdeauna și de perorațiune pentru a ieși în fine astăzi din primul cerc de studii, ce ne-am circumscris în istoria arheologică a secolilor al XVII-lea și al XVIII-lea, și fiindcă de aci îndată avem să intrăm în cercetarea explorațiunilor ce a început a se face pe atunci în ținuturile antichităților curat elenice, să întindem de astăzi și sfârșind, o nouă trăsură de unire între artele Italiei și ale Greciei.

În amândouă țările în adevăr, dar în cea din urmă mai cu seamă, mășcile au fost întrebuițate ca un motiv preferit

¹ În original textul este în latinește.

² Idem.

³ *Séroux d'Agincourt, Histoire de l'Art par les monuments, Paris, 1827, t. II.*

de decorațiune, mai ales în acele monumente de orice mărimă și de orice importanță, cari se referiau la cultul zeului Dionisos sau Bacus. Știți negreșit că sub a lui ocrotire erau puse teatrele și că în Atena reprezentațiunile anuale de trilogii dramatice se făceau numai la sărbătorile lui.

CUPA PTOLEMEILOR. În arhitectură ca și în uneltele casnice, pe mozaice ca și pe geme, măscile se ivesc cu o profuziune extraordinară, astfel încât, spre a vă prezenta acum un unic exemplu de asemenea ornamentațiune, mă aflu în plăcută pozițiune de a vă vorbi despre cel mai frumos și cel mai scump vas ce ne-a rămas din artele antice, acela care se păstrează în cabinetul de medalii din Paris, sub numirea de *cupa Ptolemeilor*.

E un *cantharus* sau o cupă adâncă cu scauni și cu două toarte, săpat cu totul într'o singură bucată de splendid sardonix oriental, având 12 centimetri în înălțime și 50 în circumferență. Pe ambele fețe sunt săpate în relief, cu o finețe și o corecțiune admirabilă, care trebue să fi costat artistului numeroși ani de muncă, tot felul de atribute ale cultului dionisiac, precum mese sfințite sau *trapezofore*, vase de tot felul sau *canthare*, *ænochoe*, *fiale* și *rhitone*, afumători sau *thimiaterii*, cutii și coșuri mistice sau *pyxide* și *ciste*, desagi, *pera*, și băte păstorești, *pedum*, clopoței, *tin-tinabula*, naiuri, *syringes*, și dairale, *cymbala*, figurine ale lui Priap și ale Cererei, țapi și pantere, dar mai cu seamă măști, măști tragice, măști comice, măști satirice și măști atârinate de copaci, de cele ce se numiau *oscilla*, cu totul douăsprezece măști de tot felul. Toartele închipuesc lujere de viță cu foile și cu strugurii lor. Niciodată dalta măiastră a vreunui sculptor nu s'a răsfățat cu mai multă răbdare nici cu mai multă delicatețe, într'o mai deasă încurcătură de perfecțiuni sculpturale mărunte, într'o mai armonioasă îmbinare de nuanțe firești ale bogatei materii în care el a lucrat.

Acest mic cap d'operă, care nu poartă pe dânsul vreun nume de artist, s'a crezut că va fi fost rămas din tezaurul de vase prețioase ale regelui Mitridate, pe care Pompeiu le-a adus în Roma; dar această presupunere n'are nici măcar slabul temei al unei alte atribuirii, depe care frumoasa cupă de agată ar fi aparținut regelui egiptean Ptolemeu Dionisiu sau moșului său Ptolemeu Filadelf, care a serbat pe patronul său divin în Alexandria, printr'o vestită procesiune, în care

s'au arătat sute și mii de statue și vase de metaluri și de pietre scumpe.

Dar un fapt mai sigur și chiar mai curios e că cupa închinată în orice caz zeului păgân Dionisiu, ajungând nu se știe cum până în Franța, pe timpul regilor Carlovingieni, unul din aceștia a pus să-i facă un picior de aur, ca s'o transforme în potir de grijanie, și a dăruit-o mănăstirii Sf. Dionisiu (S-t Denis), de lângă Paris. Soarta nu a voit să înstrăineze frumoasa cupă de numele, dacă nu și de persoagiul cui dela început ea a fost dedicată.

Descripțiunea și istoricul acestui vas faimos le-au scris mai mulți anticari francezi și mai cu deamăruntul, un original și bătaios numismat din secolul al XVII-lea, messire Jean de Tristan, senior de Saint-Amand, gentilom ordinar al camerei regelui Ludovic al XIII-lea (1595—1656). Acestui anticar, de o reputațiune destul de însemnată pe timpul său din cauza operei lui numismatice asupra împăraților romani, îi consacram aici numai o simplă mențiune. Succesorii lui imediați pe tărâmul medaliilor — despre cari vom vorbi mai târziu — l-au pus de mult la umbră, lăsându-i numai meritul de a fi scris în limba franceză, adică pentru cei din amatorii de monete antice cari nu se pricep a citi latinește, opere posterioare cu mult mai importante. În cadrul ce mi-am impus și în care adesea mă simt strimtorat, îmi este peste putință a da oricărei mediocrități dintre învățații trecutului, o atențiune specială. De seama lui Tristan, bunăoară, sunt și alți anticari, pe cari nici spațiul nici timpul, precum vedeți, nu-mi mai permit acum nici măcar a-i numi.

Să revenim dar iute la cupa Ptolemeilor, ca să-i completăm istoricul.

Rezervată fiind mai întâi numai pentru împărtășirea reginelor Franței la încoronarea lor, ea a avut a se strecură prin mari primejdii. Lasă că regele Henric al III-lea de Valois o pusese odată amanet la evreii din Metz pentru un milion de livre turneze; dar apoi la 1790, adunarea națională din Franța, luându-o dela mănăstirea St. Denis, o degradă din sacrele și regalele ei atribuțiuni și o mută ca o simplă curiozitate anticară, în cabinetul de medalii.

De aci ea dispărù împreună cu alte obiecte antice, în noaptea de 16 februarie 1804 și când peste câțva timp o descoperiră în Olanda, furii îi topiseră piciorul de aur cu inscripțiunea regelui Carol al III-lea. Din norocire însă, ei lăsase nevătămată porțiunea cea mai adevărat prețioasă, cupa dio-

nisiacă sculptată în sardonix de un mare artist anonim. Ca și cupa vestitului sculptor Mys, cântată de Marțial, nu aurul, ci arta face toată gloria ei:¹

Ori câtă glorie aş scoate din prețiosul metal de Galicia din care-s făcută, mai mândră sunt totuș de arta cu care am fost lucrată; căci sunt opera lui Mys.

A UNSPREZECEA LECȚIUNE

JUSTIFICAREA LECȚIUNILOR PRECEDENTE.

Domnilor, mă simț dator astăzi, mai 'nainte de toate, să vă dau oarecum seama despre procederile de expunere, pe cari le-am întrebuițat în cele trei din urmă ale noastre întruniri și cari, precum ați observat poate, foarte puțin sau mai bine foarte încet ne-au făcut să înaintăm în cursul timpilor, cu istoria anticelor și a anticarilor, ori mai bine zis, cu analele arheologiei.

Imi propusesem a împărți principalele împrejurări, agoniseli și progrese ale acestei științe, din răstimpul de un secol și jumătate, adică dela anul 1600 până la 1750, sub diferite rubrice, reprezentând fiecare câte o materie anticară osebită, câte un câmp mai special de investigațiuni. Cel dintâiu din acestea, care de sineși ni s'a prezentat dinainte, ca și o urmare a subiectului ce preocupase mai exclusiv și mai cu predilecțiune secolii precedenți ai Renașterii, a fost examinarea cercetărilor făcute în sânul Italiei asupra antichităților ce se aflau în ea sau cari în mare parte se referiau la Romani și la alte popoare italiene.

Aci însă cam pe negândite m'am simțit și eu cuprins de spiritul ce domniă pe atunci printre anticarii italieni, spirit minuțios, strângător de fărâme vechi, curios de singularități ale trecutului, pornit cu ardoare și cu istețime către amănunța scormonire a tot felul de antichități secundare, de chestiuni curat *anticare*. Astfel lăsând frâul în voia unei închiuite călăuze — păreche negreșit cu vestitul cal și colaborator în arheologie al lui R. Fabretti, luceafărul acelei epoci —

¹ În original, textul e latin.

trei seri d'arândul, cu d-voastre împreună, am dat mercur ocoale împrejurul unei mulțimi de mici descoperiri și de mici monumente din Italia și de aiurea, cari au deșteptat atențiunea celor mai însemnați erudiți depe acei timpî, precum pictorul P. S. Bartoli, anticarii Fabretti, Bellori, Ficoroni, comitele de Marsigli, marchizul Capponi, părintele Atanașie Kircher, Laurent Beger, Gisbert Cuper, Iacob Perizonius și Ludolf Küster. Prefirându-vă sub ochi, când sculpturi de marmoră și de ștuc, când picturi pe părăți și pe pergamente, când monete antice, vase de bronz ori de pietre scumpe, măști și alte mărunțișuri, când apoi iar monumente colosale ca podul lui Traian depe Dunăre și chiar icoane măiestrite din timpîi creștini, eu am făcut în proporțiuni restrânse ceace știința și talentele numiților anticarii făcea acum vreo două sute de ani în largul lor; căci mă grăbesc, domnilor, a reaminti că urmând într'astfel, n'am putut însă atinge decât o foarte neînsemnată porțiune din materiile tratate în cărțile și în disertațiunile lor; iar pe de altă parte trebuie să mărturisesc că nu m'am oprit numai la cele ce au știut și au spus dâșii asupra chestiunilor alese de mine din grămadă, ci pentru ca în orice caz să vă fie d-voastre de un folos mai practic, le-am completat prin noțiuni dobândite din cercetările și din descoperirile arheologilor moderni.

Face-mi-se-va o vină din aceea că în cursul acestor lecțiuni, mai mult pregătitoare la studiul sistematic al arheologiei, eu am schimbat adesea modul de expunere? Zice-mi-se-va că din neștiință sau cel puțin din lipsa de deprindere înaintez pe pipăite, învățându-mi meseria de profesor pe capetele d-voastre?

La asemenea imputări pe cari mi le aduc răsunetele de afară, voi răspunde cu cea mai sinceră și deplină umilință, că n'am cătuș de puțin pretențiunea de a posedă talentele unui profesor perfect și elocuent, ba nici chiar meritele și încercarea unui instructor emerit, clar și metodic; dar iarăși... (nu voi să mă incumetez un minut măcar a cugetă că nu eu singur, cu toate lipsurile mele, aș face la noi o pată în soare) dar iarăși vă pot încredința, domnilor, că urcându-mă pe această catedră, oricât de egretie (?) i-ar fi soarta, eu i-am prețuit îndestul valoarea spre a căută pururea să vântur, să cern și să aleg din mult-puținul cât voi fi știind, atât natura materiilor cât și chipurile de a vi le prezentă, care mi s'au părut în fiecare zi mai nimerite spre a însuflă școalelor noastre și chiar societății române în genere un interes mai

viu, o prețuire mai dreaptă, o considerațiune mai înaltă pentru știința pe care mă cerc a v'o predă.

Dacă, socotind să fac bine prin variațiunea și digresiunile ce-mi impune sau îmi înlesnește subiectul, eu din contră merg aiurind, aceasta mi-ar putea-o dovedi numai lipsa totală de folos cu care s'ar alege binevoitorii mei auditori, după o asiduă și pacientă urmare a întregii mele serii de lecțiuni de eștimp. Permiteți-mi a spera, domnilor, că o decepțiune tocmai așa de crudă nu ne așteaptă nici pe d-voastre, nici pe mine. Drept cheazășie însă nu pot să vă dau deocamdată decât via dorință ce am de a vă fi pe cât se va putea mai mult folositor și grija ce port neîncetat de a nu pierde nici un moment din vedere unitatea firească și legăturile neapărate, cari dau unei materii științifice, tratată serios, acea convenită și dreaptă cumpănire în desvoltările ei cele mai necesare.

CERCETAREA

ANTICHITĂȚILOR ELENICE.

De vă puteți mulțumi acum cu atâta, păstrați-mi, vă rog, încrederea cu care m'ați onorat și nu vă mirați dacă astăzi chiar, spre a vă descrie mișcarea ce a început a se face în secolul al XVII-lea pe tărâmul antichităților din Elada, voiu reveni la o expunere mai mult narativă a subiectului, la o descriere făcută în trăsuri mai răpezi, mai puțin deluroase.

Și cum așa face altfel, când ceeace caracteriză mișcarea de care am a vă vorbi nu mai este deloc, ca pentru monumentele Italiei, e examinare ticnită și scrupuloasă a mărunțișurilor antice adunate prin muzee, nici o desbatere literară a chestiunilor arheologice, frământate de învățați în liniștea cabinetului lor de studii? Noile cunoștințe despre țara anticilor Eleni vin pe acei timpuri prin căi mai anevoioase, mai tulburate, prin mijloace cari abia dau pas unor grabnice observațiuni făcute cam pe furiș și în treacăt, necum unor meditațiuni și cercetări amănunțite. Călători diplomați, misionari religioși și rășboinici, plini de o legitimă curiozitate și adesea chiar luminați de progresele științei occidentale, încep a străbate până pe țărmurile elenice și primejduindu-și vieața și libertatea izbutesc a lua, a răpi cu sfiială de sub ochii bănuitori și geloși ai sălbăticimii turcești, notițe, desemne, ba uneori chiar și specimene mai mult sau mai puțin importante, de monumentele vechi rămase în năpustire și în dispreț pe pământul clasic al artelor antice.

Iată sub ce înfățișare epică avem astăzi a semnală începuturile arheologiei elenice, și fiindcă, precum știți, întâmplările oricărei epopei se petrec simultan în două regiuni diferite, pe două scene de aspect neasemănat — una cu acțiunile eroilor, cu luptele lor sângeroase, cu patimi și cu dureri, iar cealaltă, liniștită și măreață, empireu glorios de unde puterea supremă aruncă sorții și împinge pe fiecare spre norocul sau răstriaștea sa — apoi și noi, osebit de nobilele silințe ale anticarilor ce au colindat Răsăritul cu felurite succese, vom avea să constatăm în Occident, o însemnată ocrotire și o puternică impulsivă acordată cercetărilor anticare de către guvernul fastuos al Bourbonilor, cari în tot periodul ce ne ocupă au căutat să întemeieze și să mențină supremația Franței asupra întregii Europe, în toate ramurile culturii omenesti.

Astfel vom prețui de îndată, întru cât cercul științei arheologice s'a lărgit atât în privința materiilor de cari ea se ocupă, cât și a țărilor europene în cari ea devine un subiect permanent de investigațiuni sistematice și respectate. De unde până atunci, Italia singură fusese țara arheologiei sau cel puțin unicul centru, din care se porniau în juru-i razele acestei științe, precum și ale artelor, acum învățații și artiștii de pretutindeni, din Germania, din Olanda, din Anglia și chiar din Italia, găsesc în Franța un focar activ pentru toate îndeletnicirile științifice și estetice și primesc la curtea sumpțuoasă a regilor ei o ospățare generoasă, deși uneori cam asupritoare și cam înfumurată. Nu este de tăgăduit, secolul al XVII-lea este secolul Bourbonilor.

Va trebui dar ca în câteva cuvinte să descriem, cu bunurile și cu relele sale, caracterul special ce se dăte culturii arheologice în societatea franceză din secolul al XVII-lea; iar dacă în cursul expunerii îmbinate a îndoitului nostru subiect de astăzi se va ivi vreun fapt anticar, care, deși accesoriu, mi se va părea demn de interesul d-voastre, declar de acuma că nu-l voi da în laturi. Când secerătorul găsește printre spicuri o floare bună de leac, el nu o calcă în picioare, ci o pune la păstrare, căci poate și aceea într'o zi să-i prinză bine.

IOAN MEURSIUS. Ar fi, domnilor, o mare eroare de a crede că până la anul 1600, niciunul din anticarii secolilor al XV-lea și al XVI-lea nu s'a ocupat cu chestiuni relative la instituțiunile sau la monumentele vechii Elade. Dovezile contrarii ne-ar deveni chiar împovărătoare, dacă

n'am recunoaște de îndată că studiile asupra arheologiei grecești au avut pe atunci numai un rol secundar pe lângă ale antichităților romane și că primul erudit de un merit superior, care și-a consacrat mai cu totul cunoștințele sale adânci și talentul său de scriitor instituțiilor Eladei și mai în special anticei Atene, a fost Olandezul Ioan Meursius (sau Meurs), născut la Haga în anul 1579.

De copil încă, acest om eminent scria cu o mare eleganță limba latină, compunea versuri elinești și comentă poema mitologică *Alexandra* sau *Cassandra* a celui mai confuz și mai obscur poet din școala alexandrină, a lui Lycofron. Abia ieșit din universitatea dela Leida și în calitate de institutor al copiilor nenorocitului Ioan Barneveldt, marele pensionar al Olandei, el călători cu școlarii săi prin diferite țări, luă doctoratul la Orleans și se puse în relațiuni cu erudiții de pretutindeni. După ce însă patronul său fu arestat și executat fără de nici o dreptate, Meursius, care câștigase în patria sa o pozițiune însemnată, fiind și profesor la universitatea din Leida și istoriograf al statului, se desgustă de atacurile la cari eră mereu expus și primi cu mulțumire o condițiune analogă ce i se oferă în Danemarca; acolo, după patrusprezece ani de înstrăinare, el muri la 1639, în vârstă de șasezeci de ani, lăsând însă posterității mai multe edițiuni comentate de autori antici și mai multe tratate anticare decât trăise ani în viața sa cea mult activă.

OPUSCULELE SALE DESPRE ATENA.

O perfectă și minuțioasă cunoștință a vechilor scriitori, pe cari îi compilase cu o minunată răbdare, întru toate cele ce priviau mai ales Elada antică, îl puse în pozițiune de a trata pe rând și în parte despre tot felul de subiecte anticare elinești. Atena însă, precum am mai spus, Atena a fost obiectul predilecțiilor sale; din istoria tradițională sau politică a acestei cetăți, din uzurile și monumentele ei religioase, din instituțiunile, legiuirile, sărbătorile și petrecerile sale literare, din localitățile și edificiile ei, din faptele bărbaților ei de stat și din operele scriitorilor ei, Meursius luă materie pentru o mulțime de disertațiuni, niciodată prea întinse, dar foarte sistematic împărțite în mici capitole, între cari el despica cu metod elementele felurite ale subiectului și le întemeia pe numeroase citațiuni, dând totdeauna celor zise de alții un loc mai însemnat decât propriilor sale apreciațiuni; deaceea, și cu toate că cercetările conștiințioase ale lui Meursius au

fost în curs de aproape doi secoli izvorul de căpetenie pentru antichitățile elenice, trebuie să recunoaștem într'insele mai multă erudițiune, ordine, claritate și bun gust decât putere critică și spirit pătrunzător.

O altă calitate secundară a eruditului nostru, care însă nici aceea nu trebuie nesocotită, este puritatea și corecțiunea stilului său, prin care aticul Meursius a obținut un loc de onoare printre latinisții moderni, alături cu ciceronianii C. Sioniu și Justu Lipsiu.

Numeroasele scrieri ale elenistului Olandez au fost adunate pe la finele secolului trecut, într'o edițiune completă, unde se cuprind toate acele mici opusculă, pe cari tipografia renumită a Elzevirilor din Lyon le-a reprodus la începutul secolului al XVII-lea în elegante volumioare de format în 4°. Astăzi încă, iubitorii de antichități răsfocesc cu plăcere și adesea cu folos, acele grațioase plachete sau filade ale lui Meursius, în cari se prezintă sub o formă atrăgătoare prin claritatea expunerii și a stilului, noțiuni din cele mai diverse, precum *Fortuna Attica*, sau originea, creșterea, mărirea, starea variabilă, scăpătarea și căderea Ateneilor, *Lectiones Atticæ* sau diferite puncturi relative la arheologia Aticeii, *Athenæ Atticæ* sau principalele antichități ale Ateneii, *Cecropia* sau cetățuia Ateneii, *Theseus* sau faptele acestui vechiu rege ateniian, *Solon* sau legiuirile sale, *Pisistratus* sau a lui tiranie, *Areopagus* sau senatul Ateneii, *Archontes* sau magistrații ei, *Ceramicus geminus* sau două din suburbiile cetății, *Piræus* sau portul ei, *Panathenæa* sau sărbătorile ei în onoarea Minervei, precum și o sumă de alte chestiuni relative la Atena, apoi și altele atingătoare de *Laconia*, de *Creta*, de *Cipru*, de *Rhodos*, iar mai ales tratatele sale despre sărbătorile religioase și misterele Greciei, intitulate *Græcia feriata* și *Eleusinia*.

Acestea toate, astfel precum vi le înșir aci, domnilor, sunt cu adevăr numai titluri de cărți; dar dacă vreodată veți avea timp și prilej să le citiți în bătrânicioasa lor eleganță, vă veți încredința că ele sunt și titluri de onoare pentru eruditul Meursius. În orice caz spre a le scrie și a trata într'insele despre așa felurite antichități ale Eladei, învățatul profesor dela Leida și dela Sora, în Danemarca, nu-și părăsise nici catedrele, nici biblioteca; căci toate câte el puse în cărțile sale, el tot din cărți și numai din cărți antice le adunase.

„TURCO-GRAECIA“LUI M. CRUSIUS.

Pe atunci nici că se bănuia în ce stare se vor mai fi aflând țările, în cari odinioară înflorise atâtea nobile instituțiuni, atâtea splendide monumente. Abia dacă cu vreo câteva zecimi de ani mai înainte, un alt renumit profesor din Tübingen, Germanul Martin Krauss, mai bine cunoscut sub numele de Crusius (1526—1607), obținuse după multă insistență ceva relațiuni asupra stării politice, religioase, morale, literare și chiar materiale a locuitorilor creștini ai Greciei de sub domnia Turcilor. Punându-se în corespondență cu diferiți cărturari din orașele grecești, dar mai cu seamă cu protonotarul patriarhiei din Constantinopole, numit Teodosie Zygomalas, el adună într'un timp îndelungat de ani o colecțiune curioasă de notițe și de epistole, pe cari la 1584 o publică la Basilea într'un volum foliant, în opt cărți intitulat *Turco-Graecia*. Printre indicațiunile felurite ale acestei scrieri, unde nu lipsesc nici chiar oarecari amănunte interesante asupra evenimentelor contemporane din țările românești, se găsesc și câteva foarte scurte și foarte greșite însemnări de arheologie locală, cum spre exemplu ciudata descriere a ruinelor din Atena, prin care Zygomalas răspunde la chestiunea ce-i adresase Crusius, că adică: «Atena va mai fi existând ea oare? căci istoricii noștri germani spun că pe locul ei n'a mai rămas nimic decât niște colibe de pescari».

Atena însă tot există, având pe atunci ca la vreo douăsprezece mii locuitori, și monumentele ei, câte mai rămăsese din vechime, ignoranța acestora le păstrase până pe atunci, dacă nu cu mai multă îngrijire, dar cel puțin cu mai multă nepăsare, decât urgia evenimentelor politice ce aveau să urmeze și decât lăcomia arheologică a colecționarilor din Occident.

În vechea cetățuie a Atenei, în Acropole, în Propileele sau palatele dela intrarea ei și chiar în ale ei temple, în Erechtheon și în Partenonul lui Ictinus și lui Fidias, care fusese pe rând locaș de închinare al Minervei, biserică creștină și acum geamie mahomătană, Turcii, stăpânii locului, își așezase domnia lor, apărați de anticele ziduri ale Pelasgilor, ale lui Temistocle și ale lui Cimon, și de solidele clădiri interioare cari, după cum se știe, păstrau încă pe atunci urme mărețe și vechiate ale splendoarei lor primitive.

La anul 1656 însă, trăsnetul cade pe Propilee, unde garizoana turcească își ținea prăfăria, și anticele porți ale Acropolei, cu galeriile și cu scările lor de marmoră, se spulberă

în vânt. Vom vedea mai târziu ce soartă aşteptă peste treizeci de ani, chiar şi pe mândrul Parthenon.

CARACTERELE MIŞCĂRII
ANTICARE DIN FRANȚA
SUB LUDOVIC AL XIV-lea.

Să ne mutăm acum privirile la cealaltă margine a Europei, unde ca o nouă Atenă, Parisul, capitala Franței, supus plecată la gusturile luxoase și la setea de orice mărire a regelui său Ludovic al XIV-lea, Parisul începuse a se împodobi cu monumente sumptuoase și a se înavuși cu institute menite a înprospăta în sânul Franței toate ramurile culturii literare și artistice ale antichității. Miniștrii săi, și mai cu seamă Colbert, om foarte iubitor de istorie și de arte, secundau cu inteligență și cu activitate voințele și plăcerile marelui rege, și dacă știința antichităților, luată pe atunci ca un drept al literelor și al artelor, primiă adesea sub influența ceremonialului pompos al Curții și sub censura rigoristă a bisericii, o înfățișare foarte mult abătută dela ideile etice și dela formele estetice ale lumii antice, apoi totuș razele ei, ori și cât de împetrișate, răspândiau un luciu minunat peste tot traiul societății franceze din acel timp.

Negreșit, nu se poate zice că Franța, care cu puțin mai înainte avusese filologi și erudiți ca Scaligerii, Casaubon și Estienii, artiști inspirați de antichitate ca sculptorul Jean Goujon și pictorul Nicolas Poussin, poezi chiar nebuni de elenism ca Ronsard, strănepotul presupusului nostru compatriot banul Mărăcine, nu se poate zice că Franța rămăsese până atunci înstrăinată de orice mișcare anticară. Acum însă, în secolul al XVII-lea, această mișcare se organizează în mod mai sistematic; ea se disciplinează sub autoritatea supremă a totputernicului rege; ea devine *clasică* și sub acest nou aspect trufaș, ea cutează a pune producțiunile sale în rivalitate cu capetele d'operă ale antichității. De aci naște acea faimoasă luptă sau ceartă (querelle) între partizanii Elenilor și Latinilor, și prețuitorii culturii moderne, ceartă care în Franța a preocupat d'alungul secolului al XVII-lea pe toți literații și pe toți artiștii.

Cu toate acestea studiul antichității, deși luase un caracter mai superficial, mai lumesc, mai pretențios, nu pierdă nimic din ardoarea sa; dar filologii se preocupau mai mult de a scoate la lumină eleganțele literare ale scriitorilor antici decât de a le urmări cu atențiune și de a le controlă texturile.

«Oamenii extraordinari din secolul al XVI-lea, — a zis

Goethe, — erau ei înșiși niște academii întregi, precum este Humboldt în zilele noastre; dar când știința luă desvoltări mai întinse, învățații se adunară spre a face împreună ceea ce nu se mai putea face prin indivizi izolați».

Impins poate de o cugetare analogă, Ludovic al xiv-lea, pe lângă Academia franceză, pe care o crease la 1633 tatăl său sau mai bine cardinalul de Richelieu, institui o secțiune academică, având drept sarcină de a închipui și de a redacta depe modelele antice, monumente, serbări, inscripțiuni și medalii, cari să satisfacă desele și pompoasele petreceri regale și să relateze totdeodată viitorimii despre toate gloriile domnirii sale. Aceasta a fost misiunea primitivă dată Academiei de inscripțiuni și bele-litere, pe care în curs de o sută de ani o vedem luând un caracter din ce în ce mai serios și atrăgând în sânu-i pe învățații de frunte, nu numai ai Franței, ci ai lumii întregi.

În privința artelor antice, tot guvernul marelui Ludovic, care puse să-i scoată în Roma tipare depe columna Traiană și chemă în Paris pe vestitul artist italian cavalerul Bernini, ca să propună o restaurațiune a Luvrului depe principiile artei antice, tot el trimise în Italia la anul 1674 pe arhitectul Antoine Desgodets (1653-1728), care desemnă depe originale și publică cu spesele casei regale marea sa operă asupra «Edificiilor antice din Roma», adevărat monument artistic al arhitecturii Romanilor.

Dar mai ales în politică, atât pe câmpurile de războiu cât și în relațiunile diplomatice, superbia Burbonică a regelui Franței își depusese toate stăruințele ca să înfrângă orice cucerire de rezistență, orice nesocotire a măririlor sale. Pe când toate statele Europei occidentale ajunseser, cari de frică, cari cu sila, să recunoască egemonia cel puțin morală a monarhului din Versailles, departe, pe țărmurile orientale ale Bosforului, sălbaticul ministru al unui despot păgân, Mehmet Kiupruli, vizirul padișahului turcesc, îndrăzniă să pună pe seziul lui ca să dea brânci pe scări ambasadorului francez, strigându-i în gura mare: «Ieși afară, câne, ghiaur!»

AMBASADA MARCHIZULUI DE
NOINTEL LA CONSTANTINOPOL.

Ludovic al xiv-lea voi îndată să-și capete răsbunarea prin arme; dar după o lungă, crâncenă și desperată apărare a Cretei sau Candiei, republica venețiană abia izbutise la 1669 să încheie o pace de mult dorită cu primejdioasa Turcie; prudența lui Colbert îndemnă

pe regele Franței a se mulțumi deocamdată cu o reparațiune diplomatică. O nouă ambasadă, de o pompă până atunci nepomenită, fu pregătită spre a se trimite la Constantinopol. Marchizul Olier de Nointel, om cu instrucțiune solidă, cu mândrie de caracter și cu gusturi foarte luxoase, fu însărcinat a merge să trateze cu Poarta o prenoire a capitulațiunilor dintre Soliman și Francisc I-ii de Valois, pe baza unor foloase excepționale pentru Franța, atât în comerțul schelelor din Mediterana cât și în paza sfintelor locuri din Palestina.

Nointel ducea cu sine un cortegiu numeros, printre care se prenumăra renumitul orientalist Galland și mai mulți pictori de talent. La intrarea sa în Bosfor, pe cele mai mândre corăbii regale, tunurile Saraiului împărătesc, cari niciodată nu răsunaseră în onoarea unei puteri creștine, refuzară de a-l saluta; atunci și el îndată oprî orice demonstrațiune onorifică din partea flotei sale. Această îndrăzneală înfracțiune la ceremonialul pretins de Poartă infuriă pe Turci; turbarea lor eră la culme, ca și obstinațiunea demnă și curajoasă a reprezentantului marelui Ludovic. O luptă inegală eră p'aci p'aci să izbucnească, când printr'o fericită inspirațiune, Sultana Valide, în lipsa Padișahului care eră la Adrianopol, ceru grațios salutarea pentru sine, ca femeie. Curtenia franceză rupse ghița și în câteva minute pe toate catartele corăbiilor fâlfâiau elegante bandiere, iar bateriile lor bubuiau vesel la auzul Haremului încântat.

N'am a vă vorbi, domnilor, despre succesul politic al misiunii lui Nointel, înlesnit cu doi ani mai în urmă de marile sgomot al victoriilor lui Ludovic al XIV-lea pe Rin; voiu aminti numai că în toamna anului 1673, după ce tratatul cu Poarta fusese semnat, ambasadorul, cu o pompoasă escortă, întreprinse a vizita toate schelele Orientului și făcu pe țărmurile Mediteranei o călătorie, care avu cel mai mare răsunet în tot continentul. El cercetă mai întâi coastele Asiei-Mici și insulele Archipelagului, trecu la Mitilen, la Smirna, la Chios, la Patmos, la Delos, și, printr'una din acele idei de fastuoasă originalitate, se instală cu o populațiune de aproape cinci sute de inși spre a petrece sărbătorile Crăciunului în peștera din mica insulă Antiparos, faimoasă prin minunatele ei stalactite, în mijlocul cărora el puse să cioplească un altar pentru oficiul divin al Nașterii, care se celebră acolo la lumina a câtorvă sute de facke și de candelă și în sunetele trâmbițelor și ale armelor. În anul următor, el trecu în Siria, merse la Ierusalim, la muntele Sinai și după ce înaintă până la Tripoli și la Alger

se întoarce în Orient și petrecu mai mult de cincisprezece zile în Atena.

Dealungul căiei sale ca și în Constantinople, învățatul și cheltuitorul ambasadur cumpără manuscrise, medalii și pietre antice, ba chiar și costume, mobile și curiozități orientale; pictorii ce-l însoțiau desemnau vederile, monumentele și tipurile de oameni; meșterii pierrari desprindeau inscripțiuni și fragmente de sculpturi antice; iar din toate acestea, Nointel își constituia prețioase colecțiuni, a căror soartă o voi spune îndată.

PARTENONUL LA 1674.

Mai înainte însă, permiteți-mi a traduce din raportul său către Colbert, adresat din Atena la 17 decembrie 1674, câteva rânduri, cari pot să vă dea o idee și despre starea de atunci a principalului monument antic din Atena și despre lucrările făcute acolo prin îndemnul lui Nointel, și în fine despre impresiunea extraordinară ce producea vederea atâtor capete de operă necunoscute, asupra unui om instruit și datat cu antichitățile cari până atunci fusese revelate Europei apusene.

Monumentul de care e vorba, ați înțeles negreșit că este Partenonul, care pe atunci posedă încă osebit de păreții și columnele sale, mai toate sculpturile lui exterioare, și anume *frisa* cu cortegiul panatenaic din sărbătorile Minervei, adică cu acel lung brâu de anagliffe care încingea clădirea; *metopele* dintre căpătâiele columnelor, reprezentând luptele Centaurilor cu Lapiții, și în fine ambele *frontoane*, pe cari, deși trunchiate foarte, se recunoșteau, la răsărit, o mică parte din statuiele ce odinioară înfățișau nașterea Minervei din creștetul lui Ios, iar la apus, mai toate acele cari grupate împreună figurau disputa dintre Atena, zeița înțelepciunii, și Posidon, zeul mărilor, pentru dreptul de patronare a cetății.

Iată acum în ce fel descrie Nointel intrarea sa în acel edificiu, care păstră încă pe sine atâtea minuni ieșite de sub daltele școalei lui Fidias, rămășițe splendide, pe cari numai pictorul Jacques Carrey a avut fericirea a le desemna pe atunci. El îndeplini această lucrare cu multă îndemănare, reproducând cu creionul, în câteva zile, douăzeci și șapte figuri ce mai existau pe ambele frontoane, nouăzeci și două tăblii ale metopelor și o lungime de trei sute picioare din frisă:

«Cu pompă și în sgomotul tunurilor am intrat pentru prima oară în tezaurul unde s'au păstrat atâtea minuni; dar m'am mai dus încă de vreo patru, cinci ori acolo incognito, ca să pot mai lesne admiră și re-

cunoaște frumoasele deseme pe cari le-a scos foarte bine pictorul meu, și cari cuprind mai mult de două sute de figuri, unele ca natura și altele mai mari, unele în alto-relief și altele mai oable, unele întregi și altele fărâmate. Sunt printre ele bărbați, femei, centauri, luptele și izbânzile acestora, triumfuri, sacrificii, și dacă mi-ar sta prin putință să expun chiar acum bogata confuziune pe care o rândueală așa de frumoasă, o întocmire așa de vie și expresiunea atâtor simțiri felurite au lăsat-o în spiritul meu, apoi aș întreprinde-o cu plăcere; dar având încă mult de meditat asupra lor, îmi vei permite, domnul meu, a lăsa această lucrare pentru mai târziu.

Atâta numai pot zice deocamdată că nimeni până acum n'a avut așa mare înlesnire ca noi spre a cerceta aceste comori ale artei, și că se poate spune despre cele ce se văd în cetățuie (Acropole), că ele întrec cu mult tot ce s'a văzut până acum în cele mai frumoase reliefuri și statue din Roma.

Ceeace pot încă adăuga, spre mai mare lauda lor, este că asemenea originale ar merita să fie așezate în cabinetele și în galeriile Maiestății Sale, unde ele s'ar bucura de protecțiunea ce marele nostru monarh acordă artelor și științelor cari le-au produs; acolo ele ar fi ferite de injuriile și de înfruntările ce încearcă din partea Turcilor, cari spre a se lepăda de orice închipuită idolatrie, cred că săvârșesc fapte de laudă, când le sparg nasurile sau orice alte părți din ele».

Nointel exprimă aci o dorință, pe care cu 175 de ani mai în urmă, un alt ambasador strein ca dânsul, lord Elgin, a realizat-o, dar nu în favoarea Luvrului ci în a muzeului Britanic, unde astăzi se văd mai toate rămășițele sculpturale ale Partenonului. Cât despre trimisul lui Ludovic al XIV-lea, el ridică din Atena numai câteva fragmente și inscripțiuni, pe cari le transportă în Franța. Dar necumpătatele cheltuieli ce dânsul făcuse în Orient, ca să susțină în fața trufiei musulmane fala guvernului francez, îi atraseră reprobarea și disgrăția regelui; rechemat în Franța, Nointel muri la 1685 în părăsire și colecțiunile lui se împrăștiară. Parte din prețioasele deseme ale lui Carrey, unice dovezi sigure ale înfățișării încă mărețe a Partenonului, au intrat în biblioteca regală din Paris; dar pietrele lui, masivele inscripțiuni elenice, abia au fost scăpate de ruinare de către academicul Baudelot de Dairval, avocat al parlamentului, care din întâmplare deveni anticar într'o călătorie ce făcù din Paris numai până la Dijon și apoi scrise la 1686 o carte plină de erudițiune arheologică, sub titlul original de «Folosul călătoriilor sau despre câștigul ce pot avea oamenii învățați din cercetarea antichităților»¹. Acest bun prețuitor al științei de care se înamorase,

¹ *Utilité des voyages et de l'avantage que la recherche des antiquités procure aux savants.* — *Baudelot de Dairval* a trăit dela 1648 până la 1723.

adună marmorele lui Nointel de prin beciuri și le lăsa muzeului de antichități din Paris.

MARMORELE LUI NOINTEL.

Printre ele se deosebesc mai cu seamă cele două faimoase table de marmoră din Pentelic de un metru 40 cent. înălțime, cari conțin liste de numele ostașilor din breasla sau «fyle» Erehtidă, morți la anul 457 înainte de Hr. și mai târziu, în războiul Cipriotic, început sub comanda lui Cimon și continuat apoi cu triste rezultate în Egipt, în Fenicia, la Egina și la Megara. Aceste vestite table, cele mai vechi prin data lor dintre toate inscripțiunile elenice din muzăul Luvrului, au fost desprinse, din ordinul lui Nointel, la 20 noiembrie 1674, de pe perețele bisericei «*tau Stauromenou*» din Atena. Principalul lor interes constă în caracterele lor, foarte interesante pentru paleografia și epigrafica ateniană din epoca depărtată în care au fost săpate și care nu poate fi pusă la îndoială. Într'însele lipsesc vocalele lungi H și Ω, cari s'au introdus în alfabetul atic sub arhontele Euclide în anul al II-lea din Olimpiada 94 (402 în. de Hr.); spiritul aspru e încă reprezentat, ca în limba latină, prin litera aspirată H; mai multe din consune au forme arhaice; în fine dispozițiunea epigrafei este aceea numită «*stoihedon*», adică cu literele fiecărui rând superpuse în linie verticală.

IACOB SPON ȘI CĂLĂTORIA LUI ÎN ORIENT.

Pe când însă cele mai multe din tezaurele artistice adunate de ambasadorul Nointel, și mai ales notițele scrise în excursiunile sale, se risipiau lăsând puțin folos pentru știința arheologiei, la Lyon apărea în anul 1678, relațiunea unei călătorii în Orient, care avea să producă o adevărată revoluțiune în cercul antichităților elenice.

Un june medic protestant din acel oraș, Iacob Spon, care de student încă fură cât putea mai multe din orele destinate lui Esculap, spre a le consacra studiilor arheologice, citind și tipărind cu prețioase adnotațiuni dela sine o relațiune despre cetatea Atenei, scrisă cu câțiva ani mai înainte de un călugăr misionar, părintele Babin, se aprinsese de un dor neînvinș de a vedea însuși cu ochii acele locuri sfinte ale culturii antice. Filolog și anticar, el până atunci se ocupase mai mult cu numeroasele și însemnatele rămășițe vechi ale patriei sale și publicase asupra lor o carte meritoasă, în care dezvoltă atâta erudițiune, cât și spirit sistematic. El mai

întâi se cercă a impune o clasificățiune diverselor ramuri ale științei antichităților; și când, în prima noastră întrunire, v'am citat, domnilor, cuvântul de *Arheografie*, ca o denumire ce s'a aplicat descrierii antichităților materiale, pe care noi le-am numit *estetice*, în opozițiune cu aceea de *Arheologie*, păstrată pentru cele *etice*, eu nu v'am spus atunci, ci am rezervat a vă spune acuma că o asemenea împărțire a științei este datorită eminentului arheolog francez Iacob Spon din secolul XVII-lea.

«Focul meu, pasiunea mea, zicea el, sunt inscripțiunile antice!» Si neîndestulat cu câte adunase din părțile centrale și meridionale ale Franței, el la 1675 părăsește Lyonul, colindă Italia și țărmurile răsăritene ale Adriaticei; iar la 20 iunie se îmbarcă în Veneția, ca să meargă drept în Orient. Dintre trei ai săi tovarăși de călătorie, toți Englezi, numai botanistul Wheeler îl însoți pretutindeni. Mai întâi ei se duseră la Constantinopol, unde marchizul de Nointel le arată toate comorile anticare ce adunase; de acolo purtând pentru înlesnirea drumului îmbrăcăminte armenescă, ei străbătură Asia-Mică și în primăvara anului 1676 sosiră în Atena.

E minunat lucru a constată cu câtă erudițiune și cu ce critică sănătoasă, Spon a știut să descurce multe din enigmatle și din erorile ce prezentau mai toate atribuirile moderne ale vechilor monumente rămase în Atena. Negreșit că descrierile lui nu sunt cu totul lipsite de rătăciri, unele chiar neiertate; drept exemplu, și ca să apucăm îndată boul de coarne, v'aș putea cită încurcătura ce el comite, privind ca orientare primitivă a Partenonului pe aceea ce o dedese creștinii anticului templu, când spre a-l preface în biserică a cultului lor îi mutase intrarea principală dela răsărit la apus și așezase altarul în partea opusă cu *cella* unde se înălțase odinioară statua Minervei; apoi iar confuziunea care-l făcu să creadă că minunatele sculpturi, ridicate de Pericles pe frontoanele aceluiaș templu erau lucrate în timpul împăratului Adrian, al cărui chip i se păruse a-l recunoaște într'una din figuri.

Dar cu toate erorile lor, uneori, precum vedeți, foarte grave, cele trei mici volume în 12° ale călătoriei lui Spon,¹ au rămas în cele mai multe ale lor puncte ca o bază te-

¹ Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676, par Jacob Spon et George Wheeler, Lyon, 1678.

meinică în arheologie; în cel dintâiu, el a descris monumente din Italia, Dalmația, Constantinopole, Smirna și Asia-Mică; al doilea e relativ la Grecia și la întoarcerea sa în Franța; al treilea cuprinde tot avutul său epigrafic, adică o comoară de inscripțiuni decopiate și explicate de dânsul. În cale, el nu culesese mai puțin decât trei mii epigrafe latine inedite și alte șase sute elene. Osebit de acestea, el aducea cu sine cincizeci manuscrise grecești și mai mult de șase sute medalii.

«Această călătorie, — zice comitele de Laborde în cartea sa despre istoria modernă a Ateiei¹. — această călătorie a întemeiat gloria lui Spon și va rămâne pururea ca o onoare pentru Franța, căci în acele trei mici volume se cuprinde o parte din acea inițiativă, pe care patria noastră o poartă în depărtare și în orice lucru. Aci e inițiativa curajului în călătorii și a criticei erudite applicată la studiul antichităților. Spon a făcut mai mult decât se putea aștepta dela un om singur; cu o mână vârtoasă, el a spulberat o mulțime de rătăciri și dacă însuși n'a putut să vadă totdeauna drept, apoi cel puțin el a învățat pe călătorii, urmașii lui, să cunoască metoda cel mai sănătos de a descrie».

Negreșit, cartea lui Spon făcù mare șgomot în Europa și nici criticile neîntemeiate ale unor inchipuiți anticari, nici însușirea lucrărilor sale de către tovarășul lui, Wheler, într'o prefacere engleză a operei, nu aduc azi umbră în considerațiunea posterității, adevăratului ei autor; dar dânsul, sărmanul Spon, întorcându-se în Lyon, unde își pierduse clientela sa de medic și unde cu arheologia nu putea să-și câștige, biet, vieața, apoi și persecutat ca protestant în urma revocării edictului dela Nantes, acelu act de intoleranță religioasă care dezonoră domnirea îmbătrânitului Ludovic al XIV-lea, Spon la vârstă abia de 38 de ani moare singur și părăsit, la 28 decembrie 1685, în spitalul din Geneva în Elveția, unde el își cătase scăparea. Tristă soartă pentru un bărbat care atât de june dovedise prin numeroasele sale lucrări că știința arheologiei putea să aștepte dela dânsul servicii încă și mai mari.

Acelaș an 1685 seceră dar în jalnice condițiuni pe ambii oameni cari au admirat și ne-au păstrat amintirea Partenonului în ultimele sale zile de splendoare, pe Spon și pe Nointel. Aceste două triste morți par a fi fost cobeș sau piiza-rea a capului de operă al arhitecturii elene.

¹ *Comte de Laborde, Athènes aux XV, XVI et XVII siècles, Paris, 1854*
Tom. II. p. 21.

DĂRÂMAREA PARTENONULUI
DE VENEȚIENI.

Și în adevăr, abia doi ani trecură și în mijlocul unui secol de lumini, pe când toată societatea europeană se preocupă cu interes de tot felul de chestiuni anticare, pe când filozofia, literele, artele, ba chiar și petrecerile cele mai lumești, cătau a se modula depe cultura antică a Romanilor și mai ales a Grecilor, ora cea din urmă sună pentru monumentul care păstrase până atunci, în floarea lor cea mai învătă, în manifestațiunea lor cea mai măreață, artele din Atena.

Cu trei ani mai înainte, la 1684, Austria în unire cu Polonia deoparte, iar Veneția de alta, sub îndemnul și binecuvântarea papei, declarară războiu Turciei. O armată se gătește în Adriatica; în capul ei se află pus vestitul amiral Francisc Morozini, neobositul luptător al creștinătății în Orient, iar sub dânsul se rânduiesc pâlcuri impestrițate de ostași călări și pedestri, năimiți atât în Italia, cât și în țările Nordului. Lefegii florentini, milanezi, sclavoni, maltezi, hanovrezi, bavarezi și sași, compun o armată curcită, ca de zece mii de oameni, cari comandați de căpitani din toate neamurile Europei cuprind răpede toată Morea sau Peloponesul și dobândesc lesne bătrânului amiral venețian, titlul de Peloponesiacul.

Spre toamna anului 1687, după strălucita învingere dela Patras, generalul suedez, comite Otto Wilhelm de Koenigsmark, șef cu tocmeală al puterilor de uscat, propune lui Morozini ca să cuprinză portul Pireului și orașul Atenei, spre a putea să păzească mai lesne trecătoarea dela Corint. Amiralul consimte, și la 21 septembrie pornește cu vasele sale în apele Aticei, chemat fiind acolo și de creștinii locului, ca un adevărat mântuitor al lor. Dar Turcii din Atena, îngrijați foarte, își duc armele, munițiunile și averile în Acropole, și spre a le feri mai bine le depun împreună cu proviziunile de praf și de catran destinate apărării, în trainicele ziduri ale Partenonului.

Oștirea lui Morozini sosește și la somațiunile ei, Turcii refuză de a predă cetatea. Atunci asediul începe cu bombardarea zidurilor de două și de trei ori milenare; Koenigsmark așează o baterie de opt tunuri pe movila Pnixului, de unde odinioară se auzia numai glasul oratorilor și care acum asvârli cu urlet, bombe în ruinele Propileelor; pe dealul Muzeului e o altă baterie de cincisprezece tunuri și la poalele

Areopagului sunt patru mortare¹, cari toate împreună ciuruesc vechile ziduri întărite de Cimon și de Temistocle. Cetățuia seculară stă însă mândră și neapropiată; dar la 25 septembrie, o bombă aprinde o mică ierbărie dela Propilee. Focul tunurilor continuă a doua zi necurmat și țelul proiectilelor devine acum chiar Partenonul, unde se aflase că sunt grămadite toate mijloacele de apărare.

Pe la miezul nopții o izbucnire formidabilă, urmată de vârvoarea întunecată a flăcărilor, sguđuie din temelii cetatea întregă și vestește tuturor că țelul a fost nimerit.

A doua zi, la lumina soarelui, Partenonul, după două mii ani de glorioasă existență, se arată surpat în două; pereții lui masivi, columnele-i cele elegante, grelele-i arhitrave, învelitoarea-i de marmoră, mai toată friza, mai toate metopele, stau răsturnate la pământ; numai ambele peristile, despărțite acum unul de altul printr'un morman de ruine, își înălțau frontoanele lor triumfale, cari trunchiate, dar tot mărețe, înfruntase brutalitatea momentană a războiului ca și stricăciunile necurmăte ale timpului.

Partenonul lui Pericles, cu ordonanța lui fără seamăn pe lume, nu mai există. Turcii cei barbari, cari de sigur nici că bănuiau cât de mult el prețuise, îi părăsiră ruinele fără de a le mai atinge; dar reprezentanții civilizațiunii occidentale se grăbiră a da rămășițelor lui o nouă și crudă lovire.

Luarea Atenei, care fusese așa de fatală artelor, nu prezentă din punctul de vedere strategic decât numai anevoințe. Trebui dar ca oștirea creștină, bântuită de epidemie și zădărită de bandele rătăcitoare ale Turcilor, să o părăsească în primăvara următoare, ruinată și pustiiată. Morozini însă, gelos de gloria strămoșului său, care la anul 1204 răpise din Constantinopole și înălțase pe fațada S-tului Marcu din Veneția cei patru vestiți cai de bronz aurit, podoabă odinioară a Romei, Morozini vru și el să desprindă depe frontonul occidental, care eră încă în stare destul de bună, spre a-l duce dar patriei sale, carul cu doi telegari de marmoră a Victoriei fără aripi precum și statua colosală a lui Posidon din centrul grupei. Meșterii însărcinați cu această anevoioasă lucrare nu se îngrijiră bine și toată acea splendidă porțiune a frontonului, toate acele uriașe nestemate de marmoră scânteietoare, toate acele figuri de o frumusețe sublimă, de o

¹ mortiere.

conservațiune admirabilă, zeul Posidon în postura sa măreață, cei doi armăsari aprinși de un foc ceresc, statua Victoriei plină de o grațioasă demnitate, toate acele capete d'operă neimitabile, surpându-se deodată dela o așa mare înălțime, se făcură praf și fărâme pe pământ.

Iasma pericunii își înfigeă din ce în ce mai adânc ghiarele în acele minuni ale geniului artistic, pripășite acum pe câmpurile de răsboiu.

LEUL PIREULUI. Morozini părăsind cetatea Atenei, în care el nu știuse a face alta decât să-și atragă dreapta urgie a anticei zeițe a înțelepciunii, Morozini câtă a se mângâia de pagubele sale luând drept trofee pentru cetatea leului Sf. Marcu, o întreagă turmă de lei de marmoră; unul eră un chip antic, care sta în vecinătatea templului lui Teseu; altul o leoaică fără cap tot din cuprinsul Atenei și în fine al treilea eră chiar leul colosal, care în secolul de mijloc dase numele său portului din Pireu, numit pe atunci Porto-Leone. Aceste trei despuieri ale nenorocitei campanii din 1687 stau și acum așezate dinaintea porților la arsenalul din Veneția.

Leul din Pireu merită însă, domnilor, o mențiune specială; sculptat depe stilul arhaic, anterior epocii lui Pericles, într'un bloc de marmoră pentelică ca de zece picioare înălțime, el de douăzeci de secolii poate și mai bine sta acolo mândru rezimat pe picioarele-i dinapoi. Câte mari fapte de răsboiu, câte vesele sărbători, câte sălbatice cuceriri, câte specule mărunte vor fi trecut pe sub fruntea lui cea încrețită de o grije seculară, pe sub ochii lui ațintiți în etern! El a fost poate martor la glorioasa învingere a lui Temistocle dela Salamina; el a văzut adesea pornindu-se și sosind cu pompă galerele împodobite cu daruri pentru zeul dela Delos; el a asistat la toate importantele daraveri neguțătorești ce se făceau în învecinatul Emporion; el a stat neclintit pe când spartanul Lisandru, și mai târziu romanul Sylla răsturnau împrejurii cu mânie toate clădirile Pireului. Dar nimic din toate aceste ci numai un singur fapt, cu mult mai neînsemnat și mai târziu, o ușoară izbândă săvârșită de barbari ai Nordului asupra poporimii din acele locuri, o silnică împilare a oștirilor simbriate de despoții bizantini, a lăsat urme neșterse pe trupul lui de marmoră.

RUNELE SCANDINAVE.

Pe umerii și pe șoldurile sale, de ambele părți stau gravate, în bande sau șuvițe înguste și încurcate ca încolăciturile unor șerpi uriași, niște litere, pe cari nici străbunii nici urmașii lui Pericles nu le-au cunoscut și nu le-au întrebuințat. Acele, după cum a dovedit acum câțiva ani un învățat danez, răposatul C. C. Rafn, sunt fără îndoială rune scandinave sau scrisoare veche de a popoarelor Nordului.

Iată-ne fără veste, domnilor, dinaintea unei ramuri cu totul nouă a epigrafice și a paleografiei. Lepăda-ne-vom oare de dânsa, când ea ne-a ieșit de sineși în cale?

Nu! să nu refuzăm chiar astăzi o fărâmă de ospitalitate între noi anticelor rune, cu atât mai mult că deși elucidarea lor mai lămurită aparține de drept timpilor contemporani, dar încă și în secolii al XVII-lea și al XVIII-lea găsim unii erudiți de merit, cari și-au depus silințele spre a descifra și a interpreta cu mai mult sau mai puțin succes, vechile monumente epigrafice ale țărilor Nordului. Putem cită îndată trei nume, cari ocupă un rang onorabil printre antecesorii runografilor moderni, și fiecare din aceste trei nume reprezintă una din țările ce conțin mai numeroase monumente vechi scandinave. În Danemarca aflăm pe medicul și anticarul Olaus Worm, care a trăit dela 1588 până la 1654 și a lăsat, osebit de foarte importante descoperiri anatomice, mai multe scrieri despre literatura runică. În Suedia dăm între anii 1618 și 1682 de istoricul Olaus Verelius, autorul unei opere intitulată *Runographia scandica*. În fine, Englitera a numărat printre învățații ei teologi și filologi dela 1642 până la 1715, pe George Hickes, care printre altele multe a scris și gramatice ale limbilor anglo-saxonică, mæso-gotică și islandică, în cari el a tratat și despre runele cele vechi. Astfel nașteă încă depe atunci arheologia națională a popoarelor nordului, împreună și cu știința exegesei runelor.

Să spunem însă acum ce sunt acele rune.

Istoricul Tacit, în cartea sa despre moravurile Germanilor, pe cari rigurosul moralist latin le laudă așa mult în dauna corupțiunii romane, Tacit constată la acele popoare barbare uzul următor: ¹

«Mijlocul lor de a consulta sortii este simplu. Ei taie o ramură dintr'un pom roditor, o împart în bețișoare, *surculos*, și creștând pe ele oarecari semne diferite le risipesc după cum se întâmplă, pe o pânză

¹ În original, și textul latin.

albă; apoi preotul cetății, dacă consultațiunea se face pentru binele public, sau însuși părintele familiei, dacă ea este privată, după ce s'au rugat la zei cu ochii spre cer, ridică în sus de câte trei ori fiecare din ele și le explică pe toate, depe creștătura mai dinainte însemnată».

Bețișoarele, surcelele, cu semnele crestate pe ele, aveau dar o limbă a lor, pe care numai preoții și căpeteniile o înțelegeau. Aceasta explică cele zise într'alt loc tot de Tacit, că adică «tainele literelor, nici bărbații, nici femeile nu le cunosc».

În orice caz, literele existau la vechii Germani; ele aveau un caracter fatidic, pe care îl atestă nu numai Tacit, dar încă și niște poeme sentențioase, compuse în limbile Nordului, pe cari le-au publicat mai întâi Olaus Worm și George Hickes, și în cari fieșice literă reprezintă totdeodată un obiect real și o idee morală. Acele litere însemnate pe surcele și având ele însele forme de bețișoare felurit îmbinate, purtau numirea de *rune*. Un poet latin din secolul al VI-lea, Venanțiu Fortunatu, episcop în Poitiers, ne spune aceasta în versurile următoare, unde el pomenește despre «täblițele de frasin, pe cari barbarii scriau runele lor»:

Barbara fraxineis pingatur runa tabellis
Quodque papyfus agit virgula plana valet.

În limbile germanice, domnilor, frasinul se zice *Buche*, și tot în acele limbi, literele de scris au purtat pe rând numirile de *Runastafas*, *Runenstæbe* și *Buchstaben*, adică bețișoare runice și surcele de frasin.

Sub cele mai arhaice ale lor forme, ni se prezintă runele gotice pe una din verigele de aur din tezaurul nostru dela Petroasa, unde se văd semnele următoare:

XΛTF+IQP|HFIIFX

Transcrisă în caractere runice mai corect formate, înscripțiunea XΛTFMI QP|HNIFX se citește *Guthani ocwi hailag* și pare a fi o invocațiune prin care vechii Goți, veniți din Scanzia, consacrau zeului lor Odin sau *Guthan*, noua lor patrie Scitia, sub numirea ei gotică de *Ovim*.

Aceiași Goți cuprinseseră în secolul al II-lea după Hr., lunca

¹ Taciti de morib. Germanor. X și XIX.

Dunării și aci în Dacia, unul din ei Ulfila le aduse din Bizanțiu legea creștinească și Sfânta Scriptură scrisă în limba lor cu niște litere, pe cari el le formase dintr'o combinare a runelor germanice cu alfabetul elinesc; acele litere se numiră la ei *bokos*, tot depe tradițiunea surcelor de frasin; mai târziu tot așa ziseră și Slavonii semnelor de scriere БСККМ; astfel încât până mai deunăzi, noi ne-am servit pentru denumirea literelor cirilice, cu termenul de *buchi*, care nu mai aveă nici o legătură cu frasinul, precum nu mai are nici vorba germană *Buch*, carte. Iată cum surcelele pomenite de Tacit sunt străbunele buchilor germane și slavone.

Dar pe când Goții creștinați din Dacia și din Mesia adoptase alfabetul lui Ulfila, semințiile germanice despre Nord, Saxonii și Scandinavii, urmară a scrie cu rune de cele vechi, lăsând pe oriunde treceau urmele lor epigrafice, săpate pe tot felul de monumente. În timpii de decadență ai imperiului bizantin, pe când autocratorii greci din Constantinopole își recrutau oștirile lor numai printre simbriașii străini, cutezătorii Varegi, rășboinici rătăcitori din Dania și din Norvegia, străbăteau pustiile Rusiei, ca să-și cerce norocul pe bogatele țărături ale Răsăritului, numit de ei Ostrogard.

Se vede că o ceată de acei voinici cutrierători de țări și de mări a însemnat pe coastele leului din Pireu izbânda lor, când la anul 1040 au fost trimiși în Grecia, ca să sdrobească răscoala poporului, desperat de jefuirile sameșilor împărătești ai lui Mihail Paflagonitul.

Iată ce a citit Rafn pe fășiile întortochiate depe șoldurile leului.

Convins că veți fi puțin simțitori la armonia limbii norice sau vechia daneză, care acum s'a păstrat numai în Islanda, vă traduc pe românește inscripțiunea, care zice așa, pe partea stângă :

«Hakon, împreună cu Ulf, cu Asmund și cu Cern au cuprins acest port. Acești bărbați și Harald-lungul impuseră biruri grele, din pricina răscoalei Grecilor. Dark rămase rob în țări depărtate. Egill plecase la răsboiu cu Ragnar, în *Rumania* și în *Armenia*».

iar în partea dreaptă s'a adaus :

«Asmund a săpat aceste rune în unire cu Asgeir, cu Thorleif, cu Thord și cu Ivar, după cererea lui Harald-lungul, cu toate că Grecii rău-voiatori se împotriviau»¹.

¹ În original, și textul danez.

Iscusitul runolog care a descifrat aceste epigrafe și care prin curioasa denumire locală de *Rumania* a înțeles partea septentrională a Asiei-mici — ceea ce poate să fie o eroare, când acelaș nume îl găsim aplicat tot pe atunci țărilor dunărene — Rafn a restabilit depe documente bizantine și scandinave biografia persoanelor numite în această inscripțiune runică, dintre cari însă voiu alege numai pe căpetenia principală.

Harald-lungul, zice el, a fost fiul lui Sigurd și cumnatul regelui danez Sfântul Olaf; la vârstă de optsprezece ani, după o bătălie în care regele fusese ucis, el s'a dus în Gardarika, adică în Rusia, dar neputând obține dela Iaroslav, cneazul Novgorodului, mâna fiicei sale Elisif, el se porni mâhnit către miazăzi, către vestitul Țarigrad al Slavilor și Miklegard al Scandinavilor, intră în serviciul împăratului și pătrecu zece ani răsboind când în Asia, când în Sicilia, când în Grecia; apoi pe la anul 1043 plutind pe Marea Neagră, ca să se întoarcă în Gardarika, unde-l cheamă păsul inimii sale, și aducându-și aminte de izbânzile ce făcuse în cetatea dela miazăzi, în *burgul* Atenei, și chiar poate de epigrafa comemorativă ce lăsase în portul Pireului, el compuse un cântec de dor și de vitejie, în care junele voinic își exprimă cam astfel amintirile și temerile sale:

Nu e fecioară, nu e femeie,
Care să spună că noi n'am fost
Pân' la cetatea unde scânteie
Arșița verii fără d'adăpost.
Cu-al nostru paloș, lucios la soare,
Ne-am croit calea și-am răsboit
Acolo unde leul cel mare
Va spune lumii c'am biruit.

Dar astea toate nu par nimica
Fecioarei mândre din Gardarika!

- Zău, nu prea știu acum, domnilor, până la ce punct mi se mai poate iertă această nouă digresiune, făcută astă dată prin domeniul nebulos al tradițiilor boreale, prin anticele legende sau *saga* ale Nordului, scrise odinioară cu misterioase rune de către înțelepții *scalzi* ai Scandinavilor.

Curând, curând să ne grăbim a reintra cu smerenie în sânul studiilor clasice, cărora singure, secolul al XVII-lea le rezervă toate onorile capitale și fiindcă abaterea noastră prin regiuni barbare, explorate mai mult de romantismul modern, a fost provocată de o curiozitate epigrafică, apoi tot pe calea

inscripțiunilor să reintrăm în cercul descoperirilor și cercetărilor de antichități elenice ce s'au făcut pe atunci.

EPIGRAFICA ELENĂ. Voind să vă vorbesc acum despre câteva monumente epigrafice elene, cari au fost semnalate lumii culte într'al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, adică mai 'nainte, în timpul și în urma călătoriilor lui Nointel și Spon, voi procede, nu tocmai după ordinea de prioritate a descoperirilor, ci după șirul cronologic al înseși monumentelor. Această procedere ne va înlesni lămurirea câtorvâ noțiuni interesante despre paleografia sculpturală a Elenilor.

INSCRIPTIUNEA
„BOUSTROFEDON“
DELA SIGEA. La anul 1721, un meritos anticar englez, Edmund Chishul, (1670—1733) care în calitate de pastor deservia capela anglicană a factoriei neguțătorești din Smirna,

tipări o disertațiune foarte erudită asupra unei curioase inscripțiuni, pe care cu câțivâ ani mai 'nainte o semnalase un compatriot al său ca aflată la promontoriul Sigeei, în vecinătatea anticei Troie.¹ Acest monument, stâlp de piatră pătrat, d'asupra căruia se cunoaște încă locul unde fusese înfiptă o statuă, un bust sau un chip oarecare, e săpat, pe una din laturile sale, cu două inscripțiuni superpuse, cari repeșesc mai aceleași cuvinte, cu puține diferențe. S'ar zice că scriitorul cel de jos a voit să corecteze erorile și să împlinească lipsele predecesorului său de mai sus. Amândoi însă au scris într'un dialect ionic primitiv, cu caractere de formă arhaică și de pe o dispozițiune originală, care face că rândurile succesive trebuiesc citite, unul de la stânga spre dreapta și cel următor, în sens invers.

În sine inscripțiunile nu spun mare lucru; ele rememorează despre un cetățean din Procones, care dăruind casei comunale a Sigeenilor diferite vase se roagă de ăceștia ca să-i caute de suflet după moarte.

Iată-le în textul lor cel bătrânesc; prima, pe unsprezece rânduri, cu direcțiune alternată, zice:²

Iar cea de jos, pe alte unsprezece rânduri, scrise mai mărunț și mai îndesat:³

¹ Inscriptio Sigæa antiquissima «*boustrofedon*» exarata, comentario historico-grammatico-critico illustrata.

² În original urmează textul elen.

³ Idem.

Și apoi iată acum și a lor traducțiune pe românește :

«A lui Fanodic sunt, fiul lui Ermocrat din Procones; și un crater (sau o căldare) cu pirostria și cu căpisterie am dat la Pritaneul Sigeenilor».

iar a doua :

«A lui Fanodic sunt, fiul lui Ermocrat din Procones; și eu, o căldare cu pirostria și cu căpisterie am dat Pritaneului, ca să mă pomenească Sigeenii; iar dacă voiți păți ceva, îngrijiți de mine, voi Sigeenilor. Și m'a lucrat Hesop și frații lui».

Auziți, domnilor! par'că citim pisană a unei smerite danii de vase pentru trapeza unei chinovii, făcută mai deunăzi de un biet creștin, îngropat la bolniță.

Interesul monumentului antic constă mai cu seamă în natura arhaică a inscripțiunii, în dialectul și ortografia ei inculte, în forma scâlâmbată a literelor, în ordinea cum stau ele rânduite. Dar sunt oare aceste caractere de vetustate, sincere sau numai împrumutate?

Chishull, care nu se bucură încă de toate descoperirile posterioare ale epigraficele elene, s'a pronunțat curat pentru prima opiniune. Noi însă vom spune acum într-o cât dânsul a fost greșit, emițând această opiniune.

Se știe că Grecii, cari nu par a fi avut mai înainte semne ieroglifice sau idiografice, spre a-și exprima prin imagine de obiecte ideile lor, au primit literele alfabetului fonetic dela Fenici și foarte puțin le-au modificat formele la început. Cadmu a fost, după legendă, introducătorul acestei prețioase noutăți; deaceia scrisoarea cea mai veche a Elenilor s'a zis cadmeană.

Erodot rezumă în câteva cuvinte istoria primitivă a scrierii la Eleni și iată cum :

«Fenicii veniți din Atena împreună cu Cadmu, printre cari erau și Gefireii, locuind în această țară, aduseră Elenilor felurite învățături și înseși chiar literele. Pe cât știu eu, Elenii până atunci nu le cunoșteau. Mai întâi ei le întrebuițară întocmai astfel ca și toți Fenicii; dar apoi trecând timp la mijloc, împreună cu sunetele, ei schimbă și formele literelor. Pe acel timp, prin toate țările din jurul Elenilor locuiau Ionii; aceștia adoptară literele învățate dela Fenici și se serviră cu ele, prețându-le puțin; dar servindu-se cu dânsese, ei mărturisiră, precum era și drept, deoarece Fenicii le adusesese în Elada, că ele se numesc feniciane».

Din cele zise de părintele istoriei rezultă dar că în urma literelor lui Cadmu veniră ale Ionilor, cari reprezintă, cum am zice, al doilea stadiu al paleografiei elene; de aci apoi, des-

curcând confuziunea numeroaselor varietăți de alfabeturi locale ale secolilor următori, epigrafiștii moderni au stabilit câteva tipuri mai caracteristice, cari diferă între sine prin numărul semnelor și prin valoarea atribuită unora din ele. Unul e tipul eolo-doric, cu douăzeci și cinci semne, întrebuițate mai înainte de secolul al IV-lea creștin în părțile nordice și apusene ale Eladei, în Pelopones, la Argos și Corint, în Sicilia și în Grecia-mare; al doilea e tipul atic, cu douăzeci și una de litere, rezervat numai teritoriului atenian, și despre care am citat chiar azi un specimen, vorbind despre marmorele lui Nointel; un al treilea tip, încă și mai mult variat decât cele precedente, căci posedă până la douăzeci și șapte de semne, este al insulelor din Arhipelag; în fine, tipul ionic, «lonika grammata», care uzitat fiind mai întâi numai în Asia-mică și cuprinzând douăzeci și cinci de litere, primi pe la mijlocul secolului al IV-lea înainte de Hr. ultimele sale modificățiuni și deveni de aci înainte alfabetul generic al tuturor Grecilor.

Inscripțiunea lui Fanodic aparține negreșit unei forme mai vechi a tipului ionic și se poate considera ca scrisă într'al V-lea secol înainte de era noastră. O particularitate observată nu așa de mult scade foarte valoarea adevărată arhaică a acestei inscripțiuni și o reduce a fi privită ca o imitațiune nu tocmai nimerită a primitivelor uzuri scripturale din epoca quasi-feniciană a scrierii ionice.

În adevăr, Fenicii, ca toate popoarele de origină semitică, au scris așezând literele lor dela dreapta spre stânga; astfel au scris mai întâi și Elenii, imitatorii lor; dar pe săpăturile în piatră și mai ales pe picturile parietale și ceramice, numele personagiilor reprezentate și alte indicațiuni stilizate s'au scris la ei în linii șovăite, cari apoi restrângându-se în spații mai înguste au luat dispozițiunea șerpuită a brazdeice trag boii arând o țarină cu plugul; această dispozițiune s'a numit dar de Greci *bustrofedon*, și astfel s'a scris elinește câtvă timp, mergând rândul întâiu dela dreapta spre stânga, al doilea dela stânga spre dreapta, și așa mai înainte. Până la sfârșit însă, direcțiunea dela stânga spre dreapta, adică cea opusă uzului fenician, a rămas la Eleni predominantă.

Examinând acum inscripțiunea din Sigea, ce vedem? Rândul întâiu, în loc de a se porni dela dreapta, ca toate epigrafele elenice, proaspăt scrise după introducerea literelor feniciene, își are din contră începutul la stânga, depe modul adoptat mai târziu de Greci, și tocmai rândul al doilea urmează calea

semitică. Din aceasta rezultă neapărat că scriitorul sau scriitorii au vrut să se facă mai vechi decât ce erau și n'au nimerit îndestul de bine viclesugul lor, ca să izbutească a amăgi chiar și critica cea veghiată și neinduplecată a arheologiei noastre moderne.

Dela inscripțiunea *bustrofedon* a lui Fanodic din Sigea, care acum se păstrează în British Museum, să trecem la alta mai târzie prin data sa, cu mult mai importantă și mai vestită prin cuprinsul ei și anterioară celeilalte numai prin epoca descoperirii sale.

Aceasta este tabela cronologică din Paros, pe care un Francez, care o descoperise la 1627, a scăpat-o din mână în Smirna, pentru ca ea să ajungă îndată în posesiunea Englezilor. Ambele națiuni, rivale depe atunci încă, se luptau crâncen în Orient, pe tărâmul arheologiei, ca și pe cel politic.

Francezul, care printr'un agent al său plătise 500 ludovici de aur prețioasa placă de marmoră, eră învățatul Fabri de Peiresc, un om ce pe timpul său (1580—1637), prin felurile-i colecțiuni, prin bogata sa bibliotecă, prin doctele sale povețe, prin binevoitorul său îndemn și prin nepregetata sa ardoare pentru cultură, înlesni desvoltarea științelor istorice și naturale, mai tare decât mulți alții prin meditațiunile și scrierile lor; dar și antagonistul său, al cărui trimis izbuti să ia pe seamă-i tabla din Paros, eră și el nu mai puțin lăudatul comite Tomas Howard de Arundel, mare amiral al Engliterii (1580—1646), bărbat foarte zelos pentru înaintarea științei anticare și incurajarea bebelor-arte. Numele eruditului francez a cam rămas astăzi în umbră, pe când din contra Englezii, totdeauna mândri de a onoră întru toate orice merit răsărit în patria lor, au consacrat numele lui Arundel, pe deoparte păstrându-l neprețuitei colecțiuni de marmoră veche ce fiul amiralului dăruie la 1667 Universității din Oxford; iar pe de alta, instituind sub patronagiul său onomastic vestita societate artistică, *Arundel-Society*, care astăzi înlesnește așa de mult reproducerea și popularizarea producțiilor de artă ale trecutului.

MARMURELE ARUNDELIANE

DIN OXFORD.

Pe când eră încă în vieță, comitele Arundel adunase în palatul și în grădinile sale depe Tamisa, treizeci și șapte de statue, o sută douăzeci și opt de busturi, două sute cincizeci de inscripțiuni, osebit de multe sarcofagii, altare și alte fragmente antice. În revoluțiunea dela

1642, bătrânul lord, partizan al Stuartilor, fiind silit a se expatria în Italia, multe din obiectele sale de artă fură su-puse stricăciunii; dar o bună parte din ele întocmesc și astăzi secțiunea marmorelor Arundeliane din Oxford.

CRONICA DIN PAROS.

Printre acestea se deosebete ca o bucată capitală, placa de marmoră pe care este scrisă cronica din Paros, adică o enumerare cronologică de șaptezeci și opt epoce din istoria anticei Elade, cuprinse într'un spațiu de 1319 ani, dela domnirea lui Cecrops, 1583 în. de Hr., până la arhonții Astyanax în Paros și Diognet în Atena, la anul 263 în. de Hr., când se și crede că a fost săpată inscripțiunea; faptele relatate cu însemnarea anilor în țifre elenice, sunt atingătoare și de istoria politică și de cea literară; dar ele sunt amestecate astfel încât s'a crezut că cronica Pariană a fost făcută nu atât cu scop de a păstra anelele politice, cât de a servi ca un memento pentru cunoștința evenimentelor principale în dezvoltarea poeziei, a artei dramatice și a muzicii la Eleni.

JOHN SELDEN.

Indată după sosirea lor în Europa, la anul 1627, cele 95 rânduri gravate pe cronica din Paros au fost descifrate, tipărite și comentate de un vestit publicist englez, John Selden (1584—1654), una din cele mai respectabile fizionomii din Lung-Parlamentul dela 1640, în sânul căruia el reprezentă Universitatea dela Oxford, ilustrată prin lecțiunile sale. Advocat foarte dibaciu al drepturilor iluzorii ce Englitera pretindea că posedă asupra plutirii mărilor, în contra principiilor de libertate a navigațiunii emise de Olandezul Hugo Grotius în vestitul său tratat *De mare liberum*; orientalist distins, care desbătù cu multă erudițiune despre legile civile și despre uzurile căsătoriei la Ebrei; teolog, scriitor politic, orator și jurisconsult, Selden a fost reputat pe timpul său ca omul cel mai instruit, mai activ, mai drept și mai afabil dintre Englezi; el a fost un patriot și un erudit cu care și țara lui și știința secolului al XVII-lea au drept a se mândri.

Cu un colecționar zelos și luminat protector al artelor ca comitele Arundel, și cu un erudit de merit ca Selden, am văzut, domnilor, Englitera intrată în concertul primitiv al explorațiunilor Eladei; să ne aruncăm acum privirile asupra dezvoltării aceleiași sfere de preocupățiuni arheologice în sânul Italiei, unde totuș, precum știți, activitatea anticarilor pă-

mânteni și străini află cu prisos materie locală de investigațiuni.

Și cu toate acestea, Italienii, mai ales prin daraverile negătorești și prin luptele ce republica Veneției întrețineă mereu cu Orientul, aveau adesea ocaziune de a vizita locurile pe unde se aflau încă rămășițe prețioase ale vechii culturi elene. Dar am constatat în ce mod ostașii lui San-Marcu știau să se poarte cu monumentele antice și de sigur n'avem a ne așteptă la o altfel de purtare din partea cămătarilor din Procurații. Drept e a zice că Venețianii, pe unde găsiu la îndemână vreo vechitură de preț, bună de luat, ei o ridicau, o duceau acasă și împodobiau cu dânsa sau peretii catedralei și ai palatului lor ducal, sau sumptoasele lor locuințe particulare depe Canalul-Grande. Astfel se formară în Veneția mai multe colecțiuni de antichități, printre cari în secolul al xvii-lea se deosebiă a nobilului istoriograf Gian-Battista Nani, prin mulțimea de fragmente sculpturale și de inscripțiuni elene, adunate din Pelopones.

PACIAUDI. Un învățat călugăr piemontez, părintele Paciaudi, care născut fiind la 1710 și răposat în Parma la 1785 ocupă un loc însemnat în analele arheologice din întregul secol al xviii-lea, a descris și a comentat acele monumente, cu o critică fină și serioasă, cu o sagacitate rară, cu un metod luminos și cu multă vioiciune în raționamentele și conjecturile sale. Cartea sa intitulată *Monumenta Peloponnesia* (Roma, 1761) e una din producțiunile vechi cele mai stimate asupra antichităților gliptice și epigrafice ale Eladei. Vom menționă dintr'insa o singură stelă sau placă funerară, pe care osebit de doi soți ținându-se de mână cu o copilă alături, se văd figurate d'asupra descrisei grupe, două palme de mâni deschise și înălțate în sus.

INSCRIPȚIUNI COMINATORII Monumentele de felul acesta atrăsese încă cu câțiva ani mai înainte (1751), atențiunea judiciosului Paciaudi, și într'o mică dar interesantă disertațiune, el întrunise un număr destul de însemnat de pietre funerare cu inscripțiuni elene și latine, însoțite toate cu acele două palme deschise. Două din acestea fusese descoperite cu vreo douăzeci de ani mai înainte, de Ficoroni, într'o cameră sepulcrală de lărgă poarta Appia din Roma unde, sub o frumoasă pictură parietală reprezentând pe Apolon cu capul ornat de raze,

stând în picioare pe carul său și mânând patru telegari negri, erau încastrate trei plăci de marmoră; pe câte și trele se vedeau sculptate acele două mâni ridicate în sus, par'că ar invocă pe zeul soarelui și al luminii. Sub ele, pe una sta scris:

D. M.
TIMOTHEAE
M. VLPIVS
NICANOR
VERNAE
SVAE. F.

(adică)

Zeilor Mani
ai Timoteei.
Marcu Ulpiu
Nicanor
pentru sclava-de-casă
a sa a făcut *această piatră*

O soare! ție îți denunț
pe cel care a ridicat mâna asupra ei

SOL. TIBI COMMENDO
QVI MANVS INTVLIT EI

Pe celelalte două:

D. M. S.
CALLISTO FILIO
PARENTES

QVISQVIS EI LAESIT
AVIT NOCVIT SEVERAE
IMMERENTI DOMINE
SOL TIBI COMMENDO
VT VINDICES EIVS MORTEM

adică:

Consacrat Zeilor Mani ai fiului
lor Calist de către părinții lui.

Ori cine-l va fi vătămat sau greu
il va fi atins *pe dânsul* nevinova-
tul, doamne *zeule* Soare, ție îți de-
nunț, ca să răsbuni moartea lui.

În fine, printre alte mai multe monumente latine de aceeaș natură, găsite în Italia, mai cităm, depe Paciaudi, și pe cel următor, de mult cunoscut în Roma:

PRO	COPE. MA	NUS
LE	BO. CON	TRA
DE	VM	QVI
ME	INNO	CEN
TEM	SVSTV	LIT
QV	AE. VIXI	T
AN	N. XX	
POS.	PROC	LVS

Procopie.
Mănele ridic
cătore Zeul care
fără vină m'a
luat *pe mine*,
care am trăit
numai 20 de ani.
Piatra a pus-o Proclu

Aceste texturi epigrafice, cari însoțesc și explică semnifica-
țiunea mânilor ridicate în sus, v'au și făcut, cred, să pricepeți
obiceiul funerar al celor vechi de a sculpta pe mormântul ori-
cărui june omorât de ucigași necunoscuți, două palme înăl-
țate spre rugăciune, și de a scrie alături o invocațiune către
zeul Soarelui, care toate le vede, ca să-i pârască lui pe cul-
pabil și să ceară dela dânsul răsbunare.

Consecința ce Paciaudi trage din dovezile mai sus enun-
țate este că și acele monumente lapidare, grece sau latine,

unde se văd palmele deschise și ridicate în sus, fără de a se afla scrisă vreo rugăciune către zei, sunt și ele epitafe cominatorii, adică amenințări despre vindicta divină, ce atrage după sine o moarte silnică și prematură. Astfel eră cu stela peloponesiacă din colecțiunea lui Nani; astfel cu alta reprodușă tot de Paciaudi, unde un bărbat șezând pe scaun ține de mână pe o tânără față, și jos stă scris:

DEMETRIOS¹
TETOU
HRESTE HAIRE

(adică)

Demetriu
al lui Tetu.
Scumpul meu, salutare!

Astfel este încă și cu numeroase alte stele funebre, grecești și latine, de cari învățatul profesor Ludolf Stephani din St. Petersburg numărăse până la 1849, vreo treisprezece prin diferite muzee ale Europei. Alți arheologi moderni, precum renumitul Otto Jahn, profes. Wachsmuth din Bonn și alții, au retipărit și au comentat aceste diverse monumente, alăturându-le încă și cu alte specii de inscripțiuni objurgatorii sau de afurisanii, ce uneori în antichitate se săpau pe pietrele mormântale și alte ori, sgâriate cu litere cursive pe plăci de plumb și alte metale, se puneau chiar în sicriile morților, ca să atragă pedeapsa zeilor asupra celor ce le-au voit ori le-au făcut vreun rău. Numărul acestor curioase monumente epigrafice, între cari se găsește chiar și o inscripțiune scrisă în limba oscă, este acum destul de însemnat, spre a necesita un studiu mai complet asupra lor.

Printre cele publicate până acum lipsește totuș o inscripțiune, care pe noi ne interesează mai cu osebire, căci ea se află în muzeul nostru de antichități, unde a depus-o acum vreo zece ani binecuvântatul donator, general N. Mavros.

O mică digresiune neapărat ne va readuce, cu mai multe lumini, la subiectul nostru.

Pe la începutul acestui secol, un arhitect francez, Blouet, explorând monumentele Eladei, a dat la Myconi peste o mică stelă funerară (0^m,56 înălțime, 0^m,33 lărgime) purtând pe dânsa o inscripțiune, în multe locuri știrbită, care se cunoștea însă a fi dintr'o epocă creștină; ea provenia din insula Rhenea, vechiu cimitir al învecinatei Delos.

O inscripțiune cu aceeaș cuprindere, dar completă și repetită pe ambele fețe ale pietrei, o găsim pe și mai mica noastră stelă din București (0^m,45 înălțime, 0^m,30 lărgime)

¹ În original, inscripția e cu caractere elene.

însă cu adausul ambelor palme deschise și ridicate în sus, cari stau săpate d'asupra inscripțiunii și sunt acum frânte la extremitatea lor superioară.

Iată, în facsimile, această inscripțiune :

Și iată apoi și traducerea ei pe românește :

«Chem întru ajutor și implor pe Dumnezeu cel înalt, pe stăpânul spiritelor și al oricărui trup, în contra ucigașilor sau otrăvitorilor nenorocitei tinere Eraclei, cari au vărsat al ei sânge nevinovat cu nedreptate, pentru ca tot așa să se întâmple ucigașilor ei sau otrăvitorilor și copiilor lor. Doamne, care toate le vezi și îngerii lui Dumnezeu, la cari orice suflet în ziua de astăzi cu supunere se închină, *vă chem* ca să căutați a răsbună sângele cel nevinovat și cât mai curând».

Nu mă voiu opri, domnilor, asupra simțimântului de neîmpăcată jale și de răsbunătoare ură, care este prefirat printre pietoasa devoțiune exprimată în stilul încurcat al acestui epitaf. El este ca și o antică invocațiune cominatorie, în care însă Dumnezeu și îngerii creștinilor au luat un loc de curând părăsit de către divinitățile păgâne, de zeul Soare atotvăz-

torul și de neimblânzitele Erinii. Chiar și mânilor înălțate în sus spre rugă au păstrat pe monument, pozițiunea lor tradițională. Deosebirea consistă numai în unele formule creștinești, pe cari le regăsim în alte epigrafe creștine de prin secolul al VI-lea; aceasta este pentru monumentul nostru, un fel de indicațiune cronologică, pe care nu par a o desmînți nici forma literelor, nici ortografia, nici expresiunile, nici stilul ei puțin corect.

MĂSURA CRITICEI ÎN
ȘTIINȚA EPIGRAFICĂ.

Am auzit punându-se în suspiciune autenticitatea acestui monument. Nu știu să fie pentru aceasta un alt argument de invocat, decât marea lui asemeni în stil și cuprins, cu stela din insula Rhenea; dar pornind pe așa cale, mă tem c'ar trebui să dăruim pe falsari cu mai mult de jumătate din monumentele epigrafice existente azi prin muzee, și totdeodată să închipuim că stilul lapidar al antichității, compus mai cu totul din formule foarte puțin variabile, a fost cu mult mai capricios de cum ni-l dovedesc monumentele ce sunt sau se dau de vechi.

SCIPIONE MAFFEI.

Această sistemă de lesnicioase denegațiuni, pe care a inaugurat-o chiar din secolul al XVIII-lea, marchizul Scipione Maffei din Verona (1675—1755), unul din cei mai iluștri literați și istorici ai Italiei, spirit universal, care a dat scenei tragice un capd'operă ca *Meropa*, orașului său natal un muzeu și o istorie, diplomatice, studii asupra mediului ev italian, și arheologiei, cercetări felurite și critice epigrafice pline de bănuieli, acest scepticism exagerat își are, zicem, în materie epigrafică neajunsurile sale. Negreșit că se cuvine a aplica studiului inscripțiilor o critică foarte atentivă, mai ales când aflăm fapte neiertate ale unor oameni învățați, cum a fost bunăoară academicul francez Michel Fourmont (1690—1746), care și-a permis a strecură printre mulțimea de o mie și mai multe inscripțiuni elene, pe cari el le decopiasse în călătoriile sale în Grecia, și un număr destul de însemnat de epigrafe spurii sau închipuite de dânsul, pentru întemeierea teoriilor sale personale asupra paleografiei și a istoriei. Apoi iar cu o egală circumspecțiune trebuie să fim, când monumentele depărtate ne sunt descrise de călători fără instrucțiune solidă, de preocupări de antice, de panglicari și răvășari arheologici, cum, bunăoară, a fost un oarecare Paul Lucas din Rouen (1664-1737),

om îndrăzneț și dibaciu, care după mai multe raite prin Egipt, prin Asia și prin Turcia, cu scop de a pescui pe acolo marfă arheologică, a izbutit a dobândi în Franța titlul de anticar al regelui Ludovic al XIV-lea și a publicat cu ajutorul altora explorațiunile sale, în cari a povestit și câte a văzut și câte i s'a părut că văzuse.

SCEPTICISMUL,
FALSIFICAȚIUNILE
ȘI IGNORANȚA.

Asemenea oameni sunt pecinginea științei; dar dacă spusele, relatările, transcripțiunile și teoriile lor trebuiesc totdeauna puse sub cea mai strașnică și aspră carantină, apoi din aceea nu rezultă că în arheologie, prepusul, neîncrederea, sfiala, temerile și tăgăduirea în toate trebuiesc luate de normă absolută. Abuzul unor așa negative procederi și al unor așa displăcute simțiri ar răci, ar secă și ar slei curând acea vie curiozitate firească, stimulul cel mai viu și mai puternic al studiilor arheologice. Măsura în toate, iată care este cumpăna cea dreaptă a artelor și a științelor ce se ating de ele.

Măsura?... măsura îmi impune, domnilor, de a mă opri astăzi, mai 'nainte de a fi completat tabloul ce voiam să vă fac despre studiul antichităților elenice și despre mișcarea arheologică în Franța, până la mijlocul secolului al XVIII-lea; mai 'nainte de a vă fi vorbit despre lucrările numismaților principali ai acestui period; mai 'nainte de a fi aruncat o privire asupra activității institutului academic din Paris, dezvoltată în cercul mitologiei și al artelor antice.

Voiu face din aceste rămășițe introducerea viitoarei mele cuvântări; și spre a da o legătură finală atâtor ramuri diverse de cercetări făcute în răstimpul de 150 de ani ce ne ocupă, pe rămămurile vechilor civilizațiuni elenă și romană, ca o simbolizare tipică sau ca un rezumat sintetic al tuturor studiilor din acea epocă, asupra antichităților etice ale ambelor popoare, vă voiu prezenta pe unul din cele mai vaste, mai erudite și mai active spirite ale Franței, pe ilustrul Nicolas Fréret, a cărui neiertată modestie l-a oprit de a fi în ochii lumii întregi, marele bărbat de geniu ce el a fost și este în cugetul tuturor oamenilor studioși.

A DOUĂSPREZECEA LECȚIUNE

Domnilor, în rândul trecut am făcut partea ce li se cuvine, explorațiunilor Eladei din secolii al XVII-lea și din începutul celui al XVIII-lea. Am arătat ce slabe informațiuni locale a putut dobândi profesorul german Martin Crusius asupra monumentelor antice din Grecia; cu ce succes eruditul Ioan Meursius a adunat de prin scrierile celor vechi, noțiuni despre antica cultură elenă și cum mai târziu călătorii fructuoase, ca a ambasadorului francez de Nointel și a medicului lyonez Iacob Spon, au adus dela fața locului indicațiuni mai precise despre monumentele Greciei. Am rememorat actul de vandalism, care la 1687 a dat lovirea de moarte celui mai însemnat și mai bine păstrat din aceste monumente, Partenonului din Atena, și apoi schițând în câteva trăsuri imaginea strălucită a fastuoasei curți a lui Ludovic al XIV-lea, în care antichitatea, luată drept model în toate, primi interpretațiuni mai adesea scâlciate, am trecut răpede în reviziune colecțiunile și lucrările de epigrafică elenă ce s'au făcut pe acel timp în Anglittera, în Franța și în Italia, de bărbați eminenți, ca lordul Arundel, meritosul Peiresc și patriciul venețian Nani, ca erudiții Chishull și Selden, Paciaudi și Maffei. Printre vizitatorii mai târzii ai Orientului am citat, cu mențiuni diferite, pe călătorul speculant și incult Paul Lucas și pe învățatul, dar puțin constiințiosul, epigrafist, abatele Michel Fourmont.

DESVOLTAREA NUMISMATICEI ÎN SEC.

AL XVII ȘI XVIII.

M'am oprit în momentul când voiam să adaug pe lângă lista epigrafiștilor, pe aceea a numismaților și să vă fac cunoscuți pe bărbații cari, mai ales în Germania și Franța, au conlucrat în acest period la înaintarea științei medaliiilor. Și în adevăr este de observat că dacă 'nainte de epoca modernă, studiul și interpretarea inscripțiunilor și mai cu seamă ale celor latine a fost o știință mai mult italiană, adică cultivată mai cu predilecțiune dincolo de Alpi, apoi, din contra, cercetările numismatice au preocupat mai cu oseibire pe anticarii din țările Nordului. Lucrul este ușor de înțeles, când cugetă cineva că monetele se transportă mai lesne decât orice alte monumente antice, că numărul lor a fost totdeauna neasemuit mai mare decât al ori căror altele, și că prin urmare asupra lor s'au purtat și curiozitatea ama-

torilor de obiecte vechi și sagacitatea anticarilor de prin țările unde antichitățile greco-romane, singurele prețuite pe atunci de lumea cultă, erau încă obiecte de importanță.

Pe când cetățile Italiei începeau a forma mărețe muzee de monumente glicice și epigrafice, ca bunăoară cel din Capitoliu, capitalele Europei centrale și nordice, pe lângă puține sculpturi antice numărau mai cu seamă bogate cabinete de medalii. Nu numai monarhii și principii, dar încă și simplii erudiți și amatori de prin Angliera, Olanda, Germania, Scandinavia și Franța posedau colecțiuni numismatice însemnate. A regelui Ludovic al XIV-lea ajunsese însă a fi cea mai avută și mai splendidă din toată Europa, grație numeroaselor exploarațiuni și cumpărători ce se făceau cu cheltuiala regelui, de către bărbați specialiști, trimiși adesea prin Italia și prin tot Orientul. Deaceia vedem pe cei mai reputați dintre anticarii străini mergând pe atunci în Paris, ca să-și satisfacă legitima curiozitate și să-și complinească acolo cercetările lor asupra monetelor antice.

Am citat cu alte ocaziuni pe mai mulți dintre aceștia, precum Meursius, Perizonius, Cuper, Küster și alții; îmi mai rămâne însă a vă atrage atențiunea asupra ambilor elvețiani, Ezechiel Spanheim și Andrei Morell, cari în ramura numismaticeii pot fi priviți ca corifeii din timpul lor. Deși ei erau contemporani și amici, destinele acestor doi bărbați au fost tot așa de diferite, ca și soarta scrierilor lor. Unul, înălțat în cea mai considerată pozițiune socială la care putea să ajungă, în curțile regale, un fiu al republicei geneviane, respândi cu profuziune elegantele sale cărți de știință, atât prin gravele chilii ale învățaților, cât și prin sburdalnicele saloane ale lumii celei mari. Celălalt, modest erudit, datat cu totul științei și nedepins cu limbajul și cu purtările lingușitoare ale curtenilor, nu știu să câștige în Paris, unde fusese chemat ca să redacteze catalogul monetelor din cabinetul regal, decât o închisoare de patru ani la Bastilia și apoi, retras în patria sa, muri la 1703, în vârstă de 67 de ani, fără ca să fi putut dobândi mijloace, spre a tipări opera vieții sale, neprețuitul său tezaur numismatic. Acesta este Andrei Morell din Berna, dintr'ale cărui voluminoase manuscripte abia s'au publicat, cu 30 și 50 de ani după moartea sa, numai două porțiuni, relative la familiile romane și la doisprezece primi Cesari.

EZECHIEL SPANHEIM. Compatriotul său, Ezechiel Spanheim, născut la 1629 în Geneva, își termină studiile în Leyda, învățând chiar și limbile ebraică și arabă; curând după aceea, electorul palatin Carol Ludovic îi încredință educațiunea fiului său și având prilej să prețuească instrucțiunea, talentele și istețimea lui de spirit, îl însărcină cu o misiune diplomatică la Roma. Acolo Spanheim cultivă mult aplecările sale către erudițiune și în anul 1664 tipări prima edițiune a marei sale opere *De præstantia et usu numismatum antiquorum*, în care, pentru prima oară, noțiunile împrăștiate ale științei numismatice se aflară întrunite într'o singură scriere și coordonate depe sistema care fu adoptată și urmată de toți, până când în ultima jumătate a secolului al XVIII-lea învățatul Eckhel veni să așeze pe nouă baze, știința monetelor.

Opera lui Spanheim, pe care el apoi o completă succesiv în edițiunile dela 1671 și dela 1706, este compusă de treisprezece disertațiuni de diverse întinderi și fiecare din ele e distribuită, depe importanța subiectului, în mai multe subdiviziuni secundare. În prima disertațiune, el tratează în genere despre însemnătatea monetelor vechi; în a doua despre literele întrebuițate în epigrafele monetare; în a treia arată caracterele civile și morale ale științei; cele trei următoare se raportă la figurile de animale, adevărate sau fabuloase, și la cele de plante, cari se văd pe monete; în disertațiunile a șaptea și a opta cercetează numismatica regatelor vechi din Europa, din Asia și din Africa, cu excluziunea republicelor elinești și a statului roman; a noua este consacrată originelor, privilegiilor și magistraturilor din cetățile grecești; Roma ocupă pe cele trei următoare, însă una este despre monetele consulare și celelalte două despre ale Cesarilor. Disertațiunea a XIII-a, cea complementară, se atinge atât de felurite particularități ale monetelor romane, cât și de alte chestiuni accesorii ale științei numismatice.

Am crezut necesar de a schița această nomenclatură, ca să puteți căpăta dintr'însa o idee despre sistema adoptată de Spanheim în clasificățiunea sa, în care se simt toate șovăirile neînălțurate dela orice materie științifică, încă nu pe deplin explorată în toate ramificațiunile ei. Negreșit însă că o operă capitală ca aceasta, compusă cu o deplină cunoștință despre tot ce se scrisese până atunci asupra monetelor antice, și semănată peste tot locul cu apreciațiuni critice și descoperiri personale ale autorului, a trebuit să ocupe timp îndelung pe

eruditul diplomat; cu toate acestea, biografia lui ne asigură că însărcinările sale politice n'au avut niciodată să sufere din preocupățiunile-i științifice și că el a știut pururea să asocieze studiile sale anticare cu regulata tratare a afacerilor politice și cu numeroasele îndatoriri și distracțiuni lumești ce-i împuneă pozițiunea sa de ambasador pe lângă diferitele curți, în cari a fost trimis. El servi în această calitate pe electorul palatin, la Roma, în Olanda și la Londra; apoi trecând în serviciul electorului de Brandenburg, la 1680 fu trimis de acesta ca ambasador la curtea din Versailles, unde petrecu ani îndelungați; când noul său stăpân luă titlul de rege al Prusiei, el fu dăruit cu acela de baron și apoi, strămutat fiind la Londra, el muri acolo la anul 1710.

IULIAN APOSTATUL ȘI
REVERSUL MEDALIEI
LUI TRAIAN.

Dintre lucrările prin cari Spanheim s'a ilustrat, osebit de opera sa cea mare asupra însemnătății și uzului monetelor antice, vom semnală importanta sa traducere a operei satirice,

scrisă elinește de împăratul Iulian Apostatul, sub titlul de *Cesarii*. Spanheim însoși această traducere cu note și comentarii, cari întrec cu mult întinderea și chiar valoarea originalului tradus, și o ilustră cu mai mult de trei sute imagini de medalii și de alte monumente antice, pe cari el întemeiă mare parte din observațiunile sale.

«Am crezut, — zice el în precuvântarea cărții, — că aceste ilustrațiuni nu vor fi de prisos, spre a face pe fiecare ca să vadă și să pipăie cu degetul, de pot zice așa, folosul medaliei, spre a-l arată celor ce nu-l cunosc și a convinge pe cei ce se îndoiesc de dânsul. Spunând aceasta, nu am cătuș de puțin gândul de a intra aci în întinsul câmp de laude al medaliei, despre care am vorbit îndestul în cartea mea cea mare asupra acestei materii...; ci mă voiu mărgini a zice că mi s'a părut cum că o cârtică ca aceasta pe care o public acum, va înșinuă cititorilor, mai lesne decât o voluminoasă carte specială asupra medaliilor, ideia despre folosul lor... Mulți se spăimântă de asemenea lucrări cu totul consacrate medaliilor și trebuie să mărturisesc că și cam au dreptate, mai ales când cei ce au tratat despre ele nu sunt oameni învățați, ci simpli prețuitori de medalii... Nenorocirea a fost că până acum, bărbații cei mai erudiți și criticii cei mai buni au nesocotit medaliile, iar cei mai mulți dintre oamenii cari se numesc medaliști și dintre anticari n'au avut instrucțiune... Abia în timpul nostru erudiții încep a deveni medaliști, și medaliști, erudiți».

Mi s'a părut interesant, domnilor, de a vă cită aceste extracte din considerațiunile mult mai dezvoltate ale lui Spanheim, cari foarte bine caracteriză starea cunoștințelor numis-

matice din timpul său, atât în sânul cercurilor de învățați, cât și în întreagă societatea cultă. Interesul va fi poate și mai mare pentru d-voastre, dacă voiu alege, spre a vi-l citi, un fragment oarecare din gluma literară și politică a împăratului Iulian, comentată de eminentul numismat al secolului al XVII-lea. Când zic un fragment oarecare, nu prea este tocmai ceea ce am de gând a face; căci am să culeg bucăți din cari să ne putem alege cu ceva folos istoric, chiar și dacă acelea ne vor arăta într'o lumină cam turbure pe veneratul nostru patron, chiar dacă ele ne vor înfățișa reversul medaliei — ierțați-mi expresiunea tehnică, căci acum vorbim despre numismatică — sau cum am zice va da de gol dosul aramei marelui Traian.

Dar mai întâi se cade ca prin câteva cuvinte să vă spun în ce constă satira *Cesarilor*, scrisă de împăratul Iulian, operă despre care mai adesea și istoria și literatura clasică fac cu totul abstracțiune. Bietul Iulian, unicul împărat care în urma lui Constantin-cel-Mare a cutezat să se lepede de legea creștină, bietul Iulian Apostatul poartă în ochii drept-credincioșilor așa de multe ponoase, încât arareori își aduce aminte vreun critic literar sau vreun arheolog despre talentele sale ca scriitor și orator în ambele limbi, elena și latina, sau despre înfocata lui iubire pentru credințele, uzurile, artele, pentru întreaga cultură antică, pe care el în zadar s'a cercat a le reinvia, când amorțeala morții le și cuprinsese. Crescut și trăit la Antiohia și la Atena, în societatea lui Libanios și a ultimilor sofști, lăstăriți pe tulpina putrezită a filozofiei și a literaturii alexandrine, în ochii săi legea cea nouă a lui Hristos se înfățișă numai ca o prigonire a dulcilor sale petreceri filozofice, ca o răsturnare sălbatică a prețuitelor monumente ale artei păgâne, ca o nelegiuită călcare și nesocotire a anticele tradițiuni strămoșești. Firea lui de anticar se spăimântă de toate inovațiunile, cari loviau d'adrechtul în ideile și în gusturile sale predilecte, și — trebuie să o mărturisim — numai de dorul antichităților, el, așa blând și curat la suflet, se văzū nevoit să persecute pe creștini, cari, drept să spunem, nu voiau câtuș de puțin să cruțe aplecările sale de arheolog.

Iată o nouă dovadă, domnilor, despre incompatibilitatea preocupățiunilor arheologice cu viața activă a politicei. Un biet om blând, cumpătat în toate, învățat și plin de talente, cum a fost Iulian, a rămas înfierat în memoria posterității, cu numele urgisite de monstru și de apostat, fiindcă el se încumătase a face politică arheologică.

Biserica și lumea îl învinovătesc unde a iubit prea tare trecutul și antichitățile; noi nu putem să-i găsim altă vină, decât aceea de a fi primit moștenirea împărătească a verilor săi, fiii lui Constantin, și de a nu se fi consacrat cu totul studiilor literare și arheologice, în cari spiritul său ingenios și cultivat pare a se fi desfătat cu o învederată mulțumire.

Iată, bunăoară, în ce chip fantazia lui satirică îl făcu să judece pe cei mai însemnați din Cesarii cari-l precaseră pe tronul imperial. El închipuește că întemeietorul cetății, Romul Quirinul, a întrunit la un ospăț pe toți zeii din Olimp și cu dânșii pe Cesarii Romei, pentru ca aceștia, mărturisind fiecare purtările sale în viață, să se aleagă dintre ei acela care pe toți îi întrece în merite. Ercul reclamă însă ca să fie chemat la concurs și protejatul său, Macedonul Alexandru-cel-Mare. Atunci, pe rând intră unul câte unul, Iuliu Cesar, August, Tiberiu cu ai lui urmași, și asupra fiecăruia din ei, istețul Silen, lungit la masă alături cu iubitul său școlar zeul Bacus, găsește de spus câte o glumă, de care face haz tot Olimpul. Abia trecuse la locul său Domițian, batjocorit de malițiosul Silen:

«Și se arată un frumos bătrân, căci uneori chiar și bătrânețile sunt frumoase; dar acela era încă și drept în a sa purtare, blând și omenos, astfel încât la vederea lui, Silen, pătruns de respect, nu cuteză să deschidă gura. Deaceia îl și întrebă Mercur, dacă nu mai are nimica de zis. — Ba da, răspuse el; am să vă acuz pe d-voastre, zeilor, c'ați făcut o mare nedreptate. Cum se poate să dați domnia cincisprezece ani d'arândul acelei fiare sângeroase de Domițian, când urmașului său, acestui Nerva, i-ați lăsat-o numai un an? — Nu te prea grăbi a ne face vină, zise atunci Joe, căci de acum înainte am să aduc pe mai mulți oameni, demni de a împărăți». Atunci intră și Traian, purtând pe umerii săi trofeele ce câștigase în victoriile sale asupra Geților și Parților. Cât îl zări Silen, el șopti încetinel, dar îndestul de tare, ca să poată fi auzit: «Vezi acum să-și păzească bine stăpânul nostru Joe, pe favoritul lui Ganimed»...

Apoi pe când Neptun turnă apă în clepsidră sau în orariul care regulă cuvântarea oratorilor: — Bagă de seamă, îi spuse răsând Silen, ca nu cumvă Alexandru și Traian să creadă că apa este nectar și să o dea toată deodată pe gât. — Nu-ți fie teamă, răspuse Neptun; acești doi voinici nu au prea băgat în seamă apa mea, ci mai mult băutura voastră; deaceia mai în primejdie sunt cu dânșii ale voastre vii, decât fântânele mele. Silen înghiți în sec și deschise urechile ca să asculte...

Se dete atunci voie lui Traian ca să vorbească, și cu toate că din fire nu-i lipsia darul vorbei, el din lenevire numai se învățase a lăsa lui Liciniu Sura grija de a-i pregăti cuvântările sale. Așadar, declamând mai mult decât vorbind, «*Idengomenos mallon e legon*», el începui a desfășura dinaintea zeilor trofeele ce înălțase după învingerea Geților și a Parților, și totdeodată se plângea că bătrânețile nu i-au lăsat timpul de a sfârși războiul ce el întreprinsese în contra acestor din urmă. Dar

Silen de colo : «O nesocotitul ! îi zise ; dar n'ai domnit tu douăzeci de ani, pe când Alexandru cel de colea a stăpănit numai doisprezece ? De ce nu lași vina pe seama moliciunii tale și o atribui lipsei de timp ?» Traian se simți foarte atins de această glumă și nefiind lipsit de măiestria vorbeii, ci numai oarecum tâmpit de necumpătarea sa la băutura, începă a grăi într'astfel : «O Joe și voi zeilor ! știți că după ce am primit imperiul lânged și slăbit în toate țările sale, prin tirania care îl muncia, înlăuntru și prin deseale năvăliri din afară ale Geților, eu unul am cutezat a înfrunță pe acele popoare, cari locuiau dincolo de Dunăre. Am supus pe acei Geți, cea mai rășboinică națiune din câte au fost pe lume, nu numai prin vârtoșia trupului oamenilor, dar încă și prin acele învățături pe cari Zamolxis, cel mult venerat de dânșii, le-a întipărit adânc în sufletele lor ; căci ei nu cred că mor, ci numai că-și schimbă locașul, și prin urmare se răped la moarte cu aceeaș veselie cu care s'ar porni la un drum oarecare.

Și toate acestea le-am făcut în mai puțin de cinci ani. Mai puneți încă aceea că toți supușii mei m'au recunoscut ca cel mai drept și mai blând dintre toți împărații căți au fost mai 'nainte de mine ; negreșit că nici Cesar, nici oricare altul nu va puteă să mă întreacă în privința bună-tății. Iar întru ceea ce privește pe Parți, apoi eu n'am socotit că trebuie să ridic armele în contra lor, până ce dânșii mai întâi nu m'au atacat ; dar îndată ce ei mi-au dat pricină, apoi nici bătrânețile, nici legile cari mă scutiau de rășboiu, nu m'au oprit d'a merge însumi în persoană, ca să resping atacul lor. Depe toate acestea n'aș merită eu oare să fiu rășplătit mai bine decât toți ceilalți, deoarece am fost cel mai blând către supuși și atât de înfricoșat cu inimicii ? Apoi iarăși în tot timpul am arătat cel mai mare respect către fiica voastră iubită, Filozofia». — După ce Traian vorbi într'astfel, zeii fură de părere că lui se cuvenia prețul blândeții și al dreptății, și astfel deteră să înțeleagă cât de plăcute le sunt aceste virtuți...

Joe dete ordin lui Mercur ca să pronunțe sentința... lăsând fiecărui din judecați a-și alege printre zei un stăpân și un protector.... Atunci Alexandru alergă către Ercul, August către Apolon, iar Marcu Aureliu se ținu mândru alături cu Joe și cu Saturn. Cesar, după ce rătăci câtvă, se opri lângă marele Marte și lângă Vinerea, cari prinseră milă de dânsul ; Traian își căută un loc în preajma lui Alexandru ; iar Constantin, care în vieța sa n'avusese nici un model printre zei, gă-sind în vecinătate-i pe Moliciune, dete năvală la dânsa».

Aci vorbește chiar ura personală a autorului.

Am prelungit foarte mult această citațiune, în care, precum v'am prevestit, se arată ambele fețe ale medaliei lui Traian ; deoparte gloria sa vitejească în rășboaie, dreptatea și blândețea sa în pace ; de alta, oarecari daruri cam deochiate, de acelea căroră li se zice pe românește cusururi ; am prelungit-o, zic, așa de mult, încât nu mai cutez a mă întinde și la bogatele comentarii ale lui Spanheim. El a completat prin extracte din alți autori antici și prin tipuri de medalii, elegant reproduse de unul din cei mai vestiți gravori de medalii ai timpului — de francezul E. Picart, supranumit Romanul, din cauza lungei sale petreceri în Roma — toate faptele și

toate aluziunile cuprinse în textul, a cărui originalitate am ținut mai cu seamă a vă o semnală.

NUMISMAȚII FRANCEZI.

Dar nu e drept și nu voi lăsa ca Spanheim și lucrările lui să ne ocupe tot timpul de astă seară; sunt și alții cari merită aproape cât și dânsul și am încă a vă prezenta o numeroasă gloată de numismați francezi, cari tot pe acel timp au lucrat, toți împreună, la cultivarea țarinei unde răsăreau mereu pe atunci noțiuni luminoase asupra medaliilor antice. Academia de inscripțiuni și medalii — așa se chemă la început — i-a intrunit mai pe toți în sânul ei, astfel încât activitatea lor multiplă s'ar putea considera ca o colaborare la una din sarcinile principale ale acestui corp de erudiți; cu toate acestea nu mă pot dispensa de a numi în parte pe cei mai de căpetenie dintre numismații francezi din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea.

CEI DOI VAILLANT.

Prin vârstă, prin celebritate și chiar prin importanța publicațiilor sale, ne iese mai întâi înainte bătrânul CĂLĂTORIILE TATĂLUI. Vaillant (1632—1706), care în nenumărate călătorii prin toate țările cunoscute adună pentru cabinetul regelui un număr însemnat de monete antice, și înzestră știința cu primele lucrări complete asupra seriilor de regi din dinastia Seleucizilor în Siria, din a Achemenizilor la Perși, din a Arsacizilor la Parți și în parte, din a Ptolemeilor în Egipt; osebit de aceasta, el se ocupă cu monetele grecești bătute sub împărații romani, precum și cu acelea ale coloniilor, municipiilor și cetăților dăruite cu dreptul latin. Contingentul adus științei de Vaillant este considerabil și se adaugă încă prin aceea că fiul său, născut la Roma în timpul alergăturilor exploratorii ale părintelui, a fost și dânsul un forte bun numismat, deși a murit încă tânăr.

Călătoriile lui Vaillant amintesc o curioasă anecdotă, care prin natura-i nu prea de tot academică vă va face să prețuiți la ce fel de primejdii erau expuși pe acei timp, erudiții cari cutierau țările și mările, ca să adune elemente pentru lărgirea cunoștințelor arheologice. Anecdota a fost povestită mai întâi de Iacob Spon; dar noi o culegem chiar din analele Academiei din Paris și prin urmare ne lepădăm asupra acestui grav institut, de orice răspundere.

La 1674, Vaillant se imbarcase în Marsilia, ca să meargă

la Roma, când pe mare corabia fu prinsă de pirați barbarești și tot echipagiul dus în robie la Alger. Abia după patru luni de grele nevoi, numismatul nostru fu răscumpărat și liberat, și după multe rugăciuni și bacșișuri i se deteră chiar înapoi câteva prețioase monete antice de aur ce aveă cu sine. Se reîmbarcă îndată, ca să se întoarcă acasă; dar în milocul mării iată-l amenințat de o nouă primejdie. Un alt vas de corsari înaintă răpede către corabia în care el se află. În desperarea sa, la ce oare credeți că s'a gândit mai întâi anticarul? El căută să-și scape pentru a doua oară medaliile și nu află la îndemână altă ascunzătoare mai tănuită și mai sigură decât stomacul său; în grabă le și înghiți. Din norocire, o vijelie despărți corăbiile și Vaillant cu soții lui, după mari pericole, ajunse la mal și debarcă în Marsilia. Acum grija nu mai eră de pirați, ci de efectele neobișnuitei mâncări de aur. Medicii fură consultați; dar toți rămaseră la îndoială, căci nici Hipocrat, nici Galen nu prevăzuse cazul. Numismatul nostru se și credea osândit a muri de groaznica pedeapsă a sgârcitului Midas, când natura, medicul cel mare, îi aduse de sineși scăparea și câteva zile d'arândul, fericitul Vaillant jucă însuși rolul cocoșului din poveste, pentru care «se întind zăblaiele și se bate cu maiele».

C. PATIN. Cu fața curată însă, să trecem, domnilor, la alt numismat francez. Unul din cei mai renumiți, pe care patria sa l-a alungat din sânul ei, a fost nedreptățitul Carol Patin (1633—1693), fiu al aceluia vestit medic Guy Patin, care la începutul secolului al XVII-lea s'a semnalat în Franța prin gusturile-i studioase și prin vioiciunea sarcastică a stilului său familiar și epistolar, acela care printre sute și mii de aprețuiri judicioase și originale ziceă despre Pliniu, naturalistul că «este o mare întinsă, în care e bine de pescuit».

Țineți poate minte, domnilor, cât ne-am folosit și noi de această povăță, când am vorbit despre opera lui cea nesecată în izvoare chiar și pentru arheologie.

Al doilea fiu al aceluia bărbat, de tânăr încă își făcuse o bună reputațiune de medic și de numismat, când deodată și fără știre îl ajunse o persecuțiune neîmpăcată a ministrului Colbert; amenințat de osândă la moarte pentru o vină nimănui cunoscută, tânărul Patin fu silit să fugă în Elveția și apoi în Padova, unde ocupă cu mare laudă diferite catedre și publică cele mai multe din ale sale lucrări asupra colecțiilor de monete din Italia.

Să reintrăm însă în sânul Academiei din Paris și vom mai afla acolo o spuză de numismați, dintre cari vom cită numai pe cei mai arătoși, atât prin influența ce au exercitat în acel corp, cât și prin originalitatea cercetărilor lor.

G. de BOZE. Unul va fi Gros de Boze (1680—1713), secretar al acestei adunări de învățați în timp de treizeci și șase de ani și mereu ocupat și cu chestiuni de numismatică romană, și cu alcătuirea marelui opere oficiale de care se interesă așa de mult însuși regele Ludovic al XIV-lea, adică de *Istoria metalică* sau reprezentarea faptelor domniei sale, în medalii comemorative.

MAHUDEL. Altul e Mahudel (1673—1747), care, el mai întâi, revărsă oareșicari lumini asupra unui fel de medalii de aramă, ale căror tipuri foarte variate se văd ocolite cu un cerc sau conturn de metal gol și deaceia au și fost numite medalii *contorniate*; el dovedi că oricari ar fi chipurile și figurile depe ele, toate contorniatele sunt niște fise, turnate la Constantinopole numai în primii ani ai creștinismului.

SCHOEPFLIN. Apoi încă vom numi pe profesorul din Strasbourg, Schœpflin (1694-1771), căruia Alsacia îi datorește un prețios monument literar de arheologie locală, *Alsatia illustrata*, și care, în calitate de corespondent al Academiei din Paris, i-a împărtășit o erudită lucrare asupra speciei de monete de aur, numite *bracteate*, și cari sunt niște medalii bătute în secolii mediului ev (al XI-lea—XIV-lea) pe foi subțiri de metal, tipărite mai adesea numai pe o parte, cu câte o efigie foarte grosolan lucrată și neposedând în genere nici greutate, nici titlu, nici valoare monetară.

BANDURI. În fine să numim și pe călugărul raguzan Banduri (1671-1743), care, adus fiind în Franța de ilustrul anticar Bernard de Montfaucon, își purtă mai cu seamă atențiunea asupra monumentelor bizantine și tipări cu gravuri cartea, până atunci cea mai completă, asupra numismaticei împăraților Orientului, cu începere dela Traian. Deci și până la ultimul dintre dânșii, Constantin Dragoș Paleologul.

PELLERIN. Voiu încheia această nomenclatură puțin atrăgătoare a numismaților din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, prin numele unui om, care ocupând postul de secretar intim al miniștrilor lui Ludovic al XV-lea n'a ajuns însă niciodată a fi din Academie, deși el a trăit o sută fără doi ani (1684-1782), deși a lucrat cu mult metot la clasificarea monetelor, deși a adunat în vieța sa o colecțiune ca de 40.000 bucăți, care la 1776 a fost cumpărată pentru cabinetul național din Paris, pe preț de 300.000 franci. Numele lui era Pellerin.

LUCRĂRI DIVERSE ASUPRA
ANTICHITĂȚII ÎN ACADEMIA
DE INSCRIȚIUNI ȘI LITERE
DIN PARIS.

Dacă, domnilor, am dat numismaticei o așa largă parte în ocupațiunile Academiei de inscripțiuni și bele-letere, să nu se crează că dela creațiunea ei și până la 1750, ea n'a tratat și alte chestiuni anti-care. N'avem a intra în examinarea cercetărilor și aprețuirilor literare, cari prindeau o parte însemnată din întrunirile erudiților francezi; dar au fost și chestiuni arheologice la ordinea zilei printre dâșii. În genere însă, spiritul care a domnit până la un timp în acel corp, se reducea la un fel de pozitivism lipsit de critică; astfel bunăoară, atestațiunile scriitorilor vechi în istorie, în etnografie, în mitologie, se primiau toate de bune, fără de nici un control; orice fabulă era privită ca un fapt pozitiv, orice mit, ca o realitate, căroră academicii se siliau cu tot seriosul a le face loc în cronologie.

EVEMERISM. Chiar și zeitățile păgânilor, conform sistemii de interpretațiune inventată cu patru secoli înainte de Hr. de filozoful elen Evemer, erau privite ca regi, rășboinici și personagii însemnate din timpii primitivi, pe cari urmașii lor îi înzeise prin puterea imaginațiunii și a respectului. Astfel se explică în sânul Academiei și istoria primitivă a vechilor popoare, și diversele lor credințe religioase. În privința obiectelor de artă, critica anticarilor francezi n'a fost, până pe la 1750, mai pătrunzătoare decât apreciațiunile lor asupra materiilor etice ale antichității; cei dintr'înșii cari s'au ocupat cu produsele sculpturii și ale ceramicii, nu posedau câtuș de puțin acea educațiune anticară, pe care o dă deasa vedere și neîncetata pipăire a multor și feluritor monumente vechi. Deaceea ei se mănțineau mai mult în câteva chestiuni teoretice, pe cari socotiau că le vor putea rezolvă

numai depe texturi și fără de a cere lumini dela însăși monumentele. Pe când în Italia, erudiții își formau practică arheologică prin muzee și în fața ruinelor, cei francezi erau reduși a discuta mai adesea depe mărturii străine și astfel erau neîncetat expuși a se înșelă.

Să nu mi se impute că sunt prea aspru către academicii francezi de până la mijlocul secolului al XVIII-lea și că-i deprețiez mai prejos de ce merită; căci pe de o parte ultimele apreciațiuni ce emisei sunt împrumutate chiar dela un academic francez contimporan, iar pe de alta, omul despre care am a mai vorbi acum, spre a încheia cercul studiilor clasici-tății până la 1750, răscumpără singur prin geniul său intuitiv prin erudițiunea și soliditatea științei sale și chiar prin marea sa modestie, orice defecte ale antecesorelor și ale contimporanilor săi din Academia parisiană.

N. FRÉRET. GENIUL

SĂU UNIVERSAL.

Acela este Nicolas Fréret. Născut în Paris la anul 1688, primit în Academie, cu titlul de elev la vârsta de 26 de ani, el pe atunci eră dedat cu matematicile, cu fizica, cu astronomia, cu jurisprudența, cu filozofia, cu istoria și geografia tuturilor timpilor și ale tuturilor popoarelor; și cunoștea nu numai limbile europene vechi și moderne, dar încă și o mulțime din dialectele asiatice. Spirit drept și luminos, descurcând în toate adevărul și neștiind a-l ascunde chiar și când îi putea fi vătămător, dela primul său pas printre colegii, dar nu și semenii săi, el avu prilej de a recunoaște folosul ce putea trage o fire ca a sa dintr'o vieață de studiu cu totul retrasă din lume.

Alegându-și drept subiect de disertațiune inaugurală istoria primitivă a Francilor, el lovi fără cruțare în prejudețele ridicole și vanitoase ale timpului său și cuteză să trateze de basne fără temeiu originile troiane ale primilor regi merovingiani ai Franței; acest fapt se califică drept lipsă de respect și atac la maiestatea tronului și pârît fiind ministrului de către un istoric rival, abatele Vertot, junele Fréret stătü arestat vreo șase luni în Bastilia, unde prin noi studii se deslipi din ce în ce mai mult de contactul ideilor și al oamenilor din timpul său. Deaceea, cutoatecă vreo câțiva ani el a fost și secretar al Academiei, acțiunea lui s'a simțit în acel corp numai prin numeroasele lucrări, cu cari el neîncetat revărsă lumina asupra disputelor întunecate ale confraților săi. În materii de filologie europeană și orientală, de cronologie, de geografie

antică, de istorie veche și modernă, de mitologie greacă și romană, și chiar în chestiuni speciale de arheologie, Fréret a umplut scrinele Academiei cu așa numeroase, lungi și erudite memorii, încât nici până astăzi n'au fost toate publicate, deși cele mai multe cuprind măcar câte o scânteie de geniu filologic sau istoric.

Acele memorii sunt chiar vieța acestui neobosit lucrător al inteligenței și «dacă într'adevăr», precum a spus panegiristul său din Academie, «a trăi este a cugetă, apoi nimeni pe lume n'a trăit atât cât Fréret». Cu vieța lui — Fréret a murit la 1749 — cu vieța lui se încheie și periodul de 150 de ani pe cari vi-l descriu, ca o epocă de tranzițiune între studiile arheologice ale timpilor moderni, și cele cari aparțin curat Renașterii. Și într'adevăr, ideile emise de Fréret în mai toate ramurile științei trecutului sunt raze luminoase revărsate în calea succesivilor săi.

În cronologie, însoțind cunoștințele sale astronomice cu aceea a tuturor documentelor scrise ale antichității, el ieși învingător din desbaterea ce susțină în contra marelui astronom Newton, și dovedi că nu trebuie nesocotită nici chiar știința, uneori rătăcită, a celor vechi :

«Dacă cei moderni, zice el, sunt cu ceva mai presus de cei vechi, aceasta provine din aceea că dânșii au venit în urma celorlalți și pot călca pe căi bătute ; apoi iarăș, fiindcă ei se pot lumina nu numai din descoperirile acelor, ci încă și din ale lor rătăciri. Cei din moderni cari nesocotesc așa mult cunoștința antichității, se lipsesc ei înșiși de acele foloase ; vederile lor se mărginesc în cercul generațiunii prezente ; totul pentru dânșii este nou și ceea ce ei văd pentru prima oară li se pare că ei mai întâi l-au descoperit».

Apoi, când se află pe tărâmul științelor istorice și voește a stabili o cumpănă dreaptă între cei prea lesne crezători în orice fabule antice, și cei cari din contră tăgăduesc cu ușurință realitatea multor fapte istorice necontestabile, iată cum el statornicește regulile adevăratei critice în materie istorică și cum semnalează defectele principale ale contemporanilor și ale compatrioților săi :

«Adevărata critică nu este altceva decât spiritul filozofic aplicat la discuțiunea faptelor ; în examinarea lor, ea urmărește aceleași procederi, pe cari le întrebunțează și filozofia în cercetarea adevărilor naturii. Dreptatea în raționament se aplică la orice fel de fapte ; ea nu se mărginește numai în fenomenele firii.

Partidul neștiinței care nesocotește acele reguli este din nenorocire încă foarte tare într'un secol și într'o națiune ca a noastră, care-și pune gloria într'a da precădere sburdălniciilor plăcute și gingășiei firești, asupra meritului temeinic, pe care numai studiul și ocupațiunile serioase îl pot da spiritului».

În chestiunile speciale cari se frământau pe atunci între erudiți, verdictele sale sunt totuș așa de sănătoase, de caracteristice și de clar exprimate, ca și apretuirile-i generale asupra metodelor de procedere critică spre a descoperi adevărurile științifice. În discuțiunea asupra mitologiilor elenă și romană, deși el se află lipsit, de tot contingentul adus în urmă acestor noțiuni prin cunoștința mai adâncită a limbilor și a monumentelor antice, totuș el știe să deosibească izvoarele alegorice, miturile poetice, desvoltările succesive, distincțiunile etnice și prefacerile locale ale divinităților elene și italice, și prin urmare combătut cu o mare putere logică exesele sistemii evemerice, care domniă pe atunci cu excluziunea oricărei alteia, în știința mitologiilor.

Sub un punct însă, el, ca printr'un dar profetic, se înalță cu totul mai presus de secolul său. Pe când filologia bălțăcia într'o mocirlă turbure și confuză de etimologii extravagante și de asimilări de cuvinte fără de șir și fără de raționament; pe când știința etnologică eră un ghem încurcat, pe care învățații îl impleticiau și mai rău de câte ori se ispitiau a-l atinge, Fréret, ca printr'un fel de intuițiune genială, descoperi afinitatea de origină a semințiilor indo-europene și în mai multe din lucrările sale etnografice, el întrevăzù o clasificățiune și o înrudire originală a limbilor acestor seminții. În memoriul său asupra *Cimerianilor* mai cu seamă, scris la anul 1745, el însemnă chiar și calea ce au urmat migrațiunile primitive ale popoarelor asiatice, când depe țarmurile Pontului-Euxin, ele s'au răspândit unele în valea depe malul stâng al Dunării, altele pe coastele meridionale ale Balticeii.

Fréret enunțând asemenea presupuneri a călcat cu trei pătrare de secol mai înainte, pe adevărata cale a științei filologice și etnografice. El a găsit prima scânteie a luminii, pe care aveă a o înteți cu șaptezeci și cinci de ani mai târziu. oameni ca Schlegel, Bopp, Burnouff și alți mari filologi moderni. Întru ceea ce privește patria noastră, domnilor, el mai întâi a recunoscut marele rol de receptacol comun, de loc general de popas, ce i-a fost impus de situațiunea și de configurațiunea ei, în istoria impopulării primitive a Europei cu oameni din seminția ariană, veniți din centrul Asiei.

Mă opresc, căci deși numai în trăsuri generale am putut schița însemnătatea științifică a geniului lui Fréret, cred însă că am izbutit a-l așeză în opiniunea d-voastre pe o treaptă nu mai prejos de ce i se cade. Cronologist, geograf, filozof, mitologist, filolog, el peste toate științele morale și pragma-

tice, cari ajută arheologiei sau sunt ajutate de dânsa, a răspândit căldura spiritului său drept, conștiincios și prevăzător. Într'insul nu numai că se află rezumată toată știința trecutului, dar el încă prin îndrăznețe avânturi de logică a descoperit și zarea viitorului. Oare asemenea calități de spirit nu sunt ele, vă întreb, domnilor, chiar și însușirile caracteristice ale geniului?

Nu putem dar contestă că ne aflăm în ajunul unei prefaceri radicale a științelor istorice, printre cari se prenumără și arheologia. Perspective nouă și luminoase se deschid în amurgul trecutului și sub razele științei moderne, toate elementele anticare, adunate de două trei sute de ani, au de acum 'nainte să ia o înfățișare mai clară, au să se rânduească depe ordinea timpilor, au să se grupeze depe originea lor națională, au să se elucideze nu numai unele prin altele, ci încă și printr'un puternic contingent de noi descoperiri, astfel încât toate împreună vor constitui în curând o adevărată știință a *binelui* și a *frumosului* din trecut, un codice al desvoltărilor morale și estetice, la toate epocele și la toate popoarele lumii.

Iată punctul mărginaș la care am sosit cu studiul nostru, preferând pe cât s'a putut mai cu deamăruntul cercetările făcute până la 1750 pe tărâmul antichităților clasice, adică spre elucidarea anticelor instituțiuni și monumente ce au aparținut culturii elene și latine. Am putea acum să purcedem înainte de cursul timpilor și să pătrundem de îndată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în care studiul antichităților clasice, secundat de mai multe împrejurări fericite, a luat un avânt extraordinar; dar mi-e teamă că făcând astfel am lăsa în urma noastră, neatinse de noi, câteva bogate comori arheologice, pe cari însă secolii precedenți au început cu felurite succese a le explora. O asemenea lipsă am simți-o cu neplăcere mai târziu, când în analiza lucrărilor făcute de arheologia modernă asupra acelorași materii, n'am găsi în memoria noastră temelile mai mult sau mai puțin solide, așezate uneori pe tărâmurile cele mai diverse ale științei, cu o netăgăduită autoritate, de unii vechi precursori ai erudiților din epoca modernă!

Să stăpânim dar încă nerăbdarea ce putem avea de a intra cât mai curând în cercul luminos și îmbelșugat al științei contemporane și să ne mărginim încă pentru câtvă timp în cercetarea activității exercitată de anticarii dintre 1600 și 1750, în ramuri privite pe atunci ca mai mult sau mai puțin se-

cundare. Acestea, precum vi le-am semnalat de mai 'nainte, sunt antichitățile orientale, cele primitive creștine și cele medievale. Le vom trece pe rând în reviziune și sper că chiar și rezultatele mărunte, adesele rătăcirii, ba uneori și extravagantele ce au să ni se prezente în studiul lor, nu vor rămâne nici acelea fără de folos pentru dreaptă prețuire a desvoltărilor treptate prin cari a trecut știința arheologiei.

CARACTERUL STUDIILOR ASUPRA ANTICHITĂȚILOR ORIENTALE.

Astăzi, în timpul cât avem disponibil, mă voiu cercă a schița un tabel rezumat despre explorațiunile ce s'au făcut pe acei timpî în largul domeniu al culturilor orientale. Dintr'însul vă veți putea convinge că pe cât este de nemărginită întinderea acestei materii, pe atâta de restrânse și de neînsemnate sunt și rezultatele cele serioase, obținute într'însa de erudiții acelei epoci. Ca să mă serv cu o comparațiune familiară, închipuiți-vă, domnilor, niște pescari dându-și cele mai mari și mai zadarnice osteneți, ca să pescuească în câteva mici ochiuri tăiate pe luciul înghețat al unei bălți fără margine. De câteori vreunul a nimerit să prinză câte un biet vârlănaș, apoi acea neînsemnată plevușcă ia proporțiunile fantastice ale unui balaur monstruos în închipuirea flămânzită a pescarului.

Cam asta a fost și soarta orientaliștilor din secolii trecuți ; dar dacă produsele silinței lor sunt mici, nu trebuie însă să nesocolim multa muncă de spirit ce și-au dat acești oameni laborioși, învățați, dar rău secundați de împrejurări. Pe când interiorul Asiei și al Egiptului se aflau mai cu totul închise Europeanilor și mai ales oamenilor de știință, pe când documentele scrise în vechile limbi ale Răsăritului erau rarități enigmatice, pe când colosalele clădiri și ruine din văile Nilului, Eufratului și Gangelui se pomeniau numai prin basne, cu greu ar fi fost erudiților dela Apus ca să le descrie exact, să le explice cu temei și să tragă dintr'însele însemnatele destăinuri istorice, netăgăduitele mărturii arheologice, cu cari ele dela un timp încoace înzestreză mereu știința trecutului.

Cu toate acest lipsuri însă, și chiar putem zice din cauza lor, erudiții din secolul al XVII-lea n'au cruțat închipuirii lor nicio osteneală, spre a reconstitui cu fapte puține și mai adesea rău înțelese, cele mai multe din anticele civilizațiuni orientale ; a Ebreilor, a Egiptului, a Perșilor, a Cartaginei, a Indiei, toate au fost încercate și mai pretutindeni imensele clădiri fantastice ale învățaților orientaliști, anteriori secolului

nostru, s'au răsipit în noianul absurdului, îndată ce Orientul s'a deschis și s'au putut face explorațiuni și elucidări locale asupra monumentelor existente.

EGIPTUL. În privința Egiptului, am avut ocaziune a vă spune cum a lucrat în secolul al XVII-lea, un om de o mare erudițiune dar de o ingeniozitate prea mult cu-tezătoare. E vorba despre originalul egiptoman, părintele Atanasiu Kircher.

L. PIGNORIA ȘI TABELA ISIACĂ. Ca să nu fac însă nedreptate unui alt anticar cu mare și cu meritată reputațiune depe acelaș timp, voiu numi și pe iezuitul padovan Laurențiu Pignoria (1571—1634), care ocupându-se și dânsul de religiunea egipteană a avut însă bunul simț a da, depe texturile scriitorilor eleni și latini, o interpretațiune destul de bine nimerită a figurilor de zeități egiptene, săpate cu linii aurite, pe o antică tablă de bronz. Acea tablă fusese descoperită în Roma la anul 1527 și apoi, după mai multe peregrinațiuni și rătăcirii, a fost depusă în prețiosul muzeu de antichități egiptene din Turin; ea este numită *Tabla Isiacă*, fiindcă reprezintă scene ale cultului zeiței Isis sau Natura, și a fost supusă la tot felul de interpretațiuni; cea dată de Pignoria, în disertațiunea sa *de Mensa Isiacă*, (1669) și-a păstrat oarecum valoarea, chiar în urmă descifrării ieroglifelor de pe dânsa; și aceasta se explică prin aceea că în loc de a fi, precum credea Pignoria, un monument originar din Egipt strămutat în Roma, dânsa este o simplă imitațiune a sculpturilor egiptene, lucrată în Roma pe timpul Antoninilor, când cultul zeiței Isis se introdusese cu oarecare favoare în Italia; și astfel ceea ce se vede pe tabla pseudo-egipteană se putea explica prin ceea ce se găsește în mitografiai anti-ci.

Iezuitul padovan a fost, precum vedeți, mai prudent și mai modest, dar a avut și mâna mai norocoasă decât colegul său, germanul Kircher, în alegerea monumentelor, asupra căroră și-a exercitat sagacitatea sa egiptologică.

Să trecem acum la alt obiect. Era lucru firesc ca antichitățile biblice ale anticei Palestine și ale poporului ebru să devină un subiect de studiu favorit, mai ales atunci când reformele religioase ale protestantismului readusese în mare venațiune texturile originale ale Vechiului Testament. Și'n adevăr pretutindeni, în Germania, în Elveția, în Franța, în Anglia, în Scandinavia, proseliții lui Luther și ai lui Calvin

cătau în Biblie nu numai principii morale pe cari să întemeieze doctrinele lor, dar încă și tot felul de amănunte privitoare la viața socială, la legile, la obiceiurile, la obiectele de artă și de uz casnic ale poporului lui Dumnezeu, precum și la produsele naturale ale pământului făgăduinței.

Spiritul de venerațiune religioasă cu care se făceau asemenea cercetări nu se prea supunea în totdeauna la cerințele unei critici riguroase, și deaceia putem afirma că logica științifică nu a fost mai la onoare în exegesele erudiților protestanți decât în ale învățaților catolici, când eră vorba de Sfintele Scripturi și chiar de datinele Vechiului Testament.

BIBLIA POLIGLOTĂ
PUBLICATĂ DE ORIENTALIȘTII
ENGLEZI.

Să constatăm însă o mare activitate de erudițiune biblică în secolul al XVII-lea. Englitera mai ales numără pe atunci un număr însemnat de orienta-

liști, cunoscători de multe limbi ale Răsăritului, precum ebraica, caldeica, siriaca, araba, persiana, etiopica și altele; acolo se făcu publicarea renumitei *Bibliei poliglote*, tipărită în Londra dela 1654 până la 1657, în nouă limbi, cuprinsă în șase volume și însoțită cu numeroase comentarii, cu disertațiuni asupra unor subiecte de arheologie ebraică și cu un dicționar eptaglot¹ oriental. Această mare publicațiune, pe care nici turburările politice n'o întrerupse, deoarece, începută fiind sub patronagiul regelui Carol Stuart, ea s'a terminat cu ajutorul stăruitor al lui Cromwell, a fost executată sub direcțiunea vestitului orientalist Bryan Walton (1600-1661) și prin concursul a unui mare număr de eminenți profesori și teologi englezi, dintre cari vom cită numai pe cei mai renumiți, precum eruditul călător Edward Pococke (1604-1691), lexicograful Edmond Castell (1606-1685), arhitectograful Samuel Clarke (1623-1669), bibliograful și persianistul Thomas Hyde (1636-1703), editorul *Pidalionului* sau actelor sinodale Beveridge (1638-1708) și alții, cari ca însuși ilustrul John Selden au contribuit într'un mod mai mult sau mai puțin direct, la această mare întreprindere științifică și propagandistă.

¹ în șapte limbi.

EBRAISTUL FRANCEZSAMUEL BOCHART.

Pe când însă limbile orientale și arheologia biblică erau cultivate cu așa multă ardoare dincolo de strâmtoarea Mânecei, în catolica Franța și chiar într'o provincie învecinată, în Normandia, trăia un ministru protestant, Samuel Bochart, născut în Rouen în 1595 și răposat în Caen la 1667, care exercită peste toate continentele o mare influență, prin autoritatea sa teologică și prin adâncile-i cunoștințe în limbile orientale. Perspicacitatea lui de filolog eră așa de cutezătoare, încât el cercă a se folosi de varietatea noțiunilor sale asupra limbilor Orientului, spre a da o interpretare a lungului monolog de șaptesprezece versuri și a tuturilor frazelor în limba veche a Cartaginezilor, pe cari Plaut le-a introdus în actul al v-lea din comedia sa *Pænulus*. Acea interpretare a fost de atunci încoace adoptată ca o substituțiune bine potrivită cu subiectul, dacă nu și ca o traducere pozitivă sau cel puțin probabilă depe o limbă al cărei înțeles s'a pierdut cu totul. Invitat și primit cu onoare prin toate curțile și țările protestante, lăudat, respectat și consultat de toți învățații epocii sale, Bochart a fost sprijinul de căpetenie al acelei sisteme, care căută originea tuturor cunoștințelor omenești și mai ales a limbilor, în principii, în textul și în expresiunile Bibliei; dar cu toate exagerațiunile sale, arheologia în unire cu științele fizice și naturale îi datoresc două lucrări de o foarte mare valoare; una e *Geografia sacră*, sau descrierea pământului depe Biblie, pe care a lăudat-o în secolul nostru ilustrul Humboldt; cealaltă e zoologia biblică sau *Hierozoicon*, pe care a admirat-o marele Cuvier și care a fost completată puțin în urmă printr'o botanică biblică sau *Hierobotanicon*, lucrată de eruditul naturalist și orientalist suedez Olaus Celsius (1670-1756), profesor și protector al vestitului Linneu.

Printre colaboratorii la *Biblia polyglotta* lui Walton, găsim erudiți cari nu-și au mărginit cercetările lor asupra vechilor religii orientale, numai în cercul tradițiunilor ebraice; mai întâi, cunoscutul nostru John Selden a compus un opuscul despre zeii siriani, *De diis Syris*, idoli de o fire misterioasă, printre cari cel mai de căpetenie este faimoasa zeiță Astartea sau Afrodita asiatică, al cărei cult straniu și desfrânat a fost descris de Lucian. Această materie, care astăzi încă se află foarte puțin elucidată, deși un învățat academic francez, Felix Lajard (mort la 1858) a consacrat lungi studii speciale

cultului multiplu al Vinerei, ¹ această materie n'a fost în lucrarea lui Selden decât subiectul unei conștiințioase compilări de prin autorii antici.

T. HYDE ȘI RELIGIUNEA PERȘILOR.

Un alt erudit englez, tot dintre editorii Bibliei din Londra, Thomas Hyde, a întreprins o lucrare de acelaș fel, dar cu mai multă întindere și mai mult amestec de idei personale, asupra anticei religiiuni a Perșilor. Pe lângă ce aflase dela scriitorii eleni și latini, Hyde, bun cunoscător al limbii moderne persiane, a adaus și noțiuni culese de prin scrieri cu mult mai nouă în această limbă și astfel a întocmit o carte, pe care el și contimporanii lui au crezut-o a fi cea mai credincioasă imagine a religiiunii instituită odinioară de Zoroastru. Iluziunile create de Hyde, care acordă anticilor magi o primitivă teodicee monoteistă, amestecată în urmă cu adorațiunea astrelor, și o morală sub multe privințe înrudită cu a creștinismului, se risipiră atunci numai când în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, junele călător Anquetil Duperron aduse în Europa parte din cărțile lui Zoroastru, păstrate sub numirea de Zend-Avesta în limbile pehlvi și zendă, de către secta Ghebrilor, ultimii închinători ai focului.

ZEUL MITHRA ÎN DACIA.

De atunci încoace, ideile s'au schimbat cu totul asupra vechei religiiuni persane și tot lui Félix Lajard îi datorim cea mai însemnată lucrare — din nenorocire rămasă incompletă — asupra cultului persic al zeului Mithra, despre care s'au găsit în Dacia așa multe monumente plastice, baso-reliefuri mitriace, doveditoare că acel cult a fost introdus acilea de legiunile lui Traian, cari răsboise și cantonase în provinciile Asiei centrale. ²

¹ *Félix Lajard*, Recherches sur le culte, les symboles, les attributs et les monuments figurés de Vénus, en Orient et en Occident, avec un atlas de 30 planches. Paris, 1837.

² *Félix Lajard*, Recherches sur la culte public et les mystères de Mithra, en Orient et en Occident. Ouvr. posthume. Paris, 1867. — Osebit de această mare scriere necompletă și însoțită cu un album de 110 stampe, autorul scrisese un mare număr de memorii asupra aceluiaș subiect, dintre cari vom cită, ca mai interesante pentru noi, pe cele două următoare: Mémoire sur deux bas-reliefs mythriaques, qui ont été découverts en Transylvanie, (1830) și Additions à ce même mémoire (1838), tratând despre baso-reliefurile mitriace descoperite la 1837, într'o peșteră

Oricare însă ar fi fost meritul lucrărilor făcute de orientaliștii secolului al XVII-lea în liniștea cabinetului lor de studiu, ne-am putut convinge, domnilor, că ele mai niciodată n'au putut să reziste dinaintea unor informațiuni mai pozitive venite dela fața locului. Ceeace plăsmuiă închipuirea apusanilor, întemeiată pe o știință care le prezentă orice ideie etică și estetică sub o înfățișare cu totul străină culturilor răsăritene, ceeace ieșă în astfel de condițiuni de sub pana orientaliștilor europeni, n'avea în sine nici cel mai mărunț caracter de veracitate.

CĂLĂTORII ÎN ASIA CENTRALĂ.

Pe de altă parte însă trebuie să spunem că nici rarii Europeni, cari cu scopuri politice, religioase sau neguțătorești putuse până atunci să pătrundă în adâncul Asiei, nu fusese în stare să aducă depe acolo informațiuni clare și luminoase, cari să pună pe învățați în calea adevărului. Mințile lor erau așa tare preocupate de străinătatea naturii, a oamenilor și a lucrurilor ce văzuse cu ochii prin acele locuri depărtate, încât în descrierile prin cari se cercau să arate compatrioților întipăririle lor, toate obiectele se învederau sub o formă minunată și fabuloasă. Cu greu poate să aleagă cineva, acum în zilele noastre, necum pe timpul lor, porțiunea de datine arheologice ce se află răsipite în curioasele relațiuni ale călătorilor, cari în mediul-ev au străbătut până în miezul Asiei. Aceștia sunt mai cu seamă călugărul franciscan Plane del Carpino, trimis la 1246 de papa Inocențiu al IV-lea, ca să cerce a potoli furia cotropitoare a înfricoșatului han tătareșc Bathii: apoi urmașul său, flamandul Roysbroeck sau Rubriquis, misionar al regelui Franței Ludovic al IX-lea în aceleași locuri, pe la 1253, și mai presus de toți vestitul Venețian Marco Polo (1256-1323), care a stat la curtea mongolă a lui Kubilai-Han ani îndelungați și a vizitat toată Asia dela țarmurile Mediteranei până în mările Japoniei și ale Indo-Chinei.

Cu trei secolî în urma acestor cutezători drumeți, dela cari nici că putem cere preocupațiuni anticare, o altă serie de curioși din Europa, misionari, comercianți și simpli turiști, întreprind călătorii în centrul Asiei și mai toți pătrund cel

consacrată sau Mithræum depe malul Oltului, la Slăveni (județul Olt). Aceste baso-reliefuri, acum frânte, se află în muzeul din București. Ele au fost descrise de răposatul Wlad. Blaremburg într'un articol din ziarul *Muzeul național*, no. 8; novem. 1837. București, anul al II-lea.

puțin până în Persia, ai cărei șahi par a fi fost pe atunci mai lesne primitori de străini europeni, decât cum erau în deobște domnitorii asiatici. Mai toți acei călători au dat seamă publicului la întoarcere despre ceea ce văzuse; dar informațiunile lor, mai adesea superficiale, se rapoartă mai mult la starea contemporană a țărilor vizitate, decât la monumentele și instituțiunile antice; acest caracter ni-l prezentă o sumedenie de relațiuni de călătorie de prin secolul al XVII-lea, și anume a italianului Pietro della Valle (1614-1686), renumit prin vieața sa mult turburată și care zice că a văzut în treacă ruinele Babilonului; a neguțătorului francez Tavernier (1605-1687), care reîntorcându-se din Persia și din India vându lui Ludovic al XIV-lea diamante pe prețul de trei milioane și apoi abuzând în Paris de luxul său oriental, sărăci și muri foarte bătrân la Berlin; a instruitului Ioan Thevenot (1633-1667), ale cărui informațiuni sunt încă foarte prețioase, mai ales pentru științele naturale; a părintelui iezuit Philippe d'Avril (1685), care mergând în Asia centrală a trecut prin Moldova și a dat asupra-i o relațiune, pe care meritosul Papiu Ilarian a reprodus-o în *Tesaurul său de monumente istorice*¹; în fine, și mai cu seamă a lui Chardin (1643-1713), giuvelier protestant din Paris, care a petrecut mai mulți ani în Persia, stând în mare favoare la șahul Abas al II-lea, și reîntorcându-se în Europa a publicat din Londra, unde se stabilise, călătoriile sale, prețioase din foarte multe puncturi de vedere.

Intr'însele găsim pentru prima oară o lungă și amăruniță descrițiune a mărețelor ruine din Persepolis, cunoscute în partea locului sub numirea de *Cehel-minar* sau patruzeci de stâlpi, precum și a sculpturilor partice depe stâncile numite Nakși-Rustem. Chardin, având cu dânsul pe artistul Grelot, a putut să însoțească descrierile sale cu numeroase stampe, desemnate depe natură, în cari se văzură reproduse mai întâi dar sub forme foarte alterate, anticele ruine și sculpturi ale palatelor și ale mormintelor regilor Achemenizi și Sasanizi. Cunoscător al limbilor moderne din Asia centrală, el în zadar căută într'însele cheia enigmatică a inscripțiunilor cuneiforme, sau precum le zice el cludeiforme, pe cari le-a decopiat. Cu toate aceste imperfecțiuni, domnilor, aci putem constată primul pas foarte sfiicios și șovăind, ce face curiozitatea europeană pe adevăratul tărâm al antichităților din centru Asiei.

¹ Tomul III, p. 183—192.

MISIONARIII IEZUIȚI ÎN CHINA.

Pe acelaș timp însă, o altă grupă de neobosiți și statornici exploratori, străbătea oceanele, ca să ducă pe depărtatele țărmuri resăritene ale Asiei legea lui Hristos și de acolo să împărtășească Europei minunate știri despre antica și curioasa cultură a Chinezilor. Urmând unei prime cercări făcute cu un succes îndoios printr'al XVII-lea secol de călugări portughezi, o numeroasă misiune de iezuiți francezi izbuti în secolul al XVIII-lea să pătrună în Cerescul Imperiu-al-Mijlocului, și printr'o corespondență asiduă cu colegii lor și cu învățații din Europa aduse acestora un puternic contingent de cunoștințe cu totul nouă. Descripțiunea imperiului Chinei publicată la 1735 de părintele Duhalde, a dat un rezumat al prețioaselor informațiuni căpătate până atunci de misionarii francezi, informațiuni cari sunt expuse mai pe larg în imensa colecțiune de scrisori ale misiunilor religioase din Orient, numită *Lettres édifiantes et curieuses*, unde se găsesc multe noțiuni foarte prețioase pentru arheologie.

Nu crez c'ar fi drept ca dintr'un material așa de voluminos să nu extrag pentru d-voastre măcar câteva răpezi noțiuni asupra unei chestiuni de industrie artistică a Chinezilor, de care m'am atins în mod incidental și poate chiar cam fără temei, când v'am vorbit despre mult prețuitele vase murrhine ale Romanilor.

SINOLOGII DIN EUROPA.

Ce au fost acele vase, noi pozitiv nu putem ști; dar iată câteva informațiuni ce culeg din relatările asupra istoriei și fabricațiunii porțelanei chinezești, date de părintele D'Entrecolles, misionar iezuit născut în Lyon la 1664 și răposat în Pekin la 1741.

Acest amabil și instruit sinolog,¹ care scrisese și cărți de religione creștină în limba chineză, se făcuse bun prieten cu un mandarin, dregător mai mare peste cele cincizeci și șase manufacturi, cu trei mii de cuptoare, din cetatea Kin-te-cin, unde în timp de 800 de ani a fost centrul principal al fabricațiunii de porțelană. Iezuitul descrie cu deamăruntul acest pașnic oraș, ai cărui numeroși locuitori erau toți cu totul lucrători sau neguțători de porțelană.

¹ orientalist care se ocupă cu China.

NOȚIUNI DESPRE

PORȚELANA CHINEZĂ.

Invențiunea unei arte așa de răspândită se pare a fi fost anterioară dinastiei numită Han, care a ocupat tronul Chinei dela anul 185 în. de Hr. până la 88 după Hr.; dar desvoltările ei fură răpezi și felurite.

Aceste noțiuni, confirmate prin toate cercetările ce s'au făcut mai de curând în cărțile chinezești, pun la cea mai mare îndoială, dacă nu autenticitatea, dar în orice caz epoca de depunere a unor mici vase și sigilii cu inscripțiuni chineze, cari s'au găsit prin ipogee funerare din Egipt, prin ruinele Ninivei dela Khorsabad, prin movile celtice din Irlanda și chiar prin straturile subpământene pe cari le-a desgroptat mai anii trecuți d-l Schliemann, pe locul vechei Troie. Acelea trebuie să fie obiecte introduse mai de curând în așa antice monumente. Se știe că pe timpul lui Marco Polo, uzul porțelanei eră foarte răspândit în tot imperiul chinezesc și mongolic; că demult în porturile din sânul Persic, la Ofir, veniau pe tot anul ca la patru sute corăbii încărcate cu marfă de China, aur, aramă, mătăsuri, mosc, porțelană, pietre scumpe și altele; că încă din secolul al xvi-lea, Portughezii aduseră în Europa produse de ceramică chineză, cărora ei mai întâi le deteră numirea de *porcellana*; și în fine că înșiși Chinezii ajunseseră a fabrica vase de export pentru acei curioși Europeni, cari veniau la dânsii pe corăbii și cărora ei le ziceau *Dracii mării*.

În secolul al xvi-lea, anticarul Guido Pancirolli, despre care am vorbit cu ocaziunea comentariilor sale asupra Noțiței demnităților Imperiului, depe informațiuni primite dela neșătorii cari fusese în China, spune că:

«În vechime, porțelana nu se cunoștea; ea numai acum e cunoscută. Ea se compune dintr'o amestecătură de gips, cu coaje de ou pisată, cu coaje de raci și alte materii, cari, după ce se plămădesc bine împreună, se așează sub pământ într'un loc tănuț, pe care tatăl îl arată numai copiilor, și de unde abia strănepoții o scot după trecere de 80 de ani. Apoi după ce o înmoaie bine cu apă și o stoarce, se fac cu dânsa vase de preț, foarte frumoase la vedere, transparente, de orice formă și de orice culoare, după plăcere. Aceste vase au darul de a se sparge îndată ce se toarnă într'însele vreo materie veninoasă. Cel care face migma nu o scoate niciodată el însuși, ci o lasă copiilor săi ca o mare avuție, de care au a se folosi. O astfel de comoară e mai pretuită chiar decât aurul».

Constatările mai pozitive ale părintelui D'Entrecolles ne-au învățat a nu pune temeiu nici pe calitatea destăinuitoare de venin ce Pancirolli, împreună cu Turcii, o acordă porțelanei

de China, nici modul de seculară pregătire a migmei, pe care-l descrie anticarul padovan; dar ele ne dau lămuriri asupra diferitelor faze prin cari a trecut această interesantă industrie; ne spun, spre exemplu, că încă din epoca sa primitivă a existat o calitate superioară de porțelană numită *Ciai*, care se fabrică numai pe seama împăraților, și aceea, de pe spusa vechilor poeți ai locului, eră «albastră ca cerul, lucioasă ca oglinda, subțire ca hârtia, răsunătoare ca cimbalele, minunată prin vinele și creștăturile ei și asemănată la înfățișare cu pietrele nestimate». Și observați că pentru uzul palatelor împărătești, fabricațiunea anuală de asemenea vase se urcă până la cifra enormă de 76.650 bucăți felurite. Alte specii prețioase de porțelană antică purtau, din cauza dispozițiunii coloritului lor, calificațiuni originale, precum «pielea șarpelui, spinarea păstrăvului, icrele de pește, laba racului, dungile aurite, rețeaua de creștături», și altele nu mai puțin ciudate, cari aduc aminte numirile consacrate de babele noastre pentru încondeietura ouălor de Paști. Ca artiști în arta porțelanei, vechile cărți chineze pomenesc cu mare laudă despre un «venerabil Șu și despre fiica lui, frumoasa Șu».

Sub dinastia Ming, între 1368 și 1649, industria artistică a porțelanei a luat o și mai întinsă dezvoltare; atunci arta ceramicii chineze ajunse la apogeul său prin fabricarea de porțelane netede «ca untura sleită» și «ca coaja oului», sau grăunțoase și aspre «ca coaja racului, ca pielea găinei și ca coaja de portocală». Tot pe atunci, unul din subiectele favorite ce se reprezentau pe vase erau băcăliile de greieri, devenite petrecerea favorită a aceluși ciudat popor. Dar desemele, mărcile și devizele scrise pe obiecte de porțelană erau așa de felurite, de caprițioase și de fantastice, ca și eramele de vase, de mobile casnice și de figurine ce ieșiau din numeroasele ateliere ale Cerescului-Imperiu. Părintelle D'Entrecolles vorbește cu admirațiune despre un minunat chip de pisică, al cărei cap serviă noaptea de candelă, și toată lumea cunoaște acele comice statuete chineze, reprezentând un bătrân smead, pleșuv și bondoc, care ține mâinile ridicate în sus și clatină mereu din cap; acela, trebuie să știți, că înfățișează chiar pe zeul protector al industriei ceramice, pe martirul Pusa, lucrător din Kin-te-cin, care depă legenda locală s'a devotat artei, asvârlindu-se însuși într'un cuptor aprins, ca să asigure izbucnirea unei inovațiuni, ce după numeroase încercări nu voia să iasă la căpătâiu. Vedeti, domnilor, că grotescul Pusa chinezesc e un fel de confrate al blândeii soții zidită în părțile

de meşterul Manole, ca să întărească temelia bisericii dela Argeş.

Dar fiindcă vorbim de produsele variate ale ceramicii chineze, nu trebuie să uităm plăcile sau cărămizile smălţuite ce se numesc *licu-li*, şi cu cari e clădit faimosul turn de porţelană din Nankin. Se zice că acest curios monument a fost înălţat mai întâi în condiţiuni mai modeşte, la anul 883 în. de Hr.; apoi a fost prefăcut la 371 al erei noastre şi în fine tocmai la anul 1431, după şaptesprezece ani de lucrare, a fost terminat astfel cum există şi astăzi, adică înalt de 330 picioare, compus din nouă caturi şi clădit cu plăci de porţelană smălţuită alb, roşu, albastru, verde şi cafeniu. El a costat ca la două milioane de lei.

Chinezii sunt, domnilor, mari amatori de antichităţi; porţelanele cele vechi, cele numite *Ciai*, se plătesc de dânsii, când sunt autentice, cu preţuri fabuloase; chiar un mic vas veritabil, «ca spinarea păstrăvului», se urcă la valoarea de şapte şi opt mii lei. O căutare aşă de extraordinară a antichităţilor ceramice a făcut să nască demult încă la dânsii contrafactori, şi tradiţiunile locale citează cu laudă pe cel mai dibaciu dintre aceştia, pe un oarecare Ciu, care a trăit dela 1567 până la 1619 şi a făcut falsificări şi imitaţiuni, cari şi ele astăzi sunt foarte mult căutate. Eră privit ca un mare merit pentru un artist de a şti să lucreze depe stilul arhaic, şi tot părintele D'Entrecolles ne povesteşte că amicul său, mandarinul din Kin-te-cin, îşi făcea o plăcută petrecere din fabricarea unor mici vase imitate depe cele antice, pe cari le dăruia de anul nou casnicilor săi.

Toate aceste noţiuni, cu o mulţime de altele asupra întregii culturi chinezeşti, şi împreună cu ele, vase de porţelană, săpături de fildeş, pe iesm şi pe lemn, picturi pe hârtie de orez, de bumbac şi de mătase, şi mii de alte obiecte de o înfăţişare cu totul neobicinuită şi originală, viind în Europa, deşteptau cea mai entuziastă curiozitate, cel mai viu interes de modă în societatea franceză, aşă mult setoasă de noutăţi luxoase.

ET. FOURMONT ŞI MANUSCRIPTELE TIBETANE.

Pe de altă parte, manuscriptele chineze ce se aduceau în Franţa preocupau foarte tare pe învăţaţii dela Academia Belelor-Litere şi osebit de ilustrul Fréret, care şi el fu unul din părinţii sinologiei europene, ún coleg al său, Etienne Fourmont (1683—1745), frate mai mare al

epigrafistului Michel Fourmont, își făcu pe atunci, fără voia lui Dumnezeu și a științei, o mare reputațiune de sinolog. Sub a lui direcțiune fură lucrute în Franța, cu mare cheltuială, toate semnele de scriere chineză pentru tipărirea în această limbă; apoi el compuse și o gramatică chinezească, pe care cu mare pompă o prezentă regelui Ludovic al xv-lea. În toate acestea însă eră mai mult laudă și trufie, decât adevărată știință; printre neștiutori, Fourmont, căruia numai îndrăzneala nu-i lipsia, se prefăcea că citește și pricepe în perfecțiune orice documente scrise într'o limbă, pe care numai cu ajutorul modeștilor misionari iezuiți izbutia a o înțelege. Astfel fiind, toată ignoranța și fantazia sinologică a lui Fourmont se dete de gol, când părintele Premare, sosit din China, publică conștiincioasa sa lucrare gramaticală intitulată: «*Notitia linguæ sinicæ*».

Dar n'a fost acesta unicul caz, în care laborioasa și infumurata erudițiune a lui Fourmont se dovedî a fi fără de temei solid. La anul 1717, țarul Rusiei, Petru-cel-Mare, vizitase Academia din Paris și promisese a se pune în relațiuni mai directe cu dânsa. Nu trecu mult până să se prezente ocaziunea. Peste patru ani de atunci, la 1721, soldații ruși găsiseră în niște bolți clădite pe sub pământ în țara Calmucilor, mai multe cărți scrise cu litere albe și aurite, pe lungi fășii de hârtie de bumbac înegrită; cele mai multe fură stricate și răsipite; dar câteva foi ajunseră până la Sf. Petersburg, unde nimeni din învățații Academiei improvizată de Petru nu știu a le descifra. Atunci el le trimise la Paris și după o examinare atentivă, Fréret împreună cu Fourmont descoperiră că ele erau scrise cu litere tibetane. Cel din urmă nu se mulțumi cu atâta, ci din puține cuvinte ale limbii tibetane cari ajunseseră pe atunci în Europa, el închipui o traducere a manuscrisului, cel puțin așa de iluzorie ca și interpretațiunea versurilor cartagineze din Plaut, făcută cu un secol mai înainte de ebraistul Bochart.

MORMÂNTUL MONGOLIC

DELA CONTEȘTI.

Permiteți-mi, domnilor, a mă folosi de citarea acestui fapt spre a vă spune câteva cuvinte despre o descoperire, mai în toate analogă cu aceea a soldaților lui Petru-cel-Mare, care s'a făcut în țară la noi, sunt acum mai mult de șasezeci de ani. Ați auzit poate vorbindu-se despre comoara, care pe timpul ocupațiunii rusești dintre 1806 și 1812 s'a descoperit pe malul Prutului, la satul Con-

tești din ținutul Dorohoiu. Insumi acum vreo patru ani, am rezumat într'un raport arheologic ceea ce știam pe atunci despre acea descoperire¹. Controlând două relațiuni târzii ce s'au făcut despre cele găsite la Conțești, am ales dintr'insele că în malul pâraului Podriga s'a aflat o boltă zidită, în care eră un schelet bărbătesc, purtând pe el arme și podoabe aurite; alături erau osemintele unui cal cu hamaturi po-
leite și mai multe vase de argint aurit, dintre cari guvernatorul rusesc depe atunci, amiralul Ciceagov, a transportat la Sf. Petersburg o tavă rotundă, o amforă sau urcior cu două toarte și capac, și o mică găleată, câte și trele de argint, ornate cu figuri în relief, reprezentând subiecte de mitologie elenă, precum luptele Centaurilor cu Lapiții, ale Amazoanelor cu Elenii, vânători scitice de cerbi și în fine scenele eroice și fabuloase, a Ledei cu lebăda, a lui Apolon cu Dafne și a junelui Hylas răpit de nimfele fântânilor. Aceste vase, păstrate azi în muzeul Ermitagiului, sunt fără îndoială lucrări din epoca de decadență a armatelor romane, poate de prin secolul al II-lea sau al III-lea după Hristos.

Depe aceste unice rămășițe cunoscute ale mormântului din Conțești, eu nu-l puteam crede de altă origină decât romană sau eleno-scitică, precum sunt alte atâtea bogate morminte descoperite în movilele sau *kurganele* Rusiei meridionale.

Dar se vede că m'am înșelat. Vasele din Ermitagiu sunt negreșit romane ori grece; însă ele, luate fiind poate ca pradă de războiu, au făcut parte, în bolta dela Conțești, din podoabele unui mormânt mongolic sau tătarăsc din secolul al XIII-lea. Și iată cum:

Răposatul vornic Alexandru Sturza Miclăușanul, părintele învățatului nostru numismat Dimitrie Sturza, a păstrat din acel curios mormânt o mică foiță lungăreață de hârtie de bumbac (0^m,20 lung., 0^m,7 înălț.), vâpsită negru și scrisă pe patru rânduri cu litere albe. Examinând aceste litere, m'am putut încredința că sunt caractere curat tibetane, de cele cari aduc foarte mult cu literele *davanagari*, scrisoarea clasică a literaturii sanscrite.

Mărturisesc că eu unul nu cunosc limba Tibetului nici

¹ În n. 152 din 19/26 Iulie 1871 al *Monitorului Oficial* al României: «Notiță despre localitățile însemnate prin rămășițe antice în districtul Dorohoiu».

măcar atât cât Fourmont, dar cu ajutorul publicațiilor moderne, am fost destul de norocit spre a regăsi textul de pe foaia lui Sturza, chiar în capul unui tratat liturgic al religiei budiste, scris în acea limbă.

Se știe că legea quasi-monoteistă a lui Buda, care a fost în India către brahmanism ceace creștinismul a fost în Occident către legea lui Moise, s'a răspândit peste mai toată Așia, începând de acum vreo două mii de ani. Dela secolul al VII-lea încoace, ea își are centrul ei oficial în Tibet, unde marele pontifex budist, Dalai-Lama, ocupă o pozițiune cam analogă cu a papei din Roma. Cărțile religioase ale Budiștilor compuse mai întâi în limba sanscrită, au fost traduse în cea tibetană și scrise cu niște litere imitate, precum am spus, de pe cele davanagari. Popoarele Nordului asiatic, cari par a fi trăit fără de a urma o anume religie, până în timpul când Gengiskhan le-a întrunit spre a constitui cu ele groaznica putere a imperiului mongol, au adoptat succesiv credințele budiste, pe care Kubilai-Han, protectorul lui Marco-Polo, le-a decretat ca religie de stat, aducând din Tibet preoți sau lamai pentru instruirea poporului și cu dânșii împreună, cărțile liturgice tibetane, din cari parte mai apoi s'a tradus și în limba mongolă. Tibetana însă rămase mult timp ca limba consacrată a cultului budist la Mongoli, precum e cea latină la catolici și cea elenă la Grecii moderni.

Timpul nu mă iartă a mă întinde aci asupra doctrinelor metafizice ale religiei lui Buda, care reduce știința supremă la o anihilare completă a individului și la o întregă absorbire a sa în marea divinitate a Universului; pentru explicarea textului nostru însă, vă voi spune numai că această doctrină numită pe limba sanscrită *Pragima-paramita*, adică complexul cunoștințelor și practicilor religioase ce conduc la perfecțiunea absolută și constituie pe omul ajuns mai presus de toată știința, se cuprinde în cuvântul sanscrit *Yana*, ce însemnează «mijlocul de a ajunge». În imensa literatură liturgică a budiștilor există trei feluri de *Yana*, cea mică, cea mijlocie și cea mare, numită *Mahayana*. Intreaga doctrină budistă zisă *Pragima-paramita* e pe deplin cuprinsă numai într'aceasta din urmă, care și este adevărata Sfânta Scriptură a acelei religii. Dar acea carte multiplă se compune ea însăși dintr'un foarte mare număr de foarte voluminoase *sutra* sau tratate metafizice speciale; cea mai de căpetenie dintre sutralele Mahayanei e scrisă tocmai în una sută de mii de *sloka* sau versuri gemene, după cum se obiș-

nuește în poetica indiană; ea se numește pe limba tibetană *lüm*; dintr'însa s'au făcut două prescurtări, una de 25.000 sloka și cealaltă de 8.000. Dar spre a scurtă și a se feri de așa multe și lungi desvoltări abstracte, pe cari nu le putea prețui obștea credincioșilor, s'a făcut un rezumat al doctrinei Pragima-Paramita, într'un fel de breviar sau ceaslov, un fel de mic *lüm* sau *lüm-ciung*, care poartă în Tibet și numirea semnificativă de *Dorge-ciodpa* sau tăietorul de diamante, prin care se caracterizează și prețul și dificultatea învățăturilor și practicilor, atât sufletești cât și trupești, ce se dobândesc din studiul acelei mult-venerate cărți.

Titlul amărunit în limba sanscrită, cu traducțiunea sa în cea tibetană și cu invocațiunea inițială a acestui mic tratat liturgic, compun chiar inscripțiunea noastră, al cărei înțeles se reduce cam la frazele următoare:

«Veneratul tratat liturgic din care se învață doctrina biruitorului desăvârșit sau a tăietorului de diamante, care a ajuns mai presus de știința supremă.

Înalț cu respect rugăciunile mele către toate manifestațiunile lui Buda și către toți sfinții budiști».

Dacă documentul dela Conțești nu ne-ar spune decât ce este scris pe dânsul, apoi importanța lui ar fi minimă; dar mai mult decât cuprinsul său e importantă a lui proveniență.

Cronicile secolului de mijloc vorbesc cu groază despre năvălirea ordiilor tătarești, conduse de Bathii-Han, căpetenia Mongolilor din Kapciak, în Rusia, în Polonia, în Ungaria și în țările noastre, la anul 1240. Pustiirile lor în timp de doi ani au amenințat Europa întreagă, când deodată ordiile s'a tras înapoi, mărginindu-se în părțile cucerite ale Rusiei. Iată ce aflăm despre trecerea lor pe la noi, în anele scrise persienește, la anul 702 al Egirei (1303 după Hr.), pentru sultanul Mahmud-Gazan-Han, de medicul din Hamadan, Fazel-ullah-Rașid, care a consultat toate cronicile mongolice, redactate de învățații chinezi, indieni, uiguri, kipciaki și alții.

La viața împăratului mongol Ogotai, găsim într'un capitol intitulat «despre principii din Deșt-Kipciak sau din câmpiile Rusiei» cele următoare, în cari descoperim lesne, sub alterările pronunțiațiunii orientale, numiri geografice și etnice din părțile românești:

«Pe la mijlocul primăverii (anul 1240), principele Bathu cu frații săi și principii Cadan, Buri și Bugiek, (după ce cucerise țara celor trei fii ai lui Vladimir), trecură munții spre a intra în țara Bularilor (Bulga-

rilor?) și a Bașghirzilor (Secuilor?). Orda care înaintă pe dreapta, trecând în țara Ilaului (Oltului), văzu venind în contră-i pe Bezerenban (Banul Basarab) cu oștile sale; acesta fu biruit. Cadan și Buri, cari se îndreptase împotriva Sasanilor (Șașilor), îi învinse în trei bătălii. Bugiek străbătui munții acestei țări ca să intre în Cara-Ulag (Țara Românească), sdrobî popoarele Ulag (Vlahii, Românii), trecu munții Babak-berk (?) și intră în țara lui Micislav (?), unde birui pe inamicul care îl așteptă. Așadar principi umblând deodată pe cinci căi diferite, cuprinsesă toată țara Bașghirzilor, a Maghiarilor și a Sasanilor, al căror rege Kelor (kiraly pe ungurește) o luă la fugă. Apoi ei petrecură vară pe malurile Tisei și ale Tunhei (Dunării).

Nu rămâne indoială, domnilor, că pe timpul când se întâmplau aceste răpezi și spăimântătoare cuceriri, vreo căpetenie mongolă va fi murit pe malul Prutului, și cu toate că cronicile locale spun că Tătarii de atunci își strămutară la întoarcere morții în ținuturile lor asiatice, apoi tot e probabil că în malul dela Conțești a fost înmormântat depe uzurile tradiționale ale popoarelor scitice și ale budismului, kaganul sau mârzacul, căruia i s'au pus în bolta-i funerară calul cu hamutul său, armele și podoabele-i cele prețioase, vasele adunate de dânsul în pradă și în fine sentențe și texturi liturgice, scrise în limba religiunii, cu litere albe pe fășii de hârtie neagră, cum erau acelea găsite la 1721 în țara Kalmucilor și cum sunt încă cele dovedite la popoarele Asiei nordice și centrale, de către mai mulți exploratori moderni.

Această lungă digresiune ne-a adus, domnilor, pe un câmp de cercetări în filologie și arheologie asiatică, cari, precum vedeți, nu au fost cu totul înlăturate din studiile învățaților occidentali din secolul al XVIII-lea; mai mulți erudiți au început pe atunci a se ocupa de istoria și uzurile popoarelor asiatice ale mediului-ev și cea mai importantă publicațiune, în acest cerc de investigațiuni, este colecțiunea cea mare de documente asiatice de tot felul, formată în secolul al XVII-lea, de orientalistul francez d'Herbelot (1625—1695), sub titlul de «Bibliothèque orientale» sau Dicționar universal cuprinzând tot ceea ce privește popoarele Orientului. Această mare întreprindere a fost terminată de renumitul Galland (1646—1715), dragomanul lui Nointel în ambasada sa și introducătorul în Europa a frumoșelor basme arăbești, cari poartă numirea de «O mie și una de nopți», iar la noi, după turcește, de «Hialima».

Galland a jucat un rol destul de important sub Ludovic al XIV-lea, fiind și anticar oficial al curții, și profesor de limbile orientale la Colegiul Franței, și membru tare activ al Aca-

demiei, și în fine un literator foarte popular. Se povestește că pe când el tipăria unul după altul numeroasele volume ale elegantei sale traduceri depe basmele arăbești, publicul se interesă așa tare de poveștile lui, încât adesea se adună sub ferestrele cabinetului în care el lucra și-i strigă în gura mare: «Ei! domnule Galland, când ne mai dai o nouă carte de basme?»

Publicul lui Galland avea poate dreptate a nu se obosi cu frumoasele basme din Halima; dar în acelaș caz nu sunteți și d-voastre, domnilor, public binevoitor al conferențelor mele; căci de sigur îmi lipsește cu totul darul sultanei Șeherezade spre a vă face să uitați orele, ascultând ceea ce vă spuiu despre anticarii trecutului. Mai mult poate decât oricând veți fi constatată această lipsă, astăzi când am luat asupra-mi anevoioasa sarcină de a cuprinde într'o singură cuvântare două subiecte diferite și bogate prin sineși: istoria numismatică și aceea a studiilor de arheologie orientală, dela începutul secolului al XVII-lea până la jumătatea lui al XVIII-lea. Și cu toate acestea mă văd silit a vă cere încă un moment de atențiune; poate că mi-l veți acordă mai bucuros, când vă voiu spune că-l reclam în favoarea unui mare orientalist și anticar român din acea epocă.

DIM. CANTEMIR.

VEAȚA ȘI OPERELE LUI.

Dimitrie Cantemir.

Știți negreșit că fiu, frate de domn și însuși domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir s'a născut în Constantinopole în ziua de 26 Octomyrie 1673. Educațiunea și-a făcut-o parte în capitala Orientului și parte în Moldova, unde tatăl său Constantin Voevod adusese pentru instruirea fiilor săi pe eruditul dascăl grec Ieremia Cacavelas din Creta, ebraist, elenist și latinist totdeodată. Prima operă a junei beizadele, cartea intitulată «Divanul lumii sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau județul sufletului cu trupul», scrisă grecește și românește și tipărită la 1698 în Iași, se resimte de învățăturile teologice și filozofice ale dascălului, precum iar tratatul său despre muzica turcească și compunerile sale muzicale, lucrate în Constantinopole, dau dovadă despre știința și gusturile artistice ale amabilului june trimes la Poartă, ca în fel de zălog.

Însă gravele evenimente politice ce s'au petrecut la 1711, în scurta lui domnie, și după ce, înstrăinat cu toți ai săi din

Nu vă mirați de ceea ce vă spuiu; căci am să numesc pe ilustrul și eruditul nostru istoric, principele

țara părintească, ajunsese a fi unul din cei mai considerați consilieri ai lui Petru-cel-Mare, spiritul său devenind și mai copt prin serioase studii istorice și prin propriile sale observațiuni, el consacră orice moment de repaos casnic la compunerea numeroaselor scrieri istorice și filozofice, cu cari îl vedem înavușind literatura și știința între anii 1714 și 1721. Adânc cunoscător al limbilor orientale, căci osebit de limba greacă știă turcește, arăbește și persienește, el scrisese pentru Petru, în limba rusă, un tratat despre religiunea mahomedană, o istorie a originilor Mahometanilor, pierdută la 1722 într'o corabie care se înecă pe marea Caspică, pe când el urmă pe Petru în expedițiunea sa în contra Persiei; în fine scrisese și Istoria imperiului otoman, publicată până acum în trei limbi (engleză, germană și franceză) și în curând și în cea română, tezaur nesecat de indicațiuni prețioase asupra istoriei tuturilor popoarelor din ținuturile Turciei.

Tot așa de bun cunoscător al celor mai multe limbi europene, el scrisese latinește un tratat teologo-fizic asupra creațiunii, o istorie antică și modernă a Daciei, pierdută și aceea în naufragiul depe Caspica, și în fine neprețuita *Descriere a Moldovei*, pe care el a compus-o după cererea Academiei din Berlin, ce îl alesese de membru al ei. Această ultimă operă, tipărită pentru prima oară în textul ei original, în anii trecuți, de Societatea Academică Română, *Descriptio Moldavice* și de altă parte, *Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor*, publicată la 1835 în Iași și pe care autorul îl tradusese depe opera latină cea pierdută, sunt două lucrări capitale, în care se învederează și întinsa erudițiune și adâncul patriotism al acestui mare bărbat.

VECHILE CETĂȚI DIN MOLDOVA.

Aș dori să vă arăt cu deamăruntul, în aceste două scrieri, interesul neprețuit de prințul Cantemir purtă studiilor arheologice; aș dori, dacă ar fi timp, să vă arăt cum peste tot locul, în țara Moldovei, el se informă despre ruinele vechilor cetăți; cum cercă a dovedi epoca dărămurilor depe procederile tehnice ale zidirilor și depe pozițiunile lor topografice; cum în fine purtă pururi grija științei trecutului, tot așa de mult ca și a destinelor viitoare ale patriei sale. Răsfoiți, domnilor, capitolul din *Descrierea Moldovei*, «asupra ținuturilor și cetăților de acum ale Moldovei», și veți constată că la fiecă pas el se oprește spre a vorbi de ruinele istorice ale patriei; la Roman, el află pe malul răsăritean al

Siretului, urmele cetății *Smedorova*: în jos de Bârlad menționează despre o *Cetate de pământ*; în ținutul Putnei constată ruinele cetății vrâncene *Crăciuna*; la Fălciu, neputând să afle însuși urmele cetății *Taifalilor*, trimite oameni cunosători ai locurilor, ca să le cerceteze prin pădurile de pe malul Prutului; apoi el spune legenda populară a movilei *Răbaia* de lângă Huși; la Bender crede a găsi urmele *Zargidavei*; la Orhei, ale *Petridavei*; la Suceava, ale *Sandavei*; apoi nu departe de Chișinău, el relatează că a văzut șirul de pietroaie așezate în linie dreaptă, ca cum ar fi puse acolo de mână de om, cărora li se zice *Cheile Bâcului*; în fine după ce numește și descrie cetatea *Neamțului*, a *Chiliei* și multe altele, după ce vorbește despre vechile steme sculptate pe piatră în cetatea Sucevei, după ce discută asupra pozițiunii locului unde a fost exilat poetul Ovidiu, apoi el se întinde cu deamăruntul asupra *Valului împăratului Traian*, pe care zice că l-a văzut însuși compus din două șanțuri având încă pe atunci o adâncime de doisprezece coți, și îl urmărește dela Petrovaradin, prin munții Porților de fier, d'alungul României și a Moldovei, peste Prut la satul Traianul, peste Botna la târgul Caușani, și prin țara Tătarilor până în malul Donului.

Acestea, domnilor, sunt amărunte cari dovedesc că principele, preocupat de explorațiuni anticare, a făcut cercetări serioase, pe cari nimeni mai înainte de dânsul, și poate chiar nimeni în urmă-i, nu le-a mai făcut cu așa mult zel și cu așa multă știință.

INSCRIȚIUNEA DELA GHERTINA.

O împrejurare fericită a venit, chiar pe timpul său, să răsplătească laudatele sale silințe de anticar:

«În apropiere de Galați, zice el, la gurile Seretului despre răsărit, sunt dărâmurile unei cetăți, căreia oamenii din partea locului îi zic acum *Ghertina*. Iar cum că această cetate a fost întemeiată depe vremea lui Traian, despre aceasta ne încredințează banii vechi cari s'au aflat acolo la leatul 7211 (1703), precum și o piatră pe care și noi singuri, precum am putut, am citit-o, în care cu slove vechi lătinești scrie așa:

IMP. CAESARI, DIV. FILIO. NERVAE. TRAIANO.
AVGVSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. P. DICT.
XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CAL
PVRNIO. PVBLIO. MARCO. C. AVRELIO. RVFO.

care așa socotim să se înțeleagă: «*Impăratului, Chesariului, Dumnezeescului, fiului Nervei, lui Traian Augustului, Germanicului, Dacianului, Preutului celui mai mare, fericitului*

Domn, Învățătorul al șasesprezecelea, Împăratul al șaselea, Sfeticul al șaptelea, Părintelui Patriei, lui Calpurnie, Marco, Aurelio Ruf».

«Către aceasta mai scrie Neculai Costin logofătul, precum să mai fie văzut o piatră, care s'a aflat la cetățușa năruită la Galați, ce-i zic Ghertina, și să fi cetit singur într'însa: *Sever împăratul Rămului*. Ce noi această piatră și în domnia fratelui Antioh, și pe vremea noastră, trecând pe la Galați, într'adins am cercetat-o; ce nu s'a aflat, fără cât într'un rând îmi au adus Teodori pârcaľabul de Galați un ban de argint, în cari scria: *«Const. Vict. Aug. Imp...»*

Dar fără a mai prelungi aceste citațiuni pline de interes, d-voastre știți acum cât de mult datorește arheologia noastră națională eruditului principe Dimitrie Cantemir. În traiul neconținut turburat ce el a avut în patria sa și apoi stând ani îndelungați depărtat de dânsa, el totuși a studiat-o în prezentul și în trecutul ei, astfel încât ne mirăm și de stăruința și de memoria acestei minunate inteligențe. Dacă în grelele împrejurări în cari el a viețuit a putut lucra atât pentru patria sa, ne închipuim ce neasemuită strălucire ar fi fost dat el culturii naționale, de-ar fi fost soarta mai favorabilă aspirațiunilor sale patriotice?

Dimitrie Cantemir e mândria trecutului nostru în toate ramurile științelor istorice și prin urmare și în arheologie.

Cu câțiva ani înainte de a muri, în vârstă de cincizeci de ani (14 ianuarie 1723), suferind de o grea boală căpătată în expedițiunea Persiei, cea din urmă a lui preocupățiune literară a fost de a lăsa națiunii române, în limba țării, monumentul istoric ce el înălțase spre a ei mărire. Iată cu ce mândre cuvinte, graiul său bătrânesc rostește această nobilă dorință, însoțită de nu mai puțin admirabile povețe:

«Aeste toate, fiind de noi în limba lătimească scrise și alcătuite, socotit-am că cu strămbătate, încă și cu păcat va fi de lucrurile noastre, deaceea înainte mai mult străinii decât ai noștri să știe. De care lucru acum de isnoavă ostenință luând, din limbă lătimească iarăși pe cea a noastră românească le prefacem. Slujească-se dar cu ostenințele noastre neamul *românesc*, și ca într'o oglindă curată, chipul și statul, bătrânețele și cinstea neamului său privindu-și, îl sfătuesc, ca nu în trudele și sângele moșilor strămoșilor săi să se mândrească; ce în ce au scăzut din calea vredniciei, chiar înțelegând, urma și bărbăția lor râvnind, lipsele să-și plinească și să-și aducă aminte că precum odată, așa acum tot aceia bărbați sunt, cari cu mult mai cu fericire au ținut cinste și a muri, decât cu chip de cinstea și de bărbăția lor nevrednici a trăi!»

Iată ce învățase Cantemir din studiul istoric și arheologic al patriei. Noi toți, Români de azi și ai viitorului, să nu uităm învățăturile acelui glorios Român al secolului trecut!

A TREISPREZECEA LECȚIUNE

STUDIILE ASUPRA
ANTICHITĂȚILOR CREȘTINE ȘI
ASUPRA SECOLULUI DE MIJLOC,
DELA RENAȘTERE ÎNCOACE.

Domnilor, încă odată suntem astăzi nevoiți să luăm calea timpului înapoi și să ne întoarcem la hotarul secolului al XVI-lea, pentru ca iarăș de acolo plecând, să urmăm pe căi până acum cu totul necunoscute nouă, lucrările arheologice executate în timp ca de una sută cincizeci de ani de către exploratorii antichităților creștine și ai culturii europene din mediul ev.

În studiul oarecum mai amărunit, ce am socotit de trebuință să consacru periodului care desparte adevărata epocă a Renașterii, adică secolul al XVI-lea, de momentul în care știința arheologiei a schimbat a sa față sub impulsunile vârtuoase ce ea a primit acum vreo cinci pătrare de secol, în această expunere a activității anticare dintre anii 1600 și 1750 a trebuit chiar din cauza aspectului multiform al acestei activități să caut a o răspică în mai multe ramuri divers caracterizate, pe cari mi-am propus a le atinge și a le desvoltă pe rând, gradat și fiecare în deosebi, spre a produce cât se va putea mai puțină confuziune în mulțimea și în varietatea faptelor ce aveam a relată.

Astfel fără de a sacrifica șirul cronologic al analelor arheologiei, mi-am permis numai a deschide prin îmbelșugata holdă ce aveam de vizitat, mai multe cărări directe, pe cari străbătându-le succesiv, ne vom află, crez, și mai puțin în pericol de rătăcire, și mai siguri că umblând cu luare aminte vom căpăta bună cunoștință despre tot avutul științific al întregului tărâm de care acum ne îngrijim.

Printre aceste diferite cărări a fost și o cale mai largă, pe care am intrat încă dela început, fiindcă dânsa eră chiar prelungirea vastei cariere, deschisă de către anticarii din secolii precedenți; aceea eră croită d'adrechtul prin domeniul mai apropiat al antichităților romane sau italice. Țineți minte, domnilor, că abiă după trei lungi conferențe d'arândul, ne-am putut abate dintr'insa fără totuș de a-i fi sleit interesul. Apoi în laturile ei, și nu departe, am găsit răzorul până atunci puțin explorat al antichităților elenice, care însă de aci înainte

are să meargă tot lăjindu-se, până va deveni în timp de aproape un secol centrul predilect al studiilor arheologice. A trebuit iar să căutăm a ne strecură cu oareșcare atențiune mai specială prin desigurile în cari s'au fost grămădit lucrările epigrafice și numismatice, ce de altmintrelea fac și ele parte din cuprinsul imbinat al antichităților grece și romane. În fine ne-am făcut potecă. chiar și prin hățușul confuz și spinos al întunecatelor tradițiuni din anticul Orient, deși trebuie să mărturisim că pe acela numai epoca modernă a știut a-l curăți de iarbă rea.

D'alungul acestor felurite căi am putut vedeă și prețui ce anume lucrări s'au efectuat până pe la jumătatea secolului al XVIII-lea pentru desgroparea și elucidarea culturilor antice, cari în Europa meridională și chiar în unele părți ale Asiei și ale Africei s'au desvoltat, sau mai 'nainte sau înlăturate de credințele și de faptele societăților creștinești. Am puteă dar zice că până acum am cercetat pe urmele anticarilor de până la 1750 mai toate ținuturile lumii antice, explorate de dâșii. Dacă prin silințele mele am izbutit a vă descrie, cu oarecare fidelitate, progresele și lipsele științei arheologice în acele cuprinsuri, apoi negreșit d-voastre acum cunoașteți cel puțin în mod general elementele din cari se compuneă materialul arheologic, adunat depe tărâmurile antichității până la momentul când știința trecutului aveă să intre într'o fază nouă și dintr'o simplă adunătură de fapte anticare și curioase aveă să devină o lănțuire raționată de producțiuni, bazate toate pe teorii morale și deduse din nestrămutate principii de estetică.

Dar nu numai culturile antice, cu vieața lor socială și cu artele lor, au avut prerogativa de a prezenta material pentru constituirea adevăratei științe arheologice; deși putem zice că antichitatea elenă și romană a fost ca și sâmburul principal, din sânul căruia a lăstărit mai întâi această știință, totuș ea n'a putut a se întemeia cu tărie decât atunci numai când alte multe ramuri ale culturii omenești din felurite părți ale lumii și din felurite epoce ale timpului, au venit să-i aducă contingentul lor variat.

Dacă Roma și apoi Atena au uimit mai întâi de toate vederile și mințile primilor anticari și le-au absorbit mai toată activitatea, apoi a trebuit ca după aceea faptele și desvoltările etice și artistice, sau anterioare sau posterioare, sau cu totul străine existenței acestor două mari centruri de cultură, să vină a lărgi cercul cunoștințelor omenești cu noțiuni pozitive, culese atât de prin străvechile civilizațiuni ră-

săritene și transatlantice cât și de prin barbaria preistorică a semințiilor nordice, ba chiar și de prin clocotirea dezordonată a mediului ev, pentru ca printr'un așa larg, așa variat și așa întreg complex de datine și de monumente, să se poată constitui o adevărată știință specială a culturii trecutului, adică ceea ce este în realitate arheologia modernă.

O astfel de știință, anticarii secolilor trecuți negreșit că nici n'au visat-o în toată măreția ei întregime; dar împinși de acel nobil și pietos instinct, care face pe om să cuieagă cu îngrijire amintirile și rămășițele strămoșești, ei au muncit fără preget, ca să adune mereu, piatră cu piatră, o foarte mare parte din materialul edificiului.

Până acum am căutat, precum am mai zis, să vă dau seama despre ceea ce au făcut ei în domeniul exclusiv, al timpilor antici; dar spre a cunoaște toată întinderea cuprinsului lor arheologic, îmi rămâne a vă mai informa și despre modul cu care ei au explorat originile lumii moderne, adică pe de o parte antichitățile primitive ale creștinismului, iar pe de alta actele sociale și producțiunile artistice ale populațiilor europene din secolul de mijloc.

Cu aceste două serii de studii, cari prin epocile la cari se refer se află excluse din cercul propriu al așa numitei antichități clasice, vom completa tabloul activității din al doilea period al istoriei arheologice, pe care l-am cuprins sub numirea generică de *Renaștere*.

Și în adevăr, în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, ideile sociale și concepțiunile artistice ce domnise și se produsese în sânul nouălor societăți europene, dela căderea imperiului roman al Occidentului încoace, adică spiritul și uzurile mediului-ev, erau destul de învechite ca să poată deșteptă până la oarecare punct interesul unei epoci, stăpânită de cea mai vie curiozitate pentru faptele trecutului; dar totdeodată față cu perfecțiunea produselor intelectuale și artistice ale antichității clasice, cari acum fermecase cu totul spiritele, acele vechituri, de abia câteva sute de ani, păreau lucruri executate numai depe fantazii barbare și inculte, urmări stranii și neraționate, născociri lipsite de ordonanță, de logică și de gust, în două cuvinte, acte desmădulate ale unei nesociabile barbarii și produse incorecte ale unei arte grosolane.

Pe unele însă, necesitățile vieții practice impuneau modernilor datoria de a le păstra și de a le înregistra ca titluri ale drepturilor politice, civile și religioase; acelea sunt

vechile documente legale, vechile hrisoave, vechile scripturi, materie a studiului diplomatice și al paleografiei.

Pe altele, tradițiunea și uzul, paznici mai în totdeauna credincioși ai moștenirilor părintești, izbutiră uneori a le apăra în contra urii, disprețului și ridicolului, ce lumea nouă, înarmată de geniul antichității clasice, aruncă mereu asupra producțiunilor de artă și de industrie medievală, ieșite pe atunci cu totul din modă. Au trecut încă de atunci încoace multe zecimi de ani la mijloc, până când să sune și ora renașterii pentru studiul și prețuirea originalei culturi a artelor neo-romane, bizantine și gotice. Acest studiu, această prețuire aparțin cu totul secolului nostru.

Ceeace zicem însă aci despre manifestațiunile vieții omenesti din secolul de mijloc, se aplică cu mult mai puțin la datinele, la actele și obiectele cultului religios. Societatea modernă renăscândă, și mai cu seamă porțiunea ei cea cultă, se lepădă din ce în ce mai mult de uzurile necioplite și de instituțiunile pochte ale secolilor imediat anteriori; dar intru ceeace priviă biserica și tradițiunile ei, cu mare sfiială cuteză a introduce într'înșă inovațiuni. Artele aduceau în adevăr cultului prinoasele perfecționării lor; dar spiritul religios, — ales în țările catolice și mai cu osebite în Italia, țara papală, — stăruia pururea acelaș, neștrămutat în autoritatea și în rigoarea lui tradițională.

Și mai mult, se pare că din momentul când interpretațiunea dogmelor creștine ajunse a învrăjbi mai toate popoarele Europei, atunci când inovatorii, protestând în contra neindreptățiului despotism pontifical, căutau în textul Sfințelor Scripturi, în antichitățile Bibliei, primitiva *Carte a cărților*, improspătarea credințelor primordiale și întărirea nouălor doctrine, chiar atunci în sânul Italiei catolice, în cetatea papilor, se produceă o mișcare de reacțiune importantă, în care tot arheologia aveă sarcina de a restatornici prin venerabile dovezi ale trecutului, întâietatea, consfințită de secolii, a cetății și a pontificilor Romei asupra întregii creștinătăți.

Astfel se întâmplă ca încă depe la sfârșitul secolului al XVI-lea, antichitățile creștine și originile cât de modeste ale religiei catolice, să obțină în cultura societăților apusene, un loc de onoare și dacă nu încă destul de bine prețuit din punctul de vedere al caracterului lor estetic, dar în orice caz foarte respectat prin esența lor morală.

**PRIMELE CIMITIRE
CREȘTINE DIN ROMA.**

Chiar în prima noastră întrunire de aci a venit ocaziunea, domnilor, să fac mențiune despre catacombele Romei și despre admirabilele lucrări științifice, pe cari le-a executat de curând în acest cerc al arheologiei, unul din corifeii contemporani ai științei, d-l de Rossi. Împreună cu marele arheolog, am avut atunci imprudența a numi și pe săpătorul, care după ce l-a ajutat cu casmaua în frumoasele sale explorațiuni, acum stând la gura ocnei sau a catacombei surâde cu încredere vizitatorului curios și făcându-i semn din ochi, îi șoptește invitarea tradițională; *Ed io sarò il tuo guida!* «Eu îți voi fi călăuză!»

Fiindcă am cutezat însă atunci a spune că săpătorul d-lui de Rossi, cu tot meritul ce-i constituie minunata sa dibăcie de a scoate din pământul jilav ulceleșele neștirbite, nu poate fi totuș calificat nici măcar de anticar, știu că mi-am aprins, cum am zice, paie în cap. De atunci, credeți-mă, am rămas cu o mustrare de cuget și deoarece țin cu tot dinadinsul a împacă pe apărătorii meritelor extraordinare și ai sistemii arheologice ale lui Pietro săpătorul, îmi tot băteam capul cum aș face ca să-mi ajung mai curând scopul. Astăzi, pe neașteptate, iată mi se înfățișează un mijloc de mântuire.

Oare ce dovadă mai învederată de pocăință aș putea da, decât luând eu însumi în fața d-voastre rolul nedreptățitului călăuză? Binevoiți dar a vă închipui că eu țin acum în mâna mea torța aprinsă, și dați-mi voie a vă preumblă câteva momente — numai cu gândul — prin întunericul catacombelor dela Roma. Mai modest și decât Pietro, tot ce vă voi spune d'alungul căiei, să fiți siguri că-l voi fi cules numai din carte. Să n'aveți dar teamă că o să vă rătăcesc. În orice labirint vom pătrunde vreodată împreună, puteți fi pe pace, căci eu — cum fac pentru mine însumi în materie de știință — voi purta mereu grija a vă feri chiar și de praguri. Deci, fie-mi toate iertate, *Ed io sarò il tuo guida!*

Roma de astăzi, Roma contemporană, domnilor, ocupă ca oraș populat abia o parte din vechea cetate; în lăuntru secularelor ei ziduri de împrejmuire, mai ca la jumătate spațiul este cuprins cu grădini, cu livezi, cu vii și cu locuri virane, unde pometul sau bălăriile cresc printre mărețe ruine de monumente antice, printre vechi biserici singuratice și lipsite de enoriași. Afară din ziduri, *extra muros*, aceeași înfățișare pustiită; osebit de câteva locuri alese, unde arta și luxul modern au înconjurat câte o elegantă *villa*, cu vesele și răco-

roase dumbrăvi, osebit de acele minunate oasis¹, dealungul largilor căi dogorite de soare, ochiul întâlnește numai amintiri de doliu, morminte și mausolee, felurite prin formele și prin gradul lor de dărăpănare, cari stau și acuma marture despre sumptuoasele uzuri funerare ale anticilor Romani.

CATACOMBE ȘI ARENARIIL.

Dar dacă pe luciul câmpiei, Roma cea păgână a lăsat așa falnice urme, consacrate *zeilor* ei *mani* sau genilor mitologici ai morții, apoi în întunericul pământului, afundate la marile adâncimi ale stratului de tuf grăunțos, umiliții credincioși din primii secolii creștini au scobit cu răbdare în timp de trei sute și mai bine de ani, nenumărate chilii sau cripte și nemăsurate galerii superpuse și încrucișate în tot sensul, în cari cu o taină cuvioasă, cu o mângâioasă jale, ei depuneau rămășițele trupești ale răposaiților și printre acestea, nenumărate despuieri sfâșiate ale martirilor credinței.

Aceste misterioase locuri de astrucare, de adormire, după cum le numiră mai întâi creștinii, aplicându-le zicerea grecească «koimeterion» adică *dormitorium*, aceste cimitire sub-pământene, create și întrebuințate numai de închinătorii crucii, legea comună a Romei le apăra sub scutul ocrotitor al morții, astfel încât timp îndelung, prigonirile înverșunate, îndreptate în contra vieții lumești a creștinilor, le da oarecum pace în vieța lor de veci.

În laturi de acele petice de pământ sau *areæ*, cari d'alungul căilor se concedeau cetățenilor avuți, pentru fastuoasa păstrare a cenușelor culese pe rugurile funerare, în laturi și de neregulatele galerii subterane, numite *arenaria*, de unde se scotea nisip și piatră de clădiri și în cari la locurile zise *puticuli* se asvârliau amestecate cu stârvuri și cu gunoaie, cadavrele săraçilor, în laturi de fala deșeartă și de nemiloasa nepăsare a păgânilor, câțiva din cei mai de frunte proseliți romani ai apostolilor lui Hristos au pus să sape sub propriile lor *areæ*, tainice bolți și gârliciuri, spre a depune într'insele, ferite de orice amestec necurat, trupurile lor și ale fraților lor în Isus, mai puțin avuți decât dâșii.

Aceasta este prima origină a cimitirelor creștine de sub pământurile împrejmuitoare ale Romei. Cele mai vechi au fost poate criptele depe căile Cornelia și Ostiense, în cari

¹ oaze.

s'au depus mai întâi trupurile martirizate ale sfinților apostoli Petru și Pavel, și cari în urmă au dispărut sub temeliile catedralei San-Pietro din Vatican și basilicei San-Paolo-fuori-le-mura. Acele sfinte moaște au stat apoi ascunse câtvă timp într'o peșteră scobită sub biserica Sf. Sebastian depe calea Appia, peșteră care se numise mai special *ad catacumbas*, depe zicerile grecești «kata», de desubt, și «kumbos», scobitură, sau poate și depe verbul latin *cumbere*, a zăcea, a dormi; în orice caz, numeroșii închinători ai acestei peșteri întinseră mai târziu numirea de *Catacombe* asupra tuturor cimitirelor subpământene ale creștinilor primitivi, și o lățiră chiar asupra celorla din alte părți ale Italiei, precum la Neapole, la Milano și aiuria, ba încă și din alte locuri mai depărtate, adică la Cartaginea în Africa și la multe cetăți locuite în vechime de creștinii persecutați.

POZIȚIUNEA ȘI NUMIRILE CATACOMBELOR.

Dintre cătacombele cele mai vechi, încă existente la Roma, putem și acum cită câteva, cărora le-a rămas numele venerat al anticilor proprietari ce le-au deschis pentru sine, pentru neamul și pentru coreligionarii lor. Spre Nord, dincolo de noua poartă Salaria, e al Priscillei, muma acelui senător Pudens, care a găzduit în casa lui pe capii apostolatului creștinesc și ale cărui fiice, gingașele și smeritele fecioare Praxede și Pudentiana, au însoțit până la locul de supliciu pe glorioșii sfinți și apoi cu o cuvioasă solitudinea au adăpostit în cimitirul familiei lor sutimi de trupuri de martiri, îngrijind chiar a culege cu bureți sângele răspândit de dânșii pe lespezi și prin țărână. La miazăzi, unde catacombele sunt mai numeroase și mai îndesate, astfel încât s'a calculat că dedesubtul unei suprafețe de 123 picioare romane se pot măsură până la 700 metri de galerii încrucișate și superpuse, se află în preajma căilor Ostiense, Ardeatina și Appiana, printre alte multe cimitire subterane mai posterioare, și unele cari se rapoartă la primul, mult al doilea secol al creștinătății. Acestea sunt: al Lucinei, nobilă matroană romană din ilustra familie a Ceciliilor, care a primit din însăși gura Sfântului Pavel învățăturile noiei credințe; al Domitilei, vară sau nepoata împăraților Titu și Domițian, care împreună cu alți membri ai familiei Flaviane a împărțit legea și soarta creștinilor; apoi încă al lui Pretextat și al lui Callist, ambii bărbați de viță patriciană, ale căror bolți funerare, deschise tuturor drept-credincioșilor, primiră cu

timpul desvoltării însemnate și deveniră ca și multe alte catacombe mai nouă, proprietăți comune ale asociațiilor creștine, ce luase numirea legală de *collegium* sau *ecclesia fratrum*.

Mai mult sau mai puțin îngăduiți a-și exercita pe ascuns cultul în întinericul locașelor mortuare, frații creștini, în timp de trei sute de ani, adică până în zilele lui Constantin cel Mare, aflară într'insele nu numai repaosul morții, dar încă și mângâierile liturgice ale religiei, ba adesea chiar și adăpostirea în contra prigonirilor. Numărul lor fiind depe atunci foarte însemnat în Roma, pretutindeni unde în jurul cetății târâmul consistă în tuf grăunțos, ei scobiră mereu galerii și cripte, așa încât se pot numi până la șasezeci de catacombe, purtând fiecare un nume oșebit și conținând cu miile morminte, moaște și epitafe creștinești.

Cele mai însemnate catacombe se aflau, precum am mai zis, spre partea meridională, în ocolul căiei Appia sau Triumfală, unde la suprafață se vedeau și cele mai de căpetenie monumente funerare ale păgânismului.

Multe din catacombe purtau numele principalilor sfinți, martiri și papi, cari fusese îngropați într'insele sau cari le deschisese pentru poporeniilor lor; dar altele păstrară și vechi denumiri locale, uneori foarte originale. Astfel e curios lucru a întâlni în viețile sfinților martiri din Roma, mențiuni despre cimitirele poreclite *ad ursum pileatum*, la ursul păros, în direcțiunea apuseană a căiei Portense; *ad duas lauros*, la cei doi dafini, pe calea Labicană; *ad Nymphas S-ti Petri*, la Nimfele sau la fântâna Sfântului Petru, spre poarta Nomentană; *ad septem columbas*, la șapte porumbi, ba chiar și *ad clivum cucumeris*, la dealul castravetelui, o milă și jumătate departe de Roma, în partea nordică, despre vila Borghese.

Pretutindeni, în jurul unor morminte maienerate de martiri sau de arhierii, sprijini ai legii, săpătorii și cioclii din catacombe, numiți *fossores*, pregăteau gropile, în cari cu o afectuoasă pietate trupurile drept-credincioșilor de orice neam, de orice condițiune și de orice vârstă, erau depuse apropiate unul de altul, pentru ca acolo să doarmă și să se odihnească în pace și la răcoare, așteptând ziua dorită a reînvierii: *positus* ori *depositus ad dormiendum* sau *requiescit in pace et in refrigerio*, după cum se citește pe multe din inscripțiunile subterane cele mai antice.

Adevărata epocă de creare și de desvoltare a catacombelor a fost epoca persecuțiilor; aceasta se explică chiar prin

libertatea relativă, de care numai sub pământ se bucurau pe atunci creștinii.

DESVOLTAREA ȘI ROLUL LOR ÎN PERIOADA PERSECUȚIUNILOR RELIGIOASE.

Cu toate acestea s'a întâmplat adesea ca cruzimile prigonitorilor să pătrundă și până în acele tainice aziluri, a căror intrare a fost uneori riguros interzisă închinătorilor crucii. Pe la jumătatea secolului al II-lea, împăratul Valerian dă un decret, prin care creștinii bănuși că complotază în contra siguranței statului fură opriți de a intra, vii sau morți, în catacombe. Această măsură, care totuși fu mereu călcată într'ascuns, a venit cu puțini ani înainte de momentul când legea lui Hristos, înălțată pe tronul imperial, nu mai avu nevoie de a se ascunde la întunec. De aci înainte, catacombele cari până atunci fuseser privite ca niște umilite refugii de scăpare și de mântuire, se prefăcură deodată în glorioase sanctuare, unde prezența atâtor mii de moaște sfințite atrase mereu gloata cuvioasă a peregrinilor din întreagă lumea creștină.

Dar mai înainte de a urmări istoria catacombelor în această a doua, mai falnică dar nu mai interesantă a lor fază, și mai înainte chiar de a le descrie dispozițiunile interne, cred că e bine, domnilor, ca să ne dăm seama despre ideile și despre simțimintele, cu totul neobișnuite în timpii anteriori, cari inspirau pe neofiii creștinismului și-i făceau, după ce îmbrățișase cu înfocare noua lege egalitară, să trăească înfrășiți între sine și lepădați de orice prejudețe păgâne, să se înmulțească pretutindeni cu o minunată repeziciune, să înfrunte cu mândrie la lumina soarelui toate torturile martiriului și să-și pregătească în taina catacombelor o pașnică și binecuvântată petrecere în sânul luminos al vieții eterne.

„APOLOGETICUL“ LUI TERTULIAN ȘI MARTIRII CREȘTINI.

Orice v'aș spune eu dela mine în acest sens, ar fi numai o foarte palidă lucrare pe lângă lumina ce revarsă asupra spiritului arzător al creștinismului primitiv, entuziastul *Apologetic* al africanului Tertulian, care în secolul al II-lea al erei noastre cutează să rostească în fața păgânismului încă triumfător, cuvinte semețe

ca cele pe cari le voiu extrage din cartea sa, scrisă cu limbă de foc, în graiul latinesc: ¹

«Noi creștinii, abia de ieri suntem și chiar de acum am umplut toate ale voastre cetăți, insule, castele, municipii, consiliuri și chiar ale voastre armate; credințele noastre au pătruns pretutindeni, și în breslele poporului și în palatele împăraților, și în Senat și în For; numai templele voastre vi le-am lăsat pe seamă. Orice războiu — chiar cu precădere la număr — am fi noi în stare și pregătiți să întreprindem, dacă legea noastră nu ne-ar prescrie să voim mai bine a fi uciși decât a ucide... Dar ne veți zice: «Pentru ce oare vă plângeți că vă persecutăm, dacă vă place a suferi? Ar trebui să fiți recunoscători acelor cari vă impun suferințele ce vă plac». Adevăr este că ne place a suferi; dar astfel precum nimănui nu-i place războiul, în care trebuie să rabde nevoi și primejdii, și totuș cel ce s'a plăns de dănsul, se luptă după ce a intrat într'insul din toate răsputerile și se bucură de victorie, căci ea îi aduce și glorie și câștig. Războiu este pentru noi, când suntem chemați la judecățile voastre, spre a ne lupta acolo în ruptul capului pentru adevăr. Și a noastră este victoria, deoarece noi câștigăm aceea pentru care ne-am luptat. Căci victoria e și gloria de a plăcea lui Dumnezeu, și câștigul de a trăi vieța cea eternă... Dați dar înainte, vrednici judecători, spre a vă căpăta mai multă laudă dela popor, ucigând pe bieții creștini! Puneți-ne în cruci, munciți-ne, osândiți-ne, zdrobiți-ne. Dovada nevinovăției noastre este chiar a voastră nelegiuire; deaceea și iartă Domnul ca noi să pățimim... Cruzimile voastre cele mai crunt închipuite sunt pentru noi cele mai plăcute ademeniri ale credinței noastre. Cu cât mai groaznic voi ne secerăți, cu atât mai spornic noi ne înmulțim; căci sământă e sângele creștinilor!... Chiar acea statornicie pe care ne-o imputați este o măiastră plină de înduplecări. Și în adevăr, cine a stat martur la dânsa, fără de a se simți mișcat și fără de a cerceta care să-i fie cauza intimă? Cine a cercetat-o fără de a și-o însuși? Și dacă și-a însușit-o, apoi a și dorit să pătimească, pentru ca să câștige iubirea lui Dumnezeu și prin sacrificiul sângelui său să se spele de orice culpă. Numai prin astfel de sacrificii se dobândește iertarea tuturor păcatelor. Iată pentru ce noi primim cu mulțumire ale voastre sentințe. E ca o luptă între judecata lui Dumnezeu și a oamenilor; căci de câte ori voi ne osândiți, Domnul ne mântuește!» ²

Un avânt sufletesc așa de puternic, un așa înfocat dor de gloriile martiriului, secundate fiind în timp de secolii de oarba și nefolositoarea cruzime a păgânilor, a trebuit negreșit să răsfrângă mai târziu asupra creștinismului persecutat și mai cu seamă asupra amintirilor lui păstrate în catacombe, o luminioasă zare de venerațiune.

Centrul principal al persecuțiilor, Roma, deveni sfântă prin sângele prețios al sfinților ei, precum zice un vechiu apologist al gloriilor martirilor:

Sancta es, Sanctorum pretioso sanguine, Roma! ³

¹ Q. S. Flor. Tertulliani. Apologetici adversus gentes, XXVII.

² În original, și textul latin.

³ O Romă, sfântă ești prin sângele cel de preț al Sfinților.

DECORAREA CATACOMBELORDUPĂ PACEA BISERICII.

bisericii lui Iisus și-i dă drept oficial la vieața fățișă, vechile locașe mortuare, în cari cuvioșii obținură din ce în ce mai rar favoarea de a se astruca alături cu sfințele moaște, catacombele fură obiectul celei mai vii sollicitudini din partea papilor și a puternicilor Romei.

La mai multe din intrările lor principale se clădiră sumptuoase biserici și aceste nouă templuri înălțate cu fală pe pământ serviră mai întâi de tindă sau de peristil anticelor cripte subterane. Astfel a fost cu basilica Sf. Petru depe Vatican, cu a Sf. Pavel dela poarta Ostiense, cu a Sf. Laurent din agrul Veran, cu a Sf. Sebastian depe calea Appia; astfel și cu biserica afară din cetate a Sf. Agnese, jună copilă romană, frumoasă, nobilă și blândă, care cu o minunată tărie de suflet a înfruntat dezonoarea și moartea cu foc și cu sabie, mărturisind cu ardoare legea lui Hristos; astfel și cu alte multe vechi edificii ecleziastice din Roma.

Pe de altă parte, mai toți papii de prin acei timpi s'au ocupat a înfrumuseța bolțile și galeriile subterane ale catacombelor, cu icoane zugrăvite pe pereți, cu inscripțiuni comemorative sculptate pe marmoră, cu ochiuri dătătoare de lumină, cu clădiri de altare și de amvoane, cu sarcofagii și mai ales cu prețioase vase și odoare sfinte.

PAPA DAMAS I.

Dintre toți însă, cel care se deosebi mai mult prin sollicitudinea ce arată catacombelor Romei, a fost papa Damas I.

Păstorind dela anul 366 până la 384, el a lucrat fără preget la sporirea bisericii creștine, atât prin sineși, cât și prin gramăticul său, ilustrul părinte al bisericii latine, Sf. Ieronim din Panonia. Pentru decorarea monumentelor și a catacombelor cu frumoase inscripțiuni versificate de dânsul, papa Damas a întrebuițat pe un oarecare Dionisiu Filocalus, a cărui daltă măiastră a dat un caracter cu totul special lucrărilor epigrafice din epoca damasiană. Iubirea și respectul acestu sfânt papă către catacombe s'au păstrat până și după moarte-i, atestate prin versurile ce însuși și le-a scris în cripta pontificală:

Hic fateor Damasus volui mea condere membra,
Sed cineres timui sanctos vexare piorum.

«Mărturisesc, eu însumi Damas, că aci aş fi dorit să-mi aştern membrele; dar m'am temut să nu supăr cenuşa sfinţită a celor pietoşi».

PRĂDĂRILE BARBARILOR. Pe lângă zile bune, catacombele avură a încercă şi grele nevoi; de mai multe ori, Goşii barbari ai lui Vitiges şi ai lui Totila pătrunseră până şi în veneratele locaşe ale moaştelor, le turburară şi le prădară de tot avutul adunat într'insele. În urma fiecărei nouă prădări, zelul neobosit al pontificilor se cercă să repareze stricăciunile şi pierderile.

TRANSLAȚIUNEA MOAȘTELOR. Dar după groaznică pustiire a fieroşilor Lombarzi ai lui Astaulf, la 756, papii judecară că osemintele sfinţilor vor fi la mai sigur adăpost în biserici şi de atunci încoace se începă desgroparea moaştelor din catacombe şi transferarea lor în altarele templelor creştineşti din Roma şi de aiurea.

Această operaţiune se prelungi în timp de mai mulţi secolii; monumente epigrafice şi documente bisericeşti ne-au păstrat curioase relaţiuni despre modul cu care se executau translaţiunile.

PAPA PASCAL I. În ziua de 20 iunie 817, bunăoară, sub papa Pascal I, se aduseră din catacombe în cetate 2300 trupuri de martiri, cari fură depuse în biserica preînosită a Sfintei Praxede, şi poate tot pe atunci se transportară în Panteonul lui Agrippa, închinat Maicii Domnului şi tuturilor sfinţilor, în secolul al VII-lea, de către Bonifaciu IV, treizeci şi două de căruţe pline cu moaşte sfinte.

Osebit de anticele *Martirologii* sau *Acte* ale *martirilor*, ce s'au păstrat sub diverse forme mai mult sau mai puţin alterate prin reviziuni şi intercalaţiuni posterioare, există o carte foarte preţioasă pentru antichităţile primitive ale creştinismului latin; aceea este istoria sau vieţile papilor, redactate de un Anastasiu, bibliotecar al Vaticanului în secolul al IX-lea, sub titlul de *Liber Pontificalis*, şi cuprinzând una sută şapte biografii mai mult sau mai puţin dezvoltate ale episcopilor Romei dela Sf. Petru până la papa Nicolae I-iu (858). Pe lângă faptele de căpetenie ale pontificilor romani din primii opt secolii se găsesc acolo indicaţiuni foarte interesante despre clădirile ce ei au înălţat sau au reparat, despre daniile de tot felul, cărţi, vase, odăjdii şi altele, ce au închinat bisericilor, în fine despre toată mişcarea religioasă şi artistică a

vechei Rome creștine. Vicisitudinile catacombelor din prima și mai ales din a doua a lor fază de înflorire, ocupă un loc destul de însemnat în substanțialele notițe ale registrului întocmit de Anastasiu bibliotecarul.

CATACOMBELE ÎN EVUL-MEDIU

ȘI ÎN TIMPUL RENAȘTERII.

Trebue să constatăm că delă secolii al IX-lea și al X-lea încoace, cimitirele de sub pământ, despuiate în mare parte de moaștele și de avutul lor mișcător, fură cu totul părăsite; dealungul secolului de mijloc, abia dacă uneori, monahi și închinători, veniți să viziteze sfânta cetate a papilor, cutezau să se afunde în vreuna din acele năpustite și periculoase locuri de peregrinagiu și lăsau drept unică amintire a trecerii lor pe acolo, numele lor obscure, scrise pe pereți.

Cu renașterea culturii, o nouă eră de interes avea să se deschidă pentru dânsele și cu toate acestea, printr'o curioasă anomalie a soartei, adepții aceluia straniu colegiu de anticari romani din secolul al XV-lea, în capul căruia se află entuziastul arheolog Pomponio Leto, își aleseră chiar criptele catacombelor creștine, spre a îndeplini în taina lor simulacru, uneori foarte puțin respectabil, al anticilor serbări păgânești.

Abia în secolul următor, junele călugăr veronez, Onufriu Panviniu, pe care l-am mai lăudat și pentru eruditele sale lucrări asupra antichităților romane, adună într'un tratat despre înmormântările și cimitirele vechilor creștini, *De ritu sepeliendi mortuos apud veteres christianos et eorum cæmeteriis*, toate noțiunile scrise despre catacombele romane, câte se aflau răspândite prin vechile cărți și documente ale creștinătății. Panviniu a cunoscut dar numai din citire și nu din vedere monumentele despre cari a vorbit.

Tot asemenea se poate zice și despre indicațiunile asupra vechilor cimitire, pe care le-a consemnat în renumitele sale *Anale eclesiastice*, celebrul cardinal napolitan Cesare Baronius (1538—1607), unul din cei mai laborioși și mai erudiți istorici moderni ai bisericii, a cărui operă monumentală și rămasă clasică, deși nu scutită de erori, se întinde cu cercetările până la anul delă Hr. 1198.

RE AFLAREA LOR Aşadar până pe la finele secolului al
IN SEC. AL XVI. XVI-lea, numai tradiţiunile scrise păstrase
 şi deşteptase amintirea catacombelor creş-
 tine din Roma; dar în ziua de 21 maiu 1578, nişte lucră-
 tori scoţând nisip dintr'o groapă depe calea Salaria des-
 fundară o boltă a cimitirului Sf. Priscille, în care se văzură
 picturi, inscripţiuni, morminte şi sarcofagii creştine.

Pe atunci, călugărul spaniol Alfons Chacon, acelaş care des-
 crise columna lui Traian, se află în Roma; cuprins de o
 mare curiozitate pentru această descoperire, el puse să-i de-
 semneze tot ce se află în catacombă.

MACARIUS. Dar el nu fu singur a se interesa de această
 nouă specie de antichităţi, cari acum mai întâi
 se arătau publicului modern; doi călători veniţi tocmai din
 Belgia, adică junele nobil Filip Wingh din Leuven şi mo-
 nahul Macarius sau Jean l'Heureux din Gravelines (1540—
 1604), se aplicară şi dânsii la studiul, la desemnarea şi la
 elucidarea monumentelor figurate şi inscripţiunilor ce decorau
 singura catacombă de curând aflată. Cel dintâiu muri foarte
 tânăr şi n'avu nici timpul a-şi redacta notele sale; celălalt,
 din modestie poate, ca şi din lipsă, lăsă netipărite interesan-
 tele sale lucrări arheologice, din cari până acum numai două
 au trecut sub teascuri, la epoce foarte depărtate una de alta.

PIETRELE „ABRAXAS“. În adevăr, la anul 1657, un alt în-
 văţat din Belgia, medicul J. J. Chifflet,
 despre care voiu avea a vă mai vorbi, a tipărit la Anvers,
 comentându-l, tratatul lui Macarius, intitulat *Abraxas seu*
Apistopistus quæ est antiquaria de gemmis Basilidianis dis-
quisitio. În acesta, autorul se cearcă a lămuri înţelesul enig-
 matic al unor antice pietre gravate, de un stil în genere gro-
 solan, cari reprezintă figuri ciudat îmbinate, precum trupuri
 omenesti cu capete de cocoş sau de leu şi cu şerpi în loc
 de picioare; tot pe ele se văd şi felurite inscripţiuni grece,
 ebraice ori siriace, dintre cari cele mai clare sunt cuvintele
 «Abraxas, Iao, Hnoufis, Sabaoth» şi altele.

Macarius a recunoscut în ele amulete sau semne portative
 şi numiri de zeităţi cosmice ale sectei *gnostice*, ce se ziceă
 şi *basilidiană*, depe întemeietorul ei Basilide, şi *ofică*, fiindcă
 priviă şarpele, «ofis», ca emblema eternităţii. Această sectă
 ereziarcă, împărţită în nenumărate ramuri de falşi credincioşi,
apistopisti, cum le zice Macarius, se află prin secolul al II-lea

în mare luptă cu părinții bisericii creștine. Pietrele gravate numite *abraxas* sau geme *basilidiane* fiind așa de numeroase, cât și de variate, am crezut că nu va fi de prisos a vi le semnală spre cunoștință, cu prilejul primei scrieri tipărite din ale lui Macarius.

A doua, cea relativă la picturile și la sculpturile descoperite pe atunci în catacombele din Roma, precum și la semnificarea acelor monumente, a ieșit la lumină, sunt acum abia optsprezece ani, sub titlul *Hagioglypta sive picturae et sculpturae sacrae antiquiores praesertim quae Romae reperiuntur*. (Paris, 1856). Eruditul ei editor, părintele Rafael Garucci, a judecat cu drept cuvânt că o vechime de aproape trei sute de ani n'a trezit încă tot interesul lucrării lui J. l'Heureux, de care mai mulți anticari posteriori se folosise în manuscris.

ANTONIU BOSIO, FUNDATOR AL ARHEOLOGIEI CREȘTINE.

Să observăm însă că nimic nu s'a publicat în secolul al XVI-lea despre descoperirile din catacombe. Meritul și onoarea adevăratelor cercetări arheologice asupra acestei materii, precum și ale primei opere științifice despre antichitățile creștine, revine de drept ilustrului Antoniu Bosio, care a întrunit cu erudita cunoștință a vechilor texturi, o minunată și neobosită perspicacitate de anticar explorator.

Bosio se născuse în Malta, cam pe timpul când la Roma, pe calea Salaria, se deschisese bolta din cimitiriul Sf. Priscille; el de tânăr se adăpostise pe lângă un unchiu al său, care îngrijia în cetatea papală de afacerile ordinii religioase malteze. Devenind avocat, luă ca moștenire sarcina rudei sale, găsinđ timp îndestul spre a se ocupa cu un zel fără preget și cu o minunată pătrundere de toate rămășițele lăsate în țărâmul Romei de creștinismul primitiv.

Eră în vârstă de 18 ani, când la 1593 intră pentru prima oară într'o catacombă și nespusa plăcere ce simți la priveliștea acelor misterioase locuri îl făcu să uite și calea pe unde intrase și timpul care mistuia făclile, astfel în cât ră-tăcind într'însele două zile, lipsit de lumină îi veni temerea, zice însuși, «că va profana cu a sa mizeră despuiere, mormintele martirilor».

O întâmplare ca aceasta, care pe altul l-ar fi depărtat pentru totdeauna de primejdioasele ipogee, a decis oare cum despre a lui menire și i-a insuflat pentru anticele cimitire creștine o neșărmurită curiozitate și o iubire nestinsă; s'ar crede că printr'o legătură, care negreșit n'a fost cea mai

puțin spornică din minunile sfinților, spiritele tânguioase ale catacombelor îi promisera a-l ajuta în disperata lui dibuire prin întuneric și a-l scoate la lumină, dacă și dânsul pe viitor își va închina vieța și geniul său la redescoperirea și la ilustrarea acestor uitate monumente. Și în adevăr în timp de treizeci și șase de ani, cât mai trăi Bosio, se ocupă fără încetare de a completa tot materialul literar, adunat, de prin vechile documente scrise de predecesorii săi Panvinu, Baroni și alții; dar mai mult decât dânsii, el căută mereu jur-împrejurul Romei, atât la suprafață cât și în sânul pământului, existența locală a vechilor catacombe ale creștinilor de odinioară.

El voi să le vadă cu ochii și rătăcind fără repaos pe câmpii, prin vii și printre ruine izbuti a regăsi un număr din anticele cimitire; apoi întrebuițând orice mijloace spre a pătrunde în interiorul lor le descrie cu deamăruntul și se studie a recunoaște pe fiecare anume depe indicațiunile păstrate în vechile înscrisuri. Negreșit că printre numeroasele sale atribuiri s'au strecurat și erori. Nici despre cele sfinte vorbind, omul nu e scutit de greșală! Dar nu este mai puțin adevărat că Bosio, ca sub o statornică inspirațiune, în care religiozitatea se uniă cu amorul științei, a explorat d'arândul și sistematic toate direcțiunile, urmând cu cea mai mare luare-aminte vechile căi consulare ce se porniau din cetate și aplicând fiecareia în parte noțiunile speciale, înșirate până atunci în mod confuz de simplii erudiți literatori de înaintea lui. Astfel el văzu cu ochii cea mai mare parte din antica Romă subterană a prinților creștini și-i reconstitui fizionomia în voluminoasele și interesantele sale descrieri.

Ca omul ce-și iubește prea mult lucrarea, ca s'o afle vreo dată îndestul de perfectă și de completă; Bosio a murit la 1629, fără de a fi apucat să-și tipărească cercetările sale asupra cimitirelor romane; dar manuscriptele lui trecând în proprietatea ordinei malteze, procuratorul acesteia din Roma, cardinalul Aldobrandini, încredință manuscriptele ilustrului anticar unui călugăr oratorian, părintele Giovanni Severano, care trei ani după aceea scoase într'un mare volum în folio, prima edițiune originală, în limba italiană, a cărții lui Bosio, *Roma sotterranea, nella quale si tratta de' sacri cimiterii di Roma*, 1632.

Această carte, deși conține numai o parte din cercetările lui Bosio, eră curată revelațiune a unei lumi încă necunoscute; efectul ce ea produse în public fu minunat. Printr'insa

o altă Romă antică și venerabilă, Roma sfințită prin sângele martirilor credinței, ieșă glorioasă și impunătoare din secolarele ei catacombe. Societatea catolică simți strecurându-i-se prin vine ca un nou fior de călduroasă fervoare. Toți din toate părțile voră să citească veridica relațiune despre atâtea sfinte locuri, reafiate în cetatea eternă; toți cerură noul *Pros-kynitar* al catacombelor. În puțini ani, opera lui Bosio fu retipărită de mai multe ori și în mai multe limbi; iar la 1631, un alt călugăr oratorian, Aringhi, publică o bună edițiune latină, înzestrată cu câteva adause ale sale proprii.

STUDIUL CATACOMBELOR DEPE METODUL TOPOGRAFIC.

Bosio deschisese o cale nouă științei arheologice și printr-o favoare extraordinară a soartei, el dela început croise acea cale pe un tărâm solid, adoptând în cercetările sale asupra catacombelor sistema topografică, care de ar fi fost mereu observată și de către urmașii lui imediați, ar fi cruțat numeroase confuziuni în cunoștința epocii, în atribuțiunile și în destinațiunile multora din anti-chitățile creștine.

Indicațiunea locală, bine determinată, este unul din cele mai prețioase elemente ale științei arheologice; mai adesea toate celelalte, relative la timp, la persoane, la stil și la scop, vin cu înlesnire a se grupă împrejură-i. Dar când locul de unde provine un obiect sau o datină antică rămâne cu totul necunoscut, acea noțiune ori acel product al trecutului este ca un copil sărman, ce nicăieri nu-și află un adăpost temeinic.

În cartea lui Bosio, putem zice că critica topografică covârșește cu mult orice alte preocupățiuni arheologice și cu toate că din patru despărțiri ale operei sale, două, adică întâia și cea depe urmă, sunt consacrate la cercetări mai mult istorice și ermeneutice (pe deoparte asupra feluritelor suplicii încercate de martirii creștini, asupra adunării și desgropării moaștelor și asupra riturilor funerare ale primilor drept-credincioși; iar pe de altă parte, asupra uzului imaginilor picturale și plastice în biserică și asupra diverselor simboluri întrebuințate de creștinii primitivi în decorarea păreților și mormintelor din catacombe), cu toate, zic, că introducerea și concluziunea cărții au un caracter diferit, totuș corpul ei principal, adică voluminoasele secțiuni centrale conțin în 88 de capitole descrierea minuțioasă a tuturor cimitirelor cercetate sau descoperite de autor în diversele regiuni ale împrejurimii Romei.

În partea a II-a, grupând în jurul tradițiilor Sfântului Petru investigațiunile sale, el se ocupă în special de cimitirele regiunii occidentale, ale Vaticanului și ale căilor Aurelia, Cornelia și Portuense; în a III-a, el începe, la miazăzi, cu criptele Sfântului Pavel dela poarta Ostiense, trece succesiv în revizuire catacombele depe căile meridionale, Appia și Ardeatina, depe cele răsăritene, Latina, Labicana, Prenestina și Tiburtina, și depe cele nordice, Nomentana, ambele Salariae și Flaminia, spre a termina cu oarecari cripte antice, cuprinse în interiorul cetății.

DESCRIEREA CATACOMBELOR. Aș dori, domnilor, după acest conspect general al operei lui Bosio și al distribuirii căilor și catacombelor în jurul Romei, să vă prezent și oarecari amănunte mai interesante, atingătoare de obiectele pe cari anticarul le-a găsit prin catacombe și pe cari el le-a descris; dar mai înainte de aceasta se cade, cum a făcut și Bosio, să dau o idee despre însăși structura acelor necropole subpământene.

Luând la serios rolul meu de călăuză, eu pare-că mi-am inchipuit că pe când vă schițam istoricul catacombelor, d-voastre vă ajutați cu vederea, ca să judecați formele și aspectul locurilor despre cari vorbiam. Iertați-mi această iluziune, pe care mă tem, zău, că foarte rău va ști a o suplini graiul, dacă nu și memoria mea, descriindu-vă acele întunecoase, dar mult atrăgătoare cetăți ale morților.

Spre a-mi îlesni anevoioasa sarcină, dați-mi voie să cer ajutor dela vechii scriitori creștini, cari cu suflete cuvioase au pătruns odinioară în catacombe și cu elocvente cuvinte au împărtășit posterității ale lor adânci impresiuni.

SFÂNTUL IERONIM. Unul din aceștia va fi chiar ilustrul Sf. Ieronim, în care papa Damas, prehoitorul catacombelor, își pusese încrederea. Iată cum vorbește eruditul părinte al bisericii latine din secolul al IV-lea: ¹

«Pe când eram copil și învățam la școală în Roma, luasem obiceiul, duminica, a mă duce cu alți băieți ca mine, să cercetez mormintele apostolilor și ale martirilor. Rătăciam adesea prin acele bolți scobite în băierile pământului, în ai căror pereți se află de amândouă părțile, numai morminte de răposați și în cari, întunecimea este așa de adâncă,

¹ *Sancti Hieronymi* in Ezech. 60.

incât acolo își poate omul însuși cuvintele profetului : «De vii pogori-se-vor la Iad».

Psal. LIV, 16.

«Abia pe alocuria câte o slabă lumină, străbătând de sus prin niște ochiuri ce nu se pot numi ferestre, vine să mai împuțineze groaza acelei besne și înaintând încet și pe dibuite în acea neagră noapte, îți vin aminte cuvintele poetului, când zice : «De toate părțile întunericul și tăcerea cuprind sufletul de groază».

Horror ubique animos simul ipsa silentia terrent.

Virg. Æneid, II, 755.

POETUL PRUDENTIU. Un alt scriitor creștin cu puțin posterior, poetul Aureliu Prudențiu, originar din Spania (348—405), care în numeroase poeme de caracter religios a cântat cu multă erudițiune clasică și teologică, deși într'o limbă cam muncită, faptele și virtuțile creștinilor, a descris și dânsul, în poema sa martirologică, *Peristephanon*, cripta în care s'au depus la anul 235, rămășițele Sf. Ipolit, după ce, ca mitologicul său omonim, fusese târit și sfâșiat prin măracini de telegari neînfrânați :¹

«Nu departe de zidurile cetății, printre frumoase livezi de pomi, se deschide cripta cu adâncimile ei întunecoase. O cărare povârnită duce pe trepte șerpuite, în tănuitele-i cărmături lipsite de lumină, căci printr'o slabă zare, zina pătrunde până la primele-i uși și luminează numai pragul tindei ; iar de acolo înainte, besnele nopți, crescând foarte răpede, întunecă tot cuprinsul acelor indoioase locuri. Ici și colo însă se zăresc ochiuri, străpunse în acoperământ, cari de sus aștern raze luminoase în sânul bolților. Deși căile lungi și îndesate se împletesc în răscruci de toate părțile, ca umbroase tinde în jurul unei înguste chilii, apoi totuși unele locuri lumina pătrunde în acele bolți străpunse, cari au fost săpate în rărunchii scobiți ai dealului.

Astfel chiar pe sub pământ, vin de se strecoară razele soarelui depărtat și omul încă și acolo se bucură de a lui lumină»².

În acele tainice și liniștite locuri, Prudențiu spune apoi cum au fost depuse sub altarul, *mensa*, unei mici capele, *œdicula*, membrele și sângele martirului pe cari însăși Serena, soția împăratului Dioclețian, le adunase în pădure și în bureți, depe țărâna stropită cu așa sfințită rouă. Mai târziu, alte mâni cuvioase ornase subteranul paraclis al Sfântului Ipolit cu lespezi de marmoră de Paros și cu lucitoare podoabe de argint. «Acolo, adaugă poetul, dinaintea aceluia prestol așezat la îndemâna oricărui închinător, adesea

¹ *Aurel. Prudentii Clem. Peristephanon. XI, II, v. 153.*

² În original, și textul latin.

insumi, cu trupul lînged și cu sufletul obidit, am căzut cu rugămintea și m'am ridicat sănătos și mîngăiat!»

Astăzi, domnilor, bogatele podoabe ale catacombelor au dispărut, răpitate, cari de jefuitori, cari de pietoșii strămutători ai moaștelor sfinte; dar și acum, cărări șerpuite printre vii și livezi conduc la gropnițele întunecoase, ce dau intrare în catacombele din jurul Romei. Te cobori în ele pe răpezi și înguste scări cu nenumărate trepte, până ce ajungi în niște lungi și negre galerii, scobite în tuful roșiatic.

LOCULI. Acele galerii n'au adesea nici un metru lărgime și bolțile lor uneori se înalță de abia le zărește ochiul, alte ori te silesc a umblă cu capul plecat. De ambele laturi, păreții au fost săpași d'acurmezișul, cât să facă loc unui trup de răposat, și apoi după înmormântare, gaura s'a astupat cu o lespede sau cu plăci de lut, cari mai toate poartă o însemnare gravată, scrisă sau figurată, amintind despre cel mort; astfel unul d'asupra altuia, acele morminte sau *loculi* stau superpuse câte patru, cinci și uneori până și douăsprezece, d'alungul păreților, în galeriile încrușișate ale catacombelor.

CUBICULA. Foarte des, în laturile acelor numeroase căi, cari întocmesc pe sub pământ uriașe rețele de galerii, dispuse pe mai multe caturi, se deschide câte o mică ușe ce te duce într'o chilie sau într'un șir de chilioare bolțite, cari poartă numele de *cubicula*. Și acolo, în acele stanțe de astrucare, păreții sunt tixiți cu *loculi* de răposati; dar adesea în planurile lor inferioare, d'asupra unor morminte mai importante, se văd niște glafuri sau firide arcuite, cărora li se zice *arcosolia*.

ARCOSOLIA. Acilea sunt anticele altare sau prestoluri, cari acoperiau în genere moaște mai prețuite de sfinți și de martiri, și pe cari în timpul de persecuțiune ca și în cei de prosperitate ai catacombelor, se săvârșia sfânta jertfă pentru drept credincioșii adunați în chilioarele criptei. Mai totdeauna acele *cubicula*, cari au fost paraclise închinete sfinților papi și martiri ce se îngropase într'insele, ș'au găsit decorate cu rămășițe mai mult sau mai puțin întregi de picturi murale, cu inscripțiuni comemorative pe lespezi, cu frânturi de colonne și de frumoase balustrade sau *transennae*, sculptate în piatră, cu sarcofagii sau sicrie monumentale de mar-

moră, și chiar cu obiecte mai mărunte, rămase acolo dela vechii închinători. Tot într'insele, pe tavanuri, s'au descoperit cele mai multe din acele ochiuri sau gropi de lumină, cari străbăteau tot stratul de pământ, spre a răspunde la suprafață, în câte un loc izolat și greu de nimerit.

LUCERNARIA. Timpul și împrejurările au înfundat mai toate acele lungi urloaie, adeseaori zidite împrejur ca coșurile căminului, ce se numiau *lucernaria* și *luminare*, și despre cari, atât Sf. Ieronim cât și poetul Prudențiu spun că prin răsuflători drepte sau oblice, razele slăbite ale soarelui veniau a se prelinge pe pereții criptelor din catacombe.

Dar lumina câtă intră în cubicule prin acele adânci găuri, practicate mai toate în al doilea period de cultivare al catacombelor, nu ajută întru nimic la răsipirea întunecimii ce domniă prin galerie; se pare că spre a nu le lăsa și pe acestea cu totul adâncite în bezne, se înfigeau în pereți și se atârnavau cu lanțuri de boltă, mai cu seamă la răspântii, mici candelde de bronz și de lut, pe cari îngrijitorii cimitirelor, numiți *fossores*, le aprindeau la trebuință. Bosio a găsit în cimitirul S-tei Agnese asemenea candelde sau *lychni*, ornate cu cruci și cu alte embleme creștinești. Tot dânsul, printre picturile de pe pereții catacombelor a văzut câteva scene, reprezentând pe acei *fosori* sau ciocli săpând tuful cu târnăcopul, la lumina candeldei înfipte sau agățate de perete. Alteori fosorul, îmbrăcat cu tunică scurtă și ornată pe poale și la grumaz cu semne de cruci, ține târnăcopul pe umăr și candela în mână; astfel cel puțin se arată în fundul unui *arcosolium* din cimitirul Sf. Callist, răposatul fosor Diogenes, înconjurat de toate uneltele meseriei sale. «*Diogenes fossor, in pace depositus, octabu kalendas octobris*», sună epitaful său.

Rolul fosorilor a fost, precum puteți înțelege, de cea mai mare însemnătate în istoria catacombelor; pe când ele nu mai erau cimitirele obligatorii ale creștinilor, breasla fosorilor le purtă de grije și vindea familiilor cari voiau încă să îngroape pe răposații lor în vecinătatea sfințită a martirilor, locuri pentru un cadavru, ca și pentru mai multe. Cele îndoite se numiau *bisomus*; cele întreite, *trisomus*; cele de patru, *quadrisomus*; iar când acelaș *locus* conținea un număr mai mare de trupuri — ceea ce s'a întâmplat când se grămădiă în aceeaș zi o prea mare câtime de martiri — acela se zicea *polyandrum*.

EPIGRAFICA DIN CATACOMBE. Inscricțiunile, în număr de mai multe mii, cari s'au scos și s'au decopiat din catacombe, relatează asemenea incidente. Uneori sculptate pe piatră sau pe cărămidă, alte ori șgâriate pe tencuială sau numai scrise cu negru ori cu roșu, ele se disting atât prin incorecțiunea lor de limbă și de ortografie, cât și prin stilul lor mai cu totul înstrăinat de uzurile epigrafice ale păgânismului latin și elen. Unele sunt cu totul scrise grecește; dar mai adesea ele sunt latine, deși în multe din ele, ziceri și litere din aceste două graiuri sunt amestecate în modul cel mai arbitrar; astfel, bunăoară, litera grecească *B*, *vita*, este întrebuințată în loc de *V* latinesc, și stă scris *BIBAS* acolo unde trebuie să se citească *VIVAS*. Apoi vocalele *E* și *I*, sau *O* și *V* sunt adesea confundate, cum spre exemplu, *dulces* în loc de *dulcis*, și *neguciator* în loc de *negociator*; precum și consunele *C* și *G*, *Callus* în loc de *Gallus*, *C* și *K*, *in pake* în loc de *in pace*, *C* și *Q*, *cinque* în loc *quinque*, *D* și *T*, *quodannis* în loc de *quotannis*; iar dinaintea lui *S*, uneori *N* se suprimă și alte ori se adaugă un *I* eufonic; astfel *mesis* în loc de *menses* și *ispiritus* în loc de *spiritus*.

În genere cei cari au scris cele mai vechi epitafe ale creștinilor nu par a fi fost nici literați nici caligrafi, ci oameni din popor, cari transcriau în pripă și după cum îi tăia capul, barbarismii dialectului rustic sau vulgar și neologismii hibridi, introduși prin limbajul unei nou religii, venită la Roma din Grecia și din Orient. De aceea să nu ne mirăm când găsim într'însele tot felul de anomalii filologice și de scrisori abia descifrabile.

Dar pe lângă erorile de limbă și pe lângă incorecțiunile epigrafice ale inscripțiilor creștine din catacombe, ce dulce serenitate, ce blânde și mângâioase simțiminte se văd exprimate prin scurtele lor formule! Ele conțin numele morțului, mai adesea vârsta lui, foarte minușios indicată, până și prin ore și scrupule în loc de minute; apoi încă momentul morții cu însemnarea cronologică a consulilor sau a indictionului, și câteodată umilita lui profesiune; dar nimic despre deșertăciunile lumești, ci numai la sfârșit o afectuoasă amintire, o pietoasă urare sau un semn simbolic, care mărturisește despre credința lui în Hristos și în viața cea eternă.

Acele semne simbolice, așa dese atât în picturile cât și în sculpturile depe feluritele monumente primitive ale creștinismului, au fost înregistrate de Bosio în explorațiunile sale

și elucidate de dânsul în urma lui Macarius, cu citațiuni de prin texturile religioase cari le-au inspirat. Nu mă pot dispensa aci, domnilor, de a vă semnală pe cele mai antice și mai uzitate; căci ele constitue unul din principalele caractere ce despart arta creștină de ideile și de uzurile estetice ale antichității păgâne. Să recunoaștem totuș de îndată că nu sub punctul de vedere artistic au fost privite și prețuite reprezentățiunile grafice și plastice ale primilor creștini, de către arheologii epocii de care ne ocupăm. Pentru dânsii, criteriile artelor erau formele antichității clasice; tot ce nu purtă acel caracter, despre care însă ei nu știuse încă a-și da bine seama, tot ce nu eră curat antic, mitologic și clasic, nu aveă dreptul în ochii lor de a se numi obiect de artă. Astfel tot interesul ce se acordă pe atunci imaginilor zugrăvite și sculptate de prin catacombe și biserici, eră inspirat numai de valoarea exclusiv religioasă a acelor antichități.

Dar aveau oare acele imagini, așternute cu pripă pe piatră sau pe tencuială, la palida zare a unei candelă, ceva legături cu picturile și cu săpăturile ce în aceeași timp se lucrau pe îndelete și la lumina soarelui, de către artiștii greci și romani?

Sau nu cumvâ în ele se simțiă o inspirațiune mai fragedă mai proaspătă, ca o resfrângere a blândeții și a entuziasmului creștinesc?

Aceste idei nu preocupară nici pe Bosio, nici pe anticarii ce-l urmară în studiul monumentelor creștine. Caracterele estetice și până la oarecare punct chiar și succesiunea cronologică a produțiunilor artei creștine, sunt materii de exploarațiune ce rămaseră pe seama arheologilor mai moderni. Să nu cerem dar dela Bosio decât enumerarea și explicațiunea simbolismului apropiat subiectelor, pe cari el le-a văzut figurate în catacombele de dânsul explorate.

Spre a introduce oarecare ordine în atâtea feluri de subiecte diverse, să le grupăm chiar de acum, cam după cum a făcut și d-l de Rossi, în mai multe specii de reprezentațiuni, pe cari depe caracterul și depe originea lor le vom denumi: semne simbolice și alegorice, motive de decorațiuni antice, scene din Vechiul Testament, scene din Testamentul Nou, icoane sau chipuri de personaje sacre ori profane și în fine felurite unelte plastice sau figurate.

Bosio, pretutindeni unde a cercetat el însuși — în criptele basiliceii Vaticane, în cimitirul Pontian «dela Ursul păros», în bolțile subterane ale Sfintei Agnese depe calea Tiburtină, în criptele Sfinților Marcelin și Petru numite «între doi

dafini», în catacomba Priscillei, în a lui Callist, precum și în altele depe căile Latina, Salaria, Flamina, etc. — pretutindeni a însemnat cu deamăruntul orice a găsit, sau zugrăvit pe tavanuri, pe pereți și în arcosoliile cubiculelor, sau scris și figurat pe tăbliile și pe tencuiala ce astupau gropnițele numite *loculi*, sau sculptat pe sarcofag, sau în fine și existent sub forme naturale în interiorul mormintelor, ori amestecat în năruirile și în dărămăturile bolților catacombale.

SEMNE SIMBOLICE ÎN CATACOMBE.

Dintre semnele simbolice, unul din cele mai dese și mai vechi este negreșit porumbul, *columba*, reprezentat adesea cu o cuună sau cu o ramură de maslin ori de palm în cioc. Imagine a Sf. Spirit, prin care mai târziu s'a împlinit icoana dumnezeieștii Treimi, în catacombe, candida păsărică pare a fi numai emblema sufletului curat al oricărui drept credincios.

Mult mai rar se întâlnește *cocoșul*, simbol al neadormitei-privegheri și amintitor al statorniciei în credință, la orele periculoase de slăbiciune, în care însuși Petru a putut șovăi; asemenea și *păunul*, a cărui aureolă de mândre pene se preînoește neîncetat ca speranțele nemuririi.

Să ne aducem aminte că mulți din primii apostoli au fost simpli pescari și că pentru aceea Mântuitorul a ales adesea exemplele sale morale în cercul activității lor; *pescuitori de suflete* i-a învățat să fie, și într'adevăr, *pescarul cu undița*, *luntrea* plutind pe mare cu vâsla la cârmă, iar mai cu seamă *ancora*, alegorie la fericita și statornica împlinire a tuturor speranțelor creștinești, și apoi încă și *peștele*, acestea sunt semne cari se repetă neîncetat pe monumentele primitive ale creștinismului. Mai uzitat decât toate este fără îndoială peștele, nu numai pentru că dânsul înfățișează cu naivitate pe oricare din adepții scăldați în apele botezului, dar mai ales fiindcă în numele grecesc al peștelui, «*IHTHYS*», se ascunde un înțeles mistic, un acrostih al cuvintelor cari întruniau toate numirile și calitățile divine ale lui Iisus; căci el se compune în adevăr din primele litere ale fiecărei ziceri din formula «*Iesous. Hristos. Theou. Yios. Soter*». «*Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu, Mântuitor*». Această coincidență întâmplătoare, potrivită cu dispozițiunile de spirit ale epocii, dete peștelui, în timpii de mister ai persecuțiunilor, o învederată precădere asupra tuturor celorlalte semne simbolice. El eră neîn-

cetat reprodus pe inelele, pe sigiliile și pe amuletele sau *engolpiile* portative, prin cari creștinii se recunoșteau între sine.

Hristos nu vorbi însă numai pescarilor; câmpenii — păstori, plugari și vieri — găsiu toți în cuvintele lui, parabole culese din uzurile lor. Mai toate acele parabole deteră artelor creștine câte un semn alegoric; aci, *vița și butoiul*; dincolo, *târânăcopul* săpătorului; iar mai cu seamă *oaia* cea blândă, *agnelul* sau mielul cel nevinovat, *oala cu lapte* răcoritor, *toiagul ciobanului* și mai presus de toate, *păstorul cel bun*, care «aflând oia cea pierdută, o pune pre umărul lui, bucurându-se».

În fine ca semne simbolice, mai întâlnim foarte des *cununile și ramurile de palmi* sau finic ale victoriilor antice, cari aci se aplică la victoriile sufletești ale martirilor; și apoi încă și altele mai puțin uzitate, precum urmele de *tălpi*, prin cari creștinul «pasă către Domnul», *candelabrul* cu șapte făclii ale templului din Ierusalim, *cerbul* cel însetoșat «care poștește către izvoarele apelor, precum sufletul poștește către Dumnezeu», și altele și mai rari, la cari nu ne vom opri.

Tot aci trebuie să menționăm și nenumăratele *monograme*, formate din literele ce compun numele lui Hristos, mai cu seamă X și P, monograme ce vin mai adesea decât orice alte semne pe mormintele și monumentele creștinești și cari se află uneori îmbinate în forma unei *cruci*, pe când de altminterlea acest semn caracteristic al simboliceii creștinești de mai târziu a fost mai cu totul neuzitat în primii secolii ai catacombelor.

PICTURA ȘI SCULPTURA

DIN CATACOMBE.

Până aci văzurăm numai material biblic și evanghelic servind, prin simple embleme, la decorarea cimitirelor subpământene; vom regăsi și alte subiecte de aceleași origini, în reprezentațiuni mai întinse; dar mai întâi să constatăm că în câteva din cele mai vechi catacombe, decorațiunea picturală, ca și sculpturile, au păstrat din motivele artei antice dispozițiunile ornamentale de figuri simetrice și acele capricioase împleticiri de frunze și flori, de poame și pasări, de monștri și genii, cari dau un aspect așa de plăcut bolților și pereților din locuințele antichității. Un fapt și mai curios este că Bosio a găsit într'o criptă a cimitirului Sf. Callist un arcosoliu, unde se vedeă cântărețul frigian Orfeu îmblânzind cu a sa liră lei, cămile și pasări, adunate împrejuru-i. Această imagine mitologică se află de mai multe

ori repetită în sânul catacombelor și s'a recunoscut că sub chipul lui Orfeu, creștinii au figurat pe Hristos, împlânzitorul naturii. Eră tocmai timpul pe atunci când circulau sub titlul de antice poeme orfice, diverse profeții apocrife în versuri elinești, în cari se vestiă și sosirea Mântuitorului. Se știe asemeni că, urmând spiritului eclectic al epocii sale, împăratul Alexandru Sever așezase în *larariul* sau paraclisul său personal chipul patriarhului Abraham, alături cu al filozofului taumaturg Apoloniu din Tyane, și pe al lui Hristos alături cu al lui Orfeu.

De vom cercetă acum cari sunt scenele din Vechiul Testament ce se reproduc mai adesea în catacombe, vom constată că s'a dat preferință acelor cari se puteau mai lesne aplică la dogmele de sacrificiu și de mântuire ale noiei religiuni. Sub forme de o simplitate cu totul antică, deși foarte puțin corecte în amănunte, pictorii și sculptorii creștini au înfățișat mai bucuros pe Adam și Eva stând în primul moment al căinței lor, de două laturi ale șarpelui încolăcit pe pom; pe Noe plutind singur peste ape, într'un mic chivot pătrat și primind din gura porumbiței ramura de măslin; pe Abraham gata a sacrifica Domnului pe fiul său Isac; pe Moise izbind cu toiagul stâncă de unde țâșnește un izvor; pe cei trei prunci din Babilon, neatinși de flăcările în cari au fost aruncați; pe Daniil în groapă, cruțat de leii ce-l înconjoară; în fine, și cu o simțită predilecțiune, pe profetul Ionă, în patru scene diferite, adică aruncat din corabie, cu trupul gol, în botul căscat al unui monstru marin; apoi ieșind din gura chitului; pe urmă, rezemat cu gânduri tânguioase de o stâncă, la malul mării; și în fine, culcat și adăpostit cu plăcere sub un umbrar încărcat cu tivge sau colocinte. Pe semne, creștinii din Roma credeau a fi soli de mântuire ca și profetul Ionă, pentru acea nouă Ninivă.

Dintre scenele Noului Testament, cele favorite sunt: Hristos răspunzând depe catedră cărturarilor și fariseilor, ale căror suluri de cărți sunt aduse de față într'o cutie sau *capsa* rotundă; Mântuitorul înmulțind pânila în panere și vinul în amfore la nunțile din Cana Galileei; fetele înțelepte și fetele nebune așteptând pe mirele; Lazăr înviat, sub forma unei mumii înfășurată în pelince; și apoi încă paralyticul sau slăbănogul, plecând cu patul în care zăcuse, la spinare, după ce Fiul omului i-a grăit: «Ție zic, scoală și luând patul tău, pasă acasă!»

Hristos este pretutindeni prezentat sub figura unui june,

cu părul tuns, fără mustăți, nici barbă; purtând toga romană. Cercul de lumină sau nimbul nu înconjoară încă al său cap. Scenele patimilor sunt străine catacombelor și foarte arareori apare Maica Domnului șezând jos cu pruncul în brațe, sau stând în picioare, cu mâinile înălțate în sus spre rugăciune. Această pozițiune, în care adesea pe pietre funerare se văd înfățișate femei, este aceea sub care se prezentau cei mai vechi închinători sau *orantes* creștini.

Nu mă voiu opri mai mult nici asupra chipurilor și icoanelor de sfinți, dintre cari cele mai frecvente sunt bătrânele capete alăturate ale S-șilor Petru și Pavel, nici asupra cinelor frățești sau *agape*, în cari creștinii se văd culcați în cerc pe un tricliniu sau pat antic de mâncare, având pe masă, dinaintea lor, pești, coșuri cu pâine și ulcele cu vin. Voiu pomeni iarăș numai în treacăt despre mormintele, pe cari sculptorii sau pictorii au însemnat uneltele meseriei răposatului sau instrumentele cu care el a fost torturat.

Dar trebuie să vă semnalez încă existența primitivă în criptele catacombale a unui mare număr de sarcofagii sau mari sicrie sculptate în piatră, cari de trei secole încoace au fost mereu strămutate în bisericile și în muzeele din Roma. Bosio a cunoscut ca la două sute, pe cari erau sculptate, sau arabescuri de stil antic, sau semne simbolice creștinești, sau scene din Biblie și din Evanghelii, sau în fine simple glafuri paralel șerpuite, depe un motiv de decorațiune sculpturală, care imită forma anticelor răzuitori de baie, numite *strigile*, și care este cu totul caracteristic pentru primii trei, patru secolii ai erei moderne.

Atât în sarcofagii cât și în simplele morminte sau *loculi*, s'au găsit mai totdeauna mici obiecte plastice, mărunțișuri, ce deodată cu mortul au fost depuse în groapă sau înfipte în tencuiala încă moale, cu care se astupa gaura lor; mai adesea se găsește acolo câte o monetă, contimporană cu epoca îngropării, alte ori inele și amulete, cu semnele vreunui simbol creștinesc; în alte cazuri, mici candelă de lut și în fine, vase sau ulcele de sticlă de mai multe feluri.

VASELE DE SÂNGE. Acestea fiind mai totdeauna înfipte în migma proaspătă a tencuielii și aceasta întărindu-se cu timpul, ele nu s'au putut scoate mai niciodată întregi; dar în mai multe din ele, s'a părut că ar fi sânge încheșat; însuși Bosio a dat deplin crezământ unei tradițiuni, care zicea că acelea erau vase în care sângele mar-

tirilor fuseşe adunat cu îngrijire şi depus în ale lor morminte : «spongiis exceptum in ampullis reponabant». Această credinţă eră, zice-se, confirmată prin cuvântul *sanguis* şi prin o ramură de palmi, ce se găsiră însemnate pe unele din ele. Vasele de sânge au fost supuse de arheologi şi teologi la o desbatere din cele mai înverşunate.

Dar s'au aflat în unele *loculi*, alături cu osemintele sdrobite, adevărate instrumente de tortură, precum cange sau cârlige, *uncus*, dinţi de fier, *pectines ferrei*, gârbace de lanţuri cu sfârcuri de plumb, *plumbei*, şi toate aceste oribile unelte se păstrează şi acum în muzeul creştin din Vatican şi în cel Kircherian. Aceste neîndoioase dovezi ale crâncenelor suferinţe încercate de martirii credinţei, umplu încă şi astăzi sufletele de groază.

Pentru ca să alunge omul aşă fioroase impresiuni şi să scuture giulgiul de doliul în cari îşi simte minţile învăluite, după ce — ca noi astăseară — a cutreerat cetăţile morţilor şi a pipăit uneltele de tortură ; ca să resimtă în fine acea speranţă, acea pace şi acea lumină, *Spes, Pax et Lux*, pe cari le promit epitafele din catacombe, mai bine, cred, nu poate face decât să ceară o dulce alinare tot dela una din acele suave şi mângâioase legende ale martirilor creştini.

LEGENDA SFINTEI CECILII.

Aşa vom face acum şi noi ; iar ilustrul Bosio, care ne-a dat prin cartea sa asupra *Romei subterane* mai toate contingentele de curioase noţiuni rezumate până aci, ne va oferi încă în *istoria patimilor Sfintei Cecilii*, scrisă de dânsul la anul 1600, elementele mai mult sau mai puţin arheologice, pe cari se întemeiază tradiţiunea graţioasă a acestei june martire.

Născută într'o nobilă şi bogată familie senatorială din Roma, Cecilia încă de copilă îşi simţise sufletul încins de acel dor fierbinte al fericirilor cereşti. Aci pe pământ, palatele şi comorile ei erau adăpostul şi mângâierea săracilor ; iar dânsa, fugind de deşertăciunile lumesti, numai în tănuitele cripte de sub pământ, acolo unde venerabilul arhieru Urban rostiă credincioşilor cuvinte de mântuire, numai acolo îşi găsiă pentru suflet alinare şi întărire. Firea împodobind-o cu toate farmecele frumuseţi, o înzestrăse şi cu darul de a încântă pe toţi prin dulcele ei glas şi prin sunetele armonioase ce mâna ei măiastră ştiă să scoată din orice instrument muzical. Când Cecilia cântă laudele lui Dumnezeu, se auziau, îngerii de sus răspunzându-i cu melodii cereşti.

Ascultătoare și supusă la voințele părinților, ea primi drept mire pe junele și nobilul Valerian, căruia-i lipsia numai darul de a fi ca dânsa creștin. Dar când îndată după cununii, fecioara se văzu singură cu el, ea îi declară că pentru totdeauna inima și credința ei eră jurată unui alt soț, unui înger dela Dumnezeu. Valerian nu voi să creadă și ceru să vază pe acel ce-i furase iubirea miresei sale. Atunci dânsa îl mână la catacombele depe calea Appiană, către papa Urban, făgăduindu-i că acela îi va ridică depe ochi vâlul ce-l oprește de a vedea pe îngerul lui Dumnezeu, soțul ei. După o noapte petrecută în tainica criptă, unde auzi numai șoapta cuvioasă și înduplecătoare a bătrânului preot, adevărata lumină se arată lui Valerian. El, ca și Cecilia, își închină vieța îngerului fecioresc al mântuirii și curând atrase cu sine în sânul bisericii lui Isus, pe iubitul său frate, pe tânărul Tiburciu.

Prigoniți amândoi, fiindcă se împotriviau cu dispreț a sacrifică zeilor păgânești, ei fură judecați și osândiți; dar sublimul avânt cu care ei alergară la moarte smulse din rătăcire pe tribunul Maxim, ce eră însărcinat să-i ducă la supliciu, și câte și trei câștigară împreună palmii glorioși ai martiriului. «Pășiți înainte!» — le șoptiă Cecilia, cu mințile răpite de îngerul durerilor — «pășiți înainte, ostași ai lui Hristos! Lepădați depe voi straietele întunericului și înarmați-vă în ceruri cu mândrele platoșe ale luminii!»

Dar curând după aceea veni și rândul ei. Cu semeață statornicie, ea înfruntă amenințările judecătorilor și mărturisi în fața lor credințele-i creștinești. Aceștia, temându-se de a provoca, prin supliciu public al virtuoaasei și mult iubitei Cecilii, o întefire a fervoarei în poporul creștin, plănuiră a-i da în propria ei casă o moarte tainuită. O închiseră în bașca aburoasă a băilor numită, *caldarium*, și puseră să dea foc *hipocaustului* sau cuptorului, de șapte ori mai tare decât de obicei. Dar două zile și două nopți petrecu acolo sfânta în mijlocul aburilor fierbinți, fără de a simți nici cea mai mică suferință; îngerii din cer vărsau pe dânsa roua răcoroasă și amestecau ale lor glasuri cu cântările ei.

Atunci se trimise un lictor ca să-i truncheze capul cu paloșul. De trei ori arma se izbi pe fragedul ei grumaz, făcând numai răni adânci; dar legea opriă pe gâde de a lovi mai mult de trei ori, și el se retrase. Fecioara căzu jos pe lespezile de marmoră. Ea nu voi să se ridice de acolo; ci pe când sângele-i se scurgea cu încetul, glasul ei cântă laudele Domnului și împărțiă încă danii și mângâieri la tot poporul

ce sosiã de toate pãrțile, ca sã fie fațã la dulcea și sfânta ei agonie și ca sã înmoaie scutice în sângele ei binecuvântat.

A treia zi veni și papa Urban; ea îl așteptã, spre a-i încredințã ultima sa voințã, care erã de a consacra cultului creștinesc locuința, în care, curând dupã aceea, răceala morții cuprinse despuierea-i pãmãnteascã. Sufletu-i se înãlțase în corurile celor drepi!

Astfel înmãrmuritã, precum somnul etern cuprinsese fragedele și palidele ei membre, ea fu strãmutatã și depusã într'una din cele mai spațioase cripte din cimitirul lui Callist. Credincioșii și papii decorarã în urmã acel cubical cu tot felul de prețioase ornamente; dar când apoi venirã deseale urgii ale prãdãrilor barbare, întãmplarea sau grija creștinilor înfundã ușa acelei bolți, astfel încât la anul 817, papa Pascal cãtã în deșert moaștele sfintei Cecilii, spre a le strãmutã în cetate împreunã cu ale altor nenumãrați martiri; neputându-le descoperi, el crezù cã le rãpise sau le rãsipise Lombardul Astaulf.

Trecurã zece ani de atunci. Într'o noapte, în basilica Vaticanului, cuviosul papã obosit aromise ascultând psalmodiile privegherii. Deodatã, ca într'o luminoasã vedenie, el zãri o blândã fecioarã cu veșminte îngerești, care i se cobori în preajmã și-i zise: «Nu voiu ca silințele tale sã rămânã deșerte; tu ai cãutat despuierea mea pãmãnteascã; numai un pãrete prin care îți auziam glasul mã despãrțiã de tine. Eu sunt martira Cecilia!»

Papa Pascal se trezi uimit de aceasã fericitã destãinuire. El se întoarce curând în catacomba lui Calist și descoperi cripta doritã. Când se ridicã lespeda ce acoperia trupul sfintei, membrele ei se vãzurã pãstrând nesmintite aceã plãpândã frumusețe, aceã linã și smeritã simplitate din ceasul morții. Veșmintele ei și scuticele scãldate în sânge rămãseserã toate la locul lor. Tot astfel fu strãmutatã sfânta în cripta bisericii din Transtevere, clãditã pe locul anticiei sale case, și preînositã de papa Pascal.

Acestea toate ni le atestã Anastasiu Bibliotecarul, în vieța sfântului pontifice.

Dar mai trecurã încã opt secoli la mijloc și la anul 1599, sub papa Clement al VIII-lea, sarcofagiul de marmorã și sicriul de chiparos al sfintei Cecilii furã din nou deschise. Bosio erã martur la aceasã pietoasã operațiune și ceea ce vom spune este relatat chiar de dãnsul.

Cardinalul Sfrondati, titularul bisericii, cu o cucernicã

temere trase binișor zovónul de mătase ce eră așternut sub pleoapa sicriului. Minune! neauzită minune! Nimic într'insul nu eră schimbat. Trupul virginal al sfintei, învăluit în bogatele-i veșminte, sta culcat pe partea-i dreaptă, în postura simplă și mlădioasă a unui somn lin și adânc; mânilor ei cu o grație firească erau aduse dinainte; pielea grumazului se vedeă pătată de loviturile paloșului și de șiroaie de sânge; iar capul îmbrobodit cu o maramă zăcea plecat gingaș în jos pe lespede cu fața întoarsă spre fundul sicriului, pare c'ar fi vrut să cruțe ochilor străini, spasmele spăimântătoare ale morții. În preajmă-i adia ca un dulce profum, ca o boare de candidă și senină sfințenie!

Roma întreagă merse să se închine cu smerenie la minunatele moaște.

Nu voiu acum să cercetez aci până la ce punct, adâncă evlavie de bun catolic a lui Bosio a lăsat câmp liber imaginațiunii sale, când el vine a confirmă cu formală încredințării minunata conservare a moaștelor mult simpaticei și gingașe martire Sfânta Cecilia; nu voiu nici să știu dacă acele moaște au mai făcut de atunci și alte minuni. La ce să răsipim cu sceptică răceală această blândă și luminoasă vedenie?

STATUA SFINTEI CECILII,

DE MADERNO.

Dar ceea despre care vă pot încredința și eu este că ea a inspirat sculptorului Stefano Maderno, o adevărată minune artistică, statua de marmoră, în care juna martiră e reprezentată în simpla și grațioasa postură, pe care tradițiunea și mărturiile credincioșilor atestă că ea a păstrat-o în timp de patrusprezecă secoli.

Această minune, capd'operă al statuariei italiene din secolul al XVII-lea și unica lucrare în care Maderno și-a scurs tot talentul său, se află de atunci așezată sub altarul principal al bisericii Sfânta Cecilia din Roma. De două sute cincizeci și mai bine de ani, toți vizitatorii acestei biserici în genere au admirat-o ca una din cele mai fericite producțiuni estetice ale artei moderne. Dar în ochii celui care a consacrat anti-chităților creștine din cetatea eternă o atențiune mai specială, acea operă magistrală câștigă o îndoită valoare. Fiind fără îndoială concepută și executată sub puternica impresiune ce produsese în Italia investigațiunile active ale lui Bosio, a cărui ardoare și perspicacitate de arheolog erau mereu stimulate de un mare zel religios, statua lui Maderno se învederează ca o admirabilă simbolizare a spiritului totdeauna candid,

naiv și entuziast, care a inspirat eroicele devotamente ale martirilor și misticele beatitudini ale vieții din catacombe.

Așadar de va luă cinevâ bine seama simțimântului intim ce lasă după sine studiul antichităților creștine, astfel cum Bosio l-a inaugurat cu o netăgăduită autoritate de maestru în secolul al XVII-lea, desigur nu va putea tăgădui că minunata Sfânta Cecilie a lui Maderno poartă, în corecta simplitate a formelor ei și în melancolica serenitate ce domnește într'însa, o puternică resfrângere estetică a aceluiaș simțimânt.

De mi-ar sta prin puțință, domnilor, a vă pune acum sub ochi acel cap d'operă artistic, v'aș zice cu încredințare: «Rămâie-vă pururea acea frumoasă imagine a gingașei martire, lin adormită de somnul etern, ca un plăcut simbol amintitor despre meritoasele revelațiuni arheologice ale ilustrului Bosio!»

A PATRUSPREZECEA LECȚIUNE

Domnilor, am dat în rândul trecut o simțitoare întindere analizei lucrărilor lui Antoniu Bosio, creatorul arheologiei creștine. Natura materiei, foarte puțin cunoscută mai ales la noi, cari trăim instrăinați de preocupățiunile bisericii catolice, m'a îndemnat să descriu cu oarecari amănunte obiectul principal și primitiv al studiului din această ramură, adică cimitirele subterane sau catacombele din jurul Romei. Le-am cercetat originea, le-am schițat istoricul, le-am prezentat pe scurt structura și decorațiunile, am căutat a defini spiritul cu care ele au fost privite d'alungul secolilor, apoi și acela cu care, în secolul al XVI-lea, știința arheologiei le-a scos dela uitare; în fine m'am cercat a da seamă și de impresiunea produsă mai întâi în lumea cultă, de acest studiu nou și atrăgător. Și în toate acestea, lucrările însemnate ale lui Bosio mi-au servit, cum am zice, de urzeală, de tipic.

Mai puțin nici că se cădeă eminentului anticar.

Dovadă despre meritele extraordinare ale lui Bosio stau chiar faptele și operele arheologice ale urmașilor săi imediați în acelaș cerc de activitate. Nesocotind până la oarecare punct conștiințioasa scrupulozitate cu care maestrul făcuse încă dela început explorațiunile sale și înregistrase cu dea-

măruntul rezultatele lor, succesivii *custodi* oficiali ai catacombelor, printre cari se numără și vestitul Fabretti, lasară calea liberă și deschisă tuturor acelora, cari dintr'o orbească și nesocotită religiozitate răsturnau fără cruțare prețioasele monumente subpământene, cu unicul scop de a scoate dintr'insele oase, mai mult sau mai puțin autentice de sfinți și de martiri. Un vandalism cucernic, nepăsător cu totul de valoarea artistică și arheologică a sculpturilor și mai ales a picturilor din catacombe, pustiează atunci în curs de aproape un secol anticele cimitire. Abia dacă în acest răstimp, Fabretti — și aci mai luminat decât alții — se ocupă a culege o câțime destul de însemnată de inscripțiuni creștine, pe cari le publică la 1700 într'un capitol special al întinsei sale opere de epigrafică.

De altmintrelea în decursul acestui period de stârpiciune științifică, pe deoparte învățații și publicul luminat se mulțumesc cu citirea și admirarea sau criticarea cărții lui Bosio ; pe de altă parte, călugării din toate părțile și uneori chiar și speculanții întreprind prin catacombe, după plac și fără control, cercetări și desgropări de oase sfinte, stricând sau răpind toate curiozitățile anticare ce li se prezentă.

CONTROVERSELE

URMAȘILOR LUI BOSIO ÎN STUDIUL CATACOMBELOR.

Asemenea daraveri în ocnele cu moaște, cari se aduc foarte mult cu negoțul celor cari la noi fac curioasa meserie de aflători de comori, aruncă — poate nu fără dreptate — oarecare discredit asupra descoperirilor din târâmurile creștine ale Romei. Să lăsăm că însuși acel spirit de exagerată curiozitate, care văzurăm că în privința virtuților minunate ale moaștelor de martiri făcea nălucă chiar și unor minți sănătoase și critice ca a lui Bosio, acel bigotism neraționat inspiră bănuieli serioase antagoniștilor de tot felul ai autorității ecleziastice din Roma ; apoi iar nimeni nu se mai prezentă ca să susțină cu dovezi științifice, autenticitatea istorică și arheologică a vechilor cimitire creștine. Teologiștii protestanți, germani și englezi, deschiseră o adevărată campanie în contra însemnatelor descoperiri ale lui Bosio și aserțiunile lor, deși adesea foarte puțin întemeiate, întru ceeace priviă mai ales caracterul religios al catacombelor, pe cari ei, fără de a le fi văzut, le confundau cu *arenariile* și cu *puticulele* anticilor sclavi păgâni, începuse a câștiga tărâm în opiniunea publică. Chiar erudiții eminenti ai bisericii galicane,

tate — oarecare discredit asupra descoperirilor din târâmurile creștine ale Romei. Să lăsăm că însuși acel spirit de exagerată curiozitate, care văzurăm că în privința virtuților minunate ale moaștelor de martiri făcea nălucă chiar și unor minți sănătoase și critice ca a lui Bosio, acel bigotism neraționat inspiră bănuieli serioase antagoniștilor de tot felul ai autorității ecleziastice din Roma ; apoi iar nimeni nu se mai prezentă ca să susțină cu dovezi științifice, autenticitatea istorică și arheologică a vechilor cimitire creștine. Teologiștii protestanți, germani și englezi, deschiseră o adevărată campanie în contra însemnatelor descoperiri ale lui Bosio și aserțiunile lor, deși adesea foarte puțin întemeiate, întru ceeace priviă mai ales caracterul religios al catacombelor, pe cari ei, fără de a le fi văzut, le confundau cu *arenariile* și cu *puticulele* anticilor sclavi păgâni, începuse a câștiga tărâm în opiniunea publică. Chiar erudiții eminenti ai bisericii galicane,

precum învățatul și curajosul teolog și critic bisericesc J. B. Thiers, simplu preot de sat depe lângă Chartres (1636-1703) și însuși ilustrul benedictin Mabillon, omul cel mai învățat și mai modest din Franța, se pronunțase în contra unor absurde superstițiuni religioase și în contra speculei ce se făcea în Italia cu moaștele de prin catacombe fără de nume sigure, cu sângele închegat al martirilor, ba chiar și cu lacrimi de ale sfinților, adunate de îngeri în sticlufe.

Întru acestea se deșteptă îngrijirea și în cetatea pontificală. Pe deoparte papa Clement al XI-lea și urmașii lui opriră ri-guros explorarea catacombelor de către particulari, rezervând acest drept numai custozilor autorizați de guvernul Vaticanului; pe de altă parte, și spre a răspunde la alegațiunile de neîntemeiat scepticism, cari se răspândise în public asupra caracterului antichităților aflate în catacombe.

BOLDETTI. \ Canonicul Marcu Antoniu Boldetti (1663—1749) publică la anul 1720, sub titlul de *Osservazioni sopra i cimiteri dei S. S. Martiri ed antichi cristiani di Roma*, o carte de controversă religioasă. Într'insa opiniunile bisericii romane asupra acelor antichități se află sprijinite pe argumente și pe descrieri arheologice, datorite interesantelor explorațiuni la cari luase parte în curs de treizeci de ani, acest bărbat pietos și învățat. Cu toate ale sale netăgăduite merite, Boldetti părăsise științificul metod de expunere al lui Bosio și dânsul se folosiă acum de propriile sale constatări arheologice, mai cu seamă spre a susține și a deslegă probleme de cazuistică religioasă, la care el subordina știința antichităților.

MARANGONI. Doi anticari, și mai erudiți decât dânsul în materii arheologice, îl ajutase la publicarea sa; unul dintr'înșii, Marangoni (1673—1753), care în timp de douăzeci de ani pregătise o mare lucrare asupra antichităților creștine, complement îmbelșugat și prețios la descoperirile lui Bosio, avu nenorocirea de a pierde toate manuscrisurile sale într'un incendiu, din care abiă însuși scăpă cu vieață; două disertațiuni ce au rămas dela dânsul tratând despre obiectele unor sfinți, precum și două scrieri, una despre obiectele păgâne primite în uzul bisericilor creștine (1744), iar alta asupra cercului Flavian sau măreșului Coliseu din Roma (1746), ne întemeiază a deplânge foarte tare pierderea operei sale capitale.

BOTTARI. Ea nu s'a putut înlocui nici prin noua edițiune a operei lui Bosio, adnotată și publicată din nou între anii 1737 și 1754 de către canonicul J. G. Bottari (1687—1775), sub titlul de *Sculture e Pitture sacre estratte dei cimiteri di Roma*, al căror adaus principal la cele cuprinse în opera *Roma Sotterranea* de cu un secol mai înainte, consistă în descrierea picturilor originale ce se aflase în trei arcosolii din catacomba Sf. Pretextat, și în cari Bottari crezută a recunoaște subiecte creștine, travestite sub imagini și numiri mitologice păgânești. Eroarea lui Bottari s'a răsipit abia în epoca noastră, când s'a dovedit că acele trei morminte din cimitirul căiei Appiane înfățișează scene de mistere ale sincretismului sau eclecticismului frigian, cu cari s'au decorat mormintele unui Vincențiu și unei Vibie, amândoi preoți ai lui Bacus Sabezianul și al unor sectători ai zeului persic Mithra.

Bottari, care oșebit de alte numeroase opere asupra frumoaselor arte și literaturii, a publicat descrierea muzeului Capitolin și a redactat textul critic la edițiunea codicelui vatican al lui Virgiliu, decopiat în gravură de pictorul P. S. Bartoli, Bottari n'a făcut, precum vedeți, mare spor în știința antichităților creștine.

BUONAROTTI ȘI FUNDURILE DE STICLĂ AURITĂ.

Mai mult decât lui datorim celui de al doilea ajutor al lui Boldetti, adică anticarului florentin Filip Buonarotti (1661—1733) din familia marelui Michel-Angelo, care, deși senator în patria sa, nu nesocoti ocupațiunile arheologice și tipări mai multe cărți meritoase cu asemenea cuprindere. Una dintr'acestea, și poate cea mai importantă, se atinge deadreptul de antichitățile creștine și scoate la lumină niște mici monumente din catacombe, de un caracter foarte curios și pline de interes.

Am făcut mențiune în ultimul rând despre vasele sau butluțele de sticlă ce se găsesc în mormintele din catacombe, înfipte sau îngropate în tencuială și cari mai totdeauna nu s'au putut scoate decât sparte și fragmentate. Știți asemenea că unele din aceste sticlute au dat pricină la lunga și înversunata desbatere a vaselor cu sânge de mărtiri; dar nu sunt acestea cele de cari s'a ocupat Buonarotti și despre cari voesc acum a vă vorbi. În celelalte, în loc de îndoioase urme de sânge rămase pe fund, se văd foarte netede și lămurite figuri și inscripțiuni de aur, fixate mai totdeauna pe partea

cea dreaptă și mai solidă, adică pe piciorul pe care se așează jos vasul sau mai bine cupa.

Aceste figuri și litere tăiate, fiind într'o foiță subțire de metal prețios — foarte rar însă în argint — se lipiau la locul ce le eră destinat și peste ele apoi se așterneă o altă placă de sticlă, care la căldura focului se fierbeă cu vasul, lăsând a se vedea de ambele părți, prin transparența materiei, chipul său scrierea pusă la mijloc. De acest fel de vase sau mai bine funduri de vase (căci din tencuiala lovită cu ciocanul se alegeau numai fundurile cu figuri), Buonarotti a adunat și a desemnat spre a le descrie ca la șaptezeci bucăți, pe cari le publică și le explică în cartea sa intitulată: *Osservazioni sopra alcuni frammenti di vasi antichi di vetro ornati de figure, trovati ne' cimiteri di Roma* (1726). Numărul lor s'a adaus cu mult de atunci încoace și arheologi moderni le-au ilustrat cu lucrări mai complete. Cu toate acestea, opera lui Buonarotti este încă stimată pentru explicațiunile sale; într'insa sunt reprezentate mai toate subiectele cari se întrebuițau în această specie de decorațiune, ce pare a fi aparținut nu numai creștinilor, ci întregi societăți romane din cei trei sau patru primi secolii ai erei moderne. Dacă produsele acestei industrii, în genere cam grosolană sub raportul desemnelor, poartă mai adesea caractere ale noiei religii și sunt mai frecvente decât oriunde în cimitirele creștinilor, cauza este poate obiceiul acestora de a depune drept amintire în mormintele lor, cupele de băut ce le fusese dăruite într'un moment mai solemn al vieții. În orice caz, dela a patra sutime încoace, acest fel de vase de sticlă aurită dispare chiar și din morminte. Cât despre vechimea procederilor prin cari ornamentele lor erau produse, Buonarotti crede că o poate împinge până în timpii lui Ptolemeu Filadelf, în a cărui vestită procesiune dionisiacă figurau «două vase de sticlă daurite împrejur» «yalina diahrysa dyo».

Că unele din vasele daurite ale catacombelor erau de proveniență cu totul păgână, nu mai poate rămâne îndoială, când aflăm printre ele funduri cu reprezentațiuni mitologice, precum figurile zeilor Ercul și Minerva ținându-se de mână; apoi a zeescului prunc Amor, îmbrățișând pe iubita sa Psyche, în mijlocul unui rotocol, pe care se citește o erotică îndemnare ca aceasta: *Anima dulcis, fruamur nos sine bile, zesese!* «Sufletul meu cel dulce, să ne bucurăm de vieață fără de venin. Să trăești!»

Observați, domnilor, această latinească puțin corectă și curcită

cu expresiuni grecești. Urarea elinească «Zeses»! Să trăești! pare a fi fost adoptată în acei timpuri de către Romani, tot astfel precum zicem acum pe latinește *Vivat!* în loc de: *Să trăească!* Urarea «Zeses», ca și strigătul nostru *Vivat*, trebuie să fi servit spre închinare la ospețe, deoarece o întâlnim așa des pe fundul aurit al vechilor cupe de sticlă.

În calitatea lor de daruri, aceste cupe amintiau despre toate întâmplările fericite ale vieții, cu prilejul cărora fusese oferite; de aceea vedem pe ele uneori jocuri de ale circului, vânători și cai înhămați, cu cari, în petrecerile favorite ale ipodromelor, proprietarul vasului întrecuse pe semne pe rivalii lui. Alte ori sunt chipuri izolate de particulari sau de familii mai mult sau mai puțin numeroase, cu numele lor și cu câte o urare de fericire; câteva înfățișează doi soți, cărora la nuntă li s'a dat cupa cu o deviză de felul acesta: *Dulcis anima vivas!* sau: *Saluti, pie zeses cum Donata!* și altele. Pentru creștini erau negreșit de bun augur și acelea pe cari se vedeau chipuri de sfinți, cu inscripțiuni zicând: *Dignitas amicorum, vivas cum tuis feliciter!* și *Hilaris zeses cum tuis. Spes!* cum am zice: «Și la mai mare printre amici: să trăești fericit, sau vesel cu ai tăi. Speranță bună!» Subiectul cel mai adesea repețit pe fundurile de vase creștine este fără îndoială capetele Sfinților Petre și Pavel, puse în față unul cu altul. Dintre acestea, unele poartă și inscripțiuni de un cuprins mai melancolic ori mai religios, precum: *Hilaris vivas cum tuis, semper refrigeris in pace Dei.* «Să trăești vesel cu ai tăi și pururea să te răcorești în pacea Domnului»; dar altele, deși poartă în centru imagini sfințite, ca bunăoară a Bunului-Păstor, spun cetitorilor: *Concordi, bibas in pace Dei!* Oare nu este aci un joc de cuvinte, întemeiat pe diferența de pronunțiaune a literei B în limbile greacă și latină? Zice oare vasul: «Fiți uniți și să trăești, *vivas*, în pacea Domnului?» sau «să bei, *bibas*, în pacea Domnului?»

Dar e de prisos a vă mai cită inscripțiuni, cari toate văriază în cercul urărilor și cuvintelor menționate până aci, precum și a vă descrie toate subiectele ce reproduc mereu monogramele, simbolurile și scenele cunoscute din Vechiul și Noul Testament. Este însă la Buonarotti un fond de cupă aflat la 1688 în cimitirul lui Pontian, pe care se vede un măgar alergând în fuga mare cu un clopoșel de gât; ca să nu rămână vreo îndoială, i s'a scris d'asupra și numele *Asinus*. «Cine știe, zice anticarul, dacă nu din reprezenta-

țiunea ieslei sub care s'a născut Mântuitorul sau din modul intrării sale în Ierusalim, călare pe asin, nu-și va fi luat origine infama calomnie a păgânilor în contra creștinilor, că adică dânsii s'ar închină la un zeu sub formă de asin?»

Intr'adevăr, în Apologeticul lui Tertulian, găsim următorul fapt, pe care au venit de curând a-l adevări monumente arheologice, oșebit de asinul aurit depe fundul de sticlă din cimitirul dela «Ursul păros». Iată acum ce zice Tertulian :¹

«De curând în această cetate s'a publicat un nou chip al Dumnezeu-lui nostru, pe care unul din acei oameni care se năimesc spre a se luptă în jocuri cu fiarele, l-a înfățișat în pictură, cu o inscripțiune de felul acesta : *Zeul creștinilor, de neam măgăresc*. El eră cu urechi de asin, cu copită la un picior, cu o carte în mână și cu togă pe dânsul. Noi am răs și de numele și de forma lui ; căci la un astfel de zeu curcit se cădeă să se închine numai acei cari s'au dedat cu zei ce poartă capete de câni sau de lei și coarne de capră ori de berbece, și cu de cei cari sunt țapi până la brâu și șerpi la picioare sau cari au aripi la călcăie și la spate... Noi ne închinăm numai la unul Dumnezeu.»

Profit, domnilor, de această nouă citațiune din apologia creștinismului a lui Tertulian, spre a sfârși, precum am început-o deunăzi, expunerea lucrărilor arheologice din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea relative la antichitățile din catacombele romane. Dar aceste lucrări nu au constituit întregul complex al studiilor de arheologie creștină din acea epocă. Pe tărâmul descoperit de Bosio, unii au spicuit cu sfială, precum văzurăți, rămășițe ale bogatului său seceriș ; alții, urmând clina timpului, s'au coborît cu cercetările lor la producțiuni ceva mai nouă sau la datine și la monumente, create și adoptate de creștini afară din cercul restrâns al catacombelor.

Asupra celor mai însemnate din asemenea cercetări, vom aruncă acum o răpede privire, încredințați fiind că aceste lucrări, cu toate ale lor lipsuri și rătăcirii, au servit foarte mult științei prin adunarea faptelor pe cari se reazimă cunoștința originilor religioase și artistice ale lumii moderne. Materiile de cari se ating lucrările despre cari vom vorbi mai întâi nu sunt încă cu totul din domeniul secolului de mijloc ; ele țin foarte de aproape cu antichitatea, și poate chiar din această cauză ele au deșteptat atențiunea și au atras interesul anticarilor din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. De n'ar fi stat în așa strânsă legătură cu ultimii timpi clasici ai vieții și artei antice, negreșit că nici vechile rituri bisericești ale

¹ *Tertulliani* Apologet, XVI. — În original, și textul latin.

creștinilor, nici monumentele ecleziastice și civile din secolii năvălirilor de Barbari n'ar fi provocat pe acel timp așa multe și aprofundate studii de arheologie. Drept e a spune că în aceste studii, spiritul critic nu se repurtă câtuș de puțin asupra valorii estetice a nouălor producțiuni. Eră lucru admis de mai 'nainte că tot ce se impunea vederii prin calități plastice superioare, tot ce se putea privi ca obiect de artă, acela eră cu sau fără dreptate rânduit printre operele antichității păgâne; pe când din contra, numai lucrările întinate de rău gust și executate depe procederi neindemânatică și grosolane, se considerau ca unicele produse ale epocii creștinești, ce se infierase cu numirea de decadență a artelor. Totuș să recunoaștem că venerațiunea datorită prețului moral al unor asemenea antichități religioase ale decadenței, nu eră câtuș de puțin scăzută în ochii anticarilor și ai publicului, prin nesocotirea și desprețul cu cari încăpățânarea de clasicism a spiritelor depe atunci le tăgăduia orice umbră de merit estetic.

CIAMPINI. Pe astfel de principii este bazată toată teoria arheologiei creștine din secolul al XVII-lea și din prima jumătate a celui următor. Așa, spre exemplu, raționează în tot decursul operelor sale asupra monumentelor bisericesti, meritosul anticar roman I. I. Ciampini (1633—1698), care la 1693 a consacrat un volum special edificiilor sacre construite cultului creștin de Constantin cel Mare, și a publicat sau a lăsat a se publica după moarte, două alte volume despre vechile monumente și mai ales despre ornamentarea lor cu mozaice profane și sfințite, intitulată *Vetera monimenta, in quibus præcipue musiva opera sacrarum profanarum ædium structura, ac nonnulli antiqui ritus, dissertationibus iconibusque, illustrantur*, Roma, 1690—1699.

PRIMELE MONUMENTE
ARHITECTONICE ALE
CREȘTINILOR.

Ambele aceste scrieri ofer un interes viu și variat prin multiplicitatea de fapte și de notițe conținute în ele, precum chiar și prin mediocrele lor desemnuri, cari în multe cazuri sunt singurele imagini amintitoare despre unele vechi monumente, de atunci încoace pierdute. Abstracțiune făcând de rătăcirile de critică, pe cari le semnalarăm adineaori, noțiunile istorice adunate de Ciampini asupra vechilor clădiri creștinești sunt cât se poate de instructive; el a compulsat nenumărate documente ale timpilor, spre a relată originea și vicisitudinile edificiilor și

ale decorațiunilor arhitectonice pe cari le-a descris. În cartea despre clădirile lui Constantin, fiecare din anticele basilice patriarhale ale Romei, cea din Lateran și cea din Vatican, a Sfântului Pavel afară din cetate și a Sfântului Laurențiu în Agro Verano, precum și multe alte vechi biserici din Roma, din Constantinopole și din felurite părți ale Italiei, ale Palestinei, ale Asiei mici și chiar ale Africei, clădite sau transformate în temple creștine îndată după edictul din Milan, sunt descrise, depe vechi autorități, cu ale lor primitive altare, oratorii, baptistere, cripte și mozaice.

BASILICE ȘI ROTONDE.

Mai toate aceste construcțiuni se aflau subordonate la unul din cele două planuri predominantă în epoca primitivă a arhitecturii creștine; unele sunt edificii basilicale sau *Basilice*, adică spațioase săli în formă de lungi patrulete, împărțite pe din lăuntru d'alungul lor, prin două sau mai multe șiruri paralele de colonne interioare, pe cari se rezimă un acoperământ cu căpriori sau cu grinzi aparente; altele sunt *Rotonde* baptisteriale, adică niște bolți circulare, având și ele uneori câte o galerie înconjurătoare tot boltită, de care le despart rânduri simple sau împerechiate de stâlpi. Ciampini nu poate vedea în ambele aceste planuri decât forme consacrate de temple păgânești și de pretorii antice, pe cari cultul creștinilor și le-a însușit în pripă fără de nici o preocupățiune artistică a sa proprie și fără ca spiritul epocii să fi luat cea mai mică parte de inițiativă în corectele dispozițiuni și în frumoasa decorare primitivă ale acelor edificii. Astfel caracterele speciale ale stilului arhitectonic care s'a numit *neo-roman* — fiindcă cu adevăr el este o transformățiune creștină a anticei arhitecturii romane — erau încă cu totul nesocotite; arheologii depe atunci nu s'ar fi putut împacă cu ideia că epoca decadenței a avut un stil al său propriu, cu merite originale. Inșă arhitectura și artele bizantine în genere erau pentru dâșii anomalii, pe cari cătau pururea a le delătură din studiile lor; și când nu le puteau ocoli, atunci se mulțumiau a afirmă că tot ce eră bun și frumos în creațiunile Constantinopolei și ale Orientului, trebuie să fie imitațiuni depe operele antice, iar ceea ce nu purtă acest caracter nu putea nici într'un chip să aibă vreo valoare artistică. Cât despre arta gotică, abia dacă vine vorba de dâșna în cercetările de arheologie monumentală ale epocii despre care tratăm; aceea în

orice caz era privită ca un plod grosolan și nerumegat al barbariei, «rudis indigestaque moles».

Spre a reintra în cercul cercetărilor și totdeodată al erorilor lui Ciampini, voiu semnală drept exemplu îndărătnicia cu care el respinge afirmațiunea pozitivă a lui Anastasiu Bibliotecarul, în privința bisericii Sfintei Constanțe, despre care vechiul biograf al papilor zice curat că, după obiceiul timpului, acest templu circular fusese clădit de împăratul Constantin, ca baptister sau boltă de botezare a basilicei Sfintei Agnese depe calea Nomentană, pentru ca într'insul să fie botezate sora și fiica sa, numite amândouă Constanța. Dar Ciampini a văzut pe bolțile circulare dimprejurul turlei centrale un frumos câmp de mozaică semănat în răscruci, cu frunze, cu flori, cu vase, cu mici animale și mai ales cu viță, cu ciorchine și cu genii culegând și tescuind struguri; această lucrare i s'a părut prea mult perfectă, spre a fi din epoca de decadență a lui Constantin, și el a susținut că baptisterul Constanțelor trebuie să fi fost un templu antic al lui Bacus, la care împăratul Constantin a adaus numai două grosolane mozaice — recunoscute mai târziu a fi din secolul al VIII-lea — ce reprezentau d'asupra ușilor, două scene din Evangelle.

Cu acelaș spirit de defavorabile prejudecăți în contra artei creștine, a descris și a comentat acest anticar, în a doua a sa operă, planurile și ornamentele arhitecturale, procederile de zidărie și de construcțiune, altarele, amvoanele, porțile și sîcricile sculptate, apoi chiar și accesoriile mobiliare, precum unele odoare și odăjdii ecleziastice ale unui număr însemnat de vechi biserici din Roma, din Ravenna, din Pisa și din alte părți ale Italiei; dar materia asupra căreia s'a întins cu mai mari desvoltări, a fost decorațiunea cu mozaică a celor mai multe din acele edificii.

NOȚIUNI DESPRE

MOZAICĂ.

Intr'una din primele mele prelegeri, v'am vorbit, domnilor, despre originile acelei arte a mozaicei, care constă în formarea de figuri geometrice sau naturale, dispuse uneori în vaste tablouri picturale, prin înfigerea și alipirea pe o tencuială pregătită înadins a unor bucățele mai mult sau mai puțin mărunte de piatră, de migmă ori de sticlă colorată. Această artă introdusă la Greci — căci ea pare a fi fost mai înainte cunoscută de Egipteni și de Perși — sub numirile «mouseion» și «lithostrotos» iar mai târziu «psefis», s'a răspândit foarte mult pe timpul împăraților romani, împărțită între trei diverse pro-

cederi tehnice, cari se numiau : *opus tessellatum*, când părțile colorate de piatră sau de sticlă aveau forme geometrice și compuneau simple îmbinări simetrice ; *opus vermiculatum*, când ele erau mărunț tăiate, spre a se putea dispune depe configurațiunea obiectelor variate ce aveau a reprezenta în compozițiuni picturale ; și *opus sectile*, când materia colorată redusă în plăci de diverse mărimi și forme, se încastră în bucăți massive sau în plăci de marmoră, scobiți depe măsura incrustațiunilor. Cu mozaice s'au așternut mai întâiu pardoselile în edificiile cele sumptuoase ; apoi acest fel de ornamentare se urcă pe plăci și ajunse pe boltele interioare ale palatelor și ale bisericilor. Sub formă de *opus tessellatum*, ele împodobiau cu scânteietoare ornamente geometrice, împestrițate cu negru, cu roșu, cu alb și cu aur, altarele și stranele unora din vechile biserici, cum spre exemplu, în aceea a Sf. Clement din Roma, unde tot corul e ocupat de o întinsă și grațioasă construcțiune de marmoră incrustată cu mozaice de felurite colori.

În pavimentele, în mobilierul stabil și mai ales în decorarea interioară a zidurilor și a bolților de prin biserici a căutat Ciampini elementele descrierilor și disertațiunilor sale asupra mozaicelor.

CARDINALUL FURIETTI.

Cu vreo patruzeci de ani mai târziu, cardinalul Alexandru Furietti (1685—1761), descoperitorul faimoaselor porumbițe din Capitoliu, a publicat o carte și mai completă despre mozaică : *De musivis, vel pictoriæ mosaicæ artis origine et progressu*, în care a tratat pe larg despre toate lucrările de acest fel, câte s'au păstrat din antichitate și câte s'au executat în Italia până în timpii moderni. Acest cardinal anticar, căruia îmi veți permite a-i face un locșor, este și până acum o autoritate principală pentru istoria picturii cu mozaică ; tot dânsul, la locul unde aflase tabloul columbelor, adică în ruinele vilei lui Adrian dela Tivoli, găsi și doi frumoși Centauri sculptați în marmoră neagră cenușie, pe cari, pe cât trăi papa Benedict al XIV-lea nu voi să-i cedeze pontificelui nici măcar în schimb cu titlul de cardinal, zicând că nu-i pasă a fi *Cardinalul Centaur*. Ambele statui intrară în Capitoliu după a lui moarte ; unul din Centauri, cel mai tânăr, ridică o bătă păstorească cu o mână și un iepure în cealaltă ; cel mai bătrân e cu brațele legate la spate, și pe trunchiul de copaciu de care e rezemat calul, se vede atârnată o păreche de piedici sau de

chiostecuri. Amândoi par a fi purtat statue de copii pe ale lor șolduri. Doi artiști greci, Aristeas și Pappias din Afrodium, sunt autorii lor.

MOZAICELE CREȘTINE DIN ROMA ȘI DIN RAVENNA.

Dar fie-ne acum mai mult aminte mozaicele creștine descrise de Ciampini. Nu voi numi de sigur cele trezeci și mai multe biserici din Roma, din Ravenna și de aiurea, în cari el constată asemenea decorațiuni; aș dori numai, pentru ca să vă rămână o idee ceva mai lămurită despre această măreață și durabilă specie de ornamentare arhitectonică, să vă menționez câteva din principalele picturi musive¹ descrise și explicate în cartea lui Ciampini, și totdeauna să ating ca în sbor, istoricul și răspândirea acestei arte în secolii moderni, în cari ea mai că nu s'a ispitit a ieși din sânul bisericilor.

Intrebuițată în unele rari ocazii, chiar și în arcosoliile catacombelor, noi am văzut-o consacrată decorării edificiilor creștine, în baptisteriul Sfintei Constanțe, unde asemănarea producțiilor sale cu ale artei păgâne a inspirat lui Ciampini cele mai neîntemeiate îndoieli. Ca să o recunoaștem cu mult mai pătrunsă de influența ideilor creștinești, trebuie să mergem a o căuta în câteva biserici din Roma și din Ravenna, cari păstrează rămășițe însemnate de mozaice lucrate încă prin secolul al v-lea. La Roma, în măreața basilică a Sfintei Maria-Maggiore depe Escuilin, clădită pe la anul 352 de papa Liberiu, semi-bolta din fundul absidei este și acum acoperită cu numeroase scene din Noul Testament, lucrate în mozaică pe la anul 433 din ordinul papei Sixt al III-lea; apoi iar d'alungul aceleiaș clădiri, d'asupra ambelor șiruri de colonne cari susțin corpul edificiului, se destinde un brâu semănat cu vreo trezeci și șase scene din Vechiul Testament, tabeluri de mozaică înegrită de timp, dar cari uneori te mîjnunează prin caracterul lor naiv și totdeauna impunător. Ca unic exemplu voi cită scena în care judele Isus Navi, sosind grabnic în ajutorul Gavaonenilor se răpede călare cu sulița în mână, asupra Amorrheilor și-i răstoarnă de toate părțile, «surpându-i pe ei Domnul surpare mare la Gavaon», după cum grăește Scriptura. Ai zice că armăsarul lui ridicat pe picioarele de dinapoi are să sară afară din părete; iar călărețul în focul

¹ în mozaic.

pornirii sale, cu mantia fălăindu-i pe umeri, singur fără coif dintre toți ostașii săi, își sguđuie lancea cu acea triumfătoare mișcare ce Rafael a dat-o arhangelului său Mihail!

Din Roma să trecem la Ravenna. Această veche cetate, odinioară port de mare vestit pe Adriatica, iar acum ca și părăsită printre insalubre bălțișuri, la vreo două ore de țăr-muri, a păstrat, mai mult decât oricare altă localitate, nenumărate monumente ale înfloririi sale, care s'a brodit să fie între secolul al IV-lea și al VIII-lea, adică într'un period foarte prețios pentru originile artei creștine.

Decorațiunile cu mozaică sunt așadar în Ravenna tot așa de numeroase ca și de interesante; din a lor mulțime, să alegem numai câteva exemple din epoce diferite.

Iată mai întâi o veche clădire octogonă, care servia de baptisteriu catedralei Sfântului Ioan, zidită la 425 de episcopul Ursin; ornamentele ei musive și sculpturale, superpuse pe trei caturi, ofer cea mai variată și mai grațioasă îmbinare a diverselor procederi ale mozaicei: tăblii multicolore simetric așezate, împletituri de frunziș, chipuri de sfinți și simboluri religioase, toate acestea acoper păreții până la bolta tavanului, pe care în centrul unui cerc format de chipurile apostolilor, Mântuitorul, cu trupul gol și scăldat până la mijloc într'o apă transparentă, primește pe capul său, înconjurat de nimb, apele botezului, pe cari Sfântul Ioan i le varsă depe o stâncă învecinată; între dâșii este o cruce înaltă; d'asupra lui Isus se coboară Sfântul Spirit reprezentat printr'un porumb. Dar din apele râului, că o amintire a simbolicei antice, iese un bătrân pletos și încununat cu foi mărine, d'asupra căruia se citește numele său *Jordan*. Vedeți că ne aflăm încă pe răzorul lăturaș al artei păgâne.

Mai dincolo, iată o mică clădire boltită în formă de cruce, cam înfundată azi în pământ; aceea e capela Sfinților Nazarie și Celsu, pe care pela anul 440 a zidit-o, ca să-i fie mormânt, vestita Galla Placidia, fiica lui Teodosiu cel Mare, surora împărăteștilor moștenitori Onoriu și Arcadiu, mândra, nemiloasa și desfrânata soție a gotului Ataulf și apoi a generalului roman Constanțiu. Aci totul se prezintă sub întunecosul luciul al unui așternut de sticlărie civită, semănată pe sus cu stele și împodobită cu coroane și cu ramuri aurite; în patru firide laterale se văd compozițiuni creștinești de un caracter minunat; cerbi adăpându-se la un izvor, porumbi albi sorbind dintr'un vas — amintire poate a columbelor lui Sosus din Pergama —, apoi Păstorul cel bun rezimat de cruce în

mijlocul turmei sale; și în fine sfântul martir Laurent, cu crucea la spinare, răpezindu-se cu un avânt entuziast către grătarul înflăcărat ce i s'a pregătit.

Din secolul următor, din al VI-lea, pe când Ravenna era capitala exarhatului bizantin, dependent de împărații Orientului, voiu cită încă două edificii faimoase atât prin ordonanța lor arhitectonică, cât și prin însemnatele lor decorațiuni de mozaică. Amândouă s'au păstrat fără alterare, ca modele caracteristice ale artelor din epoca de înflorire, pe când împăratul Justinian înălță în Constantinopole catedrala Sf. Sofia, a cărei bogată decorațiune musivă, lucrată pe câmp aurit, stă încă în mare parte ascunsă sub tencuiala cu care au acoperit-o Mahomedanii. Depe acelaș plan bizantin în formă de cruce, dar în proporțiuni cu mult mai mici, a fost clădită pe la anul 547 biserica Sf. Vitale din Ravenna. Totul într'insa inspiră interes din punctul de vedere al artelor și al arheologiei; dar mie astăzi, timpul abia îmi va permite să vă semnez cele două tabeluri de mozaică, care pe părțile absidei [din fund sau al altarului reprezintă de o parte pe împăratul Justinian și de alta pe soția lui Teodora, înconjuțați fiecare de curtenii și curtenele lor și purtând pe mâni vase sfințite. Ciampini a crezut că aceste două scene de o importanță neasemuită pentru cunoștința celor mai mici amărute din bogatele costume ale epocii, înfățișează strămutarea moaștelor Sfinților Gervasiu și Protasiu, fii ai martirului ravenat Sf. Vitale, care s'a petrecut chiar pe atunci. Fie așa sau într'altfel, aceste două vestite compozițiuni sunt cele mai splendide și mai curioase prototipuri ale acelor icoane de ctitori bisericești, al căror uz s'a perpetuat pretutindeni în decursul secolului de mijloc și care nouă ne-a păstrat, în vechile biserici ale țării, chipurile și portul multor domni, arhieriei și căpeteniei de tot felul, mai mult sau mai puțin iluștri în anelele trecutului.

Nu ne vom depărta de Ravenna și de numeroasele și prețioasele ei mozaice vechi, mai înainte de a pomeni și despre basilica Sfântului Apollinariu cel nou, pe care episcopul Sf. Agnello a pus să o decoreze pretutindeni, la anul 570, cu pictură de mozaică. D'asupra celor douăzeci și patru colonne interioare ale clădirii se destind de ambele laturi, ca la Sf. Maria-Maggiore din Roma, câte un brâu așternut cu mozaice. Incepând dela intrarea bisericii, pe dreapta, se vede, mai întâiu o clădire, *Palatium*, negreșit palatul cu colonne externe, pe care îl înălțase în Ravenna, regele got Teodoric,

și din care există încă un zid; apoi de acolo se pornește un șir de douăzeci și șase de sfinți martiri, bătrâni și tineri, toți în lungi veșminte albe, cu cercuri de lumină pe cap și cu câte o cunună verde în mâni, despărțiți unul de altul printr'un arbore de palm sau finic, ale căror ramuri s'apleacă pe capetele lor; la fund, spre altar, această serie se termină printr'o magistrală figură a Mântuitorului șezând pe tron, cu câte doi îngeri de fiecare parte. În fața acestei impunătoare procesiuni bărbătești se destinde brâul din partea stângă, care se începe cu înfățișarea zidurilor cetății și a portului Ravennei, numit *Classis*; urmează apoi o serie de douăzeci și două de sfinte fecioare, purtând și ele nimburi la cap și cununi în mână, umbrite și ele cu foi de palmi; la capătul lor se arată Maica Domnului pe tron, cu pruncul în brațe și cu alți patru îngeri de două laturi. De sigur acele blânde chipuri de martire creștine, cu bogate veșminte, n'au corecțiunea de forme ale fecioarelor ateniene din teoriile panatenaice ale frizei sculpturale dela Partenon: dar nu este mai puțin adevărat că decorațiunea picturală a mozaicelor din basilica Sfântului Apollinarius produce asupra privitorului un efect din cele mai impozante. Acele chipuri variate de martiri de o parte, de sfinte fecioare de alta, purtând toate cu o liniște cuvioasă cununa martiriului lor, se prezintă acolo ca într'o galerie din locașele cerești, ca într'o dumberavă a raiului, prin care omul nu se poate strecura fără un oarecare simțimânt de pietoasă admirațiune.

MOZAICELE ÎN ORIENT.

Este dar o valoare artistică — oricât de nepășători s'ar fi arătat către dânsa Ciampini și contemporanii lui — este o estetică a artei creștine, pe care ne-o învederează în mod puternic chiar și operele de mozaic de prin vechile biserici. Dar nu numai Roma și Ravenna, în zecimi de clădiri creștine, nu numai Milanul, în unele capele ale vechilor basilice Sant' Ambroggio și San Lorenzo, ne-au păstrat specimene despre mozaica primilor secolii creștinești; osebît de anticele temple din Constantinopole, desfigurate acum în geamii, apoi sunt încă în diferite părți ale Orientului, iar mai cu seamă în vechea cetate a Tesalonicului, foarte însemnate rămășițe de acest fel. În această ultimă localitate, adevărată Ravennă a peninsulei Balcanice, baptisteriul rotund al Sfântului George, astăzi Ortagi-Giamisi, pare a fi din epoca Constantiniană; splendida basilică a Sfântului Dimitrie, acum numită Kasimiè, e din se-

colul al v-lea; biserica în răscruci a Sfintei Sofie sau Aia-Sofia, din secolul al vi-lea. La fiecare din acestea, din înălțimea boltilor și a pereților învechiți, chipurile de sfinți și simbolurile creștine lucrate cu mozaică, înfruntă sub spoiala lor cojită, mihrabele și versetele din Coran, sub care au voit a le ascunde cotropitorii mahometani.

Arta mozaicei s'a păstrat în Imperiul Oriental chiar și pe timpii când în Italia toate procederile artistice căzuse în uitare; astfel s'a întâmplat ca în secolul al ix-lea artiștii bizantini, persecutați, în patria lor de către secta triumfătoare a Iconoclastilor, să caute azil în Italia. Ei fură bine primiți de papa Pascal I-ii, care deschise refugiaților greci mai multe mănăstiri din Roma și le încredință ornamentarea cu mozaic a bisericilor prefăcute de dânsul, iar mai cu seamă a Sf. Praxede și a Sf. Cecilii. De atunci un stil, nou pentru Italia, original prin împestrițarea-i armonioasă de colorii dar foarte încortec sub raportul desemnului, se arată în mozaicele Romei. Nu mult după aceea, arta bizantină începe a decoră cu mozaice de un caracter magistral, bisericile din lagunele Adriaticei, precum basilicele dela Torcello, dela Murano, dela Aquileia, dela Parenzo în Istria, și în fine, faimoasa catedrală a Sf. Marcu din Veneția. În toate acestea domnește pe deplin stilul oriental, cu asprele sale forme și cu viul său colorit, desprinzându-se pe câmpuri de sticlă aurită.

Când pe la anul 1066, Didier, egumen al vestitei mănăstiri benedictine din muntele Cassino, în regatul Neapolei, voi să-și împodobească biserica, el trimise la Constantinople ca să-i aducă de acolo lucrători meșteri în arta mozaicei; asemenea au făcut mai târziu și regii normanzi ai Siciliei, spre a acoperi cu mândre podoabe de sticlă aurită și colorată, pereții Capelei Palatine și ai Domului din Monreale, de lângă Palermo. Dar nu trecu mult timp și această artă redeveni cu totul italiană, astfel încât la 1298 aflăm că vestitul pictor Giotto a lucrat în mozaică minunatul tablou al pescuirii Domnului, numit *la Navicella*, care se poate admiră și acum sub mândrul portic al Sf. Petru din Vatican. De atunci încoace Roma, Veneția și Florența au cultivat mereu arta mozaică, ce se părăsise cu totul în cetățile de dincoace de Adriatică, și cu o discrețiune din ce în ce mai mare, impusă de marile preț și de anevoințele practice ale meseriei, au decorat cu tabeluri musive unele biserici principale ale lor.

CAPELA LUI CARLOMAGNUDIN AQUÆ-GRANI.

In orice caz vedem că această artă în tot timpul a rămas mărginită în țăările meridionale ale Europei. Ca un ce cu totul extraordinar, ni se citează de Ciampini catedrala sau mai bine capela circulară, pe care împăratul franc Carlomagnu o clădi la 802 în reședința sa dela Aquæ-Grani sau Aix-la-Chapelle și puse să o decoreze cu mozaice de către lucrători aduși din Ravenna. Din nenorocire, acea decorațiune — din care numai Ciampini ne-a păstrat un fragment depe boltă, unde Mântuitorul se vede șezând pe tron, înconjurat de sfinți ce întind spre dânsul cunune — din nenorocire, ea a fost stricată și acoperită cu tencuială. Cevă urme dintr'insa s'au regăsit, sunt acum câțiva ani, și guvernul prusian se ocupă a supune anticul templu neo-roman al lui Carlomagnu la o restaurațiune, ce-i va redă caracterul său primitiv. Studiile moderne și indicațiunile lui Ciampini vor fi de mare ajutor pentru reinființarea acestui prețios monument al artei creștine din secolul al IX-lea și al gloriei împăratului Carol-cel-Mare.

SCULPTURILE PE FILDEȘ.

Sub multe priviri arheologice e în adevăr interesantă catedrala dela Aix-la-Chapelle, pe care am avut ocaziune a o studii cu deamăruntul; dintre toate ale ei curiozități anticare, voiu acum să vă semnez numai frumosul amvon poleit, care în secolul al XI-lea a fost dăruit acestei biserici de împăratul Henric al II-lea și printre ale cărui bogate și variate ornamente, constatăm existența a șase foarte curioase sculpturi în' alto-relief, pe bucăți de fildeș, ca de 28 centimetri, tăiate dintr'un dinte de elefant, crăpat în două. Din acele sculpturi, două reprezintă pe zeul Bacus, rezemat de o viță, adăpând un leopard; una pe Vinerea sau pe zeța marină Amfitrita, purtată pe valuri de un monstru amfibi; a patra, pe divinitatea egipteană Isis, sub forme și cu atribute cu totul europene; în fine în cele două din urmă se vede câte un june răsboinic încununat de câte doi genii; unul stă în picioare, înarmat cu coif, cu sceptor și cu pavăză; celălalt e călare și ca un Sf. Gheorghe străpunge o fiară. S'a discutat mult asupra înțelesului și asupra epocii acestor sculpturi, ale căror subiecte profane par a fi în contradicere cu stilul aspru și grosolan al lucrării, stil ce denotă o epocă târzie; fără îndoială, ele ne prezintă mitologia antică exprimată prin arta unei epoci creștine și fac în oarecare chip antiteză cu sculp-

turile și cu picturile primitive din catacombe, în cari se văd din contra scene și simboluri ale noiei religiuni, reproduse depe stilul și depe ideile păgânismului.

Curioasele alto-reliefuri mitologice din catedrala caroliniană ne deschid calea către un nou subiect de studii anticare, căruia nu ne putem dispensa de a-i face loc aci, în urma mozaicelor. Sculpturile pe fildeș, reduse acum la porțiuni cu mult mai modeste decât în mărețele produse ale glipticei hriselefantine din timpii lui Fidias, au fost una din industriile artistice sau de lux, cari aveau mai mare trecere în societatea romană din primii secolii ai creștinismului. Ea negreșit se exercită în diverse mici obiecte de uz casnic și portativ; dar dintre toate acele mărunțișuri ni s'au păstrat mai cu seamă tăblițe lungărețe, de acelea pe cari cei vechi obișnuiau a le purta pe sine, atârinate de brâu ori de braț, spre a le avea la îndemână când voiau să scrie ceva pe ele. Acele portofolii ale antichității se chemau *pugillares*, când, prin proporțiunile lor se puteau cuprinde cu pumnul; când erau însă mai măricele și când se desfăceau pe balamale, în două, trei și mai multe foi, ele se numiau diptice, «diptyha», triptice, «triptyha», pentaptice, «pentaptyha» și în fine poliptice, «polyptyha», când aveau mai mult de cinci tăblii.

TĂBLIȚELE CERUITE

DIN ABRUD.

Nu totdeauna aceste table purtărețe erau de fildeș; pentru oamenii de rând, ele se făceau mai adesea de lemn simplu, precum de brad, de teiu și de cimișir; de brad bunăoară sunt cele treizeci și mai bine de tăblițe ceruite, triptice complete sau despărechiate, cari în mai multe rânduri, dela anul 1790 și până la 1854, s'au găsit în băile de aur dela Roșia Abrudului în Ardeal și se află acum răspândite prin muzeele din Pesta, din Cluj, din Blaj, și din alte localități ale Transilvaniei. Ele conțin scrise, cu litere cursive latine, adeseori cu totul șterse, diverse înscrisuri particulare, precum acte de asociațiune pentru înmormântări, contracte de închiriere și mai ales vânzări, printre cari sunt și vânzări de sclavi; mai toate poartă datele lor, dintre anii 131 și 167 după Hristos, și dau curioase indicațiuni asupra petrecerii primilor coloni romani în provincia Daciei. În urma mai multor învățați străini, le-a publicat și le-a explicat venerabilul nostru erudit român, părintele T. Cipariu, în *Arhivul pentru filologie și istorie* din 1867.

Alte tăblițe așternute pe dinăuntru tot cu ceară sau cu

piele, ori cu vreun metal moale ca plumbul și cositorul, se făceau de lemne mai scumpe precum lămâiul și cedrul, de os, de fildeș și chiar uneori de argint și de aur, împodobindu-se pe din afară cu tot felul de ornamente sculptate și incrustate.

Un obicei, pe care noi îl putem constata prin fapte netăgăduite abia în secolul al v-lea, se stabilise la Roma și în Constantinopole, ca dregătorii cei înalți, precum mai ales consulii, pretorii și chestorii, să dăruască autorităților și chiar unora din plebeii de frunte, cu ocaziunea intrării lor în funcțiune sau oferirii de jocuri publice, asemenea diptice de fildeș săpate în relief cu chipurile, numele și titlurile lor, și adese ori chiar cu alte feluri de figuri și de ornamente, mai totdeauna relative la împrejurările cari au dat prilej la aceste bogate și artistice oferte.

Printr'o norocită întâmplare, încă dela început, bisericile creștine luase și ele obiceiul de a înscrie în diferite cataloage sub formă de diptice, cari se păstrau cu sfințenie în altar și în proscomidie, numele credincioșilor, adică pe ale noilor botezați, pe ale cununaților, ale răposaților, ale dănuitorilor, ale episcopilor, ale preoților și chiar ale simplilor închinători și enoriași în viață. Acestea erau precum vedeți sau registre de acte civile, sau pomelnice, cari și până astăzi există în bisericile noastre. Dar în timpii trecuți, preoțimea se îngrijiă pentru ca acele liste sau matricole eclesiastice să fie înscrise pe tăblițe sfinte, «*agiai deltoi*», și de aceea, se folosi adesea și de luxoase diptice consulare, ba uneori și de pugilare cu reprezentațiuni mitologice.

Astfel au ajuns până la noi, păstrate în biserici, ca scoarțe de pomelnice și de cărți liturgice, un număr destul de însemnat din acele prețioase obiecte de uz profan, pe cari poetul Claudian le descrie în următoarele versuri din *Laudele consulatului lui Stilicon*:¹

.....adică de «*acele tăblițe tăiate cu fierul în dinți uriași de elefant, pe cari între săpături strălucitor aurite se înscriă cu roșu numele consulului, spre a fi prezentate căpeteniilor și poporului*».

¹ *Claudiani de laudib. Stilic. III, v. 346.* În original urmează textul latin.

A. F. GORI. Un anticar renumit din secolul al XVIII-lea, școlar al lui M. Buonarotti și, mai târziu povățuitor chiar al lui Winckelman, preotul florentin Antonio Francesco Gori (1691—1757), care își câștigase o cuvenită autoritate printre contemporanii săi, s'a ocupat a întruni un bogat material de erudițiune, pentru ilustrarea a mai mult de treizeci vechi diptice profane, ce-i erau cunoscute osebit de alte foarte multe de origină creștină. Gori n'apucă să tipărească el însuși al său *Tezaur de vechi diptice consulare și eclesiastice*. Acesta e titlul cărții sale, care a apărut cu doisprezece ani după a lui moarte, în trei mari volume in-folio, însoțite cu frumoase stampe.

DIPTICELE CONSULARE ȘI ECLESIASTICE.

Dispuse depe ordinea lor cronologică, figurează în cele două dintâi dipticele consulare, atât cele anonime cât și cele cu nume cunoscute, dintre cari cel mai vechiu este după știrea lui Gori, al lui Flavius Felix, consul în Occident la anul 428 — cel atribuit lui Stilicon dintre 400 și 405 este îndoios — iar cel mai modern, al chiar ultimului consul cu importanță pentru cronologie romană, adică al lui Anicius Faustus Albinus Basilius, din anul 541. Intre dâșii se rânduiesc diptice dela alți unsprezece consuli, reprezentați în diferite moduri totdeauna cu un mare lux de amănunte, dar într'un stil aspru și stângaci. Pe când cei doi consuli citați stau în picioare, mai toți ceilalți îmbrăcați cu bogate veșminte șed pe jețuri ornamentate și țin în mâinile lor emblemele împăratului la căpătâiu; în cealaltă, un fel de ștergar ghemuit în formă de săculeț lungueț. Acela este *mappa circensis*, pe care consulul o aruncă în arenă, ca să dea semnalul jocurilor din circ. Se zice că acest obicei l-a introdus Neron, când într'o zi prelungind peste măsură ospățul său în Casa cea aurită și auzind cum poporul adunat strigă de nerăbdare în Circul Maxim, se sculă dela masă și-și asvârli șervetul pe fereastră, dând astfel ordin să înceapă jocurile.

Intr'unele diptice, ca bunăoară în cele trei ale lui *Flavius Areobindus Dagalaiphus Areobindus, vir illustris ex comite sacri stabuli et magistro militiae per Orientem ex consule ordinarius* la anul 506, chipul magistratului are deasupra sau de laturile sale, capete din familia imperială, sculptate în medalioane. Intr'altel, precum într'al lui *Rufinus*

Gennadius Probus Orestis, din 530, se adaugă și statuiele încoifate a Romei vechi și a celei nouă.

Dar și mai curioase sunt scenele cari mai adesea ocupă partea de jos a tăblițelor și în cari se vede în genere o imagine a jocurilor date publicului de consuli; aci, spre exemplu, vedem în ipodrom alergări de cai, înhămați câte doi la *bige*, sau câte patru la *quadrige*; aci, luptele bestiarilor mascați și închingați, cu animale sălbatice, lei, tigri și urși; aci, nenorociți aruncați fără apărare printre fiare; aci, jocuri inocente ca mingea, sau altele de o comică cruzime, ca osânda de a-și apuca nasul între labele unui stacoj. Pe unele diptice se văd la picioarele consulului, oameni vărsând din saci, bani, giuvaere și scumpe pugilare, drept semn de dărnicie sau *largiții*.

Precum am mai spus, cele mai multe din aceste tăblițe de fildeș s'au păstrat nealterate în tezaurele bisericilor; sunt și unele însă pe cari creștinii au cercat a și le însuși în mod mai complet; așa a făcut papa Gregoriu cel Mare, când a trimis reginei lombarde Teodolinda un diptic în care a pus să facă vechiului consul anonim o tunsură preoțească pe creștet și să-i prefacă scepstrul în cruce, botezându-l cu numele *Sanctus Gregorius*, pe când imaginii similare depe a doua tăbliță îi dete pe acela de *David Rex*.

Ca să nu mai lungesc, nu mă voiu opri nici asupra unor frumoase diptice cu mult mai vechi, pe cari sunt sculptate scene antice, precum sacrificiile făcute de două june femei; o muză cântând din liră și un poet meditând; semizeul medicinei Esculap și fireasca lui soață Higia sau sănătatea; apoi nici de altele curioase, reprezentând apoteoza lui Romul, sau portretul ecvestru al împăratului Constanțiu triumfător. Voiu trece asemenea răpede pe d'asupra tuturor dipticilor curat eclesiastice, hierotecelor sau cutiilor de moaște, ferecăturilor de Evanghelii și icoanelor triptice sau troițelor sculptate pe fildeș, toate acestea purtând pe ele simboluri creștinești, scene din Vechiul și din Noul Testament, chipuri de sfinți și de personaje istorice din epoca bizantină.

Gori a făcut din toate acestea o bogată colecțiune, asupra căreia scurtarea vieții nu i-a permis a-și întinde pe deplin eruditele sale comentarii; el însă a atras mai întâi atențiunea asupra, acestei ramuri de antichități mărunte, care putem zice că în Italia, în Orientul bizantin și arab, și apoi și în țările gotice reprezintă arta sculpturală, în cea mai minuțioasă și mai îngrijită a ei expresiune, d'alungul secolilor medievali,

adică dela încetarea statuariei antice până la redeșteptarea din secolul al xv-lea.

Interesul acestui studiu s'a adaus cu multe cercetări și cu multe descoperiri mai nouă, consemnate, acum câțiva ani într'o interesantă notiță, de învățatul d-l Fr. Pulszky, director general al muzeelor din Pesta. Din așa îndemn, societatea artistică din Englitera, numită *Arundel Society*, a întreprins a reproduce în gips mai mult de patru sute sculpturi pe fildeș, începând dela anticele subiecte mitologice și diptice imperiale și consulare, ca să ajungă până la uneltele eclesiastice și la micile obiecte de artă, lucrate în secolul al xv-lea și al xvi-lea. Într'o așa bogată adunătură de facsimile exacte puse la un loc în fața ochilor, se pot studiă cu mare folos, caracterele și desvoltarea artei gliptice în timp de aproape doisprezece secoli.

Complexul de idei estetice ce dă un asemenea studiu comparativ este poate chiar ceeace lipsiă lui Gori, în explicațiunile sale; cu toate acestea este un fapt ce nu se poate tăgădui, că lucrările acestui anticar au fost spornice pentru știință.

S'a întâmplat ca nouă, al lui nume să ne vină înainte cu prilejul operei sale asupra dipticelor de fildeș; dar mai 'nainte de aceasta, sagacitatea lui de erudit se arătase în alte foarte numeroase și însemnate publicațiuni. Numind numai câteva din ele, veți judecă despre varietatea lor: la 1729, el a tipărit o carte asupra *Columbariului* sau bolții funerare a servitorilor lui August și ai Liviei, care la 1726 se descoperise pe calea Appiană; apoi în curs de doisprezece ani, dela 1731 până la 1743, se ocupă cu explicarea și publicarea importantelor monumente sculpturale și numarii adunate în bogatele muzee din Florența.

OCHIRE RETROSPECTIVĂ

ASUPRA

ANTICHITĂȚILOR ETRUSCE.

În acelaș timp împărțind a sa atențiune între toate felurile de antichități ale patriei sale, el pe deoparte se cercă a explică unele rămășițe ale an-

ticilor Etrusci, pe de alta cercetă și descrise diverse curiozități medievale ale Toscaniei.

La 1749 publică interesanta tablă de bronz, care se aflase cu doi ani mai 'nainte în ruinele Velleiei, lângă Piacența, și în care se arată cum printr'o ingenioasă operațiune financiară, marele împărat Traian da cu împrumut bani de ai tezaurului, municipiilor de prin provincie, sub condițiune că

interesele vor servi pentru alimentarea și educarea copiilor. În Velleia aveau a se întreține astfel trei sute copii dintre cari 264 băieți primiau câte 192 sesterții, adică 48 lei pe an; iar 36 fete, câte 144 sesterții sau 36 lei. Grijiile rășboaielor, ale politicii unui vast imperiu și ale mărețelor clădiri de utilitate publică nu făceau pe marele împărat să nesocotească creșterea generațiilor viitoare.

Gori s'a mai ocupat și de pietrele gravate, publicând patru mari opere dactilografice; iar la 1751, reproducând cu comentarii ale sale o parte din tezaurul numismatic al Elvețianului Andrei Morell, el a dat într'insul o descriere prescurtată a columnei Traiane.

G. B. PASSERI. Să nu lipsim totuș a spune că parte din scrierile sale și mai cu seamă *Tezaurul dipticelor* a fost editat de amicul său anticarul G. Battista Passeri (1694—1780), care și dânsul a dezvoltat pe acelaș timp o mare activitate în diferite ramuri ale arheologiei. Lui între altele îi datoresc amatorii de mărunțișuri anticare o publicațiune foarte întinsă asupra candelor de lut, *lucernæ fictiles*, ale antichității, publicațiune care, trebuie să mărturisim, dete științei moderne încă și mai puțină lumină decât pe timpul lor vor fi dat lumii antice obiectele de cari ea se ocupă.

Prin anii vieții sale este evident că Passeri trece peste termenul ce am impus studiilor noastre actuale; dar în orice secol sunt de sigur oameni ai trecutului, precum uneori sunt și oameni ai viitorului. Laboriosul Passeri a cugetat și a lucrat în arheologie până pe la 1780, ca și când n'ar fi trecut cu un pătrar de secol în era cea nouă a științei; preocupățiunile lui predilecte au fost antichitățile etrusce, cari începuse pe atunci a se ivi mai dese pe tărâmurile Toscanei. Sunt, domnilor, în cursul timpilor momente cu deosebire favorabile unei specii oarecare de antichități până atunci abia cunoscută; așa a fost și cu cele etrusce depe la 1750 înainte.

Să-mi permițeți însă în socoteala *addendelor* și *corrigen-delor* de a cumpăni pasul ce cu Passeri l-am făcut peste hotarul nostru, printr'un alt pas înapoi. Ar fi trebuit, când vorbiam despre studiile antichităților italice în secolul al XVII-lea, să vă fi făcut cunoștința unui original erudit scoțian, călduros teolog catolic, și anticar pe la soroace.

TH. DEMPSTER.

Thomas Dempster, născut la 1579 din părinți nobili, cari inzestrăse patria lor cu douăzeci și opt de copii, studiă mai întâi dela Justu Lipsiu și apoi cam de pretutindeni; căci nicăiri mulțumit el colindă mai toată Europa occidentală, păfind tot felul de neajunsuri și scriind mereu la cărți, în cari cea mai vastă erudițiune se nomoliă uneori în raționamente false și în amăgiri precugetate. O imaginațiune înfocată și o îndrăzneală fără stavili cârmuiră faptele ca și cugetările sale. Cu astfel de aplicări de minte, el scrise la 1619 în Paris, sub titlul de *Etruria regalis*, o carte în care adună mai tot anticul material literar asupra vechilor populațiuni tuscană, fără însă de a face într'însa vreă critică monumentelor acestui popor. Cartea ieși la lumină abia la anul 1726, cu un adaus de M. Buonarotti. La 1767, Passeri aduse și dânsul un puternic contingent la entuziasmul vechiului erudit scoțian pentru națiunea Etruscilor în care amândorora le plăcù a vedea un prototip de perfecțiune etică și estetică. Câteva monumente sepulcrale și mai ales vasele zugrăvite cari începeau a se afla cu grămada prin necropolele Toscanei împinseră pe noul etruscomani și mai departe decât antecesorul său. Devenise pe atunci un punct de onoare național pentru anticarii din Toscana, de a lăuda pe Etrusci mai presus de toate.

Acum însă Winckelmann eră aproape; el aveà să potelească cu perfectul său simț estetic asemenea exagerațiuni, și în urmă-i critica viitorului aveà să aleagă mai mult adevăr decât elucubrațiunile lui Dempster, lui Passeri și conșorților, din monumentele enigmaticului popor al Etruscilor. Să ne mulțumim dar cu atâta asupra studiilor etrusce, deocamdată; le vom regăsi pline de o mai serioasă activitate chiar la primii pași ce vom face călcând în periodul modern al anelelor arheologice.

Totdeodată, dōmnilor, să punem acum capăt și cercetărilor noastre asupra studiilor de arheologie creștină, pe cari din secolul al XVI-lea, de când cu compilațiunile literare ale lui Panvinius și Baronius, le-am urmărit până la mijlocul secolului al XVIII-lea, recunoscând mai întâi o neasemuită parte de merite lui Bosio, primul explorator al catacombelor romane și adevăratul creator al arheologiei creștine, apoi preferând lucrările urmașilor săi, ale lui Boldetti, Marangoni și Bottari asupra cimitirelor, ale lui Buonarotti asupra sticlelor aurite, ale lui Ciampini asupra edificiilor și mozaicelor religioase, în fine ale lui Gori — iar în mod incidental și ale lui

Passeri, asupra sculpturilor pe fildeș și mai cu seamă asupra dipticelor consulare și ecleziastice.

Toate aceste materii nu ne-au depărtat în chip prea tare simțitor de timpii antici și de societatea romană; fiind mai cu totul răstrânse în primitivul cerc de activitate al bisericii catolice din Roma abia, dacă ele ne-au dat ocaziune până acum de a ne cobori în secolii și mai ales în țările unde nouă popoare își crease în laturi de ideile și de uzurile, antichității, o vieată nouă. Pe de altă parte ele ne-au lăsat înstrăinați și de mișcarea ce pe acelaș timp se producea în sânul Orientului creștin, cu care încă de prin secolul al v-lea, Roma s'a aflat într'o ostilitate din ce în ce mai pronunțată.

Am crezut că voui face bine a nu ieși din cercul mărginit pe care arheologia creștină și l-a circumscris chiar din periodul său inițial; deaceia voui repurtă, sub rubrica generală a studiilor medievale, alături cu câteva imperfecte și fragmentate cercări arheologice făcute pe atunci în adevăratul domeniu al artelor și al industriilor socotite de barbare ale secolului de mijloc, atât laborioasele lucrări executate pentru elucidarea documentelor istorice din timpii moderni, cât și informațiunile luate de erudiții occidentali asupra riturilor religioase, asupra uzurilor civile și chiar asupra unor monumente plastice și literare ale imperiului creștin dela Răsărit.

**CARACTERUL FRAGMENTAT
AL STUDIILOR ASUPRA
EVULUI MEDIU.**

lată-ne dar acum dinaintea unui câmp de studii, larg și variat, dar care ni se prezentă sub înfățișarea cea mai împetrițată; voind să mă serv cu o comparațiune împrumutată din cultura pământului, și care, la noi în țară nu vă poate fi străină, v'aș zice că explorațiunea științifică a secolului de mijloc se arată, în decursul periodului ce ne ocupă, ca arătura cea împeticată, pe care muncitorii o fac în răriștele desțelenite ale unei păduri, pe când ei încă lucrează a o curăță de buturugi; ici colea apare câte o fărâmă de ogor, răsipite printre desișul sălbatic al codrului; pe alocurea, lanul deși îngust a răsărit des și mănos; dar dincoace, spicul see și opăcit se pierde sub năbușeala buruienii.

Tot așa când voim să ne dăm seama despre ceea ce au descurcat erudiții și anticarii din secolul al xvii-lea prin haosul învălmășat al instituțiunilor și al creațiunilor artistice, ce s'au ivit în Europa dela năvălirea Barbarilor încoace, tot așa în-

tâlnim niscaivă puține lucrări rudimentare și neîndemânaticе asupra unor monumente plastice, și apoi de altă parte cercetări serioase, stăruitoare, minunate, făcute mai ales cu scopul de a înlesni cunoștința documentelor bisericеști, civile și literare, atât ale numeroaselor mici staturi din Europa apuseană și nordică, cât și ale împăratului imperiu bizantin.

Așă, dintre toate ramurile în cari eu, dela începutul acestui curs, am răsPICat știința arheologiei și din cari am căutat, pe cât s'a putut, să aduc mai numeroase exemple în succesele mele prelegeri, dintre toate specialitățile ce se refer la studiul antichităților, fără îndoială, acelea a paleografiei și a diplomaticei au ocupat rangul de întâietate în lucrările întreprinse pentru lămurirea originilor societății moderne. Aceste lucrări au avut în vedere, fără distincțiune, interesele religioase și cele civile, economice și politice, astfel încât dacă pe de o parte ele s'au aplicat a pune în lumină vechile tradițiuni și rituri ale diferitelor biserici creștine, pe de alta ele au elucidat și au adunat material pentru cunoștința critică a faptelor istorice și a așezămintelor sociale din secolul de mijloc. Vom avea dar a le examina pe rând, sub diversele lor faze, reprezentate atât prin colosale lucrări colective ale unor laborioase asociațiuni de călugări, cât și prin câteva puternice și strălucite individualități științifice.

Aci ne vom afla într'o pozițiune analogă cu aceea în care ne-au pus meritoasele și neobositele lucrări ale erudiților exploratori ai antichității romane, cari în secolul al XVI-lea au meritat, prin a lor nepregetată ardoare filologică și arheologică, numirea de *Gladiatori ai republicii literelor*; multiplicitatea, adâncimea critică și mai adesea chiar simplitatea, astăzi banală, a rezultatelor obținute de dânșii printr'o muncă gigantică, nu mă vor îngădui poate a vă prezentă analiza, nici măcar parțială, a operelor lor. Cum am făcut cu scrutatorii antichităților etice ale vechei Rome, pe care vi i-am numit, notând în treacăt principalele subiecte despre cari ei au tratat, tot cam așă voi fi silit acum a face și cu călugării Bollandiști, Iezuiți și Benedictini, cu editorii de colecțiuni hagiologice¹ și liturgice, de cronici și de hrisoave vechi, cari în secolii al XVII-lea și în al XVIII-lea au pregătit material pentru istoria și arheologia mediului ev.

Dar mai'nainte de a schiță acest răpede și descolorat tabel, în care își vor găsi locul cercetările de hagiografie² și de di-

¹, ² privitoare la sfinți.

plomatică occidentală, de paleografie, de arheografie și de liturgică bizantină, împreună cu figurile celor mai răsăriți dintre luptătorii acestor pașnice arene, să ne oprim pentru un moment asupra unui fapt curat anticar, care în secolul al XVII-lea este primul țaruș înfipt cu sfială pe un tărâm arheologic, ce abia peste vreo două sute de ani își va nimeri adevărații săi explicatori.

Sunt puține zecimi de ani de când s'a mai răsipit — și nu încă de tot — dintre oamenii culți, ideia că orice lucrare antică aflată în țările europene și în care se dovedește o valoare artistică oarecare sau cel puțin ceva măiestrie, nu poate fi altceva decât un product al industriei grece ori romane, din vreuna din epocile desvoltării lor. Desbateri de felul acesta se țin încă și astăzi asupra unei prețioase specii de antichități, cari grație capriciilor soartei și activității arheologice a timpului nostru s'au înmulțit acum în mod extraordinar, în foarte puțini ani. Aceste antichități sunt obiecte de mare preț intrinsec, giuvele de aur masiv, impodobite cu pietre scumpe, cari — cu sau fără semne de creștinism — provin toate fără îndoială dela popoarele barbare de vișă germanică, ce au cuprins Europa între secolul al II-lea și al VII-lea, dela Goți, dela Franci, dela Burgunzi, dela Longobarzi, dela Saxoni.

Până astăzi, regiunile cele mai opuse ale Europei, dar numai acelea pe unde au locuit ori au trecut seminițiile gotice și teutonice, au destăinuit morminte și tezaure cu de acest fel de cimelii, caracterizate atât prin materialurile și formele, cât și mai ales prin procederile lor de ornamentare. Splendide vase de ospete și de altar, bogate teci de arme, și mai cu seamă podoabe trupești, coroane, colete, cingători, brățări, inele și chiotori sau fibule, și toate acestea numai de aur și mai totdeauna fixate cu scânteietoare nestimate și cu sticle felurite colorate: iată din ce se compune pârğa rămasului arheologic al regilor și al căpeteniilor barbare din primii timpi ai istoriei medievale în Europa.

În Rusia, d'alungul Tanaisului și Palus-Meotidei, în pustele Ungariei, în Banat pe malurile Tisei, sub Carpații României, în vechile catedrale și cetăți lombarde, în necropolele burgundice și alamanice, pe câmpii de bătălie din Campania, unde s'au lovit Goții cu Hunii, în mormintele anglo-saxone și scandinave din Suedia și Danemarca, din Normandia și Britania, la Toledo în reședințele regilor vizigoți ai Spaniei, în provinciile nordice și centrale ale Galiei, unde și-au întemeiat puterea urmașii franci ai lui Faramund, pretutindeni s'a găsit asemenea giuvele, cărora fieșicare națiune modernă a voit să

le atribue o origină și o numire locală, dându-le, când drept orfăurărie merovingiană, când vizigotă, când lombardă, când germanică, când hunică, când scitică, ba chiar și dacică.

Printr'un punct însă, printr'o procedere specială de fabricațiune, toate acele obiecte așa mult răspândite ofer neîn-doioasa dovadă a unei industrii cunoscută, practică și prețuită mai presus de toate de către primitivele popoare gotice și scandinave; acea procedere tehnică este obiceiul de a încastră pietre și sticle, tăiate înadins în ochiuri sau alveole de felurite deseme, formate cu fășioare de aur înguste, subțiri și așezate vertical. Din cuvântul francez *cloison*, îngrădire, s'a admis, ca denumire a acestui fel de lucrare, termenul de *orfèvrerie cloisonnée*, căreia i-am putea zice și noi orfăurărie cu îngrădiri sau îngrădită.

În această categorie de antichități de un caracter original încap: frumoasa ferecătură a Evangheliei primită și păstrată în biserica din Monza, dela regina Teodolinda; cununile votive ale regilor Svintilla și Recesvintus, aflate la Guarrazar lângă Toledo și depuse acum în muzeul din Madrid și al ospelului Cluny din Paris; mărețele chiotori în formă de păsări, coletul și căldărușele ajurate ce s'au descoperit la 1837 în Pietroasa și cari se adăpostesc acum, groaznic de stricate, în muzeul nostru din București; în fine o mulțime de alte giuvele, vase și arme, cu ornamente de pietre și de sticlărie încastrate, de prin câteva biserici și muzee, la Sf. Petersburg, la Stockholm, la Pesta, la Viena, la Londra, la Paris, la Oviedo în Spania, la Troyes în Champania, la Sf. Maurice în Elveția, la Ravenna, la Roma și în alte localități.

Rolul însemnat ce joacă muzeul nostru de antichități în această nomenclatură, m'a îndemnat a mă întinde cu oare cari desvoltări cu totul contimporane asupra unei materii arheologice, care tocmai în mijlocul secolului al XVII-lea, adică la anul 1653, s'a strecurat mai întâi pe scena anticară, sub aspectul unei răstălmăciri cu totul străină naturii sale.

MORMÂNTUL LUI CHILDERICI-ii ȘI ORFĂURĂRIA BARBARILOR.

Atunci, în cetatea Tournay din Belgia, vechiul Turnacum, capitală a Nervilor pe timpul lui Iuliu Cesar, și mai târziu a primilor regi merovingiani, se descoperi în pământ un mormânt, în care scheletul omnesc era încă acoperit cu bogatele sale arme și podoabe de aur: o spadă dreaptă, ale cărei mâner și teacă erau decorate cu mărunță sticlărie roșie îngrădită în foițe de aur,

precum și ornamentele hamutului de cal, printre cari se vedeă și un mic cap de bou de aur cu granate; apoi diferite chiotori de acelaș fel, o sumă mare de bumbi și peste trei sute de albine, tot astfel formate, cari, împreună cu alte fi-returi, serviau la decorarea hainelor acum putrezite. Mai erau și arme de fier, o bardă sau *francisca*, un vârf de sulită sau de *framea*, apoi o brățară elastică de aur sau *spinther*, o minge de cristal alb, o ferecătură de pungă, diferite mici vase și monete de aur și de argint bizantine din al v-lea secol. Dar printre toate acestea erau și două inele de aur, din cari unul aveă la toartă o piatră cu un chip sculptat în mod grosolan, împrejurul căruia sta scris *Childerici regis*.

Indoială nu puteă fi: mormântul eră al regelui franc Childeric I-iu, care la anul 458 a început a domni în urma tatălui său Meroveu și care, după ce a fost gonit de popor din cauza relelor sale purtări, s'a reîntors peste opt ani dela curtea regelui din Turingia, răpind pe soția acestuia, și a murit la anul 481 în reședința sa din Turnaci.

Descoperirea acestor regale despuieri mortuare făcū mare șgomot în cercurile anticare și politice. Arhiducele Leopold, guvernator al Țărilor de jos, și le însuși și le lăsă după moartea sa, în tezaurul imperial din Viena; dar la 1664, arhiepiscopul elector din Maiența, doritor de a-și face mână bună pe lângă Ludovic al XIV-lea, obținū dela împăratul Germaniei această legitimă moștenire a tronului francez și o dăruī marelui rege. De atunci până la 1831, ea stătū în diferite colecțiuni ale Parisului, adeseaori publicată și comentată de anticari; dar furii cari jefuiră în noaptea de 5 Noemvrie, cabinetul de antice dela Biblioteca regală, răsipiră numeroase mărunțișuri ale acestui tezaur; dintr'însul s'au găsit în albia Senei, unde ei le aruncase de frică, spada cu teaca ei, câteva mici ornamente și un dinte, numai unul, din gura regelui Childeric I-iu. Acestea sunt și acum expuse în Luvru.

J. J. CHIFFLET. Indată după ce la 1653 s'a făcut această importantă descoperire, J. J. Chifflet din Be-sançon (1588—1673), medic al regelui Spaniei Filip al IV-lea și apoi al arhiducilor guvernatori ai Țărilor de jos, tipări la 1655 în Anvers, o carte sub titlu de *Anastasis Childerici I Francorum regis, sive Tesaurus sepulchralis, Tornaci Nerviorum effossus et commentario illustratus*. Acest publicist, a cărui pană spornică scrise cu multă ușurătate despre felurite subiecte arheologice, precum despre pietrele basili-

'diane, despre ordinul imperial al Mielului de aur, despre sfântul giulgiu mohorit al Mântuitorului, crinii emblematici ai regilor Franței și altele, depuse aceeaș erudițiune fluturatică în opera sa asupra mormântului regal din Tournay; drept exemplu vom spune numai că el explică capul de bou al regelui franc prin imaginea bovină a zeului egiptean Apis, că originea albinelor depe veșmântu-i o caută pe antice camee elene, că chioturile, al căror ac de prins se mișcă pe balamă, sunt pentru dânsul condeie sau *stiluri* de scris pe pugilarii ceruite.

Despre arta orfăurării la Franci nu atinge nici o vorbă; și cu toate acestea și cronica Sfântului Grigorie din Tours, și tradițiunile populare, și chiar monumente pe atunci existente în diverse biserici, păstrau memoria vestitului argintar Sfântului Eligiu, pe care regele Dagobert îl avea ca ministru, precum și a multor alte lucrări de orfăurarie din timpii merovingieni. Asemenea chestiuni de istorie a artelor nu prezentau încă nici un interes pe timpul lui Chifflet. Astăzi însă ele ațâță foarte tare curiozitatea arheologilor; dar ei sunt despărțiți în două câmpuri opuse. Unii vor ca toată arta orfăurării bizantine cu îngrădituri să fie un product al industriei bizantine sau latino-bizantine; alții pretind că ea aparține exclusiv, ca invențiune și ca practică, populațiunilor germane. Adevărul poate stă drept la mijloc; căci dacă în specimenele existente ale acestei arte se recunosc forme și practici împrumutate învederat dela cultura greco-romană, de ce apoi iar numai însoțite cu netăgăduite urme ale barbarilor Germani, ni s'au păstrat pretutindeni asemenea antichități?

Mi-e teamă că m'am abătut prea tare din cursul subiectului meu, anticipând asupra viitorului, cu prilejul cărții lui Chifflet. Să intrăm dar în limitele primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. Intr'însa trebuie măcar printr'o scurtă indicațiune, să recunoaștem că unii anticari din țările Nordului începuse a se preocupa de antichitățile naționale, fie ele chiar și barbare.

În Franța, originalul călugăr Dom Jacques de Martin (1684—1751) scriă cărți despre originile, despre cuceririle și despre religiunea druidică a vechilor Gali, explicând chiar unele antice monumente celtice cuprinse în Bretania, depe teorii astrologice, și însoțind ale sale publicațiuni scrise într'un stil ușor, elegant și sarcastic, cu stampe așa de puțin cuviincioase, încât poliția opri vânzarea lor.

Englezii, mai serioși, adunau antichități din toate epocile; aflate pe teritoriul lor, și le explicau în colecțiuni speciale, precum sunt *Glosarul antichităților britanice*, tipărit dela 1719 până la 1733, de eruditul Willjan Baxter și *Monumentele anglicanice*, repertoriu epigrafic local, format pe acelaș timp de John Le Neve, cu concursul pasionatului și modestului anticar Tom Martin din Thetford.

ARHEOLOGIA NAȚIONALĂ IN ȚĂRILE NORDULUI.

În țările scandinave și germanice, mișcarea în acest sens nu fu mai puțin simțitoare. Vorbind mai deunăzi despre inscripțiunile runice, v'am menționat pe Olaus Worm și pe Verelius, cari împreună cu mai mulți alți erudiți locali întreprinsese în Danemarca și în Suedia publicarea și elucidarea monumentelor antice ale patriei lor. Mai de 'nainte încă v'am vorbit despre eruditul Conrad Peutinger, care depe la 1506 scrisese asupra minunilor anticare din Germania, precum și despre geograful Abraham Ortelius, care la 1596 a prezentat într'o carte *Imaginea secolului de aur*, ceea ce pentru dânsul eră sinonim cu *vieața, morăvurile, riturile și religiunea vechilor Germani*. Cu un pătrar de secol mai târziu, adică în 'al XVII-lea, un alt geograf din Danțig, Filip Cluverius (1580—1623), care în numeroasele-i călătorii învățase mai toate limbile Europei, descrise cu multă sagacitate, dar și cu multe exagerațiuni patriotice, în trei cărți speciale, starea antică a Germaniei cu a Vindelicii și a Noricului, pe cari le cunoșteă bine din lunga sa ședere în Austria și Ungaria. Mult timp cartea lui Cluverius despre Germania antică a fost ca și un titlu de glorie al popoarelor teutonice.

Cu un secol mai târziu, activitatea istorică și anticară se încinsese cu mult mai mare printre erudiții germani. Nu puțin contribuise la aceasta ilustrul filozof Leibnitz, care cu geniul său luminos și cu nepregetata sa ardoare la lucru dase studiilor istorice o tendință critică plină de temeuri și astfel îndemnase pe toți la cercetări active asupra originilor și analelor patriei. Leibnitz a murit la 1716. Cu câțiva ani mai 'nainte, pastorul luteran din Apenrade în Holstein, Trogil Arnkiel, partizan încă depe atunci al ostilităților în contra guvernului danez, scriă despre vieața, faptele și petrecerea străvechilor popoare din miazănoapte, *Der uralten mitternächtsischen Vælker Leben, Thaten und Bekehrung*, (Hamburg 1703), o carte în care trată pe rând despre religiunea pă-

gână a Cimbrilor, despre cornurile de aur aflate la 1639 în Gallehus, sat din Jutland, despre uzurile funerare ale păgânilor și în fine despre vieața păgânească a Cimbrilor. Tot în decursul primei jumătăți din sutimea a XVIII-a, Bava-rezaul I. Schilter adună și publică în Ulm (1727) un Tezaur de antichități teutonice, bisericesti civile și literare, ilustrând și explicând monumente naționale și latine ale vechilor Franci și Alemani și mai cu seamă de acelea cari aveau raport la epoca carlovingiană.

În primul an al periodului următor la 1751, meritosul Schœpflin aveă să înceapă publicarea prețuitei sale descrieri arheologice a Alsaciei, sub titlul *Alsatia illustrata celtica, romana francica*, monument literar care prin pacienta gravitate și prin metoda critic cu care este compus, leagă Alsacia de corpul națiunii germane cu mai multă tărie morală decât cuceririle armatelor prusiane.

Din toate acestea se poate vedeă că în secolul al XVIII-lea, anticarii germani nu mai erau de fel aceia cari credeau că oalele funerare ale strămoșilor lor creșteau de sineși pe sub pământ.

„ACTA SANCTORUM“

PUBLICATE DE BOLLANDIȘTI.

Tot mult răbdătoarei activități a ȋrudiților de viță germană datorește biserica creștină și știința istorică acea colosală lucrare hagiografică¹, care poartă numirea de *Acta Sanctorum* și care s'a preurmat în curs de două sute de ani, spre a ajunge a formă 54 de mari volume in-folio. *Minei* critic și complet al ritului catolic, această colecțiune conține vechile documente asupra vieților de sfinți, dispuse depe lunile anului și depe zilele în cari biserica îi serbează.

Un călugăr iezuit flamand, Ioan Bolland, născut la 1596 și răposat la 1665, întreprinse pe la 1640 cu ajutorul unui confrate al său din Olanda, Godfred Henschen, închiși amândoi într'o sărăcăcioasă chilie, această lucrare seculară, căreia începătorul său îi lăsă pentru totdeauna al lui nume. Într'adevăr, toți învățații monahi — cei mai mulți din societatea lui Gesù — cari până în timpul nostru au colaborat la această imensă colecțiune, au primit cu mândrie numele generic de Bollandiști; printre dânșii însă au fost și bărbați ale căror nume merită o mențiune personală, cum spre exemplu lăudatul Daniil Papebroeck din Anvers (1628—1714), care în

¹ despre sfinți.

notele critice făcute asupra actelor din lunile Martie, Aprilie și Mai, a stabilit cele dintâi principii ale științei diplomatice.

Dar mi se va zice: «Intru ce oare viețile sfinților pot ele figura printre lucrările sau printre documentele arheologiei?»

Un răspuns cu argumentări teoretice ar fi cam lung pentru momentul de față și poate chiar nu așa doveditor ca simplul fapt pe care îl voiu cită, spre a sfârși.

ARGINTARIILE SFÂNTULUI SEVERIN DIN FAVIANE.

În ziua de 8 ianuarie, biserica catolică serbează printre alții și pe Sfântul Severin, apostolul Noricului. În colecțiunea Bollandiștilor găsim la acea zi viața acestui sfânt povestită de preotul african Eugippiu din secolul al IV-lea.

Acolo vedem cum provincia romană a Noricului depe malul drept al Dunării, rămasă fără stăpân și în prada năvălirilor barbare, află între anii 454 și 472 un sprijin blând și puternic în pietosul ei episcop Sfântul Severin, așezat în cetatea Faviane, nu departe de actualul oraș Passau.

Dincolo de Dunăre, conăcia pe atunci sălbatica națiune a Rugilor, cari, de câte ori le venia bine, treceau râul, jefuiau câmpiile din jurul cetății și luau în sclavie pe câți din Romani puteau pune mâna. Severin, cu vorbe bune, cu amenințări cerești și uneori și cu bani, izbutia a scăpa și a întoarce acasă pe multe din oile de sub păstoria sa. Regele Barbarilor, numit Fava, era un om cam sfiicios, ce se înduplecă lesne la cuvintele pătrunzătoare ale cuviosului preot; tocmai deaceia soția lui, mândra regină Ghisa, fiică îndârjită a sălbăticiiei teutonice, ură din suflet pe Sfântul Severin și-i nesocotia înțeleptele și blânde povețe :

«Intr'o zi — adaugă viața sfântului¹ — după ce însăși regina se răpezi într'un sat învecinat cu Faviane și porni în pripă dincolo peste Dunăre pe mai mulți oameni, spre a-i supune la lucrările cele mai grele, omul lui Dumnezeu trimise un sol la dânsa, ca să-i ceară a le da drumul. Dar ea scoțându-și focul în furii muieresti, porunci să i se întoarcă drept răspuns aceste aspre cuvinte: «Caută tu, șerb al lui Dumnezeu, de te ascunde în chilă ta, căci noi suntem liberi a dispune cum vom de șerbii noștri». Omul lui Dumnezeu auzind acestea zise: «În tine mă încrez, Doamne Iisuse Hristoase, și știu bine că de nevoie se va îndeplini ceea ce cu voie nu vrea să facă acea muieră nesocotită.» Curând după aceea sosi și pedeapsa care înfrânse sufletul semeței femei. Barbarii închisese într'o bașcă, sub pază, pe mai mulți argintari, pentru ca să le lucreze podoabe regale. Fiul numitului rege, un copilăș numit Frederik

¹ *Bollandus*, Acta sanctor. Ianuarii. Tom. 1, p. 488.

chiar în ziua când regina înfruntase pe omul lui Dumnezeu, se ispiți printr'o curiozitate copilărească, să intre la dânsii.

Atunci argintarii închipuiră a pune cuțitul pe pieptul pruncului, strigând că dacă cineva ar cuteză să pătrundă acolo, mai înainte de a se fi jurat că le dă libertatea, ei vor străpunge mai întâi pe fiul regelui și apoi se vor ucide înșiși, deoarece lor nu le-a mai rămas nici o altă speranță de viață, fiind¹ supuși toată ziua la o muncă fără de repaus. Auzind acestea, regina cea crudă și nelegiuită, își rupse de durere veșmintele depe dânsa și strigă într'astfel: «O, Severine, șerb al lui Dumnezeu, astfel oare își răsbună Dumnezeul tău de injuriile ce i se fac? Oare prin rugile tale ai obținut ca pentru disprețul meu, să mi se impună o așa crudă pedeapsă și să fii tu răsbunat în rodul inimii mele?» Și astfel rostind tot felul de căințe și de ticăite bociri, ea recunoscu că pentru culpabila ei nesocotire a cuvintelor șerbului lui Dumnezeu, pătimia o tortură așa de crudă, și trimise îndată oameni călări ca să ceară iertare; iar pe Romanii pe cari îi prinsese și apoi nu voise a-i înapoiă la a lui cerere, îi porni, și argintarilor, către cari se legă cu jurământ că-i va liberă de-i vor lăsa copilul, asemenea le dete drumul, ca să se întoarcă pe la casele lor». ¹

Acum, domnilor, ce culegem noi oare pentru arheologie din această hagiologică anecdotă? De nu mă înșel, e chiar o soluțiune a desbaterii dintre anticari, asupra provenienței orfăurării Barbarilor.

Regina Ghisa prinde cu sila argintari romani și-i pune să-i lucreze fără preget podoabe regale, sub ochii ei, și după placul ei. Cam tot astfel pare-mi-se a trebuit să fi fost lucrute cele mai multe din scumpele giuvele barbare, pe cari vi le-am citat mai adineaori.

Iată ce fel de învățături arheologice ne dau cu grămada viețile de sfinți ale Bollandiștilor.

¹ În original, și textul latin.

A CINCISPREZECEA LECȚIUNE

Domnilor, astăzi de odată cu completarea cercetărilor asupra periodului al doilea din istoria arheologiei, voi pune capăt și studiilor noastre de estimp. Mă voi opri dar cu ele pe la anul 1750, lăsând în zarea viitorului descrierea unui alt period de abia una sută douăzeci și cinci de ani, în care știința arheologică a dat și dă neîncetat fructele sănătoase și spornice ale maturității sale.

Legănată mai întâi d'alungul întregii antichități, în resfățărilor literare ale societăților grece și romane, ea ca prin metempsicoză renăscu, sunt acum vreo patru, cinci sute de ani, aducând cu sine toate bunurile și toate plăcerile civilizațiunii, și în decurs de trei secoli crescū, crescū încet, dar mereu, precum v'ați putut convinge din câte ați auzit în cele mai numeroase din conferențele mele de până acum.

LUCRĂRI DE DIPLOMATICĂ ASUPRA DOCUMENTELOR MEDIEVALE.

Imi rămâne însă a vă mai semnală oarecari puncturi ale treptatei sale desvoltări, și acelora am să consacru această ultimă a noastră întrunire. Am arătat în rândul trecut natura studiilor despre cari avem a ne mai atinge; am zis că ele au avut drept rezultat de a limpezi, prin minunate cercetări de diplomatică, de paleografie și de liturgică, istoria și instituțiunile societății medievale din Apusul, precum și din Orientul Europei; am adaus că neobosite comunități de călugări erudiți, precum și unii bărbați de un merit cu totul superior, au lucrat și au produs asemenea rezultate; în fine, ca să dăm fiecăruia ce este al său, trebuie să recunoaștem că osebit de câțiva eminenti erudiți italieni și germani, societatea franceză, în gloriosul secol al Burbonilor, a dat acestei ramuri a arheologiei principalii săi luceferi.

Ca să întrunesc acum toate noțiunile cele mai necesare asupra acestui subiect special și în urmă să vă prezent tot azi un fel de sinteză generală a productelor, a faptelor și a ideilor ce au caracterizat lungul period pe care noi l-am numit al Renașterii, va trebui neapărat ca să condensez în mod extraordinar, toate materialele ce mi stau dinainte. Spre

a face din ele un snop, cât să-l poată cuprinde astăzi margi-
nile cuvântării mele și ale cât de binevoitoare d-voastre
atențiuni, din parte-mi mă voiu sili a alege obiectele, spic cu
spic, scuturându-le de orice floare și de orice pleavă, iar
d-voastre vă voiu cere ca dela încordarea memoriei să aș-
teptați mai mult sprijin și ajutor decât dela lăntuirea logică
și înlesnitoare a faptelor ce voiu expune. Drept este că ele
și sunt mai mult fapte izolate și desmădulate, noțiuni fără
legătură aparentă între sine, muguri vârtoși incolțiți ici și colea
pe trunchiul încă despuiat al vieții din secolul de mijloc, sau
și mai bine, mănoasă foloștină anticară scăpată de sub teascul
Renașterii, ce va revărsa în curând un must foarte prețios
în cada cea îmbelșugată a arheologiei moderne.

BENEDICTINII. Dar să nu pierdem timpul și părăsind crama
vierilor, să pătrundem îndată în laborioasele
chinovii ale călugărilor Benedictini. Cât bine și cât rău au
făcut științei numeroasele ordine monastice din Occident,
precum și tagma călugărească a Sf. Vasile dela noi, nu este
aci nici timp, nici loc a cerceta. Din punctul de vedere ar-
heologic, am avea poate multe plângeri în contra lor; dar
când este omul, ca mine azi, pe ducă, e mai bine să aibă
aminte numai faptele cele bune; deaceea dintre monahi,
voi vorbi numai despre laudata companie a Benedictinilor,
cari mai ales în secolul al XVII-lea, cu mână vitează au făcut
proașcă în ignoranța istorică a timpului lor.

Cu o mie și mai bine de ani mai 'nainte, Sf. Benedict,
cuvios anahoret din secolul al VI-lea, așezase în muntele
Cassin de lângă Neapole, o chinovie, care spori iute, răspân-
dind lăstare în toate țările catolice. În secolul al VIII-lea, pie-
tosul englez Winfrid, adică Sf. Bonifaciu, martir al zelului său
creștinesc, institui în sălbatica Turingie mănăstirea benedic-
tină dela Fulda, care și dânsa se ramifică apoi prin Germania
și Anglittera. Patru sute de ani în urmă, elocuentul Sf. Ber-
nard, călugărit în vechea mănăstire benedictină dela Cisterne
(Cîteaux) în centrul Franței, întemeie pe cea dela Clairveaux
și alte ca la șaptezeci așezăminte religioase de Bernardini și
de Benedictini reformați, răsipite peste tot cuprinsul țării; pe
atunci se desvoltă și mănăstirea din St. Maur, de lângă Paris,
care la 1631 luă drept metoc în capitală, antică abatie a
Sf. Germain-des-Près, dărâmată apoi în timpul revoluțiunii
dela anul 1794. Aceste două sfinte și pașnice locașe deve-
niră în secolul al XVII-lea centrul unei minunate activități

literare, care se răspândi, secundată de tradițiunile laborioase ale ordinii Benedictinilor, prin numeroasele lor chinovii din Franța, din Italia și din Germania. Lucrările literare și științifice — mai toate în domeniul istoriei — ce au întreprins și au executat pe atunci doctii bărbați, de orice condițiune socială, cari îmbrăcau cu plăcere și cu mândrie rassa neagră a ordinii Sf. Benedict, sunt și până astăzi titluri glorioase, cari au făcut ca numirea de Benedictin să rămână însușită celor mai vaste și mai stăruitoare lucrări de erudițiune. În opunere cu asprii și umiliții Trapiști, cari voiau ca vieța materială a călugărului să se petreacă numai în strășnicii trupești și în ostenitoarea muncă a pământului, Benedictinii dela Sf. Maur susțineau cu energie, prin discuțiuni și mai cu seamă în practică, teza studiilor monaștice, și mândri de anticele drepturi senioriale ale așezămintelor lor, ei singuri dintre călugări însoțiau ale lor nume proprii, cu titlul nobiliar de *Dominus* sau *Dom*.

MABILLON. Dintre ei toți, corifeul erudițiunii a fost mai întâi Dom Ioan Mabillon, născut în Champania la 1634, dintr'o familie în care vârstele seculare erau o moștenire părintească. A ilustrului Ioan Mabillon se reduce la trei pătrare de secol; dar ce-i lipsi lui din anii părinților săi, urșitele i-l plătiră cu merite intelectuale și cu virtuți sufletești. Reputațiunea lui eră așa de întemeiată pretutindeni, încât la 27 Decembrie 1707, când spuseră lui Ludovic al XIV-lea că a răposat omul cel mai învățat și mai pietos din statele sale, regele nu se îndoi un minut a zice: «Ce! a murit părintele Mabillon!» Această reputațiune eră întemeiată mai cu seamă pe însemnatele lucrări istorice executate de vestitul benedictin. Luând sarcina de a redacta analele anticei ordine în care intrase, el adună documente de prin arhivele tuturor mănăstirilor ei, atât în Franța, cât și în Germania și Italia; distincțiunea cu care fu primit pretutindeni dovedește înalta considerațiune de care se bucură, în palate ca și în chillii, omul care reprezintă mai bine decât oricare altul, erudițiunea laborioasă a Benedictinilor.

Despre voluminoasele scrieri de hagiografie, de liturgică și chiar de arheologie religioasă ale lui Mabillon, nu ne vom atinge, deși ele conțin toate noțiuni interesante pentru știința antichităților; voiu cită numai în special tratatul său *De re diplomatica*, apărut în 1681, adevărată piatră unghiulară a edificiului acestei științe. Jezuitul Papebroeck, care se cercase

mai înainte de dânsul să aștearnă câteva principii de diplomatică, fu cel dintâiu a recunoaște în public superioritatea cercetărilor și regulilor, făcute și stabilite de urmașul său, în arta de a dovedi antichitatea și valoarea vechilor documente medievale. Dacă unii rivali, precum învățatul englez George Hickes și mai târziu ilustrul istoric italian Muratori, au ridicat oarecari contestațiuni asupra unora din ideile lui Mabillon, apoi tot ei l-au mărturisit în genere de maestru al lor în știința diplomaticii.

Poate că nu ar fi tocmai de prisos, ca cel puțin într' o foarte răpede clipire să vă spun cum este împărțită și ce anume cuprinde opera magistrală a lui Dom Mabillon. Ideile nu prea sunt lămurite în public asupra naturii de cunoștințe din cari se compune știința despre care ea tratează, și de dați acum mai cu seamă cu zicerea *diplomație*, mulți uită că *diplomatica* are raport nu în specie la actele de politică externă, ci în genere la toate *diplomele* sau documentele de orice natură ar fi.

Cartea lui Mabillon, în șase ale ei despărțiri, arată mai întâi cât sunt de neapărat folositoare pentru istoria pozitivă a omenirii felurile *instrumente* sau documente scrise, fie ele atingătoare de biserică, de domnitori, de localități și de persoane; enumeră diversele denumiri ce poartă documentele și explică *pe ce* feluri, și *cu ce* feluri de materiale și în *câte specii* de scrisori au fost redactate documentele vechi, atât în Franța cât și în alte țări vecine. A doua parte este consacrată stilului și cuprinsului intrinsec al documentelor, precum și accesoriilor, adică formulilor, titlurilor, subscriptiunilor, sigiliilor și însemnărilor cronologice; în cartea a treia se cuprind câteva desbateri și elucidări suscitade de polemica zilei, asupra unora din puncturile atinse în cărțile precedente; a patra conține o listă alfabetică și analitică a reședințelor de unde au emanat actele vechi. În cele două din urmă, pe vreo cincizeci de tabele, sunt figurate felurile scrisori și documente din toate epocile și din toate țările apusene, începând dela anticele legi ale republicii romane și întinzându-se cu explicațiuni și comentarii, mai ales asupra actelor latine dintre secolii al VI-lea și al XV-lea ai creștinismului.

Atât vă pot spune, domnilor, în câteva rânduri despre tot bogatul material științific expus cu o admirabilă luciditate, în marele volum foliante al lui Mabillon. Atât vă voi spune și despre părintele sau marele legiuitor al artei diplomatice.

MURATORI. În urmă-i, pe aceeaș cale, atențiunea ne-o reclamă vestitul istoric italian Lodovico Antonio Muratori (1672—1750), bibliotecar în Ambrosiana din Milan și apoi în orașul său natal la Modena, care putem zice că mai singur a făcut pentru Italia, ceea ce întregul corp al erudiților Benedictini a început să facă pentru Franța, când ei adunau și publicau documente religioase, istorice și literare, în cele trei renumite colecțiuni *Gallia cristiana*, *Collection des historiens français* și *Histoire littéraire de la France*. Muratori, călcând pe urmele compatriotului său Carol Sigoniu, cel mai vechiu dintre diplomațiști, a publicat însuși ca la vreo cincizeci volume de vechi anale și documente dintre anii 500 și 1500 și apoi încă numeroase notițe asupra unor antichități medievale ale Italiei; osebitt de acestea sunt scrierile sale bibliografice și tezaurul său de inscripțiuni și editarea vechilor liturgii latine și alte opere accidentale, cu cari a inavușit literătura istorică a Italiei. Dintr'atâta veți înțelege, cred, pentru ce Italianii se laudă cu al lor unic Muratori, atât cât Franța cu toți Benedictinii ei împreună.

Și zicând aceasta, nu zic puțin, domnilor, căci chiar alături cu renumitul benedictin diplomatist Mabillon se rânduește ca un alt stâlp al arheologiei, ilustrul benedictin paleografist Bernard de Montfaucon.

**„PALAEOGRAPHIA GRAECA“
A LUI B. DE MONTFAUCON.**

Născut la 1655 dintr'o familie nobilă din Franța meridională, acesta părăsi la vârsta de 23 de ani uniforma strălucitoare de militar, ca să îmbrace rassa Sfântului Benedict și să se consacre cu totul la felul de ocupațiuni ale doctei congregațiuni. Ca și Mabillon, el vizită Italia; ca și dânsul, își consemnă descoperirile și observațiunile arheologice într'un ziar de călătorie, *Diarium italicum* (1702), demnă soție a cărții lui Mabillon *Musæum italicum* (1687—89); ca dânsul colaborează la edițiunea părinților bisericii, lucrată în mănăstirea Sf. Maur; și pentru ca să-i stea într'u toate alături, ca o cuvenită păreche la tratatul *De re diplomatica*, el tipări la 1708 un prețios volum sub titlul *Palaographia graeca, sive de ortu et progressu litterarum graecarum*.

Ceea ce unul făcuse pentru inscrierile, documentele și diplomele latine, celălalt, luând de bază însăși scrierea, adică unul din instrumentele practice ale diplomaticeii, îl făcu pentru manuscrisurile, epigrafele și hrisoavele grecești. Și dânsul în partea întâi a cărții sale, trată despre tincturile de scris,

cerneala, «melanion», chinovarul sau cinabru și poleiala, «hrysografia»; despre papirul egiptean, despre tăblițele de plumb, de ceară, de fildeș și de lemn, despre membrane, pergamente și despre vechea hârtie de bumbac; apoi despre condeie, stile și pene; despre forma înscrisurilor și despre scribii, librarii, caligrafii, tahigrafii și notarii Grecilor din diferite epoce și localități. În partea a doua studiu cu deamăruntul forma literelor grecești, începând cu cele feniciene și terminând cu semnele cabalistice ale pietrelor Abraxas și cu monogramele depe sigilii. În a treia parte cercetă pe rând și depe ordine cronologică, manuscriptele grecești pe pergament, scrise cu litere pătrate și unciiale, dela secolul al VI-lea până la al X-lea; între altele, el dete o meritată atențiune manuscriptelor ilustrate ce s'au conservat în diferite biblioteci, depe cartea de botanică a medicului elen Dioscoride din Anazarba, care a trăit în primul secol creștin și ne-a păstrat printre numirile de vegetale câteva cuvinte din limba Dacilor, cari serviau pentru denumirea unor plante locale. Interesantele desemnuri din codicele Dioșcoridiene împreună și cu alte curioase ilustrațiuni antice din biblioteca imperială din Viena, fusese publicate între anii 1659 și 1679, în prețuitele opere bibliografice ale învățatului Petre Lambecius, unul din cei mai meritoși erudiți germani din secolul al XVII-lea.

Dar să revenim la tratatul didactic al lui Dom Montfaucon și să constatăm că în a patra parte se cuprind noțiuni despre scrierea cursivă cu litere legate, care s'a întrebuițat mai ales dela secolul al X-lea încoace, precum și despre feluritele alfabete străine și tănuite, adică despre «kryptografie». Particularitățile scrisoarei, precum abreviațiunile zise monocondile, notele tahigrafice, numerele, semnele monetare, astronomice, meteorologice, medicale și cele astrologice sau ghicitorești, fac materia părții a cincia.

STUDII ASUPRA ANTICHITĂȚILOR BIZANTINE.

A șasea expune regulile generale ale diplomaticeii bizantine și prezentă decopiarea și analiza mai multor hrisoave și scripturi grecești dintre anii 1099 și 1230. În fine cartea se termină, precum am arătat aiurea, prin reproducerea *Proskinitariului dela Sf. munte al Atonului* de Ioan Comnenul, retipărit grecește depe edițiunea din Snagov dela 1701 și adaus cu o precuvântare foarte interesantă și cu o traducere latină.

O lucrare ca aceasta dovedește nu numai o vastă erudiție, repurtată cu o admirabilă stăruință asupra celor mai puțin atrăgătoare dintre rămășițele vechimii, dar încă și un spirit adânc de observație, o pătrundere minunată a amănuntelor și o aptitudine specială de a coordina fapte secundare și izolate spre a trage dintr'insele regule de critică serioasă. Aceste calități, măsurate de prevedință cu o egală cumpănă, inteligențelor extraordinare ale lui Mabillon și Montfaucon, deschiseră și înlesniră deopotrivă și în acelaș timp calea cercetărilor arheologice și filologice, atât în traiul medieval al țărilor dela Apus, cât și în al imperiului bizantin.

Un al treilea fenomen de erudiție, francez și acesta, veni mai tot pe atunci să răsbată cu a sa genială instrucție, misterele lingvistice ale secolului de mijloc și totdeodată să descurce analele întunecate ale împărăției grecești dela Răsărit.

DU CANGE. Acesta fu neobositul Carol Du-Fresne Du-Cange, avocat și tezaurier, originar din Amiens (1610—1688), care din citiri și compilațiuni colosale întocmi glosare pentru cuvintele latine, grece și chiar vulgare, întrebuințate în documentele, în scrierile precum și în vorbirea uzuală ale secolilor de mijloc. Tot ce poate culege omul dintr'aceste cărți pentru cunoștința obiceielor, intituțiunilor și a monumentelor mediului-ev este necalculabil, căci se poate zice că fiecare cuvânt dintr'insele este o prețioasă notiță arheologică.

Pe lângă acele admirabile glosare se adaugă scrierile istorice și disertațiunile curat anticare ale autorului asupra unor monumente ale vechii istorii franceze precum și asupra monedelor bizantine. Dar aci, Du-Cange află un concurent de mare merit în călugărul dalmat Anselm Banduri, despre care am mai vorbit tot cu ocaziunea operei sale de numismatică bizantină. Banduri nu se mărgini numai întru atâta; el culese, publică, traduse și comentă pe mai mulți scriitori greci cari tratase despre geografia, topografia și clădirile Constantinopolei, formând din toate acestea o voluminoasă operă intitulată *Imperium Orientale, sive antiquitates Constantinopolitanæ*. Intr'insa se văd printre alte mai mărunte rămășițe ale artelor bizantine, desemnele luate de Giovanni Bellini depe columna acum dispărută a împăratului Teodosiu cel Mare, imitațiune a columnei Traiane dela Roma, și pe care eră reprezentat triumful împăratului după biruințele sale în contra Sciților, adică a Quazilior, Marcomanilor și Visigoților. Cât

se poate de interesante sunt scenele unde apar felurite amănunte ale traiului religios, războinic și păstoresc al popoarelor de dincoace de Dunăre și de Tisa, precum căruțele căpeteniilor trase de boi înjugăți; idoli preumblați pe cămile, despre cari vorbește și istoricul religios Sozomen, când spune cum regele vizigot Atanaric ucideă pe creștinii din Dacia, cari nu voiau să se închine la zeii lui portativi; hergheliile de cai și turmele de capre păscând prin codrii Carpaților; cerbii domesticiți de preotesele barbarilor; în fine porturile lor bărbătești și femești, cari se aduc foarte mult cu ale Dacilor, de cu două sute șaptezeci de ani mai înainte. Se vede că elementul getic eră încă și pe atunci viu și vegheat în națiunea Goților.

Tot în cartea lui Banduri se află descris pe larg sumptuosul ipodrom al lui Constantin, pustiitul At-maidan de astăzi, cu obeliscul său din centru și cu o vestită columnă formată de trei șerpi de bronz încolăciți, relicuă venerată care proveniă din anticul templu dela Delfi; apoi tot acolo sunt și planurile, desemele și descrierea bisericii Sf. Sofia, capul de operă al artelor bizantine, publicate mai întâi de pictorul francez Grelot la anul 1680.

CERCETĂRI ȘI PUBLICAȚIUNI ASUPRA RITULUI ORTODOX.

Cercetările ce Montfaucon, Duce, Banduri și alții făceau pentru dobândirea unor cunoștințe pozitive asupra documentelor grafice și plastice ale imperiului bizantin, alți învățați italieni și francezi le întreprinsese în domeniul religios și mai ales în cercul liturgic al bisericii ortodoxe. Nu pot face mai mult decât a numi d'arândul pe unii dintr'aceștia și chiar pe aceia numai în treacăt, cu atât mai mult, că nici unul din ei nu avu merite de acelea cari rezumă într'o personalitate predominantă activitatea unui complex de laborioși scrutatori.

Ritul oriental a avut în secolul al XVII-lea un antagonist înverșunat în persoana eruditului, dar violentului teolog, Leon Allatius sau Allaci din Chios (1586—1669), care așezându-se în Roma ca bibliotecar al Vaticanului își dobândi acolo o mare renume prin scrierile sale literare, istorice și mai ales prin neîncetatele sale agresiuni în contra bisericii ortodoxe. Acest original bărbat trăi 83 de ani, stând mereu la îndoială dacă se va însură sau se va călugări, și nu se putu hotări nici la una, nici la alta, de teamă că nu-l va lăsa inima să păstreze credință nici rasei, nici femeiei; în orice caz, el

stătut credincios penei sale, nu numai prin neconținute scrieri, dar încă prin aceea că în timp de patruzeci de ani el se servi cu o singură pană. Dacă l-am numit pe dânsul aci în fruntea exploratorilor occidentali ai uzurilor bisericii dela Răsărit, trebuie să nu uităm că necumpătata lui intoleranță religioasă l-a orbit mai mult decât pe oricare altul în privința adversarilor săi.

Amicul său, dominicanul francez Goar (1610—1653), care a petrecut mult timp ca misionar în Chios și apoi a trăit și la Roma, a comentat cu un spirit mai drept și cu o critică mai judicioasă compilațiunea sa «Euhologion», despre riturile și ceremoniile bisericii grecești; minoritul maltez Magri (1604—1672), întorcându-se cu cunoștințe speciale din misiunea sa la patriarhia Antiohiei, a adus și el un prețios contingent de lumini prin diferite scrieri asupra bisericii orientale, dar mai cu seamă prin folositorul său dicționar eclesiastic numit *Hierolexicon*; în fine un alt dominican francez Michel Lequien (1661—1757) dete asupra organizării, lăzirii și desvoltării ritului creștinesc oriental o operă voluminoasă din cele mai însemnate sub titlul *Oriens cristianus*.

Iată, domnilor, în câteva indicațiuni mai mult bibliografice, istoricul cercetărilor apusenilor asupra ritului ortodox, în cursul secolilor al XVII-lea și al XVIII-lea.

SIMEON TESALONICUL.

Ele sunt fără îndoială meritorii și chiar instructive; dar încă și mai prețioase pentru noi sunt, asupra acestor materii, scrierile de exegeză religioasă ale unui arhiepiscop al Tesalonicului, Simeon, răposat chiar în anul 1430, când sultanul Ahmet luă prin arme în stăpânire acea veche cetate creștină. Tratatete speciale ale lui Simeon Tesalonicul despre diferitele rituri, ceremonii, uzuri, clădiri, unelte, vase și veșminte eclesiastice ale bisericii ortodoxe, prezintă cât se poate de interesante explicațiuni mistice și istorice asupra întregului complex al arheologiei religioase din biserica noastră.

Voiți să știți bunăoară cum se chiamă și ce însemnează în simbolică arhitecturală a bisericii din Orient altarul cu firdelile sau cu cămăruțele din laturile sale, unde se țin sfintele vase? Iată cum le explică cartea Tesalonicului.

Citez depe o veche și foarte imperfectă traducțiune românească, tipărită la 1765 în Mitropolia din București; și cu această ocaziune să nu uit a vă spune că edițiunea *princeps*

în limba greacă a acestui autor este tipărită la Iași, în anul 1688, sub Duca Voievod : ¹

Locul cel de laturea oltariului «*tau Bematos*», al *skevoyfylakiei*, care și *proscomidie*, «*Prothesis*», să chiamă, însemnează Vitleemul și peștera, «*to Spelaion*». Drept aceea, ca într'un-ânghiu iaste, și de *jertveanic*, «*tau Thysiasteriou*» nu este departe, măcar de au și fost cândvâ mai departe la besoarecile cele mari pentru paza vaselor. Deci a fi în ânghiu *proscomidia*, cu aceasta arată venirea lui Hristos cea întâi cum că a fost cu sârăcie și arată prostimea peșterii unde s'au născut. Deci *proscomidia* este aproape de oltariu, căci și Vitleemul este aproape de Ierusalim și de mormântul Domnului, unde s'au și pus mai nainte, întrupându-se pentru noi cuvântul lui Dumnezeu, născându-se din fecioară sfântă. Drept aceea și din prescură, «*Prosforas*», curată să scoate *Agnețul*, «*o Artos*». Iar deasupra lui aduce steaua, carea o și inchipueaște aicea *Zvezda*, «*o Asteriskos*» și cu scutecile înfășurându-să, carele le inchipuieaște aici *Pocroveațele*, «*ta Kallymata*», iar în locul darurilor celor trei feluri sunt acestea : *Sfântele vase*, «*ta iera Skeue*», în locul aurului ; darurile ce se aduc în sfântele vase sunt în locul smirnei ; (*aci textul elinesc adaugă...* arătând că *procovețele* și ceea ce se numește *epitaful*, pe cari se înfățișează smirna, sunt în locul fașelor și giulgiului) ; și tămăia în locul tămăiei, «*Libanotou*» ; iar în locul *închinăciunii* și al *slovosloviei*, «*proskyneseos kai doxologias*», cari au făcut păstoriei și magii, sunt rugăciunile și slavosloviile cele dela preoți și dela norod... Iar *Cuvucliul*, «*ieron Katapetasma*», care este prea dumnezeiască *Masă*, «*te theia Trapeze*», însemnează cortul cel nevăzut carele este împrejurul lui Dumnezeu, adică slava lui Dumnezeu și darul cu carele însuși se acopere, îmbrăcându-se cu lumina ca cu un veșmânt și pre scaunul cel prea înalt al slavei lui șezând. Drept aceea, ca întru ceriul cel văzut, adecă în *besearecă*, «*en to Nao*», ca niște stele sunt *luminile*, «*os asteres ta fota*», și *încongiurarea luminilor* arată țaria cerului și planitele...

Din aceste câteva rânduri, chiar și sub limba greoaie și împleticită a traducătorului, am putea alege o mulțime de învățături atingătoare de antichitățile bisericești ; dar acestea sunt subiecte de un interes anticar mult prea special pentru momentul de față, când timpul ne zorește. Să curmăm dar aci pe pragul altarului ortodox lungul și ostenitorul nostru peregrinagiu prin vechile regiuni ale arheologiei. Numai azi am prefirat până acum în fuga mare explorațiunile făcute în secolii trecuți, prin diplomatica, paleografia și liturgica medievale ale Europei și am numit pe corifeii acestor explorațiuni, pe Mabillon, Muratori, Montfaucon, Du-Cange, Banduri și alții. Mai nainte ne informasem despre rudimentarele cercetări de arheologie estetică, îndreptate asupra producțiunilor aceleiași epoce.

¹ În original se dă titlul grecesc al lucrării, cum și termenii respectivi.

Dacă însă acum, aruncând în urmă-ne o privire ca din sbor, vom măsură toată întinderea cuprinsului pe care l-am colindat împreună, ne vom aduce aminte că mai 'nainte de studiile asupra mediului ev ne-am purtat atențiunea asupra antichităților creștine, analizând lucrările lui Bosio, Boldetti, Buonarotti, Ciampini și Gori asupra catacombelor romane și asupra vechilor biserici și ornamente bisericesti ale Occidentului. Și mai de demult am cătat să ne strecurăm printre laborioasele confuziuni în cari orientaliștii trecutului, Atan. Kircher, Sam. Bochart, Thom. Hyde și semenii lor au cufundat anticele culturi ale Asiei apusene și ale Africei, și totuș n'am nesocotit nici pe curagioșii exploratori ai extremului Orient. Cu un pas mai departe, ne-am dat seamă despre activitatea numismaților din Europa centrală, printre cari să rememorăm aci numai pe Ezech. Spanheim și pe Vaillant; am vorbit și despre epigrafiștii cari pe atunci au ilustrat mai cu seamă știința italiană; dar todeodată am recunoscut efectele salutare ale mișcării arheologice care s'a produs pe acei timpi în Franța și cari după felurite cercări mai mult sau mai puțin superficiale au ajuns a se rezumă în studiile geniale ale lui N. Fréret. Astfel am putut să observăm și începuturile cercetărilor îndreptate asupra antichităților elenice, menționând printre mai mulți alții pe arheologul călător Iacob Spon și pe meritosul compiler Ioan Meursius.

În fine repurtându-ne mai departe până în cercul așa de variat al antichităților romane sau italice, ne vom aduce aminte de acea pleiadă de minuțioși și ingenioși anticari, pe cari i-am rânduit în jurul ilustrului Fabretti și din cari cei mai renumiți au fost Bartoli, Bellori, Ficoroni, Furietti, Cuper, Perizonius și încă mulți, foarte mulți alții.

lată, domnilor, ciclul arheologic cuprins într'un spațiu ca de una sută cincizeci de ani, ce se încheie la mijlocul secolului al XVIII-lea pe care l-am străbătut împreună, după ce încă de mai 'nainte vă arătasem temeliile solide, ce laborioșii erudiți ai secolului al XVI-lea și anume un Manuciu, un Sigoniu, un Panniniu, un Scaliger, un Justu Lipsiu, un Cujas, un Gruter și un Goltz, așternuse științei arheologice pe tărâmurile abia atinse cu ușurință de ai lor predecesori din secolii al XV-lea și al XVI-lea, precum au fost entuziaștii Pomponio Leto, Flavio Biondo, Marsiglio Ficino și mai 'nainte încă Ciriaco Anconitanul, Guilielmo di Pastrengo și chiar ilustrul Petrarca.

Privit în întregimea sa și caracterizat prin numele mai rărite pe cari le amintii acuma d'arându-l, acest period de

patru ori secular se arată nu numai ca leagănul, dar și ca școala științei arheologice. Meritele lui nu se mărginesc întru a-i fi dat numai naștere; el a crescut-o, a întărit-o, a introdus-o. Ați putut prețui, domnilor, cari au fost progresele și dezvoltările ei în decursul acestui răstimp. La momentul în cari noi îl oprim, avuțiile adunate de secolii precedenți erau mari și felurite. E învederat că periodul junetei, pe care noi l-am numit al Renașterii, lucrase bărbătește.

Dar când omul, după o tinerețe laborioasă, a ajuns a-și aduna la vârsta matură o avere de care să se bucure în viață cu o legitimă mulțumire, el mai întâi de toate mândru de a sa vrednicie, caută a-și face inventarul întregului său avut.

Aceasta pare a fi și fost una din preocupățiunile arheologilor în epoca la care am ajuns cu studiul nostru istoric. Publicațiunile se înmulțise și ele se aflau răspândite prin toate centrurile Europei, cari acum se întreceau a produce care de care mai multe opere notabile și curioase asupra antichităților. Cu toate acestea comunicațiile și transporturile erau încă departe de a prezenta înlesnirile de astăzi; însăși publicitatea n'avea până atunci organele sale moderne pentru răspândirea oricărui fel de știre. Eră foarte greu lucru — uneori peste puțină — unui om studios, de a afla și mai ales de a-și procura tot ce se scrisese în diferite țări și la diferite epoce asupra antichităților. Negoțul cărților mai dezvoltat decât oriunde pe acei timpuri în Italia, Olanda, întâmpina totuș neînvins greutăți, când prin capriciile censurii religioase și politice, când prin dese războaie și întreruperi de orice relațiuni între staturile europene.

Eră asemeni foarte anevoie și obositor pentru publicul cultivat în genere, de a fi silit să recurgă la numeroase, voluminoase și rari tratate speciale, pentru a dobândi orice mărunță cunoștință asupra materiilor antice și istorice. În fine, nu sta în puterea fiecăruia — și mai ales nu în a oamenilor de știință, în deobște puțin avuți — de a călători prin toate localitățile unde se mai aflau, rămase la fața locului, sau adunate în muzee și colecțiuni, monumente de ale trecutului, spre a le vedea și a le studia în original.

PUBLICAȚIUNI ENCICLOPEDICE ASUPRA ARHEOLOGIEI.

Aceste diverse anevoințe se puteau însă toate înlătură până la oarecare punct prin publicarea de cărți cu caracter enciclopedic. Ele nu lipsiră a se ivi la lumină în decursul secolilor al XVII-lea și al XVIII-lea,

și foarte multe din ele întruniră prețioase calități, atât sub raportul executării lor materiale, cât și prin spiritul de adâncă erudițiune, care mai mult decât pătrunderea critică au predominat în întocmirea și redactarea lor. Deși în genere înfățișarea lor este aceea a voluminoaselor foliante, tipărite des și mărunț pe câte două coloane și uneori ilustrate cu frumoase gravuri pe oțel, ele ca cuprindere ni se prezintă sub diferite forme și titluri: unele sunt *tezaur*e și *corpuri*, adică vaste culegeri de diverse tratate anticare, rețipărite în extenso depe mai vechi edițiuni speciale; *dicționare*, *lexicoane* și *biblioteci* sau *manuale* și *enhiridii*, în cari materiile arheologice, istorice și bibliografice stau coordonate depe șirul alfabetic ori depe o distribuțiune mai mult sau mai puțin raționată a subiectului; altele se intitulează *monumente* și *muzee* și conțin reproducțiuni stampate și explicate depe obiectele existente prin diferite localități și colecțiuni de antice; în fine sunt și *disertațiuni* sau *memorii* critice, citite și debătute în sânul diverselor societăți și academii științifice și apoi tipărite fără vreo anume ordine, în publicațiunile colective ale unor asemenea, corpuri de învățați.

Din toate acestea se cuvine să alegem pe cele cari făcând mai multă onoare autorilor sau editorilor, sunt totdeodată ca un repertoriu sau un rezumat al științei anticare din secolii Renașterii.

**TEZAURELE GRECE ȘI
ROMANE ALE LUI
GRONOVIVS ȘI GRAEVIVS.**

În fruntea tuturor se cade să punem marea colecțiune intitulată *Thesaurus antiquitatum græcarum et romanarum*, ai căror editori principali sunt doi erudiți germani de un merit necontestabil, filologii și anticarii I. G. Grævius și Iacob Gronovius. Tatăl celui din urmă, I. Frederic Gronovius, a fost un vestit profesor la Universitatea din Leyda, prin ale cărui lecțiuni s'au format și saxonul Greffe sau Grævius (1622—1703) și propriul său fiu Iacob Gronovius (1645—1716). Acești doi urmași ai catedrelor bătrânului profesor întreprinseră fiecare în parte a aduna o mare câtime de tratate asupra antichităților, publicate de învățații anteriori și contemporani ai lor, a le dispune în oarecare ordine și a formă cu ele unul, adică Grævius, un *Tezaur* de antichități romane, în douăsprezece volume în folio; celălalt Gronovius, e egală colecțiune, atingătoare de vechea Eladă.

Ideia nu eră cu totul nouă; pe la începutul secolului al

xvii-lea, neobositul Ioan Gruter, părintele eprigrafiei, publicase în șase volume o colecțiune de felul acesta, sub titlul de *Lampas seu Fax artium liberalium*; dar în compilațiunea lui Gruter figurau învederat numai scrieri de prin secolii al xv-lea și al xvi-lea, Grævius se folosi și de cele mai importante dintre cele nouă, astfel încât toate numele ilustre ale științei anticare din întregul period al Renașterii figurează în repertoriul său, tipărit mai întâi la Utrecht, între anii 1694 și 1699.

Ordinea urmată de dânsul este pe scurt aceasta: în primul volum sunt mai cu seamă disertațiuni asupra originii Romanilor și constituirii lor primitive; al doilea e consacrat legilor; al treilea, administrațiunii și topografiei Romei; al patrulea, monumentelor din această cetate; într'al cincilea se cuprind tratate despre religiunea poporului roman, printre cari se numără și scrierea lui Plutarh, *Cestiunile romane*, comentată de un meritos anticar olandez, Marcu Boxhorn (1612—1683), care de sigur ar fi meritat să fie citat de noi printre cei mai distinși reprezentanți ai erudițiunii neerlandeze din acea epocă; al șaselea volum din colecțiunea lui Grævius se referă mai mult la veșminte; al șaptelea, la familiile romane și la dregătoriile statului; aci stă reproducă și *Noțița demnităților* cu notele lui Pancirolli; al optulea tratează despre calendar, despre nunți și conține micul tratat al lui Meursius despre luxul Romanilor. Jocurile amfiteatrului și ale scenei umplu al noulea; noțiunile despre oștire, pe al zecelea; în al unsprezecelea sunt reproduse fastele consulare ale Romei, apoi disertațiuni despre monete, măsuri și greutate. În fine volumul al doisprezecelea se compune din notițe asupra ospețelor, vaselor de plutire, giuvelelor și antichităților mărunte de tot felul ale Romanilor. Descrierea mormântului Nasonilor de Bellori, cu stampele lui Bartoli, și un tratat al anticarului francez Michel-Ange de La Chausse, pe latinește Causeus (1660—1738), despre vase, brățări, inele, chei, strigile, lacrimatorii, candelile și altele, și-au găsit aci locul.

Tezaurul grecesc al lui Gronovius, publicat la Leyda, dela 1697 până la 1702, se bucură de un credit și mai mare decât cel latin al lui Graevius, din cauza valorii personale a editorului, care a contribuit însuși foarte mult la redactarea notiților biografice ce ocupă o parte însemnată într'această colecțiune. Iacob Gronovius a fost un filolog distins și un bun latinist, tare lăudat de o parte pentru corectele sale edițiuni

critice de autori antici, iar de altă parte foarte defăimat pentru caracterul său violent și arțăgos; chiar și în discuțiuni științifice, el pierdeă cu totul cumpăna bunei cuviințe, și dacă vă aduceți aminte în două rânduri până acum i-am citat și noi numele cu prilejul vestitelor sale certuri cu Fabretti și cu Perizonius.

În compilațiunea sa anticară, el consacră cele trei prime tomuri, iconografiei personagiilor mitologice și istorice ale Greciei și ale Romei, reproducând chipurile lor, culese de pe monete, pietre gravate, statue și alte monumente vechi, de către Fulvio Orsini, Bartoli, La Chausse și alții, și însoțindu-le cu notițe biografice, mitice și istorice, scrise de dânsul. Volumele următoare revin la metoda adoptată de Graevius, adică se compun din tratate streine retipărite împreună. Se înțelege că Mersius, cel care a scris așa de mult despre ale Atenei, ocupă rolul principal în ele; dar după dânsul se rânduește un învățat istoric olandez, Ubbo Emmius 1547—1626), care și dânsul publicase o descriere amănunțită a Eladei antice, sub titlul de *Vetus Graecia illustrata*. De altmintrelea materiile în cele nouă volume următoare ale tezaurului lui Gronovius, sunt repărțite între geografie și topografie (vol. IV și V), legiuiri civile și uzuri religioase (vol. VI și VII), petreceri teatrale și obiceiuri casnice (vol. VIII și IX), vieța literară (vol. X și XI), și în fine, în volumul al XII-lea, varietăți, precum scrierile lui Bellori despre mormintele și lămpile antice, și ca mai importante, retipărirea latină a minunatului manual de arheologie greacă, scrie mai întâi englezește la 1699, de meritosul episcop și profesor din Oxford, John Potter (1674—1747), o carte care a fost reprodușă în nenumărate edițiuni și tradusă în mai multe limbi, ca cel mai bun compendiu al conștiințelor arheologice, dobândite asupra anticei Elade, mai înainte de secolul nostru.

Ca să completez informațiunile asupra tezaurelor de antichități grece și romane din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, trebuie să adaug, ca corolare la publicațiunile primitive ale lui Graevius și Gronovius, o serie de suplimente, de lexicoane și de cataloage, ce au venit tot mereu a se rândui în această colecțiune, spre a formă cu dânsa un total de vreo șasezeci de volume in-folio, registru uriaș al unei adevărate comori. Adausele sunt: Noul tezaur de antichități romane, publicat în trei volume, de Francezii Sallengre, între anii 1694 și 1723; suplimentul la ambele tezaure grec și roman, editat la 1757, de învățatul fizic și anticar venețian marchizul

Poleni; apoi Tezaurile de antichități și de istorie ale Italiei și ale insulelor învecinate, Sicilia, Corsica și Sardinia, întreprinse la 1704 de Graevius și terminate în douăzeci și patru de volume la 1712, de școlarul său Petre Burmann din Utrecht. La toate acestea se mai adaugă pe deoparte Lexiconul antichităților romane, redactat la 1713 în două volume, de germanul Pitiscus; iar pe de alta, catalogul complet al tezaurilor, întocmit în cinci tomuri, de același Petre Burmann, care la 1712. tipări în Utrecht un breviarium de antichități, sub titlu de *Antiquitatum romanorum brevis descriptio*.

MANUALE DE ANTICHITĂȚI.

În fine, ca să sleim cu totul această materie, trebuie să menționăm și manualul de antichități romane, *Antiquitatum romanorum corpus, libris decem complexus*, anticarului saxon Ioan Rosinus sau Roszfeld (1521—1626) din Eisenach. Acest compendiu a fost și dânsul adesea ori retipărit cu adause și adnotațiuni, astfel încât se poate zice că cele două breviiu anticare, al lui Rosin pentru Romani, și al lui Potter pentru Eleni, au avut sarcina de a populariza cunoștințele de arheologie etică asupra acelor popoare, în tot secolul xvii-lea și al xviii-lea. Notați că partea estetică a științei eră cu totul substrasă din noțiunile ce ele conțin, noțiuni și acelea adeseori necomplete și oarecum abătute dela adevăr. Spuind acestea nu voiu însă câtuș de puțin să scaz din foloasele ce ele au dat de timpul lor.

„BIBLIOTHECA ANTICARIA“

A LUI FABRICIUS.

O carte din aceeaș epocă, foarte prețioasă pentru numeroasele, variatele și interesantele noțiuni ce o compun, este *Bibliotheca anticaria* a vestitului Ioan Albert Fabricius, unul din cei mai laborioși și mai considerați erudiți ai Germaniei. Născut la 1668, dintr'o familie de învățați din Leipzig, el și-a petrecut vieța cu modestie în Hamburg, unde a trăit până la 1736, înconjurat mereu de stîma și de admirațiunea întregii Germanii, și lucrând fără încetare la opere teologice, istorice și bibliografice. Desvoltațele sale notițe asupra scriitorilor și scrierilor elene și latine din antichitate și din mediul ev, conținute în voluminoasele sale publicațiuni intitulate *Bibliotheca græca*, *Bibliotheca latina*, *Bibliotheca ecclesiastica* și *Bibliotheca latina medicæ et infimæ ætatis*, sunt și până azi bazele istoriei literare și ale

bibliografiei ambelor limbi clasice, din antichitate până în epoca modernă.

Sub un titlu analog, *Bibliotheca anticaria*, el a întrunit într'un volum publicat mai întâi la 1713, titlurile tuturor cărților scrise până atunci asupra celor mai felurite subiecte de arheologie și a rezumat opiniunile emise de diverșii autori, în diferite chestiuni de interes anticar. Cartea lui, în douăzeci și trei de capitole, tratează succesiv despre autorii cari au scris în genere asupra antichităților ebraice, egiptene, persane, grece, romane și altor antice popoare păgâne; apoi și asupra celor creștine. La urmă ia d'arândul pe cei cari s'au ocupat de geografie și horografie în genere, de topografia Romei, de cronologie tehnică și de istorie; vin apoi scriitorii despre zei, genii și sfinți; cei despre templele și altarele păgâne și creștine; despre sărbători, sacrificii, rugăciuni și ceremonii; despre divinațiune și minuni; despre preoți și ordine călugărești; despre magistraturi, legiuiri, întocmiri financiare și bănești, despre arta militară și navigațiune; despre veșminte și nutrimente, despre relațiunile de familie, despre școale și interese literare; despre jocuri și obiecte de artă; în fine despre ceremoniile și monumentele funerare.

Intr'această nomenclatură, vedeți, domnilor, că nimic nu lipsește, nimic decât numai o ordine raționată. Această lipsă face ca opera lui Fabricius, cu toată nesecata-i avuție, să-și piardă tot prețul în ochii celor ce o consultă cu gândul că vor lua lesne dintr'insa o cunoștință limpede despre activitatea arheologică a epocelor anterioare și contimporane cu autorul. Ea e bună de consultat numai pentru acei cari primesc sarcina de a descurcă neprețuitele materialuri grămadite într'insa. Încă ceva de observat asupra-i este că antichitățile ebraice și creștine ocupă într'insa un loc precumpanitor.

Cât despre mine, voiu să profit acum de această împrejurare spre a implini oarecare lacune, pe cari graba și poate chiar lipsa de memorie m'au făcut ale lăsa în expunerea acelor materii speciale. Acestea vor fi ca erratele și additațiile dela ultima pagină a unei cărți. Ele se rezumă în câteva indicațiuni biografice.

Trebuie într'adevăr, când v'am vorbit de ebraiștii englezi și francezi din secolul al XVII-lea, să nu uit a vă face cunoscută pe renumita familie de orientaliști germani Buxtorf, din cari cel mai vechiu, Ioan Buxtorf din Basel (1564—1629)

s'a ilustrat prin lucrările sale gramaticale asupra limbii ebraice și mai ales prin adâncile sale cunoștințe despre Talmud și despre celelalte cărți rabinice.

EBRAIȘTII EVREI. Dar în urma antichităților ebraice am fi putut să ne urcăm și mai sus, spre a cită în secolul al XII-lea pe vestitul filozof ebru Maimonide din Cordova, *făclia lui Israel*, care a trăit în Egipt, ca medic al sultanului Saladin, și a scris mai mult arăbește despre antichitățile poporului ebraic, osebit de celelalte ale sale scrieri teologice, filozofice și medicale; apoi tot cam pe atunci, pe rabinul Beniamin din Tudela, care a călătorit ca să cerceteze peste tot locul sinagogele Israelitilor și ajungând în partea din Macedonia, care pe atunci se chemă *Vlahia de sus*, «Ano-Vlahia», deoarece eră locuită de Românii dela Pind, a emis asupra acestora curioasa opiniune că ei s'ar fi ținut de legea mozaică, fiindcă cei mai mulți purtau nume împrumutate din Biblie.

Bine că nu le-a dat în gând nașilor noștri să ne boteze azi pe noi mai des cu numele de Iacov, de Ilie sau de David, căci altmintrelia Alianța israelită s'ar fi cercat de sigur să dovedească Europei că suntem neam de neamul nostru, ieșiți d'adrepul din sânul lui Avram.

Dar, ca curiositate, dați-mi voie a cită în traducțiune, chiar textul jidovului călător¹.

«Aci se incepe Vlahia, ai căreia locuitori stau în munți. Acel popor se numește Vlahi, ei sunt iuți la picior ca căprioarele și se cobor din piscurile lor, ca să fure și să jefuească în pământurile Grecilor. Nimeni nu se poate sui până la dânșii ca să le facă răboiu și ei nu cunosc nici un stăpân. Ei nu țin în seamă legea Nazarenilor sau creștinilor. Intre sine își dau nume de ale Jidovilor, deaceea pare că și sunt Jidovi; unii din ei numesc pe Evrei frați ai lor; însă când îi prind, îi jefuesc, dar nu-i omoară ca pe Greci. De altmintrelia ei nu păzesc nici o legiure».

Voiu da încă un exemplu de acel spirit de prozelitism imaginar și îngâmfat al Ebreilor. Pe acesta ni-l prezentă în secolul al XVII-lea apologia poporului lui Israel, scrisă în limba engleză de rabinul portughez Manases ben Israel, care între altele căută a dovedi că vechii locuitori ai Ame-

¹ Prima edițiune a textului ebreesc al lui Beniamin din Tudela a fost tipărită în Constantinopole la 1543. De atunci călătoriile lui s'au retipărit de douăzeci și șase de ori în diferite limbi.

ricii, Indigenii cu pieile roșii din Mexic, din Iucatan, din Peruvia și din Guatemala, au primit antica lor cultură religioasă și chiar unele uzuri sociale nu tocmai de lăudat, de la coloni israeliți cari ar fi emigrat în vechime dincolo de oceane, după ce Titu i-a fost alungat din Palestina. Aceasta eră teza arheologică cea mai acreditată pe acei timpi asupra antichităților americane.

Tot din *Biblioteca anticară* a lui Fabricius să mai culeg și trei nume spre completarea listei de meritoși exploratori ai antichităților creștine. Ele reprezintă fiecare câte o țară deosebită: Godfred Voigt (1644—1682), autorul *Thysiastriologiei* sau descrierii vechilor altare creștine, tipărită cu mare laudă de însuși Fabricius, a fost German; benedictinul Dom Edmund Martenne (1654—1739), care a urmat cu o demnă ardoare lucrările începute de capii erudițiunii benedictine, a fost Francez; și în fine ambii Bianchini, Francesco unchiul (1662—1729), astronom celebru și anticar de merit, precum și nepotul său Iosif, care a completat unele din operele anticare ale antecesorului său, au fost amândoi Italieni; lucrările lor au avut raport la monumente antice și creștine din Roma.

Vă cer iertare, domnilor! Când incupe cinevă pe mâna bibliografilor, apoi cu anevoie scapă de asemenea mărunte noțiuni asupra autorilor și asupra cărților. Ei sunt cărpacii literaturii, cari tot pun la petice unde li se pare că văd câte un gol în analele științei. Vina nu este a mea. Răsfoind pe Fabricius pentru d-voastre, m'am dedulcit și eu cu meseria lui. Dar mă grăbesc a recunoaște că nu d-voastre trebuie să-mi duceți mai îndelung păcatul. Așadar dela cărți voi trece îndată la monumentele plastice.

În mai multe rânduri v'am vorbit despre colecțiunile epigrafice, numismatice, dactilografice și iconografice, cari s'au publicat în decursul secolilor Renașterii. Imaginile oamenilor iluștri de Fulvio Orsini, corpurile de inscripțiuni ale lui Gruter, Fabretti și Muratori, tezaurele numismatice ale lui Goltz, Morell, Patin și alții, în fine colecțiunile de mărunțișuri, geme, vase, candelă, etc., ale lui Ficoroni, Gori și Passeri, nu vă vor fi scăpat cu totul din memorie; asemeni vă aduceți, poate, aminte de unele publicațiuni speciale asupra muzeelor, precum descrierea celui Capitolin, pe care a început-o marchizul Capponi, dar pe care a executat-o apoi Bottari; precum și opera cea mare a lui Gori asupra muzeului Florentin. Au mai fost și altele de acest fel, pentru monumente

și cabinete mai puțin importante, din Verona, din Modena, din Veneția și de aiuria, pe cari le-au ilustrat oameni eminenți ca Maffei, Muratori, Paciaudi și alții. Să nu uităm de a număra printre publicațiunile de un caracter mai întins, opera lui La Chausse, intitulată *Museum Romanum*, care cuprinde statui, geme, baso-reliefuri și alte antichități plastice, adunate numai din Roma.

MONUMENTELE FIGURATE ALE LUI MONTFAUCON.

Dar nici una din aceste publicațiuni parțiale nu are însemnătatea operei capitale, pe care a întreprins-o și în curs de vreo douăzeci de ani a izbutit a o îndeplini vestitul benedictin Dom Bernard de Montfaucon. Cu o răbdare și cu o stăruință care numai luptătorilor științei dela St. Maur erau date, Montfaucon adună cu miile de semne de monumente antice, mari și mărunte, le controlă depe originale, pe cât îi stătu cu putință, făcu pentru fiecare câte un text explicativ în ambele limbi, latină și franceză, le dispuse depe o ordine logică, formând din ele mai multe grupe distincte, ce se refer fiecare la câte una din ramurile activității din societățile antice, și stăruind însuși și neîncetat pe lângă pictori, pe lângă gravori, pe lângă tipografi, folosindu-se de marea considerațiune de care el se bucură în public, spre a strânge sumele enorme ce-i erau necesare pentru o așa gigantică publicațiune, el începù la 1719 tipărirea întinsului său repertoriu de antichități plastice, numit *Antichitatea explicată și reprezentantă prin figuri*.

Ca să lămuresc intru ce anume constă această lucrare, cred că nu pot face mai bine decât a enunța pe rând titlurile celor zece despărțiri ale ei, publicate în cincisprezece volume în-folio, în cari nenumărate stampe, frumos gravate, sunt însoțite de textul lor descriptiv. Nu voiu să pretind că acele explicațiuni au o mare valoare arheologică, nici că desemele sunt de o exactitate fără defect; dar astfel cum sunt și gravurile și textul, ele până acum încă prezintă cea mai bogată și mai variată colecțiune de monumente antice. În orice caz, opera lui Montfaucon este imaginea fidelă a arheologiei estetice din secolul al XVII-ea, precum tezaurele lui Grævius și Gronvius sunt chintesenta cunoștințelor de arheologie etică din acelaș period.

Să facem dar inventariul compilațiunii lui Montfaucon, cu încredințarea că recapitulăm toată materia științifică despre care s'au ocupat arheologii din timpii Renașterii.

În partea întâia sunt chipurile de zei ai Grecilor și ai Romanilor, de primul, de al doilea și de al treilea rang, dispuse depe ordinea timpilor; a doua cuprinde pe ale eroilor ajunși la înzeire. În a treia sunt monumentele cultului la Greci și la Romani; în a patra, tot ce se atinge de religiunea Egiptenilor, Arabilor, Sirciacilor, Perșilor, Sciților, Germanilor, Galilor, Spaniolilor și Cartaginezilor. A șasea parte e relativă la uzurile vieții și reprezintă veșminte, mobile, vase, monete, mășuri și greutăți de ale Elenilor, Romanilor și altor vechi popoare; a șaptea completează aceleași subiecte, cu figuri despre băi, nunți, jocuri de tot felul, pompe, vânătorie, pescuiri, arte și altele. În partea a opta sunt înfățișate obiectele de războiu, recrutațiunile de ostași, munițiunile lor, magazinele, lucrările militare, însemnele, luptele, armele tuturor națiunilor vechi, mașinile lor de războiu și altele; despre căile publice, punți și poduri, despre turnuri de apărare, apeducte, navigațiune și faruri sunt figuri și vorbiri în partea a noua. Vin acum, în partea a zecea, reprezentațiunea supliciilor și a uzurilor funerare, mormintele, mausoleele, candelerele și orice alte amănunte atingătoare de ideea morții, la Greci și la Romani, cari se completează prin noțiuni și imagini de aceeaș specie, la celelalte popoare ale antichității, ocupând acestea partea a zecea și cea din urmă.

Repertoriul este, precum vedeți, complet pentru națiunile vechimii, pe cât le cunoștea lumea cultă la începutul secolului al XVIII-lea; abia de se vor dibui prin cărțile de arheologie anterioare lui Montfaucon vreo rămășiță antică de oarecare valoare, pe care să nu o fi reprodus la locul său laboriosul benedictin. Apoi o mare parte din figuri sunt publicate de dânsul pentru prima oară și constituie tezaurului său numeroase merite de întâietate. De ar voi cineva să facă astăzi pentru periodul modern al arheologiei ceea ce Montfaucon a făcut pentru al Renașterii, abia putem calcula cu ce progresiune geometrică s'ar urcă numărul rubricilor, al stampelor și al desvoltărilor din text.

Benedictinul, intrând cu o așa curagioasă inițiativă în domeniul arheologiei estetice, nu putea să-și mărginească cercetările în cercul antichității clasice și barbare. Lucrările asupra mediului-ev erau cu deosebire familiare erudiților exploratori dela Saint Germain-des-Prés; Montfaucon dete dar dela 1729 până la 1733, ca urmare la opera sa anticară, o lucrare de acelaș fel, în cinci tomuri in-folio, asupra *Monumentelor monarhiei franceze*, cuprinzând istoria Franței

cu figuri asupra fiecărei domniri, pe câte le crușase până atunci timpul. Ordinea cronologică este observată în acel prim muzeu al antichităților plastice și grafice din mediul-ev francez. Partea întâia se întinde dela originea Francilor până la regele Filip I-ii; cucerirea Engilterei de ducele Normandiei, Gulielm Bastardul, depe o frumoasă cusătură din secolul al XI-lea, atribuită reginei Matilda și încă păstrată la Bayeus, precum și alte monumente până la regele Ioan, ocupă a doua parte; apoi celelalte trei se întind treptat până la moartea lui Henric al IV-lea, primul dintre Burboni.

Această carte, cu toate lacunele și imperfecțiunile sale, a fost pentru Franța un admirabil monument național, care și astăzi servă de bază arheologiei locale și împlinește multe lipsuri cășunate de nesocotitele și sălbaticile pustiiri ale revoluțiunii dela 1793. La noi, numai Turcii și Tătarii au putut prăda și nimici lucrări de artă ce ne-ar fi păstrat imaginea culturii noastre din trecut, atâtea câte poporul din Franța, turbat de idei subversive, a zdrobit în pornirile sale barbare, monumente ale gloriei și ale măestriei strămoșești, care aveă raport la rege, la nobilime și la religiunea catolică.

DICȚIONARE ISTORICE.

În cursul timpilor, ne aflăm însă acum cel puțin cu o jumătate de secol mai 'nainté de acele brutale devastațiuni și putem încă constată în activitatea literară a secolului al XVIII-lea și a celui precedent, diferite alte mișcări făcute cu scopul de a deșteptă și de a răspândi cunoștința și prețuirea trecutului, în toate treptele societății culte. Aceste mișcări sunt înverdate prin publicațiunea de mari dicționarii istorice și filozofice, sau mai bine zis enciclopedice, în cari biografiile oamenilor din trecut și explicarea uzurilor și monumentelor antichităților ocupă un loc totdeauna însemnat. Sunt încă și lucrările de un caracter mai special, ce se făceau și se editau prin întruniri și asociațiuni științifice.

Oprindu-ne numai un moment asupra dicționarelor, în cari, curat vorbind, arheologia intra abia ca una din părțile constitutive ale lucrării, voiu cită în treacăt pe cel biblic al părintelui benedictin Dom Calmet (1720), care este ca și o enciclopedie a teologiei și a istoriei religioase; dar mai cu seamă voiu numi marele dicționar istoric al junelui învățat francez Moréri, apărut mai întâi la 1674 și care fiind însoțit de un mare succes a fost adesea ori retipărit, prefăcut și înavușit de atunci încoace. Renumitul critic protestant Petre

Bayle (1647—1706), care în viața sa mult turburată s'a luptat fără preget cu toate neajunsurile filozofice și religioase ale timpului său și care la 1699, a refăcut pe dea'ntregul dicționarul istoric și filozofic al lui Moréri, spune însuși despre predecesorul său aceste judicioase cuvinte, cari tot așa de bine i se pot aplica și sieși :

«Moréri, zice el, și-a dat o mare osteneală, care a servit tuturor și care a înlesnit multora toată știința câtă le-a fost de trebuință. Ca toți primii autori de dicționare, el a comis foarte mari greșeli, pe care urmașii lui nu se cade să și le însușească, precum nici ale lui merite. Lucrarea lui a răspândit lumini în unele locuri, unde alte cărți mai speciale n'ar fi pătruns cât lumea, și unde nu se cere mai mult decât o cunoștință prescurtată și înlesnitoare a faptelor».

INMULȚIREA ACADEMIILOR ȘI SOCIETĂȚILOR DE ÎNVĂȚAȚI.

Cu greu s'ar putea caracteriza mai bine natura și foloasele unor asemenea publicațiuni, dacă nu cu totul populare, dar cel puțin accesibile celor de o mediocră cultură. Cu mult mai restrâns, dar și cu mult mai temeinic, este al doilea cerc, în care s'a exercitat activitatea colectivă a învățaților din ultimii doi secolii ai Renașterii. Prin formarea de asociațiuni literare și științifice, de academii private sau oficiale, mai adesea patronate de monarhi inteligenți sau numai vanitoși, și uneori de simpli particulari avuți, ori zeloși, adevărați Mecenați ai literelor, prin emulațiunea care se producea în asemenea întruniri, ideile și faptele științei a luat o extensiune mai mare, un spor mai viu, o înțefire mai neprecurmată. Acest fapt îl recunoscuse marele filozof Leibnitz, care cu mulțumire luă parte activă în cele mai multe asociațiuni științifice din Europa și susțină că numai dela înfrățirea oamenilor de un geniu îndrăzneț în politică se poate aștepta și revelarea vechilor civilizațiuni ale antichității și răspândirea luminilor moderne în toate țările ce zăceau încă sub barbarie.

Asemenea propuneri, deși nu au putut găsi o realizare deplină în secolul trecut — ba chiar nici până acum — totuși aveau un răsuneț puternic la curțile unor suverani și în tot publicul luminat din secolul al XVIII-lea. Depe modelul Academiei de curând reformate din Franța, împăratul Austriei Leopold instală în Viena la 1677, sub numele de *Académie Leopoldină*, societatea științifică a curioșilor naturii, *Naturæ Curiosorum*, care de vreo cincisprezece ani se formase în Lipsca; Frederic-cel-Mare institui la 1700 o Academie de științe în Berlin, pe care o încredință direcțiunii lui Leib-

nitz; însuși Petru-cel-Mare improviză la 1724 în improvizata sa capitală boreală o Academie științifică. Tot pe atunci Spania, Suedia, Danemarca, Scoția și alte staturi secundari înființau la dânsle societăți erudite, în sânul cărora chestiunile de astronomie, de fizică și de istorie naturală se tratau d'arândul cu cele de filozofie, de istorie pragmatică și de arheologie clasică sau națională.

Încă depe la jumătatea secolului al XVII-lea există în Anglittera, așezată la Oxford și apoi în Londra, Societatea regală a transacțiilor filozofice; iar Franța, osebit de Academiile sale oficiale, numără diferite asociațiuni literare foarte active, printre cari trebuie să menționăm măcar pe a lezuiților, cari depe la anul 1701 începură a publică în orașul Trévoux un ziar literar și științific.

Am lăsat până acum în laturi Italia, fiindcă tocmai acolo asemenea institute erau mai vechi și mai numeroase. De când Marsiglio Ficino întemeiasă Academia din Florența și Pomponio Leto pe aceea din Roma, multe alte societăți literare și științifice luase locul acelor vechi focare ale entuziasmului arheologic. La Florența înflorise pe rând Academia filologică *dela Crusca*, căreia Italia îi datorește dicționarul clasic al limbii naționale, publicat la 1612, și apoi Academia științifică *del Cimento*, creată la mijlocul secolului al XVII-lea. În Roma, unde activitatea intelectuală eră și mai activă pe atunci, se formă ceva mai târziu Academia, cu mult mai literară, a *Arcadienilor*, ale cărei pretențioase uzuri poetice le-a descris Goethe în călătoria sa în Italia. În Bologna, pe lângă vechea Universitate se întocmi tot pe atunci o societate de științe, care publică disertațiunile desbătute în sânul ei, și mai târziu, pe la 1735, tot în Florența, anticarii se întruniră spre a constitui Academia arheologică a *Columbariilor*.

Ar fi de prisos să vă fac aci o nomenclatură și mai completă a asociațiunilor, în cari atât în Italia, cât și în alte părți ale Europei, s'au tratat chestiuni arheologice și s'au publicat disertațiuni de asemenea natură. Pentru Italia în special există o interesantă și prețioasă colecțiune de disertațiuni academice de tot felul, publicată în 75 de volume la Veneția, între anii 1728 și 1778 de călugărul Angelo Calogera.

SPIRITUL GENERAL AL
MIȘCĂRII ARHEOLOGICE
DIN EUROPA, LA MIJLOCUL
SEC. XVIII.

Din toate aceste fapte izolate, pe cari le grămădesc aci cam fără șir, ce rezultă oare, domnilor?

Dacă nu mă amăgesc, ele dau o netăgăduită dovadă de marea activitate literară și științifică ce

există în mai toate părțile Europei la mijlocul secolului al XVIII-lea, activitate în care arheologia ocupă un rol foarte însemnat, fiind ea nu numai preocupățiunea câtorvâ învățați specialiști, ci chiar o chestiune de amor propriu și de modă pentru tot omul care pe atunci se bucură de oarecare cultură literară. Simplul umanist, poetul, criticul, pictorul și statuarul, trebuiau să cunoască faptele și atributele zeilor și personagiilor mitologice sau istorice ale antichității, cari formau ca și urzeala pe care imaginațiunea lor avea voie dela gustul publicului a-și țese bătătura; omul de stat și magistratul citiă pe istoricii și pe oratorii greci și latini, dar poate și mai mult încă pe comentatorii Institutelor împărătești; medicul se referia neîncetat la autoritatea lui Ipocrat, lui Celsu și lui Galenu; arhitectul se laudă cu cunoștința regulilor stabilite în artă de Vitruviu; militarul eră privit cu distincțiune, când putea să citeze pe Polibiu și pe Vegetiu; în fine chiar și lumea cea elegantă și sburdalnică căută în uzurile răstălmăcite ale antichității, croieli de îmbrăcăminte și forme de găтели, cari să se asemene cu ale luxoasei Rome.

În mijlocul acestei favori universale, de care se bucură antichitatea în ochii societății culte, s'ar crede că arheologia trebuia să ajungă încă depe atunci la apogeul său și să deschidă fără cruțare toate tezaurele oculte ale artei și ale vieții sociale din trecut.

Cu toate acestea ea păstră încă tănuite multe din darurile ei. Nimeni dintre anticari până după 1750 nu se gândise a cercetă regulele depe cari artiștii eleni și apoi cei romani, crease atâtea capete de operă, nici se ispitise a descurcă în documentele literare și plastice ale antichității, desvoltarea progresivă, transformățiunile locale și scăpătarea treptată a artelor la diferitele popoare. Nimeni iar dintre dâșii nu se înălțase cu mintea până întru a judecă starea socială și morală a vechilor Eleni și Romani, lepădat de orice prejudecăți ale timpului său, de orice preocupățiune a credințelor sale religioase, a uzurilor și a instituțiunilor moderne, cari toate se resfrângeau mereu cu lumini false asupra cunoștințelor despre etica vechilor popoare. Nimeni dintre dâșii nu

putuse încă dobândi știri destul de pozitive despre limbile, monumentele și documentele anticelor națiuni din Orient, ca să poată pricepe natura și produsele culturii lor și totdeauna să constate adevărata parte de înrâurire ce ele au avut asupra civilizațiilor elenă și romană. Nimeni dintre dânșii în fine nu avea încă destulă considerațiune pentru creațiunile plastice și pentru întocmirile sociale ale oamenilor din mediul-ev, pentru ca să înțeleagă spiritul moral și estetic care a domnit în acea confuză și entuziastă epocă a secolului de mijloc.

Din astfel de însemnate și felurite lipsuri în criteriul anticarilor, rezultă pentru știința arheologiei un fel de stare desmădulată, neorganică și oarecum superficială; între noțiunile ei felurite nu se simțea o legătură logică, o lănțuire normală, o coeziune intimă, care să-i dea adevărata înfățișare a unei științe serioase, în care toate faptele se dezvoltă sistematic depe regulele providențiale, ce fac să predominască în lume principiile *binelui, frumosului și adevărului*.

S'ar putea zice, că anticarii depe atunci, vrând să explice antichitatea, îi făceau un portret cam de felul aceluia pe care un bun și laborios școlar de desemn ar nimeri să-l facă cu mâna liberă și din memorie, depe chipul învățătorului său. Norocire când acel portret nu ajunge a fi o caricatură, ceea ce s'a întâmplat adesea cu antichitatea, când anticarii Renașterii nu erau tocmai din cei mai pricepuți.

Ceea ce a câștigat știința arheologică în zilele noastre este că în loc de asemenea portrete fantastice ori pocite, ea mai totdeauna scoate în lucrările sale de frunte minunate fotografiile depe toată viața morală și artistică a popoarelor cunoscută din antichitate.

CONSPECT AL MATERIILOR ȘI
AL METODULUI DIN ACESTE
PRELEGERI.

Acum, domnilor, cu bine, cu rău, iată-mă ajuns la termenul carierei, în care trebuie să mă mărginesc deocamdată. V'am dat o răpede ideie despre fo-

loasele ce poate trage studiul arheologiei din scrierile autorilor eleni și latini ai antichității, și apoi v'am expus cu oarecari amărunte lungă și neobosita activitate a societății moderne în curs de patru secoli, spre a ajunge cu cercetările-i anticare până la mijlocul secolului al XVIII-lea, de unde apoi știința, încercând prin fericite împrejurări o transformare radicală, primi un spornic avânt.

Acum e timpul să mulțumesc acelor care au avut răbdarea de a-mi încredința a lor luare-aminte în tot decursul acestor prelegeri și cari prin această statornică bunăvoință mi-au dovedit că imperfecțiunile rostirii mele n'au risipit tot interesul subiectului, pe care l-am tratat în acest curs preliminar. Mi s'a zis însă, depe dinafară, că ceea ce am făcut nu este folositor, nici instructiv, nici apropiat catedrei depe care am rostit cuvântările mele.

Nu se cădea, au zis unii, să caut a distră în deșert porțiunea studioasă din publicul meu cu istoria arheologiei, ci trebuia să expui de îndată, pur și simplu, principiile și faptele științei; să iau bunăoară ca bătrânul Rosin, dela căpătâiu, așezarea Romei între cele șapte colnice de către Romul, și instituțiunile lui Numa-Pompiliu, și să vi le înșir aci depe carte, depe tipic; căci așa se învătă odinioară arheologia în școalele iezuiților din Austria, și osebit de aceasta, fiindcă pentru noi Români, *Antichitate* nu va să zică altceva decât vechile instituțiuni ale Romanilor, din cari noi ne tragem întocmai ca și mușcoiul din armăsar.

Imi pare rău — adică nu, imi pare bine — că nu pot împărtăși cu totul asemenea păreri. Cultul naționalității noastre, intru care intră negreșit și oarecare mândrie că suntem din vița lui Traian, nu mă va orbi niciodată în punctul de a lăuda și găștele din bătătură, sub cuvânt că sunt urmașe ale găștelor din Capitoliu. Strănepoți direcți sau curciți ai Romanilor, noi Români suntem azi un popor, o națiune de sineși stătătoare, și abstracțiune făcând de originile noastre, cată să ne cultivăm mintea cu științele desvoltate ale secolului nostru și să nu căutăm, ca unele îndărătnice popoare vecine, a ne oțeli într'o deșertă și ridiculă îngâmfare de origine, că adică noi suntem fii ai Romei și nu vrem să știm decât limba Romei, decât istoria Romei și decât antichitățile Romei.

Nu mai vorbesc despre limbă și istorie; dar cât despre antichități, afirm că dacă nu vom învăța decât pe ale Romei, apoi vom putea zice că din știința arheologiei, adică din desvoltarea etică și estetică a omenirii, nu vom ști curat nimic.

În arheologie, ca în orice știință de ordine morală, trebuie să urmărim progresele și șovăirile geniului omenesc, ca să putem alege dintr'insele învățăminte de o valoare științifică. Câteva fapte izolate și rău îndrugate nu pot să constituie o știință; aceasta am căutat a o dovedi chiar adineaori, consta-

tând starea cunoștințelor anticare în secolul al XVIII-lea. Cu o floare, două, zice Românul, nu se face primăvara.

Apoi dacă am înclinat a începe acest curs, mai în special cu istoria științei, m'am gândit că în orice subiect este de folos omului a ști cu cine sau cu ce va avea aface; a cunoaște cum s'a ivit și s'a întocmit, cum a născut și a crescut ceea ce-l va ocupa. Când vrea cineva să priceapă bine faptele și calitățile unui bărbat, apoi se informează mai întâi despre originea și educațiunea lui și apoi din aplecările, din deprinderile, din instinctele și din apucăturile copilăriei și ale juneței lui, el înțelege ce poate să aștepte dela acel bărbat.

În privința arheologiei, eu crez că o va studia, totdeauna mai cu înlesnire, mai cu plăcere și mai cu folos, acela care mai întâi a prețuit treptatele ei dezvoltări și care va ști în tot decursul studiilor sale ulterioare, din ce izvoare se scurg elementele cunoștințelor actuale.

Un astfel de studiu preliminar mi s'a părut a fi mai cu deosebire indispensabil la noi, unde chiar și noțiunile cele mai rudimentare ale științei antichităților au lipsit până acum cu totul din școale și unde eu am cutezat a primi sarcina de a prezenta publicului acest curs, un subiect cu totul nou, un personaj cu totul străin.

M'am silit în adevăr, pe cât am putut, a vă dovedi că acel personaj, pe carel-am adus încă de prunc dinaintea d-voastre, spre a-l crește până aproape de vârsta bătrâneții, deși vă eră cu totul străin, nu este însă un venetic, o ființă fără căpătău fără trecut și fără viitor.

Izbutit-am oare? Iată, vă mărturisesc, domnilor, care-mi este acum grija.

CARACTERELE

ÎNVĂȚĂMÂNTULUI UNIVERSITAR.

Din subiectul pe care l-am ales ca cel mai potrivit cu trebuințele momentane și chiar cu firea cam precară a acestei catedre, un om înzestrat cu darul didacticilor ademeniri ar fi semănat de îndată printre junimea studioasă rădăcini temeinice pentru învățământul arheologiei. Cât despre mine, domnilor, tot ce pot zice este că am conștiința de a fi prezentat această materie, nu în mod plăcut, ci sub o formă care este aceea a instrucțiunii universitare.

Este o distincțiune notabilă de stabilit între învățătura gimnazială și aceea a facultăților. Nu știu zău, până la ce punct ea a fost până acum observată în junele noastre facultăți de

litere. Făcând toate rezervele pentru stimabili profesori ce ocupă în ele catedre și printre cari mă bucur a număra și amici, nu mă pot opri de a zice că a adopta un manual oarecare compus de ori și cine și a-l ține în mână sau în minte, spre a recita pe fiecare zi dintr'insul studenților câte un capitol, acest metod, dreptul lui Dumnezeu, nu poate fi considerat decât ca o foarte mediocră predare gimnazială. Pe de altă parte iar tot cam așa s'ar califică și cursurile în cari profesorul, luând în mână un autor străin, l-ar traduce din cuvânt în cuvânt studenților, cu expresiuni românești mai mult sau mai puțin stângace, și ar reduce tot studiul critic al textului la o simplă analiză gramaticală sau cel mult logică a zicerilor și a frazelor.

Negreșit că pentru cine înțelege învățătura universitară, numai depe aceste două metode, cu totul mecanice și create ca înadins spre a tâmpi printr'o practică migăloasă și stearpă mințile junimii, negreșit că pentru acela nu poate să aibă nici un sens, nici o valoare și nici un folos un curs în care profesorul se preocupă mult mai puțin de mărunțișul pragmatic și mecanic al materiei pe care o tratează, decât de a formă și a îndreptă spre bine prin narațiuni desvoltate, prin aprecieri critice, prin debateri de chestiuni controversate, inteligența activă și setoasă de cunoștințe a ascultătorilor săi.

Scopul principal al unui astfel de învățământ adevărat superior nu este tocmai de a înfige în memoria junimii, în răstimpul destinat studiilor universitare, oarecari anumite fapte și regule tehnice, ci de a-i înzestra intelectul cu o puternică armă de atac și de apărare, cu un criteriu științific care încă îi lipsește; nu este de a-l învăța cutare porțiune mai mult sau mai puțin restrânsă dintr'o știință, ci de a-l învăța cum însuși poate să învețe cu spor orice porțiune a acelei științe.

Un scop ca acesta, profesorul nu poate niciodată să spere că-l va atinge, pe cât nu va ști sau nu va voi a da nimic dela sine, ci va aștepta totul dela lucrări străine, fie acelea cât de bine întemeiate. Învățământul său, ca să nu fie sterp și superficial, trebuie să se conforme cu felurite împrejurări locale și momentane. Aceaș programă, acelaș cerc de desvoltări și nici chiar acelaș mod de expunere nu au o valoare absolută pentru orice curs de facultate. Trebuie ca mai presus de toate, profesorul să țină seamă de trebuințele, de dispozițiunile și de lipsurile ce domnesc în spiritul publicului său; trebuie ca el să caute a se mlădiă după cerințele lui, ca doară astfel să-l răpească cu sine pe singura cale unde instrucțiunea

superioară nu este o fastidioasă și inutilă prelungire a cursului gimnazial, ci un complement folositor al educației intelectuale.

Pentru aceasta se cere neapărat, mai ales dela un profesor de facultate literară, ca inițiativa lui să se manifeste depe catedră cu lucrări ale sale proprii, cu creațiuni mai mult sau mai puțin meritoase, dar în totdeauna destinate a deșteptă în tinerimea studioasă interes și plăcere pentru studiul ce el predă și a deschide junilor inteligențe orizonturi pline de ademenitoare lumini, pentru mai departe cercetări în cercurile multiple și nemărginite ale științei.

Tânărul, care pe băncile unei facultăți de litere nu încearcă dorința de a se instrui mai mult prin sineși, de a învăța prin propria silință mai mult decât ceea ce aude din fugitivele prelegeri ale profesorului, acela sau că nu are mintea croită pentru studiile literare, sau că profesorul nu a știut să deștepte într'insul ceea ce constituie esența instrucțiunii superioare, adică îndemnul la noi cercetări, la mai largi explorațiuni, la judecăți critice, purtate asupra chestiunilor controversate ale științei.

Nu dar, încă odată, din manuale didactice, nici din analize gramaticale și logice, se capătă și se desvoltă acel dor de necunoscutul științific, care este țelul tuturilor catedrelor literare în cele mai de frunte universități ale Europei culte.

Pe catedrele facultăților, formularele tipice trebuie să dispară; profesorul nu mai poate fi acel riguros învățător, condamnat a se ține pururia restrâns în marginile unor anume noțiuni practice, pe cari trebuie neapărat, cu o măiestreață răbdare, să știe a le tipări în mintea și în memoria copilului. Aci el are în față-i inteligențe în proces de formare, setoase de aprețuiri critice și apte la orice debateri intelectuale, imaginațiuni arzătoare cari cer a străbate regiunile nețârmurite ale științei, cari așteaptă o suflare priincioasă, spre a-și deschide aripile și a sbură de sineși în lumi necunoscute.

Ce are el de făcut atunci?

Să vină a sdrobi acele generoase și spornice avânturi, sub lovirile brutale ale unui păcătos de manual? Să le instrune fără cruțare sub jugul sterp și mecanic al unor tâmpitoare analize gramaticale? Adică fără cuget și fără musturare să usuce și să slească în mlădițe mustul viu și spornic a rodirii?

Nu, domnilor! ci să caute a descoperi treptat junimii zarea dorită, prin mijloace aflate în inițiativa sa personală, în propria sa ingeniozitate și instrucțiune; să-i însemneze drumul,

cu o prudentă, dar stimulătoare sollicitudine; și — dacă providința l-a dăruit cu așa prețios dar — să sufle asupra acelei junimi alese suflarea călduroasă și inviitoare, ce o va împinge, pentru viața întreagă, pe calea cea luminată și onorabilă, cea prosperă și lină, pe calea cea adeseori chiar glorioasă, a solidelor cercetări și studii în câmpii nemărginiți și imbelșugați ai frumoaselor litere!

INDICE DE NUME ȘI DE MATERII

- Academii** 400 sq. Academia (școala antică) 77 sq. Academia platonice a Medicisilor 125. 129. Academia de inscripțiuni din Paris 253. 287.
Acropole. 36 sq. 251. 260 sq.
Acrothoon (cetate antică) 43.
Adrian împăratul. 105. Villa lui A. dela Tivoli. 64. 83. 105. Mausoleul lui A. 107. 109. 110. 122.
Agasias, sculptor. 84.
Agesandru, sculptor. 56. 57.
d'Agincourt (Séroux), arheolog. 241 sq.
Agonistica. 81. 82. 84. 85.
Agrippa. 82. 103. Termele lui A. 82.
Allaci (Léon) sau Allatius, istoric. 385.
Aldobrandini (Cintio) cardinalul. 170. 328. Nunțile Aldobrandine (tablou) 170 sq.
Aldrovandi, anticar. 138.
Alexandria. Școala din Al. 199.
Alexandru cel Mare. 43 sqq. 82. 199.
Alexandru Sever. 338.
Alisca (cetatea dela Szekszard). 62.
Anacharsis (tratatul lui Lucian) 74-81. 84. 85.
Anaglife. 20 sq.
Anastasiu, bibliotecarul Vaticanului. 324. 342.
Andrea Fulvius din Palestrina, gravor, literat. 140.
Andrea del Sarte, pictor. 138.
Andriana (piesa lui Terențiu) 238 sqq.
Angelo Mai, paleograf. 112.
Angiologie. 21.
Anticari, arheologi. 7 sqq. 26 sq.
Antoninii. 104 sqq.
Apeducte. 185.
Apelles, pictor. 40. 85.
Appia Annia Regilla. Mausoleul App. 106.
Apolodor din Damasc, arhitect. 150. 191. 196.
Apolon zeul. 36. 47. 77. 80. 101. 207. Statua lui Ap. 139.
Apoxycomenos (Răzuitoarul), statuă de Lisip. 82.
Ardeal. Inscripții din A. 148. Mozaice din A. 65.
Arenarii. 318 sqq.
Argintăria la Romani. 65. Argintăria medievală. 371 sqq. 376.
Argonauții. Expediția Arg. 228 sqq.
Arhelau din Priena, sculptor. 208.
Arhitectura. 19. 38. 43 sq. 46 sq. 352.
Aristarh (comentator) al lui Omer 199.
Aristip, filosof. 65.
Aristotel, filosof. 72. 199.
Arneth (Joseph), arheolog. 65.
Arnkil (Trogil), istoric. 374 sq.
Arta militară la cei vechi. 16. 145.
Arta navală. 186.
de Arundel (Thomas Howard), anticar. 270. Marmorele Arundeliene. 270 sqq.
Aschbach dr., istoric. 194.
Atalanta (scenă din Ovidiu) 177.
Ateneu, scriitor antic. 42.
Atenodor, sculptor. 56. 57.
Atizii, scriitori anticari. 35.
Atleji. Lupte de atleji. 80—85.
Atos, (muntele). 43 sq.
August. Arta sub Aug. 103. Apoteoza lui Aug. 112.
Aulu Geliu, scriitor antic. 42.

- Banduri** (Anselm), istoric, numismat. 287. 384 sq.
Barberini. Colecțiunea B. 63.
Baronello (Angelo), gravor. 139.
Baronius (Cesare), istoric. 325.
Bartoli (Pietro-Sante), pictor, gravor. 153. 168 sqq. 179. 183. 186. 195. 347.
Basilice. 352 sq.
Baxter (William), arheolog. 374.
Bayle (Pierre), lexicograf. 3. 400.
Beger (Laurențiu), anticar, numismat. 202 sq.
Bellini (Giovanni), pictor. 129. 384.
Bellori, anticar. 153. 168. 173 sq. 185 sq. 189. 195.
Benedictinii. 379 sqq.
Benvenuto Cellini, sculptor-gravor. 138 sqq.
Bernini, arhitect. 253.
Beulé, arheolog. 37.
Biblia poliglotă 294 sq.
Bibliografia arheologică. 2. 3. passim.
Bienewitz (Apian), epigrafist. 148.
de Blaremborg (Moret), arheolog. 34.
Bochart (Samuel), ebraist. 295 sq.
Boeckh, epigrafist. 36. 37.
Boeching (Eduard), arheolog. 163.
Boettiger, anticar. 172.
Bolland (Ioan), istoric. 375, **Bollandiștii**. 375 sqq.
Boldetti (M. A.), arheolog. 346.
Boliac (Cesar), arheolog. 178. 196.
Bonfini, istoric. 133.
Bonzagna, gravor. 140.
Bosio (Antonio), arheolog. 327 sqq.
Bottari (J. G.), arheolog. 347.
Boxhorn (Marcu), anticar. 391.
de Boze (Gros), numismat. 286.
Brian Walton, orientalist. 295.
Budismul. 306.
Buonarotti (Filip), arheolog. 347. sqq.
Burette, arheolog. 76.
Burmann (Petru), arheolog. 393.
Buxtorf (Ioan), orientalist. 394 sq. 221 sqq. **Tablițele Capponiane** (icoane) 221 sq.
Carpion, arhitect elen. 38.
Carrey (Jacques), pictor. 255 sq.
Catacombele. 8. 9. 318 sqq. **Numirile** Cat. 319. **Descrierea** Cat. 330 sqq. **Inscripții** din Cat. 334. **Semne simbolice** 336. **Pictura și sculptura** în Cat. 337.
Catul. **Epitalamul Iuliei și al lui Malliu** de către **Catul**. 170 sq.
Cavini (Ion), gravor. 140.
de Caylus (Contele), arheolog. 169. 172.
Cecilia Metella. **Mormântul C. M.** 110.
Cefissodot, sculptor antic. 84.
Centauri. **Luptele Centaurilor cu Lapții**. 55. **Tabloul** cu **Cent.** al lui **Zeuxis**. 86. 91. **Statui** de **Cent** 354.
Ceramica. 21. **Cer. chineză**. 300 sq.
Certamlâk. **Săpăturile** dela **Cert.** 35
Chacon sau **Ciaconius** (Alfons și Paul) anticari. 149 sq. 153 sq. 159. 186 188 sq. 195. 326.
Chardin, călător în Orient. 298.
Chifflet (J. J.), anticar. 326. 372 sq.
Childeric I. **Mormântul** lui **Ch.** 371 sqq.
Chishull (Edm.), epigrafist. 267 sq.
Ciampini (J. J.), anticar. 351 sqq.
Cicerone. 42. 102 sq. 144.
Cimitire creștine în Roma. 317 sqq.
Cinque-centiști, gravori de pietre scumpe. 139.
Cipariu (Timotei), istoric, filolog. «Arhivul» lui **Cip.** 154. 157. 361.
Ciriaco Pizzicoli zis **Anconitanul**, epigrafist. 143. 129. 147.
Cista Prenestina. 227—232.
Claudian. «Răpirea **Proserpinei**», a lui **Cl.** 175. «**Laudele** lui **Stilicon**» de **Cl.** 362.
Cleant, pictor elen. 201.
Cleone. **Ruinele** cetății **Cl.** 43.
Cluverius (Filip), istoric și geograf. 374.
Colegiul Roman al **Iezuiților**. 212.
Coliseul. 110.
Colonna (Francesco) zis **Polyphilus**, anticar. 128 sq.
Columbarii. 173.
Columnae. **Structura și stilul** col. 47. **Columna** lui **Traian**. 104. 105. 132. 149 sqq. 185. 186 sqq.

- Comnen (Ioan), scriitor grec. 224. 383.
- Conțești. Mormântul dela Conțești. 304 sqq.
- Constantin cel Mare. Arcul de triumf al lui C. 105. 138.
- Constantinopol. Antichitățile Const. 107, 111.
- Copernic, astronom. 126.
- Corcira. «Biciul Corcirei». 37.
- Corint. Antichitățile Cor. 101. Stilul corintic. 47.
- Corvin (Matias). 133. 138.
- Cossutius, arhitect elen. 47.
- Crescenzo. Răscoala lui Cresc. 110.
- Cronologia. 42. 143. 147. 289. Fastele consulare. 143.
- Cruciații. 111.
- Cujas (Iacob), jurisconsult. 160 sq.
- Cuper (Gisbert), erudit olandez. 204. 209 sq.
- Cupidon. Statua lui C., de Michel Angel 130.
- Dacia.** Inscripții din D. 148. Dacii 68 sq. 104.
- Dactilografia. 21.
- Dafnis din Milet, arhitect. 47.
- Dampierre. Castelul și colecțiunea artistică. din D. 56.
- Daremberg, lexicograf. 3.
- Decebal. Tezaurerele lui D. 104. 188 sq.
- Desgodets (Anton), arhitect. 253.
- Desjardins (Ernest), epigrafist. 157.
- Demetriu din Efes, arhitect. 47. Dem. din Falere. 47. Dem., sculptor elen. 83.
- Dempster (Thomas), arheolog. 367.
- Diadumenos (statuă de Polyclct). 82. 84.
- Diascevasti (culegători ai poemelor omerice) 198.
- Dinocrates, arhitect. 43 sq.
- Diogen Laerțiu, istoric. 65. Diogen Cinicul 65.
- Dion Cassiu, istoric. 188 sqq. 195 sqq.
- Dionisie din Agrafa, iconograf. 223.
- Diplomatica. 22. 143.
- Discobol. Statua Discob. 82. 83.
- Dium (cetate antică) 43.
- Dorienii. Stilul doric. 47.
- Douza (George), epigrafist. 148. 159.
- Du Cange (Carol Dufresne), istoric. 384 sq.
- Echion, pictor. 172.
- Efes. Tempul Dianei din E. 47.
- Egger (Emile), elenist. 36 sq.
- Eleusis. Templul din El. 47.
- Enciclopedii arheologice. 390 sq.
- Enea. 181. 183. 200.
- Engel, istoric. 154.
- d'Entrecolles, orientalist. 300 sq.
- Epigrafica. 22. 187. 257. 267 sqq. 334 sq.
- Eracle (Ercule). 90.
- Erizzi (Sebastian), numismat. 141. 159.
- Ermitagiul. Muzeul Erm. 35.
- Erod Aticu, retor. 106.
- Erodot, istoric. 32. 35. 48 sq. 71 sq. 268.
- Esiod, scriitor elen. 32.
- Etrusci. Antichități etr. 265 sqq.
- Eufanor, artist elen. 40.
- Euridice. Moartea Eur., in pictură și literatură. 190.
- Eustațiu Tesalonicul, sholiast. 199.
- Evemer, evemerism. 288.
- Exedre. 78.
- Fabretti (Rafael), arheolog. 153. 168. 184 sqq. 195 sq. 198 sq. 345.**
- Fabriciu, general roman. 66. 67.
- Fabricius (Ion Albert), erudit. 393 sqq.
- Falsificări arheologice. 13. 140.
- Fazel-ullah-Rașid, cronicar persan. 307 sq.
- Ficoroni (Francesco), arheolog. 214. 227 sqq. 233 sq. 272.
- Fidias. 39. 55. 56. «Jupiter Olimpicul» de Fidias. 39 sq. «Minerva din Partenon» de Fidias. 55.
- Filochor, cronicar. 35.
- Filon, arhitect elen. 38. 47.
- Filostrat, scriitor antic, sofist. 91.
- Flavio Biondo, arheolog. 127. 129.
- Flaviu Iosif, scriitor antic. 42.
- Florența. Academia din Fl. 124 sq.
- Fourmont (Michel), epigrafist. 276. Etienne Fourmont, orientalist. 303 sq.
- Francke din Wismar (dr. H.), istoric. 193.
- Fréret (Nicolas), erudit. 288 sqq. 303.
- Froehner (Wilhelm), arheolog. 106. 154.
- Furietti (Al.), anticar. 64. 354 sq.

- Gaius**, jurisconsult. 112.
Galland, orientalist. 254. 308 sq.
Garnier, arhitect. 38.
Geronimo Mercurialis, scriitor, medic. 76.
Ghertina. Inscripția dela Gh. 311 sq.
Gibbon (Edw.), istoric. 108.
Gimnastica. 76 sq. Jocuri gimnice. 78—80.
Gimnazii. 74—82. 84 sq.
Giotto, pictor. 359.
Gladiator Borghese (statua). 83.
Gliptica. 20. 40.
Gnomonica. 43.
Goar, scriitor bisericesc. 386.
Goltzius sau Goltz (Hubert), numismat. 141. 148. 159.
Gori (Antonio Francesco), arheolog. 154. 363 sqq.
Goujon (Jean), sculptor. 252.
Grădiștea. Mozaicele dela Gr. 65.
Graevius (I. G.), anticar. 390 sq.
Gravura. 20.
Gronovius (Iacob), erudit. 185. 204. 390 sqq.
Grotius sau Van Groot (Hugo), jurisconsult. 161. 271.
Grouchius (N. de Grouchy), elenist. 143. 158.
Gruter (Ianus), epigrafist. 147 sq. 159. 391.
Menschen (Godfred), istoric. 375.
d'Herbelot, orientalist. 308.
Herculanum. 51. 91.
Hersifron Gnosiotal, arhitect elen. 47.
Hildesheim. Tezaurul dela Hild. 66. 67.
Horus. Statua zeului H. 112.
Hriselefantin. Statue hriselef. 40. 55.
Hyde (Thomas), orientalist. 296.
Icoane din Orient. 222. sq.
Iconoclaști. 109 sq.
Ictinos, arhitect, 38, 47.
Ieroglifice. 205.
Iliada. 200—202.
Inscripții. Ieroglifice 205. Inscr. Boustrofedon. 267 sq. Inscr. Triopeene. 106.
Ionieni. Stilul ionic. 47.
Ipsocentauri. 89. sq.
Ipsogriji. 67.
Isis. Statuele zeiței I. 112.
Istru. 68 sq.
Itinerariul Teodosian. 156.
Iulian Apostatul. 280 sq.
Iahn (Otto), arheolog. 274.
Joe Olimpicul. Statua lui J. 39. 55. 107. Templul lui J. 37. 47.
Keramikos, suburbie a Atenei. 77.
Kircher (Atanasiu), arheolog, erudit. 203 sq. 205 sq. 209 sq. 293. Muzeul Kircherian 212 sqq.
Kogălniceanu (M.) istoric. 193.
dr. Krause, istoric. 76.
Krusius sau Martin Kraus, istoric. 251.
Küster (Ludolf), numismat. 216 sqq.
Kynosarges. Gimnaziul K. 77. 79.
Labarte (J.), istoric. 3.
de Laborde (Contele), istoric. 259.
de la Chausse (Michel Ange) zis **Causius**, anticar. 391. 397.
Lajard (Félix), orientalist. 296 sq.
Laocoon. 56—60. 132. 139.
Lapiți. 55. 90.
de Lasteyrie (Ferdinand), arheolog. 104.
Lazius (Wolfgang), istoriograf, epigrafist. 148. 188.
Leibnitz, filosof. 374.
Le Neve (John), epigrafist. 374.
Lenormant (Charles), arheolog. 27.
Lequien (Michel), scriitor religios. 386.
Lessing. 59. 60. 181.
Libanios, iconograf. 91.
Liceul (școala antică) 77 sq.
Lippi (Filippo), pictor. 133.
Lipsius (Justus), anticar, filolog. 145 sq. 148. 158. 250.
Lisip, sculptor. 82.
Logografi. 32. 35.
Lucian, sofist, scriitor. 72—92. 105. 106. **Tratatul «Filopseudul»** lui L. 83.
de Luynes (Ducele), arheolog. 55. sq.
Mabillon (Ioan), arheolog. 143. 179. 346. 380 sqq.
Macarius (Jean l'Heureux), anticar. 326.
Maderno (Stefano), sculptor. 343 sq.
Maffei (Scipione), istoric arheolog. 144. 276.

- Magiriscia 66.
 Magri, lexicograf. 386.
 Mahudel, numismat. 286.
 Maimonide, filosof evreu. 395.
 Manuci (Alde și Paul), tipografi, arheologi. 142 sq. 148. 158.
 Marangoni, arheolog. 346.
 Marcellu. Teatrul lui M. 110.
 Marco-Antonio, pictor. 140.
 Marcu Aureliu imparatul. 105.
 Marco-Polo, călător în Orient. 298. 300.
 Marefoschi. Mozaicul lui M. 91.
 Marsigli (L.F.) erudit, anticar. 191 sqq.
 Marsiglio Ficino, erudit florentin. 125 sq. 129.
 Măsci antice. 233 sqq. 243. Măscile teatrale 232, 235 sqq. 241 sq. Măscile funebre. 234.
 Mazois (Francisc), arhitect. 102.
 Medicis (Lorenzo). 5. 124 sq. 138. 139. Villa Medicis. 153.
 Mercati (Mihail), erudit florentin. 125 sq.
 Metagene, arhitect. 47.
 «Metamorfosele» lui Ovid. 176.
 Metope. Met. Partenonului. 90.
 Metrologia. 16.
 Meurs (Ioan) zis Meursius, erudit, arheolog. 248. 249 sqq. 391.
 Michel Angel. 130.
 Mihai-Viteazul. Portretul lui M. V. 155.
 Milano, Domul din M. 102.
 Minerva, Statua M. de Fidias. 55 sq. Templul M. 36.
 Mistagogi. 35. 103.
 «Mistrețul din Calidon» (pictură). 175 sq.
 Mithra. Cultul zeului M. 297.
 Moldova. Cetățile vechi din M. 310 sq.
 Monete. 22. 214. Mon. Padovane. 141. Mon. lui Traian. 196.
 de Montfaucon (Bernard), paleograf. 382 sqq. 397 sq.
 Montorsoli (Fra Giovanni-Angelo), sculptor. 139.
 Morales (Ambrogio), epigrafist. 149.
 Morell (André), arheolog. 154. 278. 279. 366.
 Moréri, lexicograf. 3. 399 sq.
 Morminte vechi. Morm. Nasonilor. 173 sq. 179. 391. Morm. mongolic dela Conțești. 304.
 Mozaicuri. 20. 63. sq. 353 sq. «Pombumbii Capitolului». 64. Moz. dela Grădiște-Hațeg. 65. Moz. lui lui Marefoski 91. Moz. creștine din Roma și Ravenna. 355 sq. Moz. orientale. 358 sq.
 Müller (K. Otrf.), arheolog. 2. 31. 167 sq.
 Müller Regiomontanus, matematician. 126. 133.
 Muratori (Lodovico-Antonio), istoric. 110. 143. 381. 382.
 Murrhine (vase). 67.
 Muziano (Ieronim), pictor anticar. 149. 153.
 Muzele. 207.
 Myron, sculptor. 82. 83.
 Mys, sculptor. 245.
 Neapole. 51.
 Nemea. Jocurile dela N. 30.
 Neron împăratul. 67. 93. 103. «Casa de aur» a lui N. 104. 132.
 Niceron, istoric. 3.
 Niebuhr, istoric. 112. 159.
 Nilul. Statua fluviului Nil. 137.
 Nisard (Ch.), istoric. 142.
 de Nointel (Olier), arheolog. 254 sqq.
 Notre-Dame de Paris (biserica). 38.
 Numismat, numismatica. 22. 140. 214 sq. 278 sq.
 «Nunțile Aldobrandine» (pictură). 170 sq.
 Obeliscuri. 205. 206.
 Oertel (Abraham) zic Ortelius, istoric. 155. 159. 374. Ieronim Ortelius, istoric. 55.
 Olimpia. Jocurile dela Ol. 80.
 Omer. 32. 198 sqq. Apoteoza lui O. (pictură) 203 sq. 207 sqq. Școli omerice. 198 sq.
 Orfeu. 126. 180.
 Orfevreria. 370 sqq.
 Orsini (Fulvio), anticar. 139 sq. 159. 179.
 Ovidiu. 42. 174. 176.
 Paciaudi, arheolog. 272 sqq.
 Paleografia. 22. 257. 267 sqq. 382 sq.
 Palestre. 81. 85.
 Palimpseste 112.
 Palmira. 107.
 Panatenee. Serbările Pan. 80.

- Pancirolli (Guido), jurisconsult. 161.
sq. 300 sq. 391.
- Pancrațiu, pancrațiaști. 79. 84.
- Panselinos, pictor. 223 sq.
- Panteonul lui Agrippa, 103.
- Panvinus (Onufriu), arheolog. 144.
sq. 147. 158. 325.
- Papadopol-Calimach, istoric, 187.
- Papebroeck (Daniel), arheolog. 143.
375. 380.
- Papii: Alexandru III. 132. Bonifaciu
IV. 324. Clement VI. 119. Clem:
VII. 139. Clem. VIII. 342. Clem.
XI. 346. Clem. XII. 221. Clem. XIII.
64. Damas I. 325 sq. 330. Eugeni-
u IV. 127. Grigore cel Mare.
110. 152. 364. Grig. VIII. 147. Grig.
XIII. 143. Inocentiu IV. 298. Iuliu
II. 56. Leon X. 132. 137. Nicolae
V. 124. Pascal I. 324. 342. Paul III.
132. 138. Pius IV. 143. Pius VII.
170. Sixt V. 152. Urban. 341 sq.
- Paris. Judecata lui Paris (mozaic) 65.
- Paros. Cronica din Paros. 271.
- Partenonul. 37. 38. 55. 56. 90. 251.
255 sq. 258. 260 sq.
- Passeri (G. Battista), arheolog. 366.
- Pasiteles, sculptor și scriitor. 40.
- di Pastrengo (Guilielmo), arheolog.
123. 124. 129. 147.
- Patin (Ch.), numismat. 286. Guy Pa-
tin, literat. 286.
- Pausanias, scriitor antic. 38. 39. 48.
49. 55. 71. 106. 151.
- Pavimente. 63. 64. 65.
- Pellerin, numismat. 287.
- Pentatlu. 78. 83.
- Peoniu din Efes, arhitect. 47.
- Pergama. Mozaicuri din P. 63—65.
- Perigeți. 31. 35. 36. 48. 49. 50. 71. 94.
- Peripatetici, filosofi. 78.
- Petrarca. 41. 121. 122. 137.
- Peutinger (Konrad), anticar, geograf.
155 sq. 159. 374. Tabela Peutinger-
geriană. 155 sq.
- Philippe d'Avril, călător în orient, 298.
- Philippe le Bas, epigrafist. 36.
- Picart (E.), gravor. 284.
- Pictura, pictori. 20. 59. 85. 86. Pict.
antică. 170 sqq. 175. 337. Pict. bi-
sericească. 223 sqq.
- Pietre gravate. 21. 112. 139. Pietrele
Abraxas 326 sq.
- Pietro della Valle, călător în Orient.
298.
- Pietroasa. Tezaurul dela P. 67. 264.
- Pignoria (Laurențiu), egiptolog. 293 sq.
- Pinacotecă. 20.
- Piranesi, pictor, gravor. 154.
- Pireu. 38. Leul Pireului (statuă) 262 sq.
- Pirru Ligorio, epigrafist. 149.
- Pisano (Nicola), sculptor. 129.
- Plano del Carpino, călător italian.
34. 298.
- Platon. 72. 78. 125.
- Pliniu. 50. 57. 60. 68. 71. 82. 102.
172. 216 sq.
- Poggio Bracciolini, istoric. 137. 182.
- Polemon, scriitor elen. 36. sq. 48 sq.
- Polibiu, istoric. 100—103. 145.
- Policleet, sculptor. 82. 131.
- Polidor, sculptor. 56. 57.
- Polignot, pictor. 85. 201.
- Polihiromie. 20. 40.
- Pollux (Iulius), lexicograf. 236
- Polyphilus (Francesco Colonna), an-
ticar. 128. 129.
- Pompei. Ruinele P. 51. 102.
- Pompeiu (triumvirul) 104.
- Pomponio Leto, arheolog. 127. 129.
325.
- Portland. Vasul lui P. 62. 63.
- Poussin (Nicolas), pictor. 168. 252.
- Primaticcio (Franc.), arhitect. 138.
- Procopiu din Cesarea, istoric. 109.
196.
- Propilee. 36. 37. 251. 260.
- Prostylon. 47.
- Prudentiu (Aureliu), poet creștin. 331.
- Ptolemeii. 243. Cupa Ptolemeilor. 243.
245.
- Quatremère de Quincy, arheolog.
39. 55.
- Quintilian. 82.
- Rafael, pictor. 132
- Rafn (C.C.) epigrafist scandinav. 263.
265. sq.
- Rawlinson (George), arheolog. 34.
- Renășterea. 27. 28. 144 sqq.
- Refina (oraș) 51, 52.
- Rienzi (Cola) 119. sq.
- Regiomontanus (Müller), matematici-
cian. 126. 133.
- Rizo-Rangavi, epigrafist. 36. 37.

- Rochette (Raoul), archeolog. 232.
 de' Rossi (Comăndatorele), archeolog.
 8. 9. 335.
 Roszfeld (Ioan) zis Rosinus. anticar.
 393.
 Rune scandinave. 263 sq.
Saglio (Ed.), archeolog. 3
 de Saint Amand (Jean de Tristan),
 numismat. 244.
 Sant Angelo (castelul) 105. 110. 122.
 184.
 Schilter (L.), archeolog. 375.
 Schliemann, archeolog. 36.
 Schoepflin, archeolog. 287. 375.
 Schott, anticar. 204.
 Sciți. 33. 74 sq.
 Sculptura. 20. 240. 339. Sc. în fil-
 deș. 360 sq.
 Selden (John), erudit, epigrafist, 271.
 295 sq.
 Septimiu Sever. 91. Septizoniu lui
 S. 107. 110.
 Serviu Sulpiciu, scriitor antic. 92.
 Sfragistica. 21.
 Sidoniu Appolinaru, scriitor. 109.
 Sigilografia. 21.
 Sigonius (Carlo Sigone din Modena),
 archeolog. 143 sq. 148. 158. 250.
 382.
 Silvio Pellico, scriitor. 118.
 Simart, sculptor. 55. 56.
 Simeon Tesalonicul, scriitor biseri-
 cesc. 386 sq.
 Simplegma (sculptură). 84.
 Sinologi. 300.
 Smalțuri 20. 21.
 Smetius (Martin) din Bruggen, epi-
 grafist. 147. 148. 159.
 Snyders, pictor. 175.
 Sofiști. 31. 71. qs
 Solon, legislator. 75—81.
 Sosus din Pergama, sculptor. 63—65.
 Spanheim (Ezechiel), numismat. 204.
 278. 279 sq.
 Spon (Iacob), anticar. 257 sqq.
 S-ta Cecilia. Legenda S-tei Cec. 340
 sqq. Statua S-tei Cec. 343 sq.
 St. Germain en Laye (muzeul) 153.
 St. Ieronim, scriitor creștin. 330 sq.
 St. Petru, Statua St. P. 152.
 St. Severin. 376 sq.
 S-ta Sofia. Biserica S-ta S. 357. 359.
 385.
 Stabiae (orașul) 51. 52.
 Stațiu. «Epitalamul lui Stella și Viol-
 lantillei» de către St. 171 sq.
 Stele (stâlpi funerari) 84. 272 sq.
 Stesichor, poet. 201.
 Sticla, sticlăria colorată. 20. 21. 60
 63. 64. 348.
 Stilobata. 151.
 Strabone, geograf. 37.
 Sulzer, istoric. 193.
Tabla Iliaca (baso-relief). 186. 198
 sqq.
 Tabla Isiaca (gravură) 293 sq.
 Tăblițe ceruite (pugillares) 361 sqq.
 Tacit, istoric. 51. 52. 263.
 Teatru antic. 233 sq. T. lui Scauru.
 102.
 Temple antice. 38. 47.
 Teodor, pictor elen. 201.
 Terențiu (Publiu), scriitor latin. 238.
 242.
 Terme. 77. 110. T. lui Agrippa. 82.
 T. lui Titu. 132. 18.
 Tertulian, scriitor creștin. 321 sq. 350.
 Theofil, inginer grec. 195. 196.
 Tiberiu împăratul. 82. Triumful lui
 T. (camee), 112.
 Tibru. Statua fluviului T. 137. 181 sq.
 Titu împăratul. Amfiteatrul lui T.
 110. Arcul de triumf al lui T. 104
 Termele lui T. 56. 132.
 Toreutica. 20. 67.
 Traian împăratul. 104 sq. 138. 281.
 283 sq. 365. Columna lui Tr. 149
 sq. Forul lui Tr. 132. 150. Podul
 lui Tr. 189 sqq. Statua lui Tr.
 150. 152.
 Triopeum. Inscriptii Triopeene. 106.
 de Tudela, (Beniamin), ebraist. 395.
 Tzetzes, cronicar bizantin. 196.
Ulfila, scriitor got. 265.
 Urechia (V. A.) istoric. 154.
 Ursinus (Fulvius), anticar. 140.
Vaillant, numismat. 284 sq.
 Vânătoarea. Scene de v. în pictură.
 175.
 Varrone (M. Ter.) 41 sq. 46.
 Vase artistice antice. 62 sq. 102. 243.
 sqq. Vase de China. 300 sqq. Vase
 de sânge. 339. sq. 347 sqq.
 Vesuviu. Erupțiunea V. 51—53.

- Vico Aeneas, numismat. 140. 141. 159.
Vignole (Iacob), arhitect, 153.
Viollet le Duc, arhitect. 38. 150.
Virgiliu. 58. 60 180.
Visconti (E. Q.), arheolog. 106. Francesco Visc. din Milan, gravor. 139.
Vitruviu, arhitect, scriitor. 43—49. 77.
Voorbroeck (Iacob) zis Perizonius, numismat. 216 sqq.
- Winckelmann**, critic și arheolog. 57. 82. 84. 172. 179.
- Worm (Olaus), anticar. 263. 374.
- Xifilin**, cronicar bizantin. 190.
Xist (portic) 78. 80.
- Zamosius** (Ștefan) sau Szamoskösi, istoriograf și epigrafist. 148.
Zamoscius sau Zamojsky (Ioan Sarius), scriitor polon. 144. 148. 158.
Zeiler (Mathias), arheolog. 113.
Zeuxis, pictor antic. 85. 89. 92.

CUPRINSUL

	<i>Pag.</i>		<i>Pag.</i>
<i>Prefață de C. Damianovici</i>	V	Biciul corcirei	37
<i>Prefața lui Odobescu</i>	1	Inscripțiuni antice cu devizuri de clădiri	38
<i>Intâia lecțiune</i>	5	Descrierea Eladei de Pausanias	38
Preliminare	5	Joe Olimpicul al lui Fidias	39
Utilitatea, școpul și tendințele ar- heologiei	7	Artiștii scriitori	40
Deosebirea între arheolog și anticar	7	M. T. Varrone și «antiquitates re- rum»	41
Definițiunea arheologiei, rolul ei științific	10	Cartea despre arhitectură a lui Vi- truviu	43
Impărțirea arheologiei în două ra- muri: antichități etice și estetice	11	Muntele Atos și arhitectul Dino- crates	43
I. — Antichități etice	14	Amintiri de arheologie preistorică în Atena, Roma și la noi	45
Antichități atingătoare de zeitate	15	<i>A treia lecțiune</i>	49
Societatea	15	Pliniu naturalistul	50
Familia și individul	17	Vieța și moartea lui	50
II. — Antichități estetice	18	Impărțirea și cuprinsul operei «His- toria Naturalis», noțiuni despre industriile și artele antice	54
Antichități relative la arhitectură	19	Minerva din Partenon a lui Fidias	55
Sculptură, gliptica și toreutica	20	Grupa Laocoontelui din Vatican judecat de Pliniu	56
Pictura	20	Winckelmann	57
Mozaicul, smalțurile și sticlăria	20	Moartea lui Laocoon în Virgiliu	58
Pietrele gravate	21	Lessing	59
Ceramica	21	Descoperirea și industria sticlei în antichitate	60
Numismatica	22	Vasul «Diatretum» din Muzeul dela Pesta	62
Epigrafica	22	Vasul lui Portland	62
Paleografia și diplomatica	22	Mozaicele antice	63
Instrumente diverse	23	Porumbii capitolului	64
Metodele pentru expunerea arheo- logiei	23	«Asaroton Oikos»	64
Programa cursului	24	Argintăria de masă la Romani	66
<i>A doua lecțiune</i>	26	Magiriscia	66
Răspuns la o imputare	26	Tezarul dela Hildesheim	66
Perioadele istoriei arheologiei: an- tichitatea, renașterea, epoca mo- dernă	27	Preful și natura vaselor «Murrhine»	67
Spiritul nemiscător al popoarelor antice din Orient	29	Negoțul Romanilor cu adâncul O- rient	67
Elenii și Latinii nu numai că au avut anticari specialiști, dar toți scrii- torii lor sunt pentru noi prețioase izvoare arheologice	30	Noțiuni despre Daci și Dunăre cu- lese în Pliniu	68
Impărțirea lor în patru categorii: periegeți, scriitori tehnici, erudiți și sofiști	31	Apologia Romanilor și a Italiei	69
Erodot	32	<i>A patra lecțiune</i>	71
Inmormântările regilor sciți	33	Sofiștii din antichitate	71
Logografii, atizii și mistagogii	35	Lucian. Vieța și operele lui	72
Polemon	36	Stilul și operele lui	74
		Tratatul «Anacharsis»	74

	Pag.
Scifii și Grecii	74
Gimnaziile și educațiunea la Eleni	76
Obiecte sculpturale luate din gimnaziu	81
Fondul și reforma în producțiunile artistice și literare	82
Pictorul Zeuxis	85
Tabloul lui Zeuxis reprezentând o familie de centauri	86
Centaurii în mitologia și în artele antichității	89
Mozaica lui Maresoschi	91
Filoftrații și Libanios	91
Despoierea Greciei de obiectele sale de artă	92
Romanii încep risipirea și distrugerea operelor de artă ale Greciei	92

A cincia lecțiune

Foloasele studiului pregătitor asupra istoriei arheologiei. Mai ales la noi	94
Despuierea Greciei de obiectele sale de artă a fost reprobată de scriitorii eminenți ca Polibiu și Cicerone	100
Actele lui Mummiu și lui Sylla	101
Clădirile lui Scauru în Roma	102
Arta Romană locală sub August. Agrippa	103
Jefuirile lui Neron și Titu	103
Epoca lui Traian și a Antoninilor	104
Erod Aticu și inscripțiunile Triopene	106
Septimiu Sever	107
Ornarea Constantinopolei cu despuierile Romei	107
Surparea Joelui Olimpic	107
Cauzele de ruinare a monumentelor antice, după istoricul Gibbon	108
Barbaria secolului de mijloc: Iconoclaștii, Mahometanii și Creștinii	109
Papa Grigorie cel Mare	110
Efectele războaielor civile asupra monumentelor din Roma și Constantinopol	110
Palimpsestele	112
Obiecte antice păstrate din neștiință și superstițiune	112
Oalele cari cresc în pământ	113

A șasea lecțiune

Renașterea	114
Studiul antichității a provocat mai cu seamă deșteptarea culturii	114
Multiplicitatea și activitatea cercetătorilor	114
Invieria și renașterea	115
Amintiri confuze ale timpilor trecuți, în Italia, chiar în secolul de mijloc	118
O revoluțiune cu caracter anticar	119
Cola Rienzi	119
Petrarca. Arheologia în politică	121
Cartea lui Guilielmo di Pastrengo: «De originibus rerum»	123
Călătorul epigrafist Ciriaco Pizzicoli	124
Activitatea arheologică în sec. XV	124

	Pag.
Ducii de Medicis în Florența	124
Academia platonică și Marsiglio Ficino	125
Colegiul erudiților din Roma	126
Flavio Biondo și Pomponio Leto	127
Lipsa de critică în arheologie	127
«Hyperotomahia» lui Polyphilus	128
Imitațiunea antichității în bele-arte	129
Colecționări și falsificări de obiecte antice	130
Proiectul lui Rafael pentru descoperirea monumentelor vechi	132
«Le Sette Selle»	132
Apararea Columnei Traiane de către papi	132
Universitatea și biblioteca fondată în Buda de Mateiaș Corvin	133

A șaptea lecțiune

În sec. XVI, cercetările anticare devin mai speciale, mai pozitive	135
Cercetările anticare au adus un conținut însemnat de cunoștințe	135
Importanța cărților în studiul arheologiei	136
Statuele antice păstrate în Roma și transportarea lor prin alte țări	137
Restaurațiunea statuielor; imitațiuni și falsificări	138
Cinque-centistii	139
Imaginile de oameni iluștrii ai antichității, publicate de Fulvio Orsini	139
Numismatul Aeneas Vico	140
Contrafactorii Padovani de monete antice	140
Sebastian Erizzi	141
Hubert Goltzius	141
Lucrări considerabile executate de «Gladiatorii republicii lierelor»	141
Manucii	142
Sigoniu	143
Panvinu	144
Justu Lipsiu	145
Scaligerii	146
Epigrafistii: I. Gruter	147
Inscripțiunile romane în Dacia	148
Cei doi Zamosii	148
Descrierea Columnei lui Traian de Afr. Chacon	149
Importanța, istoricul și bibliografia acestui monument	150
Geograful Abraham Ortelius	155
Conrad Peutinger și tabela peutingeriană	155
Recapitulare	158
Opiniunea lui Niebuhr despre anticarii renașterii	159

A opta lecțiune

Jurisconșulți anticari în secolul XVI	160
Jacob Cujas	160
Hugo Grotius	161
Guido Pancirolli, comentator al documentului «Notitia Dignitatum»	161
Noțiuni asupra «Notitiei»	162
Lucrările arheologiei din perioada cuprinsă între 1600 și 1750	165

Pag.		Pag.	
	Multiplicitatea și varietatea lor	166	Nomenclatura mășcilor scenice dată
	Caracterizarea anticarilor în această		de Iuliu Pollux
	epocă, de K. Otf. Müller	167	«Andriana» lui Terențiu
	Anticarul I. P. Bellori, pictorul și		Baso-relieful farnestin
	gravorul P. S. Bartoli	168	Codicele ilustrat din Vatican
	Lucrările lui Bartoli	169	Cupa Ptolemeilor
	«Nunțile Aldobrandine»	170	
	Mormântul Nasonilor	173	<i>A unsprezecea lecțiune</i>
	Mistrelul din Calidon	175	Justificarea lecțiunilor precedente
	Din Metamorfozele lui Ovidiu	176	Cercetarea anticităților elenice
	Moartea Euridicei din Georgice	180	Ioan Meursius
	Seroața cu porcei a lui Enea	181	Opusculele sale despre Atena
	Simțământul de demnitate în artele		«Turco-Graecia» lui M. Crusius
	antice	183	Caracterele mișcării anticare din
			Franța sub Ludovic al XIV-lea
	<i>A noua lecțiune</i>	184	Ambasada Marchizului de Nointel
			la Constantinopol
	Continuarea studiului asupra anti-		Partenonul la 1674
	carilor din sec. XVII: R. Fabretti		Marmorele lui Nointel
	și vieța lui	184	Iacob Spon și călătoria lui în Orient
	Spiritul minuțios al anticarilor sec.		Dărâmarea Partenonului de Vene-
	XVII	184	țieni
	Caracterul și lucrările lui Fabretti		Leul Pireului
	Syntagma de Columna Traiani	186	Ruinele scandinave
	Utilizarea epigrafică și numisma-		Epigrafica elenă
	ticeii pentru istorie	187	Inscripțiunea «Boustrofedon» dela
	Tezaurule lui Decebal	188	Sigea
	Podul lui Traian pe Dunăre. Des-		Marmurele Arundeliane din Oxford
	crierea lui depe D. Cassiu și Chacon		Cronica din Paros
	Cercetări făcute de comitele de Mar-		John Selden
	sigli	191	Paciaudi
	Pozițiunea podului la T-Severin	193	Inscripțiuni cominatorii păgâne și
	Constatări moderne	194	crestine
	Lucrări de lemn la pod	195	Măsura criticeii în știința epigrafică
	Distrucțiunea podului	197	Scipione Maffei
	Tabla iliacă	198	Scepticismul, falsificațiunile și ig-
	Studiile omerice în antichitate	198	noranța
	Descrierea «Tablei iliace»	200	
	Laurențiu Beger	202	<i>A douăsprezecea lecțiune</i>
	Apoteoza lui Omer	203	Desvoltarea numismaticeii în sec.
	Părintele Atanasiu Kircher	203	al XVII și XVIII
	Știința, invențiunile și originalită-		Ezechieel Spanheim
	țile lui	204	Iulian apostatul și reversul medaliei
	Egiptomania	205	lui Traian
	Descrierea baso-reliefului Omeric	206	Numismații francezi
	Gisbert Cuper	209	Cei doi Vaillant. Călătoriile tatălui
	Rezumat	211	C. Patin
			G. de Boze
	<i>A zecea lecțiune</i>	212	Mahudel
			Schoepflin
	Muzeul lui Kircher din Colegiul		Banduri
	Roman	212	Pellerin
	Numismatica primitivă a Italiei	214	Lucrări diverse asupra anticităților
	Jac. Perizonius și Lud. Küster	216	în Academia de inscripțiuni din
	Aes rude, aes signatum și aes grave		Paris
	Noțiuni metrologice și artistice asu-		Evermerism
	pra așilor romani	218	N. Freret. Geniul său universal
	Marchizul A. G. Capponi	221	Caracterul studiilor asupra antichi-
	Iconițe rusești din Vatican	221	tăților orientale
	«Călăuza zugravilor» a lui Dionisie		Egiptul
	din Agrafia	223	L. Pignoria și Tabela Isiacă
	Pictura bisericască la Români	224	Biblia poliglotă publicată de orien-
	Ficoroni. «Cista Prenestina»	227	taliștii englezi
	Argonauții în țara Bebricilor	228	Ebraistul francez Samuel Bochart
	Artele elene la Latini în sec. V	232	T. Hyde și religiunea Persilor
	Măscile antice	233	Zeul Mithra în Dacia
	«Galerae» și «personae» în Teatrul		Călătorii în Asia Centrală
	Romanilor	233	
	Larvele și mășcile funerare de metal	234	

	Pag.		Pag.
Misionarii ieziuiți în China	300	Noțiuni despre mozaică	353
Sinologii din Europa	300	Cardinalul Furietti	354
Noțiuni despre porțelana chineză .	301	Mozaicele creștine din Roma și din	
Et. Fourmont și manuscrisele tibetane	303	Ravenna	355
Mormântul mongolic dela Costești	304	Mozaicele în orient	358
Din. Cantemir, viața și operele lui	309	Capela lui Carlomagno din Aqua-	
Vechile cetăți din Moldova	310	Grani	360
Inscripțiunea dela Ghertina	311	Sculpturile pe fildeș	360
		Tăblițele ceruite din Abrud	361
		A. F. Gori	363
<i>A treisprezecea lecțiune</i>	313	Dipticele consulare și eclesiastice .	363
Studiile asupra antichităților creștine și asupra secolului de mijloc, dela renaștere încoace	313	Ochire retrospectivă asupra antichităților etrusce	365
Primele cimitire creștine din Roma	317	G. H. Passeri	366
Catacombe și arenarii	318	Th. Dempster	367
Pozițiunea și numirile catacombelor	319	Caracterul fragmentat al studiilor asupra evului mediu	368
Desvoltarea și rolul lor în perioada persecuțiilor religioase	321	Mormântul lui Childeric I și orfărnici	
«Apologeticul» lui Tertulian și martirii creștini	321	răria barbarilor	371
Decorarea catacombelor după pacea bisericii	323	J. J. Chifflet	372
Papa Damas I	323	Arheologia națională în țările Nordului	374
Prădările barbare	324	«Acta Sanctorum» publicate de bollandiști	375
Tranșlațiunea moaștelor	324	Argintarii Sfântului Severin din Faviane	376
Papa Pascal I	324		
Catacombele în evul-mediu și în timpul renașterii	325	<i>A cincisprezecea lecțiune</i>	377
Reafierea în sec. al XVI	326	Lucrări de diplomație asupra documentelor medievale	378
Macarius	326	Benedictini	379
Pietrele «Abraxas»	326	Mabillon	380
Antoniu Bosio, fondator al arheologiei creștine	327	Muratori	382
Studiul catacombelor depe metodel topografice	329	«Palaeographia graeca» a lui B. De Montfaucon	382
Descrierea catacombelor	330	Studii asupra antichităților Bizantine	383
Sfântul Ieronim	330	Du Cange	384
Poetul Prudentiu	331	Cercetări și publicațiuni asupra ritului ortodox	385
Loculi	332	Simeon Tesalonicul	386
Cubicula	332	Publicațiuni enciclopedice asupra arheologiei	389
Arcosolia	332	Tezaurile Grece și Romane ale lui Gronovius și Graevius	390
Lucernaria	333	Manuale de antichități	393
Epigrafica din catacombe	334	«Bibliotheca antiquaria» a lui Fabricius	393
Semne simbolice în catacombe	336	Ebraiștii Evrei	395
Pictura și sculptura din catacombe .	337	Monumentele figurate ale lui Montfaucon	397
Vasele de sânge	339	Dicționare istorice	399
Legenda sfintei Cecilii	340	Înmulțirea academiilor și societăților de învățați	400
Statua sfintei Cecilii de Maderno . .	343	Spiritul general al mișcării arheologice din Europa, la mijlocul secol. XVIII	402
		Prospect al materiilor și al metodelui din aceste prelegeri	403
<i>A patrusprezecea lecțiune</i>	344	Caracterele învățământului universitar	405
Controversele urmașilor lui Bosio în studiul catacombelor	345	Indice de nume și materii	409
Boldetti	346		
Marangoni	346		
Bottari	347		
Buonarotti și fundurile de sticlă aurită	347		
Ciampini	351		
Primele monumente arhitectonice ale creștinilor	351		
Basilice și rotunde	352		